

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

**Universitat Autònoma
de Barcelona**

TESI DOCTORAL:

EL PENSAMENT DE POMPEU GENER

Autor: MARC SIERRA FERNÁNDEZ

Director: FRANCESC XAVIER VALL I SOLAZ

Director i tutor: JAUME MENSA I VALLS

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Programa de doctorat: FILOSOFIA

DEPARTAMENT DE FILOSOFIA

FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES

2022

Per a l'Elisa i l'Enric i en record
del Doctor Manel Sierra

Índex

Índex	3
Introducció.....	8
BLOC 1. Els orígens (1803-1868).....	25
1. Genealogia	25
2. Naixement	30
3. Formació: art i ciència	31
BLOC 2. El positivisme	43
1. Revolucions.....	43
2. Gener: positivisme i Sexenni Democràtic.....	47
3. La Restauració i l'Ateneu	52
BLOC 3. Viatges i xarops (1875-).....	58
1. «El secretari del món»	58
2. Lutècia.....	63
3. Condicions materials d'un apotecari del carrer Petritxol.....	71
BLOC 4. <i>La Mort et le Diable</i> (1880-1885).....	75
1. Característiques generals	75
2. Qüestió de mètode. Induir el progrés.	83
3. Preàmbuls.....	86
3.1. El Pròleg de Littré	88
4. Llibre sobre la mort	90
4.1. Propòsits.....	90
4.2. Creixement de vida contra decreixement. Mòmies i desig de viure.....	91
4.3. Casta sacerdotal i decadència. Egipcis i hindús.....	93
4.4. Ascetisme.....	95

4.5. «Morir, dormir i potser somiar». La vida d'ultratomba.....	97
4.6. Bàrbars obedients i bons cristians.....	100
4.7. Dansa Macabra i <i>Dies irae</i>	101
4.8. Espanya serà positivista o no serà.....	105
4.9. Selecció natural i niciesa.....	110
4.10. Part filosòfica del llibre de la mort.....	111
4.10.1. Conseqüències pràctiques	115
5. Llibre sobre el diable	117
5.1. Zoroastre, el positivista.....	118
5.2. El mal a Grècia i Roma.....	119
5.3. Satan sive natura	122
5.4. «El dios Pan ha muerto»	124
5.5. <i>Fides et ratio</i>	126
5.6. El Mal a l'edat mitjana.....	128
5.7. El diable cristià (o com omplir el paradís de malvats).....	131
5.8. Aquelarre (s. XIV).....	134
5.9. Faust i la persecució de la diferència	136
5.10. La mort del diable	139
5.11. De la idea del mal filosòficament considerada	140
5.11.1. Contra el pessimisme, Schopenhauer i Hartmann.....	144
6. Síntesi final.....	147
7. Recepció de l'obra	150
BLOC 5. Promoure el progrés (1885-1897).....	160
1. <i>Herejías (1887) estudios de crítica inductiva sobre asuntos españoles</i>	160
2. Raça?	166
3. Promoure el progrés: un panorama i un museu	172

4. El joc de miralls de <i>Los cent conçeyls del Conçeyl de Cent</i> . 1891.....	180
5. Torras, tolerància i anticlericalisme.....	190
6. <i>Els senyors de paper!</i> 1892- 1902	193
7. <i>Literaturas malsanas. Estudios de patologia literaria contemporánea</i> (1894)	202
7.1. Caracterísiques generals de l'obra	204
7.2. Malalties indígenes	210
7.3. Malalties exòtiques	214
a) Crítica al mecanisme.....	214
b) Decadència a París!	219
b1) Causes i remei de la decadència: alcohol, drogues i filosofia.....	224
7.4. Pessimisme i nihilisme.....	228
a) Schopenhauer moralista. Progrés i positivisme	229
b) El millor dels mons possibles?.....	231
c) Nihilisme (rus) i la pervivència del cristianisme.....	232
7.5. «¡Creo en el progreso!»: Els diaris i «El Noticierismo».....	233
7.6. Terapèutica i sanació	235
7.7. Reaccions a <i>Literaturas malsanas</i>	238
8. <i>Macabra Vital</i> i la participació a la 3a festa modernista (1894).	245
9. <i>Amigos y maestros</i> (1897 i 1915)	247
10.1. Mestres positivistes.....	249
a) Taine:.....	249
b) Renan	251
c) Littré.....	254
10.3. Una qüestió d'estil: Paul de Saint-Víctor	257
10.4. Del Romanticisme al realisme i del subjectivisme a l'objectivisme: Hugo i Flaubert	259

10.5. Los filósofos de la vida ascendente	261
10.6. Repercussions de <i>Amigos y maestros</i>	264
10.6.1. Juan Valera contra el superhome	266
BLOC 6. Ruïna i «Avant sempre!» (1897-1906)	270
1. Barcelona és bona si la bossa no sona?	270
2. Pompeu Gener i el Modernisme	273
2.1. Els Quatre Gats	278
2.2. Picasso i Casagemas	279
3. Inducciones (1901)	283
3.1. Hiperpositivisme o el paper de la filosofia	288
3.2. Veritat o poesia: reaccions a la publicació d' <i>Inducciones</i>	290
4. La nova <i>Juventut</i> de Gener (1900-1906)	295
5. Nietzsche	306
5.1. Gener i Nietzsche	311
5.2. Primeres referències a Nietzsche	314
5.3. Aristarquia: herois, savis i supernacionals.....	316
5.4. Gener interpreta Nietzsche: voluntat i amor.	319
5.4.1. «Un Sant Francesc amb una voluntat de Pelagi i un cervell de Spinoza» ..	323
5.5. A la recerca d'un nou llenguatge: estil i mètode.....	325
5.6. Don Quijote i Sancho com a tipus simbòlics.....	328
5.7. Jo ja ho havia dit!	335
5.9. Kafka y sus precursores (o millor Nietzsche i els precursors?)	338
5.8. Algunes perspectives respecte a la mirada de Gener sobre Nietzsche.....	339
BLOC 7. Narracions, màscares i humor.....	345
1. Alteritat i humorisme.....	345
1.1. La gaia ciència. L'humorisme	345

1.2. «Querer ser otro, sin dejar de ser él mismo»	351
2. Narrativa	360
2.1. Somniant el futur. Quatre somnis-pesadilla.....	361
2.2. Crítica a les patums i un parell de contes medievalitzants	369
2.3. Contes filosòfics i moralitzants.....	371
2.4. Narracions i llegendes sobre dones.....	374
3. Teatre. La catedral del segle XX	378
3.1. Àngel Guimerà com a ésser representatiu	381
3.2. Monòlegs	383
3.3. Les obres de teatre de Pompeu Gener.....	385
BLOC 8. Servet, <i>Cosas de España</i> , i les antologies.....	391
1. <i>Historia de la literatura</i> i <i>Cosas de España</i>	391
2. Miquel Servet, el superhome (1900-1911)	395
3. Fent memòria. <i>Soi-même comme un autre</i>	402
3.1. <i>Mis antepasados y yo</i>	402
3.2. <i>La Taverna intel·lectual</i> de Gener i de Pujulà.....	405
3.3. <i>Un pontífice del ocultismo</i>	407
3.4. Antologies i traduccions	408
BLOC 9. Decrepitud (1905-1920).....	410
1. La Vida bohèmia: pobresa, malaltia i el sou de l'Ajuntament	410
2. El <i>Lion d'Or</i> , l'alcohol i l'amor.....	417
3. Una filosofia de la il·lusió. <i>Entre burlas y veras</i>	425
BLOC 10. EL JO D'ARA I EL JO D'ABANS, DEPENDÈNCIA I MORT	430
1. Dependència	430
2. <i>Peius</i> ha mort.....	434
3. Enterrament	435

4. Necrològiques: D'Ors vs. Rusiñol.....	437
4.1. Modernisme i Noucentisme	440
BLOC 11. IMMORTALITAT.....	442
1. Llegat (material)	442
1.1. Llegat Pompeu Gener	442
1.2. Comissió municipal per perpetuar la memòria de Pompeu Gener	447
2. Posteritat, la immortalitat dels altruistes.....	451
2.1. La presència de l'absència: carrers, places i feixisme.	458
CONCLUSIÓ	463
Fons, arxius i documents consultats testaments	473
Bibliografia.....	475
Obra de Pompeu Gener	491

Introducció

Ni el dinero ni la mujer ni el poder han podido torcerme. No he capitulado ante ningún rey ni ante S.M. el pueblo. Un algo interior, más fuerte que yo mismo, me ha obligado a cumplir mi labor intelectual con sinceridad, en todos los sitios y en todos los tiempos, ya fuera rico y viviese como un príncipe, ya pobre, llegando a sufrir hambre y frío, no teniendo apenas para lo más necesario. (Gener, 2007a, p. 327)

No faltará segurament qui se sorprengui que Pompeu Gener i el seu pensament subministrin la matèria d'una nova tesi doctoral. Tanmateix, no som els únics que ens hem interessat en aquest tema els últims anys i tampoc no creiem haver-lo inflat arbitràriament. Molts dels qui es troben una mica familiaritzats amb el pensament català del segle XIX són en general conscients que Gener és una figura amb una certa importància i fins i tot alguns expressen que potser no se l'ha valorat amb la justa mesura. Un exemple seria Josep Maria Domingo, que manifesta que la seva edició de l'autobiografia inèdita *Mis antepasados y yo* «també ha estat empesa d'un interès restitutiú» (Gener, 2007a, p. 11). Així doncs, un dels motius que han impulsat a dur a terme aquest treball és el fet que Gener no ha estat prou estudiat. Els investigadors que s'acosten a la cultura catalana tenen la dissortada fortuna, per una sèrie de motius històrics i sociopolítics, de disposar d'una considerable quantitat d'intel·lectuals de vàlua que no han estat estudiats com es mereixen. Encara és possible gaudir de l'emoció arqueològica i molt vuitcentista de ser el primer a llegir un text, descobrir una dada, interpretar una idea. Ara bé, transitar camins inexplorats és fascinant, però cal assumir el risc de no arribar al nostre destí o d'arribar-hi més tard. Estudiar un autor desconegut és una aposta, hom ha d'estar disposat a perdre-s'hi.

Els últims anys, alguns investigadors i investigadores han decidit d'estudiar Pompeu Gener. L'aposta potser és més arriscada en aquest cas, ja que es pot tenir la sensació que no forma part del grup d'autors desconeguts. La crítica ha parlat sobre el personatge *Peius* i, en cert sentit, se'ns ha convençut que no valia la pena d'estudiar-lo o, almenys, que no era necessari prendre-se'l gaire seriosament. Això, unit al seu capteniment bohemí, l'han relegat sovint a l'àmbit de l'anècdota i la llegenda. Per exemple, Néstor Luján li atribueix

la primera referència coneguda al pa amb tomàquet¹ citant uns versos d'una carta que no hem localitzat al Duc de Foix datada el 1884:

Lo que menjàrem certa nit,
 ço és, pa amb oli, amanit
 amb tomaca, e bon profit,
 s'ha fet de moda...
 Madama Adam n'ha menjat,
 Judit Gautier, molt li ha agradat
 e fins la gran Sarah Bernhardt
 s'ha fet la llesca.
 (Luján, 1990, p. 117)²

L'anècdota no cal ser comprovada; el text no ha estat trobat i no cal buscar-lo. En aquest sentit, es mostra desinterès per l'esclariment dels fets i la veritat, fet que permet d'acostar-se als personatges sense realment haver-los estudiat, confonent realitat amb ficció o desig. Un altre exemple d'aquesta actitud seria el que explica Maria Planellas (2021, p. 68) en el seu llibre sobre Apel·les Mestres: resulta que va assistir a una presentació d'un altre treball sobre Mestres en què es va afirmar, sense dubtar-ne, que Mestres i Gener havien viatjat junts al Japó.

Són molts els motius que es poden adduir, i que s'aportaran al llarg de la tesi, sobre per què durant molts anys no ha estat estudiat. És possible que tingui a veure amb el fet que fos republicà i marcadament anticlerical. Menéndez Pelayo (1978, p. 1017) el va incloure en la llista d'autors que conformaven la voluminosa *Historia de los heterodoxos españoles* i l'exclou de la tradició del pensament espanyol i català: «Gener, ni por su educación, ni por sus gustos, ni siquiera por la lengua en que escribe pertenece a Cataluña». I continua: «Su libro, feroz y fríamente impío, corresponde a un estado de depravación intelectual mucho más adelantado que el nuestro». El 1880 —s'acabava de publicar a París *La Mort et le Diable*— Menéndez Pelayo entenia que l'essència de la nació espanyola es vinculava amb el catolicisme i expulsava tots aquells intel·lectuals que no hi combregaven. Uns anys després, el 1892, Torras i Bages (1981, p. 31) també advertia que l'essència de la nació catalana estava íntimament vinculada al catolicisme: «Ens trobem amb una Catalunya espiritualista i cristiana: matar-li l'esperit és matar-la a ella mateixa: reforçar son esperit és augmentar sa potència, fer sa acció més viva i

¹ Volem agrair a la professora i historiadora de la cuina Núria Bàguena que ens donés a conèixer aquesta referència.

² La referència la recull Jaume Fàbrega; també a webs (com ara <https://tuit.cat/ek9qr>) i té una certa presència a internet.

fecunda. Catalunya la va fer Déu, no l'han feta els homes: els homes sols poden desfer-la: si l'esperit de la pàtria viu, tindrem pàtria: si mor, morirà ella mateixa». Cal destacar que, molt poc després de la publicació de la *Tradició catalana*, Torras (1892) va optar, com es veurà, per polemitzar amb Gener arran d'un article d'homenatge a Renan. Posteriorment, el 1918, Francesc Pujols, en el *Concepte general de la ciència catalana*, relega Gener a ser un representant de la filosofia septentrional i l'expulsa de la tradició que porta a l'anomenada sumpèctica, que arrela en la versió que fa de la filosofia lul·liana mossèn Bové (1902) a llibres com *La filosofia nacional de Catalunya*.

Així mateix, és remarcable la referència de l'eclesiàstic i escriptor Carles Cardó —citació que aporta Cuscó i Clarasó (2014, p. 118)— a la tradició filosòfica catalana i a Gener en l'article que dedica al P. Miquel d'Esplugues a la revista *Criterion*. Seguint les idees del Dr. Torras i del P. Miquel d'Esplugues, Cardó (1935, p. 272) distingirà entre la vera tradició de la filosofia catalana que identifica amb Sant Pacià, l'abat Oliva, Sant Ramon de Penyafort, Ausiàs March, Lluís Vives, els Pares dels Concilis Tarraconenses, Balmes, Milà i Torras i Bages, a la qual pertany l'homenatjat P. Miquel d'Esplugues, i la falsa, que «enderroca» i no aplega:

Al costat d'aquesta Catalunya, hi ha la de l'esbojarrament, la de la grifolda, la de l'aventura pel món dels pobles i pel món del pensament, la sordidament pràctica enmig del vagareig menyspreador de la veritat: Turmeda, Arnau de Vilanova, els fautors de l'esquerranada albigesa, amb Pere I al davant, Serrallonga, Alí-Bey, Pitarra, Pompeu Gener, tots ells personificats en la figura llegendària del Comte Arnau. La nostra innata i immortal desventura ha fet que en patíssim una allau en els anys actuals. (Cardó, 1935, p. 273)

El pedagog Alexandre Galí a la *Filosofia a Catalunya* (1900-1936), que forma part de la monumental *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya*, dedicarà un capítol a explicar una «Miscel·lània d'heterodoxos i diletants»:

Potser per dissort, d'heterodoxos, no n'hem tingut. Als nostres *enfants terribles* els ha mancat la quadratura per a ésser veritables herètics. Pompeius Gener, que va començar amb l'investida de *La muerte y el diablo*, va acabar la vida, noctàmbul arrossinat, arrossegant-se per la Rambla de Barcelona. I Francesc Pujols, de qui parlarem aviat, l'any 1936 vegetava pels cafès de Martorell avivant el geni a cop de conyac. (Galí, 2004, p. 100)

En el text, Galí atribueix el poc èxit dels dits heterodoxos al fet que els ortodoxos tampoc van ser capaços de crear un corpus ideològic consistent: «I els nostres heterodoxos no van assolir la quadratura perquè tampoc la tenien els ortodoxos. Sense els místics de l'Alemanya del segle XIV no s'explica Luter» (Galí, 2004, p. 100). Jaume Roura (1988, p. 69) utilitzarà també els conceptes *heterodox* i *ortodox* per referir-se al positivisme i a

Gener, tot caracteritzant la filosofia de Martí d'Eixalà i Llorens Barba com a ortodoxes i la *Positivista, materialista i evolucionista* que ocupen l'article com a heterodoxes. El motiu d'aquesta caracterització és perquè la difusió d'aquest pensament es dona fora de l'acadèmia i no va dirigit a un públic concret.

Sembla destacable que en una tradició filosòfica com la catalana, que no gaudeix d'una línia de pensament clara i concisa —més enllà d'una suposada escola del sentit comú d'arrel escocesa— es puguin establir ortodoxos i heterodoxos si no es fonamenta en una classificació d'arrel eclesiàstica, en bona part extrínseca a la mateixa filosofia sempre que no es faci amb unes raons i coordenades clares i explícites. Antoni Mora (1987, p. 118) denunciava arran de la publicació de la *Filosofia contemporània a Catalunya* de Norbert Bilbeny que la història de la filosofia catalana continuava sense ser estudiada:³ «Així, el dèficit en filosofia, que una vegada assenyalà Joan Fuster, continua sense ser estudiat. És una incògnita de dèficit», i precisament havíem d'estudiar-ne la història «per saber quin és el pes —i molt d'aquest pes ha de ser negatiu— en la filosofia que avui podem fer» (Mora, 1987, p. 126). No fa tant, formaven part d'aquest grup de suposats heterodoxos Arnau de Vilanova, Santiago Rusiñol, Apel·les Mestres o, com apuntava Galí, Francesc Pujols. De fet, no és desenraonat d'afirmar que l'oblit a què ha estat sotmès el polígraf català és solidari a la desmemòria a la qual han estat sotmesos altres personatges de la seva generació i que van compartir l'ideari modernista. Sobretot el van fomentar els noucentistes, que van considerar que personatges com ara Gener no coincidien amb la idea d'intel·lectual que els convenia per als seus projectes. La desatenció historiogràfica a què ha estat sotmès el positivisme obeeix a motius similars, tot i algunes antigues aportacions i els projectes de recerca recents sobre el tema.

Tot i això, no és només a causa de raons sociopolítiques o historiogràfiques que Gener no ha estat prou estudiat. Tant el personatge com les diverses facetes de la seva obra s'oculten darrere de diverses màscares que en dificulten el coneixement. Aquestes facetes són referides pels contemporanis i estudiosos que s'han sentit impel·lits a parlar-ne. Per exemple, Mestres el retrata així:

³ Bilbeny (1985, p. 76) dedica una pàgina a Gener en el capítol sobre els positivistes del llibre esmentat, en què referint-se a *La Mort et le Diable* remarca: «Inspirant-se en la teoria dels estadis evolutius de Comte, Gener compon, no sense erudició, una filosofia mística entorn de la història de les “dues negacions supremes”». I més endavant, parlant del mateix tema: «El punt de vista “positiu”, altrament la “ciència”, ajudaran a dissipar, conclou, les dues “il·lusions transcendents” simbolitzades en el mateix títol del llibre: la vida més enllà de la mort i el mal».

Perquè en *Peyo* és tot això i molt més. És un filòsof, un sociòleg, un polític, un home de ciència, un escriptor brillant, un crític refinat, un bromista, un bohemí, un gormand i un gourmet tot en una peça... i què més? Un artista, sí, un artista; perquè el que pocs saben és que en *Peyo* en *sa* joventut dibuixava —i dibuixava bé—, pintava —i pintava bé—, feia versos —i els feia bé. I crec que tot el que volgués fer ho faria i ho faria bé. (Mestres, 1902)

Joan Montseny [Urales] el 1903 s'hi referia en termes molt més crítics asseverant que «Pompeyo Gener no es un ser poderoso, dominador, enérgico, inmutable, virilmente orientado y firme; es un juguete de las impresiones, de los nervios y de los gustos refinados, esto es, decadente» (Urales, 1977, p. 178). Just en aquella època, E. Baradat el descriurà a *Catalunya Artística*:

En Peyo —com li diem nosaltres— és quelcom més del que la majoria de catalans que el coneixen es figuren; quelcom més que un bohemí instruït i *bon vivant*, quelcom més que un escriptor de talent: en Pompeyus Gener —com firma ell quan escriu en català— és el mestre indiscutible de tota la joventut que en els temps actuals conrea les Belles Arts a Catalunya. [Després aclareix que potser no és tota la joventut, només la que creu en el progrés.] (Baradat, 1902a, p. 309)

Narcís Oller (1902), amb qui va tenir una polèmica en l'època que va ser col·laborador de la revista *Joventut*, el descriu, com Yxart, molt negativament, tal com apunta Vall i Solaz (2018, p. 206):

[Oller] caricaturiza a Gener como un «tocatabals», que la gente de «bon pesquis» se han tomado a broma, un «gran somnitruides», es decir, un visionario iluso, «poseur recalitrant de personatge universal que anava per aquests mons de Déu captant amb igual vanitat pueril l'aplaudiment de l'ignorant o de l'imbècil que la rialla caritativa del savi o de l'agut que divertien ses inconscients paradoxes o ses més innocents encara alteracions contínues de la realitat sabuda i fàcil de comprovar.»

Leopoldo Alas *Clarín*, amb qui també va tenir una llarga polèmica cap al 1894, el definirà el 1900 amb les paraules següents:

Gener viajó como un comisionista del positivismo catalán, y se fue creciendo; hizo el milagro de olvidar el español que no había sabido nunca, y se declaró enemigo del idioma nacional, de la retórica y de la Gramática, y, particularmente, de Clarín. Escribió artículos y libros fosilides de varios sociólogos, positivistas, de segundo orden, y llegó a ser un especialista en plagiar a Max Nordau, que no merece el honor del plagio. Y por fin, Gener, hasta se atrevió con Nietzsche, que ya es harina de otro costal. El pobre Zaratustra parecía que ya adivinaba el apostolado oficioso de Gener, cuando en multitud de pasajes renegaba del proselitismo. Nietzsche no quería discípulos, porque preveía los Generes. (Alas, 1900) citat a Vall i Ontiveros (2012a, p. 203)

Cap a la dècada de 1910, com es descriurà amb detall a la tesi, Gener, ja convertit en una mena de llegenda viva, va despertar l'interès de molts periodistes i intel·lectuals. Ho il·lustra un fragment d'una entrevista feta per Barangó que, com es veurà, coincideix força amb les descripcions dels contemporanis:

En el «restaurant» encontramos a Pompeyo Gener. El chambergo ladeado, el abrigo puesto sobre los hombros a guisa de capa y el bastón de dorado puño bajo el brazo le daban un aire de mosquetero. La figura alta y robusta, sus ademanes fieros a ratos y su rostro de caballero del siglo XVI, completaban la ilusión. Dumas al describir a d'Artagnan, debió pensar en un tipo así. (Barangó Solís, 1914, p. 5)

Moragas i Aguilar sota el pseudònim de *Cabañas*⁴ dedicaran en el seu llibre de records un llarg capítol a fer una rememrança del Gener decadent que ells van conèixer, cap al 1910 i fins a la seva mort. Entre un reguitzell de dades que es demostrarà al llarg de la tesi que no són certes i que mostren la seva ignorància i poc interès real per la figura — per exemple, els domicilis on va viure o l'afirmació que no existia la Societat Antropològica de París— descriuran Gener així: «Alto, recio, embustero, tragaldabas, bebedor y erudito, un Rabelais de las Ramblas, representante de una época dislocada, epicúrea y romántica» (Aguilar & Moragas, 1944, p. 148). Més o menys per la mateixa època que el seu amic Moragas escrivia aquest llibre, Pujols conversava amb Artur Bladé (2006, p. 217) a l'exili i definia Gener com a «home de gran cultura (tenia dues o tres carreres), notable escriptor i humorista, filòsof de l'escola positivista i català universal». Pujols es referirà sempre a Gener amb respecte, l'admirarà i admetrà que l'ha influït en molts aspectes, un d'ells, l'estètic:

Sempre, però, àdhuc quan anava pel carrer amb roba normal tenia l'aire d'un personatge del segle XVI, perquè encara que es cofés amb un capell de forma anglesa, aquest capell, en el seu cap, semblava d'aquella època, i amb l'abric li passava una cosa per l'estil, ja que se'l posava sobre els muscles, de gairell, a tall de capa, que eixamplava amb els braços, i com que duia bastó, li'n sortia la punta per sota com si fos l'espasa. El tipus també l'acompanyava perquè era de bona talla, una mica ple i camaprim, tal com vaig ser jo en determinades èpoques de la joventut, perquè no sempre he estat tan gras com ara, ni tan prim com va pintar-me en Canals, ja que una de les meves singularitats ha estat engreixar-me i aprimar-me fàcilment, però poques vegades m'he pogut aturar en el punt just, que és el punt que havia assolit Pompeu Gener quan vaig relacionar-me amb ell, fins al punt de sentir-ne la influència estètica. Esperit brillant, des de molt jove, i de pensament sistemàtic com el meu, encara que per altres viarany, s'afilià molt aviat a l'escola positivista —per bé que el seu mestre, més que no pas Auguste Comte, el fundador de la doctrina, fou Littré, el Sant Pau del positivisme. (Bladé, 2006, p. 218)

Gener ha provocat que molta gent escrigui sobre ell. A tall d'exemple, Palau i Dulcet (1948, p. 157) dictamina: «Fue Pompeyo Gener hombre de gran fantasía y muy popular en Barcelona. Sus obras aunque superficiales, tuvieron éxito». Igualment, Pla (2004a,

⁴ Formen part del nombrós grup de crítics que menyspreen Gener sense haver-lo llegit o, com a mínim, sense apuntar cap referència a la seva obra que demostrí que n'han llegit alguna línia. Indocumentadament, afirmen sense embuts: «¿Originalidad? Literariamente, ninguna. Pompeyo Gener vivió y escribió, intelectualmente, de prestado. [...] En lo que rezumaba originalidad era en lo exclusivamente suyo, en sus ocurrencias y absurdidades, en su vivir cotidiano y en la suma de todos los elementos de composición que, sin escrúpulo, recogía aquí y allá» (Aguilar & Moragas, 1944, p. 146).

2004b) en parlarà i valorarà en dos estudis relacionats amb la revista *Joventut*: «Pompeu Gener i *Joventut*» i «Història de la revista *Joventut* (1900-1906)» i, com es veurà més endavant, el menysprearà fins arribar a l'insult. Per acabar amb aquest tastet de descripcions —que s'ampliarà al cos de la tesi—, en destacarem tres més: Marfany, centrant-se en l'època de *Joventut* i en el marc de la seva interpretació del Modernisme, critica Gener, fins al punt de comparar el seu prestigi intel·lectual amb el de la «Monyos» (1986, p. 156); Rodríguez-Tejerina (1994, p. 132), seguint essencialment Cabañas i Verdaguer, considera que «Pompeyo Gener, Pompeius, *Peius*, en fin, fue un ser fabuloso, glotón, mentiroso, bohemio. Una oronda silueta inolvidable en el paisaje burgués, con ribetes aristocráticos de la Barcelona de finales del “diecinueve”» i Francisco Caja (2009, p. 83) l'acusa de ser un dels culpables de l'origen etnicista i racista del catalanisme. Si bé opina que el tracte que ha rebut per part de la crítica li ha comportat «un cierto descrédito no proporcional a sus verdaderos méritos».

De totes aquestes descripcions es pot deduir que Gener ha estat analitzat des de molts punts de vista i que l'interès pel personatge ha desbordat el de l'autor i la seva obra. Gener ens apareix com una incògnita, com un autor a descobrir més enllà del personatge folklòric que ens ha arribat i que proposen els historiadors. Tot això provoca i possibilita que Pinyol i Torrents (1976, p. 465), quan estudia la influència de Gener en Salvat-Papasseit, enfronti el Gener creat per la crítica: «Gener ha passat a la història com un personatge bohemí i pintoresc, del qual avui gairebé no recordem altra cosa que el seu anecdotari», i el diferenciï del Gener que va conèixer Papasseit —que era més proper al real. Salvat va conèixer «el Peius desconegut —amb el qual devia connectar fàcilment el poeta», el qual «té, però, una altra cara: és un militant del federalisme, un dels principals promotors del positivisme a Catalunya, un capdavanter del regeneracionisme, un dels primers introductors de Nietzsche a la Península i una figura destacada del Modernisme, especialment dins el grup de la revista *Joventut*». Així doncs, el «Peius desconegut» que va interessar a Salvat tenia una cara diferent al dibuixat per la crítica el 1976. Sembla que la tasca de tots els qui volen estudiar Gener ha de ser descobrir qui era aquest desconegut, què pensava i què escrivia.

Si la tasca d'alguns crítics ha servit com a element descoratjador i ha ajudat a emmascarar aquest «desconegut» i el seu pensament, també hi ha col·laborat el mateix Gener, convertint-se en un personatge dels seus escrits. Ell va escriure molt sobre si mateix, tot

i que havia declarat el rebuig a l'autobiografia a *La Mort et le Diable*, Gener va redactar alguns textos autobiogràfics. En *Amigos y maestros* (Gener, 1897a) explica la relació amb certs personatges que van influir en la seva vida tant personal com intel·lectual; àdhuc en alguns casos hi inclou dades biogràfiques falses o, en tot cas, dubtoses, com és el cas de la relació amb Sarah Bernhardt. Gener esdevé un personatge més de la seva obra, permetent la ficció i la imaginació en nom de la versemblança. De fet, és el protagonista que cohesiona els diferents capítols del llibre. Posteriorment, farà participar cada cop més el personatge Pompeu Gener (molts cops *Peius*) en els seus escrits a mesura que la seva obra s'escora cap a la ficció. A més, la decadència moral i física que de mica en mica es va manifestar els últims anys de la seva vida, amanida amb la misèria material i el gust per les humorades, van provocar que el paper que interpretava desbordés l'obra escrita i confongués somni i desig amb realitat dedicant-se, de vegades, a explicar històries inventades sobre la seva vida passada.

Poc abans de morir, va preparar el llibre autobiogràfic *Coses d'en Peius* (Gener, 1921), que es va publicar pòstumament i que va ajudar a consolidar el perfil de personatge que havia de ser recordat per les seves anècdotes i humorades deixant de banda l'obra seriosa. Frederic Pujulà justifica per quin motiu cap dels seus seguidors i admiradors no va emprendre la tasca d'escriure un estudi seriós sobre Gener i apunta algunes de les dificultats que impliquen estudiar-ne el pensament:

No se trataba de publicar la lista de sus obras, sino de decir algo más de él, y Gener era demasiado complejo y demasiado sencillo dentro de su complejidad. En una palabra, demasiado «troublant» [perturbador] para poder fijarlo en unos cuantos conceptos escritos a vuela pluma. En Gener podía estudiarse el filósofo, el artista, el escritor, el humorista, el hombre de ciencia, el hombre de mundo, el poeta, el Caballero, el bohemio. Tratar un solo aspecto de su personalidad era cercenar su memoria y falsear su imagen. Los que le queríamos nos abstuvimos. Lo que pudo parecer indiferencia era amor sincero. (Pujulà, 1921, p. 16)

El 2007 es van editar les memòries inèdites *Mis antepasdos y yo*, que s'havien de publicar en vida de Gener al *Mundial Magazine*, dirigit pel seu amic Rubén Darío. A més de l'interès en si, cal destacar que l'editor, Josep Maria Domingo (2007a), inclou en l'aparat crític aclariments biogràfics, alguns tan fonamentals com la data de naixement. Aquesta autobiografia barreja dades certes amb dades falses. Gener s'amaga i es mostra en les pàgines per tal de reivindicar el seu dret a ser recordat.

És possible que tothom estigui sotmès a la recerca d'una identitat narrativa per construir el jo, en el sentit que apunta Ricœur (1990) a *Soi-même comme un autre*, i encara més

aquells que escriuen sobre ells mateixos per ser llegits. Per això, per a un investigador, fer una biografia no és només analitzar la psicologia del pensador estudiat o dels que en parlen. Sembla necessari dedicar esforços a l'esclariment del fets de la vida i del context des de la desconfiança cap als textos biogràfics tant propis com aliens que, com s'ha indicat en alguns casos, expliquen falsedats. Eugen Fink (2019, p. 12) opina que la filosofia de Nietzsche s'amaga darrere de diferents màscares que ens impedeixen entendre bé el filòsof: «Nuestro siglo [XX] rinde vasallaje de múltiples modos a las máscaras de Nietzsche... pero sigue estando lejos de su filosofía».⁵ De la mateixa manera, Gener s'oculta darrere de múltiples màscares com poden ser el filòsof positivista, el darwinista, el publicista, l'humorista, l'amant de Sarah Bernhardt, l'introduïdor de Nietzsche, el bohemí, el decadent... S'esmuny i dificulta la tasca de donar-ne coherència i unitat al pensament, que es percep a primera vista com a fragmentari i inconnex. Dificultats més o menys similars ofereix l'estudi d'altres contemporanis seus com per exemple Santiago Rusiñol. Casacuberta (1997, p. 5) apunta que «l'home privat Santiago Rusiñol queda completament amagat rere el personatge públic Santiago Rusiñol, com ho demostra el desconeixement pràcticament absolut que es té, encara ara, de la seva biografia íntima, que s'ha confós sistemàticament amb la imatge pública de l'artista». Aquesta imatge, com Gener, la va promoure a través de la «recreació literària» del seu personatge.

Per tots aquests motius, l'objectiu principal d'aquesta tesi serà conèixer què va pensar Pompeu Gener, qui era veritablement i quin és el valor de la seva obra en la filosofia catalana, espanyola i universal i, dient-ho com ell, per a la humanitat. Aquest objectiu tan general es desglossa en d'altres. En primer lloc, convé exposar-ne el pensament, centrant-nos en aquelles parts menys estudiades —com ara les idees explicades a *La Mort et le Diable*, que es treballa en el Bloc 2 i que ja havíem estudiat amb menys profunditat a la tesina que vam dur a terme fa uns dotze anys— i cercar la coherència i les relacions entre les diferents etapes de la seva filosofia. Gener és un filòsof que evoluciona i muta. Fa

⁵ Nietzsche, com Gener, sovint explicava el seu jo evadint-se dels fets i posant per davant la voluntat d'estil i la coherència narrativa. Una mostra n'és *Ecce Homo*, en referència als seus avantpassats escriurà: «Y con esto toco el problema de la raza. Yo soy un aristócrata polaco *pur sang*, al que ni una sola gota de sangre mala se ha mezclado, y, menos que ninguna, sangre alemana». A la nota corresponent, Andrés Sánchez Pascual explica: «En una carta de Nietzsche a G. Brandes, de 10 de abril de 1888, en que le envía al final una *Vita*, dice: “Mis antepasados eran aristócratas polacos (Niëtzy); parece que el tipo ha conservado bien, a pesar de tres “madres” alemanas. En el extranjero se me tiene ordinariamente por polaco; todavía este invierno la lista de extranjeros de Niza me reseñaba *comme Polonais*”. [...] A pesar de estas manifestaciones de Nietzsche, repetidas en otros lugares, no está nada clara ni su ascendencia polaca ni su ascendencia aristocrática». (F. Nietzsche, 1997, p. 25,38)

honor al lema de l'etapa de *Juventut* («Avant Sempre!») i cerca estar al dia de les noves tendències tant de pensament com d'estil. També s'estudiaran els orígens d'aquests canvis, les relacions amb els diferents pensadors que el van influir i l'abast de la influència, des dels positivistes com Littré o Renan (Bloc 1 i 4) fins a Nietzsche (que s'analitza en el Bloc 5), entre molts altres intel·lectuals.

Per entendre'n el pensament, i a causa del susdit joc de màscares, caldrà un profund estudi biogràfic per tal de saber qui va ser Pompeu Gener i com els successos de la seva vida van ajudar o impedir el desenvolupament del seu pensament, particularment des d'un punt de vista social i personal. Ens centrarem especialment a desemascarar o confirmar les llegendes aportant el màxim de dades disponibles sobre la seva vida. Conèixer millor la vida de Gener s'albira com quelcom imprescindible per capir millor el sentit de la seva obra i el seu pensament. Un altre objectiu relacionat amb aquest serà conèixer i mostrar les dificultats que va trobar per exposar, fer públiques i dur a terme les seves idees a causa del context ideològic advers i els intents d'adaptar-s'hi. Aquest objectiu es treballa al llarg de tota la tesi, perquè van ser moltes les dificultats amb què va topar.

Igualment, serà un objectiu capir com Gener assumeix el fet que les lleis deterministes que defensava, sobretot a partir de variacions de la llei comtiana dels tres estats o les versions spencerianes de l'evolució de Darwin, no s'acompleixen i les reaccions que li desperta la constatació de la impossibilitat del progrés. Específicament, s'estudiarà la recerca de nous llenguatges més enllà del mètode inductiu de *La Mort et le Diable* i l'evolució cap al vitalisme d'arrel nietzscheana, del qual fa una lectura pròpia, passant per la crítica al Decadentisme. Aquests aspectes es tractaran especialment al Bloc 4 i 5, ja que el pas del determinisme al vitalisme va ser gradual. Relacionat amb això, s'estudiarà i es matisarà el seu suposat racisme i etnicisme, especialment als capítols 3 i 4 del Bloc 4.

La resta d'objectius particulars del treball tenen a veure amb la recepció de la seva obra. En primer lloc, s'analitzarà la repercussió i la influència que ha tingut el seu pensament entre els seus contemporanis en el context català i espanyol, que es tracta després de cada obra i també en l'Apartat 4, dedicat a les necrològiques que forma part del Bloc 9, i en el Bloc 10. També enfrontarem el tema de l'originalitat, matisant i analitzant l'abast de les diverses acusacions de plagi que va rebre al llarg de la seva vida. Així mateix, s'intentaran exposar les reaccions i les opinions dels investigadors al seu pensament, que es treballaran al Bloc 10. Gener és un autor que va suscitar i que encara suscita moltíssimes reaccions,

va ser molt prolífic i va acomplir la seva voluntat de no deixar indiferent. És intenció d'aquest treball fer una tasca enciclopèdica i recollir el màxim nombre de referències relacionades amb Gener per oferir-les a futurs investigadors o investigadores, a més d'oferir-ne una interpretació provisional.

Com que s'ha optat per exposar petites anàlisis dels estudis generians al començament de cada bloc, obra o tema important al llarg de la tesi, no ens estendrem excessivament en aquest aspecte. Tot i això, sí que ens volem referir en termes generals a la situació dels estudis sobre Gener per destacar que en els últims anys s'ha millorat considerablement, ja que diversos investigadors han gosat abordar-ne alguns aspectes. Vall i Solaz (2008, p. 314) podia afirmar encara, en un dels primers estudis en profunditat que es feien sobre Gener, que «Pompeu Gener, desacreditado por sus extravagancias, no ha sido muy estudiado», i Cuscó (2014, p. 116) opinava que només era «citada per l'espanyolisme reaccionari que el vol l'iniciador foll del nacionalisme català». En canvi, actualment han proliferat els estudis i sobretot les referències en treballs que tracten temes generals que l'atenyen. El primer gran estudi monogràfic sobre Gener va ser el de Consuelo Triviño, *Pompeyo Gener y el modernismo*, en què l'autora anunciava: «Quiero aclarar que en este trabajo no pretendo dar cuenta de la totalidad de su obra, pero sí me interesa situarlo dentro de la polémica modernista, a partir de algunos textos suyos de política filosofía y de crítica literaria» (Triviño, 2000b, p. 11). L'objectiu s'acompleix amb escriure i, a més, estudia la vinculació amb Amèrica del Sud, que en el cas de Gener és molt destacable. Triviño és la primera que fa un intent seriós de fer una monografia: estudia el fons de l'Arxiu Històric de la Ciutat, al qual ja em referiré, i fa l'esforç de recollir bona part de la bibliografia existent sobre Gener, a més d'apuntar quins seran els temes que s'hauran de treballar en un futur. Tot i que no estudia en profunditat *La Mort et le Diable* ni les obres més importants, és un treball imprescindible que ha facilitat molt la feina als investigadors posteriors. Consuelo Triviño ha continuat estudiant Gener i ha escrit altres articles (Triviño, 2000a, 2005, 2009).

El 2007 es va publicar un recull de treballs titulat *Estudis sobre el positivisme a Catalunya* (Cabrè & Domingo, 2007), en què es troben diverses referències a Gener, especialment en el capítol dedicat a Renan, escrit per Rosa Campí. Deixant de banda altres treballs que tracten Gener i la seva relació amb el positivisme i el darwinisme, a tall d'exemple, el ja citat de Jaume Roura (1988) o l'antic estudi sobre el Modernisme de Valentí Fiol (1973), a més dels ja referits de Pla i Marfany, cal destacar la publicació, també esmentada, de

les memòries de Gener *Mis antepasados y yo*, que contextualitza moltes de les informacions que aporta Gener i mostra que té un paper important per entendre altres moviments culturals o altres pensadors. Un exemple en seria Apel·les Mestres, que en els últims anys ha merescut diversos treballs, com el publicat de Planellas (2021) o les tesis de Cano (2019) i Robles (2019), en què s'aporten informacions valuoses sobre la vida i pensament de Gener.

Xavier Vall i Solaz (2008, 2018) ha estudiat en profunditat Gener en diversos articles, tant els que ha dedicat directament a l'autor com moltes altres referències en altres articles sobre temes relacionats amb el segle XIX que s'aniran exposant al llarg de la tesi. Per mitjà dels articles de Vall s'aprofundeix en els aspectes estudiats, particularment el Naturalisme i el darwinisme, però també obre i indica camins perquè altres estudiosos o ell mateix els recorrin més endavant.

Xavier Vall i Ontiveros (2012a) va llegir la tesi doctoral *Pompeu Gener i el nacionalisme regeneracionista (1887-1906): La intel·lectualitat, la nació i el poder a Catalunya*. Es centra en un període concret i analitza amb tota mena de detalls les concepcions nacionalistes de Gener, estalviant-nos d'entrar més en aquesta qüestió. A la primera part, afronta la tasca de fer una explicació general de la biografia i el pensament de Gener i de la seva significació i influència. No cal dir que aquesta tesi s'ha tingut molt present en la realització del nostre treball i s'ha procurat de complementar-la, investigant altres aspectes. Vall i Ontiveros (2012b, 2019, 2020) també ha dedicat altres articles o capítols de llibres a Gener.

Els últims anys s'ha estudiat, per exemple, la relació de Gener amb el pensament clàssic per part de Montserrat Jufresa (2013), que descriu la importància de la seva interpretació de la filosofia i la literatures clàssiques i mostra, contra el que s'havia pensat habitualment, les concomitàncies del pensament generià a l'època de *Joventut* amb el que serà el moviment noucentista. Igualment, cal destacar els articles que dedica a Gener Irene Gras (2014, 2018): «El paisatge simbolista i el concepte de degeneració de raça segons Max Nordau, Pompeu Gener *et al.*» i «Literatures malsanes: neurastènia, *ennui* i decadència a l'imaginari simbolista de la fi de segle», a més d'altres referències (Gras, 2009), en què n'analitza la vessant més literària i artística. Sobre el tema de l'art, és remarcable la feina que han fet Eduard Vallès, estudiant la relació entre Casagemas i Picasso amb Gener (2014, 2015), i Francesc Quilez (2016, 2018) analitzant la relació amb Els Quatre Gats i, sobretot, el llegat Gener i el seu paper com a col·leccionista.

Com ja s'ha esmentat, són també valuoses les aportacions d'investigadors que no estudien específicament Gener però que es veuen impel·lits a considerar-lo quan tracten altres temes. És el cas de Xavier Trill en diversos estudis sobre el positivisme o Imma Farré (2016) en la seva tesi sobre la revista *Joventut* i en altres estudis (2003, 2006), en què fa una tasca importantíssima perquè matisa molt, per exemple, les opinions de Pla sobre Gener. Cada cop més estudiosos, tractant temes relacionats o, per contra, focalitzant-se en aspectes monogràfics, aporten dades sobre Gener i en llegeixen i valoren l'obra. Cal destacar, a tall d'exemple, que se li atorgui un lloc destacat en «els anys del Realisme i del Naturalisme» (Vall i Solaz, 2009) del *Panorama crític de la literatura catalana*, en què es reproduïx un fragment del llibre de Triviño, i la quantitat de referències que hi ha en el llibre *De realisme* (Josep M. Domingo & Llovera, 2013) o bé l'article que dedica Mariano Martín Rodríguez (2013) a la urbogonia: «La geoficción urbana o urbogonía. Recuperación de un ejemplo temprano: *La coronada villa tentacular*, de Gener».

Probablement, el tema que ha estat més estudiat del pensament de Gener és el de la introducció de Nietzsche i la interpretació que en fa. Gonzalo Sobejano (2004, p. 173) li consagra unes quantes pàgines de *Nietzsche en España*, tot i que adverteix que «parecerá que hemos dedicado a Pompeyo Gener atención más amplia de la que en rigor merece», i dona importància als plagis que detecta. A més de les parts sobre la recepció de Nietzsche del llibre de Triviño i la tesis de Vall i Ontiveros, també són destacables els estudis d'Espinós (2007, 2009), que analitza la participació de Gener en la revista *Joventut* i li dedica un capítol del llibre *Història d'un entusiasme: Nietzsche i la literatura catalana*. Espinós tracta el tema del suposat protofeixisme de Gener citant l'article de McCarthy (1975).

Tots aquests estudis han permès que, de mica en mica, s'hagi pogut ser més ambiciós en els objectius de la tesi, fins que ens hem proposat d'afrontar l'anàlisi de bona part de l'obra de Gener. Hem volgut fer un plantejament integral, interdisciplinari i comparatista, entre altres motius, per indicar les relacions de diversos aspectes (sobretot les continuïtats o discontinuïtats i coherències i incoherències). Fins i tot s'ha entrat en el camp de la història de la ciència o de la literària, encara que aquests aspectes mereixerien estudis específics. S'espera que el nostre estudi faciliti la tasca als futurs investigadors i permeti de continuar aprofundint en el coneixement i la interpretació del pensament de Gener, de la vida i les seves influències.

Per assolir els objectius de la tesi i tenint en compte els estudis existents sobre Gener, com ja s'ha esmentat, s'ha intentat analitzar, en primer lloc, *La Mort et le Diable*. És una de les seves obres més importants, si no la més important, però encara havia estat molt poc treballada. Després s'ha estudiat la resta d'obres publicades més detalladament o menys, segons si havien estat estudiades anteriorment o bé per l'interès per mostrar la coherència del pensament de Gener. S'han focalitzat els esforços en l'estudi dels llibres publicats per sobre dels articles, ja que, en molts casos, els llibres els recopilen. D'altra banda, encara que no s'oblida quan van ser escrits els textos, convé tenir present que els llibres volen constituir una unitat i que ho són també per al lector, que sovint desconeixia els articles. Sobretot per aquestes motius, s'ha cregut que els llibres mostraven millor la coherència del pensament de l'autor. Respecte a cadascuna de les obres, s'ha exposat l'estat de la qüestió i les reaccions amb la seva publicació per tal de poder mostrar detalls de cada reacció i les dificultats amb què s'enfrontava Gener, que buscava fer publicitat de les seves idees per tal de promoure el progrés.

Estudiar l'obra de Gener no és una tasca fàcil. Hi ha moltíssimes referències bibliogràfiques, tant seves com d'altres. La quantitat de textos de Gener i la dels que s'han escrit sobre ell és ingent, per la qual cosa ens hem hagut de centrar en els més significatius. A més, com avisava Mestres, fer un estudi sobre Gener no és fàcil per la naturalesa polifacètica de la seva obra:

Sobre en Peius podria escriure's un llibre, millor dit, dos: un dedicat seriosament al Peius filòsof, al pensador, al crític, a l'artista, mai nebulós, mai tortuós ni torturador, sempre serè, lluminós, optimista; i un altre al Peius bromista, rialler, *xistós*, sempre de bon humor, *bon caseur i bon vivant*, aficionat a la bona taula i al *romanticisme* (com ell anomenava la seva devoció pel rom), bohemí a sa manera, sempre típic i pintoresc, però mai —ho declaro ben alt—, mai cínic. (Mestres, 1929, p. 113)

La naturalesa dual la confirma Gener a l'antologia *Pensant, sentint i rient*, en què divideix la seva obra en filosòfica i literària o humorística, àdhuc mostrant la relació estreta entre totes dues. Gener tresoreja una prodigiosa força creadora —descomptant els possibles plagis— i es fa difícil sistematitzar tota la seva obra. En molts casos s'ha optat per exposar allò essencial del seu pensament, esperant poder tornar a ocupar-nos-en més endavant. També s'ha procurat d'inventariar la bibliografia ja estudiada pels investigadors anteriors i aportar nova bibliografia que no havia estat analitzada, com és el cas dels llibres sobre

història de farmàcia de Ramon Jordi o bé la documentació relacionada amb Ribé, que detalla els últims dos o tres anys de la vida de Gener.

A part de l'estudi de les obres i la bibliografia, s'ha fet una tasca important de recerca arxivística. El fet que Gener esdevingués funcionari de l'Ajuntament de Barcelona ha contribuït a la conservació del seus fons en diversos arxius municipals. Cal destacar el fons de seu de l'AHCB (3-092/5D34), explotat només parcialment pels estudiosos i que, tot i disposar-se d'una relació sumària d'Enric Jardí (1985), caldria classificar millor i inventariar detalladament (com s'ha fet amb altres fons personals d'aquest arxiu). A més, s'han consultat altres arxius municipals, el Registre Civil i en el de la Propietat, en arxius eclesiàstics, el de Protocols, els de la Universitat de Barcelona (el general i els d'algunes facultats), el Col·legi de Farmacèutics, l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona, el MNAC... Aquesta feina ha estat molt estimulants i arqueològica, però també ha portat a transitar camins que no duïen enlloc, molts cops a causa d'informacions falses. Per exemple, va resultar fals que fossin de Gener pots de farmàcia del Poble Espanyol, actualment exposats al rebedor del Col·legi de Farmacèutics.

Respecte a l'estructura de la tesi, s'ha optat per una ordenació cronològica, perquè es vol mostra l'evolució del pensament de Gener. De vegades aquesta cronologia es veu alterada per eixos temàtics; per exemple quan s'analitzen separatament les col·laboracions a la revista *Joventut*, *Inducciones* i la recepció de Nietzsche, qüestions del mateix període. S'ha intentat en la mesura possible evitar repeticions o, en tot cas, indicar la manera com s'ha repartit la informació.

El primer bloc comprèn l'interval entre el 1846, data del naixement de Gener, i 1868. S'hi estudien els orígens de Gener, el seu pare, el seu avi..., aspectes genealògics que mostren ja fins a quin punt Gener és un personatge que s'oculta darrere de les màscares. Es treballarà també la seva formació i els primers anys de vida fins al 1868. En el segon bloc s'estudiarà l'adscripció al positivisme, la participació en el Sexenni i els fets de l'Ateneu Barcelonès, els primers viatges, essencialment amb Mestres, la mort de la mare, l'inici dels problemes de salut, i la relació amorosa truncada amb Céline Chaverondier. El següent bloc consistirà en una anàlisi detallada de *La Mort et le Diable*.

Després d'aquesta primera etapa de la seva vida, en comença una de maduresa, que s'ha titulat «Promoure el progrés», de la qual s'examinen les publicacions i els fets rellevants entre el període 1885-1897. S'exposaran els intents fallits d'incentivar el progrés, tant a

partir de propostes concretes (com ara els dos projectes de museu i el panorama) com a partir de les seves obres escrites. En aquest bloc es percep la diversitat d'obres que és capaç de produir en un mateix període. S'analitzarà la complexa elaboració de *Los Cent conçeysls del Conçeysl de Cent*, les polèmiques amb Ruiz Contreras al voltant de *Els senyors de paper!*, la controvèrsia amb Torras i Bages a l'entorn de Renan, *Literaturas malsanas* i *Amigos y maestros*, que culmina amb el capítol *Los filósofos de la vida ascendente*, en què s'albira quin serà l'enfocament del pensament generià a partir d'aquell moment. El Bloc 5, intítulat «Puixança de vida», correspon al moment en què Gener aposta per la seva visió personal del vitalisme. S'estudiarà la relació amb els anomenats *modernistes* i la revista *Joventut*, que li permetrà de vincular-se al grup de Els Quatre Gats i, més en general, també a generacions molt més joves, com la de Casagemas, que li farà un retrat, i Picasso. També s'analitzarà *Inducciones* i el concepte d'hiperpositivisme, que defineix la seva nova filosofia, i s'estudiarà en detall la recepció de Nietzsche i els canvis profunds que comportarà, tant epistemològics com, sobretot, en la manera d'exposar les seves idees, deixant enrere l'assaig filosòfic i apostant per estils més literaris, que tindran la màxima expressió en *L'Evangelí de la vida*, inspirat en el Zarathustra nietzschian. En el Bloc 6 s'estudiarà l'humorisme generià i la seva ocultació existencial darrere de màscares, expressada també en l'afició a les disfresses. Així mateix, s'analitzarà bona part de l'obra literària d'aquest període i es mostrarà la continuïtat amb el pensament filosòfic i les idees que havia defensat anteriorment. A més, començarà a publicar monòlegs i obres de teatre humorístiques que seran força populars i ajudaran encara més a ocultar la seva obra anterior, molt més profunda i seriosa. Pel que fa a l'obra filosòfica, publicarà més recopilacions de les seves obres, amb certa intenció antològica, com ja havia fet amb *Inducciones*.

En el Bloc 7 s'explica la reivindicació que va fer Gener de la figura de Miquel Servet, com va intentar portar el personatge al teatre, la participació en el moviment per promoure un monument davant l'església del Sagrat Cor del Tibidabo, la publicació dels llibres *Historia de la literatura* i *Cosas de España...* El Bloc 8, el 9 i el 10 es refereixen als últims anys de Gener i al seu procés de decadència fins a la mort. En el Bloc 8 s'estudiarà el Gener bohemí, la seva relació amb bars com el Lyon d'Or i la seva tendència a la fabulació, fonamentada en el seu viratge filosòfic cap a la imaginació. En el 9, intítulat, citant Gener, «El jo d'ara i el jo d'abans», s'explica la dependència final, la seva mort i l'enterrament. També s'analitzaran algunes de les necrològiques que van dedicar-li;

especialment es contraposaran la de Rusiñol i la d'Eugeni d'Ors pel que signifiquen per contextualitzar Gener en el pensament català. Per acabar, es dedicarà un bloc a estudiar el llegat material de Gener (papers, objectes artístics, fotografies...) i la seva presència en el nomenclàtor.

No es vol acabar aquesta introducció sense donar les gràcies a algunes de les persones que han fet possible el treball. En primer lloc, a les que ens han permès d'entendre millor Gener i tants altres aspectes gràcies al temps i l'esforç que han dedicat a estudiar-los. Cal agrair-los que hagin estat prou generosos per compartir els resultats de les seves investigacions. En segon lloc, a aquelles persones que s'han sacrificat per oferir-me temps i tranquil·litat per portar a terme la investigació. Per últim, a Jaume Mensa, pels seus valuosos consells i el suport incondicional tots aquests anys, àdhuc en els moments en què semblava que el treball no arribaria a bon port, i a Xavier Vall i Solaz, per haver compartit tants anys d'estudi sobre Gener de manera altruista i per tot el temps que hi ha dedicat. Si hi ha alguna virtut en aquesta tesi és gràcies a ells.

Per acabar, volem dir que s'afronta amb il·lusió el repte de poder mostrar l'interès que tresoregen el pensament, l'obra i el personatge Pompeu Gener... Esperem poder demostrar que, tot i els plagis i les influències, el seu és un pensament força propi, i que cercava nous llenguatges per poder promoure el progrés a Catalunya, Espanya i al món. Atès que Gener va ser un autor prolífic que va estar durant molts anys a la primera línia intel·lectual, es pretén esperonar altres investigadors a continuar la tasca d'estudiar Gener sense prejudicis. En aquest sentit, fem nostres les paraules del crític literari i professor Raúl H. Castagnino en el seu estudi sobre el Gener finisecular:

Cuando quien sobrelleva como adherencia congénita el «vicio impune» de la lectura descubre un autor o un libro de características inusuales experimenta natural reacción entusiasta y tiende a comentar su hallazgo. Pero cuando redescubre una relegada obra de auténtica vitalidad, que lleva la firma de un viejo y prolífico autor, vapuleado e incomprendido en su tiempo, olvidado y hasta ignorado por la posteridad por razones ajenas a sus méritos intrínsecos, al natural impulso comunicativo le acopla cierto afán reivindicatorio. Propósito revisionista, para el que no le basta primaria reacción personal, sino que ha de acompañarla con pruebas pertinentes. (Castagnino, 1988, p. 103)

BLOC 1. Els orígens (1803-1868)

1. Genealogia

Pompeu Gener va ser bona part de la seva vida un fervent defensor del determinisme i, consegüentment, opina que l'ésser humà: «No es más que un momento de una serie, un caso particular de una genealogía» i que la seva obra «es un producto fatal de mi organización, y en esto no tengo mérito alguno, pues es el resultado acumulado de energías de mis antepasados, que en mí se han puesto de manifiesto» (Gener, 2007a, p. 21). És per aquest motiu que remunta les seves memòries als seus avantpassats, narrant-ne nombroses anècdotes, algunes de caire llegendari. Començarem, doncs, també per la genealogia, a fi de procurar d'escatir fins a quin punt les informacions que en dona són certes i copsar el procés de mitificació de la seva ascendència i com creu que els seus avantpassats incidiran en la seva vida i el seu pensament.

A *Mis antepasados y yo*, Gener explica que el seu avi matern es deia Antonio, havia nascut a Ribesaltes i es guanyava la vida «montando fábricas de papel movidas por la corriente de un caudaloso río» a la província de Tarragona, particularment a La Riba, poble on s'hauria casat (2007a, p. 54). En canvi, d'acord amb el certificat de defunció de la mare de Pompeu Gener (vegeu Apèndix I), s'anomenava José Babot, era fill de Tarragona i tenia l'ofici de «papelero» (AMB, Arxiu Municipal de Barcelona, Registre Civil, defuncions, 1877, número 4523). En una entrevista a León Pagano (1901a, p. 33) pondera: «Mi abuelo fue quien implantó las fábricas de papel en todo el alto Aragón»⁶. De l'àvia materna se sap que va néixer a Beseit o Fuentespalda, depenent de la font. Segons Gener (2007a, p. 54-56), va morir, quan ja era vídua, en el part de la mare. Ella, Magdalena Babot, que va restar òrfena, va ser cuidada per uns oncles. No s'ha pogut comprovar si aquestes dades són certes. A més de voler mitificar l'estirp, seguint el lema de Taine *raça, medi i moment*, vol indicar que havia estat envoltat d'un entorn que va configurar la seva personalitat: «Y el resto lo ha de explicar mi educación, mi instrucción, mis cambios de medio ambiente en la agitada vida que he llevado desde que yo vine a ser uno de los habitantes del planeta Tierra» (2007a, p. 22). En aquest sentit, explica detalls

⁶ S'han normativitzat ortogràficament les citacions excepte en els textos medievalitzants. Per organitzar les citacions s'ha utilitzat el programa Mendeley i s'ha optat per citar en APA 6 per tal de mantenir la referència als llocs de publicació.

com, per exemple, la seva alimentació,⁷ la seva relació amb el mar, els viatges, etc. Gener relata que, a causa de la mala salut dels pares, va ser criat pels avis paterns a Cambrils i que l'avi va disposar que se'n fes càrrec un «viejo marino, antiguo asistente suyo, llamado Pedro el de la bomba» (2007, p. 67). Aquesta informació la reitera en l'esmentada entrevista precisant que aleshores tenia 9 anys (Pagano, 1901a, p. 24). Gener assevera que va restar marcat a fons per la relació amb aquest avi i les aventures marines que van viure i, a més, el considera «un excelente cuentista» que no havia begut mai aigua (2007, p. 71). Segons Gener (2007a, p. 45), el seu avi havia exercit de «comandante de navío de primera clase», però, quan va néixer ell, ja estava retirat i es dedicava al cabotatge; i la seva àvia va morir en una ràtzia de facciosos contra els liberals en el Trienni.

Els avis paterns es deien Joan Gener i Martí (AHPB, 1326/20, fol. 43-58) i Teresa Padrell i Aulesti, i es van casar l'11 de febrer de 1789 a Vinyols (AHAT Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, llibre de matrimonis).⁸ En aquest darrer document l'avi hi figura com a «Mariner» i s'indica que el seus pares, Joan i Maria, difunts, eren de Cambrils i ell feia de «Patró de Nau», mentre que els seus sogres, Ramon i Teresa, eren de Vinyols, i ell feia de «Pagès». En la documentació sobre el pare de Pompeu Gener, trobem també diverses referències a la professió d'aquest avi: «Comerciant» (AMB, Registre Civil, matrimonis, 1845, número 175), «capitán de buque» (AMB, Registre Civil, defuncions 1869, número 218) i «Hisendat» i «pagès» (AHPB, 1326/20, fol. 43-58). Al llibre d'òbits de Cambrils, es registra la defunció el 14 de juny de 1834, a 68 anys, quan ja era vidu, atès que la seva dona hi consta com a morta el 16 de desembre de 1823, a 63 anys (AHAT).⁹ En el citat testament es confirma aquesta informació. Aquestes dades contrasten ostensiblement amb les memòries de Gener, sobretot amb el fet que Gener cregui que el segon cognom de l'avi era «Bargés» i que havia mort «a la edad de noventa y cinco años y en tiempos de la República española» (2007, p. 45).

⁷ «Si es verdad la teoría de cierto sabio dinamarqués que sostiene que la superioridad de los antiguos griegos les venía del gran consumo de ostras y de marisco que hacían como base de su alimentación, ello debe de haber contribuido en mucho al desarrollo de mi cerebro y por ende a la producción de mis obras, más tarde» (2007a, p. 70).

⁸ Molts llibres sacramentals s'han digitalitzat per l'AHAT. N'indico directament l'enllaç: <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000002316#imatge-338>. Bona part d'aquesta documentació ha estat comentada per (Tarrés, 2020), que aporta altres notícies com l'establiment de la família a Cambrils al segle XVIII, procedent de Cubelles. Agraïm la referència a Xavier Vall i Solaz.

⁹ <https://tuit.cat/PoE34> / <https://tuit.cat/AgQau>

El pare de Pompeu Gener, Ramón Gener i Padrell, va néixer a Cambrils el 18 de juliol de 1802.¹⁰ Segons indica l'editor de *Mis antepasados y yo*, Josep Maria Domingo, en el certificat de matrimoni entre el pare de Pompeu Gener i la mare, Magdalena Babot, figura que l'edat d'ell el 27 de febrer de 1845 era de 32 anys i la de la mare, de 28 (2007, p. 61). No obstant això, tots els altres documents que s'han consultat, a part de la citada partida de naixement, el seu certificat de defunció (AMB, Registre Civil, defuncions 1869, número 218), el seu testament (AHPB, 1326/20, fol. 43-58) i part del seu expedient acadèmic (Jordi, 1982, p. 16), confirmen que la probable data de naixement va ser el 1802. Gener (2007, p. 63) exagera, però no gaire, en afirmar que el seu pare tenia «cerca de cincuenta años» quan ell va néixer. Segons explica, (2007, p. 61-62) el casament no va ser tant per amor com pel fet que els pares adoptius de Magdalena Babot eren coneguts de Ramon Gener i, quan van morir, com a acte de generositat va acceptar de casar-s'hi.

Ramon Gener era farmacèutic i tenia una xaroperia al carrer Petritxol, núm. 2, com s'indica en diversos documents, com per exemple en el testament de Magdalena Babot (AHPB, 1340/25, fol.997-998). Corroboren aquesta informació Apel·les Mestres (1929, p. 102) quan es refereix a Gener com a «fill d'un modest xaropista del carrer d'en Petritxol» i algunes cartes del mateix Ramon Gener que es conserven al fons personal de Gener de l'AHCB (per exemple, una de Ramon Rosales de 1844, c. 9).¹¹ Més endavant, es dedicarà un capítol a parlar de la xaroperia. En el testament de Ramon Gener també es troben referències a unes terres de Vinyols que li pertanyien i que el seu fill heretarà.

Gener refereix que el seu pare va estudiar a Montpeller (2007a, p. 59), almenys Ramon Gener consta com a estudiant del *Real Colegio de Farmacia de San Victoriano*¹² el 25 de setembre de 1825 (Jordi, 1982, p. 16). Jordi (2003, p. 882) aporta més notícies sobre Ramon Gener en un altre estudi:

Figura como farmacéutico no colegiado con botica abierta en la calle Petritxol 2. El año 1831, así como el año 1836. Es uno de los firmantes de un documento publicado en 1837 por el Colegio de Boticarios de Barcelona, referido a una petición del Colegio de Boticarios de Madrid sobre la

¹⁰ <https://arxiuenlinia.ahat.cat/Document/0000009178#imatge-44>. Me n'ha donat notícia Xavier Vall i Solaz. Manel Tarrés (2020) no l'ha localitzada segurament perquè el cognom hi és escrit amb la forma «Jané». En aquest fons, es troben també les partides de bateig de diversos germans. Gener recorda els oncles Francisco i Josep a les seves memòries (2007a, p. 51-54).

¹¹ Xavier Vall i Solaz m'ha indicat que es conserven cartes de Gener a Eudald Canivell guardades en la Col·lecció Carandell, 2572, de l'Institut del Teatre (Barcelona). Li agraeixo també altres referències, que només indico quan és especialment rellevant.

¹² Sobre el funcionament de les classes al Col·legi de Farmàcia de Sant Victorià i la influència del Lamarckisme, vegeu: *L'ensenyament de la història natural a la Barcelona de la primera meitat del segle XIX. Els llibres de text i la docència d'Agustí Yañez i Girona*, tesi doctoral de Raimon Sucarrats (2006).

abolición de las visitas a las boticas. Durante 9·8·1841 / 17·5·1843 en su farmacia practicó Bernard Soler, de Vila-Rodona. En la *Guía de forasteros* de 1842 figura en la Plaza del Pino, 2 igual que en 1849. En la lista de recaudación del mes de julio de 1857 del Colegio de Farmacéuticos de Barcelona figura establecido en la Calle Petritxol y anotado como insolvente. En 1861 también consta en Petritxol 1.

A l'article que Jordi (1992, p. 20-27) va dedicar a estudiar els apotecaris de la plaça del Pi, aclareix que aquesta insolvència va ser de 30 socis a la vegada, dos dels quals eren farmacèutics al número 3 del mateix carrer, fet que pot indicar que n'era voluntària. Gener descriu el seu pare com una persona extremadament generosa que, «si no hubiera sido rico por su padre, en el ejercicio de su profesión se habría arruinado por exceso de celo» (2007a, p. 60). Confirmant la insolvència referida amb el Col·legi de Farmacèutics, escriu Gener (2007a, p. 118): «Un amigo que vino a verle le dijo que había un complot para poner en la junta a ciertos individuos de una fama facultativa algo dudosa, y como presidente a un verdadero truhan que estaba de acuerdo con los traficantes y adulteradores de drogas». Situa la mort del pare aquella mateixa nit. En tot cas, Ramon Gener va morir a les dues de la matinada de l'11 de gener de 1869, a l'edat de 66 anys d'astènia senil (AMB, Registre Civil, defuncions 1869, número 218).

La mare va néixer el 1816 a Beseit i va morir el 1877 a Barcelona (AMB, Registre Civil, matrimonis, 1845, número 175; AMB, Registre Civil, defuncions, 1877, número 4523). Gener (2007a, p. 55-58) la descriu com una persona d'una sensibilitat extraordinària que fins i tot podia fer prediccions sobre el futur, característica que ell mateix creu haver heretat: «Todos los que me conocen saben que siento, y aún presiento, los terremotos y erupciones volcánicas a distancias enormes». Narra com, arran de l'erupció del Vesubi, va estar 9 dies sense dormir i, quan va cessar, gràcies a «una inyección de morfina y una comida con *champagne frappé* el pulso volvió a su estado normal» (Gener, 2007a, p. 58).

La seva mare s'encarregava activament dels negocis:

El laboratorio de productos químico-medicinales lo dirigía yo, pero ella llevaba la administración con mayor formalidad y acierto que no lo hubiera hecho ningún hombre versado en el comercio. La hacienda era ella también la que la administraba. En la época de la vendimia se trasladaba al campo de Tarragona y cuidaba de que los envases del vino y del aceite estuvieran en regla, les tomaba cuentas a los colonos. (Gener, 2007, p. 162)

Es conserven 9 cartes de Magdalena Babot en el fons Gener (AHCB3-092/5D34, c.9). En aquestes cartes, la mare expressa, en castellà, la preocupació per la salut del seu fill, ja que Gener estava viatjant per tal de restablir-se d'una malaltia. Gener (2007, p. 119-120) s'hi refereix, de forma bastant coincident amb les cartes, a *Mis antepasados y yo*. Aquesta

correspondència comprèn 3 mesos (des del 9 de juliol de 1876 fins al setembre) i al·ludeix afers quotidians. S'hi pot percebre una mare amorosa, amatent i protectora que cuita el seu fill a no pensar en les despeses del viatge i a fer tot el que pugui per curar-se (carta de 9 de juliol). És remarcable que a les cartes amb la mare hi sobrevola un tema que serà recurrent en l'epistolari del fons Gener de l'AHCB i a la seva vida: la manca de diners. En carta de setembre (no s'especifica el dia), la mare li explica que tenen problemes econòmics a la botiga.

Magdalena Babot el 3 d'agost li escriu sobre la seva pròpia salut, informant-lo especialment de forts mals de cap que apunten ja a la fatal malaltia futura. Gener l'atribueix a una caiguda anant cap a Vinyols:

Sería por los años de 1877, si mal no recuerdo, que un día empezó a quejarse de dolores de nuca, atribuyéndolos ella a reumatismo. Le hice unas fricciones con esencia de trementina de Venecia y cesó el dolor, mas a los diez o doce días reapareciole con mayor fuerza en mitad de la espalda, y al hacerle las fricciones se quejó como si el dolor le procediera de lo alto de la columna vertebral, lo que ya me llamó la atención. Así, a la tercera vez que le reaparecieron los dolores, viendo que siempre seguían la línea de la espina dorsal, le pregunté si había tenido alguna caída, yendo a la hacienda. (2007a, p. 162)

Tot i les nombroses consultes mèdiques que va realitzar per provar de salvar la seva mare, va morir el 7 d'agost de 1877, a causa d'una meningitis, segons consta, amb la paraula «Meningo» (AMB, Registre Civil, defuncions, 1877, número 4523). En el seu testament li llega tot al seu «muy idolatrado D. Pompeyo Gener y Babot» (AHPB, 1340/25, fol.997-998). No li deixa la xarperia perquè ell ja l'havia heretat anteriorment del pare: «Entendiéndose que en la universalidad de la herencia no va comprendido el Establecimiento de Jarabería situado en la Plaza del Pino número dos bajos, que su difunto esposo dejó al morir, por ser propiedad en el día de su referido hijo D. Pompeyo»¹³ (AHPB, 1340/25, fol.997-998). També llega al seu fill les terres esmentades. Francesc Vidal apareix en el testament de Margarida Babot citat com a hereu de les terres de Vinyols en cas que Pompeu Gener «premuriera» a la pròpia Margarida Babot, amb la condició que «cada año tres misas se aplicarán en sufragio de los miembros difuntos de la familia Gener» (1340/25, fol.997-998). Tal com documenta la correspondència, Vidal

¹³ He consultat al Registre de la Propietat i cap membre de la família Gener consta com a propietari de la xarperia o de la seva residència de sobre. El propietari de l'edifici de plaça del Pi número 2 era fins a l'any 1889 Don Ramon Maria Llovet y Plana. En nombroses cartes, com comentarem més endavant, es fa referència al lloguer de l'establiment i de l'habitatge. Entenem, tenint en compte que més endavant hi apareixerà un propietari, que és una herència semblant al que actualment anomenariem un traspàs.

envia a Gener vi o li demana on li pot lliurar les rendes generades per les terres. (AHCB3-092/5D34, c.9).

Gener mostra en tot moment una gran admiració per la seva mare i la seva mort el va afectar granment, fins a l'extrem que es va voler instal·lar un temps a casa d'Apelles Mestres i la seva família i va fer un viatge a Suïssa l'estiu de 1877 per refer-se'n (M. Cano, 2019, p. 168).

2. Naixement

¡Quién sabe las sorpresas que el porvenir nos reserva!
«Los nuevos cuerpos radiantes» (Gener, 1903j)

Pompeu Gener va néixer el 23 de juny de 1846 a les 11 del matí. Hi ha diversos documents que ho corroboren: la partida de naixement (AMB, Registre Civil, naixements, 1846, número 429), el seu expedient acadèmic, el testament de Ramon Gener (AHPB, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona: 1326/20, fol. 43-58) i també una carta enviada per José Raventós a Ramon Gener en què el felicita pel naixement del seu fill, datada el 10 d'octubre de 1846 (AHCB, c.10). Tot i que tots aquests indicis podrien fer pensar ja que el 1846 és la data correcta, encara es poden trobar nombrosos articles i referències en què consta el 1848 com a data de naixement. Aquests errors es detecten àdhuc després de l'aclariment definitiu de la qüestió per part de Josep Maria Domingo en la seva edició de *Mis antepasados y yo* (2007a, p. 63).

Ajuda a aquesta equivocació la voluntat de Gener d'amagar la seva veritable edat a fi de semblar més jove i modern que no era. A tall d'exemple, declara a León Pagano (1901a, p. 24) el 1901 que «nació en Barcelona el año 1853», si bé en una antologia de contes consta que va néixer el 1834, data que l'envelliria (Gener, 1926, p. 32). A més d'això, pot haver contribuït a la confusió el fet que consta en diversos documents com a nascut el 1848. Els dos més significatius, probablement vinculats, són el del seu certificat de defunció (Registre Civil de Barcelona, llibres 124(9) de la secció Tercera, n. 1420), on consta que tenia 72 anys quan va morir el 1920, i l'altre, segurament el més significatiu, és la fe de baptisme que s'ha trobat al seu expedient d'empleat a l'Ajuntament de Barcelona com a arxiver municipal (AMB, Expediente personal del empleado Pompeyo Gener, 2429 lletra G), en què consta que va néixer el 1848. S'ha cercat la fe de baptisme

original, però va desaparèixer a causa d'un incendi a l'arxiu de l'església del Pi. Alguns exemples significatius de l'alteració en la data de naixement són la placa de la plaça Pompeu Gener a la Barceloneta, treballs molt ben documentats com els de Francesc Quilez (2016, 2018) o la tesi doctoral de Vall i Ontiveros (2012a); així com la majoria de catàlegs de les biblioteques més importants, com el de la Biblioteca de Catalunya. Encara en l'última obra de Gener publicada, una reedició de *Un pontífice del ocultismo*, la data de naixement referenciada és el 1848 (Gener, 2020). A la Viquipèdia, és correcte a la versió en català, però a la castellana encara s'indica 1846-48 o 50 [consultat el 11-2-2022].

3. Formació: art i ciència

Dades analfabetisme: 72 per cent el 1877; 68 per cent el 1887 i 64 per cent el 1900 a Espanya. A Barcelona el 1860 entre el 50 i 60 per cent. (A. Bahamonde & Martínez, 2011, p. 486)

A banda dels records de *Mis antepasados y yo*, només es disposa de notícies fiables de Gener a partir dels onze anys: se sap que va estudiar a l'Institut de Barcelona, on va coincidir, entre d'altres, amb Torras i Bages, que era de la seva mateixa promoció; coincidència que utilitzarà alguns anys més tard per aigualir la polèmica sobre Renan en els articles que es creuaran (Gener, 1893b). Segons Gener, a l'institut va destacar més en belles arts que no pas en les disciplines a les quals dedicaria la seva vida. A *Mis antepasados y yo* explica amb detall la seva experiència, quines assignatures li interessaven més, professors... (2007a, p. 66-67). S'hi referirà també en el pròleg a *Sagramental* d'Aladern: «Tothom creia que jo seria un bon pintor, i anant més lluny encara, quan estudiava a l'Institut, em van suspendre de psicologia, lògica i ètica i de francès, i tal dit tal fet, si algun aplaudiment he tingut, ha estat en els meus escrits filosòfics i en dita llengua» (Aladern, 1891, p. XXIX).

A l'expedient universitari consultat per Josep Maria Domingo, s'aporta una mica de llum sobre un altre dels misteris que ha ocultat la màscara de Gener, el de la seva formació acadèmica:

En l'expedient universitari de Gener (Arxiu de la Universitat de Barcelona) consta que seguí estudis de segon ensenyament entre 1857 i 1862. Aquest darrer any obtingué el títol de batxiller en arts. En 1862-1863 cursà a la Universitat de Barcelona estudis de Ciències, que abandona, i

entre 1863 i 1869 de Farmàcia (obtingué el títol de batxiller el 1866, amb la qualificació d'aprovat; el de llicenciat el 1867, també aprovat; i el de doctor el 1869, igualment aprovat (Gener, 2007a, p. 74 [Nota de l'editor]).

Triviño (2000b, p. 19) afirma, conferint credibilitat a l'autobiografia de Gener, que «estudió Farmacia y Ciencias Naturales en la Universidad de Madrid y Medicina en la Sorbona y tomó cursos en la Escuela de Bellas Artes de Barcelona donde conoció a Apeles Mestres, a Eliseu Mefrén y a Enrique Serra». També aventura que va fer una estada a Madrid per fer el doctorat (Triviño, 2000b, p. 68), i el mateix Gener (1905c, p. 234) ho corrobora en un article sobre Madrid. No es té constància dels seus estudis a Madrid ni a París (Vall i Solaz, 2008, p. 314)¹⁴. Podria confirmar que va fer el doctorat a Barcelona la memòria d'Alfred Opisso uns 30 anys després dels fets:

Habíase alcanzado del Poder ejecutivo, como se titulaba el gobierno, que pudiese obtenerse en Barcelona el grado de doctor en medicina y en farmacia; seguíanse los estudios en el Instituto Médico, instalado en el segundo piso de la Virreina, y el título costaba cincuenta duros. Muchos fueron los que se aprovecharon de tales ventajas, brillando después con no menos lucimiento que los doctores de la Central: tales fueron, entre mis condiscípulos, el malogrado Roig y Bofill y muchos más, y entre los farmacéuticos mi amigo Pompeyo Gener, Ramón Codina y Langlin, y otros no menos ilustres en su carrera. La toma del grado solía celebrarse en el Salón de Ciento, y algunas veces en el paraninfo de la ruinosa Universidad de la calle del Carmen, pues la actual servía de cuartel. (Opisso, 1905)¹⁵

De tot això es pot *induir* que va estudiar el batxillerat en arts (el que actualment s'entendria per lletres) i, posteriorment, es va especialitzar en ciències fent la carrera de farmàcia. Val a dir que el seu expedient acadèmic no és brillant, però es va llicenciar en els terminis establerts. La tesi per al doctorat de la mateixa especialitat no es troba als

¹⁴ «Se ha afirmado que en 1875 se doctoró en Madrid en ciencias naturales y en farmacia y el 1878 en medicina en París (Gener [1918]: 3-4, anónimo 2004), pero no se conserva documentación en los fondos académicos transferidos al Archivo Histórico Nacional ni, según ha tenido la amabilidad de informarme Edith Pirio, en los Archives Nationales de París (como no esté entre *les dossiers des étudiants ayant abandonné leurs études*, por clasificar). Aunque Gener lo evoca en otras ocasiones y el 28-2-1911 firmó como doctor en medicina y en ciencias (c. 13), un buen amigo suyo dudaba de ello (Mestres 1929; v. también 1902). Elías de Molins (1889) se limitó a afirmar que en París asistió a clases de medicina. En la necrología anónima (1920) de *El Liberal* se afirma que “cursó las asignaturas de medicina” en esta ciudad y luego “estudió” “la carrera de ciencias” en Madrid.»

¹⁵ Francesc Xavier Vall i Solaz ha pogut saber que no es conserva el fons personal d'Alfred Opisso Viñas, gràcies a una besneta seva, Isàvena Opisso Atienza, filla de Josep Opisso Sala. Ella ha tingut l'amabilitat de preguntar-ho a diversos parents, segons els quals no es va guardar quan es va efectuar el trasllat de la casa en què vivia, a la Rambla de Catalunya, 85. En conserven, però, una biografia inèdita mecanoscrita d'Arturo Llopis (pseudònim d'Artur Llorens i Llopis), titulada *Alfredo Opisso. Médico y maestro de periodistas*, que Isàvena Opisso ha tingut la gentilesa de deixar-nos consultar (a la p. 28 figura l'adreça esmentada). Francesc Xavier Vall i Solaz m'ha informat també que es conserva un retrat de Pompeu Gener obra de Ricard Opisso en la col·lecció d'aquest pintor exposada permanentment a l'Hotel Astoria (Barcelona).

arxius de la Universitat i es guarda al fons de l'AHCB c. 15 (Vall i Solaz, 2008, p. 314) i es va presentar a la UB. Tal com m'indica Vall i Solaz, a la tesi no s'esmenta Servet, se citen autors com Bernard i es troben certes ressonàncies amb altres textos. També es parla de «la creación» per referir-se a la naturalesa. Cal recordar la participació de Gener en la publicació del llibre de Brehm: *Historia natural: La creación*. Raimon Sucarrats (2006, p. 100-108), a la seva tesi sobre l'ensenyament de la història natural a Barcelona, explica que en els manuals de farmàcia del professor Agustí Yáñez —el segon llibre és de 1845— es referia al «Supremo hacedor» i conjuminava el lamarckisme amb l'acceptació de certs dogmes religiosos. Vall i Solaz m'apunta que el Dr. Gavarret amb qui Gener contacta, segons explica a *Mis antepasados y yo*, (2007a, p. 194) també s'havia interessat per l'estudi de la sang.

En tot cas, a l'Arxiu Històric d'aquesta universitat hi consten les dades següents:

- Dates: juny-juliol de 1869 (21 de juny: elecció del tema; 22 de juny: exercici; 27 de juny: investidura de doctor; 10 de juliol: expedició del títol).
- Tema: «Naturaleza química de la sangre y origen de cada uno de los principios que la constituyen».
- Tribunal: Antonio Sánchez Comendador, Vicente Munner, segurament Antonio Planes (no es llegeix bé), Julián Casaña i Fructuoso Plans.¹⁶

A la part del llegat de Gener del MNAC es conserva un birret de doctor:¹⁷

¹⁶ Informació facilitada per Neus Jaumot, de l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona. A la Biblioteca de Farmàcia no s'hi conserva tampoc la tesi (n'agraïm la informació a Eva Alba).

¹⁷ Tal com ens ha indicat Xavier Vall, a la c.17 es conserva el ceremonial de l'entrega del doctorat en què s'explica l'entrega del birret.

Fig.1: Anònim, *Birret de doctor en farmàcia de Pompeu Gener*, segle XIX. Museu Nacional d'Art de Catalunya, llegat de Pompeu Gener, 1920. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona¹⁸

A més de la formació científica, la seva fascinació de joventut per l'art romandrà i influirà força el seu pensament, ja que hi trobarem sovint una subtil dialèctica entre el filòsof positivista i l'artista sentimental, creatiu i romàntic. En virtut del que explica ell mateix, sembla que la seva primera vocació va ser artística, però el seu pare va reaccionar amb un somriure i el va aconsellar que es dediqués a «el estudio de las ciencias, puesto que eso de la pintura solo producía bohemios y perdidos» (2007a, p. 81). El va obligar a seguir el negoci familiar:

Mi padre quería que yo fuese *un hombre* y no un sabio, y lo que él entendía por un hombre era un ciudadano honrado, que cumpliera con sus deberes, y un carácter recto y humano con una carrera ejercida a conciencia y que me garantizara todas mis necesidades. Lo demás, lo que excede al buen promedio, no le entusiasmaba. (Gener, 2007a, p. 74)

Aquest punt el confirma Apel·les Mestres, que opina que Gener gaudia d'unes qualitats força notables per al dibuix:

Demostrà des de jove grans aficions al dibuix, a la pintura i a la literatura. La seva passió per la pintura sobretot —per la qual, en honor de la veritat, tenia unes grans disposicions— arribà a

¹⁸ Volem agrair especialment la informació sobre el fons Gener i les seves obres al MNAC a: Sílvia Borau, Roser Cambray, Carme Osan i Francesc Quilez. i

alarmar de tal manera el seu pare que aquest li digué un dia: «Que no et vegi agafar un pinzell fins que no hagi acabat la carrera de farmàcia i t'hagi doctorat; després tira per allà com vulguis». (1929, p. 102)

Malgrat els intents del pare, en aquesta època Gener freqüenta estudis d'artistes com el de Simó Gómez, el seu preferit,¹⁹ o Josep Lluís Pellicer (Gener, 2007a, p. 84). A més de perfeccionar la seva tècnica pictòrica, al del primer, al Poble Sec es relacionava amb altres joves intel·lectuals de l'època que probablement van influir en la seva formació: Feliu Elías documenta que «a més de Gener, hi concorrien Jacint Verdaguer, Francesc Matheu, Frederic Soler, Vidiella, Josep Llovera, Tomàs Padró, Josep Yxart i Albert Llanas» (Gener, 2007a, p. 82 [Nota de l'editor]) i també tenia relació amb un gran amic de Gener, Joaquim M. Bartrina (Vall i Solaz, 2020a, p. 86). Un temps més tard, escriurà un article mostrant l'admiració respecte al taller dels germans Masriera que també freqüentava (Gener, 1879d)

Un bon grapat d'anys després, concretament el 1923, encara es troba una referència a la tertúlia de Simó Gómez en què s'emfatitza el magnetisme que exercia el taller del pintor: «no dejaban de frecuentarle los jóvenes que a la sazón despuntaban, el pianista Vidiella —que en tantas ocasiones le sirvió de modelo—, el arquitecto Vilaseca, el poeta Matheu, el sin igual Pompeyo Gener. Y aun el excelso Jacinto Verdaguer y Federico Soler» (Rodríguez Codolá, 1923).

Cal recordar que la revista *Juventut*, de la qual Gener en serà redactor, dedicarà el suplement del dia 24-10-1901 a Simó Gómez (Farré, 2016, p. 137). Com a testimoni de la seva amistat amb el malaguanyat Simó Gómez, Gener va conservar tota la vida un quadre seu que forma part del llegat Pompeu Gener conservat al MNAC.²⁰

¹⁹ Gener, entre altres referències, va dedicar-li: «Necrología de D.Simón Gómez» (Gener, 1880b).

Fig. 2: Simó Gómez, *Retrat de dona*, 1877. Museu Nacional d'Art de Catalunya, llegat de Pompeu Gener, 1920. © Museu Nacional d'Art de Catalunya

Redundant encara sobre la seva vocació de pintor, Gener assenyala que la via per expressar les idees no és important si el mitjà serveix per aconseguir el fi: «El vehículo poco me ha importado. De haber sido un poco más conocedor en pintura, muchas [ideas] las hubiera trasladado al lienzo en vez de consignarlas sobre cuartillas» (1884a, p. xviii). Això es pot observar en molts apunts que es conserven al fons Gener; per exemple, a la c.1 o també en algunes cartes. També els seus primers articles van ser sobre el tema de l'art, a més dels referits, els que va dedicar a la «Exposición nacional de Bellas artes»: (Gener, 1871d, 1871e, 1871f, 1871g, 1871h).

Gener (2007a, p. 186) explica que preferia fer els periples acompanyat d'artistes: «Nada para mí es más agradable que los viajes que he hecho en compañía de un pintor distinguido, de comprensión fácil y de visión justa. Ramon Casas, Baldomero Galofre, Apel·les Mestres, me han servido como libros de consulta vivientes para rectificar o afirmarme en mis impresiones». Ell mateix assevera que duu a terme les seves

investigacions a partir de les impressions i que el món se li presenta: «Por las sensaciones visuales de color y de forma, y además por el movimiento»; un pintor de talent l'ajuda a «ponderar» millor les impressions.

El 2014 Eduard Vallès, ajudat per Francesc Quilez, arran de la magnífica exposició sobre el pintor Casagemas que es va mostrar al MNAC, va donar a conèixer l'existència d'una part del llegat que va deixar Gener a la ciutat (Vallès, 2014). L'any 2016, amb motiu de l'exposició sobre «Ramon Casas i les obres xineses a *Els quatre gats*» Quilez (2016) hi va aprofundir i el 2017, va pronunciar una conferència a Sitges, on va explicar amb força detall la composició d'aquest llegat i a la vegada va reivindicar la faceta de Gener com a col·leccionista i «expert pioner en matèria patrimonial» (Quílez, 2018, p. 146).

En un altre apartat s'explicarà amb detall la composició i les vicissituds del llegat però en aquest punt del treball resulta interessant centrar-se en les obres atribuïdes a Gener que poden ajudar a entendre la figura del filòsof com a pintor i artista. Es conserven al MNAC uns quants exercicis de dibuix, gairebé tots acadèmics; tot i que el seu autor és desconegut, se sap que són «nascuts en el context del procés d'aprenentatge i formació dels futurs artistes» (Quílez, 2016), per les dates d'execució, per la temàtica i per les dades biogràfiques que es tenen, és possible que alguns d'ells siguin fets per Gener. Com s'explica a *Mis antepasados y yo*, i com refereix també M. Jufresa (2013, p. 80), es va entrenar amb les estampes de John Flaxman d'inspiració neoclàssica: «Dicho professor [Batlle] era un adorador de la antigüedad clásica y empezó por presentarme escenas de los poemas de Homero, haciéndome hacer copias del álbum inglés llamado *Flaxman*, cuyas figuras de línea pura reproducían trozos de la Eneida y de la Odisea, sacados de los bajos relieves de los templos griegos» (Gener, 2007a, p. 84). Així mateix, explica l'afició a dibuixar figures nues i també la seva fal·lera, destresa i talent especial a l'hora de dibuixar rostres i caricatures.²¹ Gener va estar matriculat els anys 1868-69 a l'Escola de Belles Arts de Barcelona a l'assignatura de Colorido y Composición (Quílez, 2018), on va coincidir, entre d'altres, amb el mateix Simó Gómez. També formarà part del grup que va signar l'opuscle *Al Público* l'any 1870, un manifest que volia denunciar el sistema pedagògic de la institució i el seu sistema de pensions: «Un manifiesto colectivo impreso

²¹ «Cuando tenía un modelo en frente, desnudo o vestido, el estudio que yo hacía de él se le parecía extraordinariamente. Y lo que es más, si la persona tenía algo de irregular, algo que se prestara a lo cómico, le hacía una caricatura que hacía desternillarse de risa.» (Gener, 2007a, p. 84)

sobre las oposiciones de pintura a la Academia de Bellas Artes de Barcelona de junio de 1870 (c. 4)» (Vall i Solaz, 2008, p. 317).

Gener també manifesta la seva inclinació a esbossar situacions quotidianes o que li criden l'atenció. És remarcable l'obra anomenada *Estudi d'indumentària i cadira*. Hi ha una anotació, amb una lletra semblant a la de Gener: «Barna, 16 de diciembre de 1866. Hecho en el último piso de la casa café Cuyás». És plausible aventurar, doncs, que el dibuix sigui obra seva.

Fig. 3. Anònim, *Estudi d'indumentària i cadira*. Museu Nacional d'Art de Catalunya, llegat de Pompeu Gener, 1920. © Museu Nacional d'Art de Catalunya

A més dels dibuixos anònims, es conserven una sèrie de pintures de Gener pertanyents tant al seu llegat com al d'Apel·les Mestres: retrats, paisatges i dibuixos i fins i tot un *collage* força captivador:

Fig.4. Pompeu Gener, *Composició*, cap a 1868-1878. Museu Nacional d'Art de Catalunya, antic fons del Gabinet de Dibuixos i Gravats. © Museu Nacional d'Art de Catalunya

La vocació i l'habilitat artística el van ajudar en els seus estudis filosòfics i científics. Per exemple és destacable un estudi d'indumentària que inclou noms i colors de les peces de roba que forma part del llegat Apelles Mestres datat cap al 1874 es troben molts altres dibuixos semblant en el seu llegat. Les minucioses descripcions de llibres com *La Mort et le Diable*, apunten l'ús del dibuix com una altra via per il·lustrar espais i persones: un exponent d'aquesta destresa en pot ser la detallada caracterització de la Dansa Macabra del pont Spreuer a Lucerna.

Fig. 5: Pompeu Gener, *Figura femenina*, cap a 1874. Museu Nacional d'Art de Catalunya, llegat d'Apel·les Mestres, 1951. © Museu Nacional d'Art de Catalunya

Molts anys més tard, el 1912, el seu amic, esperantista, maçó i, com Gener, antic col·laborador de la revista *Joventut*: Frederic Pujulà destacarà les habilitats com a dibuixant de Gener a la seva novel·la de ciència-ficció *Homes artificials*. A l'inici, hi apareix Gener com a personatge que es troba amb el científic protagonista a Berlín i li dona un cop de mà: «Fou en Pompeius Gener que, mercès a una de les seves qualitats que molt pocs li coneixen —com moltes d'altres—, em dibuixà els plànols de la incubadora que jo havia concebut per a l'engendrament artificial» (Pujulà, 2009, p. 32).²²

L'interès per l'art l'influirà en d'altres aspectes: les dues vocacions, l'artística i la científica, conviuen i es confonen al llarg de tota la seva obra. Una mostra més d'aquesta

²² Gener i Pujulà col·laboraran en els dibuixos del conte publicat a *Joventut*: «El cavall de panyo o la plaça de l'Empordà. Somni fantàstic», a l'article s'hi diu en nota: «Els dibuixos que il·lustren aquest somni no es sap de qui són, perquè no estaria pas bé que fossin d'en Pujulà i de l'autor» (Gener, 1903c, p. 144).

barreja d'art i ciència tant característica del filòsof barceloní és la forma com indueix una de les tesis principals del seu positivisme a partir de la seva experiència pictòrica: «Gracias a la observación de los tonos del color y de la variedad de los matices, aprendí a distinguir intensidades y relaciones y comprendí fácilmente que todo fenómeno es relativo, o mejor dicho, la impresión que nos causa, pues del *en si* de las cosas nada podemos saber» (2007a, p. 83). Cal també ressaltar que el seu primer article publicat, a 22 anys, es va titular «Arts vives i arts mortes» (Gener, 1868b, 1868c), ja estava molt influït per Taine. Gener escriurà també un article sobre Clarà en què reivindica l'harmonia de les formes que és a la c.4. no s'ha pogut datar (agraïm a Vall i Solaz que ens hagi facilitat la informació)

Malgrat la seva predisposició per l'art, el van decidir per les ciències les pressions del seu pare i la influència d'algun científic, com ara Ignacio Petit:

Habitaba solo con sus criados un caserón antiguo propiedad suya cerca de la catedral, calle Santo Domingo del Call; y allí había montado un laboratorio de física y química y una magnífica biblioteca para su recreo, e iba adquiriendo todo aparato nuevo que en Europa se inventara relativo a estas ciencias.²³ (2007a, p. 79)

A casa d'Ignasi Petit, va poder provar un microscopi i altres aparells, que van provocar-li fascinació per la ciència²⁴ i, de retruc, van contribuir a la receptivitat pel positivisme, present també, com hem vist, en la seva crítica artística. Tot això el va fer canviar de parer i va decidir no ser pintor per convertir-se en «pensador y hombre de ciencia» (Gener, 2007a, p. 80). D'entre les possibles opcions, Gener va entendre que les carreres de farmàcia o de medicina eren les més útils per promoure la vida:

A más, al observar que [la vida] era un resultado complejo de lucha y de fuerzas preponderantes, y al notar que la muerte era solo la ausencia o disminución de estas fuerzas y por tanto la derrota en la lucha por la existencia, sentí como un deber el apoyar la existencia de los mejores, y por tanto de los hombres y de los seres buenos y útiles, y el curar sus males, por el estudio profundo de lo que pudiera contribuir a aumentar sus fuerzas y a disminuirles las contrarias. Entonces la carrera de farmacia me compareció como algo sacramental. (2007a, p. 92)

²³ S'ha trobat una referència a Ignasi Petit on es confirma una de les dades que addueix Gener. Certament, casa seva es trobava al carrer Sant Domènec del Call però hi figura amb l'ofici d'advocat. *Manual del viajero en Barcelona redactado y recopilado en vista de los mejores documentos y datos estadísticos. Por una reunión de amigos colaboradores.* (V.A., 1840, p. 52). S'ha trobat també una referència a un Ignasi Petit que podria coincidir amb el que esmenta Gener: un traductor al català d'un Quijote publicat el 1879 (Bacardí & Estany, 2006, p. 162).

²⁴ «Puedo decir que gracias a mi abuelo, antes, y después a este señor [Petit] mi inteligencia desarrollose al empezar a vislumbrar el mundo.» (Gener, 2007a, p. 80)

Així doncs, per a Gener «el Arte y la ciencia no se excluyen: el uno crea, la otra descubre» (Pagano, 1901a, p. 106). Aquesta idea es pot llegir també en el seu primer article:

Vet aquí que l'art i la ciència han arribat a un mateix punt simultàniament i per diversos camins. La ciència ha descobert que tots els fenòmens només eren moviments dels cossos: tots los fluids són ondulacions de la matèria, ha dit, la llum, lo color, l'electricitat, tot són vibracions, tot és moviment, no són cossos, sinó modes de ser dels cossos —i el músic fent vibrar els cossos sonors, ha produït sons amb los quals ha commogut els cors i les intel·ligències. El savi d'ara estudia les lleis del moviment, l'artista ens produeix aquells moviments, sense saber les lleis que els regeixen, però els produeix. (Gener, 1868c, p. 111)

BLOC 2. El positivisme

1. Revolucions

Ja la campana sona,
Lo canó ja retrona...
Anem, anem, republicans, anem!
A la victòria anem!
Ja és arribat lo dia
que'l poble tan volia;
fugiu, tirans, lo poble vol ser rey.

Terrades, Abdó: «La Campana».
Cançó revolucionària (1841)
(Ainaud de Lasarte, 1979)

El moment històric que va marcar més Gener va ser el Sexenni Democràtic. A les seves memòries, ens descriu els seus sentiments davant la Revolució de Setembre:

Figúrese todo este movimiento que vi pasar de una manera vertiginosa, cómo impresionó mi mente joven. Sí, la verdad, me sedujo. Y a pesar de mi poca edad me entusiasmé, creí llegada la hora de una nueva era para España, y fui republicano y federalista con toda mi alma, y me puse a combatir y a luchar con fe, con ardor, para la implantación de los ideales que concebía para todos. (2007a, p. 116)

Els valors del republicanisme i el federalisme i, sobretot, la idea de modernitzar Espanya i Catalunya homologant-les a la resta de nacions europees seran una constant de la seva filosofia. Gener va tenir un paper important durant el Sexenni com a ideòleg, sobretot en els seus nombrosos articles a *La Humanidad*²⁵, que era «el periòdic que publicava l'Associació Lliurepensadora de Barcelona» (Palà, 2015, p. 74) i que va ser una eina de divulgació del positivisme i, a més, com m'ha fet saber Xavier Vall i Solaz, segons el diari republicà federalista madrileny *El Combate* (1-8-1872), p. 1, Gener figura entre els redactors d'*El Consecuente*, diari barceloní del mateix signe. A més, a la c. 4 del fons de l'AHCB hi ha un article signat amb les seves inicials sobre «La exposición de bellas artes». L'any següent va publicar un altre article sobre el mateix tema (se'n guarda un detall sense referència al mateix lloc), que Xavier Vall i Solaz ha pogut localitzar a *La Independencia. Diario Republicano Federal* (Gener, 1871d). En aquest mateix diari ha

²⁵ Se'n guarden diversos retalls a la c. 4, també d'articles signats només amb la inicial «P.», fet que fa pensar que se li poden atribuir, de fet a l'índex s'hi indica que l'article és seu, l'article es titula: «El catolicismo y la ciencia» i certifica el «divorcio entre la religión y la ciencia» (Gener, 1870, p. 4). A la c.4 hi ha altres retalls d'articles a *La Humanidad* com un titulat: «Una teoría de Darwin» Agraïm a Xavier Vall i Solaz les informacions.

trobat una nota en què, essent acusat de seguidisme i havent-se dubtat del seu republicanisme, Gener el proclama i reclama la seva autonomia: «Solo sigo ideas y no a hombres» (Gener, 1872). També escriurà a *Estado catalán* tal com es pot veure en una carta que es conserva a la c.17 on hi ha també altre material polític com, fins i tot, cartells electorals amb el nom de Gener. Tal com explica Josep Pich (2006, p. 7) al seu article sobre la revista, Gener (1869) va escriure un article per denunciar que s'haguessin afusellat nou carlistes aplicant l'estat d'excepció: va escriure l'article titulat «¡¡Fusilamientos!!» (agraïm a Vall i Solaz la informació).

També va participar en el Sexenni de manera activa. Gener explica que el va viure de prop ja que va ser president de la Joventut Federalista de Barcelona i triat com a diputat per les Corts; si bé, segons sembla, no va poder prendre possessió de l'escó a causa que era massa jove, dubtant, insòlitàment, del seu record: «Todo esto, en lo cual fui actor y espectador, aún comparece a mi mente como un sueño; tanto que a veces, al recordarlo, lleigo a dudar de su realidad, pues me parece una visión» (2007a, p. 116). La mateixa notícia apareix el 1892 a l'entrada dedicada a Gener del *Diccionario enciclopédico Hispano-Americano*: «Elegiósele presidente de la *Juventud republicana de Catalunya* (1869) i el distrito de las afueras lo presentó diputado para las Cortes Constituyentes de la República (1873), dándolo 11.000 votos, es decir, mayoría, pero siendo nula la elección por falta de edad» («Gener (Pompeyo)», 1892). Vall i Ontiveros (2012a, p. 167) indica que des de 1869 va dirigir la Joventut Republicana de Catalunya, el 1873 es va presentar a les eleccions, que va guanyar, però no va exercir el càrrec a causa de la seva curta edat, opinió que defensa també Triviño (2000b, p. 20).

De totes maneres, ja Apel·les Mestres (1929, p. 102) alertava sobre la imaginació de Gener:

Entregat de cos i ànima als estudis filosòfics i als problemes polítics i socials, republicà fins al moll dels ossos, prengué part més o menys activa en els esdeveniments de la Revolució del 68 que menaren a la República del 73, fins al punt d'arribar-se a creure —oh la maleïda imaginació!— que juntament amb en Figueres, en Castelar i en Pi i Margall, havia sigut una de les principals figures de la República.

Sigui com sigui, es té notícia que va estar molt a prop de presentar-se com a candidat per Gràcia: «La federació local obrera de Gràcia, aleshores disconforme amb la marxa de la Internacional, postulava Pompeu Gener. Un dels qui feia costat a P. Gener era el dirigent obrer Bragulat [...] que també defensaven els sindicats obrers de Sant Martí i Sant Andreu» (Termes, 2004, p. 39-40). Segons sembla, finalment, Gener va renunciar a

presentar-se a l'elecció no tant per tenir 18 anys com va escriure a les seves memòries (2007a, p. 116), ja que en tenia uns 27, sinó per un altre motiu: «P. Gener es retirà, en comprovar les divisions als rengles obrers: com digué ell mateix, “mientras a unos [obrers] les impulsaban aspiraciones más o menos socialistas y revolucionarias y a otros les dominaban convicciones más o menos conservadoras, hay facciones que más que tales son banderías, partidarios acérrimos de individualidades”» (Termes, 2004, p. 40). Com m'ha indicat Xavier Vall i Solaz, *La Imprenta* documenta que Gener va ser pressionat a abandonar la candidatura per raons estratègiques i que, si bé en un primer va ser-ne reticent, va acabar acceptant de fer-ho. Es referirà a aquesta època en un article dedicat a Apel·les Mestres publicat a *Juventut* el 1900. Hi resumeix la seva participació:

Quasi un noi, havia sigut president de la Joventut Republicana; havia contribuït a aquell armament popular de la Diputació; havia anat a treure canons de les Drassanes; havia acompanyat com a delegat els voluntaris a la muntanya, i després, durant la lleva d'en Castelar, havia format en les brigades sanitàries. Tot allò acabava de passar per a mi com un somni. (Gener, 1900n, p. 296)

En el mateix article refereix un poema en què feien una versió de las *Coplas a la muerte de mi padre* de J. Manrique, que van dedicar a un ban que va coincidir amb el segon cop d'Estat que va acabar definitivament amb la República:

¡Sus, autoridad dormidal
 Avive el seso y despierte
 contemplando
 como la gente atrevida
 sus aguas menores vierte
 contra el Bando.
 Cuán presto se va el poder,
 y cuál después de dejado
 da dolor;
 como a nuestro parecer
 cualquier gobierno pasado
 fue mejor.

 ¿Qué se hizo la Federal?
 Figueras y Salmerón,
 ¿qué se hicieron?
 ¿Qué fué del gran Pi y Margall
 y de tanto batallón como trajeron?
 (Gener, 1900n, p. 296)

Així doncs, va participar políticament en el Sexenni i especialment en la República. El pensament republicà, les reivindicacions i les frustracions vinculades a aquesta època definiran la seva personalitat: «En efecto, fue durante el movimiento revolucionario

(durante el movimiento republicano y las guerras carlistas sobre todo) que desarrolló su pensamiento y comenzó a formar conceptos generales sobre el universo y sobre los hombres» (Pagano, 1901a, p. 45). Aquest ideari es mostrarà a tota la seva obra i, especialment, a *La Mort et le Diable*, en què, per exemple, argumenta en contra de la monarquia.

De l'època del Sexenni cal destacar també la influència de les amistats que l'acompanyaran durant molt de temps (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 168-171). León Pagano (1901, p. 39) escriurà al respecte:

Otra vez, en presencia de los sangrientos y mortíferos acontecimientos que precedieron y siguieron a la revolución de septiembre, ante el espectáculo de muerte que originaba la lucha entre el libre examen y el dogma, su sensibilidad filosófica experimenta un estremecimiento vigoroso, producido por un choque de asociaciones; y de allí surge su obra capital, ese monumento de energía que él llamó LA MUERTE Y EL MAL. Historia y filosofía de las ideas negativas [en nota diu que «el actual [título] fue impuesto por el editor francés»].²⁶

De fet, es pot entendre tota la filosofia de Gener, en part, com un pensament polític que té com a objectiu el progrés i la millora social. És en aquest sentit que es pot comprendre l'adscripció al pensament positivista per tal de gaudir d'un marc teòric que li permetés de fer front a tot allò que impedia el progrés social. Gener fa seu l'objectiu comitià d'«ordre i progrés», encara que en cert sentit estigui disposat a assumir un cert desordre, si cal revolucionari, ja que, tal com apunta Roser Campí (2007, p. 115-116) referint-se als pensadors positivistes: «Sovint estan forçats a fer de divulgadors, que lluiten per canviar les estructures i fer créixer una ciència positiva pròpia, encara del tot incipient. Aquestes idees els aboquen al posicionament polític, atès que són estructures polítiques i socials de poder que els dificulten la tasca empresa».

En aquest sentit, es pot entendre que el regeneracionisme i el Modernisme, que adoptarà posteriorment, són la conseqüència lògica del seu pensament positivista, ja que els dos moviments tenen en comú l'acompliment d'algun dels ideals del Sexenni que són essencialment la modernització i homologació amb les altres nacions europees.

²⁶ Mario Verdaguer (1957, p. 39) plagia paraula per paraula el mateix fragment sense citar-lo.

2. Gener: positivisme i Sexenni Democràtic.

Pompeu Gener es prenia massa en *serio* el positivisme; tant per lo *serio* com el jovent d'avui es pren els *sports*. (Masriera, 1924)

El positivisme és un pensament que es relaciona amb la ideologia política del Sexenni: «La vinculació entre republicanisme i positivisme és un lloc comú per comprendre els orígens de la revolució democràtica de 1868» (pròleg de Joaquim Molas a Bartrina, 2013, p. 13), vegeu també (A. Bahamonde & Martínez, 2011, p. 520), entre d'altres. Cal no oblidar, però, que no era l'únic pensament filosòfic important durant aquell període: «La polémica entre metafísicos, desde el hegelianismo de Montoro y Fabié y el krausismo de Serrano y Azcárate, eclécticos, como Moreno Nieto y antimetafísicos, desde los noekantianos Perojo y Revilla a los positivistas Simarro, Cortezo, Estasén, Pompeyo Gener y Ustáriz, polarizó la vida intelectual del sexenio democrático» (A. Bahamonde & Martínez, 2011, p. 521). Com a exemple d'aquestes discussions durant el Sexenni, Francisco de Paula Canalejas presentava el krausisme com la millor manera de fer front als dos mals del segle: «El escepticismo criticista y el materialismo naturalista» (A. Bahamonde & Martínez, 2011, p. 521). S'ha apuntat també que Valentí Almirall, tot i que de manera molt diferent, podria tenir alguna influència krausista:

Jaume Roura precisa la confluència d'idealisme i positivisme en Almirall destacant la seva «formació filosòfica» amb «algun manlleu del krausisme» i la similitud de les «línies generals» del seu pensament amb les de Salvador Sanpere i Miquel, «el qual intentava precisament en aquells anys conjuminar l'ideal de la Humanitat de Krause amb l'evolucionisme d'Spencer». («Poesia i política. Entorn d'un discurs de Valentí Almirall», *Serra d'Or*, XXIX, 1987, p. 457) (citada per Vall i Solaz, 1989, p. 65)

En canvi, Gener el 1881, en un article a *Le livre*, «“caricaturiza” el krausisme com un “technicisme idéaliste”, “abracadabrant”» (Vall i Solaz, 2008, p. 315). Com apuntarà Pagano (1901, p. 92) referint-se a *La Mort et le Diable*: «Considérese pues que Pompeyo Gener planteaba problemas y dilucidaba fenómenos que son hoy el tema de las especulaciones filosóficas del día, en épocas en que España salía del elegante eclecticismo de Balmes para entregarse al racionalismo de Krause». En el mateix sentit, Alomar (1920), en la necrològica que escriurà en honor de Gener, asseverarà referint-se a *La Mort et le Diable*: «Su valor más alto, prescindiendo del copioso caudal enciclopédico al cual servía de divulgación, consistía en sustraerse a las dos escuelas que se dividían entonces el campo de la intelectualidad filosófica española: escolásticos y krausistas».

Àdhuc existint aquestes convergències i discrepàncies entre diversos corrents filosòfics, l'esperança en el triomf del republicanisme anima Sunyer i Capdevila (2013, p. 106) a asseverar l'any 1869: «La época de las abstracciones ha pasado, y estamos ya de pleno en la época del positivismo». La polèmica que va provocar el seu discurs prova, però, la gran resistència a la seva implantació (Bartrina, 2013; Vall i Solaz, 2003, 2005b).²⁷

Tenint en compte que el *Discours sur l'esprit positif* es va publicar el 1844, es pot considerar que l'entrada del pensament positiu a l'Estat espanyol és tardana (A. Bahamonde & Martínez, 2011, p. 521) i, com hem vist, es vincula al Sexenni. De totes maneres, s'han documentat almenys dues referències a Comte a l'Estat, una de Manuel María de Azofra, el 1866, i una altra de Joaquim M. Bartrina, l'any següent (Vall i Solaz, 2010, p. 501). Segons creu recordar Alfred Opisso (1893, p. 81), ell i Gener, «en ordre cronològic» ja eren positivistes el 1864.²⁸ En un article dedicat a Taine, també ressenyat per Vall i Ontiveros, explica:

[En aquell moment] es tenia aquí a Barcelona per l'última paraula en filosofia la tímida psicologia escocesa d'en Reid. A Madrid es creien ésser avançadíssims donant-se-les de *krausistes* o bé de materialistes a l'estil del vell materialisme d'en Pere Mata; i no hi havia més, en no essent que s'hi vulgui comptar la filosofia de Sant Tomàs, conreada en els seminaris. (Opisso, 1893, p. 81)

Opisso concreta que el seu primer contacte amb el positivisme va ser la lectura de la *Historia de la literatura anglesa* de Taine i que el seu mètode els va impressionar a ell i a Gener, «tan inseparables i units que ens deien *l'obra en dos volums* (1893, p. 81).²⁹ Gener confirma que va ser Opisso qui el va introduir en el positivisme en donar a conèixer les obres de Comte i Littré (2007a, p. 98). Pagano ponderarà: «Puede decirse de Pompeyo

²⁷ Joaquim M. Bartrina va publicar també *El clero, su origen, sus vicios y sus crímenes* (1870), en què fa una història crítica de les religions, que, en certa mesura, es pot considerar un precedent de *La Mort et le Diable*.

²⁸ Uns anys abans de l'article que ens ocupa, concretament l'any 1881, el mateix Opisso en la seva ressenya sobre *La Mort et le Diable* definirà Gener com «el primero de los representantes que tiene en nuestro país la escuela de Augusto Comte». A. Opisso a «Las ideas sobre la muerte y el mal en el pasado» [La América, núm. 4 (26-II-1881), p. 10-12] citat per (Vall i Solaz, 2012a, p. 107).

²⁹ De la relació entre els dos pensadors es conserven al fons Gener diverses cartes referenciades per Vall i Solaz. Quan analitza el descobriment del positivisme per part de Gener apunta a la influència d'Opisso: «En su caso, medió Alfredo Opisso Vinyas, lo recuerda también en una carta a este del 8 de febrero de 1870, c. 13, en que reconoce que al principio defendía el materialismo; se guardan otras muestras de este epistolario en las c. 8, 9, 12 y 17» (Vall i Solaz, 2008, p. 315). Per aprofundir en la introducció per part d'Opisso del positivisme a Gener i les relacions d'aquest amb els cercles intel·lectuals positivistes vegeu: (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 168-170; Vall i Solaz, 2012a, p. 112). Es troba també una fotografia d'Opisso dedicada a la c.1 on hi diu: «A Pompeyo Gener. Jóvenes ambos, somos ya amigos viejos. Joven estoy en este retrato, pero cuando por los años no tenga ya ningún parecido será tan amigo como ahora. Un hermano de corazón. Alfredo Opiso. 1870.»

Gener que nació positivista» (Pagano, 1901a, p. 22). Gener explica les seves primeres lectures positivistes i com les aconseguia:

Pero en Barcelona, en la Plaza Real, había un comisionista francés de bisutería que se encargaba de hacernos pasar, a algunos estudiantes recomendados, ciertas obras, escondidas dentro de sus fardos o cajas. Gracias, pues, a Mr. De Lachatre, yo pude recibir la *Philosophie de l'art* de H. Taine, la *Vie de Jesús* de Renan, la *Philosophie positive* de A. Comte y no me acuerdo qué obra de Littré, libros que yo devoré al poco de recibidos. (Gener, 2007a, p. 98)

Pel que fa a la recepció de Darwin,³⁰ Gener estarà implicat en dues de les primeres manifestacions darwinistes: «L'enciclopèdia publicada entre els anys 1872 i 1876 per l'editorial Montaner y Simón, que duia el suggeridor títol *La Creación. Historia Natural*, i que fou esplèndidament impresa» (Camós, 2010, p. 132), i l'obra d'Abendroth *Origen del hombre según la teoría descensional* (Abendroth, 1874), que s'havia atribuït a Gener, però, tal com ha demostrat Vall i Solaz, el Dr. Abendroth existia veritablement.³¹ Per tant, podem aventurar que el que es diu al pròleg de l'obra respecte al fet que Gener n'és el traductor sembla veraç, tot i que segurament va afegir-hi consideracions pròpies:

Sobre Abendroth: d'altra banda, Gener evoca que va traduir i donar «forma adecuada» a «unos cuadernos» d'Abendroth, el qual, de retorn de Sud-amèrica a Leipzig, hauria fet estada a Barcelona, on fins i tot n'hauria corregit galeres, de manera que els que havien pensat que es tractava d'un pseudònim creat a fi de no arriscar-se a manifestar el darwinisme van poder constatar que no era veritat («Mis obras después de la primera», fons de Gener esmentat, c. 2, f. 1-2). (Vall i Solaz, 2012a, p. 108)³²

Al llibre d'Abendroth es fa una clara aposta pel darwinisme deixant de banda el lamarckisme tal com exposa Camós (2021, p. 336). Ara bé, cal destacar que, tal com apunta Roura (1988, p. 87): «Gener no es limità a traduir l'obra d'Abendroth. La refeu.

³⁰ Per conèixer la presència de Darwin abans de l'època de Gener vegeu «La recepción isabelina de Charles Darwin antes del Darwinismo (1838-1859)» (Vall i Solaz, 2019b).

³¹ Hi ha una pàgina dedicada a Abendroth a la Wikipedia alemanya: <https://tuit.cat/5S9Tr>. No hi consta cap títol coincident amb l'obra traduïda o adaptada per Gener, que, com m'ha indicat Xavier Vall i Solaz, es va ressenyar almenys en diverses revistes espanyoles o hispanoamericanes i en alguna d'alemanya, com ara *Das Ausland*, núm. 21, 1874, p. 419. <https://tuit.cat/qzK4c>

³² Com ja s'ha dit, al catàleg de la biblioteca estatal de Berlín i al de la Biblioteca Nacional Alemanya no hi apareix cap llibre titulat com a *Origen del hombre según la teoría descensional*. Hi ha els següents títols: *Ueber Morphologie und Verwandtschaftsverhältnisse der Arachniden*, Leipzig : Kollmann, 1868. *Das Problem der Materie*. 1889. *Die Colonie am Pozuzu*, in ihren physischen, ökonomischen und politischen Verhältnissen. Dresden : Blochmann, 1870. *Das bibliographische System der Naturgeschichte und der Medizin (mit Einschluss der allgemeinen Naturwissenschaft) : nach den Fachkatalogen der Universitätsbibliothek zu Leipzig*. Borna : Buchverlag von Robert Noske, 1914. Robert Abendroth (1842-1917). <https://tuit.cat/iq911>. Consultat el 13-2-2022.

Trobem a l'obra esmentada mencions a fets i gent que difícilment podien ésser coneguts per un estranger llunyà com sembla que fou el Dr. Abendroth».

Encara aprofundint sobre el tema de la divulgació del darwinisme, anota Vall i Ontiveros citant Santiago Riera que «probablement» Gener va traduir *La teoria darwiniana* de Büchner l'any 1871, publicada a *La Humanidad* (1994, p. 120) citat a (2012a, p. 43, 2020, p. 207), també ho confirmen (Gabriel, 1994, p. 146; Bohigas, 2011, p. 67; Camós, 2021, p. 334).³³ Vall i Solaz (2012a, p. 107-108) també es refereix a la traducció d'unes «conferències de Büchner sobre el darwinisme» i avalua l'afirmació que Gener havia traduït *On the Origin of Species*. Anteriorment, Gener havia publicat alguns articles de caire «antirreligioso y anticatólico»: un d'aquests, intitulat «¿Qué es Dios?» (Gener, 1871b), el va signar com «un ateo» (Camós, 2021, p. 335). És una mostra contemporània de la importància de Gener com a introductor del darwinisme la inclusió en el monumental *Dictionnaire du Darwinism et de l'évolution* (Tort, 1996, p. 1820). L'entrada del diccionari es recolza en les informacions que aporta Diego Nuñez a *La mentalidad positiva en España* (1987).

Així doncs, el pensament de Gener es configura des de la seva joventesa a partir de les coordenades positivistes i darwinistes, amb un plantejament propi i arrelat als ideals de la revolució del 68 que evolucionarà sense perdre, però, els referents originaris.³⁴ Com s'ha dit, va pertànyer a l'Associació Lliurepensadora de Barcelona, que publicava la *Humanidad* i després, cap al 1886, participà a «El Porvenir» (Gabriel, 1994, p. 146). És en aquest sentit que se'l pot definir com «uno de los más significados introductores del positivismo y del darwinismo y un partidario de la crítica inductiva y del realismo (con los referentes, especialmente, de Taine y Flaubert)» (Vall i Solaz, 2008, p. 313). Ara bé, l'adscripció de Gener al positivisme no és dogmàtica i acrítica, sinó que rebutja la religió

³³ Albert Palà (2015, p. 77) es refereix a les traduccions aclarint que: «eren una versió una mica lliure d'un opuscle de Büchner que interpretava en clau materialista l'evolucionisme darwinianà». L'opuscle, citant a Palà, que contenia, efectivament unes conferències de Büchner era: BÜCHNER, L.: *Conférences sur la théorie darwinienne de la transmutation des espèces et de l'apparition du monde organique. Application de cette théorie a l'homme. Ses rapports avec la doctrine du progrès et avec la philosophie matérialiste du passé et du présent*, Leipzig-Paris, Théodore Thomas-C. Reinwald, 1869 (l'edició original en alemany és de 1868)

³⁴ Triviño dona la notícia que Gener va ser excomunicat a causa de defensar l'any 1871, entre altres coses, que el cristianisme «enseña un cielo triste y permite una felicidad extática, si se renuncia a la vida». (Triviño, 2000b, p. 96 i 136). No s'ha pogut confirmar, però, aquesta dada.

de la humanitat comtiana³⁵ i reconeix Littré com el seu veritable mentor, sobretot perquè va qüestionar les deficiències de la metodologia de Comte:

Augusto Comte creía haber encontrado definitivamente el sistema universal de todas las Ciencias posibles, el modo de concepción de todas las cosas concebibles, la última palabra de la más suprema de todas las síntesis; y cuando ya no encontró nada más a añadir a su sistema universal, entonces se puso a hacer de él una religión, y en sus últimos tiempos, una liturgia y hasta diremos una idolatría. Pero Littré cogió solamente la parte útil y enteramente científica de la doctrina del Maestro, y, aunque un poco demasiado afecto a las fórmulas de este, supo eliminar todo lo que tenía de estrechez metódica y de fraseología especialista (Gener, 1897a, p. 224)

Gener pensa que no es pot arribar a un veritat definitiva mitjançant el positivisme, però que la ciència i el mètode inductiu són el millor camí per acostar-se a la veritat. Gener no deixarà mai un escepticisme d'arrel humana que l'adreça a exercir una actitud crítica i honesta amb els seus propis coneixements: «Partidario convicto y confeso del Positivismo, es el primero en anatemizarlo cuando dogmatiza y pretende sentar leyes absolutas, fijas, inmutables» (Pagano, 1901a, p. 105). La ciència no pot ser absoluta, a diferència de l'art: «Todo lo contrario de lo del Arte. Una obra de Arte es absoluta; es o no es; y si es, es para siempre» (Gener, 1897a, p. 140). Ens il·lustra fins a quin punt Gener entenia que basar-se en allò que es pot conèixer pot ajudar al progrés de la humanitat, un poema que li dedica Apel·les Mestres (1876, p. 8-9) titulat *El jeroglífic i les lletres*: en un museu, un jeroglífic, que posteriorment serà desxifrat, es vanta de no poder ser llegit, mentre que un nen gaudeix de la lectura de les lletres llatines esculpides en una pedra.

El rebuig a l'última etapa de Comte el manifestà també a l'entrevista que li fa León Pagano (1904, p. 54) referint-se al contingut del llibre *Inducciones*: «Expongo la última evolución del positivismo científico, que nada tiene que ver con las teorías místico-humanitarias profesadas por Augusto Comte al finalizar su vida». A més de Littré, Gener rep una apreciable influència de Renan, del qual és un dels principals introductors (Campí, 2007, p. 141), tant pels seus articles a *La Publicidad* o a *L'Avenç*:³⁶ A més, segons sembla, el va poder conèixer personalment a París mentre redactava *La Mort et le Diable*. De fet, com es veurà, li dedica l'edició francesa i el cita diverses vegades al llarg del llibre. Gener seguirà l'anticlericalisme i el mètode d'analitzar la història de les religions de Renan, el

³⁵ Matisant Comte, Gener (1884a, p. xli) definirà a *La muerte y el diablo* els estadis de la manera següent: «Estos períodos, más que tales, son fases que la inteligencia humana ha presentado en la manera de concebir los hechos, pues no se han presentado sucesivamente de una manera regular en la serie de los tiempos»

³⁶ «Ernesto Renan» a *La Publicidad i a L'Avenç* (Gener, 1892h, 1892i), «Ernest Renan íntim» (Gener, 1892c) i «Carta a un antic condeixible» (Gener, 1893b), que van suscitar un intercanvi amb Torras i Bages, com per l'assaig sobre Renan d'*Amigos y maestros*.

citarà també com un dels filòsofs de la vida ascendent a *Amigos y maestros*, atribuint-li la ciència de l'inconscient i caracteritzant-la com a inductiva (1897a, p. 335). Igualment s'hi referirà, aquest cop críticament, al pròleg a l'obra *Sagramental*, d'Aladern, apuntant que Renan va ser «anticatòlic a força de ser religiós» —com li passa també al poeta prologat— i considera la seva obra «en suma, una Bíblia laica i ell un bisbe civil» (Aladern, 1891, p. XV).

Ja s'ha apuntat que un dels primers autors que Opisso i Gener van llegir amb atenció va ser Hypolitte Taine. «Arts vives i arts mortes» (Gener, 1868b, 1868c) està clarament influït pel pensament de Taine, al qual es refereix explícitament tot i que l'anomena «Henry Jane», errada que corregeix parcialment a la segona part de l'article esmenant-ne només el cognom, «Henry Taine». Com també he avançat, Gener, com a determinista i biologicista, admet la importància de l'ambient, la raça i el moment, per explicar l'art i també les nostres accions:

Millor dit, l'art és sempre el resultat lògic dels sentiments, estat particular i desenvolupament intel·lectual de cada poble —així com en la planta l'anàlisi química dona per resultat l'estar formada dels elements del terreny i de l'atmosfera en què es troba, i a tal terreny i tot clima, veient que sempre hi corresponen tals o quals espècies, també trobem a cada època i poble las seves arts pròpies, que són unes resultes del medi en què s'han format les dites arts. (Gener, 1868b)

Quasi trenta anys després, li semblarà que la raça, l'ambient i el moment no són suficients per descriure l'art i la realitat que genera. Caldrà sumar-hi la lluita per la vida (Gener, 1897a, p. 134). Més endavant es parlarà amb detall d'aquest concepte, que és un dels eixos vertebradors del pensament de Gener al llarg de la seva obra. En el capítol d'*Amigos y maestros* en què Gener parla de Taine, ens explica com va ser per part seva el descobriment d'«una especie de religión que podríamos llamar el culto dinámico de la vida» i aquest criteri li servirà (com es pot observar a *La Mort et le Diable*) de demarcació entre el que és bo i el que és dolent.

3. La Restauració i l'Ateneu

Toda Fe es una tiranía y todo creyente un esclavo. [...] No creáis.
VARGAS VILA (Gener, 1916b, p. 41)

La influència del Sexenni en el pensament de Gener i en el de molts altres consisteix per una banda en la il·lusió en el progrés, és a dir, albirar la possibilitat real d'aplicar l'ideari progressista, però, per l'altra, l'esperança truncada per la restauració de la monarquia i el

restabliment del règim reaccionari a partir de 1874. Tal com afirma Roser Campí (2007, p. 123):

Com a conseqüència d'aquestes condicions socials, l'existència de positivistes durant aquest període (el Sexenni liberal) no va desembocar en la implantació del positivisme en el nostre país: la fracassada revolució liberal de 1868 no va aconseguir de transformar les estructures de poder prèvies; ni els homes amb mentalitat positiva no van ocupar entre nosaltres els llocs dirigits en el món acadèmic, polític o financer. El pacte de la burgesia catalana amb la Restauració implicava el manteniment d'estructures anteriors a la revolució de 1868 i, especialment, anul·lava l'intent de separació entre Estat i Església, separació del tot necessària per al desenvolupament de la mentalitat i la ciència positives.

Patir l'experiència de l'alentiment del progrés conduirà Gener a la recerca de causes d'aquesta decadència, que espera que sigui transitòria, i provocarà que al llarg de la seva obra el filòsof barceloní cerqui diferents hipòtesis —ètniques, psicològiques, degeneratives, nacionalistes...— per poder explicar per quin motiu aquest progrés no es feia realitat.³⁷ Malgrat la derrota de les forces progressistes, les idees positivistes no van desaparèixer, sinó que van fer el paper d'antítesi del poder establert i, gràcies a això, els pensadors positivistes van arribar a assolir certes quotes de poder. Per exemple hi ha un document a la c.13 del Fons Gener que prova que el 1875 era membre de la Junta Directiva la Casa Provincial de Maternidad y Expósitos, de Barcelona el seu nomenament, de fet, va ser el 1871 tal com es demostra a la premsa («Gacetillas», 1871)³⁸. Un exemple del paper de les idees positivistes a la cultura catalana i de l'ambient intel·lectual de la Restauració és el que va passar al voltant de l'Ateneu Barcelonès.

Pompeu Gener va estar inscrit a l'Ateneu, segons els arxius de la institució, entre els anys 1875 i 1903 (Gener, 2007a, p. 261 [N.Editor]). Sembla que els motius de la baixa van ser més aviat pecuniaris i va seguir sent-ne membre, com afirma Apel·les Mestres (1929, p. 169) referint-se a una anècdota de 1918: «Precisament per una consideració especial als mèrits d'en *Peius*, aquest gaudia a l'Ateneu de tots els drets de soci, encara que... lliure de *gastos*». Una prova a la qual es refereix Mestres al mateix passatge és que el manuscrit autògraf de *La Mort et le Diable* que s'hi conservava va ser emmarcat i penjat en aquesta entitat com a reconeixement (actualment, es pot consultar al catàleg digitalitzat de la biblioteca de l'Ateneu).

³⁷ Molts anys després recordarà amb detalls la guerra carlista al conte titulat «La noche de navidad de dos compañeros de armas», publicat a *Mundial Magazine*. (Gener, 1912d)

³⁸ Agraïm a Vall i Solaz que ens hagi facilitat la informació.

La contribució més destacable de Gener a la història de la institució es pot situar en el període comprès entre 1877 i 1882, coincidint amb un conflicte entre les faccions liberal i conservadora que va donar lloc a la creació de l'Ateneu Lliure,³⁹ una escissió de l'Ateneu primigeni que va estar en actiu entre 1878 i el 1881. Aquesta confrontació va tenir com a protagonistes Estasén,⁴⁰ Joaquim M. Bartrina i el mateix Gener, els quals van patir la censura de l'Ateneu, fet que després els va portar a participar en l'Ateneu lliure, tot i que Gener compaginarà els dos ateneus i fins i tot formarà part de la junta directiva de l'Ateneu Barcelonès.⁴¹

El 1877 l'Ateneu va programar diverses conferències de Pere Estasén amb el títol *Lecturas sobre el positivismo*, però malgrat el suport, segons Casassas, del president Duran i Bas,⁴² «La defensa que allí va fer [Estasén] de Littré, Comte, Spencer, etc., va alarmar la Junta, que prohibí el cicle a la cinquena conferència»⁴³ (Casassas, 1986, p. 47). Estasén va fer encara dues conferències més a l'Acadèmia de Dret, que van tenir una gran afluència de públic i les set conferències van ser publicades sota el títol *El positivismo o el sistema de las ciencias experimentales*. En aquest llibre, agraeix a Duran i Bas que li permeti d'expressar-se, però es veu obligat a escriure una «advertència final» en què explica quina és la situació. Hi comenta que en cap cas havia eludit l'obligació de no referir-se a afers religiosos i confessa haver parlat sota una «presión indecible». Així mateix, comenta que solament ha pogut pronunciar set de les trenta o quaranta conferències que tenia previstes, per acabar afirmant que ha guanyat la «intolerancia» (Estasén, 1877, p. 292). A l'arxiu personal de Gener es troben invitacions a un banquet d'homenatge a Estasén i Bartrina del 3 de maig de 1877 i hi ha altres documents al fons Gener, símptoma del renou que deuria provocar tot aquest conflicte (Vall i Solaz, 2012b, p. 270).

³⁹ L'Ateneu Lliure va tenir diversos seus: «Having had its first site at 7 Rambla de Santa Mònica, this centre was relocated to 23 Avinyó Street». Posteriorment s'informava que: «The same newspaper (18 September 1879, 1) informed, as well as others, that the location had been moved to Conde del Asalto Street (today, Nou de la Rambla)» (Vall i Solaz, 2012b, p. 271).

⁴⁰ Es conserva correspondència entre ell i Gener (Vall i Solaz 2008, p. 316).

⁴¹ En l'àmbit polític, Gener apareix com un dels assistents al 1r congrés catalanista del 1880, exactament en el lloc 1200 de la llista de participants. (Figueres, 2004, p. 70) No ens consta que hi tingués una participació destacable.

⁴² A la revista *El Porvenir* es deia de la Junta directiva de l'Ateneu que “ejerce una atmósfera ultramontana, más cargada cada día”.(Trill, 2013, p. 32)

⁴³ Vall i Solaz ha consultat i analitzat les Actes de la Junta Directiva i la carta enviada conservades a l'arxiu de l'Ateneu. (2012a, p. 104)

Després de la prohibició de les conferències d'Estasén, la discussió sobre els límits de la llibertat d'expressió i l'enfrontament entre conservadors i liberals es va tensar encara més quan es va prohibir una conferència de Bartrina sobre l'Amèrica precolombina per «contradir els textos bíblics» (Casassas, 1986, p. 47). A l'acta de la Junta Directiva del 24 d'abril de 1877⁴⁴ es confirmen les informacions i la referència «sistemas de antropología en contradicción con los textos bíblicos», les actes d'altres dies també es refereixen al cicle de conferències de Pere Estasén.

Així mateix, recorda l'episodi Almirall en un text de 1880 (1907, p. 9-10):

En l'Ateneu Barcelonès va començar [Bartrina] una sèrie de conferències sobre Amèrica abans de Colom, i quan havia interessat a tot el públic, que no estava acostumat a sentir tanta brillantor i tanta solidesa agermanades, una junta de savis de cartró que llavors pretenia monopolitzar el moviment científic de Barcelona va tapar-li la boca pera complaure els elements que l'haurien cremat si haguessin pogut.

Va ser a l'Ateneu lliure on Bartrina va poder prosseguir les conferències i, segons Almirall, les seves dissertacions van gaudir d'un gran èxit, com s'ha estudiat arran de la seva presentació del fonògraf (Vall i Solaz, 2012b).

Pompeu Gener va denunciar la situació general de censura de l'Ateneu a l'article «El discurso inaugural del presidente del Ateneo Barcelonés», publicat a Madrid a la *Revista Contemporánea* dirigida per José Perojo (Gener, 1878b). Aquest article és una crítica al discurs que va pronunciar Ignacio M. de Ferran, el president de l'Ateneu que va substituir Duran i Bas en el càrrec; Gener justifica la necessitat del seu article crític:

No nos ocuparíamos de tal discurso si el señor presidente del Ateneo no hubiera atacado en él a quienes en dicha corporación no les es permitido defenderse, si no hubiera vertido especies inexactas contra escuelas filosóficas a las que se prohíbe la exposición de sus principios, y contra tendencias políticas y religiosas que no tienen voz ni voto, pues que el reglamento impide el tratarlas en cátedra. (Gener, 1878b, p. 76)

Com també s'esmenta a l'article, es van seguir prohibint conferències, una del mateix Gener titulada «Las civilizaciones del antiguo Egipto, en comparación con las de Babilonia y los hebreos», malgrat que un temps més tard el van deixar pronunciar una conferència sobre un tema semblant (Vall i Solaz, 2008, p. 316).⁴⁵ Segons indica Bohigas (2011, p. 217), el 1878 es van prohibir també conferències de Salvador Sanpere.

⁴⁴ S'hi ha referit també Vall i Solaz (2012, 104), que me n'ha facilitat un reproducció.

⁴⁵ Vall i Solaz detalla algunes referències bibliogràfiques més i que, com hem esmentat, el mateix Gener va poder fer alguna conferència sobre temes similars: «Protestó por ello en la prensa con fecha del 28 de enero (Gener 1878b, anónimo 1878b), si bien el 7 de mayo pudo disertar en el Ateneo Barcelonés sobre un tema similar (anónimo 1878a, Gener 1878a). Se conserva correspondencia con Pedro Estasén (c. 9 y 16),

L'estratègia dels qui es van mantenir a l'Ateneu sembla que va acabar donant fruits i van aconseguir que esdevingués un fòrum on poder exposar les idees positivistes i liberals. Mostra d'aquest fet és que Gener i Estasén van formar part de la junta directiva, concretament en van ser secretaris (1881 i 1889, respectivament), fet que pot explicar, en part, que l'Ateneu Lliure desaparegués el 1881. En dona notícia *La Vanguardia* el 17 de gener de 1882 (Vall i Solaz, 2012b, p. 276). També és una mostra de la relació de Gener amb la institució el fet que el maig del 1885, juntament amb Iu Bosch, fos el delegat de l'Ateneu Barcelonès a l'enterrament de Víctor Hugo a París (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 155). Ho explica Gener (2007a, p. 261) amb detall a *Mis antepasados y yo*: «Ambos [Iu Bosch i ell mateix] nos pusimos de acuerdo e hicimos hacer dos coronas colosales, una por el Ateneo Barcelonés y otra por *La Publicidad*». Tot aquest afer de l'Ateneu va ser un símptoma de les tensions entre positivistes i conservadors i, a més, va tenir ressò més enllà de les nostres fronteres, ja que el mateix Littré s'hi va referir a *La Philosophie positive* (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 33).

Com ja s'ha esmentat, l'any 81 Gener va ser secretari de la junta presidida per Bartomeu Robert. En el discurs inaugural del curs, el Dr. Robert expressa la seva voluntat de parlar sobre la pugna entre materialistes i espiritualistes mostrant que aquesta és una discussió antiga i amb múltiples punts de vista. «Todos vosotros estáis al cabo de la reñida batalla que se está librando entre los adalides de las escuelas espiritualistas y materialistas» (Robert, 1981, p. 8). El Dr. Robert assumeix en el discurs una posició d'un cert eclecticisme i es definirà a si mateix com a Positivista espiritualista per tal de trencar l'habitual associació, en què no falten excepcions, entre les idees de positivisme i materialisme i preconitzarà que allò que caracteritza i distingeix l'ésser humà de la resta d'éssers vius és el sentiment de pàtria i el religiós. Tot i aquest punt de vista eclèctic, és rellevant el mètode «positivista» que proposa per justificar les seves conclusions. Aquest

cuyo ciclo sobre el positivismo fue prohibido también en esta sociedad». (Vall i Solaz, 2008, p. 316). M'ha indicat que Gener havia tornat de París (*El Comercio de Barcelona*, núm. 25, 5-4-1878, tarda, p. 330), que el títol d'aquesta conferència era *Del Egipto antiguo y sus creencias*, que el 16 de maig en va pronunciar una altra al Ateneu Lliure titulada *Fin de los dioses y orígenes del cristianismo* (*La Imprenta*, núm. , 14 de maig de 1878, matí, p. 3254, *El Comercio de Barcelona*, núm. 84, 14-5-1878, p. 1150 i núm. 88, 18-5-1878, p. 1219, *Gaceta de Barcelona*, núm. 135, 18-5-1878, matí, p. 1949) i que també va exposar en aquesta entitat (Bartrina, 1878, p. 11) l'estudi sobre *La decadencia greco-romana*, que va guanyar el premi d'història del Certamen Científico-literario del Centro de Lectura de Reus, celebrat el 30 de juny de 1878 (Gener, 1878c), que es guarda en el seu fons (c. 4), igual que el diploma de soci d'honor d'aquesta entitat (c. 8) i correspondència de Josep Martí i Folguera i Ricard Guasch, que n'eren membres (c. 9 i 10). També m'ha comunicat que Gener va publicar un article, «El siglo XIV» (datat a Barcelona al maig de 1877 i que s'integrarà a *La Mort et Le Diable*) a *El Eco del Centro de Lectura* (Gener, 1877b) i un altre, «La festa de París-Murcia», a la *Gaceta de Cataluña* (Gener, 1879c).

criteri consisteix a «admitir los hechos tales como son y no como convengan a las creencias de cada uno» (Robert, 1981, p. 26). És destacable que, segons Robert, el mètode positivista és universalitzable i el basat en les creences és particular i individual. En tot cas, sembla que la junta d'aquell any va optar per promoure força el debat i la discussió sobre qualsevol tema conferint primàcia a la raó i als fets per sobre de les creences i la fe. Com a exemple d'aquest canvi de tarannà, després d'exposar el seu punt de vista sobre l'antropologia, el dualisme, el materialisme i l'espiritualisme, etc., el Dr. Robert (1981, p. 38) acabarà el seu text, apuntant: «Para llevar a mi ánimo el convencimiento, necesitaría que se rebatieran todas las opiniones vertidas en este discurso y que constituyen la síntesis de mi criterio».

Després de tot aquest episodi, sembla que Gener es va convertir en un símbol del pensament liberal, anticlerical i republicà i, a més, va adquirir força notorietat i es va convertir en un personatge emblemàtic, popular i provocador, qui sap si fins a l'extrem que explica Masriera:

Gener fue desde entonces el líder de la juventud despreocupada y afanosa de novedades y, abrogándose la representación de su majestad el rey de las tinieblas, en banquetes y homenajes públicos era siempre invitado a brindar «en nombre del demonio», cuyas hazañas y génesis tan gráficamente en su libro relatara. (Masriera, 1912) citat a:(Vall i Ontiveros, 2012a, p. 172)

BLOC 3. Viatges i xarops (1875-)

1. «El secretari del món»

Perquè per a fer bullir l'olla del pensament [el pensador sumpèctic] va d'un cantó a l'altre, com el que va de casa en casa i de porta en porta i l'un li dona un tros de carn, l'altre un tros de cansalada i l'altre un grapat de cigrons que l'ha d'agafar amb totes dues mans perquè no li caiguin, perquè tot és bo el que l'olla cou i per a fer el brou de la veritat que és l'aliment de l'home, no hi ha res que no li hagi d'agradar i el brou que fa es pot tallar, de tan espès i fa llunes, com la nit que emmiralla la lluna amb els llacs, el mar, els rius i els bassals de les fonts, i pastant-ho tot amb la farina i el llevat del pa que s'infla dintre del forn que crema com el pensament del qui medita, quan ho té tot a les mans s'ho mira, com el qui es mira una moneda antiga per a saber de quin temps és. (Pujols, 2012, p. 358)

Gener explica que quan era petit s'afirmava d'ell que semblava el secretari del món perquè «todo lo penetra y todo lo registra» (Pedro, 1917, 1920; Gener, 2007a). Per aprofundir en l'aprehensió i comprensió del pensador i del personatge Gener cal analitzar la faceta de viatger i com aquests viatges configuren la seva concepció del món. Meritxell Cano (2019) ha fet un estudi profund i exhaustiu dels primers viatges amb Apel·les Mestres, a partir de l'anàlisi de la correspondència dels dos. Vall i Ontiveros (2012a, p. 150-167) també ha investigat molts dels viatges fets per Gener i monogràficament les relacions amb els intel·lectuals de la capital de França a «Pompeu Gener i els cercles intel·lectuals de París». També altres estudiosos com ara Vall i Solaz han estudiat de manera fragmentària en alguns dels seus articles aspectes dels seus viatges i la relació amb París i ha anunciat un estudi, a l'entorn del naturalisme, sobre les col·laboracions de Gener en publicacions franceses (sobretot parisenques), no solament les digitalitzades, sinó també les que ha buidat a la Bibliothèque Nationale de France.

Gener va ser dels primers catalans que va tenir residència fixa a París durant diverses temporades i que, més en general, va viatjar assíduament a l'estranger durant bona part de la seva vida. Des dels 19 anys va aprofitar aquests viatges per importar idees, objectes de tot tipus, fotos, estampes, teles, gerros, etc., de diverses parts del món. Sembla que atesa la seva situació econòmica, no tan bona com la dels seus companys i amics, aprofitava els viatges per comerciar amb productes que ell mateix triava i per fer encàrrecs, com es pot comprovar en molts dels documents conservats al seu fons de

l'AHCB. Es vol posar èmfasi en la importància que va tenir aquesta tasca comercial per a la comunicació diguem-ne material entre les dues ciutats.

Hi ha nombrosos testimonis del paper d'importador de Gener. A tall d'exemple, hi ha documentació al fons d'Apel·les Mestres del mateix arxiu. L'arribada a Barcelona d'objectes comprats per Gener a París era habitual, tal com pot comprovar-se en una carta seva des d'aquesta ciutat del 15 de març de 1878: «Vinc carregat de *trastus*, de pisa, i de llibres» (AHCB3-232. 5D.52-13. AM.C. 5364. AM.C 1798. Citat a: (M. Cano, 2019, p. 149)). A més de tot això, el fet de ser dels primers que va viatjar i va conèixer París, li va permetre acompanyar i compartir la seva mirada sobre la ciutat amb tres generacions de barcelonins. Formarien la segona Casas, Rusiñol, Utrillo, etc. i la tercera, per exemple, els joves Picasso i Casagemas.

A París va tenir, en escriu, l'oportunitat de relacionar-se amb alguns intel·lectuals destacats que li van facilitar l'accés a noves filosofies i a les més recents formes d'entendre el pensament i la ciència. Probablement va assistir a alguns cursos de la Sorbona que van completar la seva formació (ell afirma, com sabem, que va fer la carrera de Medicina, però ja s'ha indicat que no hi ha constància que s'hi matriculés). A més d'afirmar que «a los 20 años, habiendo fallecido mi padre, me marché a París, estudié medicina», assevera també que va estudiar-hi «lenguas orientales y filología comparada», i amb «Wurtz i Berthelot, química», i que va ser deixeble de Renan i va assistir a conferències de Taine (Pagano, 1901a, p. 27). La seva relació amb París va arribar al seu zenit amb la publicació de *La Mort et le Diable* per part de l'editorial Reinwald i la relativa notorietat que aquesta obra li va procurar a la capital francesa.

A la seva autobiografia, Gener explica que els seus primers viatges els va fer quan era ben petit per mar amb el seu avi i refereix que el primer per terra va ser amb el seu padrí Francesc Gener⁴⁶ just després d'acabar l'institut, és a dir cap al 1863, amb l'objectiu d'anar a aprendre francès al Liceu de Tolosa (Gener, 2007a, p. 100). Després d'aquest viatge, sempre segons ens explica ell mateix, mentre tornava a Catalunya va sentir per primer cop una sensació que el marcarà com a pensador i com a persona: la idealització

⁴⁶ El descriu de la següent manera: «hermano menor de mi padre, ingeniero que con *míster* Wite [White] construyó el primer ferrocarril de España (...) Mi tío Francisco era un solterón que después de su trabajo de ingeniería no tenía más diversiones que la lectura de los autores de la antigüedad clásica. Sabía el latín y el griego y era un gran admirador de la antigua Grecia y de la república romana.» (Gener, 2007a, p. 65)

de França com a exemple de progrés i, en conseqüència, la consciència de l'endarreriment de Catalunya i d'Espanya.

El primer viatge que s'ha pogut documentar és a París l'any 1875. Gener s'hi refereix en una carta a l'Apel·les Mestres del 23 de juny d'aquell any (AHCB. Fons Apel·les Mestres, caixa 5D.52-13, carta AM-C 1785).⁴⁷ En aquesta carta, després de puntualitzar que fa 18 dies que és a la ciutat, explica les seves primeres impressions, que són molt positives, destacant especialment el cosmopolitisme: «Això no és una ciutat francesa, és una ciutat de tot el món». També en destaca una idea que serà repetida en moltes de les seves obres, a París es valora el talent: «Si teniu talent, per poc que en tingueu, en traieu avantatges, perquè aquí no hi ha tendència, idea, ni qualitat, per extravagant que sigui, que no tingui qui la protegeixi, la recolzi o la segueixi». No sabem quant de temps va romandre a París, Robles (2019, p. 39) afirma, a partir de l'anàlisi de l'epistolari de Mestres, que van viatjar junts el 1878 i que van visitar-hi l'Exposició Universal. De totes maneres, se sap que el 12 d'octubre era a Madrid i l'efecte que la ciutat de la llum li havia provocat feia que mirés Madrid amb uns altres ulls: «Les altres voltes que hi vaig estar, me semblà una altra cosa, però ara no sé si és que ho comparo amb París o què, que tot em sembla lleuger, superficial, prim, i fet de mica més mica *menus*» (AM-C 1786).

El 23 de juny de 1876 és a Sant Hilari Sacalm intentant recuperar-se de la seva malaltia amb «en Casas», que havia de ser un conegut també de Mestres, a qui s'adreça (AM-C 1788). Tot i que la família tenia molta relació amb la de Ramon Casas, segons explica Gener (2007a, p. 85-91), estranyaria que es tractés d'ell perquè aleshores tindria uns 10 anys. En tot cas, Gener hi explica que s'avorreix ja que el seu acompanyant no el distreu, sinó que «menja molt i dorm tot el dia». En aquesta carta apunta també que se sent malalt, que té mal de cap i propensió a la tristesa. És en aquest moment que decideix marxar cap a Suïssa, com manifesta en la mateixa carta:

Jo (...?) que en el camp, o muntanya catalana no em curaré, perquè no hi ha res més que l'aire, però en canvi no hi ha res del que un necessita. En l'alt Pirineu francès, i en las muntanyes suïsses un hi troba tot el confort de París, i a més una societat alegre, d'esperit com diuen els francesos, que us distreu encara que un no vulgui. Com la meva malaltia tan com diríem és també moral, a primers de juliol me n'aniré de Barcelona i faré els baguls per marxar a Suïssa.

⁴⁷ Totes les referències començades per AM es refereixen al fons Apel·les Mestres i a la caixa citada en aquesta referència bibliogràfica. Cal dir que treballar amb un fons personal ordenat com el d'Apel·les Mestres confereix una tranquil·litat d'esperit desconeguda per tots aquells que han hagut de bregar amb el caòtic Fons Gener.

A *Mis antepasados y yo* justifica el viatge a Suïssa com a conseqüència de la mort de la seva mare, mentre que, com s'observa en la seva correspondència, el viatge va ser anterior.⁴⁸ Aquell estiu viatjarà amb l'objectiu de curar-se a Saint Moritz. Ho testimonien tant les cartes a Mestres com les que envia a la seva mare que ja s'han comentat.

A més, aleshores hi coneixerà una noia que el marcarà profundament, com s'ha referenciat (Vall i Solaz, 2012a, p. 137) i (Gener, 2007a, p. 199). Gener no es va casar, tot i la seva condició de petit burgès i el seu suposat èxit amb les dones, afirmat en algunes biografies. La noia en qüestió, Céline Chaverondier et le Coq,⁴⁹ la descriu en una carta a Apel·les Mestres del 21 d'agost de 1876 de la manera següent:

I a propòsit d'aquest país, hi he trobat una minyona filla de París, que és de lo més trempat que he conegut i pot ser que encara hi fem alguna cosa. És republicana i té algunes cases al *Boulevard Malesheerves*, que és com si diguéssim a la fira de Santa Llúcia. A més diu que té uns terrenys a l'Egipte on s'hi cull tres vegades l'any blat, dàtils, palmons i mongetes renegas[?] [...]. És ben plantada, molt elegant i molt guapa i sempre diu mal del Papa de Sant Pere i de Sant Pau. Perquè heu de saber que li ha donat per la Filosofia i se sap de memòria a Proudhon, a Haeckel, Strauss, Darwin,, i diu que de déu mai no n'hi ha hagut que el pare Adam no hi fos sigut i que els homes som tots nascuts d'un gran simi. I vol deixar els capellans sense una malla. És també artista i té grans aquarel·les (AM-C 1791).

Posteriorment, assenyala que es volien casar, però que el pare de Céline li ho prohibeix.

A *Mis antepasados y yo* situa aquesta història el 1879 i admet que, després d'estar junts a Saint Moritz Bad durant un mes, tenia intenció de demanar-ne la mà al pare. Explica, però, que quan es van retrobar un temps després a París, «aquella señorita tan inteligente y tan instruída había heredado de su padre la poca conciencia, la falta de escrúpulos y la sequedad de corazón... y una camarera corrompida e infame desde los catorce años la había iniciado en toda clase de vicios, los más obscenos, conduciéndola a casa de sus amantes, y proporcionándoselos» (Gener, 2007a, p. 201). Finalment, ella s'acaba casant amb un altre i ell ho passa tan malament que es planteja dedicar-li *La Mort et le Diable*.⁵⁰

⁴⁸ A l'entrevista que es va publicar a la revista *Esfera* l'any 1916 dirà el següent referit a la seva mare: «Un día, de resultas de un vuelco de la tartana que nos traía de una hacienda nuestra, murió mi madre... Yo, por alejarme del sitio de la catástrofe, me trasladé a París. Escasamente tenía entonces veintitrés años [En tenía 31].» (Carretero, 1916)

⁴⁹ Es conserven una gran quantitat de cartes al fons Pompeu Gener entre ells dos. Tot i que la relació no va funcionar, es van continuar escrivint durant molts anys i es conserven una munió de cartes al fons entre ells dos. En proporció al tema de la tesi, no puc entrar en més detalls. Xavier Vall i Solaz m'apunta que al Fons Gener hi ha un plec de cartes adreçades a Maria Guardiola amb expressions amoroses.

⁵⁰ A la nota 141 de *Mis antepasados y yo* (Gener, 2007a, p. 201) hi ha una referència a aquesta dedicatòria i la localització de la carta manuscrita en el text mecanografiat (c.1) del Fons Gener. La dedicatòria comença amb un referència al somni que, com es veurà més endavant, serà un tòpic literari en l'obra narrativa de Gener: «Al despertar de un sueño que ha terminado en pesadilla, te dedico este libro». El text es divideix en dues parts, en la primera es descriu un *locus amoenus* suís en el qual van viure la seva història d'amor. En la segona, plena de retrets, escriu que ella seria la manifestació del diable en cada època i l'acusa entre

També es refereix a aquesta relació en les cartes a la seva mare; per exemple, a la del 30 d'agost de 1876 li diu que es vol casar amb ella. Quasi un any després, el 7 d'agost de 1877, la mare de Gener morirà. Aquesta desgràcia, juntament amb la seva malaltia i el fet que disposava de diners gràcies a l'herència i els conflictes de l'Ateneu Barcelonès ja comentats, farà que decideixi marxar. Com a company de viatge, a més d'Apel·les Mestres cal destacar Alexandre de Riquer, a qui va ajudar a promocionar la seva obra (M. Cano, 2019, p. 160-161). Tant Gener (1900n) com Mestres (1900) recordaran la seva relació i els seus viatges en dos articles publicats a *Joventut*: «A Apel·les Mestres amb motiu dels seus Poemes de Mar» —també a *Mis antepasados y yo* (Gener, 2007a, p. 220) i «El Garrofer» (M. Cano, 2019, p. 129; Farré, 2016, p. 404-405). Mestres, a l'article, explica la història d'un garrofer del Tibidabo on anaven a passar l'estona; uns anys més tard es referirà més explícitament als viatges a la seva autobiografia (Mestres, 1929, p. 105):⁵¹

Des de l'any 1877 al 1885, solíem tots dos anar a passar els estius a Suïssa, nostra pàtria adoptiva, i declaro que —perdonant-li certes exigències i egoïsmes a voltes infantils, a voltes calculats— no podia trobar un company de viatge amb qui més m'avingués. Lo mateix que a mi, tot l'interessava; sentia com jo gran amor a la Naturalesa, apreciava i jutjava tot lo bell amb un esperit crític refinadíssim, trobava la nota còmica en lo ridícul i cursi, amb una perspicàcia de gran caricaturista.

El 1901 Gener es referirà a la importància de viatjar i apuntarà l'afició als viatges dels catalans com una de les diferències importants entre Madrid i Barcelona:

Aquí lo que nos pone en desacuerdo con el resto de la Península además de la raza es precisamente el desnivel intelectual. Mientras en España se mira aún hacia atrás, viviendo de dudosas glorias del pasado, mientras las demás provincias consideran a Madrid como superior y van allí a buscar enseñanza, los hijos de Cataluña hace ya muchos años van a Francia, Alemania, Bélgica e Inglaterra. (Pagano, 1901a, p. 72)

Tot i els viatges, va seguir vinculat amb Barcelona, com ja s'ha vist en la seva participació en els esdeveniments de l'Ateneu. Una altra mostra del lligam amb la ciutat i, a més, de la seva afició a l'art i al col·leccionisme són els dissabtes a Can Peius. Tal com explicarà molts anys després al pòstum *Coses d'en Peius*, Aquests dissabtes eren reunions que se

altres coses d'«estar despegada de la Humanidad como los místicos» i de «llevar en ti la herencia acumulada de todas las cualidades negativas que se han opuesto al perfeccionamiento de la especie humana.»

⁵¹ Robles (2019, p. 110) apunta que «el jove Apel·les Mestres coincidí amb Almirall en les estades artístiques i de salut que feu per terres helvètiques en companyia del seu amic Pompeu Gener».

celebraven a l'entresol que era sobre la xaroperia, a la «Plaça del Pi, n. 2», en la cambra on va morir la seva mare, que va transformar en un veritable «estudi-museu»:

Era d'uns tres metres per quatre. Al costat de la porta d'entrada hi havia una taula del Renaixement coberta de cuiros i daurats i pintats de Venècia. [...]. A sobre hi havia una llàntia d'oli que es remuntava i donava una llum molt clara, amb un pàmpol, tot d'esmalt persa que m'havia fet enviar de París. Sobre aquesta taula hi donava una finestra amb cristalls dels nomenats «culs de got», i a cada una de les tres seccions de la finestra, un personatge històric català. En Pere III d'Aragó, l'Arnau de Betzalú, i l'Arnau de Creixell. [...] Al costat dret, hi havia una llibreria de roure tallat de temps de Carles V i a la esquerra un sofà cobert de brocats i brodats orientals... (Gener, 1921, p. 34)⁵²

Gener segueix la descripció de les obres que eren a l'habitació i també explica que bevien «vi blanc de ginebra amb gel i sifó».⁵³ Hi havia ocasions en què arribaven a ser vint-i-quatre: solia presidir la tertúlia el Dr. Farreres (segurament Jaume Farreres i Framis), catedràtic de la Facultat de Medicina de Barcelona, i entre altres tertulians hi acudien Apel·les Mestres, Àngel Guimerà, Joaquim Bartrina i Emili Vilanova (Gener, 1921, p. 33). També en fa referència a l'article necrològic dedicat a l'Emili Vilanova.

2. Lutècia

De 1878 a 1898, ambos inclusive, fue la época de mi domicilio fijo en París, en cuya ciudad conocí personalmente las principales eminencias de la ciencia, del arte y de las letras, frecuentando los centros intelectuales y de alta sociedad. Con una posición desahogada y gozando, por lo regular, de buena salud, me dediqué a estudiar todo lo estudiable que yo no supiera: medicina, química sintética, sociología, orientalismo, lenguas, historia de las religiones, filología, etc. (Gener, 2007a, p. 324)

La importància de les estades de Gener a París és evident, però caldrà cercar de contrastar el seu record amb la realitat i discernir quines són veritablement les relacions que hi va tenir i com aquestes van influir en el seu pensament. Com ja s'ha avançat, Xavier Vall Ontiveros, en el capítol de la seva tesi «Pompeu Gener i els cercles intel·lectuals de París» (150-167), descriu amb detall aquesta etapa i seguirem el seu estudi en bona part de

⁵² El mateix text es troba a les *Obres Completes* de Vilanova (1949, p. LXXXIX). Citat a: (M. Cano, 2019, p. 154) i també a (Rodríguez Tejerina, 1994, p. 134) sense indicar la font.

⁵³ A la necrològica que dedica a Emili Vilanova, Gener diu que el que bevia, especialment Vilanova, era vi blanc de Vinebre, municipi de la Ribera d'Ebre on es fa un vi dolç que, de fet, s'anomena Vimblanc: <https://tuit.cat/6w1Y7> [Consultat el 12-8-2022], també tindria més sentit que se'l prenguessin amb gel. Sembla, doncs, que a la versió de *Coses d'en Peius* hi ha un error de transcripció.

l'exposició.⁵⁴ S'explicarà les relacions que semblen més significatives amb Littré, Paul de Saint-Victor, Richepin i Soury, a més de la sovint qüestionada vinculació de Gener amb la Société d'Anthropologie de Paris dirigida per Broca.

Quant a Littré, destaca l'intercanvi epistolar començat per Gener l'any 1874.⁵⁵ A la primera carta, Gener sol·licita al filòsof francès si li pot escriure un pròleg per a *La muerte y el diablo* (en aquell moment es titulava *Historia de las dos negaciones*). Littré va respondre demanant-li més informació sobre l'obra. Posteriorment, li va enviar el pròleg pròpiament dit en una carta datada el 5 de gener de 1875 (Fons Pompeu Gener, c. 4) que, efectivament, es convertiria en el prefaci de *La Mort et le Diable*. De l'anàlisi de les diverses cartes s'infereix que no es coneixien personalment i que Littré va accedir a escriure el pròleg sobre una obra que desconeixia amb la intenció de promocionar el positivisme a Espanya. Gener planejava a priori publicar la seva obra en castellà —perquè era conscient que el positivisme no hi era prou consolidat. Arran d'aquesta relació epistolar i la voluntat de difondre el positivisme va sorgir un principi d'acord perquè Gener traduís les obres de Littré, tal com es refereix a *El Globo*, n. 651, 23 de juliol de 1877, p. 3 (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 152) i a altres diaris (Vall i Solaz, 2008, p. 333–334).

Gener va gaudir d'una relació més propera amb Jules Soury, neuropsicòleg antisemita, perquè en va ressenyar una obra a la *Revista contemporánea* (Gener, 1877a). A partir d'aquesta recensió, va començar una relació epistolar (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 152–153) i probablement personal. Una altra amistat destacable va ser la de l'assagista i crític literari Paul de Saint-Victor. Gener el va conèixer l'estiu del 1877, just després de la mort de la seva mare, en un dels viatges amb Apelles Mestres a Suïssa: «Allí a *Divone Les Bains* hi vàrem conèixer el cèlebre escriptor Paul de Saint-Víctor, a qui nosaltres li dèiem, en broma, el senyor Pau, que hi era amb la seva filla Clairelle, la seva germana, i el seu cunyat, catedràtic de *L'Ecole de Medecine de París*, doctor Gavarret. També hi vàrem

⁵⁴ Per una versió anecdòtica de la seva vida quotidiana a París, vegeu «Recuerdos de un gran frío» (Gener, 2007a, p. 203–211), o bé «Record d'un fred memorable» dins de *Coses d'en Peius*. (Gener, 1921, p. 44–54)

⁵⁵ La carta a la qual ens referim i la primera resposta de Littré han estat publicades a l'Apèndix III de *Mis antepasados y yo* (329–332). Xavier Vall i Solaz (2008, p. 316) precisa: «Además de manuscritos, galeradas y correspondencia editorial, se guardan un borrador de dicha carta —del 20 de junio de 1874, según una nota añadida a la respuesta de Littré del 6 de julio— (c. 16, Gener 2007: 329–332), una nueva carta de Gener (c. 13) y otra de Littré (del 15 de enero de 1875) en que le adjunta el prólogo (c. 10), fechado también este mes (c. 4). Según anunció la prensa (anónimo 1877a, b), Gener tenía autorización para traducir las obras de Littré al castellano y pensaba publicarlas en la editorial Perojo, lo que intentó (cartas de las c. 10 y 16) sin éxito (Díaz 1996)».

conèixer l'Octavi Feuillet» (Gener, 1900n, p. 298) (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 153). Posteriorment, Gener traduirà una part de la seva obra inèdita *Les deux masques* i la publicarà a la *Revista Contemporánea* (Saint-Victor, 1877). L'article inclou una nota en què s'esmenta la promesa feta per Gener a Saint-Victor de donar a conèixer el seu pensament als lectors espanyols i publicar les seves obres en una col·lecció anomenada «Mármoles lavados».⁵⁶ Sembla plausible que la seva amistat amb l'autor l'ajudés també a accedir als cercles intel·lectuals parisencs i, en particular, al de Renan.

Una altra relació destacable, la que va tenir amb Sarah Bernhardt, és la que va despertar més suspicàcies i mofa entre els seus contemporanis i Gener hi va col·laborar fent-hi referència a *Amigos y maestros* (1897a, p. 99-118) i parlant-ne a entrevistes. No podem saber del cert quin grau va tenir. En el seu fons no se'n conserva cap carta. Només hi ha dues fotos dedicades amb autògrafs de l'actriu i una targeta (AFB 3-092 Pompeu Gener Babot).⁵⁷ Tot i que es refereix a Bernhardt en diversos escrits, és remarcable que no l'esmenti a la seva autobiografia *Mis antepasados y yo* si bé s'hi esmenta en una nota de l'editor, en què s'hi aporten diverses referències (Gener, 2007a, p. 33). Per exemple, hi ha algunes pàgines dedicades a ella al llibre pòstum *Coses d'en Peius* (1921, p. 18-26).

Una altra relació documentada és la que manté amb l'escriptor Jean Richepin, conegut sobretot com a poeta. La coneixença podria guardar relació amb la Société des Hydropathes. Segons explica Gener, va tenir contacte amb aquest grup, del qual formaven part Richepin i Sarah Bernhardt (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 157). Gener recorda: «Un periódico ilustrado, *Le Tout Paris*, órgano de la célebre Société des Hydropathes, publicó mi caricatura, debida al dibujante y monologuista Georges Lorin, en su primera página, titulada *Les Hommes d'ajour-d'hui*, lo cual acabó de popularizarme entre los intelectuales de aquel entonces» (2007a, p. 225). S'ha consultat la *Bibliothèque nationale de France* en línia i no s'ha trobat cap caricatura de la portada dedicada a Gener en aquesta publicació.⁵⁸

⁵⁶ «Nuestro amigo el Sr. D. Pompeyo Gener nos ha favorecido con esta traducción que hizo en cumplimiento de su promesa al eminente escritor francés M. de Saint Víctor de dar a conocer en nuestra patria algunos de los trabajos comprendidos en una nueva colección titulada *Mármoles lavados*.» (Saint-Victor, 1877)

⁵⁷ Xavier Vall i Solaz m'ha indicat que es guarda una altra fotografia al fons Brangolí (ANC, ANC1-42-N-164), la qual ha estat digitalitzada. <https://arxiusenlinia.cultura.gencat.cat/#/cercabasica/detallunitat/ANC1-42-N-164> i alguna idèntica a les de l'AFB

⁵⁸ (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k132781r?rk=64378;0> consultat el 28-9-2017 a les 10:52) Xavier Vall i Solaz aportarà més detalls sobre la qüestió. La localització de la caricatura en el fons de Gener de l'AHCB en l'article relatiu a col·laboracions de Gener en publicacions franceses i la seva difusió a la premsa catalana.

Deixant de banda la relació amb *Les Hydropathes*, el mateix Gener situa la coneixença amb Richepin en el context de la promoció de *La Mort et le Diable*, quan el poeta francès treballava a *Le Livre*. Richepin li va prometre llegir-se el llibre amb atenció i escriure'n una ressenya (Gener, 2007a, p. 219), que es va publicar a l'esmentada revista (Richepin, 1880a). Gener hi esdevindrà col·laborador. La ressenya traduïda al castellà es va publicar a *El Eco del centro de lectura* de Reus indicant que s'havia extret de *Le Livre* (Richepin, 1880b).⁵⁹

Es conserven dues cartes a Richepin on Gener li demana informació per tal de completar el capítol que li dedica a *Amigos y maestros* (1897a, p. 69-98). Aquesta amistat i admiració van romandre en el temps, i Gener se'n vanagloriava. N'és una mostra l'anècdota que refereix Plàcid Vidal amb relació al seu germà Cosme, que solia fer servir el pseudònim de «Josep Aladern»:

L'any 1894, quan a Sitges va celebrar-se la «Festa modernista del Cau Ferrat» amb un certamen, Pompeu Gener, d'acord amb Santiago Rusiñol, va fer traduir al meu germà les poesies de Jean Richepin que s'hi premiaren. [...] Com a fi de festa, Pompeu Gener, pensant en el seu important amic Joan Richepin, el qual no havia assistit a la congregació, l'autor de *La Mort et le Diable* agafà una espasa antiga, ferma i pesant, i va ordenar que la trametessin al poeta de *Les blasphemes* i de *La mer*. (Vidal, 1934, p. 38)⁶⁰

Pompeu Gener va firmar pràcticament tota la seva vida els seus escrits científics com a membre de la Société d'Anthropologie de Paris. Per exemple, signa així el 1880 a l'edició francesa de *La Mort et le Diable*. Aquesta societat, que va ser fundada per Paul Broca l'any 1859, va ser pionera en els estudis d'antropologia comparada. L'objectiu de l'antropologia segons Broca era: «l'étude du groupe humain dans son ensemble, dans ses détails, et dans ses rapports avec le reste de la nature».⁶¹ Molts dels membres de la societat i el mateix Broca creien en la importància de les races; de fet, en els estatuts de 1878 d'aquesta societat es pot llegir: «La Société d'anthropologie de Paris a pour but l'étude scientifique des races humaines».⁶² Aquestes idees pròpies de la Société influiran crucialment en el pensament de Gener, com veurem. Hi ha diverses fonts que dubten que pertanyés a la Société, com per exemple: «El Instituto Antropológico ni existía, ni existe,

⁵⁹ Ferran Canyameres (1992, p. 124) apunta que Gener va tenir relació amb Josep Oller que va ser, entre d'altres coses, el fundador del *Moulin Rouge*. Agraïm a Vall i Solaz la informació.

⁶⁰ Sobre la relació de Gener amb Cosme Vidal, vegeu Vall i Solaz (2018, p. 206)

⁶¹ <https://www.sapweb.fr/index.php/la-societe/histoire.html>. Consultat el 6-9-2022.

⁶² Consultat a <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k63915f/f7.image> Consultat el 6-9-2022.

en París, como tantas otras sociedades científicas por él y para él inventadas» (Aguilar & Moragas, 1944, p. 143).

Però malgrat aquestes fonts, tot sembla indicar que Gener va pertànyer a la Société. Entre moltes altres proves, es conserva una carta del 13 d'abril de 1878 del mateix Broca a l'arxiu (c.10) en què comunica a Gener que és admès a la Société com a membre titular. En els estatuts ja citats, s'anuncia que per esdevenir membre cal «être présenté par trois membres». ⁶³ Precisament, en una carta a Apel·les Mestres datada el 15 de març de 1878 afirma que el presentaran «Charcot, Dally i Gavarret» (AM-C 1798). Es conserva també una carta al fons Gener amb capçalera de la Societat, datada el 29 de novembre de 1879, que consisteix en una còpia del discurs que va fer Broca en un banquet de la Societat, al qual se suposa que Gener va assistir (c.9 carta de Ch. Drouault). ⁶⁴ Caldria indagar-ne més la participació que hi va tenir. A *Mis antepasados y yo* afirma que va poder investigar i fer diverses tasques a l'associació, tot i que no hi ha rastre de la seva intervenció a les publicacions o als arxius de la societat (s'ha recercat al web els documents disponibles). Nogensmenys, tal com destaca Vall i Ontiveros, que estudia amb detall l'assumpte (2012a, p. 156-157), només va nomenar dos membres de l'Estat espanyol: Gener i Tubino.

Comptem també amb altres testimonis: un és el mateix Gener, que afirma que va pertànyer a la Societat i que això «me permitió el tomar parte en los congresos, el asistir a todos los actos y, lo que es más, el entrar en todas las secciones de las demás naciones [a més de l'espanyola], pudiendo estudiar a mi placer todo lo expuesto» (2007a, p. 195). L'altre testimoni, Arturo Bel-Asa, menys fiable encara, confirma les relacions que possiblement va tenir Gener amb la intel·lectualitat positivista parisenca. El crític literari narra que Gener anava a casa de Renan, on també hi assistien «Maspero, Saint-Victor, Dr. Dally y Bigot entre otros» i hi va llegir parts de *La Mort et le Diable*, rebent caloroses felicitacions que li van permetre entrar a la Societat gràcies a la recomanació dels doctors Dally i Gavarret. Bel-Asa explica que el que més valoraven els intel·lectuals presents — com ja havia fet Littré— és «el inusitado y agradable caso de encontrar dignamente

⁶³ <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k63915f/f8> 6-9-2022

⁶⁴ Xavier Vall i Solaz (Vall i Solaz, 2008, p. 323) (2008: 323) ja havia indicat: «[Gener] aduce no haberle visto [a Zola] en las sesiones de la Société d'Anthropologie (aludidas como “las conferencias del Museo Dupuytren” y explicitadas en 1900b: 98). Así, le contraponen implícitamente a él, nombrado miembro titular de la misma el 7-4-1878 (c. 10, carta del día 13, y c. 9), avalado, entre otros, por Charcot (carta a Apel·les Mestres del 16 de marzo, AHCB, 5D.52-13, n° 1798, Gener 2007: 194)».

representadas las ideas avanzadas de la ciencia en nuestra juventud española» (Bel-Asa, 1878) citat a Vall i Ontiveros: (2012a, p. 156)

De tota manera, algunes relacions a París queden provades, encara que no sempre se'n pot determinar el grau. Mestres afirma, hiperbòlicament, que Gener coneixia tots els periodistes de París perquè «anda con ellos todo el día» (Cano 2019, p. 186). Segons Cano (2019, p. 193), Mestres es trobarà també el 1882 amb Gener a París a casa del seu comú amic, el banquer Iu Bosch.

La ciutat de París i el moment del reconeixement per part de la intel·lectualitat a la vàlua de *La Mort et le Diable* serà per a Gener la realització de l'ideal que, configurat en l'època dels 80 i els 90, mirarà de mantenir, adaptant-lo als nous temps. Són múltiples les comparacions entre París i Barcelona, com per exemple l'article «Ahir i avui» (Gener, 1916a), i de vegades assimilant Barcelona amb París per atacar Castella. La relació amb París tindrà com a brillant colofó la publicació en francès de *La Mort et le Diable*, que feia anys que preparava, en l'editorial Reinwald i la seva. Capítol a part seria ocupar-nos del paper com a articulista. La publicació de *La Mort et le Diable* van obrir-li les portes de *Le Livre* i va escriure-hi, que s'hagin localitzat fins ara, els articles sobre assumptes espanyols següents: «La littérature espagnole jusq'au présent siècle» (Gener, 1881a), «La littérature au second centenaire de Don Pedro Calderón de la Barca» (Gener, 1881c), «La littérature espagnole au XIXe siècle» (Gener, 1881d), «L'Espagne» (Gener, 1882b), Espagne (Gener, 1883d), «Correspondences de l'étranger: Espagne» (Gener, 1883n), «Espagne» (Gener, 1883ac) i «Espagne»

També escriu cròniques científiques per a *La Ilustración ibérica*, que dirigia Alfred Opisso. Comença a aparèixer-hi com a col·laborador el 27 de gener de 1883 i fa diverses cròniques. Se n'ha localitzat una del 7 d'abril en què explica el projecte de Lesseps d'intentar crear un mar interior a l'Àfrica «a fin de fertilizar, refrescar y, por tanto, hacer habitables aquellos países tórridos o introducir así la civilización en el continente africano» (Gener, 1883i). Es refereix a investigacions del Dr. Brown-Sequard sobre el sistema nerviós. Una altra crònica el 21 d'abril (Gener, 1883k), el 19 de maig. També s'ha localitzat una altra crònica el 16 de juny en què explica alguns descobriments, com la d'una arpa que sona gràcies a la llum solar, o notícies sobre avenços en les característiques de la dilatació dels gasos (Gener, 1883p) i una altra sobre una conferència de Renan del 14 de juliol. La dissertació versava sobre *El Islamismo y la ciencia* (Gener, 1883u). Exposa que fins al s. XII els musulmans van ser hereus de la filosofia grega i que,

de fet, no creien en Mahoma, sinó que el feien servir per dominar les masses. Després, els veritables creients de l'Alcorà van expulsar aquests dirigents impius i van agafar el poder. Per això, quan es va fer fora els musulmans no eren els intel·lectuals sinó els bàrbars: «Lo que se llama el saber árabe, pues, jamás fue árabe sino griego, resucitado por persas y españoles y muerto ya a manos de los moros cuando nosotros echamos los restos del islamismo peninsular al África» (Gener, 1883u). S'agraeix a Xavier Vall i Solaz que hagi facilitat les dades sobre la publicació.

Resta saber quant de temps va residir veritablement a París. Moragas afirma que va tornar el 1884. En qualsevol cas, sembla que entre 1875 i el 1900, quan es va quedar sense diners, va estar molt de temps sense viure a Barcelona. De fet, a Barcelona va arribar a ser considerat un pèrit de prestigi, fet que va afavorir que fos escollit com a crític per a l'Exposició Universal de 1888 i, fins i tot, per proposar adquisicions a la Junta de Biblioteques i Museu d'Història el 1892, després d'una donació que ell mateix va fer-hi el mateix any de teixits i peces arqueològiques (M. Cano, 2019, p. 152).

Com ja s'ha esmentat, la influència de les diverses exposicions a les que va assistir és important⁶⁵, a part de la d'Amsterdam que ja s'ha referit, va estar comissionat per l'Ajuntament a l'Exposició de París de 1889 i va escriure'n un treball que és a l'arxiu a la c.2. A més en va escriure algunes cròniques, en tenim recollides de *El Barcelonés*⁶⁶ tot i que competia com a cronista amb un tal Garci-Fernández. La primera és del 26 de juny (Gener, 1889i) en què afirma que feia un any que no anava a París, s'han localitzat els del 30 de juny (1889j), 7, 19 (segurament n'hi ha un altre enmig), 27 i 31 de juliol (1889k, 1889n, 1889o, 1889p); 20 i 31 d'agost (1889r, 1889t); 5 i 24 de setembre (1889v, 1889z) i 15 i 23 d'octubre. (1889af, 1889ag). A més dues referències al moviment obrer com són els articles «La Comisión obrera» (1889ab) i «La recepción en el municipio de París de los obreros de Barcelona» (1889x). A part d'aquests articles també va escriure a *El Barcelonés* un article sobre les «Baladas de Apeles Mestres» (1889l). El 4 d'octubre hi ha un article titulat: «Las inexactitudes de un corresponsal» (1889ac) en què reivindica la feina que està fent per a l'Ajuntament i pels obrers i es defensa de les acusacions de Salas Antón. indicant la transició cap a l'interès per les «Literaturas malsanas», l'article titulat:

⁶⁵ Caldria fer-ne un estudi mentre tot i que esperem que se'n parli en el de Vall i Solaz de les col·laboracions franceses.

⁶⁶ Sobre *El Barcelonés* vegeu: (Josep M. Domingo, 2000)

«Simbolistas, decadentes y delicuescentes. Estudios de patología literaria» (1890)⁶⁷. El referent de París és constant, per exemple a les cròniques per a la revista *La Época*⁶⁸ com les referides a Georges Lorin (Gener, 1884c, 1884d), o una «Crónica Parisiense» (Gener, 1885c) també opina sobre el cas Boulanger i els seus seguidors en dos articles (1888d, 1888h), també explica actes culturals com el saló de pintures de París (1888j), novetats literàries (1889g) o àdhuc informacions sobre el còlera (1892k). Algunes de les cròniques tenen ressonàncies d'altres com passa amb «L'Estreno de Formosa» com ha demostrat Vall i Solaz (2018, p. 204-205)

També són destacables les cròniques que escriu a la *Ilustración artística*. En el primer dels articles de la sèrie titulat «París medio intelectual cosmopolita» s'explica de quina manera influeix el medi en l'artista. Després desenvoluparà aquesta idea explicant com és aquest ambient en diferents articles que aportem a mode d'inventari. Agraïm a Xavier Vall i Solaz que ens hagi facilitat els articles: (Gener, 1883a, 1883b, 1883o, 1883q, 1883r, 1883s, 1883c, 1883e, 1883f, 1883g, 1883h, 1883j, 1883l, 1883m)

L'any 1900 Gener escriurà una «Invocació a Lutècia» (Gener, 1900z) a la revista *Joventut* fent un encomi de la ciutat i, en cert sentit, esmenant-se a ell mateix, ja que havia criticat les tendències literàries decadents parisenques a *Literaturas malsanas*, com veurem més endavant. París l'acompanyarà tota la vida, àdhuc, com explicarem, Ramon Casas i Júlia Peraire li sufragaran l'últim viatge a París abans que morís. L'article resumeix aquesta primera etapa de formació, que comença a les costes de Cambrils i culmina amb la publicació a París de *La Mort et le Diable*:

Salve, oh divina Lutècia! Permet que jo, un llatí, cap a tu vingui; jo que soc nat a las platges del Mediterrani, allà en la Hispània Tarraconensis, on les cigales canten sota els ardents raigs del sol del ple migdia, i el pi marítim alça la seva fosca i elegant ombrel·la prop d'unes aigües d'un blau de safir i un cel de turquesa; permetem que jo, fill de Barcino... (Gener, 1900z, p. 645)

Eliseu Trenc (2003, p. 9) afirma que Gener va ser un dels que va contribuir força a la creació del mite de París «com a centre intel·lectual del món» i també es refereix a un

⁶⁷ Vall i Solaz ens indica una referència a: «París literario»: 3141 9-11-1889; 3151, 19-11-1889, p. 1, 3174 1/13-12-1889.

⁶⁸ Agraïm a Vall i Solaz les referències a les cròniques franceses a la premsa de Madrid. Altres articles de Gener a mode d'inventari a la revista *La Época*: (Gener, 1884b, 1885b, 1885d, 1885e). Vall i Solaz apunta que l'article titulat: «De lo que significa tãrgum, voz caldea» és una resposta a un article de A. Sánchez Pérez (1885) titulat: «Tãrgum voz caldea»

article titulat «Ahir i avui» (Gener, 1916a) al qual ens referirem més endavant en el qual explica humorísticament la comparació entre París i Barcelona.⁶⁹

3. Condicions materials d'un apotecari del carrer Petritxol

Fins jugant sol perdia!
Monòlegs extravagants (Gener, 1910a, p. 12)

Creiem que és de cabdal importància per capir el pensament i la vida de Pompeu Gener entendre quines van ser les seves fonts d'ingressos i de quina manera es va arruïnar. Com ja s'ha apuntat, la principal font financera de Gener va ser, fins aproximadament el 1900, la xaroperia que va heretar del seu pare l'any 1869 i que segons sembla va gestionar la seva mare fins a morir (1877). Aquest establiment estava situat al carrer Petritxol número 2, que és, de fet, a la plaça del Pi (vegeu figura 5). A sobre de la xaroperia hi havia també l'entresol on vivien. Tal com explica Mario Verdaguer:

Diu que Mauricio Vilumara [Vilomara, escenògraf] va explicar coses sobre la seva infantesa. Prové de família de Tarragona, diu que el seu pare havia inventat diversos elixirs. Diu que sobretot un «específico para purificar la sangre, que ostentaba el título liberal de “Jarabe Baldomero Espartero”». Diu que aquests elixirs li van donar molts diners. Diu que la mare era molt guapa. (1957, p. 13)

En el mateix sentit, Moragas explicarà a Bladé que «l'any 1884, ja mort el seu pare, s'estableix definitivament a Barcelona i es fa càrrec de la farmàcia, però dedica més hores a estudiar i a escriure que no pas a despatxar medicines i a elaborar l'aixarop que va fer guanyar tants diners al seu progenitor. (Fons Bladé 3)

Afegim una foto de 1918, quan la xaroperia feia anys que ja no pertanyia a Pompeu Gener, però que ens dona una idea exacta d'on es trobava.

⁶⁹ Agraïm a Vall i Solaz que ens hagi facilitat la referència.

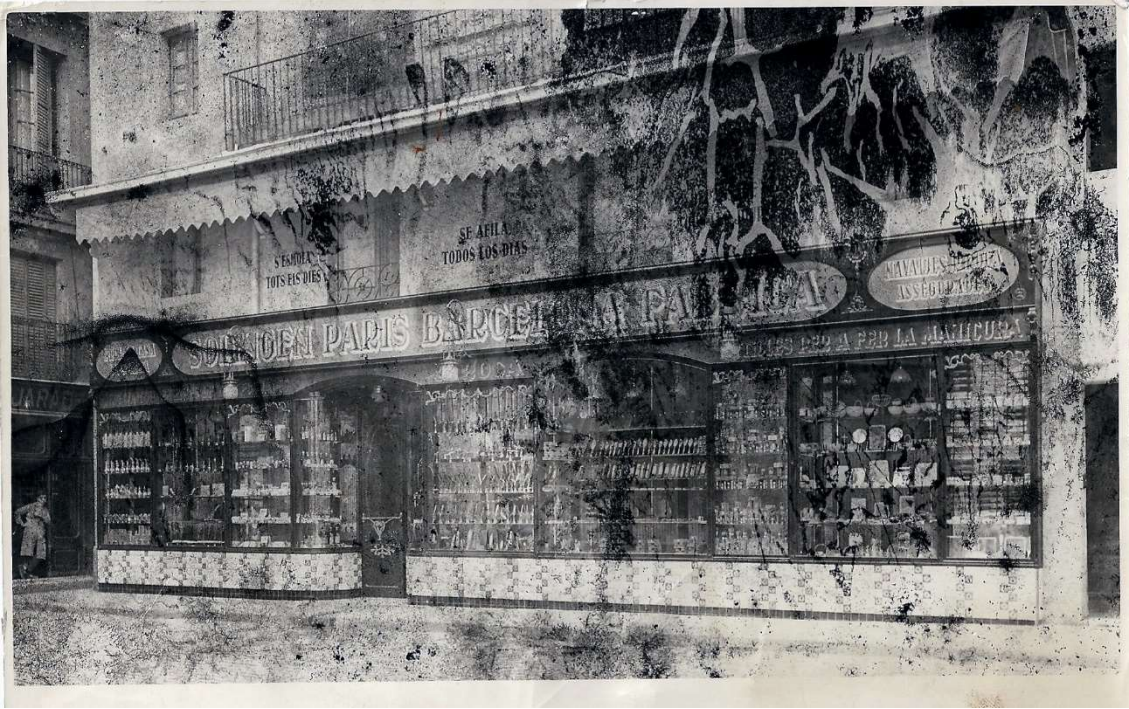

Fig. 6: Fotografia de la ganiveteria i de la xaroperia a la plaça del Pi, 1918.⁷⁰

Respecte a la vinculació amb el Col·legi de Farmacèutics, la primera aparició com a col·legiat és el 1868⁷¹, en una llista de socis amb el número 15 (Jordi, 2003, p. 692). Torna a aparèixer l'any 1897 com a «Socio residente» ocupant el 6è lloc en una llista de 6 on hi ha farmacèutics eminents com Agustí Yáñez⁷² (ANC, llistes de col·legiats, Inventari 451). La seva última aparició és el 1900 però hi apareix com a no col·legiat tot i que va pagar quota (aquest fet es pot atribuir al fet que es van posar al dia les llistes i els rebuts o bé per altres motius) (ANC. Inventari 451. C. 570). A partir de la informació del Col·legi podríem aventurar que va posseir la xaroperia entre el 1868 i aproximadament el 1900. Encara que no sabem molt bé com interpretar la notícia, Ramon Jordi (2003, p. 692) comenta que «Según Roldán, en 1884 fundó una jarabería medicinal».

Sembla que la xaroperia funcionava prou bé i que li va permetre de mantenir un bon nivell econòmic, tal com apunta el seu amic Mestres (1929, p. 102): «Mort el seu pare, la xaroperia seguí, durant alguns anys, marxant i prosperant, mercès a lo acreditada que estava i al prestigi que li donava la figura del “Doctor Pompeyo Gener”. Es feia calaix,

⁷⁰ La foto ha estat facilitada per Joan Soler propietari de la Passamaneria Soler (li ha cedit el propietari de la propera Ganiveteria Roca), que es troba des del 1920 al lloc de l'antiga xaroperia. Volem agrair-los la gentilesa i les diverses informacions que ens ha donat. Ens ha explicat que el seu pare li va dir que l'apartament de dalt l'havien tingut llogat Ramon Casas i Enric Clarasó.

⁷¹ Totes les referències són a l'arxiu del Col·legi de Farmacèutics que es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya. Agraïco a la seva junta i especialment al secretari del Col·legi, Josep Ballart, la seva amabilitat i disponibilitat per permetre'm consultar-ne l'arxiu.

⁷² Com ja s'ha referenciat, si es vol més informació sobre Yáñez, vegeu la tesi de Raimon Sucarrats (2006)

com sol dir-se». De fet, com a curiositat, es pot esmentar que el novel·lista, criminalista i pensador Llanas Aguilaniedo⁷³ es va allotjar a casa de Gener cap al 1895 i va treballar a la seva farmàcia. Segons sembla, es va veure influït per les idees sobre Schopenhauer de Nordau i Gener. Ho esmenta Maristany del Rayo (Vall i Solaz, 2018, p. 207). Cecilio Alonso (1996, p. 39) va encara una mica més enllà i anomena Aguilaniedo «su discípulo», ja que entén que la seva interpretació de Schopenhauer beu de la de Gener a *Literaturas malsanas*, que, curiosament, és molt més amable i comprensiva amb l'autor alemany que el que havia estat a *La Mort et le Diable*.

Més o menys a l'època que Aguilaniedo va ser a casa de Gener va esclatar una disputa econòmica. Hi ha diverses cartes de l'any 1896 que documenten aquest conflicte, que sembla el detonant de la pèrdua de la xarperia.⁷⁴ Segons sembla, la xarperia i el pis de l'entresol estaven rellogats a un tal Federico Soler (homònim de *Pitarra*), el qual, segons es pot deduir, feia partícip dels guanys a Gener; a l'última carta del 5 d'octubre, li diu que vol rescindir el pacte i tornar-li la botiga, però per fer aquesta rescissió li demana que li pagui un deute. L'empleat de la xarperia, Conrado Cabrera, es queixa, en una carta a Gener del 22 d'octubre, que el senyor Soler s'està quedant una part dels beneficis i que està venent béns de la farmàcia, a més d'estar convertint la xarperia en «un prostíbul» (AHCB: c.9). Posteriorment, hi ha una altra carta on explica que hi ha un deute molt alt que reclama el dit Soler com a condició per marxar. L'última carta sobre l'assumpte és de Francisco Cabot, el llogater, que reclama el preu del lloguer que fa tres mesos que no rep (AHCB: c.9). En qualsevol cas, tot sembla indicar que per pagar aquests deutes, etc., va haver de traspasar la xarperia. Pot ser que del traspàs de la xarperia aconseguís uns diners que el podrien haver ajudat a viure un temps. De tota manera, és molt plausible pensar que al voltant d'aquestes dates va perdre la seva font d'ingressos més important i també el domicili a Barcelona.⁷⁵ L'any 1903 apareix un anunci a *La Vanguardia* on s'anuncia el «Jarabe pectoral del doctor Woom» i s'apunta que és en dipòsit a la «Antigua Jarabería Gener» («Tos, bronquitis», 1903); podria ser que aquest «Antigua» signifiqui que en aquesta data el traspàs ja s'havia formalitzat. Sembla que l'observació de Mestres al respecte pot reforçar la nostra hipòtesi sobre els fets: «A tot això la xarperia entregada,

⁷³ Va escriure novel·les i va fer estudis de criminologia. Fins i tot una obra seva sobre l'hampa madrilenya va ser prologada per Lombroso: <https://dbe.rah.es/biografias/36474/jose-maria-llanas-aguilaniedo>

⁷⁴ Hi ha cinc cartes de Federico Soler, tres de Conrado Cabrera i una del llogater Francisco Cabot, que comprenen les dates entre el 23 de juliol i el 12 de desembre de 1896. (c.9-10)

⁷⁵ De la recerca al padró, molt fragmentari, no n'hem pogut extreure informació significativa sobre quan va deixar el domicili de la plaça del Pi.

a mans mercenàries, començà a anar de baixa, a produir més *gastos* que ingressos —no per a tothom, certament— fins que es veié obligat a desfer-se'n quedant-se, com qui diu, amb la roba a l'esquena» (Mestres, 1929, p. 103). La xaroperia va continuar oberta en mans d'altres persones fins, més o menys, al 1920, moment en què es va convertir en una passamaneria que en aquest moment encara existeix (25-9-2022)

A part de la xaroperia, una altra font d'ingressos de la qual va poder gaudir van ser les seves terres a Vinyols. Les heretà després de la mort de la mare, tal com expressa el testament de Magdalena Babot (AHPB, 1340/25, fol.997-998). No sabem del cert la quantitat de diners que li reportaven. El masover de les terres, un tal Francesc Vidal, les gestionava i li enviava un carregament de vi de tant en tant (c.10). Fins i tot en una carta de 1886 li comenta que vol enviar-li uns diners que podrien ser les rendes de les terres. L'última carta on es parla de la tramesa de vi és del 2 de març de 1901. Posteriorment, en una carta del 1909, el fill de Francesc Vidal ja posseeix les terres. Per tant, sembla que en algun moment entre aquestes dues dates va perdre les terres o les va vendre. En el mateix sentit, cal ressaltar una notícia que es situa cap al 1899 a *Mis antepasados y yo*: «Con motivo de un pleito promovido por unos parientes, pleito que me causó casi la ruina, determiné de nuevo volver a Barcelona para liquidar el resto de mi fortuna» (Gener, 2007a, p. 337)

Així doncs, Gener va poder gaudir dels beneficis de la xaroperia i de les terres més o menys del 1869 al 1898. Tot i aquests beneficis, podem aventurar que la seva situació econòmica era molt més modesta que la de molts dels seus amics com ara Apel·les Mestres, Ramon Casas o Conrad Roure. Aquesta conjuntura econòmica el marcarà en cert sentit, ja que l'obligarà a buscar fonts de finançament i, a la vegada, el portarà a ser molt crític amb el sistema econòmic capitalista que donava fortuna a qui no la meritava —des del seu punt de vista— i la negava a qui més s'ho mereixia.

BLOC 4. *La Mort et le Diable* (1880-1885)

1. Característiques generals

Tot i que *La Mort et le Diable* és l'obra amb més projecció internacional de Gener, encara no se n'ha fet un estudi en profunditat. Ja avisava Rodríguez Tejerina (1994, p. 132): «Difícil es resumir la inmensa cantidad de datos que figuran en *La muerte y el diablo*. Cabe, tal vez, sintetizar su doctrina, positivista, agnóstica, materialista». La tesi de Vall i Ontiveros, si bé en fa referència, se centra primordialment —tal com anuncia el títol— en l'interval 1887-1906. Tant Triviño (2000b) com Vall i Ontiveros (2012a, p. 630-631) ofereixen un llistat d'alguns articles relacionats amb l'obra.⁷⁶ Triviño (2000b, p. 111-133) evidencia que les idees que Gener exposa a *La Mort et le Diable* tenen una forta influència d'alguns articles de *La Revue des Deux Mondes*, especialment d'Albert Reville, M. E. Caro, Ludovic Carrau, Alfred Fouillé, entre d'altres, que, com es veurà, Gener cita en la majoria de casos, sobretot el de Caro. Aquest capítol de la seva monografia sobre Gener en mostra similituds temàtiques, sense aclarir, però, si es deuen a influències d'altri (Taine, Renan, Spencer, etc.) i a un ambient intel·lectual compartit o veritablement a ressonàncies:

Como se aprecia, Gener abordaba los mismos temas que preocupaban en su momento en el contexto de la cultura francesa. Es allí donde se encuentran las fuentes de su pensamiento. En *La muerte y el diablo* puso en práctica el método positivista para abordar las dos ideas esenciales a las que hace referencia el título, recogiendo las polémicas de la época y con ayuda de una vasta bibliografía. (Triviño, 2000b, p. 112)

El primer article que guarda relació directa amb l'obra el podem datar el 1871. Per tant, podem asseverar que va estar d'uns 9 a 10 anys pensant en temes relacionats amb l'obra, fet que explica la magnífica, extensa i sorprenent erudició que mostra. Gener mateix explicarà cap al 1900 com va ser la gènesi del llibre: «Como lo comprenderá usted, en esos viajes iba cosechando el material para mi obra *La muerte y el diablo* pues que exceptuando algunos trabajos sueltos, apuntes más que otra cosa, eso constituye la labor de mi juventud» (Pagano, 1901a, p. 27). La motivació per documentar-se i investigar prové de la voluntat del Gener jove d'argumentar i induir totes les seves opinions a partir

⁷⁶ Vegeu les referències als articles publicats a *Revista contemporánea* a (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 189-190)

de fets o de fonts fiables ja que pensa que «no se puede filosofar con provecho sino sobre lo que se sabe», atès que filosofar sobre allò que no es fonamenta en fets positius esdevé «una masturbación intelectual que solo puede dar por resultado vaciedades ontológicas» (Gener, 1884a, p. XLII). Cal recalcar que a *La Mort et le Diable* hi ha moltíssimes referències bibliogràfiques de tot allò que s'explica, que mostren una extensa erudició i que les fonts del llibre poden ser molt diverses. A tall d'exemple, el primer volum en conté 212 i el segon, 599. A més, els apèndixs en molts casos actualitzen, amplien o matisen les referències bibliogràfiques.

Segons explica Gener a l'entrevista que li van fer a la revista *Esfera* (Carretero, 1916), la idea d'escriure *La muerte y el diablo* no només va tenir a veure amb el Sexenni —com ja s'ha comentat— sinó que va néixer mentre era al front: «La idea de escribirla nació en mí por casualidad. Era yo oficial alférez de Sanidad. Estando en campaña, pensaba yo: estas gentes se sacrifican por fantasmas; por cosas ideológicas; y cogí mi carnet de campaña y tomé notas; ellas fueron la espina dorsal de mi libro...». La mateixa idea a Gener (2007a, p. 117). Cal posar l'accent en el fet que el pensament positivista s'expressa en el lema «ordre i progrés». En aquest sentit, com explica Littré (1884a, p. XXX) en el pròleg, el fet de demostrar que les concepcions religioses no són més que «grados necesarios a la evolución total» permet combatre el pensament retrògrad: «Nos defiende de la reacción del pasado, indicando el origen natural, no milagroso, histórico y no providencial, humano y no divino, de todas las Instituciones teológicas». D'altra banda, el pensament revolucionari aboca al conflicte, guerra i morts: «Nos priva de caer en el absoluto revolucionario, el cual anatematizando el pasado religioso de la humanidad, y rompiendo con esto el vínculo de filiación, se aparta de la razón de la historia y se convierte en una teoría altamente perjudicial» (1884a, p. XXX). Conseqüentment, l'estudi de les causes de les idees de la mort i el mal seran un camí que permetrà el progrés, esvaint serenament fantasmes i mentides.

La muerte y el diablo va ser escrita originàriament en castellà, com es pot deduir de la carta a Littré ja esmentada i de les cartes a Reinwald, que ja es comentaran, i després la va fer traduir al francès i va ser publicada l'any 1880 amb el títol *La Mort et le Diable. Histoire et philosophie des deux négations suprêmes*⁷⁷(Gener, 1880a). Gener afirma que la seva voluntat inicial era publicar el llibre en castellà a l'Estat espanyol però que va ser

⁷⁷ En el fons de Gener de l'AHCB es conserven alguns manuscrits de l'obra.

impossible: «Si lo publicué en el extranjero y en una lengua que no era la propia, la razón es muy sencilla: fue porque en España ningún editor lo quiso, ni de balde» (Gener, 1884, p. XIX). Pot ser que les dificultats per publicar *La muerte y el diablo* tinguessin relació amb el fet que el 1876 es va limitar la llibertat d'expressió i associació i que, a partir del 1881, Sagasta va flexibilitzar aquestes limitacions (Bahamonde (Coord), 2005, p. 81). No obstant aquests canvis reguladors, Gener explica, amargament, a la introducció de la versió castellana, que fins i tot després de la publicació a França va tenir moltes dificultats per trobar editor a Espanya:

Después de conocido en el extranjero, pensé otra vez probar fortuna en España, y escribí a tres editores de Madrid, los cuales no me contestaron. [...] Me fui a Barcelona y un amigo mío, propietario de un periódico, quiso dar a luz mi obra, pero por causas económicas relativas a la administración de su diario no pudo esto tener efecto. La casa Verdaguer se encargó entonces de su publicación, pero tampoco le fue posible a causa de la organización de su biblioteca. Aquí sí que confieso que estuve tentado de quemar mi manuscrito castellano, y de no volver a escribir en mi vida ni una sola línea en esta lengua. Comunicué mi tal idea a un amigo, y este me suplicó que esperara algunos días, al cabo de los cuales me dijo que ya me había encontrado editor. (Gener, 1884a, p. xxi)

Es conserven deu cartes de l'editor Reinwald al fons Pompeu Gener, que poden aportar llum al procés de realització i publicació de la *La Mort et le Diable*; nou d'aquestes van referides al procés d'elaboració. La primera, datada el 26 d'octubre de 1876, explicita la proposta de l'editor (c.10), que li demana una traducció feta per un expert i una revisió científica portada a terme per un tal Barbier. Si les ventes no funcionen, l'autor haurà d'assumir una part de les despeses. No sabem com va contactar amb Reinwald, cal deduir que va ser a partir de les seves connexions franceses. Segons sembla, l'edició roman parada un parell d'anys, des del 1877 fins a principis del 1880, a causa, segons confessa el mateix Reinwald, del fet que l'editorial havia romàs tancada un parell d'anys (carta de 28 de gener de 1880). Finalment, després de totes aquestes vicissituds, s'aconsegueix que es publiqui l'obra. Cal recalcar que l'editorial Reinwald era una de les editorials franceses més importants. A més de ser l'editora de traduccions de Darwin, va fer de pont entre el pensament avançat alemany i anglès amb el francès. Com explica Haeckel en el pròleg a un llibre commemoratiu de l'editorial, Reinwald va néixer a Frankfurt el 1812 i va passar els primers vint anys a Alemanya «et les soixante autres da sa laborieuse existence en France», amb afany de promoure la ciència: «Les ouvrages qu'il a édites n'étaient pas, en effet, à ses yeux, d'excellents produits commerciaux, mais avant tout des messagers du progrès, répandant la bonne nouvelle de la vérité scientifique et contribuant ainsi au

bonheur des hommes dans le monde» (F. Schleicher, 1905, p. VII). Reinwald va morir el 26 de febrer de 1891 a París.

Gener volia titular la seva obra *Historia y filosofía de las ideas negativas*, i com a segon títol: *La Muerte y el Mal* (probablement, en un principi, «El mal y la muerte»). Tal com explica en l'entrada «Al lector» de l'edició castellana, és l'editor de l'edició francesa, Reinwald, qui l'anima a anteposar el subtítol: «Me propuso él invertir el orden de los títulos, modificándolos algo. LA MUERTE Y EL DIABLO tenía que ser el que encabezara la portada, como más llamativo y de más efecto; Historia y filosofía de las dos negaciones supremas, el segundo a guisa de título explicativo» (Gener, 1884a, p. xx). Gener afirma que es va resistir a fer els canvis d'ordre i de nom però que la por a no trobar editor el va fer acceptar les seves condicions i va deixar aquest títol, que és més provocador que el primer, Vall i Solaz m'apunta que a la c.16 hi ha una carta en què insisteix a mantenir el títol de *La Mort et le Mal*. Valentí Almirall va publicar el 1878 una novel·la titulada *El alma al diablo*, en què el diable no tan sols personalitza el mal, com és tòpic: «El mundo es todavía patrimonio del diablo, que hoy, como siempre, favorece y levanta solo al que pierde la vergüenza, y abate y aniquila al que no le vende sin condiciones cuerpo y alma. Pero el diablo ni es hoy ni ha sido jamás ese ser fantástico, inventado como otras muchas cosas, por el verdadero diablo, que tuvo, tiene y tendrá bajo sus plantas el mundo». La conclusió té un sentit semblant als objectius de Gener: «Nosotros no queremos perder las esperanzas como don Guillermo, y preferimos combatir. ¡Un día u otro será al fin vencido el diablo y reinará en la tierra la justicia!» (Almirall, 1878, p. 230-231).⁷⁸

Utilitzar en el títol el nom del diable és cridaner, però relega la naturalesa d'obra filosòfica positivista de *La Mort et le Diable* al subtítol. El llibre de Gener explica les diferents personificacions del mal i només una és el diable, que, de fet, és expressió de la idea de mal només a l'estadi teològic —i no en totes les cultures— i metafísic. Ara bé, aquesta personificació és superada i, de fet, el diable acaba morint abans d'arribar a l'estadi positiu. Així doncs, en cert sentit, el títol retrotrau l'imaginari del lector a una etapa anterior. Tenint en compte que l'obra cerca, entre altres objectius, promocionar la

⁷⁸ No sabem la relació cronològica que va haver-hi entre les dues obres sobre el diable. Ja s'ha explicat que les cartes amb Reinwald daten de l'any 1876-77 i que, com veurem, l'Apel·les Mestres fa un dibuix el 1877 on el títol de l'obra ja és *La Mort et le Diable*. Salvant les diferències entre les dues obres, expressen una perspectiva semblant sobre el diable i sobre el desig d'extirpar el mal del món.

modernitat d'Espanya i l'adveniment de l'estadi positiu, sembla que no és el títol més adequat. Convé recordar que l'any 1884 és el de l'anomenat «Frau de Taxil», que responent a la encíclica de Lleó XIII *Humanum Genus*, en què s'atacava la maçoneria, va fingir haver-se convertit al cristianisme i va explicar que els maçons eren adoradors del diable (l'anomenava Bafomet), però el 1887 va realitzar una conferència afirmant que s'ho havia inventat tot, després de fins i tot haver gaudit d'una audiència papal. El mateix Littré (1884a, p. XXXVII) en el pròleg que va escriure per a *La Mort et le Diable* admet que el diable és en el seu temps enemic de la reacció, però també que «afortunadamente para nosotros [els positivistes] la reacción encuentra obstáculos más efectivos que este». Àdhuc es pot afirmar que el títol evoca en la ment del lector una estampa misteriosa, medievalitzant i, sobretot, romàntica. Pot il·lustrar aquesta opinió, per exemple, el llibre del gran historiador italià Mario Praz *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica* (Praz, 2007) —la primera edició és del 1930—, en què s'associen aquests conceptes al romanticisme. El títol *La Mort et le Diable* marcarà la sort de l'obra i la caracteritzarà com a obra diabòlica i herètica, condició que creiem que no descriu, o com a mínim no exhaurix, el veritable contingut de la ben documentada obra de Gener.

Com a demostració del llarg procés d'elaboració de l'obra, de les influències rebudes i, fins i tot, de la seva condició d'obra diabòlica, hi ha el dibuix que va fer Apel·les Mestres referit a *La Mort et le Diable* (que es troba al Llibre Vert, 2, imatge 35. AHCB, Departament de Gràfics, topogràfic 15468), la imatge es pot veure entre d'altres *del Llibre Verd* a la pàgina web del GELIV (Grup d'estudi sobre la literatura del vuit-cents) a l'apartat Arxiu⁷⁹. Com indica Vall i Solaz (2015, p. 126), el dibuix està datat l'any 1877 i n'existeix un altre d'Apel·les Mestres on hi surt Gener amb la *La muerte y el diablo* sota el braç de l'any 1876. En aquest moment, el llibre encara s'havia de titular *El diablo i la muerte*. Vall i Solaz (2015, p. 126) analitza la primera imatge:

Pompeu Gener, que hi apareix redactant «El diablo y la muerte», que s'anomenarà *La Mort et le Diable*, amb llibres de Littré, Proudhon, [Spe]ncer, Darwin, Haeckel, Renan i Taine rere seu, com a models. A més de *La Mort et le Diable*, sostenint el llibre com un faristol, envolten Gener una sèrie de figuretes que il·lustren la història de la humanitat, culminant en un rei suplicant, que simbolitza les revolucions.

Hi ha cinc edicions de la *La Mort et le Diable*. Com s'ha vist, la primera es va editar en francès l'any 1880 a l'editorial Reinwald a partir d'una traducció del manuscrit original

⁷⁹ <http://www.geliv.ub.edu/arxiu/domingo-llovera-mestres-llibre-verd->. Es pot trobar un altre retrat de Gener a la mateixa pàgina.

castellà. La segona edició, ampliada, es va publicar en castellà i és la que prendrem com a referència. Entre la publicació de l'edició francesa i l'edició castellana, Gener va ser triat per formar part de la comissió espanyola a l'Exposició Universal d'Amsterdam⁸⁰ per intermediació de Víctor Balaguer⁸¹ (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 137-138). L'aprenentatge extret de l'exposició el va ajudar a ampliar els coneixements de l'edició espanyola, com explica Gener mateix:

Esta obra fue terminada el día 25 de diciembre del año 1879 en la ciudad de París. Salió a la luz por primera vez en lengua francesa en la dicha ciudad, el 25 de abril del año 1880. Fue corregida y modificada tal como está en la presente primera edición española, en las ciudades de Ámsterdam y de Leyden en julio, agosto y setiembre del año 1883. (Gener, 1884a)

El primer volum es va publicar l'any 1884 i el segon, el 1885, ambdós a la «Tipografia de la Academia». L'editor espanyol, finalment, va ser Daniel Cortezo, el qual va realitzar una edició elzeviriana, és a dir, amb tipografia semblant a l'emprada antigament per la família d'editors holandesos Elzivier, i adornada amb dibuixos d'Apel·les Mestres: «Encargando a mi amigo don Apeles Mestres que adornara la obra con una portada, 30 frisos y 30 finales de capítulo, tomando para el ornato de la primera los motivos principales de todo el libro, y para el de los segundos los de cada capítulo» (1884a, p. XXI). A més, les inicials i els frisos estan extrets d'edicions catalanes de luxe «del siglo XVI». Tot això converteix aquesta edició en una joia per a bibliòfils. Sobre els dibuixos d'Apel·les Mestres, Meritxell Cano aporta el pressupost que li fa Mestres a Gener per l'edició i s'apunta que va realitzar 30 frisos, 3 culdellàntia i la portada (extret de: AHCB3-232. 5D.52-19. Fons personal Apel·les Mestres. AM. C. 5358. s.d. (c. 1885)): (M. Cano, 2019, p. 173).

Després, el 1907, l'editorial F. Granada y C^a va reimprimir aquesta edició, també en dos volums, sense tipografia elzeviriana ni els dibuixos de Mestres ni les lletres capitulars. Els mateixos editors aclareixen, referint-se al text, que reproduïen «la gran edició espanyola» sense «haber hecho modificar nada» (Gener, 1907b). A més d'això, els editors volen recordar el ressò que va tenir l'obra a París quan va ser publicada referint-se fins i tot a la ressenya de Richepin, que descriu que el llibre és: «Historia y poema, filosofía y

⁸⁰ Gener, com és habitual, escriu diversos articles sobre l'Exposició Universal d'Amsterdam com: «Holanda y sus ciudades» (Gener, 1883w) i «Amsterdam y su exposición colonial» (Gener, 1883ab). N'esmenta dos més (Vall i Solaz, 2008, p. 334). A mode d'inventari les de *Ilustración artística*: (Gener, 1883v, 1883x, 1883y, 1883z, 1883aa, 1883ab). Sobre la il·lustració artística vegeu (Álvarez, 2010)

⁸¹ Gener es refereix a Balaguer en dos articles publicats a *L'Opinion. Nouveau Journal Républicain*. (1882a, 1883t). Agraïm a Vall i Solaz que ens hagi facilitat els articles de la premsa francesa i de Madrid.

arte». És remarcable que els mateixos editors, per tal de justificar el fet que estiguin publicant una reedició sense modificacions, afirmen que vint-i-tres anys després de la primera edició en castellà «la ciencia solo ha variado en pequeños detalles las afirmaciones hechas por el autor». Encara hi ha una altra reedició d'aquesta editada per Atlante, que era la «Continuadora de las publicaciones Granada», aquest cop en un sol volum (Gener, 1915c). Al volum no hi consta la data, però Palau i Dulcet (1948, p. 157) afirma que l'edició de 1907 «se agotó a poco de haber salido» i es va reimprimir el 1915. La última edició es va publicar a càrrec de l'Editorial JS de Barcelona (Gener, 1978) i recupera el format de dos volums basant-se en l'edició de 1884 pel que fa al text. No hi inclou portada ni dibuixos, tampoc l'índex analític ni la referència a la «Sociedad Antropológica de París» ni l'avant-títol «Contribución al estudio de la Evolución de las ideas» de la portada que era en totes les altres edicions. Se citarà l'edició de 1884 i 1885 per ser la font de totes les altres i així evitar els possibles errors tipogràfics.

L'edició francesa està dedicada «A Monsieur Ernest Renan, en preuve de reconnaissance». Renan és citat 25 vegades al llarg de l'obra. A *Amigos y maestros* Gener explica amb detall com el va ajudar Renan a completar algun dels capítols del llibre. L'edició francesa comença directament amb la carta de Littré. Desplaça altres agraïments al pròleg «Au lecteur»: «J'adresse ici mes remerciements à MM. Renan, Maspero, Morel-Fatio, Jules Soury, Charcot, Daily, Grès et Fernandez de los Rios, pour les données et documents qu'ils ont bien voulu mettre à ma disposition pour ce travail» (1884a, p. xl). A l'edició castellana també hi apareix Kern i Tiele, Renan passa al penúltim lloc i no s'anomena Soury. A nivell estructural, a l'edició castellana hi afegeix el capítol dels aris al llibre sobre la Mort. El capítol sobre la Índia és molt més extens a l'edició francesa, intercanvia l'ordre dels capítols dels hebreus i Grècia (a l'edició francesa hi posa abans el capítol sobre Grècia). En el llibre sobre el diable, a l'edició castellana hi trobem primer el capítol de Babilònia i després el que versa sobre Arimán, mentre que a la francesa és a l'inrevés. També canvia el títol i el contingut del capítol IX de la part de *La Mort et le Diable*, a l'edició francesa és «Le sabbat et l'alchimie» i en la versió castellana «La hechicería i la Alquímia». A més, completa el capítol a l'edició espanyola amb informacions sobre els Aquelarres. Tots els apèndixs de l'edició francesa es troben també a la castellana — repartits en els dos volums — i n'afegeix algun més. Gener (1884a, p. xxiii) vol deixar clar que l'edició definitiva és la de 1884, puix que aquesta «está arreglada sobre el

primitivo original castellano» i aclareix que «así la presente obra no es una traducción, sino un original corregido y modificado...».

Pel que fa a l'estructura de l'obra, cal explicar que *La muerte y el diablo* està dividit en dues parts que corresponen a un volum en la primera edició francesa i a dos en la primera, segona i quarta edicions castellanès. A la primera part s'expliquen les «personificacions» de la idea de mort al llarg de la història i a la segona, les del mal. Opisso a «Las ideas sobre la muerte y el mal en el pasado» (1881a, 1881b) ja va indicar que aquesta estructura provoca moltes repeticions i fa la lectura una mica feixuga, ja que cada volum analitza cadascuna de les cultures i en molts casos les idees de mal i de mort convergeixen (per exemple la idea d'un judici a la vida d'ultratomba).

El primer volum, conté, a més de les parts ja comentades, un prefaci i una introducció. L'exposició està dividida en una part històrica i una de filosòfica, que s'indueix de la històrica. El segon volum, dedicat a «la idea del mal», canvia, sorprenentment, l'estructura, que és molt menys ordenada: comença amb un apartat que fa les funcions d'introducció («Evolución de la idea del mal. A través de sus personificaciones») i continua l'explicació històrica fent també un recorregut per les diverses religions, que acaba amb un apartat a continuació dels altres que planteja les consideracions filosòfiques. El llibre acaba amb una «síntesis final» que va referida als dos volums. Igualment en el segon s'hi troben nombrosos apèndixs. Efectivament, com apuntava Opisso, la lectura del llibre pot fer-se repetitiva. A més, de vegades pot donar la sensació que siguin llibres independents, entre altres aspectes, perquè les remissions d'un volum a l'altre són gairebé inexistents.

En el prefaci a la mort, Gener planteja quin és l'objectiu de l'obra. Entén que el progrés s'assoleix a partir de la lluita contra els elements i l'ambient de l'organisme humà: «No solo con lo que le rodeaba, sino que también consigo mismo» (1884a, p. xl). Per aconseguir el progrés ha estat essencial una lluita per la vida contra les resistències que s'anava trobant: «Solo a esta lucha por la vida, [...] debe el haber alcanzado la actual civilización superior que hoy tiene en Occidente» (1884a, p. xl). Per Gener, hi ha dues negacions, la mort i el mal, que sintetitzen les contrarietats que pateix l'ésser humà per assolir el progrés. Hi ha una relació inversament proporcional entre el progrés i la importància que es dona a aquestes idees: quan la societat progressa, les idees de la mort i el mal decreixen. Les teologies «han considerado al “Mal” como producto de uno o más

seres maléficis sobrenaturales, y a la “Muerte” como el resultado de una voluntad divina fatal o providente» (1884a, p. xlii). A l'estadi metafísic, s'aplica la raó i aquestes entitats sobrenaturals de l'estadi teològic passen «a la categoría de entidades inmaterialias, especies de fantasmas impalpables» i, finalment, a l'estadi positiu, la raó s'emancipa de «las premisas teológicas» i es fonamenta en les dades positives, en les ciències i les comparacions entre elles (1884a, p. xlii).

Un cop instaurat el període positiu, l'ésser humà cerca respostes a partir de l'observació... «Lo que un día creyó efecto de voluntades sobrenaturales, lo ve ya hoy no más que como meros movimientos, acciones físicas, que está en su mano modificar» (1884a, p. xliii). L'ésser humà no pot saber com seran les societats del futur, però sí que pot saber l'orientació d'aquest progrés. Per tot això, l'objectiu de *La muerte y el diablo* serà establir «la dirección que lleva la Humanidad, marchando siempre hacia un mayor estado, para alcanzar cada día mayor suma de vida y de justicia sin llegar nunca a la Inmortalidad y a la justificación en absoluto, es el objeto que nos hemos propuesto al escribir este libro» (1884a, p. xliii).

Cal dir que resulta una tasca àrdua exposar els pensaments que es troben a *La muerte y el diablo*. La quantitat de dades, de temes, d'idees que s'hi troben, obliguen l'estudiós a haver de triar alguns assumptes, ordenar-los d'una certa manera per ser exposats i bandejar altres aspectes de l'obra. Per això, perquè el possible lector o estudiós pugui tenir una idea general de l'estructura general dels temes de *La muerte y el diablo* i una visió general de les matèries que s'hi tracten, es recomana consultar l'índex analític a la xarxa.

2. Qüestió de mètode. Induir el progrés.

Las leyes inmutables que rigen al mundo y a la naturaleza y que ningún ser puede quebrantar; la convicción de que nada en el mundo es arbitrario, interior ni exteriormente, hará más bien que nazca en el hombre dotado de razón un sentimiento de tranquilidad, de satisfacción y de estima hacia su propia persona, dándole esa firmeza de carácter que no es efecto de una presunción imaginaria, sino del conocimiento de la verdad. Cualquier otra doctrina que quiera hacer depender los destinos del hombre de su relación con una fuerza desconocida que pueda gobernar y crear arbitrariamente, le degrada y le convierte en juguete y esclavo ignorante de un poder desconocido y de un dueño invisible. «¿Somos acaso cerdos a quienes se mata para

encubrir las mesas de los príncipes y cuya carne se macera para que resulte más grata al paladar?» Así exclama el personaje de *La Muerte de Danton*, de Jorge Büchner. (1904, p. 48)

Recapitulant, Pompeu Gener és a la dècada dels 70 un filòsof determinista, positivista i amb una forta confiança en la ciència. Això fa que opini que la història de les idees i de la humanitat està regida per unes lleis immutables, semblants a les de la física o la biologia a la naturalesa, i que un dels seus objectius com a filòsof sigui descobrir-les. En aquest sentit, cal recordar que Comte aspirava a formular una Física social i que la llei dels tres estadis s'entenia com una llei del mateix rang, o més, que les altres lleis científiques. És per aquest motiu que la seva obra està dividida en una part històrica i en una part filosòfica. A la primera part exposa una gran quantitat de fets històrics i cerca la manera d'entendre i exposar les lleis que regeixen el progrés de les dues idees que analitza per tal de poder, mitjançant la inducció, demostrar la part filosòfica: «La investigación de lo pasado nos sirve para darnos la ley de los acontecimientos; y que los acontecimientos sociales tienen sus leyes, a la par que los fenómenos físicos y biológicos, es cosa que a nadie que de ilustrado se precie le es permitido dudar» (1884a, p. 9). Conèixer les lleis dels processos socials pot permetre predir els resultats i, per tant, entendre quina serà la direcció del progrés i quins fenòmens socials s'esdevindran en el futur. Com a exemple, addueix que si s'oprimeix massa «un pueblo o la emancipación de una clase, se provoca una revolución cuyo impulso está en razón directa del de la reacción que produjo» (1884a, p. 9)

A més de tot això, explica la llei del desdoblament que fa servir per explicar els fenòmens històrics, que es basa en la Naturalesa: «Toda organización social como todo organismo Natural, al llegar a la plenitud tiende al desdoble; y al desdoblarse una mitad evoluciona en sentido progresivo hasta transformarse, mientras que la otra retrocede hasta anularse» (1884a, p. 9). Un exemple d'aquesta llei és el cas dels hindús: «El Visnhuismo y el Sivanismo, hijos del desdoble del Brahmanismo, siguen esta ley de los organismos morales y materiales, cada vez se diferencian más. El uno tendiendo a la vida, el otro a la muerte» (1884a, p. 68). En aquest sentit, diferenciar-se és fonamental per a l'evolució, i és així com fonamenta filosòficament el seu pensament federalista. Per tot això, la connexió entre les ciències naturals i les històriques és total, de manera que caldrà utilitzar-les per tal de conèixer aquestes lleis, en aquest cas sobre la mort:

La filiación de las sociedades humanas nos dará la ley, o sea la relación entre la manera de vivir, la muerte que le espera al hombre y la clase de inmortalidad a que él se figura estar

llamado; pero la Biología y las ciencias Físico-químicas nos eliminarían la formulación trascendental del problema como fuera del dominio de lo que puede ser conocido, y esto dará lugar a que la Filosofía positiva indique la clase de inmortalidad real a que puede aspirar el hombre (1884a, p. 6)

El progrés es dedueix científicament i és necessari, de la mateixa manera que la gravetat. Per exemple, està convençut que la religió serà residual en poc temps per la llei del desdoblament com escriu en el llibre del diable: «Y del cristianismo, desdoblándose a su vez, haciéndose su ortodoxia cada día más dogmática, y sus herejías cada día más científicas, ha salido el estado de cosas moderno, en el cual la tendencia científico-filosófica va a predominar por completo, por la aristocracia de las inteligencias, mientras que la religión restará como residuo en las inteligencias inferiores» (Gener, 1885a, p. 106)

Per arribar a conèixer les lleis s'utilitzarà el mètode inductiu. Aquest mètode consistirà, en primer lloc, a acumular el màxim nombre de fets possible, ja que com diu Büchner (1904, p. 180): «Todos los razonamientos filosóficos que se separen de los hechos y de los objetos llegan a ser ininteligibles y absurdos, y solo son, en su mayor parte, resultados arbitrarios y subjetivos de un juicio empíricamente preestablecido, juego fantástico de ideas y de palabras». Cal, doncs, acumular el màxim de fets possibles, siguin llibres, fòssils, etc. Un cop recollits els vestigis històrics, Gener intentarà extreure'n generalitzacions que li permetin arribar a conclusions vertaderes: «[Gener] dice que la lección más práctica de la vida consiste en generalizar. Se ha de dar la razón a lo que dicen los siglos, añade, contra lo que dicen los momentos; y agrega que es menester buscar lo permanente en lo variable y fugitivo» (Pagano, 1901a, p. 36-37). El mateix Gener és conscient de les limitacions d'aquest mètode, atès que la ciència no s'atura mai, però afirma que sí que és possible acostar-se poc a poc a la veritat. De fet, com diu Büchner, arribar a la veritat absoluta és impossible; altrament, tindria conseqüències terribles i destructores:

Si el hombre llegara a ese punto [tenir un coneixement perfecte de la realitat] se convertiría en creador y podría gobernar a su antojo la materia. Ese conocimiento equivaldría a la disolución, al anonadamiento, a la muerte, y no hay ser que pueda poseerlo. Donde no hay esfuerzo no hay vida. La verdad completa sería una sentencia de muerte para el que la hubiera comprendido, e infaliblemente perecería de apatía e inacción. (Büchner, 1904, p. 209)

Alomar (1920) defineix *La Mort et le Diable* com «una fuerte afirmación de vida». A més, és remarcable que el fet d'estar o no a favor de la vida li serveix a Gener de criteri de demarcació entre les idees beneficioses i útils per al progrés i les que no ho són.

Mitjançant aquesta màxima pot atacar el cristianisme, el budisme, la filosofia de Schopenhauer... Per contra, l'usa també per estar a favor del zoroastrisme o de la filosofia positivista.

L'anàlisi de les personificacions de la mort li permet mostrar la importància de l'afirmació de vida. Per a Gener, quan la mort s'accepta amb alegria, quan les idees ens han portat a viure la vida sense deixar que la mort la superi, quan s'han bandejat el quietisme i l'ascetisme, les cultures han evolucionat. En canvi, quan la concepció de la mort ha influït excessivament en la vida, s'han manifestat l'apologia del suïcidi, la negació dels instints i una vida minsa que porta a una pitjor adaptació al medi. Montserrat Jufresa (2013, p. 62) opina que hi ha una relació entre les idees expressades a *La Mort et le Diable* i el pensament d'Epicur, el qual «establí la seva filosofia com a remei contra la superstició i la por envers els déus, la mort i el dolor», i, de la mateixa manera que Epicur, «Gener confia que mitjançant els béns que la ciència haurà aportat als homes, i havent après a gaudir del plaer de viure, la humanitat aconseguirà d'endinsar-se per un camí de progrés indefinit que l'alliberarà de molts mals que l'ofeguen, i deixarà així d'afligir-se per una idea tan inútil com la de la immortalitat». En aquest sentit, Gener és un humanista —tot i el seu elitisme i cert supremacisme, molt propis també, per altra banda, de la cultura clàssica grega i romana— que professa una confiança de vegades cega en l'ésser humà. Així ho confirma el seu amic Gabriel Alomar (1920):

Realmente, Pompeyo Gener se presentaba como un neohumanista, un continuador de la pureza protoclasica, mediterránea; un pagano, en el sentido ideal de la palabra, opuesto a toda influencia bárbara. Aportaba al positivismo la herencia jónica y epicúrea. [...] Véase en suma, cuál era la posición de su espíritu en el momento de su triunfal eclosión: contra la mezcla híbrida, semíticoaristotélica, de los tomistas, y contra la inspiración germánica de los krausistas, afirmó la herencia clásica. Fue por ello, en realidad, el más fiel a su raza.

3. Preàmbuls

L'edició castellana de *La Muerte y el Diablo* la va dedicar al grup que va oferir-li un sopar en el seu honor per reconèixer el seu èxit amb l'edició francesa.

Amigos míos:

A vosotros, los que me ofrecisteis, a mi llegada a Barcelona, el banquete de la noche del 21 de marzo de 1881, con motivo de haberse publicado en París la primera edición francesa de mi libro,

a vosotros os toca de derecho la dedicatoria de la presente edición española. Aceptarla, pues, como leve muestra de mi profunda gratitud. P. Gener. (1884a, p. v)

Amb aquesta dedicatòria pondera l'èxit de l'edició del llibre a París i agraeix a qui li va reconèixer aquest reeiximent. Ja s'explicarà tot el referent al dinar en l'apartat del treball referit al ressò de l'obra. A continuació, hi ha un pròleg adreçat «al lector», que és únicament de l'edició castellana, ja que a la francesa, el pròleg «Au lecteur» té el mateix contingut que el prefaci de l'edició castellana. En aquest apartat de l'obra, s'expliquen les crítiques que van fer a l'edició francesa Menéndez Pelayo, Clarín i el filòsof positivista, científic i historiador de la ciència francès d'origen rus Wyrouboff. Gener apunta que — com ja s'ha esmentat a la introducció— Menéndez diu d'ell que: «Ni por mi educación, ni por mis gustos, ni por mi instrucción e ideas era yo español, sino uno de tantos materialistas franceses» (1884a, p. xvii).⁸² Aquesta crítica apunta el problema profund sobre quina és la filosofia pròpia d'Espanya, concepte que permet a Menéndez Pelayo distingir entre ortodoxos i heterodoxos. Gener respondrà a aquest problema afirmant — com ja havia defensat en un article a *Le Livre* (Gener, 1883d)— que precisament el fet que tants autors espanyols formin part del grup d'heterodoxos indica que potser Menéndez Pelayo s'equivoca en el seu plantejament i la concepció de l'espanyolitat.⁸³

Yo no sé si se entenderá que no se puede ser español sino siendo católico ultramontano y monárquico absolutista. Precisamente hay razones poderosísimas para creer todo lo contrario, y los tres volúmenes que sobre los *Heterodoxos Españoles* ha escrito el primero de los antecitados críticos lo demuestra plenamente (1884a, p. xvii).⁸⁴

⁸² La crítica de Menéndez Pelayo (1978, p. 1017) completa és la següent: «Al contrario, los positivistas catalanes parecen seguir estrictamente las huellas de Littré, y, prescindiendo de las insensateces místicas de Comte en su última época de manifiesta locura, se atienen al *Curso*, con los escolios y advertencias del editor de *Hipócrates*. / A este grupo pertenecen D. Pedro Estassén, que comenzó a dar en el Ateneo de Barcelona una serie de lecciones sobre el positivismo, teniendo que suspenderlas en breve ante la reprobación de la mayoría de socios, y D. Pompeyo Gener, que ha escrito en francés un enorme libro sobre *La muerte y el diablo*, al cual puso un prólogo Littré. Gener, ni por su educación, ni por sus gustos, ni siquiera por la lengua en que escribe pertenece a Cataluña. Es uno de tantos materialistas franceses, que piensa como ellos y escribe como ellos y que se mueve en un círculo de ideas enteramente distinto del de España. Su libro, feroz y friamente impío, corresponde a un estado de depravación intelectual mucho más adelantado que el nuestro y arguye, a la vez, conocimientos positivos y lecturas que aquí no son frecuentes. Escrito con erudición atropellada, poco segura y las más veces no directa, y con cierta falsa brillantez de estilo y pretensiones coloristas a lo Michelet, contiene, no obstante, caudal de *información* (digámoslo a la inglesa), de que francamente no creo capaz a ningún otro de los innovadores filosóficos, positivistas o no positivistas, que andan por España».

⁸³ Vall i Solaz (2018, p. 193) refereix un article en què es compara Menéndez i Gener: «Este crítico krausista alicantino [Altamira], entre otras referencias suyas a Zola, se ocupó de él en la serie de artículos “El realismo y la literatura contemporánea”, publicados en *La Ilustración Ibérica* entre el 24 de abril y el 23 de octubre 1886, en el primero de los cuales citó a Gener como el polo opuesto a Menéndez Pelayo, invitando a leer a ambos, en lugar de descalificarlos por la ideología» (Altamira 2016: 180).

⁸⁴ Uns anys després defensarà Menéndez Pelayo en alguns aspectes. Per una banda s'hi referirà amb ironia: «Un crítico católico declarando que un eclesiástico bien puede permitirse el lujo de tener una querida, si

Respecte a la crítica de Clarín sobre els errors lingüístics, respondrà afirmant que el més important és el concepte per sobre de la forma amb què s'expressen. Per a ell, l'estil és només un mitjà per aconseguir comunicar les seves idees i ajudar a la humanitat a acostar-se a la veritat.⁸⁵

Es más arduo, a mí entender, conocer lo que son las cosas que saber su nombre en determinado idioma. Nunca he podido escribir sino al impulso de las ideas que he concebido. Una vez concebidas, y debidamente rectificadas, la cuestión principal para mí ha sido el transmitir las de la manera más adecuada posible. El vehículo poco me ha importado. De haber sido un poco más conocedor en pintura, muchas las hubiera trasladado al lienzo en vez de consignarlas sobre cuartillas (1884a, p. xvii).

Un cop Gener ha plantejat i respost les crítiques dels autors espanyols, afrontarà les dels europeus i voldrà deixar clar des de quin plantejament epistemològic analitzarà les idees de mort i mal. Es definirà a ell mateix com a pertanyent a l'escola positivista però allunyat dels comtians: «No soy comtista porque esta doctrina, que era un adelanto en su época, es una disciplina estrecha que degeneró en dogmática hasta dar lugar en los últimos días del maestro, a un misticismo humanitario ridículo» (1884a, p. xxii). També voldrà allunyar-se, com altres positivistes, de les concepcions materialistes: «No soy materialista porque nadie ha podido probarme aún la existencia real de la materia como entidad simple e irreductible» (1884a, p. xxii). Creu que només es poden conèixer les relacions entre fenòmens, però no l'en-si, el noumen: «El noumeno siempre será el eterno enigma de la mente humana, en oposición a los fenómenos, única base de toda Ciencia y de todo conocimiento» (1884a, p. xxii). És per aquesta raó, doncs, que només es podrà aspirar a «conocimientos relativos».

3.1. El Pròleg de Littré

Ja s'ha explicat el procés que va portar Littré a escriure el pròleg de l'obra de Gener. L'epístola proemial de Littré es pot dividir en tres parts. A la primera exposa la vinculació entre la filosofia positiva i Espanya i opina que els joves positivistes com Gener són «los obreros de la vanguardia» (1884a, p. xxii) del pensament positivista. Littré vol destacar que el llibre de Gener —cal recordar que encara no l'havia llegit, només tenia un pla de

este se llama Lope de Vega. ¡Bello, bello y, sobre todo, grande!». A continuació però el defensarà: «Pero a ese intelecto superior se le insulta de la manera más torpe o no se le lee» (Pagano, 1904, p. 56).

⁸⁵ El 1894 revifarà la polèmica amb els mateixos protagonistes i el mateix tema i hi haurà un intercanvi d'articles i cartes entre Clarín i Gener i, finalment, a la publicació de *El caso Clarín*. Vegeu (Vall i Solaz, 2018, p. 193-201).

l'obra— representa un símptoma de l'expansió de la filosofia positiva pel món i, especialment, a Espanya, on encara no s'ha assumit aquest pensament a causa de la importància que ha tingut tradicionalment la religió:

Bien vale la pena hacer notar cuán grande es la fuerza de penetración de esta filosofía (positiva). Vedla cómo se introduce en medio de la católica España, el país que la Teología ha retenido tan largo tiempo haciéndole refractario a toda invasión del espíritu moderno, y se dirige a inteligencias que atrae, fascina y somete a sus leyes. (1884a, p. xxvi)

El caire antireligiós de l'obra de Gener aporta més arguments a Littré per tal de donar per feta la superació de la religió mitjançant la ciència a Espanya. No obstant això, el filòsof francès pensa que en aquell moment (recordem que la carta es signa el gener de 1876) el pas de l'estadi teològic al metafísic «ha sido más bien obra de otros países que del vuestro». La prova de la seva afirmació és que els sistemes filosòfics que s'oposen a la teologia són d'origen forà, com «el eclecticismo de Cousin, el idealismo objetivo de Krause y el trascendentalismo de Hegel, contra los cuales apenas la Teología puede defender su imperio, antes exclusivo» (1884a, p. xxxviii).

A la segona part, Littré exposa les seves pròpies idees sobre la mort i el mal. Fonamentalment, ressalta com en un principi s'explicaven la mort i el mal a partir del mite, atès que no es disposava de prou coneixements científics, i, paral·lelament al desenvolupament científic, es deixaven enrere aquestes afirmacions mítiques. És en aquesta argumentació que Littré fa referències a *La muerte y el diablo*, per exemple elogiant la relació que estableix Gener (1884a, p. xxxvi) entre el diable i els descobriments científics a l'edat mitjana:

La creencia de la Edad Media en el Diablo y su intervención en la hechicería dio un resultado singular, que vuestro libro pone en claro de una manera harto original; hizo considerar como obras diabólicas, y de consiguiente punibles por lo dañinas, las teorías, los inventos, las innovaciones que producía la investigación científica.

A la tercera part del pròleg, Littré apunta que la filosofia positiva és l'única solució al problema plantejat per la Revolució Francesa, puix que el fet d'estudiar les causes de les concepcions teològiques evita la reacció i la revolució desmesurades i col·labora amb l'ideal positivista d'ordre i progrés al qual ja hi ha hagut referències. A més, des del punt de vista positivista: «La Revolución ha sido a la vez justa y necesaria al aniquilar el antiguo concepto del mundo, aunque reconociendo que se precipitaría en el vacío y en la

anarquía si no se sometiera a las enseñanzas de la Historia, a las condiciones del orden, a las leyes de la evolución»(1884a, p. xxxvii).

Conclou insistint en principis bàsics del positivisme com la renúncia a la recerca del noïmen i l'estudi dels fenòmens i les seves relacions i insistint en l'èxit universal del positivisme, com provaria el llibre: «A medida que la Teología decrece, las Ciencias van adquiriendo importancia en la sociedad. A medida que las Ciencias toman importancia en la sociedad, los elementos de la Filosofía positiva se van desparramando. Vuestro libro lo atestigua por lo que a España toca» (1884a, p. xxxviii).

4. Llibre sobre la mort

4.1. Propòsits

Pero quizá la falta de definición en la idea de un dios supremo del Mal en Mesopotamia está en la forma de concebir una de las ideas negativas, evocando a Pompeyo Gener: la muerte.
«Antecedentes al concepto de “satanismo” en la tradición acadia» (Herrero de la Iglesia, 2001)

El propòsit principal d'aquesta secció és, en la part històrica, analitzar l'evolució del concepte de mort en les societats passades i, en la part filosòfica, mostrar quina és la concepció actual que se'n deriva un cop superats els prejudicis teològics i metafísics. Per aconseguir aquest objectiu serà imprescindible mirar de plantejar-se les preguntes correctament: «Casi todos [los problemas] que se han reputado como insolubles, lo han sido por no haberse planteado su enunciación de una manera conveniente» (1884a, p. 5). La filosofia i la sociologia explicaran l'evolució del concepte, com procurà de fer ell mateix, i les ciències naturals demostraran que la pregunta sobre la immortalitat és impossible de respondre i queda fora de l'àmbit del cognoscible. Serà la filosofia positiva la que explicarà «la clase de inmortalidad real» a la part filosòfica.

A més de tot això, caldrà —com ja s'ha apuntat— aplicar un mètode adequat, atès que les teologies s'havien plantejat la pregunta sobre la immortalitat «sin pararse a calcular si después de ser le podía suceder algo, y sin investigar si había algo que atestiguara la continuación del individuo después de su fallecimiento» (1884a, p. 5). Segons quin sigui el concepte de la mort, s'evolucionarà o no, se serà més o menys lliure. Tal com demostrarà en el seu llibre, hi ha hagut una relació directa entre la concepció de la mort i

de la immortalitat i l'existència dels homes. Així doncs, tenir un punt de vista que faci créixer la vida comportarà una important evolució per a l'ésser humà: «De la solució que se le dé [al tema de la mort i la immortalitat] depende el que se justifique el progreso y se tienda a la emancipación creciente del hombre de todo lo fatal e inconsciente, o que se mire todo adelanto como una quimera herética y la libertad humana sea imposible» (1884a, p. 5).

4.2. Creixement de vida contra decreixement. Mòmies i desig de viure

Un dels eixos que poden servir per explicar el llibre sobre la mort és el de l'anàlisi dels conceptes de creixement i decreixement de vida. Ja s'ha avançat que, segons Gener, tots els éssers humans tenen tendència a afirmar i preservar la vida, però aquesta tendència s'ha d'adaptar al medi i a les circumstàncies que l'envolten. Com a exemple d'aquesta idea, es pot explicar l'anàlisi que fa Gener de la cultura egípcia, ja que entén que, tot i que en una primera llambregada pot semblar «la civilización de la muerte», de fet, la idea de la mort d'aquest poble és una expressió de l'afirmació de vida car volen estendre la vida després de la mort i és per això que momifiquen: «El pueblo egipcio es el pueblo que más ha creído en la vida, tanto que para él la muerte no existía; solo era una continuación de aquella en otra forma» (1884a, p. 82). Professaven tal amor per la vida que volien protegir-la i conservar-la,⁸⁶ buscaven «preservar a todos los seres de la acción destructora de los elementos.» Els egipcis no volien retornar a la natura el que consideraven propi i, per aturar el procés de retorn a la naturalesa, utilitzaven la ciència i la tècnica, que estava al servei de mantenir l'organització material de l'ésser humà. «La materia que estaba aprisionada en sus contornos, en ellos debía de permanecer eternamente. Para que no se disolviera en el seno de la atmósfera, para que no sufriera la acción oxidante del aire, el arte sagrado le oponía una muralla de betunes i resinas, y la rodeaba de un mar de esencias y aceites empireumáticos» (1884a, p. 87).

⁸⁶ Gener, mostrant el seu afany enciclopèdic i la seva voluntat de donar a conèixer els fets històrics, explica detalladament els ritus funeraris i el procés de momificació dels egipcis. Opisso en la seva ressenya destacarà especialment la bellesa de les descripcions d'aquesta part: «El Sr. Gener toma como tipo la XII dinastía para detallar con mágico estilo el estado de civilización á que había llegado aquel antiquísimo imperio, revelando extraordinarias condiciones de colorista. Las descripciones de los hipogeos, de los laboratorios de momificación, de las ceremonias funerarias, etc., llenan algunas páginas que firmaría Teófilo Gautier». I segueix: «No contiene esta parte una sola aserción que deje de estar ajustada i la más escrupulosa exactitud, como puede verse compulsando su texto con las obras de egiptología» (Opisso, 1881a).

Però la religió que representa més adequadament el desig d'augment i creixement de vida serà el zoroastrisme, la religió dels perses.⁸⁷ Gener els definirà com una «sociedad libre y fuerte» i en parlarà de forma elogiosa. La seva admiració el portarà a definir aquesta religió com un precedent de les seves idees positivistes:

¿Puede darse teoría más sabia, más poética y edificante? Aunque envuelta en el símbolo y abocetada, veo yo en ella toda la teoría de la industria, de la emancipación del hombre contra todas las opresiones y fatalidades, que veinticuatro siglos después entre nosotros se han formulado. (1884a, p. 80)

La descripció que fa de la societat dels perses proporciona una caracterització del que és per a ell una societat ideal. En primer lloc, els seguidors de zoroastre viuen en una societat igualitària i no estan sotmesos a la teocràcia: «No tienen pontífices, ni templos, ni ceremonias, ni ídolos; no reconocen más autoridad que la del padre de familia. [...] Tratan a cada uno por lo que vale, y hasta el animal es querido y cuidado según su rango en la escala de los seres» (1884a, p. 74). La religió promulga fins a tal punt la igualtat que ni tan sols requereix als seus seguidors que se sotmetin passivament a la divinitat: «A pesar de esta adoración de la luz y de la fuerza, el persa no se sometía a ella en absoluto como ley de Dios al igual que [como hacían] los demás pueblos de Asia». Al contrari, d'acord amb Gener, és una religió que rebutja la resignació i exhorta a la lluita, al treball, a la força, a tenir una vida plena, ja que «alentaba al Hombre en el trabajo, profetizándole de antemano el triunfo final de sus esfuerzos, el triunfo de la luz sobre las tinieblas, de la acción sobre la muerte» (1884a, p. 80). En segon lloc, no s'enfronten a la Natura, la Natura és acceptada i és a través d'ella que es manifesten els déus: «El fuego es su amigo. [...] La tierra es su madre; los animales sus hermanos» (1884a, p. 74). En tercer lloc, Gener destaca el culte a l'acció i al treball; un dels defectes que Gener atribueix a les religions és que en l'etapa teocràtica porten al quietisme, a la manca de voluntat per transformar i millorar el món circumdant; en resum, al rebuig del treball. El que més li interessa del zoroastrisme és que condueix a la posició contrària. No es tracta de sacrificar-se, de fer penitències; del que es tracta és de treballar, de produir, de sumar vida: «Todas sus leyes están animadas de esta tendencia: El que da a la tierra buenas semillas, es más grande que si hubiera hecho diez mil sacrificios» (1884a, p. 74) i també: «Tanto adora la acción y la luz el persa que muere pidiendo luz, y nadie, ni por nada

⁸⁷ El capítol en què parla del zoroastrisme s'extreu directament de l'article: «Els fills de l'Iran» (Gener, 1876a, 1876b), dedicat a Apel·les Mestres. Gener el transforma, però, per fer-lo entrar en la lògica de l'obra.

puede negársela» (Gener, 1884a, p. 77). En definitiva, els perses tenen una concepció de la mort en què està considerada des d'una perspectiva alegre i de joia: «La muerte no es el castigo de una falta, ni un viaje a países ultramundanos, ni una transmigración a otros seres, la muerte sólo es la medida de la vida, un mal positivo, una defeción de nuestra fuerza, una derrota en la lucha del Hombre contra la “totalidad” o el “límite”. [...] La muerte, pues, es una educación para los vivientes» (Gener, 1884a, p. 75). El desig del persa és sempre el de viure més i lluitar per viure deixant de banda l'ombra de la resignació o l'ascetisme. En aquest sentit, el mal per a ells és justament el contrari del que promulguen, consisteix a «decaer el ánimo, en abandonarse, en perder la dignidad y la esperanza» (Gener, 1884a, p. 75). És en tots aquests sentits que la religió persa que Gener llegeix en l'*Avesta* de Zoroastre és vista, abans d'entrar en decadència, com a precursora de la idea de puixança de la vida vinculada al positivisme que defensarà al final del llibre.

4.3. Casta sacerdotal i decadència. Egipcis i hindús

Ja s'ha apuntat que Gener era determinista i creia que la història seguia unes lleis que, si es coneixen bé els fets històrics anteriors, podien permetre de preveure què passaria en un futur en aquesta societat. Cal recordar que la sociologia per a Comte era la ciència que englobava les altres ciències. Gener defensa en *La Mort et le diable* que totes les religions seguien un esquema ternari en el qual hi havia un primer moment en què la religió permetia el desenvolupament de la vida, un segon moment en què els sacerdots s'apoderaven de la religió establint el seu poder i posant la vida en funció d'una vida d'ultratomba, i un tercer moment en què aquesta religió desapareixia. «En general, en todas las religiones, la idea de una retribución y un castigo entra en el dogma solo en una época relativamente avanzada de su desarrollo, época en que el sacerdocio ya constituido y con un poder fuerte reivindica para sí la administración de la justicia sirviéndose para ello de la vida de ultratumba» (Gener, 1884a, p. 100). Ho exemplifica amb la religió egípcia, que al principi era més propera a la vida. Descriuint les tombes d'aproximadament el 4.000 aC, assevera: «Todo indica un estado relativo de felicidad, que no se encuentra luego, en las tumbas de las épocas teocráticas. Hasta podríamos decir que en estas tumbas de la primera época no hay nada que inspire tristeza» (1884a, p. n90). Tampoc hi existeix la idea d'una «realización de la justicia en la vida futura.»

Posteriorment, com s'ha generalitzat, també aquesta religió s'allunyarà de la vida i començarà la seva decadència.

Les mateixes lleis es donen en l'hinduisme: origen de la religió vinculat a la vida, època de transició, decadència provocada per la irrupció dels sacerdots i aparició de la idea d'un càstig a la vida d'ultratomba. La concepció de la mort hindú implica que al començament els mites d'ultratomba «nada tienen de siniestro» sinó que «todo era riente en la civilización de los Indos; hasta la misma muerte» (1884a, p. 30). En aquesta època en què estaven «exentos de casta sacerdotal y de dogmas absolutos», no hi havia motius per a la infelicitat i hi havia llibertat de pensament. Posteriorment i inexorable, s'esdevindrà la decadència, sobretot per la institució de la casta sacerdotal dels Brahmans. Els sacerdots no fan les pregàries, només les declamen, com a cantors i recitadors. Per això les pregàries deixen de relacionar-se amb la vida per fossilitzar-se en el text. Això fa que la pregària es redueixi al ritual: «El rito lo es todo, la idea declarada inmóvil no tiene importancia sino en virtud de la fórmula» (1884a, p. 37). A partir del moment en què s'imposa la casta sacerdotal, la mort té cada cop més presència a la vida, impera la decadència i l'antihumanisme, apareix la negació de la vida i el desig del no-res: «La teocracia brahmínica (brahmánica?) corrompió el espíritu ingenuo y vigoroso de la raza de los arios, enervó su carácter y anuló su grana filosofía» (1884a, p. 70). També influiran en la decadència el canvi d'ambient i la transformació de la raça. Tot això provoca l'adveniment de la monarquia i la societat de castes i comporta que es perdi «la fresca originalidad de las primeras edades» (1884a, p. 70). Apareix el desànim i el consegüent rebuig del treball i de l'esforç, i aquesta infelicitat i l'aparició de la casta sacerdotal són la causa del desig de mort dels hindús:

Solo entonces en la India creyeron unos en la transmigración del alma para ver si cambiando de cuerpo encontrarían la felicidad bajo otra forma, y el deseo de la muerte se extendió a otros que no creían la felicidad posible y que la menor suma de desgracia la encontraban en el no ser eterno, de los cuales el suicidio vino a ser el término ordinario de la vida. (Gener, 1884a, p. 70)

La creença en la reencarnació implicava a més un sentiment de culpa pel que s'havia fet en altres existències, aliè a la pròpia vida actual, com el pecat original del cristianisme.

Gener clou el capítol sobre la Índia comparant els efectes del transcendentalisme hinduista amb el cristianisme, que van ser: «La indignidad humana, la servidumbre voluntaria, el suicidio lento, el ocio y el embrutecimiento más completo», a més de provocar «la muerte del Hombre». Tanmateix, tot i que hinduisme i cristianisme han patit

processos anàlegs, hi haurà una important diferència: «Lo que en la India ha sido endémico, pues hasta hoy sus infelices hijos gimen sujetos a tan bárbaras supersticiones. En Occidente fue solo una epidemia cuya crisis empezó en el renacimiento» (1884a, p. 72). En conclusió, s'afanya a demostrar que les lleis s'acompleixen per a totes les societats, a fi d'aplicar l'estudi d'altres religions al cristianisme. L'etnocentrisme propi de Gener i la seva immarcescible fe en el progrés s'expressa en l'afirmació que Occident ha d'extirpar l'epidèmia de les religions: «Expulsar de la atmósfera social sus últimos miasmas» (Gener, 1884a, p. 72)

4.4. Ascetisme

Per explicar la importància que atorga Gener a l'ascetisme ens centrarem primer en el budisme. Per a Gener (1884a, p. 45), és una «religión de Muerte, la más exagerada, y la que ha predominado sobre mayor número de conciencias». Segons ell, és una teoria que advoca per «la extinción completa del querer». La caracteritza com una teoria que va contra l'ésser humà i el que li és propi: «Como se ve, en el fondo el budismo solo es un humanitarismo negativo, que tiende a suprimir la Creación en absoluto» (1884a, p. 48). La via per acabar amb el dolor és la supressió de la sensibilitat. Gener es queixa del fet que aquesta teoria sigui defensada per alguns pseudofilòsofs i admet que no és capaç d'entendre per quin motiu ha tingut tan èxit entre els seus contemporanis. Només aventura que els motius de l'èxit poden ser la capacitat organitzativa de la religió i la llegenda al voltant de Buda, que és capaç d'enlluernar les masses i atiar la tendència a la idolatria:

Las masas comprenden poco las abstracciones, pero se aficianan por las figuras legendarias; por temperamento son idólatras; si un momento son iconoclastas, es solo para cambiar de ídolos. Para formar una procesión es preciso un santo cristo, dice un refrán, y es la verdad. En la misma democracia las personalidades de los que la han predicado han influido casi siempre más que las ideas que han vertido. Esto ha sido la causa de todos los cesarismos (Gener, 1884a, p. 48).

Encara que les masses quedessin engegades per la llegenda de Buda, Gener considera que aquesta religió no va produir res i, el més greu de tot, una de les seves degeneracions, els «Jainas» van promoure un ascetisme encara més radical que odiava la vida fins a tal punt que estava a favor del suïcidi (1884a, p. 48). Gener compara aquest quietisme amb el catolicisme de l'edat mitjana. A la part filosòfica del llibre del mal recuperarà la crítica al budisme, sobretot a través de la ponderació del pensament de Schopenhauer i Hartmann.

Redundant sobre l'èxit de l'ascetisme, Gener introduirà un apèndix al capítol de la decadència en el qual atribueix a un canvi del clima el fet que fos adoptat per tants humans. Cita el treball «El ascetismo en la Tebaida» inèdit en aquell moment i que es publicarà molt més tard a *Inducciones* datant-lo el 1876⁸⁸ (Gener, 1901a, p. 69-90). En aquest treball es recullen una sèrie de càlculs matemàtics basats en les variacions del moviment de la terra provocat pels moviments siderals que porten a Gener a asseverar que «los diversos países de nuestro globo no han tenido siempre la misma temperatura que hoy día tienen» (1884a, p. 401). Recolzant-se en aquestes teories i en reputats científics, sosté que la causa de la decadència de moltes cultures i sobretot de l'adveniment de l'ascetisme es relaciona directament amb l'ascens de les temperatures. Citarà algunes autoritats com ara el Dr. Charbonnier-Debatty, que en el seu llibre *Enfermades y facultades diversas de los místicos* afirma que «los prodigios del misticismo solo son posibles a partir de cierta latitud. En aquellos países en que el frío hace indispensable al cuerpo una gran cantidad de carbono, la abstinencia es imposible» (1884a, p. 403) i associa certes personalitats amb la temperatura: «Estas naturalezas soñadoras, espíritus contemplativos, imaginaciones desbordadas que rechazan toda disciplina y toda observación precisa son siempre hijas de climas calientes. El misticismo, pues, y el ascetismo vienen determinados por la latitud» (1884a, p. 403). Com queda palès, el determinisme ambiental generà postula que l'ascetisme té una relació directe amb els canvis de clima. De fet, a causa d'aquests canvis de temperatura, l'ascetisme es fa popular en l'època del primer cristianisme, com afirma en el llibre sobre el diable: «Era ya más fácil hallar en Egipto un santo que un hombre» (Gener, 1885a, p. 206). La idea és el rebuig del món i, de retruc, de la vida. Segons Gener, la naturalesa es venja d'ells i els genera al·lucinacions i problemes de tota mena.

Un altre aspecte relacionat amb l'ascetisme és el de la sexualitat. A *La Mort et le Diable* hi ha molts moments en què es descriuen situacions relacionades amb el sexe de diversa naturalesa —per exemple en el capítol dedicat als aquelarres. Quan parla de l'ascetisme també descriu alguns episodis en què afectava la contenció de la sexualitat. Per exemple, els fenicis davant la predica del sacerdot: «Muchos de los presentes conmovidos, por pura piedad se emasculaban, para edificación de los presentes; y con el órgano cortado en la

⁸⁸ A *Inducciones* escriurà en nota a peu: «A este estudio [El ascetismo en la Tebaida] es al que me refiero en el apéndice 1.º de mi obra *La Mort et le Diable*. No lo publico íntegro tal cual lo escribí, y publiqué en una Revista extranjera, porque lo más sustancial ya lo incluí en la dicha obra, especialmente en el indicado apéndice» (1901a, p. 89).

mano corrían a la villa a echarlo en la primera casa que hallaban abierta» (1884a, p. 119). Encara a propòsit dels fenicis, explica que després d'un temps en què hi havia «maceraciones, ayunos, abstinencias» (1884a, p. 121), després d'anar a buscar Déu en una cova i no trobar-lo, van postular-ne la resurrecció (com en el cristianisme). Després explica com s'esdevenia «la hora de la orgía» i segueix: «Todos eran de todas y todas de todos» i, resumint: «Biblos, de una penitenciaría, se transformaba en un burdel. Allí reinaba la omnigamia; la crápula sagrada tornaba en soberana» (1884a, p. 123). De fet, al respecte, en nota al peu, Gener aclarirà que en les religions d'Àsia anterior «la prostitución era un sacerdocio. Los mismos Hebreos tuvieron en su templo las *quedeschot*, sacerdotisas que se entregaban al primero que llegaba». Aplicant-ho al cristianisme, conclou la nota recalcant que: «La idea que sobre este particular tiene hoy la sociedad, se debe al ascetismo cristiano que consideró el acto reproductor como pecado.» (1884a, p. 122). La vinculació entre la prostitució i l'ascetisme té fonament històric, com s'ha estudiat als s. IV i V (Grau, 2021).

4.5. «Morir, dormir i potser somiar». La vida d'ultratomba

—S'ha resolt la crisi que m' ha dut a la mort. Jo em creia escèptic, però no ho era. El dubte era el que em feia lluitar desesperadament. Les darreres escenes han dissipat mon dubte. Si l'home hagués de ser creient, la seva voluntat s'imposaria a la seva consciència... Gràcies!... Ara moro tranquil;... perquè moro realment incrèdul... (Almirall, 1884, p. 216)

Gener atribueix una de les principals causes de l'origen de la religió a les inclemències de la naturalesa. L'ésser humà «primitiu» no posseïa les eines per controlar el medi i, per tant, «los elementos subyugaban al Hombre primitivo». És la indefensió davant la natura canviant el que provocarà l'existència de la religió i la divinització dels fenòmens naturals. L'origen de la idea de la immortalitat de l'ànima s'assigna al poble egipci (1884a, p. 81). Exactament, Gener deriva aquesta idea de les crescudes del Nil (controlades un temps després per la presa d'Assuan) i del cicle mort-resurrecció que se'n deriva. Les crescudes del Nil es donaven de manera cíclica i dividien el calendari egipci; primer hi havia la inundació (*Akhet*), de juliol a novembre, després la germinació o *Peret*, de novembre a març, i la collita o *Shemu*, de març a juliol.

Este espectáculo de la vida intermitente sugirió al Egipto el dogma de la resurrección. Así generalizando lo que en la Naturaleza sucedía y aplicándolo en particular al individuo, creyóse

que la muerte solo era un largo invierno, una noche colosal y que el muerto era solo un ser aletargado que esperaba para volver a vivir el divino impulso. (1884a, p. 92)

Quan minvava la crescuda, segons Gener, els egipcis observaven que tots els éssers vius resistien immòbils esperant la futura revifada provocada per l'aigua que els permetia seguir vius. L'observació d'aquest fenomen seria la gènesi de la idea de la momificació. Calia mantenir el cos per tal que Osiris el pogués ressuscitar. Ara bé, en l'origen, la immortalitat era només una prolongació de la vida, sense premis ni càstigs; era com un reflex de la vida mundana, és per aquest motiu que «la tumba estaba arreglada como una verdadera habitación en la época de las primeras dinastías» (1884a, p. 94).

Els hebreus també acompliran un paper important en l'origen de la idea de la vida d'ultratomba. Per a Gener, en un inici, no creien en un món d'ultratomba ni en la recompensa després de la mort. Serà quan s'advinguin les desgràcies que cercaran la idea de la vida d'ultratomba. Aquesta idea provindrà, segons Gener, de la contradicció entre la convicció de ser el poble escollit i el sotmetiment i l'opressió per part dels altres pobles.⁸⁹ És com una mena d'assegurança contra la realitat, com que en aquest món no es realitza l'aliança dels jueus amb Jahvé, acaben proposant la consecució de la justícia en un altre món:

El fenómeno no dejaba de ser extraño. Según el creyente, Dios había escogido un pueblo entre todos los pueblos, y este pueblo, era aherrojado, dominado, oprimido, echado de sus hogares por los extranjeros; lanzado en medio de los otros era el ludibrio y el escarnio de los enemigos de Dios; y mientras los fieles padecían, los enemigos de Dios prosperaban. ¡Y Dios lo permitía! (1884a, p. 132)

Aquesta contradicció només es podia resoldre entenent que la justícia es faria en el judici final: «Perdida toda esperanza de triunfo, su egoísmo se hizo trascendental» (1884a, p. 133). És remarcable que l'origen d'aquesta idea d'immortalitat sigui una negació: la gènesi de l'esperança en la resurrecció és l'egoisme del poble jueu, i aquest egoisme, segons Gener, els fa creure en l'assoliment de la llibertat d'ultratomba, que no poden

⁸⁹ Gener (1884a, p. 125) caracteritza els jueus al llibre sobre la mort, d'acord amb l'antisemitisme regnant, com a poble esclau, astut i usurer: «Su carácter es el de siervo. Tiene la sobriedad de la miseria, la irritabilidad que engendra el sufrimiento, la aridez del desierto, la desconfianza de la desgracia; su móvil es el temor. Pero como esclavo que es, posee la astucia en alto grado, y compra y vende, y en cada cambio recoge una nueva ganancia; mas la desconfianza le hace atesorar lo que gana, y es mezquino y avaro, y usurero hasta el punto de que sus legisladores tienen que fijar una tasa a sus especulaciones». Endemés, afirmarà que, a diferència dels seguidors de Zoroastre, l'hebreu «es enemigo de la industria y el trabajo» i que «nada quiere saber de arte ni de ciencia, su vida es la del pastor nómada». Més endavant, però, vincularà els hebreus amb el progrés de la humanitat.

adquirir en aquest món en el qual estan condemnats a l'esclavatge. A més, d'aquesta concepció se n'extreu una noció del bé i el mal: «Y creyeron que los que debían de ir a gozar los pocos elegidos, habían de ser ellos, que eran los buenos; y que los que debían de penar en las prisiones subterráneas, debían de ser sus opresores, los malos» (1884a, p. 133). Com que no trobaven la justícia en aquest món, esperaven que Jahvé la impartiria en un altre món: «De este modo se figuraron alcanzar la justicia que en esta vida no hallaban» (1884a, p. 133). En aquest sentit, Gener opina que el fet de crear un nou món just imaginari és un signe inequívoc de decadència, ja que una societat en la seva plenitud confia en la possibilitat d'aconseguir la justícia en aquest món: «Pues sólo se desea más vida en otro Mundo, cuando ya no se puede vivir con dignidad en este. Y esta ley histórica que se desprende del estudio de los pueblos asiáticos, verémosla regir también a las sociedades de Occidente» (1884a, p. 137).

L'augment de les adversitats anava acompanyat de l'aparició d'una teocràcia i d'una casta sacerdotal. Referint-se als egipcis afirmarà Gener:

La conciencia está dominada completamente por la teocracia, y pronto a la noción de Justicia esta sustituye la de su dogma. Siempre que es el cuerpo sacerdotal el encargado de definir lo justo, es natural que lo confunda con lo divino, o que lo subordine a ello. Luego la aplicación de lo absoluto a la idea de la Justicia, la cual no es más que una evaluación de relaciones, produce necesariamente el dogma monstruoso de la eternidad de la pena; y el mísero creyente, con una perspectiva de interminables sufrimientos para la menor de las faltas, arrastra una vida lánguida, triste, exenta de expansión y llena de temores sin cuento. De aquí también el que se mortifique y abandone todo adelanto. (1884a, p. 101)

A Grècia, però, no són els sacerdots qui promouen la justícia més enllà de la vida. Gener acusarà Plató i Pitàgores de la decadència de l'esperit grec. Plató deixarà de banda tot allò que tenia de bo el pensament grec per enfosquir-lo amb les seves elucubracions i amb la proposta d'una vida d'ultratomba on es trobarà la justícia, aspectes que s'analitzaran amb detall al llibre sobre el Diable.

Pronto a la viril filosofía de Tales, de Anaximandro, de Anaxímenes, de Xenófanes, de Parménides, de Heráclito, de Empédocles, de Leucipo, de Demócrito, y de tantos otros pensadores griegos, sucedieron las elucubraciones metafísicas de Platón y sus discípulos, y los delirios aritméticos de Pitágoras. (1884a, p. 154)

Per a Gener, la idea de posar la vida en funció d'una vida d'ultratomba és fruit d'un llarg procés que exposa en el capítol titulat «Decadència». Aquest procés es sintetitza en el

«catolicismo»⁹⁰ que és el responsable de «recoger la herencia de todas estas decadencias, fundirlas en el seno de su Iglesia y obtener con ellas un solo dogma, el dogma universal de la condenación del linaje humano, y de la sola salvación posible en una vida eterna de ultratumba» (1884a, p. 182). Amb Sant Agustí s'acaba l'estadi teològic, ja que la concepció religiosa ja ha estat establerta.⁹¹

4.6. Bàrbars obedients i bons cristians

A l'anàlisi de les diverses personificacions de la idea de mort, al començament del capítol sobre l'edat mitjana, Gener estudiarà la concepció de la mort dels bàrbars del nord. Des del seu punt de vista, es regien només per la llei del més fort i no desenvolupaven sentiments altruistes cap als altres, Gener està criticant el caràcter alemany que veu prefigurats en els bàrbars d'aquell temps. El que impel·lia el Bàrbar a la conquesta «es un exceso de voluntad». Ara bé, aquest excés de voluntat el posa al servei del seu líder. Tot i que expressa una suposada brutalitat, en el fons, hi ha la idea del deure i d'esclau, són cruels i no coneixen cap concepte de justícia. Els defineix com a reconcentrats tristos, durs i antipàtics a la vida. Tot això farà que puguin convertir-se ràpidament al cristianisme: «Estas razas tristes y duras, antipáticas a la vida expansiva, dispuestas al drama y a lo maravilloso, se encontraban ya naturalmente preparadas, en el momento de haber terminado la guerra de conquista, para recibir una religión melancólica tal cual la cristiana» (1884a, p. 188). De fet, es posiciona en contra de «muchos historiadores» que han presentat els bàrbars «como tipos de pureza de costumbres, de fortaleza, de dignidad e independencia. Nada más erróneo» (1884a, p. 182). Per demostrar la naturalesa d'esclau de la raça nòrdica, posa com a exemple que, de fet, es van sotmetre als seus tirans espirituals i es van convertir ens uns cristians fanàtics: «Siendo la religión cristiana la que adoptaron, practicáronla con fanatismo, y sin comprenderla. Muchos de estos nobles barones, llenos como estaban de superstición e ignorancia, entregáronse ciegamente en

⁹⁰ No deixa de ser remarcable que utilitzi l'anacronisme «catolicisme» per referir-se a les creences del segle IV. No és una de les virtuts de Gener la precisió terminològica.

⁹¹ Cal dir que no és del tot clara la distribució cronològica de les etapes per part de Gener. Al llibre del diable, per exemple, proposarà que l'etapa de decadència abracci des del s. IV a.C fins al segle XII (1885a, p. 264). També Comte (2012) entén que l'escolàstica forma part de l'estadi metafísic.

brazos de la fe, y adquiriendo el vil espíritu del esclavo convirtiéronse en juguete de sus tiranos espirituales» (1884a, p. 189).

La perspectiva humanista de Gener —que influirà molts anys després en la interpretació de l'*struggleforlifer* i de retruc en la de Nietzsche, sobretot un cert rebuig de l'egoisme i una reivindicació de l'altruisme— li servirà per criticar els bàrbars i les seves lleis que van comportar la regressió en el progrés humà: «Los nobles, constituyéndose en señores absolutos de su súbditos, creáronse derechos abominables que atacaban la vida y la honra del siervo y le cobraban las primicias lo mismo de su mujer que de sus frutos» (1884a, p. 188). Aquesta actitud del noble constitueix per Gener un atac a la puixança de vida i una mostra de la debilitat de l'aristocràcia a l'edat mitjana.

4.7. Dansa Macabra i *Dies irae*

Ya que todo lo del mundo es vanidad, hagamos penitencia para encontrar la felicidad en otra vida.

Danza general de la Muerte. Citat per Gener (1884a, p. 227)

En els diversos capítols que dedica a l'edat mitjana, Gener farà una crítica atroç al cristianisme com a concepció del món contrària a la vida, sobretot mitjançant l'estudi de la Dansa Macabra i el *Dies irae*.

Gener se centrarà especialment en les manifestacions pictòriques i literàries per tal d'analitzar la Dansa Macabra. A la seva autobiografia, explica les seves impressions quan va veure les pintures de la Dansa Macabra del Pont Spreuer de Lucerna:⁹²

El puente viejo vimos que era de la misma construcción y forma que el paso cubierto de la subida a Lausanne. Todo él era de madera cubierto por la techumbre formando ángulo como las de las casas, sostenido por fuertes pilones de madera. De trecho en trecho había como unos frontones triangulares sobre la viga que trababa cada columna de la derecha con la respectiva de la izquierda. En cada uno de estos había pintada una escena de la célebre danza de la muerte. Empezando con Adán y Eva al ser echados del paraíso por su pecado, de los cuales se apodera la muerte, y en su descendencia ya no deja al hombre en ninguna de sus jerarquías. El esqueleto apenas recubierto de piel adopta trajes y atributos diferentes sonriéndose con expresión sarcástica, no perdonando a ningún mortal, cualquiera que sea el puesto que ocupe. Así, empieza por el papa y el emperador y van siguiendo el rey, los feudales, los obispos, abades, abadesas, jueces, etc. hasta llegar al pobre trabajador del campo y al mendigo. Y allí pudimos observar que la imagen de la muerte se humaniza con los pobres y se regocija ferozmente al llevarse a los poderosos, quitándoles las

⁹² Es poden veure les imatges del pont a <http://lucerne.all-about-switzerland.info/lucerne-spreuerbridge-dance-death.html> i <https://www.atlasobscura.com/places/dance-of-death-bridge>.

insignias del poder. En dicho puente pasamos mucho tiempo. Apeles tomando apuntes⁹³ y yo impresiones para mi libro * [Nota a peu: Véase en el libro I de *La muerte y el diablo* el capítulo «La Danza Macabra y el *Dies irae*»] Evidentemente aquello era la venganza del pueblo y del predicador libre contra los poderosos de la Tierra, laicos o eclesiásticos. La cara y expresión de aquel esqueleto siniestro era plebeya como la de un *sans culotte* francés del noventa y tres. Aquella danza era una *carmagnola* anticipada, y la *igualdad* la proclamaba la muerte. ¡cuánto me hicieron meditar aquellas terribles pinturas! ¡Y cuántas investigaciones y estudios me indujeron a hacer! (Gener, 2007a, p. 186-187)

Tal com ressalta Gener, la Dansa mostra com personatges de diverses jerarquies — normalment s’hi inclou el papa, els reis, clergues... — són captats per la mort, que s’infiltra d’incògnit entre la gent. En aquest sentit, la mort, igualadora, es mostra més cruel amb els rics i poderosos. L’aparició d’aquesta dansa és causada per la desesperació general respecte a la vida, sobreexcitació que fa que tot es representi dansant i, sobretot, per les condicions desiguals d’existència, que només permeten somiar en una vida justa després de la mort. La idea de justícia i igualtat que es percep en la dansa es pot interpretar com una «anticipación del sentimiento democrático» (1884a, p. 221). De fet, Gener entén que la Dansa Macabra és un pas evolutiu cap a les idees d’igualtat de la Revolució francesa⁹⁴ i que implica un desenvolupament en la idea d’igualtat respecte a l’edat antiga, si bé opina, com ja s’ha esmentat, que s’origina en l’acceptació de la impossibilitat de la justícia en el món dels vius.⁹⁵

Que hubo progreso de la Edad Media sobre la Edad Antigua es innegable; la Edad Antigua no creía posible igualdad ni aun en la muerte, y la Edad Media la afirmó; pero la Edad Moderna, trasladándola de la otra vida a la presente, ha cambiado la faz del problema de la emancipación del hombre, haciéndola posible de imposible que era (1884a, p. 221).⁹⁶

⁹³ Robles (2019, p. 127) fa notar que Mestres, a més d’altres llibres il·lustrats aliens, va publicar-ne un de propi el 1884 titulat *La Dansa Macabra* (Mestres, 1884a). El llibre sembla que s’inspira en el Pont Spreuer ja que dibuixa personatges comuns que estan assetjats per la mort.

⁹⁴ Molts anys després a *Amigos y maestros*, en el capítol dedicat Adolphe Willette, afirmarà que el pintor, il·lustrador i caricaturista francès va ser influït per la Dansa Macabra: «Y aquí es donde entra lo que he dicho de la influencia que en él ha tenido la Edad Media. *Le Roman de la Rose*, y sobre todo *La Danza macabra*, han influido en él de una manera patente; pero al brotar de su pincel se han metamorfoseado» (1915a, p. 23-24).

⁹⁵ En aquest sentit, quan descriu la vida d’ultratomba dels egipcis i dels grecs insisteix en el fet que fins i tot en la mort es mantenen les classes socials. Aquest és el motiu pel qual els egipcis s’enduen les seves pertinences al més enllà i que els grecs neguessin de fet la possibilitat de la vida eterna a l’esclau: «El esclavo, este hombre que a pesar de serlo, sólo era considerado por la ley como una cosa, carecía completamente de inmortalidad. Desaparecía sin dejar rastro de sí, como el carnero del rebaño, el perro del huerto, o el caballo del establo!» (1884a, p. 144).

⁹⁶ Com a exemple, d’una versió una mica posterior de la Dansa Macabra en un sentit semblant al que explica Gener però en un sentit més còmic, cal recordar la companyia teatral que es troba Don Quixot al capítol XI de la segona part que està representant aquesta Dansa: «Señor, nosotros somos recitantes de la compañía de Angulo el Malo. Hemos hecho en un lugar que está detrás de aquella loma, esta mañana, que es la octava del Corpus, el auto de *Las Cortes de la Muerte*, y hémosle de hacer esta tarde en aquel lugar que desde aquí se parece; y por estar tan cerca y escusar el trabajo de desnudarnos y volvernos a vestir, nos vamos vestidos

La gran diferència que hi ha entre el *Dies irae* i la Dansa macabra, segons Gener (1884a, p. 233), és que la segona és una manifestació espontània del poble oprimat i que permet variacions en cadascuna de les seves aparicions, mentre que el *Dies irae* és «una especie de poema oficial del cristianismo, en el cual había formulado la iglesia católica varios de sus dogmas en el lenguaje de los símbolos, se conservó único, sin que tuviera imitaciones, ni ulteriores desarrollos». Així doncs, de la mateixa manera que la Dansa mostra el sentir del poble, en el *Dies irae* s'expressa el pensament oficial de l'Església. Per això, el filòsof barceloní fa una anàlisi detallada de molts dels tercets d'aquest poema que tant l'impresiona i que opina que és una obra mestra. Ens centrarem en les estrofes que condensen millor la concepció de la mort del cristianisme.⁹⁷

2n tercet:

*Quantus tremor est futurus
Quando Judex es venturus
Cuncte stricte discursurus*⁹⁸!

Cuán grande será el espanto
cuando venga el Juez Supremo
a tomar estrechas cuentas (1884a, p. 233)

Gener es preguntarà quin és el motiu d'aquest espant i l'origen d'aquesta por a ser jutjat. La resposta és que la culpa prové de la demonització de la natura i de la matèria a favor de la divinització de l'ànima. Com que l'ésser humà forma part de la naturalesa, la culpa li és inherent puix que, per evitar ser culpable, hauria de negar la seva pròpia essència.

8è tercet:

*Rex tremenda Majestatis,
Qui salvando salvas gratis,
Salva me fons pietatis*

Rey de Majestad tremenda,
que cuando salvas lo haces en virtud de tu gracia (no porque
yo lo merezca),
sálvame, ¡oh, fuente de piedad! (1884a, p. 238)

con los mismos vestidos que representamos. Aquel mancebo va de Muerte; el otro, de Ángel; aquella mujer, que es la del autor, va de Reina; el otro, de Soldado; aquel, de Emperador, y yo, de Demonio, y soy una de las principales figuras del auto, porque hago en esta compañía los primeros papeles» (Cervantes, 1998, p. 714).

⁹⁷ L'anàlisi del *Dies irae* es desenvolupa entre les pàgines 153 i 159 del llibre sobre la mort.

⁹⁸ Reproduïm la traducció del mateix Gener perquè s'hi basa la interpretació, si bé no hem detectat en l'original cap diferència que la canviés significativament.

S'hi expressa la injustícia inherent al món medieval, ja que «se pide al Juez que revoque un fallo, que se supone justo» (1884a, p. 238). En l'anàlisi, Gener expressa la paradoxa que s'extreu de la definició de Déu com a infinitament just i a la vegada com a perdonador. Si l'home és culpable ha de ser condemnat, si ha pecat per causes alienes a la seva voluntat (a causa de la voluntat divina) no pot ser considerat responsable dels seus actes i, per tant, hauria de ser absolt en qualsevol de les situacions: «Con decir que el Supremo Señor en el día último obraría como mejor le pareciera, había lo bastante» (1884a, p. 238). Aquesta teoria de la gràcia provocava un estat d'ànim d'angoixa i por respecte del judici, ja que ningú podia estar segur de ser innocent fes el que fes. En aquest sentit, cal recalcar que el tema de la predestinació, la gràcia i la llibertat és un dels grans temes de discussió que porten a la Reforma luterana per exemple entre Erasme i Luter (1996). A la seva anàlisi del 14è tercet:

*Preces mea non sunt digne
Sed tu bonus fac benigne
ne perenne cremer igne*

Mis preces no merecen ser escuchadas;
sólo tu inmensa bondad puede hacer
que yo no arda eternamente (1884a, p. 242)

l'autor definirà el Déu cristià com la unió de Brahma i Siva, és a dir, com la barreja del Déu perdonador i el Déu venjatiu i castigador (igual que farà amb Jahvè en la part de la mort). Gener remarca, però, que la crítica al cristianisme es deu sobretot al quietisme i el misticisme que se'n deriven, que suposen la negació de la vida: «Si hubiera empleado medios activos en vez de los ayunos, plegarias y la divina gracia, a buen seguro habría salido mejor de su empresa. Pero el ser una religión se lo impedía, pues todo debía de esperarlo de la influencia divina y nada del hombre, indigno y decaído de origen» (1884a, p. 242).

18è tercet:

*Lacrimos(a) dies illa
Qua resu(r)get ex favilla
Judicandus Homo reus
Huic ergo parce Deus.*

Día de llanto será aquel
en que el hombre reo resucite de sus cenizas
para presentarse a juicio:
así, perdoname, Señor. (1884a, p. 243)

Aquest és l'últim tercet que Gener transcriu i la seva interpretació el porta a afirmar que, a causa de les idees sobre la mort del cristianisme, l'ésser humà medieval tenia una vida desgraciada que comportava empitjorar la condició física: «Arruinada su salud por ayunos y cilicios o por azotes y abstinencias; viviendo en medio de guerras y pestes; visitado frecuentemente por el hambre» (1884a, p. 244). A més, la possibilitat de salvació que es desprèn del text del *Dies irae* és individual i egoista, i d'això se'n deriva que la societat fos poc cohesionada i solidària, atès que oblidava el concepte d'humanitat. Tot això comporta la impossibilitat del progrés. Segons Gener, els éssers humans vivien més per als morts, és a dir del passat, que per al futur, per als que havien de néixer: «O los que nos preceden viven para nosotros o nosotros vivimos para ellos, o, lo que es lo mismo, o trabajamos por los que han sido o por los que han de venir» (1884a, p. 244). Per últim, Gener compararà la creença en la recuperació del cos en el moment del judici final per part dels cristians amb el pensament revolucionari i materialista, ja que s'espera un món millor a través de la recuperació de la matèria que seria el cos. No deixa de ser una idea, sorprenent i original.

4.8. Espanya serà positivista o no serà

Pues como dijo muy bien Castelar, «aquí la libertad es lo antiguo, y lo moderno es la tiranía». (Gener, 1884a, p. 256)

En el capítol «El Renacimiento y la España católica» Gener n'exposa la visió d'Espanya, que busca mostrar els terribles efectes que han tingut la monarquia i el catolicisme.⁹⁹ Hi emergeixen el federalista, el revolucionari i el filòsof positivista. Gener proposarà una completa bateria d'arguments que configuraran un retrat trist, cru i desolat de la història d'Espanya, a fi de regenerar-la. De fet es podria considerar que aquest apartat és una mena de precedent del regeneracionisme, qüestió present al segle XIX, particularment en la tradició mèdica, si bé es desenvoluparà durant el Modernisme. També és una mostra del pensament federalista després del fracàs de la República. L'objectiu primordial del capítol és demostrar que el catolicisme i la monarquia no són connaturals a la raça hispana, sinó que van ser una imposició dels autoritaris o absolutistes Habsburg i conseqüència de la reclusió davant de la Reforma: «El catolicismo en derrota halló un terreno a propósito para atrincherarse y la unidad religiosa nos cayó encima como una

⁹⁹ Gener (2007a, p. 237-238) explica a *Mis antepasados y yo* les visites que va fer a El Escorial i a Versalles que va utilitzar per fer els capítols sobre la Revolució i l'Espanya catòlica de *La Mort et le Diable*. De la visita a El Escorial: «Nació la idea que informo luego la redacción del capítulo VIII del libro Iº de mi obra *La muerte y el diablo*, capítulo sensacional que fue traducido en varias lenguas a la aparición de la obra».

plaga; mientras la vida renació por todas partes, con ella nos entraba aquí la muerte». (1884a, p. 254).

Gener argüirà que l'edat mitjana no havia estat una època fosca als regnes peninsulars. De fet, eren pròspers en moltes arts i en el comerç i de vegades s'havien oposat al papat, a més del fet que «antes de los reyes austríacos, cerca de la tercera parte de españoles profesaban el islamismo o el judaísmo»¹⁰⁰ (1884a, p. 257). Segons Gener, a molts regnes, especialment a la corona catalanoaragonesa, els cristians conviuen amb jueus i àrabs sense problemes. Gener documenta, per exemple, que s'adoptaven moltes de les lleis jueves i que es permetia als hebreus de tenir alcalde. A part d'això, per seguir demostrant la desvinculació d'Espanya del catolicisme, recalcarà que a Catalunya hi va haver un filòsof com Arnau de Vilanova i fins i tot un antipapa:

Barcelona fue durante largo tiempo asilo de sabios judíos o excomulgados; Arnaldo de Villanueva floreció en su recinto y escribió en ella su teoría herética de que «más vale el bien obrar que la oración y la misa». La ciudad de Reus, antes «Mas dels arreus», debió su origen a una sublevación contra un obispo. Cuando los antipapas, uno de ellos era catalán y abrió un Congreso en Tortosa, en donde se discutió pública y libremente el judaísmo, el cristianismo y el islamismo. El tan tradicional espíritu católico y monárquico de la España no es más que una teoría forjada. (1884a, p. 257)

Tot i que caldria qüestionar alguns dels arguments històrics (l'origen de l'aragonès Benet XIII, l'etimologia de Reus, l'època dels enfrontaments de la ciutat amb el bisbe i la de la *Disputa de Tortosa*, que no va ser precisament imparcial) les pugnes entre el poder polític i religiós són freqüents al llarg dels temps.

En tot cas, Gener prenent haver demostrat que l'Espanya medieval no tenia essència cristiana, voldrà provar que tampoc la monarquia forma part de la seva essència. Per argumentar a favor del republicanisme inherent a l'Estat espanyol, i particularment de Catalunya, esmentarà el Consell de Cent de Barcelona:¹⁰¹ «Barcelona tenía un Consejo de Ciento superior al Rey; éste no se titulaba tal, sino príncipe, y estaba subordinado por juramento al Consejo» (Gener, 1884a, p. 258). La prova definitiva de la naturalesa aliena a la monarquia i al catolicisme d'Espanya van ser per a Gener les grans dificultats que van tenir els monarques absoluts per aconseguir imposar el seu catolicisme i el seu poder, només a base de perseguir, torturar i fins i tot matar els seus oponents i després de moltes

¹⁰⁰ De vegades, Gener no és molt precís en algunes dades per tal que els seus esquemes històrics funcionin. Com és sabut, van ser els Reis Catòlics els qui van expulsar els jueus el 1492.

¹⁰¹ Consell que li inspirarà el títol d'un dels seus llibres més coneguts (Gener, 1891a).

lluïtes. Si Espanya hagués estat per tendència natural catòlica i monàrquica, no hagués calgut matar i amenaçar tanta gent per imposar aquestes idees

Gener opina que Carles V és el culpable del canvi. Pot sorprendre que carregui les tintes en aquest rei per molts aspectes, però convé tenir present que la tradició liberal n'havia remarcat l'autoritarisme, sobretot a propòsit de l'episodi dels Comuners. L'atac que en fa a la seva figura és descarnat i terrible. Analitzarà el caràcter dels seus avantpassats i intentarà deduir-ne la causa del seu imperialisme. «¡Carlos V! Ved aquí el vástago que recopila en sí la ambición de Don Enrique, la insensatez del cazador Max, el temperamento valeroso del Temerario, la frívola frialdad del Hermoso flamenco, la terquedad y la doblez de la castellana Isabel, la sobreexcitación y el extravío mental de su pobre madre» (1884a, p. 261). Un imperialisme fracassat que, segons Gener, correspon segurament a una exagerada megalomania. El que van fer el rei i els seus descendents va ser propagar la mort i la decadència, a la Península i a Amèrica. Àdhuc sovint posaven els seus governs a mans dels seus confessors o del clergat, fet que és un símptoma inequívoc de tornada al passat:

Así como los reyes de Babilonia tenían por primer ministro a un astrólogo mago que les dictaba lo que el dios solar prescribía que hicieran, Felipe III y Carlos II, estos infelices coronados, tuvieron un sacerdote que en nombre de Dios les imponía la conducta que tenían que seguir en su gobierno. (1884a, p. 263)

Un cop ha establert que la monarquia i el catolicisme han estat perniciosos per a Espanya, propugnarà els motius —segons ell, observables i científics— que porten a afirmar la degeneració absoluta i objectiva de les famílies reials.

1. Les malalties mentals: diversos científics (cita entre d'altres el frenòpata Esquirol i el darwinista Haeckel) havien conclòs que, per diverses causes, la probabilitat que algun membre d'una família reial sigui dement és més alta que en els seus súbdits.

2. La vida que porten els membres de la família reial va contra la selecció natural i contra l'evolució normal que ha de portar a terme tot individu per sobreviure, les causes són:

- a) Reben una educació «estrecha y formalista».
- b) No treballen ni necessiten instruir-se, per la qual cosa reben menys impressions.
- c) No rectifiquen els coneixements, ja que mai ningú els porta la contrària.
- d) Com que no conversen amb iguals de manera sincera, tenen idees de la realitat errònies.
- e) La seva voluntat no troba obstacles; això fa que confonguin autoritat amb justícia.

f) Com que sempre es casen amb altres membres de famílies reials, no hi ha renovació possible.

g) L'excitació nerviosa que comporta fundar una dinastia l'hereten els descendents.

A causa de tots aquests motius, entre d'altres que esgrimeix, es produeixen sovint entre els aristòcrates «tristes ejemplos de ineptia, de idiotismo o de demencia» (1884a, p. 265).¹⁰² De fet, els reis de la dinastia dels Habsburg estaven obsessionats amb la mort:

Toda aquella genealogía de monarcas poderosos, síntesis y retrato cada uno de ellos de su época respectiva, parece herida en el fondo por el soplo de la muerte. Carlos V ordena hacerse los funerales en vida. Felipe II se encierra en el mausoleo del Escorial, y muere en un camaranchón pegado al altar mayor. Felipe III se tiende con frecuencia en su sepulcro para probar cómo estará en él después de muerto. Felipe IV sostiene amores con monjas, en celdas cuyo único mobiliario es un ataúd y una cruz negra. Y por fin, el Hechizado [Carles II], muerto ya en vida, cuya existencia pasa entre asperges y conjuros, revisa en la cripta del Escorial los cadáveres de todos sus regios antecesores, y les promete hacerles compañía antes de un año. (1884a, p. 279)

La unió de monarquia i catolicisme va provocar la decadència espanyola i va comportar molts problemes. En primer lloc, els espanyols que volien triomfar a la vida només es podien fer soldats o clergues. Per a Gener, només cal fixar-se en els literats del Siglo de Oro. Aquests, a més, escrivien sovint sobre temes que tenien a veure amb la religió: «Jamás la perspectiva del morir se pintó con más negros colores. Hay ascetas de esta época al lado de cuyas descripciones las del Apocalipsis parecen alegres»(1884a, p. 267) . En segon lloc, cal recalcar el paper de la Inquisició. En tercer lloc, la població disminueix de manera dràstica a la vegada que augmenten els monestirs i els clergues. D'acord amb Céspedes,¹⁰³ a l'època de Felip IV, hi havia 9.088 monestirs sense tenir en compte ni els de monges ni les capellanies, etc. Gener també aporta dades del teòleg Campomanes: «En el obispado de Calahorra había 18.000 curas, en el de Sevilla 14.000; su catedral tenía para su servicio más de 100 clérigos, sin contar los canónigos, etc.» (1884a, p. 271). Tot

¹⁰² Sovint en el futur Gener titllarà els seus enemics de bojós (*El caso Clarín. Monomanía maliciosa de forma impulsiva. Estudio de psiquiatria*) o fins i tot corrents literaris sencers a *Literaturas malsanas*. Cal recordar també el *Cas Wagner*, que inspira l'opuscle de Gener. Encara en el mateix sentit es vol destacar un estudi que utilitza coordenades semblants que es va realitzar uns quants anys després. Ens referim a la polèmica que van protagonitzar Prudenci Bertrana i el Dr. Dídac Ruiz a Girona quan van publicar el seu opuscle *La locura de Álvarez de Castro* (Bertrana & Ruiz, 2007). Tal com explica el Dr. Jubert Gruart en *Diego Ruiz, Prudenci Bertrana i la locura de Álvarez de Castro* (2007), els dos autors van acusar el general Álvarez de Castro, que en nom de Fernando VII va mantenir el setge de Girona, d'estar boig. El que per molts era heroic, ells defensaven que va ser patològic. Les semblances entre aquests dos opuscles i el capítol de *La Muerte y el diablo*, encara que entronquen amb una àmplia tradició i no se'n pot assegurar la influència, permeten il·lustrar la persistència d'un corrent potenciat pel positivisme, també en la crítica política. Per a més informació vegeu Dasca (2016, p. 406-407), on s'apunta que Diego Ruiz va seguir posteriorment aprofundint en la idea de relacionar heroisme i bogeria.

¹⁰³ *Historia de D.Felipe IV*, Barcelona, 1634, lib. VII, cap. IX, p. 272

això fa que «Todo lo provechoso era del rey y del clero, todo lo gravoso de la nación» (1884a, p. 270). La monarquia prenia els fills dels seus súbdits per poder portar a terme les seves guerres i el clergat els agafava perquè formessin part de les seves files. Tot això no podia provocar res més que un desastre econòmic. A més, l'expulsió dels jueus i dels àrabs té unes conseqüències per a l'economia catastròfiques. Es perden els oficis artesanals, treballar productivament està mal vist, el poble es mor de gana i la monarquia espera sobreviure del que aconsegueix gràcies al saqueig dels regnes descoberts i conquerits a l'Amèrica del Sud, però aquest invent econòmic no dura gaire.¹⁰⁴

Aquesta situació es manifesta en la descripció literària d'Espanya. La visió del món que s'extreu del Quixot és precisament la que descriu Gener —recordem per exemple el personatge de Ricote, que és un àrab expulsat bon amic de Sancho i que protagonitza una aventura a Barcelona—, una Espanya pobra, amb molt poca gent culta, i en la qual els que ho són no tenen cap futur ni benefici. Gener cita el diàleg en un dels poemes que obren l'obra entre els cavalls Rocinante i Babieca: «¿Metafísico estáis? —es que no como». Per a Gener, és un símbol de com el pensament i la gana anaven clarament relacionats en l'Espanya del XVII.

El capítol acaba amb una expressió de pena vers els anys en els quals la monarquia absoluta i el catolicisme van dominar Espanya. Gener (responent a la cèlebre pregunta de l'il·lustrat Masson de Morvilliers: «Que doit-on à l'Espagne? Et depuis deux siècles, depuis quatre, depuis dix, qu'a-t-elle fait pour l'Europe?») es dol, hiperbòlicament, del fet que en tot aquell temps no va haver-hi cap descobriment ni cap aportació a la història del pensament i la cultura: «Ni una idea, ni un invento, ni un beneficio» (1884a, p. 279).

Malgrat la quantitat de crítiques vessades, defensarà, contra el que molts intel·lectuals europeus pensen, que Espanya sí que ha col·laborat al progrés d'Europa almenys impedit que els musulmans l'envaïssin. Deixant de banda aquesta fita, no ha ajudat per a res més a la prosperitat d'Europa i, a més, la vida dins de la península Ibèrica ha estat desesperada i trista. Com a conclusió del capítol assevera, amb intenció regeneradora: «Para propagar la fe extendimos el exterminio; pensando sólo en la otra vida olvidamos por completo la presente, y la miseria desoló nuestras comarcas por completo; para salvarnos el alma nos

¹⁰⁴ A part de les citacions de Quevedo que aporta l'autor, val a recordar-ne una, la cèlebre *Letrilla Poderoso caballero es don Dinero*. (1996, p. 675)

embrutecimos la inteligencia, y la ignorancia ortodoxa nos caló hasta la médula de los huesos.» (1884a, p. 281)

4.9. Selecció natural i niciesa

¡Vivan las caenas! [crit dels partidaris de Ferran VII]

Gener volia respondre la pregunta de per què a Espanya el nivell intel·lectual era tan baix i la niciesa s'havia estès per tot arreu. Per contestar-ho, com ja s'ha vist, intentarà aplicar-hi el mètode inductiu basat en fets i utilitzant la ciència del seu temps. Ja s'han exposat algunes causes d'aquest fatal diagnòstic però farà servir un altre argument que té a veure amb una particular aplicació de les lleis de la selecció natural i de la sociologia. Com hem avançat, Gener pensava, seguint entre d'altres a Taine, que el medi, juntament amb la raça i el moment, determinava la producció intel·lectual d'un artista o de qualsevol ésser humà. Es preguntarà, doncs, quin és el medi a Espanya i com influeix en la producció intel·lectual. Per respondre aquesta qüestió, no només contestarà que el medi no permet que prolifere el pensament lliure i la puixança de vida, sinó que anirà més enllà i defensarà que a Espanya es realitza una mena de selecció natural per part de la Inquisició, la monarquia i altres forces repressives, mitjançant la qual s'aniquilen o es bandegen sistemàticament tots els caràcters intel·ligents, lliurepensadors o que poguessin col·laborar al progrés:

La Inquisición, en su afán de exterminar todo lo que fructificara fuera del campo de la fe ciega, condenaba continuamente a la hoguera a los que cometían el sacrilegio de pensar disintiendo del dogma o de la disciplina de la Iglesia. Todo el que era condenado por tal motivo, por lo regular valía más que los ortodoxos, pues disintía; y el mero hecho de disentir supone ya un raciocinio, supone que la inteligencia del que disiente funciona más que la del que tan sólo cree y se conforma, ya que para disentir es preciso comparar. (1884a, p. 271)

Des d'aquest punt de vista tot sistema absolutista o dogmàtic aconsegueix disminuir la intel·ligència, ja que prohibeix i extermina el desenvolupament del pensament crític. Així doncs, a la disminució de la població hem de sumar-hi que, a més de ser pocs, els vius eren els més necis, ja que eren els que havien acceptat l'estat de les coses sense discrepar. A més, aquests es reproduïen i per tant perpetuaven les seves característiques. Segons Gener, el mal no se soluciona en poques generacions, sinó que aquesta mena de genocidi contra la intel·ligència es perpetua fins que la mateixa Naturalesa, pel seu principi de divergència, és capaç de tornar a crear persones crítiques i que tenen pensament propi. El

problema és que, segons sembla, a Espanya es van seguir fent genocidis intel·lectuals cíclics.¹⁰⁵

4.10. Part filosòfica del llibre de la mort

Los conceptos de bien y mal que conforman la moral religiosa son reemplazados por los de útil a la vida o inútil; saludable o nocivo, pues, para él [Gener], lo que contribuye a intensificar y acrecentar la vida es útil, es decir, bueno. (Triviño, 2000b, p. 54)

Gener afirma haver demostrat a la part històrica que «por el mero hecho de existir, todo ser tiende a la vida» (1884a, p. 293). Per això mateix sempre busca millorar la seva vida. Només quan malgrat la lluita no s'ha vist capaç d'assolir la felicitat, ha creat un altre món per tal de poder assolir-la. Opina que quan l'ésser humà imaginava la metempsicosi per tal d'aconseguir la perfecció era com si «presintiera el proceso de ascenso de la vida por medio de la complicación orgánica, a través de las diversas series de seres, apuntado por Lamarck y sabiamente desarrollado por Darwin y Haeckel» (1884a, p. 294). Ara bé, l'ésser humà no ha viscut només per a un mateix. De vegades, ha viscut per a la pàtria, la religió o la humanitat. Aquesta existència ha estat sempre afectada per les idees que ha tingut sobre la vida i la mort, per això, malgrat les resistències que pateixen les idees noves: «a cada nuevo adelanto, a cada idea reformadora, se oponen un sin fin de instituciones viejas» (1884a, p. 295). Confia que es podrà assolir una ciència que, recolzada en el mètode inductiu i els fets, permeti formular què és la mort des d'un punt de vista positiu. La part filosòfica està dividida en dos parts, la primera tracta la vida i la mort i la segona: el cos i l'ànima.

Si la mort és una negació, caldrà definir què és la vida. Gener fa una anàlisi de diferents definicions de vida, citant filòsofs, metges, fisiòlegs, etc., com ara Stahl, Descartes, Pelletán, Kant, Blainville, Bernard, Spencer, Virchow i Littré. La conclusió que n'extreu és la següent: «Ya ningún fisiólogo duda de que el fenómeno fundamental de la vida de

¹⁰⁵ Els segles XVIII i XIX hi són explicats sumàriament. El més destacable del capítol titulat «La revolución» és el paper de l'Enciclopèdia i, sobretot, el fet que els revolucionaris, quan eren guillotinat, fins i tot els que van perdre el cap per ordre de Robespierre —el qual és blasmat per Gener— van assumir amb absoluta dignitat la mort. Asseverarà Gener (1884a, p. 144) tot anunciant la part filosòfica: «El héroe, el cristiano, morían bien en virtud de su ser egoísta. ¿De su egoísmo? Sí, de su egoísmo; no terrenal, pero sí trascendental, pues esperaban que su ser, una vez fuera de la tierra, vería recompensados con usura los sacrificios que hiciera en ella. Pero los sabios de la Revolución tenían un concepto más alto: la solidaridad humana». Completa la idea fent referència a Napoleó, afirmant que: «Ha abierto con su espada el surco por el que ha penetrado la semilla de la nueva idea».

todo ser sea el movimiento de sustitución continuo que se verifica en todo el organismo y que produce la renovación de todas sus partes» (1884a, p. 301). Des d'aquest punt de vista, es pot deduir que la mateixa vida,¹⁰⁶ en un sentit material, parteix de la mort, ja que viure és un procés de destrucció i substitució dels òrgans i de la matèria. La intensitat de la vida es relacionarà amb la velocitat amb la qual es porti a terme aquest procés de substitució i, per tant, a més quantitat de vida, més destrucció de teixits i més reparació.

Si la vida és el procés de destrucció i regeneració, la mort s'entén com el final d'aquest procés, que s'esdevé quan l'assimilació de l'exterior —que és necessària per poder regenerar els teixits destruïts, per exemple, menjant— s'interrompi, sigui a causa de la vellesa o per altres causes. Quan això passi, el nostre cos es fondrà amb la natura i servirem per donar vida i aquesta vida podrà ajudar altres humans. Dedueix d'aquesta teoria que la por a la mort només pot provenir de l'egoisme, ja que no s'ha de témer si s'és conscient que la vida forma part d'aquest procés de mort i naixement i, sobretot, del fet que la mort possibilita la vida dels altres éssers vius.

Per tractar la immortalitat cal encarar el problema del dualisme. Gener es posiciona a favor del monisme i li sembla que el dualisme no es recolza en fets positius. El filòsof barceloní s'inspira en els descobriments sobre la fisiologia humana i defensa la inexistència de l'ànima com a entitat separada del cos: «La Ciencia y la Filosofía, de común acuerdo, afirman hoy, la unidad del ser humano, en cuanto a su Naturaleza» (1884a, p. 312). Per tal d'argumentar a favor del monisme, explicarà els avenços que s'han fet en fisiologia cerebral i buscarà demostrar que el pensament, el que s'ha entès com a ànima, no és res més que la funció biològica d'un òrgan que és el cervell. Gener és conscient que aquesta afirmació no és compartida pels teòlegs ni pels metafísics. És per això que cerca demostrar que a l'univers no hi ha esperit, sinó activitat de la matèria. Aquesta relació la demostrarà explicant diversos experiments que han fet fisiòlegs i psicòlegs de renom, dels quals conclou: «Mientras no se demuestre que el pensamiento, el sentimiento y la voluntad no pueden depender de la organización, no es lógico ni

¹⁰⁶ Sobre el tema de la vida, a *Mis antepasados y yo*, relacionarà el discurs que exposa al llibre sobre la mort amb la seva condició de farmacèutic: «A más, al observar que [la vida] era un resultado complejo de lucha y de fuerzas preponderantes, y al notar que la muerte era solo la ausencia o disminución de estas fuerzas y por tanto la derrota en la lucha por la existencia, sentí como un deber el apoyar la existencia de los mejores, y por tanto de los hombres y de los seres buenos y útiles, y el curar sus males, por el estudio profundo de lo que pudiera contribuir a aumentar sus fuerzas y a disminuirles las contrarias. Entonces la carrera de farmacia me compareció como algo sacramental» (Gener, 2007, p. 92).

racional el hacer hoy la hipótesis de una entidad distinta, que de otra parte, ningún hecho, ninguna observación científica atestigua y muchas contradicen» (1884a, p. 350). .

Si no hi ha dualisme, no hi ha entitats espirituals i, de retruc, no hi ha ànima. Sembla que es fa difícil secundar la idea d'immortalitat. La intenció de Gener serà proposar una teoria de la immortalitat que permeti justificar un ordre social sense la necessitat de fonamentarlo en una entitat suprasensorial i sense que es fonamenti en l'egoisme. Com ja s'ha esmentat i argumentat en la part històrica, la immortalitat proposada per les religions i especialment pel cristianisme és una immortalitat basada en l'egoisme. Sempre que l'ésser humà no ha pogut viure com ha volgut per les causes que sigui, ha creat una felicitat d'ultratomba fruit del seu propi instint de viure: «El propio instinto de vivir se las ha hecho aceptar» (1884a, p. 352). Per tant, la concepció religiosa de la immortalitat en un altre món s'accepta només en èpoques de decadència, com s'ha demostrat també en la part històrica. Per tot això, cal pensar que, si les condicions de vida milloren, la causa d'aquesta idea desapareixerà i, per tant, també la idea de la immortalitat d'ultratomba.¹⁰⁷ Quan aquestes condicions milloren, l'única manera d'imposar la idea és mitjançant la força i les prohibicions, tal com passa ja durant el Renaixement.

Per tot això i mostrant, com és habitual, un optimisme considerable, Gener defensa que l'època que li ha tocat viure és una època en què les condicions de vida han millorat gràcies a la tecnologia i el progrés i que és possible proposar la idea d'immortalitat entre semblants i s'ha negat la immortalitat ultramundana. De la mateixa manera que en un sentit biològic es porta l'herència de tots els avantpassats —que han tingut èxit en la selecció natural—, l'esperit (entès com a fruit del moviment) evoluciona a través de les aportacions de tots els éssers humans. Tots aquells que hagin col·laborat a fer millor la vida dels seus semblants seran recordats i, per tant, seran immortals i el seu esperit romandrà. La vida és una lluita per la supervivència i la seva excel·lència no depèn de la quantitat de temps viscut, sinó de la intensitat amb que s'ha viscut. Del que s'ha pensat, del que es fa, de les condicions a les quals s'està sotmès i als resultats que s'aconsegueixen.

¹⁰⁷ Aquest raonament recorda, vagament, alguns conceptes de la filosofia marxiana com ara *infraestructura*, *superestructura* i la seva caracterització de la religió com a «opi del poble». De totes maneres, no sembla que Marx sigui un dels seus referents principals. Gener s'ocuparà d'un dels seus mentors en la qüestió religiosa, Feuerbach, en *Inducciones*. D'altra banda, Gener estava en contacte amb cercles de lliurepensadors propers a l'anarquisme com els de *La Humanidad*.

Segons Gener, és just, raonable i lògic que sigui a través dels actes notables, de la contribució a la humanitat, que s'aconsegueixi romandre i ser immortal. El progrés ha estat la suma de totes les contribucions de cada ésser humà admirable. Cal, doncs, que qui hagi ha contribuït a aquest progrés romanguí. Per donar més força als seus arguments citarà Spinoza, Proudhon, Renan i Comte. Aquesta és la idea de la immortalitat positivista:

Por la historia y por la suma de la vida que tenemos estamos ligados con los que pasaron, con lo que hacemos, nos ligamos a los futuros. Esta es la gran recompensa de los muertos, y el consuelo de los vivos. Así debemos vivir para los otros, que después viviremos en los otros y por medio de los otros, según la fórmula del positivismo. (1884a, p. 367)

Aquest criteri, a diferència de l'egoisme propi de la immortalitat del cristianisme (com s'ha dit, la salvació és individual), és solidari. Qui hagi millorat la vida de la seva generació i de les futures és just que es guanyi la immortalitat. Qui hagi viscut només per satisfer les seves pròpies inclinacions, mereix ser oblidat i desaparèixer. La responsable de discernir qui mereix ser immortal ha de ser la crítica, que s'ha d'encarregar de descobrir qui ha fet una millor contribució a la humanitat i desemmascarar qui hagi aconseguit la seva notorietat a través de l'engany. Així doncs, els jutges de la immortalitat són els erudits que, com havien fet anteriorment els déus, decideixen qui es mereix la immortalitat i qui no. No gaire anys més tard, Gener (1889c) proclamava la mort de la crítica a *La Vanguardia* i anunciava una nova forma de valorar les obres que no es fixés tant en la retòrica sinó en el que es deia i que apliqués el mètode d'exposar i analitzar.¹⁰⁸

Un cop exposada la seva teoria, Gener intenta rebatre diverses objeccions que ha rebut aquesta concepció de la immortalitat. La primera és que s'acusa aquesta concepció de ser aristocràtica acusant-la de ser elitista, atès que l'oportunitat de ser immortal restaria limitada als savis i erudits, i la gent vulgar sense estudis no hi podria accedir: «El cielo de Renán sería una sucursal de Instituto» (1884a, p. 371). La seva resposta a l'objecció és que en cap cas s'exclou *a priori* cap grup. Tothom té igualtat d'oportunitats, de drets, per accedir a la immortalitat, si s'aconsegueix ajudar els altres. Ara bé, preveure una igualtat que no prioritza el resultat de les accions i la seva utilitat, defensar una igualtat que anés més enllà de la igualtat d'oportunitats, seria caure en l'error dels místics i dels comunistes autoritaris, «que da lo mismo al que huelga que al que trabaja, al que produce, que al que sólo consume, es la igualdad que mata la personalidad humana, la que conduce

¹⁰⁸ Agraïm a Vall i Solaz que ens hagi facilitat la referència.

a la misantropía y a la holganza, la igualdad que todo lo esteriliza; es la igualdad de la injusticia» (1884a, p. 372). Gener havia insistit anteriorment en la paradoxa que implicava que Déu fos just i a la vegada perdonador. Havia insistit també en el fet que, en el fons, això implicava que no hi havia justícia. Aquesta concepció positivista, segons el seu parer, sí que és justa perquè dona a cadascú el premi a la seva feina, al seu esforç per ajudar els altres.

La segona objecció és la qüestió de què passa amb qui no és savi, però sí bo i just. D'acord amb els crítics que plantegen aquesta pregunta, els proletaris, els desfavorits, no tindran ni tan sols el consol del cel o de la immortalitat. La resposta de Gener és que, per una banda, la justícia absoluta no es pot donar al món; per l'altra, creu que és molt millor l'opció positivista que no obligar-los a malmetre la seva vida en nom d'una recompensa posterior. L'opció cristiana els condemna a desitjar la mort. En canvi, l'opció positivista els dona una oportunitat i els exhorta a millorar la seva posició i a lluitar contra els agents opressors. Fa una defensa de l'emancipació del proletariat que podria haver signat qualsevol obrerista referint-se a la immortalitat positivista escriurà: «Este es el cielo que el proletariado ve delante y que conquistará con sus esfuerzos, y penetrará en él más o menos tarde, arrollando todos los obstáculos que se opongan a su camino» (1884a, p. 375). Acaba el capítol, amb l'optimisme propi del seu moviment filosòfic, afirmant que la immortalitat positivista és la realització de la justícia a la terra.

La Belleza que el griego imaginó en sus dioses, en los etéreos espacios de su Olimpo; la Justicia que la Edad Media vio sólo en la otra vida realizarse en el juicio final, por mano del Todopoderoso; la Sabiduría que los neoplatónicos y los cristianos sólo concibieron como un reflejo de la del Omnipotente, las va realizando ya el Hombre en su persona; para ello trabaja, para ello lucha y sufre, para llegar a un día en que todos podamos reunir en nuestra persona una cantidad tal de Belleza, de Ciencia y de Justicia, que podamos exclamar: «¡Eureka! ¡Ya hemos entrado en el cielo!» (1884a, p. 375)

4.10.1. Conseqüències pràctiques

Y después de haberlos agrupado tan mal, les supone a dichos autores el Sr. de Ferran la opinión de que nada queda del hombre después de la muerte, como no sea el ácido carbónico, el agua, el humus (?!), el amoníaco y las sales, cuando todos ellos convienen en que, si algo hay de real y positivo en el hombre, es su tendencia, sus ideas, sus actos, su obrar, su modo de ser, su espíritu (como diría un espiritualista), el cual, después de muerto el hombre, en vez de subir a un cielo hipotético, queda sobre la tierra en las obras y tendencias que el muerto nos lega.

«*El discurso inaugural del presidente del Ateneo Barcelonés*»
(Gener, 1878b, p. 83)

L'objectiu que, segurament, ha tingut Gener en el seu llibre ha estat proposar una concepció de la vida i de la mort que estiguin d'acord amb els últims descobriments de les ciències i que ajudin a augmentar la vida, la felicitat, el progrés i l'alegria dels éssers humans. La manera com es concep la vida i la mort influeix de manera cabdal en la nostra vida. Tota la part històrica ha tingut com a objectiu mostrar-nos com en les èpoques de decadència es generava una concepció de la mort que s'enfrontava a la pròpia intensitat de vida tot construint l'esperança d'aconseguir-la en la vida d'ultratomba. La manera de veure la mort i de morir determinarà, doncs, la forma de viure. Gener accepta aquesta tradició i ens exhorta a tenir una altra concepció de la mort i, de retruc, a generar una moral diferent.

A causa que la vida, gràcies a l'evolució, és, segons Gener, cada cop millor, també els éssers humans tindran menys por a la mort: «Teniendo más libertad, siendo mayor nuestra acción y viviendo más y mejor, nuestra muerte será más feliz, más tranquila, menos temida» (1884a, p. 382). Segons ell, l'opció egoista de la moral cristiana té com a ideal l'ascetisme, que és un clar exemple de negació de vida. En canvi, l'opció positivista proposa que es visqui més intensament, i no per trobar la salvació individual, sinó per aconseguir que tothom visqui millor. La teoria de l'altruisme és la que permet a Gener de proposar una moral i permetre que la societat sigui virtuosa sense necessitat de la religió que fonamentar la moral en el càstig diví o en la vida d'ultratomba. Gener al final de llibre mostra una confiança absoluta, rotunda i desmesurada —i ingènua si mirem com s'han esdevingut els fets— en el progrés i la raó. De fet, en molts aspectes sembla que s'acosta a les velles teories de l'intel·lectualisme socràtic que, com es sabut, defensaven que el mal es fa per ignorància i que, per tant, en el moment en què s'aconsegueixi que tothom conegui el bé i el mal, ningú farà voluntàriament el mal:

Éste es el motivo de que el hombre de nuestra civilización haya llegado a ser, después de la Revolución francesa, tan inmensamente superior al que vivía sujeto al dogma puro. Este es el motivo de la riqueza de las naciones. Cuando no quede ni una sombra del escepticismo de la vida y la tendencia al perpetuo evolucionar esté aclimatada en todos los pueblos, cuando esté encarnada en todas las costumbres, cuando inspire a todos los que dirigen las sociedades, cuando sea la norma de todos los códigos, cuando el hombre en la plenitud de todos sus derechos organice sus agrupaciones en bases de justicia, es decir, en la apreciación exacta de la utilidad y alcance de sus esfuerzos, entonces y estando en condiciones favorables en la lucha para la existencia y obteniendo una gran suma de vida, al luchar no hallándose en frente de un semejante, sino en frente de la Naturaleza, podrá pasar por la tierra, tranquila la conciencia, y terminar con dignidad sus días. (1884a, p. 385)

Gener planteja una forta confiança en el progrés en aquest fragment i vincula progrés, coneixement i pau.

La penúltima objecció contra la seva teoria que afronta és la clàssica que si no hi ha una recompensa a la vida d'ultratomba no es pot fonamentar una moral, ja que no s'aconsegueix cap benefici pel fet d'actuar correctament. Per a Gener, una moral basada en el premi i el càstig no pot funcionar i reitera que les condicions morals han millorat i és absurd basar una moral en l'egoisme. Cita St. Francesc com a exemple de moral altruista, i sempre en serà un gran admirador.¹⁰⁹ Segons Gener, si s'aconsegueix que les condicions de vida millorin i la instrucció sigui generalitzada ja ningú cometrà crims, si de cas, solament «leves faltas, hijas de errores especulativos» (1884a, p. 394). Seguint les teories criminològiques d'autors com ara Lombroso, afirmarà que: «El hombre obra mal, o invade el derecho de los demás, por necesidad, por instinto o por falta de conocimiento de lo que practica» (1884a, p. 393).

Gener acabarà el primer llibre intentant respondre a qui acusa els positivistes d'atiar l'escepticisme i la tristesa. Aquesta tristesa l'atribueix al fet que actualment ens trobem en una etapa de transició; un cop les idees positivistes siguin assumides per tothom, aquest desànim desapareixerà (de la mateixa manera que ja ningú troba a faltar el déu Júpiter). Així doncs, l'últim tema que vol tractar és el fet de si les teories positivistes contribueixen a aconseguir més felicitat per als humans. Respondrà el següent:

No pretendemos que las teorías que hemos expuesto nos hagan felices en absoluto, pues harto sabemos que no hay absoluto alguno que sea realizable, pero lo que sí afirmamos es que están conformes con lo que nos enseña la ciencia, y que no sólo no impedirán la justicia sobre el suelo, sino que, viendo el Hombre que sólo aquí debe realizarla, tenderá a ella con todas sus fuerzas, para ir cada día alcanzando de ella mayor suma (1884a, p. 398).

5. Llibre sobre el diable

L'objectiu d'aquest segon llibre és explicar les «personificacions» de la idea del mal i com aquesta idea ha evolucionat fins a arribar a l'estadi positiu. Un cop s'hagi fet un recorregut per les diverses manifestacions del mal en la part històrica s'arribarà a l'època moderna: «en que las ciencias experimentales, rompiendo los moldes que aprisionaban la

¹⁰⁹ Com es veurà més endavant, vint anys després, Gener citarà Sant Francesc per reivindicar l'altruisme i exemplificar les seves reticències a la moral proposada per Nietzsche. D'altra banda, el franciscanisme té una llarga i diversa tradició.

idea del Mal, las personificaciones horribles que esta engendrara se desvanecen a la observación como vanas sombras que la luz disipa» (Gener, 1885a, p. 7)

5.1. Zoroastre, el positivista

Gener, com s'ha vist a la primera part expressa una gran admiració pel zoroastrisme i opina que aquesta religió és un precedent de les idees positivistes. Segons la concepció de la vida i del mal que es pot extreure de l'*Avesta*, a través del treball i de l'esforç, es pot fer que el mal (Agronamynus) es transformi en bé (Ahura); fins i tot es preveu la possibilitat que el mal desaparegui totalment i tot sigui transformat en bé. Els enemics dels seguidors de Zoroastre seran els ganduls i els esquenadrets o els animals que no donin beneficis —com els rèptils. El que s'ha de fer és treballar per transformar tot el que hi ha en el món en bo, en utensilis que serveixin per a l'home. Per aquest motiu no existeix la tragèdia: «pues en la Bactria, el Hado no domina al Hombre ni este lo acata, al contrario, el Hado adverso que en sí Arimán sintetiza es cada día vencido por el trabajo y la Justicia» (1885a, p. 54). Per això, les seves cançons intenten animar els cors i promoure la vida. El món, la Natura, és vista pels prosèlits de Zoroastre com a quelcom que es pot enfrontar, combatre i transformar a través de l'esforç i del moviment. Gener identifica el pensament dels deixebles de Zoroastre amb el seu propi: la vida ha de ser moviment, treball i transformació de la Natura, així es pot combatre el mal i servir-se de la Natura per guanyar-la —idees similars les defensa Gener a la part filosòfica del llibre sobre la mort. És en aquest context, i apostant per una evident idealització, que pot afirmar el següent:

Si Zoroastro ha existido, ha sido el profeta más grande que han visto los siglos. Cada día, a cada paso vemos al hombre convertir el mal en bien. Todo lo que nos rodea, todos estos inventos, honra de la especie humana, que registran la Ciencia y la industria no son más que «diablos convertidos en ángeles», como diría un poeta Zendo. Lo es el aire que por la vela lleva a la nave a través de los mares, que por las aspas del molino convierte en harina de trigo. (1885a, p. 56)

El zoroastrisme té la visió correcta de la realitat, fins i tot «tiene en gérmen la idea de la evolución», ja que «el noble iranio veía, aunque a través del mito, como la filosofía de la evolución, la Edad de Oro en frente, no en el pasado; el cielo, acá en la tierra, no encima de nosotros ni en otra vida» (1885a, p. 56) i es lamenta que no hagin estat aquestes idees sinó les cristianes les que s'hagin imposat durant l'estadi teològic a Occident:

Si la Iglesia con su sacra ignorancia no hubiese sentado que todo lo mundano era diabólico; si hubiese distinguido y dicho en consecuencia que lo diabólico e infernal era lo inculto, lo salvaje, lo indómito, y por lo tanto que la pereza acrecentaba al diablo, y que éste desaparecía con la Ciencia y el trabajo; si sus ejercicios hubieran sido ideas y experimentos en lugar de latines y exorcismos; si hubiese lanzado el humo del carbón en lugar del incienso, la sociedad se hallaría de seguro a mayor altura que hoy se halla. (1885a, p. 57)

El motiu pel qual aquestes idees no s'han imposat fins a la seva recuperació al segle XIX és que aquesta cultura es va anar modificant i, a causa de diverses contaminacions dels caldeus i dels babilonis, va canviar la seva societat i la seva concepció del món fins a arribar a convertir-se en els perses que es troben els grecs en les guerres mèdiques, que ja estan en plena decadència. Com a conclusió, cal apuntar que de l'anàlisi de la concepció del zoroastrisme de Gener en podem extreure la concepció del positivisme: confiança en el progrés, en la indústria i en la possibilitat d'acabar amb el mal.

5.2. El mal a Grècia i Roma

No hi pensis, en los moixons
que es glacen dintre del niu!
(Bartrina, 2012, p. 61)

En els capítol dedicats a Grècia i Roma, Gener exposarà la concepció grega del mal des de l'època heroica fins a l'època de la decadència romana. Al final del capítol dedicat a Roma, Gener haurà dibuixat la iconografia i els personatges que, amb petits retocs, poblaran l'infern cristià. És remarcable la crítica negativa que fa del pensament platònic i de la seva influència posterior, idea que mantindrà i desenvoluparà a l'època que va ser redactor de la revista *Juventut*.

Gener dividirà l'evolució de la idea del mal i l'infern a Grècia en quatre etapes que corresponen a una evolució cronològica: a la primera etapa anomenada «antehomérica» o heroica, l'Hades es percebia com un receptacle on tots els morts podien trobar la immortalitat. La concepció de l'Hades canviarà a la segona etapa, que és la d'Homer i Hesíode, en què ja es descriu el Tàrtar com a lloc de càstig on s'hi troben els grans culpables, infractors que s'han enfrontat directament als déus, per exemple, els Titans. De totes maneres, Gener destaca que el grec no tem els déus, senzillament, «sólo a su fuerza mayor se doblega». L'admiració pels déus no és deguda a la por a ser castigat a la vida d'ultratomba, com fan els jueus: «Si alguna vez el griego honra a los dioses, es porque al castigar lo hacen con justicia; jamás por ese espíritu de sumisión absoluta ni por ese “don” de amor místico que llevan al semita a anularse ante su dios» (1885a, p. 96). A l'obra

d'Hesíode, tota la realitat se sotmet a la justícia, també els déus; una justícia que no tracta a tothom per igual independentment de les seves accions, però que tampoc evita el despotisme: «No conoce la igualdad extraña del cristiano, que aconseja tratar lo mismo al que ofende que al amigo, pero tampoco legitima el odio» (1885a, p. 97). A la tercera etapa, Gener culpa Plató (1885a, p. 98) de fer més profunda la creença en l'infern, i la influència d'aquest en el món, Plató, segons Gener, «hizo ya verdaderamente terrible la creencia en el Infierno, por la manera como describió el juicio de los muertos.» En aquest judici, cada ésser humà, era presentat per un «demonio o genio protector» i depenent del resultat «pasa a la derecha y sube al cielo» o passa a l'esquerra «para descender a los antros subterráneos». Alguns exemples del que diu Gener —encara que ell no els cita— serien el Mite d'Er (*República* X, 614a-621c), el mite del Carro Alat del *Fedre* (248e)¹¹⁰ i el mite escatològic que es troba al final del *Fedó* (107c-115a).

Nogensmenys, apunta també la importància de la influència de l'orfisme en el pensament de Plató i afirma que el seu infern «preludia al cristiano», ja que la seva idea de culpa és semblant a la que després va defensar el cristianisme ja que posa aquesta vida en funció d'una justícia d'ultratomba. Des del punt de vista de Gener, Orfeu i Dionís per als grecs i Osiris per als egipcis són déus de l'amor que baixen als inferns i redimeixen els humans del pecat original, i després aquesta funció la realitzarà Jesucrist.¹¹¹ En la mateixa línia, Gener opina que Plató va donar molta importància als dimonis que per a Plató són la via per comunicar la divinitat amb la Naturalesa; uns mediadors necessaris a causa de l'excessiu buit que hi ha entre les dues realitats. En aquest punt, Gener fa referència —el cita— al famós relat que va explicar Diotima a Sòcrates i que aquest últim narra en *El Banquet*, on es mostra la naturalesa medidora dels *daimons*. La importància atorgada per part dels filòsofs als dimonis tindrà a veure, segons el farmacèutic Gener, amb una patologia neuròtica: «Sócrates hace a estos genios compañeros inseparables del hombre. Según él, cada hombre tiene uno; todo lo que piensa y todo lo que hace es un demonio quien se lo inspira, y afirma de sí propio que a todas horas oye el suyo. ¡Cuánta influencia tuvo sobre la humanidad la neurosis de un filósofo!» (1885a, p. 103). Per tot això que s'ha explicat i pel fet que no li sembla lògic haver fet «esa división llamada Edad Media»,

¹¹⁰ Per exemple: «De entre todos estos casos, aquel que haya llevado una vida justa es partícipe de un mejor destino, y el que haya vivido injustamente, de uno peor». (Plató, 1981, p. 351)

¹¹¹ Citarà la font d'aquesta informació: «La importante obra» d'Eduardo Gerard «Über Orpheus und di Orphiker», Berlín, 1861.

Gener es mostra favorable a realitzar una nova periodització de la història que comencés amb Sòcrates i Plató i que ell denominaria «La decadència»:¹¹²

Que comprendiera la gran crisis que ha atravesado la Humanidad en Occidente, partiendo de Sócrates y Platón, los cuales representan la tendencia al predominio de la religión, de lo sobrenatural, del absolutismo, y acabando en el siglo XII, época en que empiezan las tentativas que, a pesar de ser contrarrestadas, se presentan cada día más imponentes, llegando a producir el estado actual de civilización. (1885a, p. 265)¹¹³

Després de l'època grega, els dimonis que contenen connotacions positives es transformen, a causa de la proliferació de la superstició, en agents de càstig a l'època romana. Hi ha alguns autors que es resisteixen a les supersticions, un exemple en seria Lucreci a *De rerum natura*, que nega l'existència de l'Hades argüint que els turments més greus són en aquest món: De fet, en el món es poden trobar elements de càstig pitjors que els que hipotèticament es podrien trobar a l'Hades con són les presons o les tortures. Dissortadament, Lucreci¹¹⁴ és considerat un heterodox, no conforma el pensament hegemònic i la superstició s'imposa a la societat romana. Segons Gener, tot el que succeeix a Roma és tingut per un càstig diví, però són càstigs que no tenen res a veure amb la justícia, amb el bé o el mal, sinó amb el domini de la màgia o del desconegut: «La barca de Caronte ya zozobra; ¡tan llena va de los que a él se dirigen!» (1885a, p. 107). A més, i això és el més greu, la proliferació de dimonis i d'éssers malvats no correspon a un augment de la moralitat ans al contrari. La gent, en lloc d'actuar de manera cada cop més moral, el que fa és voler agradar als déus i, atès que aquests no són justos sinó que actuen sovint capriciosament, és la por la que regeix les accions humanes i no l'augment del sentiment de justícia: «La piedad, la sumisión a lo divino oscurecen la noción de la Justicia. Se teme no el mal obrar sino el desagrado de los dioses; todo se vuelve hacerles ofrendas y sacrificios» (1885a, p. 108).

Així doncs, el canvi més significatiu d'aquesta època —que perdurarà, segons Gener, durant segles— és substituir la moral pel ritual, per la litúrgia. No se salva qui fa el bé sinó qui se sotmet als déus i els venera. Per tant, moral i religió queden separades. Nogensmenys, mostrant el seu sòlid optimisme, defensarà que el progrés és inexorable

¹¹² El llibre sobre la mort ja inclou un capítol titulat així. Aquest capítol comprèn l'època entre els segles IV aC i IV dC.

¹¹³ Segons Gener (1885a, p. 265), actualment ens trobaríem en aquesta època, que acabaria «el día en que la religión no tenga influencia alguna sobre la evolución de los organismos sociales, ni sobre la de sus individuos»

¹¹⁴ Pel que fa a Lucreci cal destacar que el mateix Gener havia traduït com a mínim el cant III i que l'havia llegit a l'Ateneu Barcelonès (Vall i Solaz, 2005a, p. 10).

fins i tot quan sembla que no s'esdevé, ja que allò que pot semblar un retrocés és en el fons també un pas cap al progrés: «Y del cristianismo, desdoblándose a su vez, haciéndose su ortodoxia cada día más dogmática y sus herejías cada día más científicas, ha salido el estado de cosas moderno» (1885a, p. 106).

5.3. Satan sive natura

¿Y si luego resulta que no hay cielo?
Una duda. (Bartrina, 2002)

Jahvé, el déu dels hebreus, és per a Gener el primer déu monoteïsta. N'estudia, doncs, amb especial atenció les característiques perquè creu que pot il·luminar la concepció del mal a l'actualitat.

Una característica inèdita i significativa que s'atribueix a Jahvé és que inclou en si mateix el mal i el bé. Aquest tret diferencia el judaisme de les religions estudiades fins al moment, que com a regla general enfrontaven una divinitat bona i una de dolenta, habitualment identificades amb la naturalesa. Una divinitat positiva, per exemple, estava identificada amb el Sol i una de dolenta amb un terratrèmol. Conseqüentment, Jahvé, realitza les característiques d'un Déu bo i també les atribuïdes al diable o al mal. Inicialment, absorbeix moltes de les característiques dels déus del panteó politeïsta, això fa que assigni a les accions humanes el bé i el mal indistintament i, el que és més important, sense cap criteri discernible. Les seves decisions són tan justes com injustes i és impossible predir com actuarà.

Tot i heretar alguns dels atributs dels déus del politeïsm, Gener sosté que Jahvé no forma part de la natura. No s'identifica amb cap element natural, no és del món de les coses, però n'és el creador i, per tant, pot alterar-lo com vulgui. Tot el que passa a la natura se li atribueix, tant que el sol surti cada dia com que no ho faci; que plougui o que no plougui. Tot depèn de la seva voluntat i del seu caprici. Si bé no s'identifica amb la naturalesa, és l'amo de tot i els humans han d'agrair a Jahvé que els hagi donat el que posseeixen: «El israelita es solamente el colono de sus tierras, cuando las tiene; el señor de ellas es Jahvé» (1885a, p. 68). Fins i tot la justícia se sotmet a Déu: en les taules de la llei, la primera és respectar Déu per sobre de totes les altres regles. A més, és un Déu guerrer que ataca a qui no és jueu sent capaç d'ofegar els enemics al mar, enviar plagues...

En la lògica d'una filosofia de la història que implica el progrés, cal explicar com pot ser que Jahvé s'imposés als déus politeistes hegemònics. El motiu que esgrimeix Gener és l'alienació respecte a la natura causada per la cruesa de les condicions naturals. Jahvé es podria salvar i imposar precisament perquè era estrany a la naturalesa. En el moment en què «cansados de la tierra los hombres buscaban en el cielo su morada» va poder triomfar sobre la resta de déus, com que la naturalesa i la vida eren adverses, el déu que es situava fora de la natura podia aconseguir «que todos los hombres del Imperio a él se sometieran al terminar la Edad Antigua» (1885a, p. 81). És precisament l'emancipació de Jahvé de la natura el «gran servicio al progreso humano» dels hebreus. Segons exposa Gener al llibre de la mort, el fet que Jahvé estigués allunyat dels fenòmens va propiciar que molt de temps després les lleis de la ciència es poguessin imposar, la religió va deixar d'ocupar-se d'aquest món que va quedar orfe i erm perquè els científics poguessin estudiar-lo sense impediments: «Cuando el sacerdocio poseía el saber, la inteligencia humana contentaba con la sabiduría sagrada. Divorciada la ciencia de la religión, al recogerla la razón la encontró laica» (1884a, p. 126). Aquesta serà, doncs, la gran aportació al progrés de la humanitat que van fer els hebreus.

Aquest procés d'emancipació de Jahvé de la naturalesa és explicat amb tota mena de detalls i coincideix amb la manifestació de Satanàs. Gener situa la primera aparició de Satanàs al Llibre de Job. Satanàs es mostra en aquest llibre com a membre de la cort celestial i realitza una mena de juguesca amb Déu ((Jb 1:6-12) 1992, p. 1051): «Un dia que els fills de Déu van anar a presentar-se davant Jahvé, Satanàs també va anar-hi entremig d'ells». Després que Déu descrivís Job com a «un home íntegre i recte, que tem Déu i s'aparta del mal», Satanàs opina que Job actua bondadosament perquè Déu l'ha beneficiat: «Has beneït les seves empreses, els seus ramats pul·lulen pel país. Però estén la mà, toca els seus béns, i et juro que et maleirà a la cara». Aleshores Jahvé va dir a Satanàs: «Mira, deixo tots els seus béns a la teva discreció. Evita només d'allargar la mà contra ell. I Satanàs va sortir de la presència de Jahvé». Satanàs es mostra com un crític inexorable que trobava a tothom culpable. El diable promou que es cometin errors convençut de la debilitat humana però, a la vegada que absorbeix la negativitat de Déu i de l'ésser humà, assumeix també la naturalesa i tot el que li pertany. El poble jueu acceptarà aquesta separació molt influït, segons Gener, pel medi en el qual vivien. El mateix Satanàs transformarà el medi de Job per posar-lo a prova. És doncs la ignorància de la naturalesa i el fet que només en veien la seva part més negativa i dolenta el que va

exiliar Jahvé de la natura en la consciència dels hebreus: «Este dios llegó a ser en la imaginación del hebreo distinto de la Naturaleza, gracias a su ignorancia, ya que no conocía a ésta [la naturaleza] bajo sus más espléndidas manifestaciones» (1885a, p. 80). La percepció de la naturalesa hostil del medi serà per a Gener la que afavorirà la identificació del diable amb la natura.

5.4. «El dios Pan ha muerto»

«El dios Pan¹¹⁵ ha muerto. Una religión del espíritu está a punto de aparecer» (1885a, p. 120). Amb aquesta sentència comença el capítol dedicat als primers cristians. Gener narra com la supersticiosa Roma havia concebut la igualtat «en la corrupción a todos los hombres». Explica com a Roma «la crápula era general» i hi havia una proliferació de lupercals. La situació no li sembla a Gener desitjable, més aviat decadent: «Aquello era la descomposición anticipada a la muerte, el *delirium tremens* del vicio» (1885a, p. 121). Tot i les seves reiterades crítiques a l'ascetisme, afirma que l'excés de desig també porta a la infelicitat, expressant al final del fragment que es cita a continuació una frase que pot fer pensar en Schopenhauer:¹¹⁶

Pero el disfrutar extenua, la voluptuosidad agota: la borrachera debilita; el sensualismo enerva; la crápula embrutece; de las orgías salen anemias, neurosis, histerismos y nostalgias. A la sobreexcitación sucede la languidez; después del eretismo viene la parálisis: en pos del goce el hastío, tras la gula el ayuno; el apetito exagerado provoca la inapetencia. El placer es sólo la primera parte del dolor. (1885a, p. 121)

Gener copsa les contradiccions entre les seves afirmacions en aquest capítol i la seva crítica a l'ascetisme, per això a l'apèndix VII creu necessari aclarir l'afirmació: «Así la carne que fue objeto de culto es ya estigmatizada». Matisant les seves opinions sobre l'ascetisme i sobre la importància de l'encarnació de Crist en l'allunyament de Déu de la naturalesa, explicarà que la transició del culte a la naturalesa cap a l'ascetisme no va ser violenta sinó que es va desenvolupar de mica en mica a mida que el politeisme es transformava en monoteisme. De fet, entén que el cristianisme durant un temps va ser

¹¹⁵ Pierre Grimal (1981, p. 402-403) descriu Pan atribuint-li les següents característiques: «Se le representa como un genio, mitad hombre mitad animal. [...] Le place especialmente el frescor de las fuentes y la sombra de los bosques. [...] Pan es también una divinidad dotada de una actividad sexual considerable. Persigue a ninfas y muchachos con igual pasión. Incluso tenía la fama de buscar la satisfacción en sí mismo cuando había fracasado en su persecución amorosa». De vegades se l'identifica amb Baco o Dionís.

¹¹⁶ Respecte a Schopenhauer com es veurà al llarg del treball hi manté una relació ambivalent, el criticarà a *La muerte y el diablo* però matisarà la seva opinió a *Literaturas malsanas*.

també una religió de la naturalesa i que els primers cristians alexandrins entenen el crist com un déu fàl·lic.

Malgrat aquests matisos atribuïts al cristianisme, l'allunyament de la naturalesa s'enceta amb el monoteisme, però influeix en els altres àmbits de la vida que mica en mica ocupant la religió que es presenta com si fos la salvadora de tots els problemes.. També la filosofia rep aquesta influència. Filòsofs com Plotí o Filó estaran influïts per plantejaments religiosos; religió i filosofia s'utilitzen mútuament per poder desenvolupar-se: «La Filosofía se ampara, para fortalecerse, del principio de la religión; y la religión, para crecer, se nutre de la Filosofía» (1885a, p. 131). Pensament i religió s'unifiquen i configuren la concepció del mal pròpia dels primers cristians, que deriva de les concepcions de Jahvé i dels grecs. Per exemple, el pas de la paraula *dimoni* grega a la paraula *diable*. El canvi de paraula implica un canvi de concepte, els dimonis, com s'ha vist, no eren necessàriament dolents; la paraula *diable* perd les connotacions positives que podia albergar el *dimoni*. En grec, *diable*, segons Gener, vol dir calumniador, un calumniador pot associar-se, per exemple, a la serp del Gènesi. El text bíblic analitzat per Gener per fonamentar la seva hipòtesi és el Llibre de la Saviesa, II, 24, escrit per un jueu alexandrí en grec, d'on cita: «Por la envidia del Diablo, dice, entró la muerte en el mundo» (1885a, p. 141).

Gener explica com es dona la transformació del dimoni com a servidor de Déu —que trobem per exemple a Job— cap al diable calumniador. Considera que la llegenda que més influeix en l'evolució de la idea de mal és la que concep Satanàs i la seva cort com a àngels caiguts. El text que fa servir Gener per exposar aquesta caiguda és l'Apocalipsi, on s'explica com una serp de set caps anomenada *diablos* s'enfronta a Sant Miquel i perd, caient a la terra amb tots els àngels que la secundaven, moment des del qual comença a venjar-se:¹¹⁷ «El gran drac, *la serp* antiga, l'anomenat diable i Satanàs, el qui enganya tot el món, fou llançat a la terra, i els seus àngels foren llançats amb ell» (Ap. 12:7- 12:18). La caiguda dels cels deixa Satanàs i els altres àngels com a habitants de la naturalesa, exiliats del cel i, per tant, capaços de fer el mal en aquest món. La teoria resultant és com una mena de maniqueisme, contra el qual va lluitar Agustí d'Hipona.

Segons Gener, a partir del moment en què la figura de Crist comença a tenir importància, la idea del diable heretada n'esdevé l'antítesi, de la mateixa manera que, com hem vist,

¹¹⁷ Gener cita a Renan, que identifica la serp amb l'Imperi Romà

ho era de Jahvé. Si, en un primer moment, s'identificava Crist amb la natura, successivament la idea de Crist s'allunya del món i, per contra, el diable va assimilant les característiques que abandona:

El concepto que del Diablo tuvieron los cristianos de la segunda generación es que siendo el contradictor debía de ser todo lo contrario de lo que ellos defendían. Defendían lo divino, lo espiritual; Satán era, pues, lo humano, lo carnal. Defendían el Dios único, y el Cristo; los dioses del politeísmo eran, pues, los demonios de Satanás. Defendían la Naturaleza celeste, la Naturaleza terrenal pertenecía de derecho al Diablo. (1885a, p. 146)

La identificació del diable amb la natura es va veure reforçada mitjançant la confluència de Satanàs amb els déus pagans. Aquests déus van poblar la naturalesa tot omplint el buit que havia deixat Jahvé. Tot el que es considerava malvat sucumbia a aquest procés antitètic. Per tant, la mateixa Roma clàssica va ser identificada amb Babel i, així, sotmesa a Satanàs.

5.5. *Fides et ratio*

En resumen, Satán, que estaba precontenido en germen en el seno de Iahveh, dentro del cual se agitaba confusamente, se desprende de él ya en el libro de Job, y a partir del cautiverio de Babilonia va emancipándose, bajo la influencia persa, hasta que llega a ser su antítesis en el período cristiano, en que recibe el esfuerzo [refuerzo?] que el paganismo moribundo le trae con sus dioses infernales. (1885a, p. 90)

El desinterès per la naturalesa va tenir conseqüències epistemològiques. La ciència, la filosofia, no van desaparèixer, però es van transformar en teologia. Aquesta transformació té com a conseqüència l'aparició de la gnosi¹¹⁸ i la patristica, que tindran com a objectiu explicar i legitimar la concepció religiosa del món, del bé i del mal ja que «Jamás la Humanidad ha seguido un sistema sin una explicación que lo legitime». Aquesta explicació tindrà com a objectiu convèncer els éssers humans que la concepció cristiana és vertadera o «al menos, verosímil», (1885a, p. 152) requisit indispensable perquè sigui

¹¹⁸ Gener dedica moltes pàgines del llibre sobre el diable a exposar el pensament dels gnòstics: refereix el pensament de Procle, Simó el Mag, Basilides, Marció, Valentí i altres. També explica el pensament d'alguns pares de l'Església, a més dels explicats, com Ireneu, Orígenes i Climent d'Alexandria. El seu amic Alfred Opisso escriu un elogi del capítol sobre la gnosi: «Felicitémonos de que un escritor afiliado a la escuela positivista haya dado tales pruebas de conocimientos sólidos y maduros en un punto de la historia que parecía estar bajo el exclusivo dominio de algunos teólogos o rancios canonistas. Si otra cosa no bastase a demostrar que el Sr. Gener es una notabilidad en el conocimiento de la historia y de la filosofía, el estudio acerca de la Gnosis sería suficiente a hacerle una reputación» (Opisso, 1881a, p. 12).

acceptada. El coneixement de la natura esdevé secundari, l'únic desitjable serà el de Déu i el del món celestial. Conseqüentment, tot pensador o filòsof que parlés de la naturalesa «era inspirado por Satanás» (1885a, p. 148)

Com a exemple d'aquesta evolució, s'adduiran Tertul·lià i Agustí d'Hipona. El pensament de Tertul·lià és àrduament criticat per Gener: «Áspero y enemigo de la Ciencia, expone una teoría bárbara, con una ingenuidad que espanta: “El mal es el pensar —dice—, el Bien, la sumisión absoluta, ciega, a los poderes eclesiásticos”» (1885a, p. 182). També opina que Tertul·lià és enemic del treball, de la indústria i fins i tot del progrés: «Sólo hay de verdadero lo primitivo, lo antiguo; todo lo innovado es falso. Así, en sus escritos el Diablo comparece como una especie de razón de ser de la progresión constante» (1885a, p. 183). En aquest fragment identifica diable i progrés. Per tot això, entén que Tertul·lià és un gran enemic dels principis positivistes.

Nogensmenys, Gener s'adona que el pensament de Tertul·lià no és el que s'imposa en els primers moments del cristianisme. Alguns filòsofs utilitzaran el pensament dels pensadors grecs i romans —sempre que no es refereixin a la naturalesa— per tal d'explicar millor la fe. Un exemple d'aquesta actitud és Agustí d'Hipona, que a més establirà la concepció del mal dels primers cristians. Després de disputar amb els maniqueus i amb Pelagi —del qual Gener es mostra un entusiasta—, subscriurà que la causa del mal és l'home i no Déu. Des del punt de vista d'Agustí, Déu va fer l'home lliure i la llibertat és la condició de possibilitat del pecat. Com que l'ésser humà va triar pecar, es va produir el pecat original que tots arrosseguem des del naixement, per la qual cosa la salvació haurà de provenir de Déu. Per tant, per a Gener, Agustí introdueix l'arbitrarietat en l'home i, a més, la impossibilitat de fer el bé, que prové de Déu. Gener conclou com a final d'aquesta primera etapa del cristianisme: «El dogma de la Iglesia quedó definido por Agustín. La humanidad entregada como presa al Diablo, se halló ya en la imposibilidad de hacer el bien de por sí sola» (1885a, p. 200). En aquest punt s'acabaria l'estadi teològic —com ja s'ha apuntat al llibre de la mort— i començaria l'estadi metafísic.

5.6. El Mal a l'edat mitjana

No es con el hijo de Dios con quien debemos platicar, sino con nuestros hijos.

Dios (F. Sunyer, 2013)

A manera de resum, cal recapitular el que s'ha exposat fins ara respecte a l'evolució de la idea del mal i les seves personificacions. En primer lloc, Gener ha explicat les característiques del zoroastrisme caracteritzant-lo com una mena de precursor del positivisme: els seguidors de Zoroastre creuen en el progrés i en el valor del treball per tal d'acabar amb el mal. En segon lloc, Gener ha exposat la interpretació de la concepció del mal a Grècia i Roma, considerant el pensament de Plató com l'inici de la decadència a causa de la creació d'un món ideal, el menyspreu per la naturalesa i la valorització del judici d'ultratomba. En tercer lloc, Gener ha exposat el procés d'estranyament de Jahvé amb la naturalesa i l'apropiació del món per part de Satanàs fins al punt de provocar el desinterès pel món de les coses per part dels filòsofs i els científics per tal de focalitzar-se en entendre a Déu. Per fonamentar tot aquest procés, segons Gener, l'Església utilitza la filosofia que tindrà el paper de legitimar i fonamentar aquestes idees.¹¹⁹

Com ja s'ha apuntat, l'arribada del messies comporta una apropiació de la naturalesa per part de Déu que el porta a competir amb el diable. Déu s'ha fet carn i s'acosta altre cop a la natura. La profecia anunciava que després de l'adveniment del *messies* el món de la naturalesa s'acabaria i hi hauria el judici final, però «la Naturaleza no murió. Las estaciones continuaban sucediéndose; cada primavera nuevas flores, nuevas hojas; cada otoño nuevos frutos» (1885a, p. 203). Com que la naturalesa va seguir existint i el Crist de mica en mica s'anirà allunyant de la naturalesa, l'ésser humà omplirà la naturalesa de diables i de sants. Gener apunta la impossibilitat que el poble pugui suportar el monoteisme, ja que el monoteisme implica l'allunyament de la realitat circumdant, implica allunyar-se de la natura i l'ésser humà hi viu, s'hi relaciona. Com que el buit entre una divinitat única i el món de la vida és massa gran, en un primer moment es transformen els déus pagans en sants: «Los necesita para que le guarden la cosecha, vigilen la casa, velen el sueño de sus hijos» (1885a, p. 209). Gener, que ja ha referit la transformació dels

¹¹⁹ L'evolució en la concepció del diable a l'edat mitjana s'analitza en dos capítols diferents: el capítol 7, intitulat «El diablo bestial y el pobre diablo», en què es parla del diable vist pel poble, el diable ridícul, i el capítol següent, intitulat «El gran diablo», en què es parlarà del diable vist pels nobles i l'Església que s'identifica amb els grans perills d'Occident, com poden ser els musulmans.

déus pagans en diables, relata també com davant la dificultat d'entendre una natura òrfena de déus, aquests déus pagans es transformen en sants, cada lloc, cada poble, tenia el seu i àdhuc n'hi havia pels oficis, per les estructures socials, etc. En aquest sentit el monoteisme era només aparent i Gener opina que el poble va mantenir el paganisme però amb formes diverses. Posteriorment, la mateixa Església cerca aturar la proliferació de sants i romanen només els diables. Aquests diables podien ser fins i tot burlats si s'era devot a Déu i, per extensió, es podia burlar el mal i les seves conseqüències, subvertint la naturalesa, realitzant el miracle. Els diables esdevenen éssers propers i populars, com Gener il·lustra amb la iconografia de les gàrgoles i els balls de diables, que ell recorda al Camp de Tarragona.

A la vegada que es trobava el diable ridícul, hi havia un diable fort i poderós que afectava el destí dels pobles i als governants, i que era el culpable de les desgràcies que passaven al món, que no podien provenir de Déu: si un rei s'enfrontava al papat era a causa que estava posseït pel diable, si algú defensava idees que no estaven d'acord amb l'ortodòxia, era perquè parlava a través del diable... Després d'haver usat la filosofia per fer raonable la fe, un cop consolidat a través de la conversió de Constantí, segons Gener, el cristianisme es convertirà en enemic de la filosofia, sobretot a partir del concili de Nicea —«golpe de Estado de Nicea»— i es començarà a perseguir tothom que no estigui d'acord amb la doctrina acceptada al concili.¹²⁰ Gener, essencialment, estableix tres grups que van ser acusats d'estar influïts pel diable: els islàmics els quals elogia profusament com a exemple del progrés científic («Todas las ciencias de la Naturaleza eran cultivadas en la Espanya árabe») i tècnic com el sistema de reg a València o a poblacions del sud d'Espanya. D'altra banda, van recuperar el pensament d'Aristòtil i no «el alma de Platón, el padre de la decadencia» (1885a, p. 252). A més, segons refereix Gener, persegueixen els místics, que són acusats de ser posseïts pel diable, perquè posen en dubte l'autoritat eclesiàstica i, amb la mateixa imputació, els pensadors heterodoxos anomenats «adoradores del verbo». De totes maneres, el pensament ortodox vincula els mots a la realitat, tergiversant la tradició aristotèlica, igual que l'escolàstica i la retòrica s'encimbellava identificant saviesa i ciència amb paraula. Gener concep l'escolàstica com un discurs buit i metafísic que compara amb la filosofia més estesa en el pensament liberal del Madrid del seu temps, el krausisme: «Precisamente algo de esto pasa hoy en día en

¹²⁰ Al concili de Nicea (325) entre altres temes es va condemnar l'arrianisme afirmant la divinitat de Jesucrist i es va adoptar el *Credo* com a fórmula de compromís. Gener entén que sota el desig d'unificar les creences de l'Església s'atacava el lliurepensament.

Madrid, bajo la influencia krausista, de un lado, y la de la oratoria política, de otro» (1885a, p. 273). El menyspreu a la retòrica buida serà una constant en el pensament de Gener.

Per exemplificar la lluita entre pensament heterodox i ortodox a l'edat mitjana, Gener analitza amb detall el cas d'Abelard,¹²¹ ja que el considera simptomàtic. Abelard cerca — i segons Gener ho aconsegueix— a partir de raons, convèncer els altres filòsofs de les seves tesis i aquests, en lloc de contradir-lo, opten per silenciar-lo i cremar els seus llibres. El seu adversari filosòfic no serà algú més savi i intel·ligent que ell, sinó Sant Bernat, que el respondrà només amb prohibicions:

Pronto el caballero de la razón encontró un caballero de la fe que se le opusiera. Éste fue un monje que vivía en una mísera choza al lado de un monasterio, abstraído del mundo hasta el punto de no saber la nacionalidad ni el nombre de los territorios que recorría, tan apartado de los sentidos, que tomaba el aceite rancio por agua; espíritu creyente que lo ignoraba todo, todo lo que no fuera de Dios o de los santos. Bernardo de Clairvaux oyó decir un día que la herejía se popularizaba, y creyendo a Dios en peligro, corrió a defenderle. ¿Con argumentos? No, con anatemas. El Verbo estaba esta vez con el heresiarca. (1885a, p. 277)

Els escolàstics utilitzen la paraula però no hi creuen veritablement i per això necessiten de la violència. La profusió de discursos que qüestionaven el dogma i desafiaven l'ortodòxia va provocar que els pensadors puristes bastessin un nou relat que, des de la racionalitat, anul·lés la mateixa racionalitat, imposaven una veritat única inqüestionable. Gener opina que l'escolàstica és un discurs buit que, de fet, no parla de res, només té l'aparença de racionalitat ja que no es refereix a les coses sinó que només és autoreferent, això fa que s'esgoti i es malbarati el talent. Els conceptes van començar a ser contaminats per paraules buides que es centraven en la forma sense tenir en compte què es deia —cita el tractat *Sic et non* d'Abelard: «Un arsenal de sentencias contradictorias de los padres de la iglesia». L'oblit de la naturalesa es consolida amb l'escolàstica, ja que era una forma de pensament que no tenia en compte la realitat percebuda pels sentits i només versava sobre el mateix pensament, sense referir-se a cap realitat externa.

Está bien, que trabaje el pensamiento, pero que trabaje solo; nada del contacto impuro con la Naturaleza; la cópula de la Naturaleza con el intelecto daría hijos sacrílegos; sólo el estado casto es el perfecto; que se mantenga, pues, el pensamiento puro de todo contacto sensual; no importa que sea estéril y que sucumba a fuerza de funcionar en vano. (1885a, p. 280)

¹²¹ Gener no només es referirà a Abelard com a representant del pensament heterodox i de la persecució del pensament, addueix també, entre d'altres, l'exemple de Roger Bacon, de qui explicarà les persecucions que va patir, i el considerarà precursor del positivisme.

Per a Gener qui va extreure «una conseqüència extrema» d'aquesta forma de pensar va ser el filòsof català Ramon Llull inventant la seva «màquina de pensar», que partia del principi que «todo lo que existe en la Naturaleza existe a la vez en el espíritu en forma de idea», de manera que, de l'anàlisi de les nostres idees, es podia deduir el coneixement de tot l'univers. Gener explica l'art combinatòria de Llull, que permetia, a partir dels seus cercles concèntrics, conèixer tota la realitat basant-se en la correspondència entre les categories conceptuals i el món. Aquest mètode feia inútil la investigació alhora que permetia que l'home deixés de pensar ja que la màquina ho feia per ell.¹²²

Tot aquest procés porta Gener a permetre's definir el pensament de l'edat mitjana amb una metàfora orgànica que ja havia utilitzat a la introducció de l'obra: «Y todo el pensar de la época se convirtió en una verdadera masturbación mental» (1885a, p. 280)

5.7. El diable cristià (o com omplir el paradís de malvats)

Mentrestant lo capità
s'agenolla per resar:
—Déu meu —diu— que feu mercès
a qui us prega, feu que ja
no es mori cap negre més.

Lo negrer
HENRICH HEINE (Bartrina, 2012)

Un argument clàssic a favor de la pervivència i necessitat de la moral cristiana era que la desaparició de déu i de la religió implicaria un increment de la immoralitat i del nihilisme, ja que era impossible fonamentar una moral sense recórrer a una entitat suprasensible (per exemple, per a Kant és un dels postulats de la raó pràctica). Gener s'oposarà a aquesta idea i, de fet, la capgirarà argumentant que és exactament el contrari, ja que en nom de Déu s'han fet i es poden fer les més grans immoralitats. Ho il·lustrarà amb diversos exemples, com la croada contra els càtars. En remarca l'absurda acusació d'heretgia i els mesquins arguments que es van utilitzar per demostrar que el diable havia posseït els

¹²² És destacable la crítica de Gener a Llull, és sabut que la revifalla del lul·lisme va ser important a partir del 1900 en un cert pensament «heterodox» que volia fer front al tomisme de Torras i Bages, Balmes i d'altres. Ens referim al ja citat a la introducció Mn. Salvador Bové i especialment a Francesc Pujols.

albigesos.¹²³ Citarà Guillem de Tudela, que narra la croada i mostrarà com el cristianisme no s'estalvia la crueltat ni la immoralitat.

El buen prelado [referint-se a un abat que dirigia les tropes] había hecho una lista de los que estaban entregados al Diablo; pero en el furor de la acometida el abate del Cister [Arnau Amalric?] encuentra engorrosa la distinción en tales circunstancias, y tirando de la espada exclama: «¡Matadlos a todos; Dios ya reconocerá a los suyos!» (1885a, p. 290)

Per afermar la idea de la relació entre immoralitat i cristianisme, Gener analitza la relació entre cristianisme i diner. El filòsof explica que, al llarg de les primeres èpoques del cristianisme, els diners estaven considerats com a agents del diable, per la qual cosa estava mal vist acumular-los i la usura era un pecat, fet que va afavorir que els jueus dominessin la banca i se'ls caracteritzés per l'avarícia. Amb el temps, però, la jerarquia eclesiàstica s'adona de la necessitat de col·lectar diners i aquest és l'origen de la vinculació entre salvació eterna i diners.¹²⁴ Una dels usos recaptatoris més criticats seran les butlles, que impliquen que qui tingui diners podrà assolir la salvació. Gener transcriu la que ell anomena «Tarifa de Juan XXII», una mena de tractat de moralitat on es qualifica, quantifica i jerarquitzava cadascuna de les faltes a partir del seu valor pecuniari:

—Por la absolución del que hubiera poseído una mujer en una iglesia y cometido otros desmanes; 6 gros.

—Por la absolución de un clérigo concubinario, con dispensa de la irregularidad, y esto a pesar de las constituciones provinciales y sinodales; 7 gros.

—Por la absolución del que hubiere cometido incesto con su madre, su hermana o cualquier otra mujer que fuere su parienta por sangre o por alianza o bien con su madrina; 5 gros.

—Por la absolución del que hubiera desflorado a una virgen; 6 gros.

—Por la absolución de un perjurio; 6 gros.

—Por la absolución del que hubiere muerto a su padre, a su madre, a su hermano, a su hermana o a un pariente laico (si hay un pariente clérigo entre los asesinados, deberá el matador ir a visitar la Sede Apostólica); de 5 a 7 gros. por muerto

—Por la absolución de un marido que hubiere apaleado a su mujer y la hubiere hecho abortar con una paliza; 6 gros.

¹²³ A més de la croada contra els càtars, Gener explica altres exemples sobre com l'acusació de possessió del diable es feia de manera arbitrària i el fet que alguns bons governants es trobaven enfrontats a l'Església per tal d'aconseguir manllevar el seu poder. Per contra, denuncia casos de dirigents que, malgrat la seva immoralitat, eren salvats per haver fet algun tipus de favor a l'Església.

¹²⁴ Gener cita «L'elogi dels diners» d'Anselm Turmeda que atribueix a «el librito popular, en Cataluña, conocido bajo el nombre de “Lo Fra Anselm”», tal com era conegut el molt reeditat i popular *Llibre de bons amonestaments*. Citem-ne l'última estrofa: «Diners, vulles, doncs aplegar / sin pots haver, nols deixes anar / si molts ne tens porrás tornar / doctor en Roma» (1885a, p. 304)

—Por la absolución de la mujer que con el auxilio de un brebaje o de cualquier otra maniobra hubiera muerto al hijo que llevaba en su vientre; 6 gros.

Nota. —Si el que hubiere empleado las maniobras antedichas fuere un clérigo, y hubiese muerto el hijo en el seno de la madre, se le tratará como si hubiese muerto a un laico. La pena indicada es igual.

—Por la absolución de pillajes, incendios, robos y asesinatos de laicos, CON DISPENSA; 8 gros.¹²⁵ (1885a, p. 307)

La prioritat de l'Església, segons Gener, no és la moralitat del poble, sinó la seva pròpia supervivència. De fet, hi ha una conseqüència perniciosa, s'aconsegueix que només el poble, que no podia pagar les butlles, sigui qui s'hagi de comportar moralment. Conseqüentment, si s'accepta l'argumentació de Gener, el cel està ple d'assassins, violadors, etc., que van poder pagar la seva salvació:

La violación, el incesto, el asesinato, la expoliación y el robo se absuelven por dinero, y no tardan los papas en confirmarlo poniendo un precio fijo a la redención de cada pecado. ¡Quién no querrá comprar la salvación de su alma, que ya se vende! El cielo se abre con llaves de oro forjadas en el infierno. (1885a, p. 307)¹²⁶

Finalment, es referirà a Dante, que va escriure «un poema sobre el castigo del Mal y el premio del Bien». En aquest poema, *La Divina Commedia*, el geni florentí expressarà la seva visió del mal com a teòleg, però també com a moralista. Condemna els filòsofs o els que han viscut un amor il·lícit a l'infern però els aplica penes lleus i fins i tot agradables. En canvi, castiga els materialistes i també alguns papes i bisbes enemics. Segons Gener, el mèrit de Dante, a part d'haver format la llengua nacional italiana i gràcies a ella haver forjat molts segles abans, la futura unitat italiana. És haver expressat la naturalesa del bé i el mal del seu temps, que es basava en el criteri humanista, a partir de la moralitat de les accions i el criteri eclesiàstic per la submissió a la divinitat: «y el poeta florentino, a la vez hombre y teólogo, nos presenta en su Infierno los que son culpables ante ambos criterios, ante el de la Iglesia y ante el de la justificación humana» (1885a, p. 313)

¹²⁵ La font citada per Gener és: «TARIFA CANCELARIA Y PENITENCIARIA, Edit. Toussaint — Denis, París 1520». Gener indica, a més, que l'ha consultat a la Biblioteca Nacional de París. S'ha consultat el catàleg en línia de la Biblioteca Nacional de França i la referència és correcta: *Taxe cancellarie apostolice et taxe sacre penitentie itidem apostolice. Venundantur Parisiis, in vico Sancti Jacobi, ad Crucem lineam, prope sacellum divi Ivonis, per Tossanum Denis, bibliopolam, cum Descriptione Italie ac Compendio Universitatis parisiensis et taxis beneficiorum ecclesiasticorum regni Francie. 1520*, París, T. Denis, 1520. Gener l'atribueix a Joan XXII ([1245-1334](#))

¹²⁶ Molts anys després serà un tòpic de les seves narracions que les millors persones eren a l'infern. Per exemple al «Theological Palace».

5.8. Aquelarre (s. XIV)

No conoció aún ese Diablo de insurrección y de Naturaleza que reinó en los siglos XIV y XV. Por esto en su Infierno [el de Dante] no hay siervos, sublevados, ni conjurados del aquelarre, ni médicos. (1885a, p. 313)

Gener defineix el segle XIV com un segle boig, de transició:

El siglo XIV es el siglo de la sinrazón y del furor. No es un siglo normal sino un siglo enfermo. Las epidemias materiales y morales son lo que más le caracterizan. Su historia cabe entera dentro de la patología. [...] Tiene la locura del genio, no la demencia de la imbecilidad. Como si quisiera empujar la edad que se va y preparar el terreno a la que viene, el Diablo cambia la generación a toda prisa. La muerte extermina las viejas gentes por la peste y el amor se afana en producir las nuevas por el adulterio (1885a, p. 314).

La bogeria seria promoguda per les espècies vingudes d'orient i per la calor. També és un segle eminentment femení fet que per a Gener és negatiu. Descriu el segle com una època desordenada, a la vegada que genial, amb tres papes a la vegada... Aquest desordre provoca que el poble comenci a desafiar l'Església ja que fins a aquell moment només els savis i filòsofs s'enfrontaven a l'Església. Però perquè el poble «se diera al Diablo» calia el descrèdit del papat i del feudalisme. Això succeeix a partir de la immoralitat d'aquestes institucions¹²⁷. Ja s'ha vist el tema de les butlles i, a més, Gener en refereix una llista que documenta en nota a peu en la qual mostra pràctiques immorals entre els eclesiàstics. Un símbol del desprestigi de l'Església i del feudalisme és la llegenda del Comte Arnau, en la qual es narren les relacions adúlteres del comte amb l'abadessa: «En la balada del conde Arnau, hay también la siguiente estrofa que dice el condenado: “Feune tancá aquella mina, muller leal / Que va'l convent de les monjes de Sant Joan”» (M. Milá “la poesía popular”. P. 140.) (1885a, p. 330)). D'altra banda, les injustícies del comte amb el poble fan que es revolti i arribi a assaltar el castell. El Comte, a més, és condemnat a vagar com una ànima en pena pel que ha fet a la família i súbdits.

Els rituals com el sàbat i l'aquelarre seran en un primer moment una exaltació de la naturalesa i no es faran a la llum pública, sinó en la clandestinitat. El sàbat serà un ritual «en honor de los espíritus de la Naturaleza proscrita, celebrada en la oscuridad y el silencio de la noche, en la que se manifiestan los restos del paganismo conservados por

¹²⁷ Opisso opinarà referint-se a aquest capítol a la seva ressenya sobre *La Mort et le Diable*: «Los abundantísimos datos que contiene la obra del Sr. Gener acerca de aquel estado de general perturbación, afligen el ánimo mejor templado» (Opisso, 1881b).

el pueblo»¹²⁸ (1885a, p. 326). De totes maneres, el susdit descontent envers el sistema social convertiran aquests rituals pagans en una protesta contra el sistema feudal i l'Església. Per exemple, en el Sàbat:¹²⁹ «El villano se prepara a romper la vara del avellano contra el señor, pues ya está cansado de partir peras con él» (1885a, p. 327). Aquestes festes estaven protagonitzades per les dones i la dansa i, per a Gener, les bruixes eren el revers de la Verge Maria. Com havia passat amb la dansa de la mort, es percep una analogia entre la dansa i les reivindicacions democràtiques, en aquest cas entre dansa i contacte amb la naturalesa.

Referint-se als aquelarres nega que fossin només «una bacanal en la que satisfacían todos los instintos brutales» (1885a, p. 337) i defensa que en aquesta «especie de francmasonería de las selvas se tramaban las insurrecciones, que estallaron a últimos de siglo XV en toda Europa.» I encara insisteix en el seu valor polític i reivindicatiu atorgant-li el mèrit de ser precursora de la revolució.

Un cop explicat el paper dels aquelarres, Gener exposarà la importància de l'alquímia per tal de dilucidar el concepte de mal en el seu temps. Els alquimistes eren percebuts com diabòlics perquè treballaven amb la naturalesa i «Dentro de sus vasijas, en sus hornillos, con sus fuelles, calentaron la naturaleza que el cristianismo había declarado muerta» (1885a, p. 343), ja que «o la Naturaleza, es decir, la materia no estaba muerta sino dormida, o había resucitado». Si la natura era viva, també ho era el diable que s'identificava amb ella i així els alquimistes van ser empaitats com si fossin bruixots. La persecució als alquimistes afecta també literats com ara Enrique de Villena (1384-1434), responsable, entre altres obres, d'una traducció de l'*Eneida*. Gener considera Villena un precursor del positivisme: «Con el marqués de Villena empezaron las persecuciones

¹²⁸ No cal dir que la bibliografia sobre la bruixeria és molt abundant. Entre els folkloristes catalans, se n'ocuparà Cels Gomis, que en recollirà casos des de 1864, editats pòstumament amb el títol de *La bruixa catalana: aplec de casos de bruixeria, creences i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864- 1915*. (1987). Entre altres fonts, Gener es val sobretot del llibre de Lancre *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et demons*.

¹²⁹ Aquesta festa la considera Gener hereva dels misteris del Baco Sabaceo a l'Apèndix X «El dios luminoso de la borrachera pasa con todo su cortejo desordenado y furioso por un corredor oscuro, de la clara antigüedad a la tenebrosa Edad Media» (1885a, p. 503). Gener exposa en el citat apèndix com els cultes dionisiacs es van proscriure a l'època romana: «En seguida los “misterios dionisiacos” fueron prohibidos en toda Italia» (1885a, p. 503). Els rituals s'oculten durant segles i reapareixen transformats en el Sabbat i els aquelarres: «Algunos siglos más tarde los siervos oprimidos se acogen a tales misterios y es cuando los vemos ya aparecer con el nombre de “sábados”. Los sátiros se vuelven diablos fétidos; las ménades, brujas; al tirso sucede la escoba, las antorchas se convierten en cirios verdes y los gritos de Saboé en “Sábat”; por lo demás, las mismas danzas obscenas, la mismo omnigamia, las mismas borracheras, fabricación de filtros, venenos, abortivos y demás brevajes» (1885a, p. 504).

contra la ciencia en España. A partir de aquí comienza a apagarse la luz en la península Ibérica» (1885a, p. 349)

Com a conclusió, escriurà Gener: «De fines del siglo XV a principios del XIX, durante tres siglos la ciencia muerta espera su resurrección encerrada en la redoma del dogma católico, herméticamente tapada, hasta que la libertad moderna viene a romper el cerrado receptáculo que la aprisionaba» (1885a, p. 349).

5.9. Faust i la persecució de la diferència

Quan Gener analitza el Renaixement, el primer tema que aborda és la demonització de la impremta. La invenció de la impremta respon segons Gener a l'aplicació de la llei que natural que s'aplica a la societat que afirma que «la necesidad de una función es la productriz de un órgano» (1885a, p. 350). N'és un exemple la invenció de la impremta que és originada per la necessitat de conèixer, això és, si se segueix la lògica de la interpretació generiana, acostar-se al diable, al mal, ja que «mucho antes de la invención de la imprenta las gentes, como presas por el Diablo, ardían en extraños deseos de saberlo todo» (1885a, p. 351). Habitualment, l'invent de la impremta s'atribueix a Gutenberg però Gener aventura la hipòtesi que qui regentava l'empresa on treballava Gutenberg era qui ell anomena Faust. L'origen del mite de Faust provindria d'aquest personatge històric, ja que seria un dels inventors de la impremta que havia estat acusat d'haver fet un pacte amb el diable. La prova d'aquesta acusació seria la resposta que va haver-hi a la impressió de les primeres Bíblies:

Entonces se creyó adivinar allí la garra del Diablo. El bermellón era sangre humana; el negro, carbón del Infierno. No cabía duda, el copista era un brujo. Se le presentó, se le formó proceso, y, nueva prueba de su complicidad con el maligno: en su casa se le encontraron tantas biblias, que una comunidad entera no hubiera podido escribir ni en cien años; y Faust vivía solo. (1885a, p. 359)

Inspirades en aquest personatge històric, sorgeixen les diverses versions del Faust en què ven la seva ànima a canvi de coneixement, tal com explica Juan José del Solar (2004, p. 17)¹³⁰ en el pròleg a la seva edició de la primitiva història anònima del Doctor Johann Fausto:

¹³⁰ La història que citem, Gener la considera apòcrifa, es refereix a qui ell anomena «el segundo Faust» (1885a, p. 362)

El mòvil essencial de Fausto es, pues, según el autor anónimo, la *curiositas*, vale decir aquel afán por conocer lo incognoscible para el hombre, por penetrar en la naturaleza misma de las cosas o «especular sobre los elementos», fórmula que solía englobar tradicionalmente las indagaciones efectuadas en el ámbito de la alquimia y de la magia.

Aquesta curiositat de Faust ha de ser castigada com a desmesura i excés. Gener, entre altres fonts, cita la versió del Faust de Marlowe. Faust, gràcies a la ciència i la tècnica, hauria inventat la impremta i hauria permès que tothom pogués accedir al coneixement. D'aquesta història se'n pot deduir la noció del mal del Renaixement i també ofereix la possibilitat de fer una interpretació del mite fàustic que va immortalitzar Goethe. El diable, doncs, és en aquest mite font de coneixement, identificació amb els clàssics pagans. La impremta permetia que la part de la població alfabetada i amb prou poder adquisitiu pogués accedir a textos que no pertanyien a l'ortodòxia: «Fausto es el gran alquimista que ha hallado la piedra filosofal del espíritu. Es la personificación de la ciencia contra la fe, de la generación que, harta de sufrimientos, se da al Diablo para alcanzar el bien en vida acá en la Tierra» (1885a, p. 365). L'home comença a mirar al seu voltant i vol conèixer i entendre i això, en el mite, s'identifica amb entregar-se al diable. El diable era la Natura i, per tant, qui l'entén, qui treballa amb ella, qui la investiga, és qui ara ja voluntàriament s'hi entrega. Parlant encara de Faust apuntarà:

Es el gran herético excomulgado, que si bien desespera de lo celeste no está abatido, pues de su desesperación brota el genio que pone la mecánica al servicio de la idea, cerrando con el libro, la Edad Media en que nació, y abriendo la era de la Edad Moderna con la evocación de la Naturaleza, que en el siglo XV estaba a punto de resucitar y sólo esperaba tal conjuro para presentarse deslumbradora. (1885a, p. 365)

L'única manera d'entrar en l'edat moderna, d'acostar-se a la ciència era, en un moment de transició, certificar el pacte amb el diable, amb la Natura.

Gener havia explicat com la decadència de l'Imperi Romà va venir acompanyada d'un increment desmesurat de les supersticions. Al començament del Renaixement, desenvolupant la tendència de final de l'edat mitjana, constata que va succeir el mateix fenomen. Es va començar l'època amb la crema de lliurepensadors com ara Jan Hus, Giordano Bruno o, per part dels calvinistes, Servet¹³¹. Però posteriorment van abundar els conjurs, els filtres, les bruixes, els endevins, els miracles, Nostradamus i altres profetes,

¹³¹ Molts anys després, el 1911, amb altres lliurepensadors dedicarà un llibre als tres personatges per reivindicar que s'erigís un monument a Servet titulat: *Tres mártires del librepensamiento* (Gener et al., 1911)

etc. Com a reacció a aquest fenomen i a la mentalitat renaixentista, apareix la Inquisició, que, amb les seves acusacions i tortures, incentiva la invenció de fantasies malignes. Els posseïts pel diable es multipliquen i les fogueres s'encenen contínuament. Gener analitzarà el llibre *Malleus malleficarum*¹³² de Jacobo Sprenger i Enrique Inquisidor. Aquest llibre, usat pels inquisidors, el titlla de grotesc: «Las barbaridades y estupideces que en él se consignan vienen afirmadas con una serenidad que aplasta» i «las pruebas no son necesarias, pues con el Diablo no se discute» (1885a, p. 371). El llibre ho explica tot sense deixar cap espai al dubte. A més, «el juez podrá prometerle la vida al acusado, con tal que confiese completamente y denuncie a los cómplices, sin que venga obligado a cumplirle la promesa luego» (1885a, p. 372). La immoralitat dels inquisidors sembla evident, àdhuc els bens de l'acusat se'ls reparteixen entre l'acusador i els membres del tribunal.

Com era esperable, aquestes normes de la Inquisició van implicar una multiplicació dels bruixots: «Bodin anuncia que hay más brujos en Europa que soldados tuvo el ejército de Jerjes» (1885a, p. 383), fins i tot els mateixos acusats creien que eren veritablement bruixots ja que el deliri es generalitza i la gent comença a creure que veritablement tenen poders sobrenaturals. A més, destaca que les víctimes de les acusacions de bruixeria van ser principalment les dones: «Y mujeres hermosas en su mayor parte» (1885a, p. 373) i conclou afirmant que una epidèmia moral es va apoderar de la cristiandat.

Aquesta situació va portar al caos més absolut fins al punt que «todos los caminos de la vida precipitaban a la muerte. Para estar seguro de no ser quemado, no había más remedio que ser de los que quemaban a los demás» (1885a, p. 374). L'última personificació del bruixot (o del diable) serà convertir-se en eclesiàstic: «En la historia anónima del doctor Fausto, impresa en Francfort en 1587, el autor protestante nos presenta a Mefistófeles bajo el capuchón de un fraile mendicante» (1885a, p. 385).

¹³² «Me impresionó tanto una tal crueldad premeditada con tal refinamiento, que me reveló a lo que el bárbaro puede llegar al perfeccionar por el estudio su barbaries,(...). Y me puse a buscar entre los libreros de viejo si encontraba alguna edición del célebre *Malleus Maleficarum*, código cuyo original en pergamino allí les servía de norma a los inquisidores. Y encontrando un ejemplar me marché satisfecho, pues podía escribir con conocimiento de causa un capítulo de la segunda parte de *La muerte y el diablo*. (Gener, 2007a, p. 154)

5.10. La mort del diable

Temen que una autentica libertad de especulación o cualquier ampliación de sus facultades de pensamiento pueda, al producir hombres incrédulos, convertirlos también en gente malvada e infeliz. (Mill, 1995, p. 36)

Gener ha defensat que el poder de Satanàs prové, entre altres motius, d'haver estat l'antítesi de Crist. Així va adquirir la seva força i es va convertir en príncep de les tenebres i amo de la naturalesa. Conseqüentment, l'extinció de la força de Crist va associada a la manca de fortalesa del Diable. Mentre la societat es va tornant cada cop més laica i va expulsant el cristianisme de les estructures socials, amb el Crist es foragita de la natura Satanàs.

El procés que descriu Gener és gradual. Protestants i catòlics s'acusen mútuament d'estar posseïts pel diable. Els inquisidors necessiten justificar la creixent immoralitat dels eclesiàstics i el diable serà el pretext, així justificant, per exemple, conductes com els abusos dels confessors que aprofiten la seva posició per mantenir relacions amb les penitents. Segons Gener, són tants els casos d'immoralitat entre els clergues que finalment els inquisidors decideixen deixar de perseguir-los. El motiu que es dona és que «es el espíritu santo el que impulsa. Dios posee por medio de sus fieles. El apóstol lo ha dicho. “Todos somos miembros del Cristo.” El Jesucristo de los católicos volvía a aparecer como el Xristos fálico de Alejandría» (1885a, p. 389). Tot això és causat, segons Gener, per l'increment generalitzat del pecat i el fet que el religiós n'escolta les confessions. El sensualisme es palesa també en la mística i en la lectura apassionada del *Càntic dels càntics*, l'exemple que adduirà serà el de Sta. Teresa de Jesús. A més de tot això, cal esmentar que, en obres com la història anònima del doctor Faust de 1587 —com ja s'ha dit— o el *Paradís perdut* de Milton, el diable es mostra com un teòleg cristià en el primer cas i com a escolàstic en el segon.

La proliferació de perversions Gener l'atribueix a les condicions de vida dels cristians en els convents, és a dir, al medi. Hi vivien sense poder desenvolupar les funcions bàsiques de l'existència i la vida que portaven —ociosa i basada en l'oració— no era la més apropiada per tal de poder controlar les passions, per a Gener sinó les ocupacions que incideixen en el món i cerquen de transformar-lo:

La clase de ocupaciones de curas y monjas no es las más a propósito para dominar las pasiones y menos en el aislamiento. Para éstas no hay más derivativo que el trabajo racional, el funcionar de la inteligencia, el estudio de las ciencias, la concepción de las grandes obras de arte, la

política, las empresas industriales; el ocio místico la oración son trabajos que no desvían la fuerza nerviosa hacia otro lado. Los mismos santos han hecho contar que a pesar de sus ayunos y cilicios, el maligno les ha atacado hasta con el sacramento en las manos (1885a, p. 393).

S'atribuïen les conductes anòmales a una intervenció del diable quan segons Gener eren conseqüència dels principis sobre els quals es fonamentava el mateix catolicisme:

Los moralistas y canónicos creyeron que esto eran casos aislados y lo explicaron de una manera casuística. ¡Error gravísimo! El pecado provenía de una parte del principio místico del catolicismo de haber proclamado el amor divino, la razón herética y el trabajo un castigo; y de otra, de la reglamentación represiva de las instituciones religiosas en contra de las corrientes de la época. [...] El mal estaba en el fondo y no en los accidentes. (1885a, p. 393)

Gener exposa, al final de la part històrica, com el diable, a partir del segle XVIII, va de mica en mica sent expulsat del món i, simultàniament l'Església, atès que els governs es van allunyant de la seva influència. A Espanya, Carles III, «no solo impuso silencio al Diablo, sino que una noche echó del reino a todos los jesuitas». Tot i les limitacions de la Il·lustració espanyola i l'expulsió dels jesuïtes d'altres països, considera el govern de Carles III, com «un gobierno de volterianos» (1885a, p. 404). Satanàs s'havia identificat i havia promogut el coneixement i la ciència i és precisament el progrés científic la causa de la seva mort. Quan l'evolució de la ciència el desterra de la naturalesa es tanca, amb Déu, en convents, monestirs i esglésies i ja només allà se'l troba: «No había otro demonio que el de los frailes» (1885a, p. 405). La Natura ha estat alliberada i, precisament és la pròpia ciència que ell havia inspirat la que lluitant contra el sobrenatural el fa morir. I acaba la part històrica afirmant que l'esvaïment del cristianisme implica també la mort del Diable: «Así es que en sus últimos tiempos, el diablo se hace cristiano y muere en los brazos de la religión en que naciera» (1885a, p. 405).

5.11. De la idea del mal filosòficament considerada

L'home, que per unir els llunyans pobles
 ha fet esclau el llamp, ¿no podrà un dia
 estrènyer la distància, avui immensa,
 que hi ha entre el cap i el cor? ¿No podrà treure,
 com del carbó el diamant, de l'egoisme
 l'amor per a posar-lo en sa corona?
Epístola. (Bartrina, 2012)

En el penúltim capítol, exposa la concepció filosòfica del bé i el mal que ha induït a partir de la part històrica. Parteix de la idea que, després de la mort del diable, els conceptes de

bé i mal ja no es poden considerar en un sentit absolut, atès que es tornen impossibles les personificacions, ja que no hi ha cap ésser humà que sigui bo o dolent en un sentit absolut. Conseqüentment, no hi ha lloc per a una encarnació diabòlica que representi el mal: «Su última personificación, el Diablo, se ha desvanecido ante los conocimientos positivos» (1885a, p. 412). Tampoc per a una divinitat que representi el bé, així doncs, conclou que la filosofia contemporània rebutja el mal i el bé com a entitats absolutes.

En caldrà escatir, però, el significat relatiu. La primera definició que en proposa Gener és la següent: «Por poco que analice y observe, el que quiera podrá convencerse de que se llama “bueno” todo lo que sirve al fin a que se le destina, y “malo”, todo lo que no sirve para lo que ha de servir» (1885a, p. 413). Els fins dels humans consistiran en la satisfacció de les necessitats tant orgàniques com superorgàniques.¹³³ Ara bé, no tots els éssers humans i totes les organitzacions tenen els mateixos desitjos, ja que a nivell corporal tots els humans són semblants però a nivell del sistema nerviós, Gener entén que les diferències són molt significatives. Per exemple explica que per a Mozart una lleugera disharmonia era un gran mal en canvi per a la majoria dels humans els resulta indiferent. Ara bé, la idea és que tots els humans i totes les cultures arribin a tenir els desitjos superiors: «La obra de la civilización estriba en hacer que lleguen a valer más los que hoy aún valen menos»¹³⁴ (1885a, p. 417). Gener manifesta l'etnocentrisme propi del positivisme i es prefiguren els arguments de tall etnicista que caracteritzaran el seu pensament posterior.

Classificarà els mals dels que anomena homes superiors depenent del seu origen en tres tipus: procedents de l'inorgànic, de l'orgànic o del superorgànic. L'argumentació de Gener cerca demostrar que el desenvolupament de la ciència i del saber han fet que els mals es redueixin considerablement i que això s'ha aconseguit també a causa d'haver deixat enrere els plantejaments teològics. A tall d'exemple, l'anàlisi dels mals procedents dels elements inorgànics i orgànics: el fet que la natura no estigui divinitzada (gràcies al judaisme i al cristianisme) permet poder lluitar contra ella i fer avançar el coneixement,

¹³³ Defineix aquest concepte manllevat del pensament de Spencer com a «algo que procede o es propiedad de una organización superior a la organización individual» (1885a, p. 414).

¹³⁴ Es mostra favorable al fet que a tots els pobles i cultures «se les respete y aun se favorezca su evolución». Per aquest motiu es declara favorable a l'abolició de l'esclavatge. Ara bé, no creu que tots els éssers humans hagin de tenir els mateixos drets en un sentit absolut: «Pero dar los mismos derechos absolutos al salvaje que al hombre civilizado, es utópico e injusto a la vez, pues los derechos provienen de las necesidades y las necesidades no son iguales en organismos distintos»; «Los derechos anteriores a las necesidades son un puro concepto metafísico» (1885a, p. 416).

la ciència i la tècnica, i aquest progrés possibilita que es puguin controlar millor les catàstrofes naturals i les malalties. Entre les possibles mesures per tal d'erradicar les malalties, particularment les malalties hereditàries, proposa aplicar a les unions «un criterio científico»: «Si se hiciera una selección inteligente», es podría «modificar y curar la enfermedad del individuo antes de procrear» (1885a, p. 420). Per tant, Gener es mostra favorable a l'eugenèsia —en auge aleshores— en alguns casos i manifesta que les teories de Darwin i de del zoòleg especialitzat en embriologia Dareste¹³⁵ sobre els monstres, demostren que «el Hombre puede modificar sus razas a voluntad» (1885a, p. 420).

Si el bé s'assoleix sadollant necessitats, el mal provindrà de no poder-les satisfer. En aquest sentit, hi ha una «infinidad de estados patológicos» que provenen de no poder satisfer les materials, intel·lectuals o afectives. Segons Gener, la indústria, la medicina i la higiene permeten mitigar i fer minvar aquests mals. Els estats patològics poden ser també col·lectius i afectar tot un poble o una època,¹³⁶ com per exemple el mal que comença abans del cristianisme i que encara dura i que provoca les visions de sants, diables, etc.

En l'exposició del mal considerat filosòficament, analitza el crim seguint de prop les teories de la jove ciència criminològica de, per exemple, Lombroso, partint del fet que no és un «mal producido libre y conscientemente». El crim seria causat o bé perquè el criminal ha estat afectat per condicions que superen la seva voluntat, generalment socials, o bé per una malaltia mental, o bé per ignorància del que és la justícia. Sigui quina sigui la causa del crim, en tot cas, la pena ha de ser proporcional a la culpa i ha de tenir com a finalitat la correcció de la conducta que ataca l'organització o el progrés de la vida i només en allò que pot fer mal i en res més. En atenció a això, s'haurà d'establir què és el dany i una correspondència entre el dany infligit i el càstig: «El individuo perjudicial, pues, no debe perder más derechos que aquellos que no pueda ejercer sin que el daño se siga, y sólo por el tiempo en que esta condición se verifique» (1885a, p. 424). A més s'haurà d'estudiar les causes per les quals l'individu comet el crim i tenir-les en compte a l'hora d'aplicar la pena. Una manera d'evitar el crim serà millorar aquesta societat. Qui ho pot portar a terme són les organitzacions més desenvolupades i instruïdes, que tenen

¹³⁵ A la revista *Pabellón médico* s'ha trobat una referència al doctor Dareste on s'explica de quina manera modificava les cries de gallina a partir de canviar les condicions del medi de l'ou aconseguint malformacions o «monstres», exactament: «Calentando, por ejemplo, un huevo más por un punto que por otro, o exponiéndole a un enfriamiento parcial, se produce una perturbación en el desarrollo, traducida en la práctica por una mala conformación más o menos notable» (Machucho, 1874).

¹³⁶ En aquest punt prefigura la temàtica de *Literaturas malsanas*

l'obligació de perfeccionar la moral social i individual, prefigurant la futura teoria de l'aristarquia, afirma: «Así, la nación, la provincia, la ciudad, la agrupación social o el individuo más perfectos, más múltiples, más diferenciados, tienen el deber de influir sobre las colectividades o sobre los individuos más simples, más homogéneos y más inconscientes» (1885a, p. 426).

Un altre dels mals que analitza és la injustícia: opina que la primera font d'injustícies és la mala distribució de les rendes. Tot i que es manifesta a favor de la propietat privada perquè és la conseqüència del treball i de l'esforç, afirma que el motiu de la mala distribució de les rendes és el deficient criteri de valoració. Per exemple, es dona valor al capital que no genera res, a la usura i a l'especulació: «Lo que hoy en día en el comercio se llama el valor de las cosas, no es su valor sino lo que se hace pagar por ellas» (1885a, p. 430). Entén que no podrà ser que en la societat positiva hi hagi persones que visquin en la pobresa, però considera que per solucionar aquest problema no caldrà la intervenció governamental en l'economia, sinó que el capital de mica en mica, amb el canvi de les condicions de vida provocades pel progrés científic, només donarà rèdits econòmics a aquell que treballi. La recepta per solucionar les desigualtats serà el coneixement:

El desconocimiento del valor positivo de los trabajos humanos es una de las principales fuentes de injusticia, y para ello el único remedio es la ciencia, y con ella el conocimiento exacto de la organización y de los esfuerzos que se necesitan para cada producción determinada. Saber y reconocer: he aquí los dos agentes de emancipación de todas las fatalidades que sobre el hombre pesan. (1885a, p. 430)

L'interès pel reconeixement veritable del valor de les coses el fa extensible a la indignació pel fet que es valorin nimietats en lloc de la recerca del coneixement. Denuncia aquells que practiquen un utilitarisme mal dirigit i només pensen en els beneficis immediats sense tenir en compte els beneficis per a la humanitat. Es queixa pel fet que molts dels éssers humans que col·laboren amb el progrés no reben el reconeixement merescut per la seva contribució a la humanitat que se l'enduu qui no se'l mereix. En concret, contraposa la fama dels escriptors a la dels científics: «En cuanto a beneficios, Catulle Mèndez o Zola están muy por encima de Darwin o de Spencer.¹³⁷ Esta injusticia en el considerar los productos, sólo la instrucción puede hacerla desaparecer» (1885a, p. 433). Cal recordar que per a Gener, tal com ha expressat a la part filosòfica de la mort, els crítics i

¹³⁷ Amb aquesta referència, com suggereix Vall i Solaz (2008, p. 318), que adverteix que en la versió castellana es canvia Feuillet per Catule Mendes, escriptor més recent: «En cierta medida e implícitamente, le considera [a Zola] ya procaz y mercantilista y menosprecia sus pretensiones científicas, “estereotipos” que “presidirán también las publicaciones hispánicas de Gener” contra este autor».

intel·lectuals tenen la important funció de determinar qui mereix la immortalitat i qui no, basant-se en la contribució que hagin fet al progrés humà. Àdhuc opina que el coneixement i la instrucció podrien ajudar a fer que la superpoblació anunciada per Malthus no es donés, tot i que es pogués tècnicament alimentar tota la humanitat, ja que apunta que hi ha una relació inversa entre el nivell d'instrucció i la reproducció.

A més de tot això, el fet de no reconèixer a les ments més privilegiades el valor que els pertoca té una conseqüència encara més funesta: provoca que aquests autors, en les seves obres, aboquin tota la seva desesperació provocada per la misèria. Per tant, la causa de la literatura pessimista i decadent no serà una altra que el fet que molts d'aquests intel·lectuals són rebutjats pel món i no són prou valorats. Per tant, a causa de les deficiències a l'hora de valorar les coses, els autors posaran el seu geni al servei de la desesperació: «En sus producciones vierten todo el malestar que les aqueja; sus sufrimientos y sus pasiones deprimentes se comunican al público y vuelven neuropáticos, pesimistas o utopistas exaltados a gran parte de sus contemporáneos, y la mayoría de los que vienen después» (1885a, p. 434).

5.11.1. Contra el pessimisme, Schopenhauer i Hartmann

Por tener agua
el mundo entero
diera yo un día,
y ahora, creed
que lo daría
por tener sed.

Arabescos XXI. (Bartrina, 2002)

Un cop ha exposat la concepció del bé i el mal, i ha fixat que «el Mal es negación, es decir, lo contrario de la vida, de la evolución, del movimiento» (1885a, p. 441). Manifesta que alguns filòsofs molt eminents com Schopenhauer i Hartmann tenen idees molt diferents a les seves sobre el mal i el bé. Gener atribuirà a Schopenhauer el pensament que «el Mal es la realidad, que el Bien es sólo la disminución del Mal, que cuando experimentamos bienestar, es sólo porque nuestro sufrir se calma, que el placer no es más que la ausencia de dolor» (1885a, p. 441). Aquesta manera d'entendre el bé i el plaer la descriu com un budisme refinat que porta l'ésser humà a l'anulació de si mateix.¹³⁸

¹³⁸ Com es veurà més endavant, a *Literaturas malsanas* la interpretació del pensament de Schopenhauer serà encara més matisada (1899a, p. 290). Gener entendrà que és Hartmann el culpable d'haver introduït el neobudisme. (Gener, 1899a, p. 280)

Nogensmenys, l'objecte de les crítiques més contundents serà el filòsof alemany Hartmann que és deixeble de Schopenhauer, explicarà que identifica la voluntat schopenhaueriana amb «el Inconscient», que en té les mateixes atribucions, però ampliades i que aboga per anular el desig ja que aquest és la font del dolor. En aquest sentit, Gener identifica el pensament de Hartmann amb la descripció de les característiques del cristianisme que s'ha fet al llarg de la part històrica i, en conseqüència, considera que Hartmann és un teòleg. De fet, seria l'última manifestació de la teologia cristiana. Aquesta anàlisi és extensible també a la filosofia de Schopenhauer, que descriu com una evolució del pessimisme teològic que s'extrema abans de desaparèixer i afirma que Schopenhauer en el fons promulga un menyspreu pel món i per la dignitat humana i ha de reconèixer que el món és desgraciat. Gener compara aquesta idea amb la dels pares de l'Església.

El mal, la negació de la vida, no és res més que una idea que va contra el progrés i contra la voluntat de viure connatural als éssers humans. Aquesta concepció, contrària, per exemple a Spinoza i el *conatus* que proposa, va contra la mateixa naturalesa humana, que lluita per sobreviure i per aconseguir sadollar les seves necessitats. Gener rebutja la negació de la voluntat i aposta per una afirmació també de la vida:

Así, no hay que suprimir la voluntad y con ella la tensión, como afirman los pesimistas. Al contrario, mucha voluntad, acumular energía, que sólo con esto pueden llegar a tener satisfacción nuestras necesidades. Toda actividad que se cumpla de una manera adecuada sea física, intelectual o puramente afectiva produce bienestar. (1885a, p. 452)

Un cop ha contrastat els seus punts de vista amb els pessimistes alemanys, Gener seguirà amb l'exposició del seu propi concepte de bé i el mal. Tenint en compte que ha relacionat el bé amb el plaer i el dolor amb el mal, haurà de demostrar que el plaer és millor que el dolor. El plaer s'assoleix sempre que aconseguim sadollar una necessitat: «Según Kant, en el fondo del placer se halla siempre la conciencia del esfuerzo vital, y Kant tiene razón; el gozar no es otra cosa que el sentirse vivir, o sea, el de sentirse de continuo empujado a salir del estado presente» (1885a, p. 452). La causa per la qual un excés de plaer implica un decreixement de la vida —com ha expressat en diversos punts de la part històrica—, l'atribueix al fet que viure implica un desgast i, si el creixement de vida no compensa el desgast amb una regeneració, aquest creixement excessiu implicarà un decreixement. Aquest pensament es demostrarà també a nivell fisiològic, ja que el plaer fa que el nostre organisme s'exalti i s'activi. La felicitat consistirà, doncs, a aconseguir un estat permanent

en què els plaers i la regeneració assoleixin un equilibri. En aquest sentit, també el treball, quan sigui adequat a la voluntat de perseverar, serà una font de felicitat, ja que és creixement i moviment, tal com ho explica Spinoza a partir de la seva idea que tot ésser busca perseverar en l'ésser i això és el que el constitueix.

Gener enfrontarà l'objecció que el plaer és relatiu a l'individu i que dolor i plaer estan estretament relacionats. D'alguna manera es podria pensar que el desig del plaer és ja una mica un dolor en el moment que no es complau, no es sadolla. Gener accepta l'objecció deixant clar que el dolor apareix quan no se satisfan els desitjos. La resposta que hi dona és que molts cops el desig és en si mateix un plaer tot fent una apologia dels plaers que no provenen d'un desig (com pot ser l'art), que seran els millors, acostant-se en aquest aspecte a les idees de Schopenhauer i, en cert sentit, Mill i la jerarquia de plaers que proposa a *L'utilitarisme*.

Un cop establerta per una banda la relació entre plaer i augment de vida i, per l'altra, dolor i la seva disminució, defensarà que aquests principis són els que han de fonamentar la moral i, particularment, la justícia. Per tant, la moral que proposa Gener és, de fet, una moral hedonista. La seva definició d'acte moral serà la següent:

El acto más moral será, pues, como último resultado de análisis, el que producirá el estado de conciencia más agradable, lo cual supone un aumento de vida. Al contrario, el acto más inmoral será aquel que dará como último resultado el estado de conciencia más doloroso, estado que será el signo evidente de la disminución de la vida [...]. Así, la moral, en conjunto, deberá tender a producir la mayor suma posible de vida, no solamente en el momento actual, sino en la sucesión de los tiempos; y no sólo para un espacio limitado, sino para todos los del planeta que habitamos. (1885a, p. 465)

Si el bé es relaciona amb la puixança de vida i el mal amb el decreixement i tenint en compte com ha descrit la moral cristiana, es pot entendre que és contraproduent, ja que minvaria el plaer. D'acord amb Gener, els éssers humans, cercant la millora, exploren el plaer a través dels altres, a fi d'intercanviar energia mútuament. Segons ell, seguint arguments d'arrel humana, desenvoluparem una forta simpatia pels altres que ens comunicaran la seva energia i això farà que vulguem que els altres estiguin cada cop millor.

Per últim, Gener insistirà a replicar l'objecció que afirma que és impossible que tota la societat assoleixi la felicitat ja que hi ha qui defensa que la lluita per la vida implica que perquè algú guanyi algú altre ha de perdre i que els estats creixents en uns grups impliquen

estats decreixents en altres. Gener, fent gala del seu optimisme indestructible, defensarà, per contra, que en l'època futura es podrà aconseguir que tothom sigui feliç. L'argument que fa servir és que tenint en compte que fins ara sempre hi ha hagut un increment i un progrés de la felicitat, aquesta millora constant no es detindrà, sinó que s'acabarà assolint la igualtat i la felicitat. En aquest punt, fins i tot esbossa un programa de l'evolució de les societats que mostra una certa fredor que arrela en l'etnocentrisme i, a la vegada, el desig, el somni i la il·lusió d'aconseguir un món millor:

Esto se verifica en esta forma: Primera época, lucha universal armada del hombre contra el hombre y contra todos los demás seres. Segunda época, lucha del hombre de una civilización mejor contra los de civilizaciones inferiores y contra los demás seres, excepto los directamente útiles, tendencia a la paz interna dentro de la civilización superior. Tercera época: tendencia a la paz y al mutualismo entre los hombres de civilizaciones equivalentes, apoyo a los de civilizaciones inferiores para que se pongan a nivel; guerra a los de civilizaciones inferiores que puedan crear obstáculos al desarrollo de los superiores, obligando a sus individuos a aceptar estas; guerra a los animales no domesticables dañinos; paz a los indiferentes, protección a los útiles. Época última (remota): todos los hombres formando varios estados equivalentes de civilización superior; sólo habrá animales y vegetales útiles sobre el globo; lucha contra la Naturaleza inorgánica, para obligarla a producir más cada día. (1885a, p. 468)

En aquest programa hi són totes les contradiccions pròpies del positivisme. Se sotmetran al progrés tant les cultures que no hagin arribat als estàndards generians com la mateixa naturalesa inorgànica, que només podrà sobreviure si és útil a la resta de la humanitat.

6. Síntesi final

Tan absoluta era la fe de mi padre en la influencia de la razón sobre la mente de los hombres, siempre y cuando les fuera permitido que esta influencia los alcanzase, que le parecía que todo estaría ganado si a la población entera se le enseñase a leer, si se permitiera que, tanto de palabra como por escrito, se les expusieran toda clase de opiniones, y si mediante el sufragio pudieran ellos mismos elegir un cuerpo legislativo que pusiera en práctica las opiniones por ellos adoptadas. (Mill, 1986, p. 118)

Gener enceta la conclusió fent un resum del primer llibre, en què s'ha associat el progrés de les civilitzacions a l'afebliment de la por a la mort ja que la creença en una vida d'ultratomba situada «en otro espacio o en otros tiempos» sorgeix quan el «deseo natural de vivir» no es pot realitzar en aquest món a causa de les mancances de la societat.¹³⁹

¹³⁹ Stuart Mill vincula religió i condicions de vida: «Mientras la vida humana siga siendo insuficiente para satisfacer las aspiraciones de los hombres, seguirá habiendo ese deseo de conocer cosas mayores. Y ese

També proclama que la ciència ha fet esvair la il·lusió en la vida del més enllà, a la vegada que proporcionava, mitjançant el progrés tècnic i científic, «medios de poder vivir en este suelo» (1885a, p. 471).

Tot i que Gener presumeix d'haver demostrat el progrés de la humanitat i la tendència universal cap al bé, un dels arguments que aporta és que en el seu temps han disminuït les guerres i s'ha optat per una lluita d'idees. Està convençut que la civilització implica un progrés moral, un increment del bé i de la moralitat: «Creemos que no hay necesidad de intentar una demostración de que la suma de bienes es cada día mayor sobre la Tierra» (1885a, p. 472). Vol reblar la demostració d'aquesta tesi, sobre la qual es demana si el progrés va acompanyat d'una major quantitat de plaer i de felicitat en els individus o bé, com defensa Hartmann, el que caracteritza el progrés és el mal i la infelicitat. Específicament, confrontarà les idees exposades pel filòsof alemany a *Filosofía del inconsciente*, que es resumeixen en aquesta citació: «El sufrimiento no ha hecho más que crecer en el mundo con el desarrollo orgánico, desde la célula primiiiva a la aparición del Hombre (*Filosofía del inconsciente*. Tomo II, p.478)» (1885a, p. 473). Per respondre aquests arguments, plantejarà que és una possibilitat que la multiplicació de les necessitats a causa del progrés pugui incrementar l'egoisme. Respon a l'objecció que cert egoisme és necessari per al funcionament de la societat, un egoisme positiu que incrementi la felicitat i la riquesa, però que en canvi n'hi ha un de negatiu que s'oposa a l'altruisme:

El tener la pasión de quitar, de oprimir, de empobrecer, de explotar, de hacer sufrir a los demás. Precisamente, los seres mezquinos, avaros, explotadores, opresores, defraudadores, los que no prestan servicio alguno, etc., no son egoístas en el verdadero sentido de la palabra. Son anti-altruistas y anti-egoístas al mismo tiempo las más de las veces, pues se limitan a sí mismos la satisfacción de sus propias necesidades, se regatean las satisfacciones lo mismo que a los demás. Son tan crueles consigo mismos como con los otros. (1885a, p. 477)

Per a Gener, el caràcter perfecte seria ser egoista i altruista a la vegada. Pensar a abolir l'egoisme és un tret del cristianisme o del comunisme. Aquesta unió entre altruisme i egoisme està directament inspirada en Comte. L'altruisme no es contraposa al darwinisme, sinó que està vinculat a la lluita per la vida (Vall Solaz, 2012, p. 132).

Si aquest ideal altruista que promulga no s'havia esdevingut encara en el món és a causa del retard de les societats anteriors, que no tenien coneixements suficients: «No es que

deseo encuentra en la religión el modo más obvio de ser satisfecho. Mientras la vida humana esté plagada de sufrimientos, seguirá habiendo una necesidad de buscar consuelo» (Mill, 1995, p. 73).

los antecesores nuestros no tuvieran la aspiración, el sentimiento de justicia, pero no ponderaban las cosas de una manera tan exacta como nosotros, gracias a su menor desarrollo intelectual» (1885a, p. 478). La situació havia millorat molt ja al segle XIX, tant des d'un punt de vista tècnic com moral. Aquest progrés no és sempre continu, ininterromput i ascendent, sinó que, com ja ha admès a la part històrica, pot haver-hi moments de decreixement. Ara bé, està segur que s'arribarà a una evolució enorme de la humanitat, tant perquè es civilitzaran o desapareixeran las «razas inferiores» com perquè tots els continents «tienen que poblarse y refinarse a una altura que ni en París ni en Londres, ni en New York aún se tiene idea» (1885a, p. 482).

Gener té una confiança absoluta en el progrés de la humanitat i està convençut que la humanitat viu en un moment d'efervescència i que encara s'arribarà a cotes superiors abans de la destrucció de la terra. Així doncs, nega els arguments de Hartmann i entén que el creixement de «la aptitud de sentir el dolor» que descriu el filòsof alemany no és deguda a la civilització moderna. Ben al contrari, «es solo la herencia de desgracias que llevamos encima desde fines del Imperio romano» que provoca en els caràcters dels seus contemporanis «una anemia constitucional y un sistema nervioso sobreexcitable y delicado como el de un convaleciente». Ara bé, Gener assereix que els mals no es poden extirpar absolutament, però, a la vegada, pensa que de mica en mica la humanitat s'acostarà a la perfecció i els nostres descendents patiran menys que nosaltres. El llibre acaba amb aquest paràgraf que prefigura, tot i el seu evident optimisme, una certa obscuritat ja que preveu la possibilitat que les tendències de creixement de vida s'esgotin:

Así en la lucha sufrimos más de lo que sufrirán nuestros descendientes, más lejos ya de tal herencia, sin que por esto pretendamos que el sufrir y la injusticia desaparezcan por completo de la Tierra. Sólo mejores estados se irán sucediendo hasta que la Humanidad agote su potencia evolutiva y el planeta que habitamos, apagado el sol que nos da la vida con sus rayos, quede convertido en un bólido celeste, oscuro y frío. (1885a, p. 484)

7. Recepció de l'obra

Xavier Vall i Ontiveros ha estudiat a la seva tesi el ressò que va tenir *La Mort et le Diable*, tant mentre l'estava elaborant com un cop publicada, comentant-ne diverses referències (2012a, p. 159-167):

Destacar algunes ressenyes molt considerables a les prestigioses revistes *La Philosophie Positive*, dirigida per Émile Littré i Grégoire Wyruboff, *Le Livre, Le Siècle, Revue des deux mondes, Revue Philosophique de la France et de l'étranger* i *La République Française*. Entre aquestes ressenyes, les més interessants són les que signen Charles Henry, Grégoire Wyruboff i Jean Richepin (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 160)

Només el fet d'haver publicat amb l'editor de Darwin ja pot semblar un èxit, la carta de Littré, etc. A *La Llumanera de Nova York*, revista que es publicava a la ciutat nord-americana, l'editor (Artur Cuyàs) dona una llista dels articles que s'havien publicat elogiant l'obra.¹⁴⁰ Per altra banda, com ja s'ha explicat, Gener en el capítol titulat «Al lector» respon a les crítiques de Menéndez Pelayo, Clarín i Wyruboff a *La philosophie positive*. Sorpren que no addueixi crítiques elogioses com les de Richepin o Opisso. S'estudiarà només algunes ressenyes i reaccions que ens han semblat significatives.

Alfred Opisso, com era previsible, enalteix l'obra, si bé en critica dos aspectes. En primer lloc, opina, com hem avançat, que potser seria millor que «en lugar de tratar por separado las dos cuestiones sobre que versa el libro, se hubiese ocupado simultáneamente de ambas evitándose con ello algunas repeticiones y apareciendo más unido el tema», encara que admet que això permet que els temes siguin tractats de forma més extensa i detallada. També critica lleugerament l'ordre en què s'expliquen les diverses cultures. Deixant de banda aquestes discrepàncies, Opisso atribueix la vàlua de l'obra a l'afiliació de l'autor al positivisme, en què, com s'ha vist, ell mateix l'havia introduït:

Pero por encima del erudito y brillante escritor se vé a un filósofo que debe la exactitud de sus puntos de vista, la lucidez de su estilo y la templanza de sus juicios a la disciplina de la filosofía positiva, en que ha vivido casi desde su niñez, y que ha hecho de él, hoy por hoy, el primero de los representantes que tiene en nuestro país la escuela de Augusto Comte. (Opisso, 1881a)

¹⁴⁰ «Frederic Rahola cita una larga lista de comentarios elogiosos publicados en las prestigiosas revistas francesas: *La Revue de deux Mondes* (1 de junio de 1880), *La Philosophie Positive* (jul-agos, 1880), *Le livre* [on el mateix Gener escriu] (1 jul 1880), *La Revue Scientifique, La République* (17 de juny 1880), *Nouveau Journal, etc.*»

Opisso vol recalcar també una idea que es troba en l'obra de Gener i que serveix per reivindicar el lema «ordre i progrés»: «Hay también que hacer constar que la Filosofía positiva es partidaria de la evolución y enemiga de las revoluciones» (Opisso, 1881a) Acaba la ressenya amb un encomi superlatiu de Gener: «Cuando un hombre ha escrito una obra tal como *La Mort et le Diable*, puede tener el convencimiento de haber hecho un buen libro y de haber servido como pocos al progreso de la humanidad» (Opisso, 1881a).

Amb comptades excepcions, com aquesta, o alguna referència satírica com la que es cita molts anys després en un anecdotari en què es refereix que el llibre va suscitar moltes discussions i que Damas Calvet, enginyer, poeta i dramaturg nascut el 1836, va afirmar que «es la tontería más profunda que he conocido» (Font y Vilá, 1946, p. 36), es pot deduir que *La Mort et le Diable* :

Havia tingut públicament un ressò escàs a Catalunya: a banda de la crítica exhaustiva d'Alfred Opisso, referida anteriorment, en els mitjans catalans únicament el Diari Català de Valentí Almirall hi dedica un article important i aquest, val a dir-ho, és una traducció de la crítica que havia fet Jean Richepin a la revista francesa *Le Livre*. (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 177)

Aquest poc ressò el va mitigar un dinar en honor de la publicació de *La Mort et le diable*, organitzat per amics seus, en un ambient progressista:

Més, en canvi, uns quants amics, entre els que hi figuraven els germans Collasso, en Pere Estasén, la Wenceslao Bosch, en Pau Calvell, l'Apel·les Mestres i alguns altres que no recordo, me varen donar un dinar esplèndid al «Restaurant de France» a can Justin, que se'n deia, i per això els vaig dedicar la primera edició de *La muerte y el diablo* en castellà, amb frisos, portada i culsdellàntia de l'Apel·les Mestres. (Gener, 1921, p. 95)

Com explica Josep Roca i Roca (Roca (P.del O.), 1881) —aquesta i altres referències bibliogràfiques sobre el banquet les va aportar (Vall i Solaz, 2005a)— bo i ironitzant sobre el caràcter «positiu» del fet que la celebració consistís en un àpat, el dinar es va fer el dijous 24 de març de 1881 a «ca'n Justin» i va assistir-hi «bona part de la jovenalla il·lustrada» de Barcelona. A més de les ocurrencies i els discursos «tan aviat de broma com *serios* y transcendental» que van seguir el dinar s'hi van llegir tres poesies: «Les unes de gran inspiració, com l'oda *La Poesia y la Ciencia* d'en Melcior de Palau i la fantasia *El Vagón celular* d'en Frederic Rahola, i les altres discretes bromes de *sobre-mesa*, com la imitació de la poesia antiga, feta y llegida pel poeta y artista Apel·les Mestres».

La poesia de Melcior de Palau va ser llegida originàriament el 18 d'abril a l'Ateneu Barcelonès per homenatjar a «los eminentes literatos D. Eduardo Saavedra, D. José Echegaray» (Palau, 1881, p. 315). En el poema es personifiquen la poesia i la ciència i es descriu la poesia com una forma artística del passat que «mira lo porvenir, lo vé sombrío.» en un món en què «en vez de ondinas, codiciosos buzos / surcan las aguas» (Palau, 1881, p. 317). La poesia albirant els canvis del segle no és capaç de trobar la inspiració: «Nada vislumbro que a cantar me incite/ en este siglo para mí en tinieblas» i, a més, entén que tothom la menysprea i la ignora: «La indiferencia me atosiga el alma/ todos me infligen dolorosa muerte». Mentre la poesia narra el seu lament, irromp la ciència que li explica:

yo nací del cerebro de los sabios,
 en nocturnas vigiliass engendrada;
 si al mar quieres bajar, baja conmigo,
 mas no rompiendo las cerúleas ondas
 sino en *ictineo* previsor que encierra
 aire vital en reducido espacio,
 y una vez agotado lo fabrica.

La ciència li proposa que canti les meravelles del fons del mar —destacable la referència a l'*Ictineu* de Monturiol— i del progrés (també, per exemple, que utilitzi el telescopi per mirar els astres de més a prop i inspirar-se). Fins i tot li aconsella que cerqui la creativitat en la mateixa selecció natural i el progrés vital: «Canta la selección de aves y flores, / que és un himno a entonar a la belleza / copiosa fuente de vital progreso, / fecunda ley que hasta el réptil acata.» (Palau, 1881, p. 321). Tot i la religiositat i la moderació de l'enginyer Palau, coincideix amb algun dels temes de la *Mort et le Diable*, per exemple quan demana a la poesia que reivindiqui la memòria dels científics que han ajudat al progrés de la humanitat: «De la Ciencia los mártires ensalza; / hora es ya que sus cuerpos venerados / dejen las catacumbas del olvido.» També que canti a les màquines: «El nuevo coro / que en su labor las máquinas entonan», al fonògraf: «que eterniza/ los ecos de amorosos juramentos» (Palau, 1881, p. 321). A la part final del poema, la ciència proposa a la poesia que vagin de la mà ja que la necessita, en primer lloc, perquè es conegui el progrés científic i, en segon lloc, per donar consol i bellesa a la ciència. Ara bé, la poesia haurà de renunciar als seus vells ídols i recórrer el camí de la veritat:

Los ídolos, por tierra derribados,
 que formaron tus juegos infantiles,
 consérvalos en clásico museo
 pero no en el altar; no los invoques
 y parcamente a su consejo acude;
 ¡a qué pedir belleza a la mentira

si en campos de verdad brota espontánea!
(Palau, 1881, p. 323)

El poema fineix amb la poesia llançant-se als braços de la ciència i començant a fer sonar la lira. És remarcable l'ambient afí al pensament positivista que es pot aventurar que va haver-hi en aquest dinar. També per la presència de Frederic Rahola, que formava part de la junta de l'Ateneu Barcelonès de 1881. El seu poema «El vagón celular» es recull en el seu poemari *Gotas de tinta* (Rahola, 1885, p. 156-168), en què es dedica a Gener i s'indica que forma part del poema *El tren*. Una altra part d'aquest poema, «En marcha», recollida també a *Gotas de tinta*, s'havia llegit en l'homenatge de l'Ateneu en què es va recitar el poema de Palau.

El tercer text que es va llegir al dinar i que es coneix és el d'Apel·les Mestres. Es publica a l'article de Roca i Roca tot i que en el diari es confessa que el publiquen sense el seu permís.¹⁴¹ El poema és una imitació de l'estil medieval semblant al que després serà els *Cent Conçeyls*. A la poesia de Mestres, escrita *ad hoc* pel dinar, es descriu el llibre de Gener, tractant primer la part del diable i després la de la mort. Respecte al diable, Mestres escriu:

¿Cóm poretz dir, segons dihetz,
qu'en los dimonis no creyetz?
¿cóm del infern riure os poretz?
¡Pecat grossissim!

En les següents estrofes es pregunta que si no es creu en el diable qui podria ser el culpable de tots els mals del món:

¿ Qui sino 'I diable umple 'Is burdels
servint carnassa al jovencels? ,
¿qu del temple alunya als faels
y 'Is mena á dançes?
¿Qui sino 'I diable malvolent
vestit ab trajos d'hom sabent
ha feyts tants libres, tant d'invent
contra la Sgleya?

I l'acusa amb incredulitat de dubtar del diable tenint en compte que, fins i tot es pot veure, Mestres escriu, amb humor: «¿cóm en las banyes no creyetz? .. / ¡n' hem vistes tantes!».

¹⁴¹ La poesia es va publicar posteriorment en format de llibre: Mestres, A. (1884b) *Lletra endreçada a Mossen Pompey Gener, per Mossen Apeles Mestres, ab motiu d'haver escrit é estampat un libre d'impietats é heretgies*, Paris, Albert Quantin. (Vall i Solaz, 2005a, p. 50).

La resta del poema versa sobre la part de la mort i insisteix en l'anticlericalisme de l'obra afirmant:

En vostre libre encar he vist
 que prehiquetz que Jesuchrist
 era un joglar, un home trist,
 sense una malla;
 E'l comparetz á altres farsants
 que vingueren al mon avants ,
 é's feren Déus, é's feren sancts... ,
 ¡oh flestomía!

A causa de totes aquestes heretgies, li proposa a Mossèn Pompeu Gener una via de redempció per aconseguir el perdó que seria cremar tots els seus llibres, donar els diners a l'Església i:

E fahent vida penitent
 é flagelantvos cruelment
 potser encare, car Mossèn
 hajatz perdó de Dèus. Amen.

(Mestres, 1884b; Roca (P.del O.), 1881)

Segons indica l'article, al dinar també hi van intervenir amb els seus discursos: «Els Srs. Zulueta, Gres, Jover, Suárez de Figueroa i altres» i «acabà amb un discurs de l'obsequiat.»

Uns anys després, els anys 1884-1885, la publicació de l'obra en castellà va provocar que alguns pocs crítics castellans escrivissin sobre el llibre, igualment Vall i Ontiveros (2012a, p. 190-193) analitza les ressenyes, i apunta que la publicació de l'obra francesa va permetre a Gener d'establir amistat amb Víctor Balaguer i aconseguir ser delegat d'Espanya a l'Exposició Universal d'Amsterdam. Això es pot veure en l'epistolari entre els dos intel·lectuals que va editar Miralles (1995):

Afegit al protagonisme en les polèmiques de l'Ateneu Barcelonès, el prestigi guanyat arran de la publicació de *La Mort et le Diable* a Gener li va obrir moltes portes, també a Madrid, i, en bona part, per aquest prestigi adquirit el 1883 és escollit delegat d'Espanya a l'Exposició Universal d'Amsterdam, si bé amb la mediació de Víctor Balaguer. (2012a, p. 192)

De totes maneres, Gener no va aconseguir una admiració generalitzada a Catalunya ni a l'Estat Espanyol per l'obra. Com ja s'ha esmentat, fins i tot va tenir força dificultats per publicar la seva obra en castellà, versió que també va tenir molt poca repercussió a la península. En tot cas, el poc reconeixement que va rebre la seva obra el va convèncer — i potser n'era una conseqüència— de la manca de progrés i d'intel·ligència de les societats

catalana i espanyola i del rebuig a les idees positivistes i darwinistes que importava de l'estranger. Al final de la seva vida, en un text pòstum, expressava aquesta amargor provocada pel contrast entre l'acceptació i admiració a París i el menyspreu a la seva terra. «Jo, entusiasmada, vaig tornar per veure l'efecte que l'aparició del meu llibre havia fet aquí, i em vaig trobar amb el desengany més desconsolador» (Gener, 1921, p. 64). Hi explica el contrast entre el menyspreu generalitzat i l'admiració d'alguns amics. Aquesta diferència entre la mediocritat de la ciutat i el fet que, malgrat aquestes condicions adverses, alguns amics seus el reconciliessin amb els valors intel·lectuals i morals que ell identificava amb París i Europa, la podem trobar en l'article de to tragicòmic «Ahir i avui», datat el 1878, però publicat a *L'Esquella de la Torratxa* el 1916. En aquest article afirma, després d'haver contraposat les profundes diferències entre diversos aspectes de la vida a París i Barcelona:

Mes no! Avui us tinc a vosaltres, amics meus, esperits cultivats, curt però valent cercle de joves que us dediqueu a la ciència, a l'art, a la poesia, a les lletres, ànimes delicades que compreneu tot el bo, tot el gran i tot *l'hermós*; vosaltres que formeu la meva atmosfera moral, artistes, literats o deixebles del saber, vosaltres sou els que em feu, ja, no sols suportable la meua residència a Barcelona aquests dies, sinó fins agradable i *ditxosa*, i no he volgut anar-me'n a viure a la capital del món sense despedir-me de tots, i alçant la copa tancar ensems i dir-vos no «adeu per sempre» sinó «a reveure». (Gener, 1916a)¹⁴²

Des del punt de vista positivista, Gener s'adona que a Catalunya i a Espanya s'era molt lluny d'assolir l'estadi positiu. De fet, a la *Mort et le Diable*, com ja s'ha explicat, Gener entreveu la possibilitat d'assolir l'estadi positiu a la seva terra nadiua. El mateix rebuig a l'obra i a les idees que conté el fa adonar-se que potser havia estat massa optimista en la seva anàlisi. De fet, en el seu següent llibre, *Herejías*, segueix constatant el retard d'Espanya i Catalunya i intenta buscar-ne les causes. Els anys viscuts en l'ambient intel·lectual europeu i sobretot francès i el contrast amb l'ambient intel·lectual de Barcelona el fa adonar-se que els seus conciutadans no estan seguint els camins de les idees modernes, que permeten incrementar la felicitat dels ciutadans. S'adona també que no era la racionalitat, la ciència i el progrés els que guiaven els interessos dels seus conciutadans sinó l'egoisme i la fe, que havia portat a la Restauració, frustrant les

¹⁴² Segons apunta en una nota, els amics als quals es refereix són Guimerà, Mestres, Alexandre de Riquer, els germans Gómez, l'Emili Vilanova i el doctor Farreras.

expectatives del Sexenni. El balanç de la recepció catalana i espanyola de l'obra és molt amarg:

Quan vaig ser editat a París per la casa Reinwald en la col·lecció de pensadors, filòsofs i savis, figurant-hi el primer llibre meu. *La Mort et le Diable*, amb un pròleg de E. Littré, va alçar-se aquí un clam d'enveja tal, que no sols se va negar que l'obra fos escrita per mi, sinó fins que jo hagués estat mai a París. Es va dir que m'havia amagat uns quants mesos al castell del meu amic el comte de Foixà, i que des d'allí havia comprat tota la premsa de París i fins la de tota Europa (!!!). Llavors jo era ric, però no tant. Inclús es va suposar que el pròleg no era del gran Littré, l'autor de tantes obres cèlebres, sinó de l'Eugeni G. Litran, un propagandista federal andalús que llavors feia aquí molt de soroll. Si se'n van dir de bestieses del meu llibre! (Gener, 1921, p. 95)

És remarcable que en la teoria exposada a *La Mort et le Diable*, especialment a la part filosòfica del llibre de la mort, s'atorga especial transcendència al paper dels crítics ja que aquest són els qui donen o treuen la immortalitat laica dels humans. És per això també que es queixa amargament de la irrellevància de l'obra que li havia costat tants esforços i que havia assolit cert èxit a París.

Bona part de les sensacions susdites s'expressaran en una epístola poètica que va escriure amb data de 1881 al banquer Ivo Bosch, al qual ja ens hem referit:¹⁴³

Amb estil atrabiliari
i amb un metre qualsevol
t'escric des d'aquest calvari
molt empipat, però molt,
jo, el fill d'un apotecari
del carrer d'en Petritxol.

Ni tinc talent literari,
ni a París vaig alçar el vol
amb èxit extraordinari;
pels d'aquí sóc un qualsevol,
res, el noi d'un apotecari
del carrer d'en Petritxol.

Jo a París? Què hi tinc d'anar-hi,
ni d'escriure un llibre sol!
Si sóc sols un visionari,
un xiflat, un temerari,
fill d'un trist apotecari
del carrer d'en Petritxol.

—Ciència en Peius? Quin desvari!
Si en té és perquè és un plagiari!—

¹⁴³ Tot i que la carta va ser publicada l'any 1921 està signada l'any 1881.

No han vist que mercè al gresol
i al meu gran estudi diari,
ja res tinc d'apotecari
del carrer d'en Petritxol.

A davant d'un milionari,
ni que sigui ex presidiari,
aquí, fins s'atura el sol;
tot ho pot també un breviari.
I jo res!... Quin desconsol
ser el noi de l'apotecari
del carrer d'En Petritxol!

Com que aquí no vull estar-hi
i ésser com ells rutinari
en això està mon crim sol:
en no ésser ben ordinari,
i en no fer d'apotecari
al carrer d'en Petritxol.

Com si m'ho marqués l'horari,
jo aquí deuria passar-hi
el dia de sol a sol
fent sols xarops o electuari,
com un trist apotecari
al carrer d'en Petritxol.

Oh, país estrafolari!!!,
on, sense causar cap dol,
vos pot atacar un mussol,
un ximple o bé un perdulari,
i dir-vos:- Fes d'apotecari
al carrer d'en Petritxol!

Més juro ésser sanguinari!
Escriure un drama amb vidriol
per provar al món el bunyol
d'aquest país mercenari
que em vol fent d'apotecari
al carrer d'en Petritxol*

Barcelona, març del 1881

«*Nota de Gener: Aquest drama el vaig escriure molts anys després, titulant-lo *Els senyors de paper!* [(Gener, 1902)], retratant la societat de Barcelona, en la que predomina i s'honra fins l'estafa, i on tot legitimant els diners pot obtenir títols nobiliaris gent que deuria estar a presidi.» (Gener, 1921, p. 96-97; 2007, p. 333-335)

El poema es pot entendre com un resum de l'explicat en aquest bloc ja que s'hi troben els elements que hem anat explicant, la seva condició de viatger, l'esforç per produir l'obra, el desdeny per part dels seus conciutadans, etc.

Per últim, cal destacar la inclusió de Pompeu Gener en com a mínim dos llibres francesos que recullen les obres publicades per l'editorial Reinwald, en aquests llibres, el seu nom acompanya al de Darwin, Haeckel, Büchner, Vogt, Spencer, Topinard, Lombroso, etc. El primer llibre es publica el 1900 i tenia com a finalitat la commemoració dels 50 anys de l'editorial (que, de fet havia començat el 1849) i que homenatjava a l'editor Reinwald, que havia mort l'any 1891. S'hi fa una petita biografia dels autors publicats en l'editorial amb el retrat que reproduïm. A la ressenya biogràfica es diu que va néixer l'any 1853, que és doctor en ciències naturals, que va estudiar en diverses universitats europees i que va ser fundador de la *Revista contemporánea*. A part d'això va ser «Commissaire général de Barcelone á l'Exposition de París (1889)» (F. Schleicher, 1900, p. 31). A més, a l'apartat següent es referencien les seves obres més importants: *La mort et le diable*, *Heresias (Herejías)*, *Literaturas malsanas* i una obra titulada *Celebraciones conscientes* (1899) que resta inèdita i de la qual només tenim referències o projectes de publicació. A la pàgina 77 hi ha una referència a *La Mort et le Diable*, que la descriu formalment i anuncia el preu de 12 francs. A part, a la pàgina 82 es referencia la participació de Gener en l'obra sobre la *Guerre et le militarisme*, de la qual parlarem en aquest mateix apartat.

La segona referència vinculada a l'editorial Reinwald és la inclusió de Gener al llibret publicat pels Schleicher frères titulat *Les idées rationalistes de 1860 a 1905. Penseurs, philosophes, savants. Trente-six portraits et biographies*, amb un prefaci d'Ernest Haeckel. L'objectiu del llibret, semblant a l'anterior, és explicar moltes de les publicacions de l'editorial Reinwald més importants que «constituent une véritable Bibliothèque, forment un tout complet; ils sont en quelque sorte les instruments de travail nécessaires, indispensables à tous ceux qui pensent, à tous les hommes de science, de progrès et d'avant-garde» (Avant-propos, 1905). En el llibre hi ha un capítol dedicat a Gener (pp.33-34), es repeteix la foto del llibre dels 50 anys però s'hi troben algunes diferències. La data de naixement és el 1845, es repeteix la dada que va ser fundador de la *Revista contemporánea* i que a partir de 1889 va tenir residència a París. Es descriu l'obra *Herejías* en la qual «il combat tous les préjugés qui ont cours dans la plus grande partie de l'Espagne, au point de vue politique, social, religieux». També es defineix el

filòsof català de la següent manera: «Gener est un libre penseur dont les oeuvres ont toujours été suivies de polémiques très ardentes et très passionnées» (F. Schleicher, 1905, p. 33). A continuació, hi ha una referència a l'obra publicada per Reinwald, *La Mort et le Diable*, i se'n fa un resum fent un *collage* entre un fragment de la carta de Littré, la part final de la part *Au lecteur* de *La Mort et le Diable* i un afegitó destacant l'elogi de Littré:

Déterminer la direction de l'humanité, en démontrant qu'elle s'avance toujours vers un état meilleur pour réaliser chaque jour une plus grande somme de vie et de bien-être tel est le but élevé que l'auteur a poursuivi dans ce livre, avec une science et une conscience de son sujet auxquelles l'illustre E.Littré a rendu pleinement hommage. (F. Schleicher, 1905, p. 34)

Posteriorment, com es fa amb tots els autors referenciats, es reproduïx l'índex de l'obra publicada. A part d'aquestes referències «cal destacar la participació del català [Gener] en dues enquestes publicades per L'Humanité Nouvelle i el Mercure de France». A la primera se li pregunta sobre la guerra i el militarisme i ell segueix una línia «antimilitarista i cosmopolita» i a la segona de 1907 se li preguntava per la qüestió religiosa i Gener respon, en coherència amb el seu pensament positivista, advocant per superar les religions dogmàtiques i basar-se en el pensament científic i inductiu, vegeu (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 164).

Com a recapitulació i enllaçant aquest apartat amb els següents *La Mort i el Diable*, cal avançar que aquest llibre presenta temes que seran presents a la resta de la seva obra, conferint al seu pensament cohesió i coherència. Tal com diu Pagano:

Nosotros pudimos ver, desde los comienzos, la unidad de fondo y de pensamiento pasar con un ritmo inalterable de una obra a otra, hasta alcanzar su plenitud. Hemos visto que los factores de su primera obra no reconocen otra causa que no sea la que informa sus obras sucesivas. De suerte que, si bien se mira *Herejías*, *Literaturas malsanas*, *Amigos y maestros (la parte filosófica sobre todo)* e *Inducciones*, vienen a ser una especie de desarrollo y de comentario en coordinación con las líneas generales de *La muerte y el diablo*.» (Pagano, 1901a, p. 144)

La interpretació del món grec, la importància de la vida i moltes altres influïran en la seva mirada sobre els temes que s'anirà plantejant al llarg de l'evolució del seu pensament. De fet, moltes de les idees exposades a *La Mort et le Diable*, ni tan sols canviaran quan Gener afegixi al seu pensament autors que no coneixia en aquell moment, com ara Nietzsche. Al llarg del treball cercarem de demostrar aquesta coherència en el seu pensament.

BLOC 5. Promoure el progrés (1885-1897)

1. *Herejías (1887) estudios de crítica inductiva sobre asuntos españoles*

Las anguilas se transforman en serpientes, los ratones en murciélagos y viceversa; los cometas que pasan presagian el destronamiento o la muerte de los reyes y la de las ballenas, pues la suerte de estas está íntimamente ligada con la de aquellos, por ser considerados dichos cetáceos reyes del mar, así como los otros lo son de la tierra. Estas y otras herejías científicas están impuestas al pueblo del celeste imperio [xinès] como dogmas de fe por sus libros sagrados.

«Crónica científica» (Gener, 1883k)

El llibre *Herejías* és en opinió de Marfany «sens dubte el seu millor llibre» (1986, p. 155). Habitualment, és el més citat, sobretot per aquells autors que han cercat de demostrar un origen etnicista en el nacionalisme català. En aquesta tesi no es redundarà en el tema nacionalista ja que la de Vall i Ontiveros s'hi centra, però no es renuncia a esbossar els temes i les idees més importants de l'obra. La primera edició del llibre es publicà el 1887, Gener en *Mis antepasados y yo* evoca:

Si pude publicar mi nuevo libro fue gracias a Fernando Fe, el cual me tomó un buen número de ejemplares en firme, haciéndome imprimir yo la obra por mi cuenta en casa de Tasso, de Barcelona, colocando un buen número en las librerías de esa ciudad y en los libreros comisionistas de París para la América española [...] Del 87, 88 y 89 se agotaron tres ediciones de mil ejemplares. (2007a, p. 227)

En aquest treball se citarà l'edició del 1888, que és l'única posterior que s'ha detectat, deixant de banda la reedició.

Sembla que l'obra va tenir força èxit a Amèrica del Sud, tal com indiquen Ester Barón i Carlota Marzo (2017, p. 61) en el seu treball sobre la relació de Pompeu Gener i la revista *Mundial Magazine*: «Però fou arran de la publicació del seu llibre *Herejías* que Pompeu Gener aconseguí fer-se un lloc entre els cercles literaris i acadèmics sud-americans, ja que l'obra, a diferència d'Espanya, va ser rebuda amb molt bones crítiques». Gener (2007a, p. 227) sembla confirmar aquest extrem: «El libro tuvo tal demanda que no faltó quien hiciera de él un tiraje clandestino con el cual se llenaron las Américas, Filipinas y las librerías judaicas sefarditas de Oriente».

Posteriorment, el llibre va ser reeditat sense cap modificació el 1903 sota el títol *Cosas de España*, seguit d'alguns capítols sobre la «Cuestión catalana» i les seves possibles solucions. És estrany tornar a publicar un text d'antropologia quinze anys més tard sense fer-hi esmenes —com farà també amb les reedicions de *La muerte y el diablo*. En qualsevol cas, Gener justifica la reedició dient: «Tanto pedido ha tenido este libro que el año 3 de este siglo tuve que reimprimirla corregida» (2007a, p. 228). *Herejías* tracta els següents temes, que s'anuncien a l'índex: «De la idea de nación. Historia de la literatura española. La literatura castellana. El catalanismo. La decadencia nacional». Tot el llibre i, sobretot, l'últim capítol conforma una obra regeneracionista *avant la lettre*. El treball està dedicat a la memòria de Jaume Grés i Comas, «distinguido hebraista y exe[a]geta», mort jove a Gràcia el 1888. Gener es referirà a Grés a *Herejías* incloent-lo en el grup de positivistes (Gener, 1888b, p. 143) i ja li havia agraït la seva col·laboració en *La muerte y el diablo* (1885 II, p. 501) i havia publicat un treball sobre «Demonología judía» (Gres, 1879) a la *Revista Contemporánea*.

El filòsof català redunda en temes ja apuntats a *La Mort et le Diable* com el fenomenisme d'arrel positivista: «[...] en nuestra mente toda certeza es relativa, siendo toda concepción más aproximada a la realidad cuanto sea la resultante de percepciones más ajustadas, de observaciones más exactas y de cálculos más rectificadas» (Gener, 1888b, p. 10) o la reivindicació de l'observació i la inducció com a única via per acostar-se a la veritat: «Así juzgamos que solo tiene derecho a opinar sobre una cosa el que ha estudiado directamente, o ha examinado atentamente los estudios de los demás sobre la misma» (Gener, 1888b, p. 11). Però també s'aprofundeix en temes apuntats tangencialment a *La Mort et le Diable* i que anuncien assumptes que seran centrals en el seu pensament posterior com la crítica a la democràcia:

La democracia romántica, saliéndose de la política e invadiendo el terreno de la Ciencia, con su utopía de la Razón soberana, ha dado a entender a todos que esta era una entidad y no un resultado, que podía funcionar de por sí sin dato alguno discerniéndolo todo de golpe, casi por intuición, produciendo siempre resultados de una certidumbre absoluta, fallos infalibles! Y partiendo de tal supuesto, hase asignado una cantidad igual de Razón a cada hombre, haciendo que cada uno se pavoneara imperialmente por sólo pertenecer al género Homo Sapiens de Linneo. (Gener, 1888b, p. 11)

El llibre, sota el signe de la Société d'Anthropologie, parteix de la diferència entre els humans i la mateixa lògica del seu argument el porta a defensar, com ja havia fet anteriorment, l'*aristarquia* (terme ja existent abans, encara que proliferarà més després), és a dir, la preponderància de les intel·ligències superiors, que no suposa estrictament una

tecnocràcia. Referint-se a les opinions que pugui despertar el seu llibre, afirmarà que l'únic que l'importa és «el asentimiento de las inteligencias superiores, de los poquísimos que estudian directamente los fenómenos, piensan sin temores, y dicen claro y sin ambages lo que les sugiere la observación o la experimentación propia sobre la sociedad y la Naturaleza, caiga lo que caiga, duela a quien duela» (1888b, p. 13). Prefereix l'aprovació dels intel·lectuals a la del «vulgo» encara que «estén formados por los que se sientan en los sillones de las academias o en los bancos de los ministerios, son siempre ceros, cifras que sumadas no nos dan nunca cantidad alguna». Menys encara li importaran les opinions dels intel·lectuals d'Espanya, ja que «está (duro es decirlo) muy bajo el nivel intelectual de la nación de la que formamos parte» (1888b, p. 13). Més endavant, titllarà de «crimen» el fet que els governants permetin que pereixi el talent, tot defensant els beneficis que aporta a la societat, atès que «el hombre inteligente tiene el deber de modificar al que no lo es, enseñar al que no sabe; el justo el de corregir al criminal, y así ayudarle a alcanzar un estado superior de conciencia» (1888b, p. 55).

És remarcable que, a diferència de l'optimisme mostrat a la *Mort et le Diable*, a *Herejías* s'apunta una desconfiança en el progrés, com a mínim a Espanya: «Vamos dudando hace ya algún tiempo que la mayoría de España sea capaz de un progreso a la moderna» (1888b, p. 14). La impossibilitat del progrés s'explicarà mitjançant arguments antropològics de tipus etnicista i és provocada per l'arrel semítica i bereber del poble castellà. Nogensmenys, argüeix que totes les nacions alberguen característiques favorables,¹⁴⁴ ja que, des d'una perspectiva evolucionista, entén que la diversificació és positiva: «Todas las naciones, pues, con su modo propio de ser, con su modo propio de ser, con su acción particular, son necesarias a la Humanidad como el cerebro, el corazón, el pulmón, el estómago y los demás órganos lo son al individuo humano» (1888b, p. 45). La humanitat no tendeix a la homogeneïtzació sinó precisament a la diversificació perquè «el progreso consiste en la diversificación y en la convergencia crecientes» (1888b, p. 45). Recalca que ser nacionalista no és incompatible amb l'humanisme o fins i tot a l'altruisme: «Se puede ser muy español, muy francés, o muy alemán y ser muy humano

¹⁴⁴ Per exemple, asserirà: «La Rusia con este espíritu de abnegación individual que distingue a la raza eslava, si bien no ha concurrido en mucho a la civilización moderna, lleva en sus entrañas tal vez la solución del problema social, y sin tal vez...» (Gener, 1888b, p. 43). Posteriorment, a *Literaturas malsanas* tractant sobre Tolstoi insistirà en la mateixa idea: «¿Quién sabe si será Rusia, de este país medio sumergido aun en la barbarie oriental, que nos vendrá la tendencia salvadora que refrene ese egoísmo mercantil que se ha apoderado de la sociedad moderna! ¡La Historia tiene unas paradojas!» (Gener, 1899a, p. 356).

al mismo tiempo», ja que, contradient en cert sentit la dialèctica hegeliana, afirma que «para ser muy nacional, muy patriota, no es necesario para nada lo de aborrecer a los hijos de las demás naciones. El antagonismo es lo propio de los bárbaros o de los salvajes, seres no diferenciados. Estos son los únicos que las naciones convergentes deben dominar, para transformarlos en seres civilizables primero, y civilizados después» (Gener, 1888b, p. 45-46).

Sobre la literatura castellana del s. XIX, Gener explicarà que la causa dels seus defectes és que és essencialment madrilenya i vinculada al poder polític. Això és causat pel fet que la literatura està molt mal retribuïda i provoca que els treballs literaris siguin una arma política i, per tant, «sólo sirven para adquirir nombre, aunque esto sea perjudicando a alguien, con el objeto de llegar un día al poder» (1888b, p. 117). En aquest sentit, els historiadors corroboren les afirmacions de Gener: «Es la capital la que atrae y no la ciudad, y el éxito en la carrera profesional, académica o propiamente intelectual está en función de la mayor o menor capacidad para destacar en los nuevos espacios de sociabilidad cultural que el sistema liberal concentra en Madrid» (A. Bahamonde & Martínez, 2011, p. 489). A més, Gener acusa als escriptors castellans de no aprofitar i assimilar els «valiosos elementos que la lengua catalana [...] podia proporcionarle a la lengua de Castilla» (1888b, p. 124) com sí que, segons ell, han fet els escriptors amb llengua francesa. Igualment, «demostra» que és impossible que prosperi la ciència a Madrid a causa de l'ambient; en unes pàgines que ratllen l'humorisme, i que són de vegades citades, explica que la situació geogràfica de Madrid i la mala alimentació dels seus ciutadans han estat algunes de les causes de la poca qualitat de la literatura espanyola:

En resumen, la falta de oxígeno y de presión en la atmósfera; la mala alimentación: la preponderancia de una raza en al que predomina el elemento semítico y presemítico (los andaluces); la imitación ciega de los escritores del Renacimiento; y el que la pluma sirva para escalar el poder, han sido causas que han producido un carácter frívolo y vacío en la literatura de Madrid, la cual por irradiación lo ha impuesto a casi toda la literatura española. (1888b, p. 127)

Tots aquests condicionants provoquen que la literatura madrilenya sigui essencialment retòrica: «La forma domina sobre el fondo». Cal recordar l'oposició frontal de Gener a les teories esteticistes relacionades amb *l'art pour l'art* com es mostra en aquestes pàgines d'*Herejías*: «En lugar de tomarse el lenguaje tan solo como un mero instrumento de comunicar a los demás con exactitud y fuerza las ideas y los sentimientos, se le toma como a fin, cual si pudieran dividirse en dos, pensador y literato; así degenera el arte en

artificio» (1888b, p. 132). De fet, argüeix, recolzant-se en l'autoritat del cèlebre assagista i metge espanyol del segle XVII Huarte de San Juan, que l'eloqüència i l'excessiu cultiu de la retòrica són, entre d'altres coses, símptomes de poca saviesa: «Así memoria, imaginación, calor y debilidad cerebral, he ahí las cualidades predominantes que producen este todo, sin el cual no se puede ser un gran hombre en España» (1888b, p. 130). L'estil de la literatura castellana queda lluny de l'estil concís dels grans literats i acaba sent només forma. Per demostrar-ho es pregunta: «Shakespeare nos commueve hasta en sus malas traducciones. ¿Sucedería igual con la mayoría de nuestros académicos?» (1888b, p. 137)

La literatura catalana gaudeix d'un caràcter diferent tot i que no es salva de les crítiques de Gener a causa de la submissió d'aquesta literatura a la monarquia castellana, des dels Àustries fins als Borbons. Tot i aquesta submissió, Gener definirà el caràcter de la raça catalana de la següent manera.

Con tales elementos en su raza y con tal medio ambiente, el tipo catalán no podía menos de ser un tipo pertinaz, duro, personalísimo, individual, independiente hasta el aislamiento, heroico en las grandes ocasiones, de una temeridad titánica que lo convierte en protesta viva de toda traba impuesta y de toda ley en cuya confección no ha intervenido. Su indisciplina es tan proverbial como su independencia. El proverbio más verdadero del país es el que dice que cada catalán *tiene un rey en el cuerpo*. (1888b, p. 154)

Malgrat que considera que la literatura catalana peca de tenir «rusticidad i ordinariez», opina que aquestes característiques són típiques d'una literatura que comença i que se solucionaran.

L'últim capítol del llibre és el titulat «La decadencia nacional», un apartat que és una mena de regeneracionisme *avant la lettre* en què acusa Espanya d'estar molt poc desenvolupada i li augura un futur difícil. Segons Gener, una de les causes principals d'aquesta decadència és la importància que s'ha donat als diners. La misèria en què s'ha viscut a Espanya, la situació d'escassetat, ha promogut que només es poguessin reproduir aquells que posseïen la capacitat d'acumular la poca riquesa que hi havia, per això s'ha arribat a una situació en què la ciència i el coneixement no són valorats. Això succeeix també a Barcelona: «Pasteur, Renan, Littré, Claudio Bernard, Darwin y Spencer, a haber nacido en Barcelona hubieran pasado por unos imbéciles y se habrían muerto de hambre» (1888b, p. 247). Gener mateix havia patit aquesta situació de marginació que posteriorment es traduirà en misèria.

Àdhuc adonant-se que la seva anàlisi conclou que la situació no és molt bona, l'ànim de Gener no defallirà i albergarà encara alguna esperança recurrent a arguments etnicistes. Primer de tot, espera que hi hagi un canvi ètnic i que sigui l'element «indogermànic» el que «triunfe de esos neo-moros adoradores del Verbo, raza de gramáticos y de sofistas, y de esos neo-judíos que explotan en beneficio propio, hasta producir la esterilidad o apelar a la falsificación, desde el simple obrero que rueda un huso, al genio que concibe un invento» (1888b, p. 251). A més, en segon lloc, entén que la solució passa per culturitzar la societat, es mostra a favor de fer un museu (projecte que, com veurem, dissenyarà i proposarà) i promocionar elements que puguin difondre el coneixement i la saviesa. També és partidari d'una democràcia «por medio del voto progresivo, concedido en razón directa de la inteligencia» i proposa que s'ensenyi tothom a escriure en el lapse d'un any i, que només aquells que n'hagin après, puguin votar. També proposa: «Modificar las condiciones climatológicas y atmosféricas». Fent tot això, es podria reformar Espanya. El resum del seu diagnòstic és el següent: «Nos falta ciencia y nos sobra catolicismo, nos falta instrucción y nos sobra petulancia, nos falta espíritu de investigación y nos sobra carácter aventurero, nos falta actividad y nos sobra pereza» (1888b, p. 247). Si, finalment, totes aquestes propostes de millora no s'acompleixen, «solo quedaría el recurso de marcharse de ella [d'Espanya] a los que aquí nacieran con aptitudes para la civilización moderna» (1888b, p. 158).

Pel que fa a les reaccions a la publicació del llibre, va ser ressenyat, entre d'altres, per Opisso i per Rahola. El primer publicarà una «extensa ressenya extremament crítica i exhaustiva» sota el pseudònim de Carlos Mendoza (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 194) a *La Ilustración ibérica*, criticant el to massa «agressiu i polèmic del llibre» (Opisso, 1887) fent-lo partícip de «las exageraciones e inexactitudes que sobre España es costumbre leer en la mayoría de los escritores transpirenaicos» (Opisso, 1887) i no li perdona que elogiï tant França per vituperar Espanya. Àdhuc no estarà d'acord amb l'anàlisi de Gener que entén que les causes de la decadència d'Espanya són d'índole racial; Opisso creurà que «la malaltia provenia de la influència perniciosa d'allò estranger i l'allunyament de les essències pàtries; la guarició estava en reprendre el camí d'aquestes essències» (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 195).

Rahola (1888, p. 12), en canvi, escriurà una crítica, en trets generals, més elogiosa i descriurà l'obra de Gener com a «verdadero libro de combate, objeto de apasionadas críticas, ora favorables ora adversas». No li agradarà la crítica als comerciants que realitza

Gener quan els retreu, segons Rahola, que donen als treballadors «solo una parte del valor de lo producido, y al necesitado le hacen pagar por lo que demanda a más de su valor real» (1888, p. 21), els defensa i reivindica escrivint: «El comerciante, no es intermediario inútil, es un productor, crea capital, aumenta con su trabajo el haber social, y acrecienta esos intereses materiales que no merecen en verdad el desprecio que inspiran al Sr. Gener» (Rahola, 1888, p. 22). Rahola (1888, p. 23) assumirà que els «grupos» castellà i català mostren «distinta fisonomía, diverso temperamento, que tiene su manifestación en obras literarias de opuestas tendencias, en hábitos y aficiones por completo variadas, y sobre todo en instituciones de antitética naturaleza». Opina que aquestes divergències poden ser innates o bé adquirides a partir del medi. Un cop establertes les susdites diferències, acceptarà algunes de les tesis de «los antropólogos» sobre la barreja de «distintas especies», que dona lloc a «especies híbridas, degeneradas» i afirma que el mateix succeeix respecte als pobles: «Cuando dos tipos sociales de especie distinta se confunden en un solo organismo, cobra existencia un tipo inferior, híbrido, degenerado» (1888, p. 24). Per aquest motiu defensa la necessitat de mantenir les nacionalitats que conformen l'Estat espanyol, com a forma d'evitar la decadència, i, en conseqüència, (deixant el biaix ètnic i centrant-se en les concepcions polítiques), recomana que els diferents pobles visquin «manteniendo cada cual sus usos y costumbres, sus instituciones» (Rahola, 1888, p. 24) (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 346-347). Cal recalcar que, tal com apunta Vall i Solaz, joves autors com l'escriptor i empresari teatral Luis París es van veure influïts per *Herejías*. De fet, la seva obra més important es va titular *Crítica inductiva* en honor al subtítol de l'obra de Gener i comença el llibre amb un elogi del filòsof barceloní, tot i que, posteriorment, mantindran una polèmica arran de les crítiques de Gener a Zola, que París considera que contradiuen el positivisme (Vall i Solaz, 2018, p. 190-192).

2. Raça?

«prou ells tindrien por, si por no fessin»
Epístola. (Bartrina, 2012)

Com s'ha esmentat a la introducció, Cuscó i Clarasó afirma, hiperbòlicament, que Gener només és «citad per l'espanyolisme reaccionari que el vol l'iniciador foll del nacionalisme català» (2014, p. 116). En tot cas, el tema del *racisme* de Gener (amb el significat

merament d'*etnicisme* o *etnocentrisme* o en el sentit de supremacista) i la seva influència en els orígens del nacionalisme català s'ha tractat prolixament.

Especialment, Vall i Ontiveros va dedicar-hi bona part de la tesi, un capítol en un llibre en què aprofundeix en els arguments esgrimits a la tesi (Vall i Ontiveros, 2013) i un altre article sobre el tema el 2019 que analitzarem amb detall on afirma el següent: «Un dels aspectes més controvertits de l'obra de Pompeu Gener és el racisme explícit que transmeten les seves obres i articles de tarannà més polític» (Vall i Ontiveros, 2019, p. 35). També es parla d'aquest assumpte en el ja referenciat article de McCarthy (1975) i en diverses obres que tracten el tema com les de Cacho Viu (1984) o Ucelay da Cal (2003), que tenen «tendència a analitzar els arguments racials de Gener com a protofeixistes» (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 525).

Valentí i Fiol (1973, p. 168) en el seu llibre sobre els orígens ideològics del Modernisme havia atribuït a Gener la introducció de les teories racistes a Espanya, que «adornaba con toda la pirotecnia de su pseudociencia». Consuelo Triviño (2000b, p. 113-114) ha atribuït, de forma convincent, molts dels usos del concepte «raça» per part de Gener a la influència de Taine. També Triviño (2000b, p. 115-116) estudia les arrels de l'arianisme de Gener a partir de la relació amb Soury, basant-se en l'anàlisi de la seva correspondència. Sobre la relació entre Gener i Soury i la diferència entre les seves concepcions racistes, volem destacar especialment l'anàlisi que en fa Vall i Ontiveros (2012a, p. 152-153). Igualment, fa referència al tema de la raça Irene Gras en el seu article «El paisatge simbolista i el concepte de degeneració de raça segons Max Nordau, Pompeu Gener et al.», en què vincula la concepció biològica de la percepció amb les teories de la degeneració de Nordau i Gener. (Gras, 2014, p. 67). També Jufresa (2013, p. 63) en el seu estudi sobre la concepció dels grecs de Gener, fa referència al tema de la raça afirmant: «Gener fa servir molt la paraula *raça*, tal com és freqüent en la seva època». Esmenta el tema del rebuig a l'estranger Hambroock (2014) referint-se a *Literaturas malsanas*, matisa el racisme de Gener i el vincula a un cert mediterranisme. Joaquim Espinós apunta el contingut «protofeixista» de les idees que exposa Gener a *Joventut*, citant McCarthy o Cacho Viu. El mateix Espinós (2007, p. 272) però matisa la posició de McCarthy: «No se li pot negar part de raó, però em sembla aquesta una lectura parcial o excessivament literal, que ignora altres vessants del pensament de Gener, com ara la tendència humanitària i evolucionista». Espinós es refereix a la reivindicació de l'amor i de Sant Francesc en la interpretació generiana de Nietzsche. En aquest estat de la qüestió obviem

voluntàriament la munió de pàgines web contràries al nacionalisme català colrades de referències a textos fora de context d'*Herejías*¹⁴⁵ però sí que es vol apuntar l'article de Pere Guixà (2009) al diari *Avui* en què s'emfasitza el Gener bohemí i en cert sentit racista per sobre d'altres facetes.

Són moltíssims els exemples que es podrien adduir per demostrar fins a quin punt el discurs que distingia els éssers humans per races i per sexes de forma discriminatòria, formava part de —manllevant el concepte a Thomas Kuhn— «la ciència normal» de l'època. Només una visita furtiva al museu Cesare Lombroso a Turí ens pot mostrar perfectament la paradoxa que científics que van ajudar al progrés de la ciència i fins i tot al progrés moral —Lombroso és reconegut com el pare de la criminologia— a la vegada esgrimien teories evidentment racistes. Així doncs, entenem que el suposat racisme de Gener és en el fons reflex de la ciència del seu temps i ell, com a persona al dia de les novetats científiques que volia divulgar, assumeix aquesta ciència disponible que li sembla la veritat.

En aquest sentit, Francisco Caja acusa Gener de ser «el responsable directo de la introducción entre los federalistas y regionalistas catalanes de las doctrinas raciales», reconeix també que obeeix a «la ciencia positiva, en cuya introducción jugó Gener un papel decisivo, negaba el “principio de igualdad jacobino”» (2009, p. 74). Per aquest motiu titula la secció dedicada a Pompeu Gener, equívocament, «El mal francés». Com Triviño, atribueix el biaix racista a Gener a la influència de Soury (de qui indica que va ser deixeble de «Jules [Ernest] Renan» i Broca (2009, p. 77-78): «En cualquier caso lo que Gener conoce es la época dura del racialismo francés que adopta sin pestañear como una verdad científica incontestable» (2009, p. 83). Encara insistint en la mateixa idea es poden espigolar diverses citacions de pensadors que utilitzen el llenguatge racista de l'època. Per exemple, sense referir-nos encara a Nietzsche, Büchner (1904, p. 28) escriurà: «La comparación de la forma del cráneo de las clases altas y bajas de la actual sociedad ofrece un resultado semejante. Los sombrereros saben que la clase ilustrada necesita sombrereros mayores que la clase ignorante» o bé, en un altre lloc afirma, acceptant la diferència entre les diferents races: «Las diferencias corporales e intelectuales de las

¹⁴⁵ Volem recordar la frase d'arrel jesuítica que sovint citava el professor Josep Manuel Udina: «Tot text fora de context és pur pretext». S'hi refereix a l'article: «La enseñanza de la historia de la filosofía medieval. Una experiencia de veinticinco años.» (Udina, 2003), agraïm la informació a Jaume Mensa.

razas humanas entre sí, son generalmente conocidas, por lo cual hablaremos poco de ellas.» I conclou:

¿Quién no ha visto al natural o dibujado el cráneo de un negro, sin compararlo inmediatamente al cráneo de la raza caucásica? ¿Qué diferencia entre esta noble forma y aquel cráneo con la frente deprimida y estrecha, y la cabeza pequeña y semejante a la del mono! ¿Quién ignora la inferioridad intelectual de la raza etiópica y su estado infantil en comparación con la raza blanca? ¡Inferioridad que durará siempre! (Büchner, 1904, p. 121)

De fet, la historiografia dona per fet que el llenguatge racista i etnicista formava part de l'ambient intel·lectual de l'època: «Se construye así por los intelectuales del 98 el paradigma más negativo de la Restauración. España a fines de siglo se resumía como una raza canija y unos políticos perversos y parásitos de un caciquismo abominable y unas instituciones irrecuperables» (Bahamonde (Coord), 2005, p. 24). En tot cas, no podem jutjar, anacrònicament, ignorant les teories de la ciència de l'època, amb prejudicis ideològics i partint tant de la ciència actual com dels criteris contemporanis del que és correcte o incorrecte lingüísticament. De fet, també el Romanticisme s'ha relacionat amb el racisme protofeixista. Així, Safranski (2009, p. 314) defensarà en el seu llibre sobre el Romanticisme: «Nacionalsocialismo es Romanticismo político. Este es un diagnóstico emitido inmediatamente antes de que Hitler tomara el poder; y podríamos citar muchas voces críticas de los últimos años de la República de Weimar que opinan de igual manera».

Per altra banda, si s'analitza el pensament i l'obra de Gener en context i en el seu conjunt, es pot defensar que el suposat racisme es pot matisar, per exemple en el següent fragment de *Amigos y maestros*, del capítol dedicat a Renan:

Era la encarnación del sentido universalista, cosmopolita y humanitario que hoy reina en todos los espíritus verdaderamente esclarecidos. Nada de espíritu de casta, de raza, de nación, ni siquiera de escuela o de cuerpo. Lo bueno es bueno en todas partes, venga de un blanco, de un negro, de un mongol, o de un americano. El germano, el anglo-sajón, el eslavo, y el greco-latino se equivalen. Todas las tendencias de la Humanidad han contribuido a la formación superior de la misma. Hasta las reacciones han servido de excitante al progreso. Las religiones positivas, que para los librepensadores del pasado siglo eran solo unas farsas inmensas, unas imposturas colosales, hoy se aprecian como fenómenos superiores de la conciencia humana en diferentes etapas de su desarrollo. No hay más que un Arte, el Arte. [...] —En la verdadera Humanidad, no hay naciones. En todas hay gente que vale, santos, sabios, artistas, todas las civilizaciones han convergido a la nuestra, en más o en menos; por esto vale más que ellas, porque es la suma de todas ellas juntas y compenetradas. (Gener, 1897a, p. 178)

En aquest sentit, tot i que a *Herejías* no comparteix els seus plantejaments, sembla que el 1897 s'apropava a les idees expressades per Renan *Qu'est-ce qu'une nation?*. Per exemple,

Renan (2014, p. 11) opina: «El que constitueix una nació no és el parlar la mateixa llengua o pertànyer a un mateix grup etnogràfic, sinó haver fet en el passat grans coses junts i voler seguir fent-les en el futur».

Per insistir en els matisos del possible racisme de Gener, es pot apuntar una anècdota que explica a les seves memòries sobre la discriminació dels jueus a Holanda, on mostra la seva sorpresa davant l'antisemitisme regnant:

Una observación hice, entre varias que me sugirió aquel país, y es la diversa consideración según la raza. El barrio de los judíos (entre los cuales hay algunos de procedencia española) está aislado. Por ricos que sean no son admitidos en la buena sociedad, ni aún entre la burguesía. En las familias más altas se invita a los extranjeros, literatos, pintores, escultores, músicos, etc., pero el ser rico allí nada significa. El negroide, el amarillo asiático y el judío no son recibidos en parte alguna, y el que, o la que, se casa con uno de otra raza pierde los derechos de la ciudadanía. El judío especialmente es un ser puesto de lado, como en Mallorca los chuetas [descendents de jueus] (2007a, p. 159).

A continuació, Gener explica que va conèixer una senyora jueva de qui es va fer amic i va haver d'entomar les crítiques de la societat:

Un día de gran fiesta la acompañé [a la senyora jueva] por el *Prinsengracht* en un yate que teníamos a la disposición, dejándola en su casa, una de las mejores del canal. Al día siguiente Mme Haas, la señora de un magistrado cuya casa frecuentaba me dijo: —Ayer le vi a usted acompañando a una judía, y eso no está bien en un caballero español como usted (2007a, p. 159)

En el mateix sentit, opinarà l'any 1893: «En la meva desgraciada vida mercantil, aquells, els jueus, quan hi he tractat, mai m'han fallat en res, i de ben catòlics de casa me n'han fet unes!» (Gener, 1893b).

Vall i Ontiveros en el seu article «Reinventant pàtries: el regeneracionisme *fin-de-siècle* a través de Pompeu Gener i Joan Maragall» explica que «no és gens clar que [Gener] pretengui justificar teòricament la dominació ni la inferioritat racial de cap grup humà» sinó que el que vol Gener és insistir en la necessitat del progrés, i per això més aviat «empra la diferenciació ari/semític per reforçar l'oposició progressiu/retrògrad, com feien alguns dels seus referents positivistes: Renan, Taine, però també Gobineau, Paul Broca i l'escola de la Société d'Anthropologie» (Vall i Ontiveros, 2019, p. 35). Gener defineix raça en diversos moments, però n'és particularment destacable una en concret:

Cuando se dice raza, hablando de las actuales razas históricas, sobre todo de la Aria y de la Semítica, y por tanto de todas sus subrazas, se entiende: colección de individuos que han llevado

una vida común durante algunos miles de años, en un mismo o análogos medios ambientes, con las mismas necesidades, las mismas costumbres, y el mismo género de vida, lo cual ha formado su fisiología y su psicología de una manera especial. (Gener, 1903a, p. 263)(Vall i Ontiveros, 2019, p. 35)

Ara bé, a continuació rebla: «Ahora cuando se trata de mongoles, negros o negroides, la cosa ya cambia, pues los antropólogos modernos les asignan origen animal distinto, o al menos probablemente distinto». I en aquest cas sí que hi hauria una diferència biològica i no històrica o sociològica.

És una mostra de com s'utilitzava el llenguatge ètnic i amb tints racistes, la polèmica que protagonitzaran Gener i Baroja l'any 1907 i que analitza Vall i Ontiveros (2012a, p. 365-366). Baroja (1907) acusarà, entre d'altres coses, Gener de ser un semita i pensar només en els diners adaptant la seva obra a les necessitats del mercat, acusació que ja havia vessat sobre Rusiñol. Gener (1907f, p. 58) li respondrà en primer lloc acusant-lo de no saber-ne d'antropologia i recordant els temps a la Société d'Anthropologie de París. De fet, explica que el mateix Broca (recordem que Broca va morir el 1880) el va analitzar i el va definir com: «Mediterráneo, etrusco de raza, lo mismo por la conformación del cráneo, que por la del cuerpo (estatura, proporción de hombros y cadera, manos y pies) color de la piel, pelo, barba, en fin, todo; y Paul Broca sabía un poquito más de estas materias que Pío Baroja.». Respecte a aquest tema i com a curiositat, Pagano (1901a, p. 51-52) en la monografia que li dedica a Gener descriu les mides del seu crani i es refereix a l'estudi de Broca en un testimoni antropològic interessant:

Véase ahora como la antropología confirma la superioridad de Pompeyo Gener. Su cráneo mide 19 centímetros con 65 milésimos de largo, por 16 centímetros de ancho. La parte occipital muy poco prominente, la frente bastante recta. Los parietales más bien llanos. El cráneo tira a braquicéfalo siendo la parte anterior casi tan ancha como la posterior. Angulo facial muy recto. El cuerpo, examinado en la Sociedad Antropológica de París (a la cual Pompeyo Gener pertenece) resulta ser de tipo greco-latino puro, siendo un «perfecto ejemplar en su conformación ósea de esqueleto etrusco» Las espaldas cuadradas, los brazos relativammnete cortos, y las piernas largas; las manos, los pies pequeños, y las muñecas, como así también las canillas y tobillos, finos, «*les attaches fines*»

De tot això, en dedueix el caràcter: «Ello se explica en quien la vibrante nerviosidad y la energía potente se amalgaman supeditadas a una voluntad inquebrantable, guiada por un ideal superior, moral y estéticamente. Porque no cabe dudar de ello, Pompeyo Gener ha perseguido (y quizá persiga aún) la idea de formar una España según su ideal de tipo superior»

Nogensmenys, cal dir que si analitzem el pensament de Gener com un tot es pot afirmar que:

Només prenent en un sentit literal les seves paraules i oblidant-nos de la resta dels seus arguments polítics i filosòfics podríem afirmar que Gener era un racista que pretenia justificar la dominació i extermini basats en la racialització de les comunitats i pobles. De fet, quan analitzem les solucions proposades pel propi autor per resoldre la qüestió nacional es fa difícil associar la parafernàlia racista que fa servir per fonamentar el seu nacionalisme a una filiació ideològica protofeixista. (Vall i Ontiveros, 2019, p. 36)

De fet, com ja havia conclòs Vall i Ontiveros (2012a, p. 11) a la seva tesi: «En efecte, per molt que costi d'assimilar, les tesis d'accent racial de Pompeu Gener s'emmarcaven clarament en un projecte liberal i progressista».

Sembla, doncs, per concloure, que el nacionalisme català, contradient les opinions de Caja i altres, no es codifica a partir de les tesis de Gener: «Dins del Modernisme s'acaba acceptant una definició essencialista i vitalista —molt més maragalliana que generiana— de la nació catalana; les tesis racistes i deterministes de Gener es desestimen per obsoletes i excessivament positivistes” (Vall i Ontiveros, 2019, p. 38). De fet, Gener apostarà des del començament per una opció federalista en la qual cada nació progressaria i, per tant, progressaria el conjunt. Explica a l'article «Records i esperances» com va passar, gràcies als estudis etnogràfics a París i als viatges de l'igualitarisme influït per Proudhon i Rousseau a pensar que «el Dret era correlatiu a la organització i a la potència o energia de cada individu i de cada raça, i veiérem com es determinaven les Nacions i les diferències que de raça a raça hi havia» (Gener, 1905c, p. 26), i com gràcies a aquests estudis va passar del federalisme al catalanisme.

3. Promoure el progrés: un panorama i un museu

Sentía que la brecha que se había abierto en mi vida tenía que ser una brecha de la vida misma; que la cuestión era la de si, aun cuando los reformadores de la sociedad y del gobierno tuvieran éxito en sus objetivos y todas las personas de la comunidad alcanzasen la libertad y un estado de bienestar físico, los placeres de la vida, no impedidos ya por la lucha y por la privación, dejarían de ser placeres (Mill, 1986, p. 152)

El projecte de modernització d'Espanya i Catalunya Gener l'entoma des de diverses perspectives. Per una banda, com s'ha mostrat, ho fa promovent les idees provinents dels

centres de cultura europeus i aportant-hi el seu propi punt de vista, però també impulsa importants institucions culturals per poder homologar Barcelona amb les ciutats europees que tant admirava, aspecte que ha estat menys ressaltat. Hi ha molts exemples de filòsofs positivistes que van influir en la política, com els utilitaristes anglesos, Bentham o Mill, o Estasén: «No fue sólo un lector apasionado de la filosofía positivista, sino uno de los artífices de su puesta en práctica. Fue Secretario de Fomento del Trabajo Nacional y presidente de Fomento de la Riqueza de Catalunya» (Triviño, 2000b, p. 75). Igualment, Gener va voler contribuir a aquest progrés des d'altres facetes. Segurament van ajudar molt a promoure aquesta vessant pràctica la seva participació en les Exposicions Universals, ja que participar activament «a les delegacions espanyoles de diferents exposicions (les de París de 1878 i 1889 i la d'Amsterdam de 1883)» (Vall i Ontiveros, 2020, p. 210) i va escriure articles al respecte a part de l'obra ja referenciada per encàrrec de l'Ajuntament.

De la consulta de la seva correspondència, es pot descobrir un Gener emprenedor que endega diverses empreses, encara que la majoria no arribin a bon port. Un bon exemple n'és la del projecte Panorama. El pintor del segle XVIII Robert Baker, el defineix de la manera següent: «An entirely new contrivance or apparatus, wich I call “La nature à coup d'oeil”, for the purpose of displaying views of nature at large by painting or drawing, fresco, water colours, crayons or any other mode of painting or drawing» (Van Lier & Van den Braak, 2006, p. 13). El panorama, que va gaudir d'un espectacular èxit a moltes ciutats europees (Gener en el seu projecte en cita quatre: París, Berlín, Brussel·les i Londres), consistia en una gran pintura mural que intentava reproduir la natura, la realitat, fets històrics... amb la màxima fidelitat possible. A més, estava pintat a les parets d'un edifici circular de manera que l'espectador se situava al centre de la pintura en una plataforma i podia tenir una visió de 360 graus que li donava la sensació de ser veritablement a l'escena. L'espai entre la plataforma i la pintura es decorava per tal de difuminar les barreres entre la pintura i la realitat: «The transitions between platform and circular painting is unrecognisable; the top of the canvas is invisible. The light in the room in wich the canvas is suspended is also an enigma» (Van Lier & Van den Braak, 2006, p. 13). Gener va poder assistir en primera persona a aquesta atracció i va considerar que construir-ne un a la ciutat la posaria al nivell de les millors ciutats d'Europa.

Per això decideix proposar a l'Ajuntament de Barcelona que li atorgui una concessió per poder explotar un panorama a la Ciutadella coincidint amb les obres que s'estaven portant a terme en el marc de l'Exposició Universal de 1888. La sol·licitud la presentarà el 16 de febrer de 1882 en representació d'un grup d'inversors (potser un d'ells podia ser Ivo Bosch) i demanarà construir un panorama on es mostrin «varios de los hechos heroicos de la ciudad de Barcelona y de la de otras ciudades empezando por el panorama de una de las batallas más importantes libradas alrededor de los muros de la ciudad Condal».¹⁴⁶ No concreta quina batalla i, a més, el projecte incloïa la possibilitat que l'edifici funcionés també com a sala d'exposicions i de festes. La sol·licitud d'una concessió de 20 anys és acceptada el 23 de març. El pacte inclou una clàusula en la qual Gener es compromet a ingressar 30.000 pessetes en dos mesos per tal de garantir el començament de les obres. Malauradament, només serà capaç de reunir-ne 10.000 i li acaben denegant, doncs, la concessió, malgrat els seus esforços per dilatar els terminis, i es va esvaïr la possibilitat de tenir un fantàstic panorama a Barcelona que, si s'hagués conservat, formaria part de la llista dels 19 panorames històrics que encara es conserven a tot al món a més dels dotze moderns (Van Lier & Van den Braak, 2006, p. 13). A la c.13 del Fons Gener hi ha un document que aprofundeix en les possibles despeses i els diners que es necessiten per fer el Panorama¹⁴⁷.

Gener a més del panorama, proposarà un museu. Abans de la proposta, aplicant el mètode inductiu, havia treballat molts museus com ja s'ha vist en la quantitat d'articles que va escriure sobre l'Exposició Universal de París –que ja s'han referenciat en el capítol «Lutècia»– i havia escrit una memòria el 1889 per a l'Ajuntament (que es conserva al fons c.2 i c.14). A més, havia escrit una bona quantitat d'articles sobre l'Exposició Universal de Barcelona, especialment sobre el Palau de Belles Arts a la Vanguardia, analitzant minuciosament tots els aspectes. En dedica quatre a les antiguitats: (1888q, 1888t, 1888v, 1888z); tres a la secció arqueològica: (1888aa, 1888ab, 1888ad); sis a la pintura: (1888ae, 1888ag, 1888ah, 1888ai, 1888aj, 1888am) i un sobre les instal·lacions de la «Real casa» (1889a)¹⁴⁸

¹⁴⁶ Tota la informació és extreta de: AMB, *Expediente relativo a la concesión solicitada por Don Pompeyo Gener para instalar una exposición panorámica en el sitio que se le designe del Parque de la Ciudad*. Comisión de Ensanche, núm. 65. Any 1882. El mateix expedient es troba a la c.16 del Fons Gener.

¹⁴⁷ Agraïm a Xavier Vall que ens hagi facilitat la informació.

¹⁴⁸ Agraïm a Xavier Vall algunes de les referències bibliogràfiques.

De tot això va sorgir la proposta que va fer a la ciutat de fer un museu. En aquest projecte es plasma la seva concepció global del coneixement *avant la lettre*. Estrictament parlant, els projectes van ser dos, encara que molt semblants i els va presentar a dues comissions diferents, que els van rebutjar.

L'altre gran projecte cultural que va proposar Gener a la ciutat va ser un museu. En aquest projecte es plasma la seva concepció global del coneixement. Estrictament parlant, els projectes van ser dos, encara que molt semblants i els va presentar a dues comissions diferents, que els van rebutjar. El primer s'emmarca en la «Comissió especial per a la Conservació dels Edificis del parc i creació i foment dels Museus Municipals», que va ser presentat el 5 de juliol de 1890. Segons Gener, el pla el fa per encàrrec de l'alcalde, probablement Rius i Taulet (Garcia, 1997, p. 306-307)¹⁴⁹. La seva proposta museològica consistia en un «Museu Múltiple» que no es limitava a les belles arts sinó que intentava exposar totes les facetes de la cultura humana que es manifestaven a la ciutat de Barcelona. Gener entén que «una Barcelona cuya actividad es múltiple pues es a la vez industrial, comercial, científica, artística y literaria» havia de tenir un museu que fes avinent aquesta pluralitat d'activitats. Per tot això Gener defensava la necessitat de «formular un agregado de Museos o un Museo Múltiple, como el Louvre de París, el Kensington de Londres, el Maximiliano de Munich, o el Germánico de Nuremberg [...] El Museo de Barcelona [...] ha de ser no uno particular en un ramo especial, sino un palacio de Museos».¹⁵⁰

Rius i Taulet havia proposat dos museus dedicats exclusivament a les belles arts. Gener, en canvi, en la seva proposta dividia el coneixement en tres grans grups: «Antropología y etnografía / Artes históricas / Manifestaciones superorgánicas, o sean sociológicas» (Garcia, 1997, p. 308). El primer grup tenia com a objectiu la comprensió de l'home primitiu, el d'arts històriques, la «Historia del abrigo humano y sus accesorios» (Garcia, 1997, p. 308). El tercer es dedicava a tot el que tenia relació amb l'expressió de pensaments i sentiments. Per tant hi eren incloses les imatges, signes fonètics, les arts... És remarcable que no hi ha un museu especialment diferenciat per a les arts. És destacable també que tant en les arts com en altres aspectes, Gener entén que s'ha de partir des del

¹⁴⁹ Xavier Vall i Solaz m'apunta que a la c.7 hi ha un «Plan de museos de la actividad humana a través de los tiempos» i que és possible que hi hagi un altre pla a la c.8.

¹⁵⁰ Pompeyo Gener. «Proyecto de un Plan general de Museos para la Ciudad de Barcelona». Barcelona, 30-VI-1890 a *Expediente general de la Comisión especial para la conservación de los edificios del Parque y creación y fomento de los Museos Municipales*. Capsa I. 1890 (Garcia, 1997, p. 307).

més proper geogràficament i vivencial fins a l'universal, començant per l'art català per després passar a l'espanyol, europeu i universal: «Pel que fa a les Belles arts, haurà de ser nacional i sobretot català» (Boronat, 1999, p. 21). També és rellevant la incorporació d'un Museu Pedagògic que «tenia la funció de difondre història dels coneixements humans a dos nivells, segons els adreçats a nens o a estudiants més entesos» (Garcia, 1997, p. 308).

Gener era conscient de les dificultats que comportaria aconseguir les obres que satisfessin el seu ambiciós projecte i per aquest motiu proposava començar per exposar reproduccions dels grans museus europeus per anar, de mica en mica, comprant originals. L'objectiu primordial era, doncs, pedagògic, es volia publicitar els avenços de la societat contemporània: «D'aquesta manera, la producció humana es podia estudiar globalment, és a dir, el museu comunicava els resultats culturals, científics i artístics de l'home dins el seu entorn i les repercussions d'aquest dins la producció intel·lectual i objectual humana» (Garcia, 1997, p. 309).

El problema que plantejava un museu d'aquestes característiques residia a com trobar la millor estratègia pedagògica per exposar totes aquestes obres. A Gener se li acut fer una estructura en forma de vano o de quadrícula que permetés fer una visita diacrònica sobre un aspecte concret conjuminada amb una visió sincrònica de tots els aspectes:

Para la ordenación de los objetos, una vez los grupos establecidos el que seguiremos es el de una cuadrícula, o abanico, según la forma del local, cuyas líneas longitudinales o radios, correspondan a las diversas épocas de la historia hasta los tiempos presentes y cuyas transversales, o arcos del círculo concéntricos, correspondan a las diversas actividades del espíritu humano. Así el que lo visitara tomando un sentido longitudinal podría ver la cerrajería por ejemplo en todos los siglos; y en sentido transversal, en el siglo (¿?) por ejemplo, todo lo que el hombre produce y en qué estado de adelanto. (Garcia, 1997, p. 309-310)

Gener proposava, a més, que el museu estigués fornit amb una biblioteca que complementés els aprenentatges que s'havien assolit a la visita. Finalment, aquest pla no es va tenir en compte i es va decidir deixar-lo sobre la taula. Els membres de la junta argüeixen que ja s'estan portant a terme algunes de les mesures suggerides, però García i Sastre conjectura que es va desestimar pel preu, 150.000 pessetes.

Després d'un any i mig, Gener va presentar un altre projecte en el context de la Junta de Biblioteques i Museu d'Història. En aquest cas es tracta de «Plan General para el Museo de Historia, o sea de Antigüedades» (Tota la informació és extreta del catàleg en línia de l'Arxiu Nacional de Catalunya: *Constitució i sessions de la Junta de Biblioteques i Museu*

*d'Història entre desembre de 1891 i maig de 1892. p. 62 i s.).*¹⁵¹ La concepció de museu múltiple es manté i també la idea de trobar un museu integral que cobreixi totes les activitats de la ciutat, el seu objectiu amb el pla és que el museu pugui cobrir la història de totes les activitats que són principals a la ciutat (indústria, ciència, arts, etc.) i segueix amb la idea de no conferir preeminència a cap disciplina per sobre de les altres. En aquest sentit és encara més concret que en l'anterior pla:

El mismo derecho que tienen los pintores y escultores a reclamar su Museo, tienen los Hombres de ciencia, los escritores, los Industriales, los comerciantes y los obreros. Todo ciudadano barcelonès, teine dercho como el de las demás ciudades europeas a que se le enseñe la historia de su país primero, y luego, la de todos los que han contribuido a la civilización que hoy alcanzamos, de una manera tangible y visible por medio de los objetos que son una lección viviente y que instruyen más que cien tratados. (p. 62).

Per fer la classificació dels coneixements afirma que ha preferit seguir el criteri de Littré abans que el de Spencer: «Por ser más practico el primero, pues procede de lo sencillo a lo complicado, mientras que este último va de lo complicado a lo sencillo o sea de lo abstracto a lo concreto.» (p. 63).

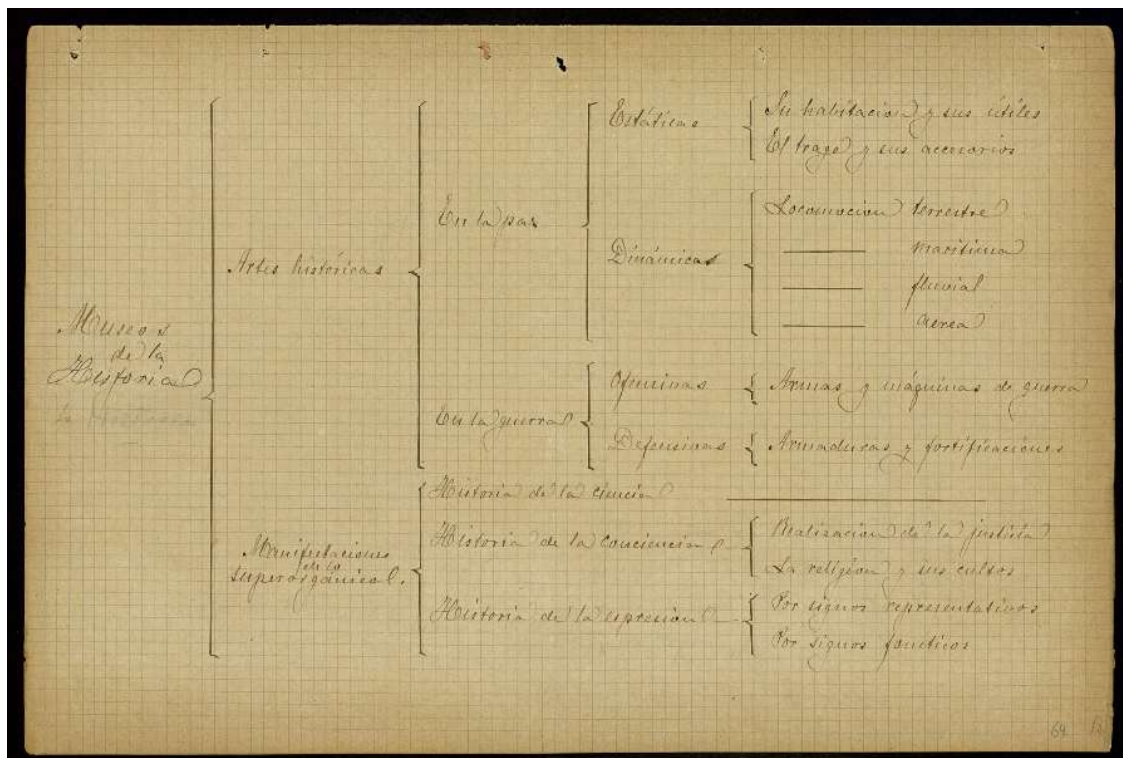

Fig. 7. Esquema del museu d'Història i antiguitats proposat per Pompeu Gener (ANC1-715-T-1175).¹⁵²

¹⁵¹ Consultat en línia a: <https://arxiusenlinia.cultura.gencat.cat/#/cercabasica/detallunitat/ANC1-715-T-1175> Consultat el 7-9-2022. Es marquen les pàgines entre parèntesi en les citacions.

¹⁵² Extret de: <https://tuit.cat/uhZ2m> . Volem agrair a Rosa Maria Cruellas de l'Arxiu Nacional de Catalunya la seva atenció i ajuda.

En aquest esquema s'observa que es mantenen els trets bàsics de l'anterior museu i que no renuncia a fer la història de les manifestacions superorgàniques. Un cop presentat l'esquema, s'explica a les actes de la junta els continguts de cadascun dels apartats. Desgraciadament, després de la presentació del pla no hi ha cap comentari al respecte per part dels membres de la junta i sembla que no es va ni tan sols considerar. El museu havia de ser instal·lat a l'edifici que s'anomenarà popularment el Castell dels Tres Dragons, que estava acabant Domènech i Montaner. Podem conjecturar que un motiu per no acceptar el projecte podria ser la necessitat d'aplicar canvis arquitectònics a l'edifici. A la c.7 del Fons Gener es troba un esborrany de projecte molt semblant als explicats que està pensat perquè el valori la República de Mèxic.

Com que per aquesta via no va aconseguir que es fes el seu museu, va fer una campanya des de *La Publicidad* mitjançant dues cartes a l'alcalde reivindicant la necessitat de fer un museu d'història digne i denunciant que representants de museus d'altres països s'estan enduint objectes de valor. També demana que es redueixi la burocràcia per poder fer donacions o bé ventes als museus (Gener, 1893f, 1893g). Uns dies més tard escriurà una altra carta demanant un museu de la indústria que recorda, vagament, al seu projecte. (Gener, 1893i)¹⁵³ i encara una altra carta reivindicant respecte pel passat i la història. La col·laboració documentada com a membre de la junta de museus va durar fins al 1894. També hi va col·laborar fent algunes donacions a la junta i fent d'intermediari en algunes compres gràcies als seus múltiples viatges. A les actes de la Junta de Museus que es conserven a l'Arxiu Nacional de Catalunya hi ha documentades tres adquisicions per part de la Junta en les quals hi és implicat Pompeu Gener. La primera (ANC1-715-T-1058) es titula *Adquisición de las armas, sobrantes, procedentes de la colección del Coronel Obertsh Challande de Zurich, adquiridas por este Ayuntamiento al representante de dicho Sr. D. Pompeyo Gener. 1891-1892*. Està formada per moltíssimes armes i armadures i Gener fa de representant de Challande. La segona (ANC1-715-T-1176), de 1892 s'anomena *Donació d'una col·lecció de teixits dels segles XV al XVIII i d'un plat de ceràmica de Talavera destinats al Museu de la Història efectuat respectivament per Pompeu Gener i Babot i Madrona Valls i Sigari*. Consisteix en: «Blondas 178urment178, 178urmen, galones, terciopelos de los siglos XV al XVIII». El tercer llegat, que és el més

¹⁵³ De fet, veient que no se'n sortia d'altres maneres, va escriure alguna carta a l'alcalde més, reivindicant salut pública: (Gener, 1893m) i instrucció pública: (1893j). En el mateix sentit, en un altre article del mateix període, es queixarà dels resultats d'una elecció i de la situació d'Espanya, demanant que s'inverteixi en educació. (Gener, 1893e)

important (ANC1-715-T-1216), *Donació d'objectes arqueològics destinats al Museu d'Història efectuat per Pompeu Gener*, consisteix en les peces següents: una estàtua mortuòria franca, una estàtua funerària de les que acompanyaven a les mòmies egípcies, una mòmia d'un Ibis sagrat, un *yacagan* o ganivet dels indis de la terra de foc de l'època del descobriment, vint gravats renaixentistes i una estampa del suplici de Servet. El mateix explica que fa la donació per agrair la seva inclusió a la Junta de Museus. Posteriorment encara farà una altra venda a la Junta l'any 1906, que es comentarà posteriorment (*infra* Bl.9, c.1) per intentar sanejar la seva economia. Ja se'n parlarà més endavant però cal recordar que Gener passava per ser un expert en armes i que va escriure articles al respecte i també referint-se a museus

Insistent en la voluntat de Gener d'ajudar al progrés de la humanitat, volem referir-nos breument a la faceta d'inventor. Crida l'atenció que Pagano (1901a, p. 105) afirmi: «Espíritu profundamente especulativo y práctico, daría la parte más preciada de su gloria por una conquista absoluta de la ciencia que viniese a robustecer la universal armonía de la especie». A *Pensant, sentint, rient* i en altres llocs, anuncia que publicarà un llibre titulat *Mis trabajos científicos*, amb els temes següents: «Un nou metall radiant – Descobriment d'una llum sintètica pareguda a la del sol – Estudis sobre les sals de Cerio – Desdobles d'aquest metall – La divisibilitat infinita dels cossos i de sa activitat creixent amb la divisió – Radiacions i omni radiació – De la desintegració de la matèria que es sols un canvi de moviment de les forces – La matèria és sols un concepte metafísic» (Gener, 1911c, p. 179). També dedica un espai als invents a *Coses d'en Peius*. Cal recordar que havia escrit un article sobre els cossos radiants (Gener, 1903j), en què explica les sorprenents propietats dels cossos radioactius, com el radi, el bari o el tori. El progrés científic és inexorable i incessant: «La Química, por no salir de esta especialidad, que amenaza ya con absorberlo todo, ha adelantado de tal manera que hoy, le es imposible al que la estudiara hace veinte años el entender ni siquiera una fórmula» (Gener, 1903j).¹⁵⁴

¹⁵⁴ Caldria analitzar les seves aportacions científiques, en la mesura que són documentables, desconfiant de les seves afirmacions, i la faceta de divulgador científic, mirant de detectar-ne possibles fonts, com per exemple les de la c.15. Aquesta tasca desborda els objectius de la tesi.

4. El joc de miralls de *Los cent conçeyls del Conçeyl de Cent*. 1891

Aquest marquès de Pescara
és molt més «bolero» encara
que aquell filòsof ninot

POMPEIO GENER BABOT
(Bladé, 1970c, p. 173; Crexell, 1981, p. 43)

El llibre que s'analitzarà en aquest apartat és, probablement, l'obra de Gener més coneguda actualment. Un llibre curiós i que crida misteriosament l'atenció. Com es veurà, l'elaboració respon a un apassionant i misteriós joc de miralls cervantí que ens proposa Pompeu Gener amb alguns col·laboradors, entre els quals, segurament, hi haurà Apel·les Mestres. Aquest laberint ha confós alguns lectors posteriors, sobretot aquells que han fet cas a la història que va explicar Moragas (Bladé, 1970b, 1970c).

Los Cent conçeyls no han estat gaire estudiats. Planellas, en el seu llibre sobre Apel·les Mestres, s'hi refereix en el capítol «En Peius i les lletres medievals». Meritxell Cano afirma que Apel·les Mestres i Gener «també van treballar junts en *Los cent conçeyls del Conçeyl de cent*» (2019, p. 147). Francesc Vall i Solaz (2012a, p. 137), a propòsit del darwinisme, ha remarcat ja la comparació que fa Gener entre el suposat frare que va escriure els consells, Fra Feliu Piu de Sanct Guiu, i Darwin: «S'exalça burlescament aquest imaginari frare per damunt, entre d'altres, de Darwin». Vall i Ontiveros (2012a, p. 144) esmenta l'obra i la descriu, datant-la el 1891, com «una col·lecció d'aforismes moralitzants suposadament escrits per un frare imaginari durant l'edat mitjana i que constitueixen més aviat un escarni —amb un to més aviat innocent— dels preceptes de la moral cristiana». També hi ha un petit estudi que prologa l'edició de *Quaderns d'Història Contemporània* d'Enric Olivé Serret que, tot i que admet que les notes del pròleg han estat «apuntades a corre-cuita», vincula Gener a l'anarquisme i descriu l'obra com un «exemple de finor intel·lectual» afirmant que el motiu d'escriure *Los Cent Conçeyls* va més enllà del simple humorisme: «*Los Cent Conçeyls* no són solament una “boutades pour épater les bourgeois”, sinó un sentiment més profund de rebel·lió i de mofa al mateix temps, d'una societat que no acceptà Gener i els seus correigionaris» (Gener, 1982, p. 3). A part d'aquestes referències, l'article que més se n'ha ocupat és el de Crexell (1981), que s'analitzarà amb detall més endavant.

Respecte a les edicions de l'obra, la primera és de 1891, editada per Can Massó i Casas a l'Avenç (és la que citarem), hi ha una reedició de 1899 per Llordachs (Gener, 1899b), després una altra el 1908 a can Lhopis per la Campana de Gràcia (Gener, 1908a). El 1932, o 1944 si fem cas a Palau i Dulcet, hi ha una altra edició; a la primera pàgina del llibre es llegeix: «D'aquesta edició s'han imprès 300 exemplars sobre paper de fil especial de la casa Guarro, numerats a la premsa de l'1 al 300 i distribuïts per en Lluís Llobet, de Barcelona». Al colofó del llibre hi diu: «Aquest llibre fou imprès pel mestre impressor Antoni López a la ciutat de Barcelona, carrer de l'Olm, n°8, a l'any MCMXXXII» (Gener, 1932). Com que no es troba cap exemplar de l'any 1944, la data proposada per Dulcet, mantindrem la de 1932.

En aquesta edició, com a la de 1983, s'hi afegeixen nous dibuixos per a cada frase fets *ad hoc*, però que són d'un estil diferent a les primeres edicions, mantenint-ne alguns, com ara l'últim. El 1951 hi ha una altra edició de l'editorial d'Àngel Milà, de mida semblant a la de 1944 però facsímil (Gener, 1951), molt bonica; a la portada hi diu que es ven a la Llibreria Llordachs. El 1982 la va publicar els quaderns d'Història Contemporània (Gener, 1982), facsímil, editada en aquest cas també amb un paper especial: «Perdria bona part del seu encant editat en el paper usual, en la freda tipografia de la màquina elèctrica, per això s'ha fet l'esforç d'anar a cercar paper del Molí-Museu de Capellades» (Gener, 1982, p. 3). Però l'edició que ha esdevingut més popular és, valgui la redundància, la de la Biblioteca Popular Catalana (Gener, 1983b), que no és exactament facsímil i s'inspira en l'edició de 1944, i hi afegeix la «Lletra endressada a Mossen Enrich Moragues». Per últim, el mateix 1983 hi ha una altra edició facsímil de la de 1908 per Edicions Catalanes (Gener, 1983a). Crexell aventura que una altra edició existent que no té data ni cap altra referència és «impresa segurament a començament de segle», sense aportar-ne cap font. Respecte al títol, Gener ja havia parlat força bé del Consell de Cent a *La muerte y el 181urmen*, ja que era una estructura que limitava el poder del monarca: «Barcelona tenía un Consejo de Ciento superior al Rey; este no se titulaba tal, sino príncipe, y estaba subordinado por juramento al Consejo» (1884a, p. 258).

Sobre l'escriptura en estil medievalitzant, Planellas es refereix a la «Lletra endressada a Mossen Enrich Moragues» de 1889 i situa la tendència a les cartes medievalitzants que Mestres també practicava sota la influència de Marià Aguiló: «Francesc Fontbona va explicar que les arrels d'aquest estil les hem de cercar en Marià Aguiló i el seu *Catálogo*

de las obras en lengua catalana desde 1474 hasta 1860» (Planellas, 2021, p. 95), si bé es tracta d'un recurs usat per diversos autors, també d'altres literatures.

A *Coses d'en Peius* s'hi inclouen dues cartes medievalitzants, la «Carta a El comte de Foixà» i la carta a Rafel Calvet titulada «La torre Eiffel» (Gener, 1921, p. 98, 105-106) datada el 1889¹⁵⁵ (Crexell, 1981, p. 44). Un altre amic de Gener, Joaquim M. Bartrina, també va fer servir aquest recurs (Vall i Solaz, 2020a, p. 85). En el pròleg de *Coses d'en Peius* (1921, p. 9) es referirà a les cartes advertint al lector que l'estil medieval no li «faci por» i el descriu com «un costum que havíem pres amb l'Apel·les Mestres, de fer certes poesies jocosos amb llenguatge llemosí», i explica la causa per la qual l'utilitzaven: «Perquè aquest s'emmotlla en gran manera a dir coses que en la parla vulgar decaurien i passarien per grolleres». A *Literaturas malsanas*, es refereix a aquest estil medievalitzant i les seves virtuts, també aporta algunes referències: «*La cansó de la creuhada*, de Guilem de Tudela, o un lay de los trovadores del siglo XII es una obra admirable: *las gestas del pros Bernat* de Milá y Fontanals hacen sonreír por su inocencia. Con un poco de *esprit* se compone una epístola gótica que desternilla de risa; el secreto está en acentuar el carácter de la imitación» (Gener, 1899a, p. 42).

Respecte al llibre, com ja s'ha dit, Gener proposa, a partir del tòpic del manuscrit trobat, un complex joc de miralls que s'intentarà evidenciar com a mínim parcialment. L'obra figura en la primera edició com escrita per Fra Feliu Piu de Sanct Guiu, a la publicitat de *L'Esquella de la Torratxa* s'atribueix l'obra també a Fra Feliu («Publicitat de Los cent conceyls del conceyl de cent», 1891), però en la notícia que informa de la publicació de la segona edició de 1899 ja s'atribueix a Pompeu Gener:

Nuestro estimado amigo y distinguido escritor don Pompeyo Gener ha publicado una nueva edición de «Los cent conceyls del Conceyl de Cent», adicionada «Amb la pregaría deis sept peccatz ó la Lletra del dengue». El libro, aparte de su mérito literario, constituye una curiosidad de bibliófilo por el acierto y buen gusto que ha presidido en su confección, de sabroso gusto arcaico y admirablemente tipografiado. («Notas locales», 1899, p. 2)

¹⁵⁵ Vall i Solaz indica que el manuscrit es troba a la c.10 del fons Gener.

Fig. 8: *L'Esquella de la Torratxa*. Publicitat. 13 de juny de 1891, p. 383.¹⁵⁶

També Pagano (1901a, p. 56) en la monografia que dedica a Gener es refereix a l'obra i indica que està adornada amb «dibujos imitando el grabado antiguo, del mismo Gener»

En el «pròleg del Bibliòfil», l'imaginari autor, J.M. Buscaengrunas, adverteix que el llibre parteix d'una altra obra publicada «per Sant Joan farà deu anys»,¹⁵⁷ intitulada: «*Conçells, màximes y veritats dictades per la sapiencia divina a Fra Pere Benet de Sanctes Creus*», editada per «un senyor del Migdia de França» anomenat Frederic Lluís de la Forestau. El dit Forestau, afirmava, a la vegada, que el seu llibre era «sols la reproducció d'un manuscrit del segle XIV trovat en un convent de Carcassona y original del dit frare de Sanctes creus» (Gener, 1891a, p. III). A partir d'aquí, Buscaengrunas declara haver trobat un manuscrit a la Bibliothèque Nationale de París —Biblioteca que Gener coneixia a la perfecció— titulat *Los cent conceyls del Conçeyl de Cent*. Aquest manuscrit incloïa «una infinitat de refranys», 69, que formaven part d'una obra del també apòcrif Fra Pere Benet, però que s'hauria ampliat a 100. De tot això, conclou que Forestau «havia pres com original lo que n'era tant sols una còpia feta per algun frare ignorant (que també n'hi havia)» (1891a, p. IV) i afegeix que els dibuixos del seu manuscrit, que és l'autèntic, «són superiors en puresa y caràcter als ninots de romanço del segon [la còpia], i per altra part més nombrosos» (1891a, p. IV). El joc de miralls que recorda l'orquestrat per Cervantes a la segona part del Quixot per desacreditar el Quixot d'Avellaneda, consisteix a proposar que l'obra recollida pel suposat Forestau, *Conçells, màximes e veritats...* (1881), està

¹⁵⁶ Ateneu Barcelonès, a ARCA: <https://tuit.cat/B9Ufp>

¹⁵⁷ En el cas d'aquesta obra, respectem les grafies medievalitzants i regularitzem, com es fa en tota la tesi, la resta.

basada en un manuscrit trobat escrit per Fra Pere Benet que, de fet, és una mala còpia de l'original titulat els *Cent conçeyls del Conçeyl de Cent*, que és més complet, millor i més ben il·lustrat.

No queda més remei que cercar el llibre de Forestau, el llibre existeix i es va publicar el 1881. El títol complet és *Conçells, màximes y veritats dictades per la sapiencia divina à. Fra Pere, benet de Sanctes Creus e visorades e esmenades per lo Rev. Prior del dit convent, en l'any de la nativitat de Ntre Sr. Deu 1436 aplegades y per 1 volta dades a la estampa, segons lo códich dels RRPPBB de Carcasonne, ab los facsimils de los vinyetes del dit códich*. La portada pregonava que va ser publicat a Montpellier, però descobrim a l'interior del llibre que això no és cert i que va ser publicat per la impremta de Paciano Torres a Girona. Forestau és membre de la «Société des Langües Romanes», que recorda a la Société d'Anthropologie. En el «Prolech del trobayre» es confessa la influència, entre d'altres, de *La disputa de l'ase* i també admet que els exemples del llibre són semblants als *Eximplis i Miracles* de Marià Aguiló (Mestres & Gener, 1881, p. IV).¹⁵⁸ Després explica com va trobar el pergami, que «podia fortament com lo trós d'habit de la bella fembra ab la qual se feu passar la carnal temptació lo monjo dels *Eximplis*» (1881, p. V). També apuntarà que és probable que un «sabi d'eixos venturosos paissos católics ultra-pirenaychs, l'ha il·luminat per compóndrer lo salutós llibre que amb molta modèstia intitula ara fa dos anys, *Estètica infantil*». El llibre va ser escrit pel «may prou ben ponderat» Pau Milà i Fontanals (el va publicar el 1878) (Mestres & Gener, 1881, p. VI), reconeixent el deute a aquests autors.

Poc temps després de la publicació dels *Conçells, màximes e veritats*, podria ser Pompeu Gener qui va escriure un article sobre l'obra de Forestau a *L'Esquella de la Torratxa* signat per «Un Companyeru» i titulat «Un llibre de punta» (Gener, 1881b), no es descarta que el pogués escriure Mestres o algun altre amic. En aquest article es fa un elogi de l'obra publicada per Forestau afirmant que és tan substanciosa com «*globulillos*, o que és un *extret de carn de Liebig espiritual*»¹⁵⁹ (1881b). La mateixa referència es troba al pròleg de *Los cent conçeyls del conçeyl de cent*: «Y amb més raó encara se'l podria comparar al gran Justus Liebig puix que son escrit és un verdader *extret de carn espiritual*, essent-ne

¹⁵⁸ Marià Aguiló, *Recull de eximplis e miracles, gestes e faules, e altres ligendes, ordenades per A-B-C : tretes de un manuscrit en pergami del començament del segle XV* (1881).

¹⁵⁹ Justus von Liebig (1803-1873). Un dels fundadors de la química orgànica. La referència a la carn és perquè va desenvolupar un procés de fabricació d'extractes de carn, va crear una empresa i va comercialitzar els cubs de carn de boví Oxo.

els seus concells concentrats *globulillos de moral*, molt més actius que els dels metges homeòpates» (Gener, 1891a, p. V). També es troba a l'article i al pròleg de *Los cent conçeyls del Conçeyl de Cent* la referència ja citada a la saviesa de Fra Pere Benet comparada amb la dels savis de la història: «Qué componen Zoroastre, Confuci, ni els set savis de la Grècia, ni en Darwin, ni en Littré, ni el pare Fita, al costat de Fra Pere Benet de Santes Creus, Zoroastre es tornaria blau, i Confuci es quedaria confús, si ressuscitaven i el llegien» (Gener, 1881b, 1891a, p. IX).

A l'article, després de citar i elogiar algunes de les màximes del llibre, el compara amb *Estètica infantil*, de Milà i Fontanals, mostrant que moltes de les màximes són paròdies de l'obra del pintor i catedràtic d'estètica. Acaba l'article animant els lectors a comprar el llibre: «I si no ho volen creure, no tenen més que anar a can López, que per un ral els en vendran un exemplar amb ninots i tot —Ara dissimulin.» (Gener, 1881b, p. 2). Creiem que l'article el va escriure Gener per diversos motius: en primer lloc, per les referències erudites ja referenciades (paròdia de l'homeopatia, Zoroastre, Littré, Darwin...), molt properes als interessos de Gener; en segon lloc, una altra referència al principi de l'article que és una al·lusió a una novel·la escrita per algú (Mestres?) i a *La Mort et le diable*: «Quan la impremta no dona a llum més que immundes novel·les que tot ho diuen pel seu nom, o llibres de filosofies plens d'heretgies» (Gener, 1881b, p. 2) i, en tercer lloc, les ressonàncies amb el pròleg de *Los cent conçeyls del conçeyl de cent*. També pel paper de publicista de l'obra de Mestres, o de la dels dos, que documenta Planellas.

Respecte a la comparació entre *Concells, màximes e veritats* de Forestau i els *Cent conçeyls del conçeyl de cent*, Crexell (1981, p. 45) explica una mica les diferències: diu que «hi trobem sis dites inèdites, així com tres variants». Per tant, en total es troben 55 dels 102 refranys dels *Cent Conçeyls* a *Concells, màximes e veritats*. De fet, Crexell, recolzant-se en Desumvila i el que li va explicar Moragas (Bladé, 1970a, p. 63-66), explica l'origen anecdòtic del llibre i el situa en el famós ball en què Gener anava disfressat de Marquès de Pescara. Moragas explica que va haver-hi com una competició de rodolins i que, a partir d'aquesta anècdota, es va escriure el llibre. En la mateixa competició de rodolins, Llanas l'anomena mentider:

Aquest marquès de Pescara
és molt més «bolero» encara
que aquell filòsof ninot
Pompeio Gener Babot.
(Bladé, 1970a, p. 63-66; Crexell, 1981, p. 43)

Crexell dona credibilitat a la història de Moragas i afirma que *Los cent conçeyls del Conçeyl de Cent* va ser escrit el 1901 i, a més, entre casa d'Apel·les Mestres i la taverna «la Malvasia». Cita Palau i Dulcet i, a més de no esmentar que opina que Forestau i Gener són la mateixa persona, curiosament i sorprenent, dona per fet que les dates de les edicions de 1891 i 1899 són falses i aventura que Gener va canviar les dates per dos motius: el primer, «donar més caliu, més veracitat a la seva obra» (1981, p. 43) i el segon, per motius polítics: «En efecte, des de feia temps hi havia una forta censura militar i, com veurem més endavant, en *Los Cent Conçeyls* hi ha alguna referència als espanyols feta en un to burleta i despectiu». Crexell addueix alguns títols que es van publicar a l'estranger en aquelles dates precisament per evitar la censura. Posteriorment, analitza el pròleg de Buscaengrunas, el dit bibliòfil, en què s'esmenta que el llibre *Concells, Màximes e veritats*, recollides per Forestau, està, de fet, basat en un manuscrit comú i, acceptant el joc de miralls i de ficcions, opina que l'obra és copiada de l'anterior i afirma que «55 dels 102 refranys de *Los Cent Conçeyls* foren copiats per Peius del cuadernillo de Montpeller» (Crexell, 1981, p. 43) i creu que Forestau és «algun altre amic de la broma». A més, també es creu les explicacions que fa Buscaengrunes sobre les referències a autors clàssics i acaba asseverant que els refranys «no són, per tant, producte de la creativitat de Pompeu Gener» (1981, p. 45). El seu article conclou que l'únic original de Gener i/o d'Apel·les Mestres són el «Pròleg del Bibliòfil», el prefaci de l'autor i també el colofó, «Rahonament del Auctor ab la pregaria dels Sept pecats captals», creu també plausible que els tres petits poemes dedicats als castellans també siguin propis (1981, p. 45).

Com esperem haver demostrat, la teoria de Crexell sembla que no és certa del tot, com a mínim des d'un punt de vista cronològic, ja que s'han aportat els articles de premsa de 1891 i 1899 anunciant la publicació de cada edició: l'article de «Un companyeru» de 1891 i el segon atribuint l'obra a Gener. L'article de Crexell, a més, va tenir ressò a *La Vanguardia*, on el transcriuen pràcticament en la seva totalitat i donen per certes les seves hipòtesis («Mesa de redacción. Ni de Peius ni de Apel·les.», 1981).

Encara queda un dubte però per esvaïr. Qui era Forestau? La resposta no pot ser conclouent. Creiem que segur que Apel·les Mestres va col·laborar en l'obra, per l'article que dedica al llibre Pompeu Gener i també perquè la publicació del llibre és contemporània de la *Lletra endreçada a Mossen Pompey Gener, per Mossen Apeles*

Mestres, ab motiu d'haver escrit é estampat un libre d'impietats é heretgies, ja citada, que es va llegir al dinar dedicat a Gener per la publicació de *La Mort et le Diable*. Cal recordar que es tenen documents ja referenciats que expliquen com Gener va ajudar a la publicació de la Llettra poc abans de la publicació en castellà de *La muerte y el 187urmen*. Per tot això, s'entén que en aquell moment Mestres estava habituat a escriure en estil medievalitzant. No podem saber fins a quin punt Gener va participar en l'elaboració del llibre, aventurem que el van escriure entre els dos.

A la notícia de l'any 1934 respecte a una conferència del periodista català Pere Matalonga sobre Pompeu Gener dins d'un cicle de conferències de l'Associació de Periodistes de Barcelona, afirma el següent: «En 1881 aparecieron sus famosísimos “Conçeyls del Conçeyl de Cent”, escritos en Gerona con varios amigos, alrededor de una mesa de café» («El Renacimiento catalán», 1934). Com ja s'ha dit, a Girona van ser editats els *Concells, màximes e veritats* a la Impremta de Paciano Torres, que és també l'editor de *El caso Clarín*. Aguilar i Moragas [Cabañas] (1944, p. 171) expliquen la mateixa història que explicarà més tard Moragas mateix a Bladé. En tot cas, el tema del manuscrit robat i les referències a l'obra de 1881 que escriu Buscaengrunes en el pròleg de *Los cent conçeyls* convida a pensar que aquesta obra sí que la publica només Gener (sembla que potser això és el que intueix Crexell). La coincidència en el contingut en sintonia amb el positivisme i les coincidències amb l'article de 1881 semblen indicar que el pròleg és escrit per Gener. També reforça aquesta idea l'edició de *Los cent conçeyls del Conçeyl de Cent* que es conserva a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, que inclou la dedicatòria següent: «Al Ateneo Barcelonés el autor de esta broma 187urment187a187ca, Pompeyo Gener» (Gener, 1891a). Ja s'ha esmentat que a la publicitat de l'obra publicada a la premsa l'any 1891 no figura l'autor, però l'any 1899 ja s'atribueix clarament a Gener en una nota periodística.

També és remarcable la qüestió de les il·lustracions. A la versió de 1891 es repeteixen els dibuixos de l'edició de 1881 i se n'afegeixen d'altres que semblen dibuixats per un altre autor, segons Gener fetes per ell mateix. Al final del primer pròleg, Buscaengrunes es refereix al senyor de la Forestau com si no fos ell mateix. Per acabar amb aquest aspecte, potser és adequat referenciar una descripció que fa Mestres sobre Gener que pot aportar llum a aquesta història:

Una de les qualitats dominants d'En *Peius* era la memòria. Dotat d'una memòria fenomenal, lo que havia llegit una vegada, la melodia que havia sentit una vegada, se li gravava a la memòria

per no esborrar-se-li mai més. És clar que, amb el transcurs del temps, s'ho anava acomodant al seu gust, fent-s'ho seu, per dir-ho així, i tant, que al cap d'anys acabava per creure-ho seu amb la major bona fe. [...] Tinc la certesa absoluta de que si ara comparegués, ens cantaria una per una aquelles cançons que jo feia als vint anys i que jo he oblidat totalment; però tinc també la mateixa certesa de que, després de cantar-les afegiria: «són unes cançons que, quan érem joves, fèiem aquest i jo». [...] Com tantes vegades, al parlar del meu LLIBRE VERT —col·lecció humorísticament gràfica, on jo anava anotant tot el que em passava— solia dir: «És una col·lecció de caricatures que fem aquest i jo». (1929, p. 109)

Pel que fa al contingut positivista de l'obra, que mostra la intervenció de Gener, en el pròleg s'afirma: «Perquè es practiquin les verdaderes lleis morals és precis, primer, un medi a propòsit, modificant els que no ho són; i després una adaptació llarga, i la transmissió d'aquesta per l'herència; i que encara així hi ha casos d'atavisme que reproduïxen tipus estafolaris anteriors» (Gener, 1891a, p. V). També criticarà els refranys emfatitzant la seva natura intrínsecament contradictòria:

Què més savi i més pregon que els refranys, els proverbis i les màximes? És veritat que ells no han emancipat ningú; que no han inventat cap ciència; que no han mudat cap *tarugo* social; i que no han canviat cap govern. Però, és que per ventura tot això és necessari? Els mateixos refranys ens donen la resposta a la pregunta, perquè si bé n'hi ha un que diu «Qui muda Déu l'ajuda» també n'hi ha un altre antic que diu «Pedra movedissa no posa molsa» i un altre més antic encara deia: «La persona que molt muda sempre la veuràs perduda». Que no tenen ciència? Què més ciència que la saviesa que porten infusa? Que es contradiuen? Per ventura no hi ha hagut un filòsof tudesc molt preuat pels madrilenys, un tal Hegel, que ha fundat tot un sistema dels coneixements humans en les contradiccions, i un revolucionari francès, un cert Proudhon, que hi ha volgut establir l'economia política? (Gener, 1891a, p. V)

També s'addueixen altres fonts dels refranys, que, seguint amb la ficció del manuscrit trobat, s'haurien copiat del susdit manuscrit medieval: «Proverbis e dictis de Philosops» de Jafuda fill d'Astruch (Jafudà Bonsenyor, 2020) o bé *Quatre cents aforismes catalans, útils a tota classe de turments*, del Doctor Joan Carlos Amat (Carles i Amat, 1800), dels quals Buscaengrunas reconeix que contenen proverbis idèntics. També pot ser una font el *Llibre de tres* (Riquer, 1997), que conté màximes satíriques. Així doncs, sembla que potser Crexell té part de raó i que el llibre no deixa de ser un recull de màximes d'altres autors, en alguns casos modificades i parodiades i en d'altres no tant.

El llibre conté a continuació un prefaci de l'autor, que sembla més que probable que sigui escrit per Gener i fa referència a un desamor, probablement el de Céline Chaverondier et le Coq, del que ja se n'ha parlat, el fragment diu el següent: «E de fembra desconfellada, folla e deshonest que jovent ne sol effer, e cal reptar. E com jo volia ferne un llibre, e pensi que fe si bé volia non porria, la mia penja fou ajsprement 188urment188a e lo meu

cor me cuida fendre, e me vis 189urm fanir langen; trift e fconcertat, e en 189urment tal anant pels camps mort volia» (Gener, 1891a, p. XVI). Després, comencen els refranys. N'hi ha molts que són octosíl·labs apariats, però aquesta estructura s'alterna amb d'altres (per exemple, sobretot al final, es troben estrofes de quatre versos). Hi ha refranys de temàtiques diverses: alguns referits a filòsofs, d'altres de jocosos i de vegades d'obscens, com el que recordava Pujols en les seves converses amb Bladé (2006, p. 219), que parodia els versos de Turmeda citats:

Diners fan fort, diners fan dret,
E fan furgar c...ben estret

Després de la c hi ha un asterisc, i la nota corresponent al peu de pàgina, explica: «Aquí hi ha un forat» (Gener, 1891a). També n'hi ha que es riuen i critiquen els castellans com:

Molt s'inflar e poch valer
Molt xerrar e poch fçaber
Molt gaftar e poch haver
Fa hom de cafteyla
(Gener, 1891a, p. 41)

Clouen els Conçeyls , igual que els *Concells, màximes e veritats*, els versos següents:

Ayma fors la Relligió
Lo Papa, Rey e Senyó,
Lo lhomylo e lo vi bo
¡Dominus Tecum!
(Gener, 1891a, p. 42; Mestres & Gener, 1881)

El llibre acaba amb una reflexió i una pregaria sobre els set pecats capitals. És especialment interessant la descripció que fa de la luxúria, «e nar amb maturrangues, bandarres, bagaffes e barraganes de clergues [...] e vifitar burdeyls; e cavalcar demifeles, dames, barones, compteffes, agadeffes...» (Gener, 1891a, p. 45).

Com s'ha vist, Gener tornarà a utilitzar l'estil medievalitzant molts anys després, habitualment sense el to burleta d'aquesta època, per exemple, en un article de *Juventut* en què explica l'etimologia imaginària de l'origen del nom de la ciutat de Lió i del Golf de Lleó (1904i), o bé la narració de llegendes d'ambientació medieval sense utilitzar, però, l'estil arcaïtzant (Gener, 1902b, 1907a). En el text biogràfic *La Taverna intel·lectual*, publicat el 1917, inclourà una referència al text de *Los cent conçeyls del Conçeyl de Cent*: «Però procura tenir diners, siguin teus o dels demés, i això ho corrobora

aquesta sentència d'un altre frare català, Fra Feliu Piu de Sant Guiu de “*Els Cent Concells del Concell de Cent*”» (1917c, p. 17).

5. Torras, tolerància i anticlericalisme.

Recordem, encara, que el doctor Torras escriví que en tots els països, el bé és autòcton, el mal és sempre importat. (Cardó, 1935, p. 273)

Com s'ha pogut observar en l'anàlisi de les obres publicades per Gener en aquesta etapa de la seva vida, algunes d'elles han generat controvèrsies. Abans d'estudiar el conflicte amb Ruiz Contreras, volem destacar la polèmica entre Gener i Torras i Bages arran de la publicació d'un article sobre Renan per homenatjar-lo en ocasió del seu recent decés. Seguirem l'anàlisi de Roser Campí (2007, pp. 138–144; veg. també Clarasó, 2014, pp. 118–119; Vall Ontiveros, 2012a, pp. 179–181). A la segona època de *L'Avenç* es va dedicar el número 10, corresponent a l'octubre de 1892, a fer un homenatge per la recent mort de Renan (el 2 d'octubre). Es va publicar la primera traducció d'un text, que va ser la «Pregària sobre l'Acropolis» i l'article de Pompeu Gener titulat «Ernest Renan íntim» (1892c). Aquest article i la seva publicació en castellà a *Amigos y maestros* «és la primera crítica apareguda d'un autor català sobre els llibres de Renan, més enllà de l'ús del nom de l'autor o de citacions com a autoritat per debatre polèmiques diverses» (Campí, 2007, p. 141). La primera referència de Gener a Renan va ser a l'article «El catolicismo y la ciencia» (Gener, 1870), on afirma, segons Campí, que el catolicisme com qualsevol altra religió «actua contra la ciència perquè sols vol admetre allò que confirma els seus dogmes» i desenvolupa mecanismes de control i censura. Posa l'exemple de «la pèrdua de la càtedra soferta per Renan el 1862» (Campí, 2007, p. 120). Gener torna a citar Renan en un article de 1871: «Origen de la idea de Dios, fases que ha presentado en su desarrollo a través del tiempo y aflicciones a que ha dado origen hasta su anulación por el Naturalismo» (Gener, 1871a). També es refereix a Renan, com s'ha esmentat a «Crónica científica» (1883u), i li havia dedicat *La Mort et le Diable*. El 1887 va escriure una crítica al drama filosòfic de Renan *L'Abesse de Jouarre* (Gener, 1887a).

Renan era, segons Campí, una «autèntica bèstia negra de l'Església» (2007, p. 116). Potser per aquest motiu Torras i Bages, contradient la seva tendència habitual, que «mai no va entrar en polèmiques ni va fer mencions d'aquells que qüestionaven les bases de la seva filosofia» (Campí, 2007, p. 142) encara que els dedicava dures diatribes al·ludint-

los, va decidir rebatre l'article de Gener «Ernest Renan íntim», escrivint «L'Ernest Renan i el Pompeu Gener», que es va publicar a *La Veu de Catalunya* l'11 de desembre. L'article exposa arguments *a priori* fins al punt que es pot dubtar que Torras hagués llegit Renan. En primer lloc, realitza una gradació entre heterodoxos, encomiant, encara que errònies, les «mires humanitàries» de Saint-Simon i l'esperit científic de Comte. Tot i que entén que Renan no té gaire valor i és de fet una «camàndula», decideix rebatre Gener. Després exposa l'argumentació contra Renan i Gener i comença argüint que la seva importància resideix només en el fet de ser un heretge, ja que «al qui s'aparta, i vol fer apartar els altres de la via general i comuna de la creença se'l té per heretge» (Torras, 1892, p. 589). Acusa Gener, fent referència al fet que van anar junts a classes de grec a l'institut, de focalitzar-se en aquest aspecte de l'obra de Renan deixant de banda el filòleg o altres facetes. Àdhuc acusa els dos filòsofs de preferir la creença a la demostració i del fet que «tenen el seu menjaret predilecte en parlar de religió, i sembla volen fundar-ne una de nova» (Torras, 1892, p. 590). Així doncs, Torras contradirà la religió de Renan, que enfronta a la pròpia, és a dir, la comuna.

Aquesta religió que proposen Renan, i Gener, promulga, sota la influència de Hegel, que les coses poden ser a la vegada veritables o falses, bones i dolentes. Torras (1892, p. 590) entén que defensen una posició relativista i l'ataca apostant per la veritat dogmàtica que és la condició natural de la humanitat: «L'abolició de la veritat i de la justícia és l'abolició de la humanitat, perquè aquelles són condicions indispensables a sa existència, i si bé minvades pel pecat, existeixen i existiran sempre en el cor de l'home». Mitjançant la clàssica confusió entre sentit comú, idees imposades, normalitat i naturalesa, Torras aposta perquè hi hagi una veritat; és clar, la seva. Per reforçar aquesta idea, exposa el fet que l'Església catòlica és veritablement universalista perquè s'estén per tot el món i és oberta a tothom i, a més, també fa proselitisme d'aquesta veritat: «Aquesta [l'Església] silenciosament i a despeses de la sang i de la suor dels seus fills, ensenya els camins de la Veritat i de la Justícia, a races, a sectes i a nacions salvatges i miserables, de les quals fugirien amb paor i fàstic els perfumats deixebles de l'apòstata bretó» (Torras, 1892, p. 591). Un cop ha demostrat que el relativisme no és possible i que només ho és la veritat cristiana que s'ha de fer extensible a tota la humanitat, acusa Renan de no comprendre la missió de Crist i el que aquest vol dir, atès que el cristianisme no comprèn idees extravagants sinó que descriu la naturalesa humana, i accepta a «tots els éssers que d'aquesta naturalesa participen» (Torras, 1892, p. 591).

El següent argument consistirà a defensar Sant Pau, al qual defineix com un filantrop que estimava la humanitat i que és incomparable amb els epicuris que «alegrement es passegen pels bulevards de París?».¹⁶⁰ En aquesta línia, i com ja havia fet Sant Pau, Torras enfrontarà l'epicureisme que promulgava Gener en el seu article en què feia una apologia del plaer i la sensualitat utilitzant com a argument el protagonista de *La febre d'or* de Narcís Oller, Gil Foix, que posa com a exemple de moral cristiana perquè expressa l'error de deixar-se portar per les passions que són una febre. Torras defensa que el camí de la pau cristiana que aspira a la vida ultramundana és un camí de felicitat i goig. També compara el Parnostre amb l'oració a l'Acropolis de Renan, entenent que respon al mateix instint de recerca de la divinitat. Per acabar, compara Renan amb les heretgies del segle IV —que a Gener tant agraden— i conseqüentment «per això ens dol de veure al nostre Pompeu, gran amador de l'avenç humà, com també ho som nosaltres, i que professa el principi que la civilització sempre va enriquint-se, tornar enrere, i d'un bot recular dinou centúries».

Gener va respondre des de París amb «Un article ple d'ironia» (Campí, 2007, p. 143). Li mostra afecte i respecte i evoca els records d'infantesa quan compartien aules i aprenentatges: «I dec dir-vos que jo sempre us havia mirat amb cert respecte, acompanyat d'admiració, per lo modest i estudiós que ja éreu» (Gener, 1893b). Gener entén que els dos serveixen al mateix ideal de bondat, bellesa, justícia i saber però que Torras opina que aquests ideals han existit sempre i Gener (1893b, p. 2) entén que aquest ideal s'assoleix a partir de l'esperit humà i del seu esforç diari per assolir el progrés. Comparteixen enemics comuns, que són els «egoistes purs». També es referirà a les coincidències respecte al pensament polític, ja que tots dos defensen l'autonomia catalana; Torras «en nom de la religió, l'Almirall ho va fer en nom del dret i del racionalisme» i Gener «partint de les ciències naturals, recolzant-me en l'antropologia, la fisiologia i la psicologia» (1893b, p. 2). Acaba l'article demanant-li que, si ha de pregar per ell, que ho faci en nom de Sant Francesc, Sant que tindrà un paper protagonista en la interpretació que farà Gener de Nietzsche.

Per cloure el comentari sobre la polèmica entre Torras i Gener, remarcar que Campí opina que «la polèmica va aixecar polseguera», però que, «mirat amb perspectiva no té altre

¹⁶⁰ Torras (1892, p. 592) utilitza en la seva argumentació alguns atacs *ad hominem*. Per exemple, es refereix a Gener dient que «però si un dia en Pompeu Gener, tornant de les muntanyes de Suïssa, no de fer penitència», i també l'acusa de no conèixer els Evangelis directament sinó només mitjançant els seus enemics, «cosa bastant imperdonable en un dogmatitzant».

interès que el sociològic» (2007, p. 144). Des del nostre punt de vista, expressa dues maneres d'entendre Catalunya i la filosofia, una que busca les essències eternes i encertar amb el dogma, i una altra oberta a les noves tendències i a una recerca constant de la veritat entesa com a novetat. Segurament, només la segona permet conjuminar filosofia, descobriments científics i progrés. En el capítol sobre Renan de *Amigos y maestros* cercarem d'aprofundir en la influència del filòsof francès en el pensament de Gener.

Un altre fet destacable de la polèmica és el tarannà tolerant i d'un sa escepticisme de la resposta de Gener que contrasta amb els atacs personals de Torras i la perillosa apel·lació a una suposada «normalitat» de caire «natural». En aquest sentit, remarcar que Lluís Via, un dels fundadors de *Joventut*, molts anys després, en el prefaci a l'edició de 1917 de *La Taverna intel·lectual* posarà aquesta polèmica com a exemple de tolerància: «La commovedora carta oberta que des de les planes de *L'Avenç* adreçà en 1892 a son antic condeixeble el doctor Torras i Bages és un document que deuria servir de mirall a tants i tants que estan mancats de tot esperit de tolerància» (Gener, 1917c, p. 2).

6. *Els senyors de paper!* 1892- 1902

Renoms brillants se fan amb falses glòries
com amb cartró daurat se fan cuirasses,
i de lluny tot és or pel curt de vista.
Epístola. (Bartrina, 2012)

Tot i que també era força actiu a la premsa¹⁶¹. La primera incursió en l'àmbit teatral de Gener van ser els monòlegs, bé siguin més representables o menys. De fet, alguna obra es designa així i també com a narració. Entre d'altres, havia conreat el monòleg el seu amic Apel·les Mestres. Agraïxo a Xavier Vall i Solaz la referència al primer monòleg conegut de Gener (1888n), «Monòleg. La marxa de la humanitat», publicat a *La Campana de Gràcia*. Però el seu primer intent de portar a escena una obra completa va ser amb *Els senyors de paper!*. Aquesta la va escriure amb Luís Ruiz Contreras que va ser un dramaturg, escriptor, traductor... nascut el 1863 a Castelló d'Empúries (Ripoll, 1998, p. 452).

¹⁶¹ Per exemple a *La Publicidad* on a més dels molts articles ja referenciats també va publicar-ne d'altres (Gener, 1892o, 1893a)

Els senyors de paper! i les polèmiques i controvèrsies provocades arran de la seva publicació han estat estudiades entre d'altres per Vall i Ontiveros (2012a, p. 140-142), per Triviño i per Imma Farré a la seva tesi doctoral «*Joventut*» (1900-1906) i el darrer *Modernisme* (2016, p. 769-774). Igualment, estudia la polèmica, potser sense tant detall, Esteve Ripoll en el seu article sobre Ruiz Contreras (1998, p. 468). Segons Triviño, Gener va començar a escriure teatre per tal de millorar la seva situació econòmica (2000b, p. 26), però Vall i Ontiveros la contradiu parcialment afirmant que «la vinculació de Pompeu Gener al món del teatre havia començat ja a principis de la dècada dels 90, quan gaudia encara d'un remarcable crèdit intel·lectual, i que aquest era el seu gènere predilecte en les seves concepcions i teories literàries» (2012a, p. 140). Ja s'ha explicat la referència als monòlegs i, com es veurà en el capítol dedicat a l'obra literària, es troben diverses referències al teatre en escrits de Gener molt abans. Vall i Ontiveros opina que una de les facetes menys estudiades de Gener és la de creador (2012a, p. 139). Si es fa cas a Ruiz Contreras (1892, p. 20) en el seu llibre titulat *En defensa propia*, Gener opinava, en una conversa privada amb ell mateix, que dedicar-se al teatre implicava «muchas horas invertidas, los negocios abandonados..., pero lo primero era la comedia; es decir, la gloria porque los cuartos... De todos modos *muñir* la literatura es *casi* una bajeza; él [Gener] cuando necesitaba dinero, hacía cualquier negocio, y en paz».

Els senyors de paper! critica la facilitat amb què hom pot enriquir-se mitjançant el joc de la borsa sense atresorar cap mèrit més enllà de la sort i la capacitat d'especular. A més, com pot perdre-ho tot i perjudicar la seva família. Cal recordar que Oller va publicar els tres volums de *La febre d'or* entre els anys 1890 i 1892 i que, com afirma Marfany, «la crítica i el rebuig de la societat capitalista industrial és, no cal dir-ho, un dels temes centrals de la literatura modernista» (1970, p. 55). En el mateix sentit, Triviño (2000b, p. 108) vincula l'aristocràticisme de Gener amb el Modernisme: «Ese aristocratismo modernista era una forma de rechazar la vulgaridad del mundo burgués, tema con el que, no en vano, se inaugura el modernismo. *Azul* plantea este asunto». Però, més enllà de l'argument de l'obra, la història de l'elaboració de *Els senyors de paper!* és com a mínim controvertida. Segons Vall i Ontiveros (2012a, p. 140): «Aquesta obra era una adaptació al català de *Les gros joueurs* escrit pels mateixos Gener i Ruiz Contreras en francès i pensada per a ser representada per l'actriu Sarah Bernhardt», de fet, Gener havia escrit un article elogiant-la que es va publicar a *La Vanguardia* (1892d) però tant Ripoll com

Farré, fent cas al mateix Ruiz Contreras, defensen que *Els senyors de paper!* era una versió de *Los vencidos*:

Los vencidos fou un altra obra de teatre de Ruiz Contreras; prometia molt, fins al punt que l'autor català Pompeyo Gener la va traduir al català. En principi, tots dos estaven d'acord per estrenar-la a Barcelona i l'efemèride els satisfia enormement. Però les coses es varen tòrcer de tal manera, que, fins i tot, els dos autors van trencar les seves relacions. El fet fou que Pompeyo Gener va canviar el títol de l'obra i li va posar *Los Senyors de Paper* (1892). No satisfet amb això, el contingut de l'obra també va patir modificacions substancials i l'estrena a Barcelona es va produir sense el permís del seu autor original. Això, va provocar un greu conflicte i una tensió enorme entre els dos. Ruiz Contreras denuncià el fet públicament. (Ripoll, 1998, p. 468)

De fet, Ruiz Contreras va publicar un llibre titulat *En defensa propia: libelo que pudiera servir de prólogo a Los señores de paper* (1892). El llibre s'inicia amb una dedicatòria a Sarah Bernhardt en què cita una carta de Gener i parodia el títol de l'obra francesa que sembla que va inventar Gener per justificar les transformacions a l'obra de Ruiz Contreras. En aquest «libelo», Ruiz Contreras afirma que Gener ha realitzat «un suicidio moral inexplicable» (1892, p. 8). Descriu els fets succeïts, referint-se a cartes i altres documents com els articles de premsa. En un primer moment, Gener havia mostrat un gran entusiasme per la seva obra *Los vencidos* i es va comprometre a fer-ne una traducció. Aleshores gaudien d'una relació amigable com recordarà uns quaranta anys després a la seva autobiografia: «Anduvimos juntos una porción de días y vacíamos numerosos “canets” de cerveza. En aquellas regiones alcohólicas el “Canet” (jarro de litro) era la unidad» (Luis Ruiz Contreras, 1931, p. 160).

Posteriorment, segons Ruiz (1892, p. 9), Gener li comunicarà que farà alguns canvis que, per tal d'adaptar l'obra al públic de Barcelona, «obedecerán al estudio de caracteres de esta población» i li proposa finals diferents a l'original, entre ells, que Julio, el protagonista, dediqui la seva fortuna «a trabajar por el bien de la Humanidad» (Luis Ruiz Contreras, 1892, p. 10). També li promet que en el drama hi hauria el nom dels dos «poniendo el nombre de Ud. delante del mío». En carta del 22 de febrer, Gener admet que «he cambiado muchas cosas; en suma, queda casi un drama nuevo» (1892, p. 12). Ruiz (1892, p. 15-16) aporta la notícia de *La Publicidad* del 7 de març en què s'afirma que:

Dicha obra es un arreglo á nuestro idioma del drama francés, original del mismo Sr. Gener «Les gros Joueurs» que debía estrenar la eminente Sarah Bernhardt, y cuyo estreno demoró con motivo de su reciente viaje á América. El arreglo lo ha hecho D. Pompeyo Gener con la colaboración del distinguido redactor de *El Resumen*, Sr. Ruiz Contreras. («Crónica General», 1892)

S'ha comprovat i la cita de *La Publicidad* és correcta. De mica en mica, Ruiz Contreras percep que Gener està cercant negar la seva autoria, i, segons explica, li costa de creure-s'ho: «Tan estúpido proceder, tan vanidosos pujos, no pude, justamente atribuírselos al filósofo de *La muerte y el diablo*, a quien siempre consideré *hombre superior*» (1892, p. 17). Després de creuar-se algunes cartes, l'1 d'abril es publica a *La Publicidad* una nota aclaridora en què s'afirma la col·laboració de Ruiz Contreras atorgant-li la meitat del mèrit.

Ruiz Contreras (1892, p. 20) descriu com arriba a Barcelona per l'estrena i el rep Gener, que li explica que a partir de l'obra *Les gros joueurs* i unint-la a *Los vencidos* ha pogut fer «con los dos dramas uno solo». Quan per fi pot llegir el drama, s'adona que els actes primer i segon estaven «traducidos, con ligeras adiciones mal sonantes, impropias y descabelladas» (1892, p. 31) i el tercer estava totalment canviat: «Un final de teatro, según ellos [Gener i Tutau (escenògraf i empresari del Teatre Novedades)], un disparate cómico, en mi humilde opinión». Ruiz Contreras relata com, en el moment de l'assaig, ell estava disposat que no s'estrenés l'obra, però és Gener qui prefereix que es representi; va ser en aquell moment que va esclatar el conflicte. Ruiz Contreras (1892, p. 25) va reivindicar-ne l'autoria i li va retreure els cartells equivocats, etc., i «Gener se defendía, ofreciendo pruebas pero sin presentar ninguna». La següent part del *Libelo* analitza la crítica de l'obra i l'escriptor argüeix que rebutja el tercer acte, que és el que va escriure Gener.

Al final conclou, en el primer apèndix, que Gener «solo puso en los *Els senyors de paper!* la frase catalana, fría y con frecuencia ordinaria en exceso, toda la parte floja del último acto, que desagradó al público, algunas genialidades, la teoría socialista, fuera de propósito, y el final inesperado» (Luís Ruiz Contreras, 1892, p. 40). Transcriu, a més, unes pàgines de *Los Vencidos* per mostrar-ne la qualitat, i aporta part d'una carta escrita a D. Juan Molas y Ceballos en què, a banda d'explicar que l'estaven buscant i que ni tan sols el van trobar «en la cervecería bebiendo sus copas de *triple ron* a última hora, costumbre *higiénico-medicinal* a que nunca falta» (Luís Ruiz Contreras, 1892, p. 61), descriu com alguns dels amics de Gener (Guillermo Tell i Lafont, que és qui va promoure el contacte entre Gener i Ruiz, Carles Puig, Enrique Moragas, Raimon Casellas, A. Cortada i el mateix Juan Molas y Ceballos) el van amenaçar «tranca en mano tras una esquina esperando que pase por allí *el castellà*» (Luís Ruiz Contreras, 1892, p. 64).

El mateix argumentari el repetirà a l'edició de *Los vencidos* l'any 1894 (Luís Ruiz Contreras, 1894), on torna a publicar el *Libelo* a partir de la pàgina 199, i ho itera en el pròleg al volum titulat *Semi-teatro* que recull *Los vencidos* i una altra obra titulada *La señora baronesa* (1895). En el pròleg a *Los vencidos* expressarà, gairebé amb orgull, que la seva obra va ser víctima de la traducció i l'espoli de Gener. «Además [...] fui *traducido* y hasta *expoliado*; y sepan ustedes que mi traductor no ha sido un cualquiera, sino un *grande hombre*, un sabio insigne, un crítico exigente y afrancesado, el filósofo de *La mort et le diable*, notable obra que mereció un prólogo y decididas alabanzas del eximio Littré» (Luís Ruiz Contreras, 1895, p. 8). Molt de temps després, a la seva autobiografia titulada *Medio siglo de teatro infructuoso*, es referirà una altra vegada a l'assumpte repetint el que ja havia escrit. Nogensmenys, hi afegeix alguna notícia nova com que va rebre una carta de Pereda elogiant el seu *Libelo*, en què es referia a Gener com a «un estafalario como ese» (Luis Ruiz Contreras, 1931, p. 167). Segons Ruiz (1931, p. 173), si Gener no hagués canviat l'obra, «con sus chuscadas, el sermoneo socialista y el final absurdo», la seva relació intel·lectual «fuera el principio de una obra común prolongada y fructuosa, que nos hubiera librado, a él de la miseria en sus prostrimerias y a mí de muchos contratiempos y desazones». Cal destacar que, malgrat tot el conflicte, Ruiz Contreras sempre es refereix a Gener amb respecte i admiració.

En un manuscrit de *Els senyors de paper!* s'atribueix l'obra als dos (1892b). Encara que no podem entrar en una comparació detallada, si acarem aquesta versió manuscrita, l'edició i *Los vencidos* s'observa que les apreciacions de Ruiz Contreras semblen certes. Respecte a la crítica de *Els senyors de paper!*, totes les referències que cita Ruiz Contreras són correctes. Es pot trobar l'anàlisi de les crítiques a Vall i Ontiveros (2012a, p. 141). En general, sembla que hi ha unanimitat en la crítica negativa al tercer acte.

El mateix any de l'estrena de *Els senyors de paper!* Gener va escriure un altra obra teatral titulada *Aleluya* (Gener, 1892a), una comèdia romàntica costumista en què tota l'acció se situa en dos terrats on hi ha un colomar amb coloms missatgers. La trama recorda l'episodi traumàtic ja explicat del rebuig de Céline Chaverondier amb la significativa diferència que en aquest cas l'obra acaba bé perquè el pretendent és de bona família i és acceptat pel pare. Reivindica, en cert sentit, la sinceritat de les parelles i el triomf de l'amor. L'obra no té gaire interès i sospitem que no va ser mai representada. Pertany a la Col·lecció Teatral Jaume Rull i Jové, que està dipositada a la Biblioteca de Catalunya i es pot consultar en línia (Gener, 1892a).

El 1902,¹⁶² Gener va publicar *Els senyors de paper!* a l'editorial de la revista *Joventut*. L'obra va ser estrenada al Romea, probablement a finals de l'any 1901. L'edició de l'obra teatral trenca l'homogeneïtat habitual de les edicions de l'editorial, atès que «no deixa de destacar en l'aspecte artístic per la inserció en la coberta d'una caplletra per al títol i un dibuix amb les inicials de l'autor, i en la contracoberta per la substitució de l'habitual segell de *Joventut* per un gran i curiós *ex-libris* de la revista» (Farré, 2016, p. 253). El llibre està dedicat a Pi i Margall. En el pròleg aclareix que l'obra que es publica és bastant diferent a la que es va representar el 1892. Gener (1902c, p. 10), declarant-se hereu de Renan i de Ibsen¹⁶³, pretén explicar l'enfrontament entre «la intel·ligència superior, la intel·ligència creadora que preveu l'esdevenir enfront dels homes del moment o del diner». Per a Gener, el teatre té el valor de difondre idees, esgrimint idees ja exposades a *Literaturas malsanas*, opinarà que «el Teatre és avui dia una vertadera escola pública, una càtedra vivent. Ell ha vingut a ésser l'església dels nostres dies, una sala de curació d'ànimes per l'Art, una estetoteràpia» (1902c, p. 11).

Entén que la borsa és més immoral que qualsevol altre joc d'atzar, sobretot perquè, a diferència del jugador vulgar, el de borsa «passa per home serio» i insisteix a evidenciar, com ja ha fet a altres llocs, que la societat reconeix persones que no s'ho mereixen. Especialment, denuncia que les persones riques passin per sàvies sense ser-ho (Gener, 1902c, p. 12) i que els qui veritablement meriten el reconeixement no puguin ni tan sols subsistir: «Mentre aquí els banquers es sindiquen i formen sinagogues per jugar a la borsa, els vertaders genis, els inventors, es moren de fam o s'atrofien per falta de protecció» (1902c, p. 14). Sobejano (2004, p. 172) es refereix a l'obra i expressa que Gener enfronta el «guia genial», que seria el superhome nietzscheà «creador de idees y conductor de pueblos», a l'home de negocis: «Tan realizado por la mediocridad de todo el mundo y en particular por la sociedad catalana, aparece olímpicamente rebajado por Gener en su drama *Els senyors de paper!*». Per tant, enfronta a Albert, que «encarna el “homo cupidos” en lucha con el “home representatiu” simbolizado por August». El mateix assumpte i el mateix final amb ressonàncies nietzschianes es troben també a l'última història inclosa a *Leyendas de amor* titulada «Otilita: La hija del banquero: Historia contemporanea».

¹⁶² Tot i que se subverteix l'ordre cronològic, creiem que és convenient explicar en aquest apartat la nova edició de *Els senyors de paper!*.

¹⁶³ Per la recepció d'Ibsen vegeu: Marisa Siguán (1990), *La recepción de Ibsen y Hauptmann en el Modernismo catalán*

Yo quiero que tu triunfo y mi libertad produzcan un nuevo ser que sea un monumento viviente a la victoria y de emancipación. Hemos de producir seres superiores a nosotros. Nosotros hemos de plantar más alto, de florecer mejor, que nuestra unión sea un verjel que a eso sirva [...]. El matrimonio no es nada sino es la conjunción de dos almas para producir hijos superiores a los padres. (Gener, 1902b, p. 399)

Per mostrar la continuïtat de temes en l'obra generiana, la idea de valor legitimador dels diners es troba igualment al conte «Los tres guerrilleros», en què es mostra com el robatori d'un botí mitjançant la traïció i l'assassinat als amics implica l'èxit i el reconeixement a partir de la riquesa. Gener (1908b, p. 114) conclou: «Que el dinero, desgraciada é injustamente, lo legitima todo; delante del común de las gentes, y es origen de bienestar y de alta consideración, hasta por parte de aquellos que sólo debieran considerar la virtud».

Encara al pròleg de *Els senyors de paper!* afrontarà també la polèmica amb Ruiz Contreras. Es refereix al seu llibre *En defensa propia*, que ja s'ha referenciat, i hi defensa que tot el que va resultar aprofitable de l'obra li era propi i que el que li va enviar Ruiz Contreras no es podia utilitzar. Per tot això escriu que en el drama de 1902 ha suprimit «tot lo que no ens era propi» i esmenta confusament *Le gros joueurs*. Entén que amb la publicació de *Els senyors de Paper!* respon a la publicació de Ruiz Contreras de *Los Vencidos*, per això acaba el pròleg escrivint: «Ell ha publicat el seu en castellà, nosaltres tenim dret de publicar en català el nostre» (Gener, 1902c, p. 20). Ruiz Contreras opinarà en la seva autobiografia sobre les novetats de la nova versió de *Els senyors de paper!* de 1902 que «en realidad solo varió los nombres de los personajes, y en el terer acto el final inventado por él, para desarrollarlo de nuevo como en LOS VENCIDOS. Así, pues, la segunda versión catalana “era mucho más mía” que la primera». Segons Farré (2016, p. 769-770), arran de la publicació de l'obra el 1902, Ruiz Contreras va reclamar «inútilment» als editors de *Juventut* «la seva part en els drets de publicació de l'obra» com explica també Ruiz (1931, p. 175) a la seva autobiografia tot citant la resposta a la seva petició per part de Trinidad Monegal. Tal com recull Farré (Farré, 2016, p. 770): «En una carta datada el dia 3 de gener de 1902, Trinitat Monegal, en qualitat de redactor advocat de la revista, es desentengué de les peticions de Ruiz Contreras mentre els tribunals de justícia no determinessin la veritable autoria de *Els senyors de paper!* i feu costat al company de redacció». Els redactors de *Juventut* no li van oferir cap suport i es van limitar a defensar Gener: «No eran sus víctimas, puesto que se declaraban sus cómplices». Ruiz (1931, p. 176) per la seva part els escriu rient-se de la redacció del diari i deixant córrer l'assumpte.

Gener, després de l'estrena de la segona versió de *Els senyors de paper!* va escriure un article titulat *En defensa pròpia* (1902e) —com el «libelo» de Ruiz Contreras— i com les conegudes cartes que es van convertir en un llibre de Verdaguer (escrites entre 1895-1897). Verdaguer, de fet, és referit a l'article comparant la situació de desprestigi que estava patint amb la de Gener.¹⁶⁴ L'opinió de Gener (1902e, p. 123) és que *Els senyors de Paper!* va agradar molt al públic però que van ser els crítics els qui la van desaprovar i blasmar: «¿Era que els qui fan de crítics no estan d'acord amb el públic, o millor, que el públic no es tan boig com ells? Així va resultar aquesta vegada». Gener rebutja cadascuna de les interpretacions abocades pels crítics mitjançant abundants atacs *ad hominem*. Trobarà el consol en la crítica positiva del crític francès Ephrem Vincent al *Mercure de france* (1902), que confirmarà l'argument recurrent que és més valorat a l'estranger que a Catalunya: «Que n'estan d'endarrerits a l'estranger! Quina diferència entre el seu saber i el del diari del carrer de l'Alba, i el *Cu-cut*, i *La Perdiu* en salsa, i els nois *tontos* de Tarragona, i altres i altres!... Desgraciades nacions, que no han tingut l'avantatge d'estar aïllades del món durant tota una renglera de segles!» (Gener, 1902e, p. 123). Atribuirà les crítiques a la seva obra a la incapacitat d'alguns «sers estúpids, acostumats a viure encaixonats en una especialitat mesquina, indigents de forces psíquiques, pels quals sols és concebible un funcionament restringit». Aquests no podran copsar que ell sigui filòsof i autor dramàtic, de la mateixa manera que tampoc podien entendre que Verdaguer sigui poeta i capellà. Els crítics, segons Gener, no admeten que pugui utilitzar el teatre per fer publicitat de les seves idees filosòfiques. En el fons, hi ha una discussió sobre la funció de l'art que, com sabem, per a Gener (1902e, p. 124) ha d'expressar sempre idees per sobre de la forma o l'estil: «L'Yxart em negava la ciència i la filosofia dels meus escrits perquè eren artístics, és a dir, perquè no eren enfadosos. I en canvi, en *Els senyors de paper!* m'han negat l'Art, perquè hi havia una tendència filosòfica altament humana». Els crítics rebutgen que sigui art una obra que reivindiqui el progrés i que reclami els valors «superhumans». Gener (1902e, p. 124) entén que aquests crítics prefereixen un art buit d'idees: «Oh vosaltres que no compreneu l'Art més que essent inútil!». A tots aquests crítics els caracteritza, irat, com a «imbècils, raça de *criticons* subhumans, grípia de cervells estantissos i de cors raquítics, que ni al fer mal saben ésser grans, ni reptar, ni renegar amb la sublim heroïcitat hel·lènica dels Atrides!» (1902e, p. 124). Fineix l'article citant exemples de la utilitat de l'art, referint-se a la crítica de Vincent a *Mercure de*

¹⁶⁴ Farré (2016, p. 771) escriurà al respecte: «És curiós com, acostumat com està al plagi, amb força barra copia el títol de l'escrit que al 1892 Ruíz Contreras publicà per aclarir l'autoria de la peça».

France i insistint en la idea que la gent no sap valorar la utilitat d'algunes idees progressives.

Respecte a la reacció de Gener a les males crítiques de *Els senyors de paper!*, Cosme Vidal recull una sucosa anècdota al respecte (sembla que es refereix a l'estrena de la primera versió de 1892 tot i que no en podem estar segurs, ja que Cosme Vidal situa el començament de la relació entre el seu germà i Gener quan va escriure el pròleg de l'obra d'Aladern (Plàcid Vidal) *Sagramental* que es va publicar el 1891:

Quan va fracassar el seu drama *Els senyors de paper!*, escrit en col·laboració amb Manuel [Luís] Ruiz i Contreras, Pompeu Gener estava tan enfurismat contra el públic de Barcelona que, en carta tramesa a Josep Aladern, proposava emmetzinar les aigües de la ciutat. Al cap de poc temps va escriure amb tota tranquil·litat al seu confident, dient-li que hom li havia donat cinquanta duros d'un article publicat en l'almanac de la revista *Barcelona còmica*. (Vidal, 1934, p. 37)

Com a síntesi, es farà un petit recull de les sinuoses vicissituds del text *Els senyors de paper!* i el que suposem que va succeir tenint en compte els fets. Sembla que Ruiz Contreras va escriure *Los vencidos* i Gener el va anar traduint i posteriorment transformant fins a realitzar el que va ser l'obra que es va estrenar el 1892 al teatre *Novedades*, que va ser en certa manera un fracàs. Va transformar especialment el tercer acte i el final. Aventurem, sense estar-ne segurs, que l'obra *Le gros joueurs* no va existir mai i que va ser un pretext *ad hoc* per refer l'obra de Ruiz Contreras. Posteriorment, Ruiz Contreras va publicar *En defensa pròpia* el 1892 i s'hi va referir el 1894 i el 1895 a les dues edicions de *Los vencidos*. Posteriorment, Gener va publicar el 1902 *Els senyors de paper!* força refet i va escriure l'article *En defensa pròpia* irat per la reacció de la crítica a la seva obra. Ruiz Contreras reacciona demanant a *Juventut* que li paguin els drets per l'autoria compartida de l'obra. Es refereix a tot plegat a la seva autobiografia.

Pel que fa a la influència posterior de l'obra, cal destacar l'opinió de Joan Tomàs Martínez Grimalt, que escriu l'article referit a Gener de l'Enciclopèdia de les Arts Escèniques Catalanes de l'Institut del Teatre i destaca que:

El seu flirteig amb el teatre d'idees, sobretot en *Els senyors de paper!*, obra de clar contingut didàctic i regenerador, és una aproximació molt primerenca als models nòrdics. Així mateix, no deixa de ser significatiu que fos l'única obra catalana inclosa en el repertori de la Compañía Libre de Declamación (1894-1896) de Felip Cortiella. (Martínez, s.d.)

Opina que: «Tot i que l'obra dramàtica de Pompeu Gener és més aviat modesta i desigual, no s'ha de menysprear el seu notable ascendent, com a precursor i referent intel·lectual, sobre les joves generacions d'autors modernistes» (Martínez, s.d.).

7. *Literaturas malsanas. Estudios de patología literaria contemporánea (1894)*

I com és que no puc negar que aquestes mans i aquest cos siguin meus, llevat potser que jo sigui com aquests bojos amb el cervell talment destorbat i ofuscat pels vapors negres de la bilis, que a tota hora asseguren que són reis quan de fet són pobres, que estan vestits d'or porpra quan estan nus, o bé s'imaginin que són càntirs, o que tenen el cos de vidre? Però no, aquests són bojos, i jo estaria tan trastornat com ells si m'hagués de regir pels seus exemples.

Meditacions metafísiques (Descartes, 2008, p. 90-91)

Com és propi del positivisme i ja s'ha dit, Gener té molta confiança en el progrés de la humanitat. Des dels primers articles localitzats, de l'any 1868, manifesta la creença que la humanitat es dirigeix cap a una millora en les condicions de vida i que aquesta millora provocarà un creixement de vida i un augment de la felicitat. Com ja s'ha apuntat, el progrés es descriu a partir de lleis, com la dels tres estadis comtians, que es conceben inexorables com les lleis de la física. El problema esdevé quan el temps passa i aquest progrés no es dona tal com s'esperava, com s'havia previst científicament. En cert sentit, es pot argüir que l'adopció de teories etnicistes per part de Gener pot respondre a la necessitat d'explicar que el progrés no s'escau. Un altre motiu per explicar la demora serà la idea que el malestar del segle estava provocat per la proliferació d'unes literatures patològiques que per la seva influència comportaven un decreixement de vida. Per això concep el llibre que estudiarem en aquest apartat amb l'estructura següent: en primer lloc, haurà de descriure aquestes patologies, després les seves característiques i, en darrer lloc, com es poden mitigar o curar per tal de poder promoure el progrés. A més, tenint en compte que la majoria tenen el seu origen o màxima expressió a París, sembla que els arguments de tipus racial o ambiental esgrimits a *Herejias* no resulten útils per descriure aquesta decadència. Al final del llibre, entonarà altre cop un cant al progrés i a l'optimisme com a única possible esperança. Ara bé, aquest progrés que pregona es dedueix menys dels fets, és menys fruit de la inducció i més de la creença o de la fe. A *Literaturas malsanas* es comença a percebre la transició del positivisme al vitalisme, tal com es palesa en el capítol de terapèutica en què es proposa el superhome com a esperança.

Literaturas malsanas ha estat força estudiat, Vall i Solaz (2008) va escriure un article sobre l'anàlisi i la crítica que en fa Gener de Zola i els seus seguidors. En aquest treball analitza els articles previs que configuren *Literaturas malsanas*, com ja hem vist que va

fer a *La Mort et le Diable* i a *Herejías*. Això és especialment important per esvair les acusacions de plagi del llibre de Nordau (va publicar el seu llibre el 1892) que plana sobre l'obra de Gener des que Clarín li'n va acusar; tot i que també Nordau va escriure articles previs a la publicació del llibre. L'altre article que va dedicar Vall i Solaz (2018) específicament a analitzar l'obra que ens ocupa (també s'hi ha referit en altres articles) estudia les reaccions a la crítica al naturalisme; aquest estudi mostra, per una banda, com alguns positivistes van rebutjar la interpretació de Gener del «medanisme» i, per l'altra, explica amb tota mena de detalls la interessant i important polèmica amb Clarín i la posterior publicació d'*El caso Clarín*.

Irene Gras (2014, 2018) ha dedicat dos treballs a parlar sobre *Literaturas malsanas*. En el primer, «El paisatge simbolista i el concepte de degeneració de raça segons Max Nordau, Pompeu Gener et al.», estudia com l'aparició del simbolisme es va descriure des de certs sectors intel·lectuals com una degeneració de la manera de percebre i de la raça, tot seguint les teories de Lombroso a *Genio e follia* (Gras, 2014). L'altre estudi, «Literatures malsanes: neurastènia, ennui i decadència a l'imaginari simbolista de la fi de segle», no es limita a parlar del llibre de Gener, sinó que mostra com aquestes literatures «malsanes» eren presents a Catalunya. Gras aporta una sèrie d'exemples de literats suïcides i pessimistes per acabar conclouent que «en definitiva, resulta clar que, malgrat que l'esperit que predominés al Modernisme fos el vitalista, especialment arran de la crisi colonial esdevinguda l'any 1898, la sensibilitat decadent o “malsana” com definiria Gener, també es va deixar sentir de manera accentuada durant tot el període de la *fin-de-siècle*» (Gras, 2018, p. 74). També es va referir a *Literaturas malsanas* Vall i Ontiveros en diverses parts de la seva tesi. Un altre acostament a l'obra ha estat realitzat per part de Hambrook comparant la concepció de l'estranger de Gener que entén, segons Hambrook, l'indígena com a pertanyent a la cultura mediterrània, amb la concepció d'Enrique Gómez Carrillo que va escriure el llibre *Literaturas extranjeras* el 1895. L'obra, doncs, ha estat ben estudiada. No obstant això, es mirarà d'explicar el paper de frontissa que realitza el llibre entre el Gener positivista (especialment el de *La Mort et le diable*) i el Gener que podríem anomenar vitalista influït per Nietzsche.

7.1. Característiques generals de l'obra

Tindrà ocasió (en un capítol de la meua obra fonamental que es titula *Per a una fisiologia de l'art*) de mostrar de més a prop com aquesta transformació general de l'art en espectacle és tan exactament una expressió de degenerescència fisiològica (o més precisament d'una forma d'histerisme) com cada perversió i cada decrepitud d'un art que Wagner ha inaugurat.

El cas Wagner (F. W. Nietzsche, 2012, p. 48)

La idea que l'art ha de servir per fer créixer la vida i ajudar el progrés de la humanitat, es rastreja en el pensament de Gener des del seu primer article publicat l'any 1868 «Arts vives i arts mortes» (Gener, 1868b, 1868c), «El artista debe vivir identificado con su siglo»¹⁶⁵ (Gener, 1868a) o a «Nuestros artistas deben vivir» on escriurà: «Es necesario que no se haga arte por el arte, pues nuestro siglo exige a sus artistas, no solo que sientan, sino también que piensen» (1868d, p. 411) (Triviño, 2000b, p. 68).

Igualment, hi ha referències a la patologia a *La muerte y el diablo*. Maria Dasca (2016, p. 183) apunta que a *La muerte y el diablo* ja havia utilitzat arguments arrelats en la frenologia i en Lombroso per justificar en alguns casos la manca de progrés de la Humanitat a partir de la forma del crani dels bojos o els salvatges. Per exemple, quan es refereix al segle XIV i analitza els aquellarres i la bruixeria, escriurà: «El siglo XIV es el siglo de la sinrazón y del furor. No es un siglo normal sino un siglo enfermo. Las epidemias materiales y morales son lo que más le caracterizan. Su historia cabe entera dentro de la patología» (Gener, 1885a, p. 314). A més d'això, fa referència a la patologia compartida —molt important a *Literaturas malsanas*— com a causa d'idees o pensaments fantasiosos i imaginats que ofereixen percepcions de la realitat que no es basen en fenòmens observables. Un exemple d'aquesta concepció de la patologia és la referència als fenòmens de bogeria col·lectiva que es donen en l'origen d'alguns pensaments religiosos:

Las enfermedades, lo mismo las físicas que las morales, pueden ser también colectivas, es decir, propias de una comarca y de una época. Muchas veces éstas no son conocidas de la época o de la población que las sufre, a la manera que hay individuos que no tienen conciencia de su estado patológico. Así, después de una guerra, se han visto comarcas enteras con la alucinación de ver pasar ejércitos, o que tienen una monomanía cual la que afectó a los judíos después del cautiverio, que por todas partes veían venir al Mesías, o la de la hechicería después del siglo XVI, etc. (Gener, 1885a, p. 421)

¹⁶⁵ Va donar a conèixer l'article (Vall i Solaz, 2008, p. 334).

De la mateixa manera, atribuirà a la patologia la causa de certes creences que a ell li semblen absurdes i que no es basen en l'observació, com ara la creença en els miracles: «Otra enfermedad colectiva mayor es la que empieza antes del cristianismo y de la cual aún quedan restos. ¿Todos los que tienen visiones de santos, de muertos, de ángeles, o de diablos; todos los que se creen objeto de milagros, son otra cosa que enfermos del cerebro?» (Gener, 1885a, p. 421). Igualment, Gener inicia *Literaturas malsanas* exposant la següent idea: «Existen enfermedades colectivas lo mismo que enfermedades individuales. Las epidemias, los estados de excitación contagiosos, en ciertas épocas, como las de la hechicería y de la Danza de San Guy, de los convulsionarios de San Medardo,¹⁶⁶ etc., han sido estados patológicos perfectamente caracterizados» (Gener, 1899a). Bona part de *Literaturas malsanas* està basat, com es veurà en articles anteriors, especialment els de *El Liberal* que referim a mode d'inventari (alguns ja han estat citats) ja que, com en tota la tesi, ens hem centrat habitualment en l'estudi dels llibres que contenen i donen coherència als articles.¹⁶⁷

L'argument de la patologia —en aquest cas neuròtica— li havia servit també per explicar la importància atorgada per part d'alguns filòsofs com Sòcrates a éssers sobrenaturals dels quals no en tenim percepcions com els *daimons*. Insistent en les referències presents a *La muerte y el diablo*, a la part filosòfica del segon llibre dedicat al diable, com ja s'ha esmentat, argüeix que el fet de no reconèixer a les ments més privilegiades el valor que els pertoca té unes conseqüències funestes: provoca que aquests autors, en les seves obres, aboquin tota la seva desesperació provocada per la misèria en què viuen. Per tant, la causa de la literatura pessimista i decadent no serà una altra que el fet que molts d'aquests intel·lectuals són rebutjats pel món i no són prou valorats. En conseqüència, com ja s'ha esmentat, a causa del biaix de la societat a l'hora de valorar els artistes i les obres d'art, els autors posaran el seu geni al servei de la desesperació: «En sus producciones vierten todo el malestar que les aqueja; sus sufrimientos y sus pasiones deprimentes se comunican al público y vuelven neuropáticos, pesimistas o utopistas exaltados a gran parte de sus

¹⁶⁶ La Dansa de San Guy és el nom francès de la coneguda Dansa de Sant Vito. Els convulsionaris de Saint-Médard van ser uns religiosos francesos del segle XVIII que exhibien públicament convulsions i que van constituir una secta i fins i tot un moviment polític.

¹⁶⁷ Gener va publicar articles a *El Liberal* l'any 1887: (Gener, 1887a, 1887b, 1887k, 1887c, 1887d, 1887e, 1887f, 1887g, 1887h, 1887i, 1887j). Vall i Solaz conjectura també que 11 juliol Gener va escriure un article titulat: «Herejias». El 1888: (Gener, 1888a, 1888c, 1888y, 1888ac, 1888af, 1888ak, 1888al, 1888e, 1888f, 1888i, 1888r, 1888s, 1888u, 1888x); el 1889 i el 1891 va escriure els següents articles: (Gener, 1889b, 1889p, 1889ah, 1889aj, 1889ak, 1889al, 1891b, 1891c, 1891d, 1891e, 1891g, 1891h, 1889q, 1891i, 1891j, 1889s, 1889u, 1889w, 1889y, 1889aa, 1889ad, 1889ae) (agraïm a Xavier Vall les referències)

contemporáneos, y la mayoría de los que vienen después» (Gener, 1885a, p. 434). Aquest serà un dels arguments esgrimits a *Literaturas malsanas*. Vall i Solaz (2008, p. 318) aporta un exemple en la seva anàlisi de la crítica al «medanisme» de Gener que mostra com aquesta crítica ja es troba larvada a *La Mort et le diable* quan acusa Zola de ser excessivament mercantilista.

Com és lògic, Gener va rebre múltiples influxos durant els anys que va estar gestant l'obra. Per tractar d'entendre l'ambient intel·lectual de l'època i algunes de les influències rebudes i expressades a *Literaturas malsanas*, s'analitzaran els articles d'Irene Gras. En el primer citat, remarca que «l'interès pel sistema de funcionament de la percepció visual a propòsit dels diferents modes de representació, no només pertanyia a l'esfera pròpiament artística, sinó que també va ser compartit pel camp de la psicologia clínica». Gras opina que aquesta curiositat pels modes de la percepció visual va provocar la proliferació de «tot un seguit d'estudis de caràcter pseudocientífic que atribuïen la inclinació cap a una estètica de caire simbolista, per part de determinats artistes, a una degenerativa pertorbació del seu sistema nerviós» (Gras, 2014, p. 67). Atribueix a Lombroso «el primer intent de derivar la naturalesa genial de les característiques fisiològiques» (2014, p. 72), encara que hi ha diversos precedents.¹⁶⁸ Gener (1892m, 1892n, 1892p) va dedicar tres articles a Lombroso i l'«Antropologia Criminalista» a *La Publicidad* aportats per Vall i Solaz (2008, p. 335), que m'ha donat notícia d'un altre article sobre criminalisme traduït per a la revista *El Derecho* de Lima (Gener, 1894d) en què hi recull una notícia sobre el congrés de criminologia de Ginebra.

En l'obra *Genio e follia* es caracteritza el geni a partir de característiques com ara tenir el cap petit o no assemblar-se als pares (Lombroso & Fernández, 2009, p. 81); igualment es vincula explícitament la genialitat amb la bogeria: «La coincidència del geni con la locura y con las alteraciones cerebrales explica la gran inconsciencia, la instantaneidad y la intermitencia de sus creaciones, lo que indica una fuerte analogía con el acceso epiléptico y establece un corte neto respecto al talento» (Lombroso & Fernández, 2009, p. 81). Maria Dasca (2016, p. 30) afirma que la publicació dels llibres de Nordau i Gener influïts per *Genio e follia* de Lombroso impliquen «la utilització del concepte *degeneració* en l'anàlisi de les principals personalitats literàries del moment i coincidí, ja en el tomb finisecular, amb l'ús recurrent del terme *decadentisme*». En una altra línia d'investigació

¹⁶⁸ Vegeu, per exemple, Vall i Solaz (2007, p. 433) i la bibliografia que s'hi cita.

que permet copsar la importància de Lombroso a l'època però sense referir-se a Gener, Álvaro Girón (2002) estudia la relació entre Lombroso i l'anarquisme a «Los anarquistas españoles y la criminología de Cesare Lombroso». Com ja s'ha vist, va influir en la concepció del crim a *La muerte y el diablo*. També es pot trobar una coincidència amb l'assumpte de *Literaturas malsanas* en un llibre de Bourget influït per Lombroso: *Essais de psychologie contemporaine*. Igualment, Vall i Ontiveros (2012a, p. 82) recalca la influència que rep Gener de Lombroso: «També cal destacar el seu interès per l'antropologia criminalista de Cesare Lombroso, que impregna algunes de les seves obres com *Literaturas malsanas* i a la qual dedica una sèrie d'articles a *La Publicidad*».

La idea d'escriure *Literaturas malsanas* ja s'esmenta a una carta del 29 d'octubre del 1883 a Mestres (5D.52- 13, nº 1808), on anuncia «un proyecto suyo de libro que relacionaba el arte con la neurología y la psicología», aquest llibre s'havia de titular *Fisiología de l'art, o sigui l'estudi de les modificacions cerebrals que l'art produeix en nosaltres, i de les que el produeixen* (Vall i Solaz, 2018, p. 189). També es troba una referència al llibre en un llistat de futures obres en una carta a Mestres del 1887 (5D.52-13) i també en una altra del 1889:

Encabeza una lista de proyectos suyos del 27 de julio de 1889 (fondo A. Mestres, 5D.52-13, nº 1825). Se anuncia como si estuviera “en prensa” en el Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX (Molins 1889: 648). (...) En una carta a A. Mestres del 4-1-1893 (5D.52-13, nº 1833), le informa de que ya se está imprimiendo. En todas estas referencias, todavía se designa con el subtítulo, Patología literaria contemporánea. (Vall i Solaz, 2018, p. 190)

Vall i Solaz (2008, p. 318) també demostra amb tota mena de detalls que els articles publicats en diverses revistes són els que configuren bona part de *Literaturas malsanas* i evidencia com en alguns casos els articles es remunten a 1883, 1887, etc. Així mateix, aporta una relació dels articles que van conformar el llibre que es pot trobar en la bibliografia de l'article referenciat, en funció del tema del naturalisme, però aportant també altres referències aleshores desconegudes. També aporta una llista dels articles Vall i Ontiveros (2012a, p. 135-137). Com ja s'ha esmentat, demostrar que Gener ja escrivia sobre aquests temes abans de la publicació de *Literaturas malsanas* és important per tractar d'esvair les sospites de plagi d'*Entartung* de Nordau que van semblar Clarín i d'altres. Gener també es referirà als articles publicats anteriorment per defensar-se de les acusacions de plagi a *Mis antepasados y yo*:

El haber entrado a formar parte de la redacción de la revista «Le livre» me procuró el hacer una serie de artículos críticos sobre las tendencias literarias de España; los que, junto con otros en los cuales combatía, en París el primero, la escuela llamada Naturalista, la cual daba como recetas para producir obras literarias los defectos del maestro, me suministraron el núcleo del material para dos libros que más tarde vieron la luz: *Herejías* y *Literaturas malsanas*. (2007a, p. 226)

La primera edició de *Literaturas malsanas* és de 1894 i, l'última edició està datada a la portada el 1900, és la quarta segons hi consta, tot i que només se n'han detectat dues edicions. Palau y Dulcet apunta que, a més de l'edició de 1894, hi ha una reimpressió per Seix Barral el 1899 i la 4a edició de J. Llordachs publicada el 1900 (1948, p. 157). No s'ha pogut trobar l'edició de Seix a què es refereix Palau, però si s'observa amb atenció l'edició de Llordachs en el colofó hi diu que el llibre va ser imprès per Seix el 15 de juny de l'any 1899. És plausible aventurar que aquesta incoherència en les dates pot haver provocat la confusió en la referència de Palau. Hi ha una menció a la publicació del llibre a *La Vanguardia* del 28 de juny en què s'anuncia la publicació de la quarta edició «con una cubierta de estilo modernista» («Notas locales», 1899). Confirma encara més la hipòtesi de la publicació el 1899 el comentari ple d'ironia a *Pèl&Ploma* del 12 d'agost de 1899: «Com a prova del progrés que representa [*Literaturas malsanas*] en la discussió d'idees notem que el llibre està *fetxat* l'any 1900» («Obres rebudes», 1899). Precisament, a les seves memòries explicarà les polèmiques que van rodejar la publicació del llibre i afirmarà que «esta obra que tan combatida e insultada fue, es la que se ha vendido más que las otras» (Gener, 2007, p. 229), i explica les diferents edicions que se'n van fer. Curiosament, Pagano en la monografia que va dedicar a Gener apunta, citant el mateix Gener, que «en España, exceptuando Cataluña, solo se vendieron 200 ejemplares» (Vall i Solaz, 2018, p. 188).¹⁶⁹

L'obra està dedicada a Jorge Huneus Gana, «autor de la obra más completa sobre la Literatura Española moderna. Su afmo. Amigo y admirador». Jorge Huneus (1866-1926), d'origen xilè, va ser un advocat, periodista, ministre de Justícia i instrucció pública i ambaixador a Bèlgica i Holanda.¹⁷⁰ Triviño (2000b, p. 137) s'hi refereix per exemplificar l'admiració que professen per a Gener els intel·lectuals sud-americans: «En 1889, se publica en Chile un libro de Jorge Huneus, *Estudios sobre España* (Santiago, Jover

¹⁶⁹ Vall i Solaz (2018, p. 188 i 199) aporta més dades sobre els tiratges d'aquest obra. Com m'ha confirmat, les del ms. «Mis obras después de la primera», f. 8, encara que en el paràgraf es parla d'*El caso Clarín*, es refereixen a *Literaturas malsanas*, perquè ho va aclarir Gener en un afegitó en l'interlineat.

¹⁷⁰ Informació extreta de: <https://tuit.cat/p40c3>. Consultat el 18-4-2022.

Editores), donde se subraya la importancia de *La muerte y el diablo*. Su autor (Gener) es considerado el “representante más glorioso” del progreso de las nuevas ideas en España». La primera edició, segons el colofó del llibre, es va imprimir a Girona, a la Impremta de Paciano Torres, i es va fer una tirada de 1.125 exemplars, «1.100 en papel “agarbanzado”, de los cuales 100 fueron repartidos entre la prensa, y 25 “en papel de hilo hecho a mano, distribuidos a las bibliotecas y a algunas personalidades eminentes de la literatura nacional o extranjera» (Gener, 1894b). Dada citada per Vall i Solaz (2018, p. 188), el qual apunta que la promoció de l’obra està documentada per la correspondència entre Fernando Fe i Gener (c.9 del fons personal de Gener). També assenyala que Gener anunciava a *La Semana Cómica* que ja s’havia publicat una segona edició de *Literaturas malsanas* i «tenía que editarse una autotraducción francesa» (2018, p. 188).

Literaturas malsanas està dividida en dues parts. Per una banda, les «Enfermedades indígenas» i, de l’altra, les «Enfermedades exóticas», i acaba amb un capítol que fa les funcions de conclusió que es titula «Terapéutica estética». El primer grup es divideix en quatre capítols: Gramaticalismo, Reticismo, Criticonismo i Croniconismo; i el segon, en cinc estudis que estan dividits a la vegada en capítols. Els estudis són: El medianismo, La decadencia de fin de siglo en París, El pesimismo germánico, El nihilismo ruso i El noticierismo. L’estructura és lineal tot i que de vegades es troben algunes repeticions i reiteracions. Si a *La Mort et le Diable* es destacava la quantitat de notes que referenciaven les cites i les fonts de les informacions exposades, a *Herejías* les notes eren molt més escasses, però les informacions i citacions es referenciaven en el cos del treball. En canvi, a l’obra que ens ocupa les referències bibliogràfiques són molt escadusseres. Gairebé mai s’hi addueixen les fonts de les informacions, encara que el text estigui entre cometes.

En el pròleg s’exposa l’objectiu de l’obra tot partint de la idea que l’art i especialment les literatures són «fenómenos expresivos de los diversos estados de la Humanidad...» (Gener, 1899a, p. 3), a la vegada que emmirallen i expliquen la situació de la humanitat (com l’òliba de Hegel), també atresoren la capacitat de transformar la humanitat i de millorar-la.

El fin del arte (se entiende, fin moral) es el de procurar un estado de sensibilidad superior al público; lo que es lo mismo que decir un aumento de vida. Todo lo que sea pues procurar emociones deprimentes, estados de encogimiento y de tedio, es tender a la muerte, y solo puede ser hijo de un estado patológico mental del que lo produce, y, por tanto, es reprochable. (Gener, 1899a, p. 6)

La necessitat de mostrar i intentar extirpar les literatures «malsanes» resideix en el fet que els éssers humans tendim a copiar les conductes que observem, atès que «a veces esta comunicaci3n imitativa llega a ser como epidémica; tal en los actos de entusiasmo o de espanto público. Uno avanza y todos avanzan; uno corre y todos echan a correr. El contagio moral es incontestable; como en lo físico, los contagiados son los débiles» (Gener, 1899a, p. 143). Posa com a exemple els regicides: «Casi todos se declararon impelidos por el relato del regicidio de los anteriores» (1899a, p. 43). La literatura patològica és com un focus d'infeccions, de la mateixa manera que es copien accions, també els lectors per adaptació s'acostumen als actes descrits i per suggestió tendeixen a repetir aquestes accions. El paper exemplar de la literatura, com passa en el Quixot i en cert sentit a *Madame Bovary*, és el fonament del sentit del llibre que aposta per les literatures que promoguin la vida i el progrés i desaprova les que no ho fan.

7.2. Malalties indígenes

Respecte a les malalties «indígenes» o espanyoles, són malalties cròniques «de esas que no matan, pero molestan», «algunas son miopías incurables, otras raquitismos hereditarios» (Gener, 1899a, p. 7). El llenguatge que utilitza és força punyent i agressiu amb desqualificacions, per exemple: «Estrechez cerebral» i, en alguns casos, insults *ad hominem* sense aportar, però, noms.

La primera de les malalties que estudia és el «Gramaticalismo», que consisteix a «no ver en las obras más que el lenguaje» (Gener, 1899a, p. 11). Per als afectats per aquesta malaltia, la importància d'una obra resideix en la construcció gramatical de la frase i en la correcció ortogràfica. Gener (1899a, p. 12) entén que els qui pateixen aquesta malaltia volen escriure «castizo» i el seu ideal és «el *escribir castellano* tomando la lengua, no como un medio, sino como un fin», no pensant tant en què es diu —idees, sentiments— sinó en com es diu. Troben que «a la lengua le basta y sobra con expresarse a sí misma, y así se deleita en esa especie de masturbaci3n mental». Reprova que qui pateix aquesta malaltia no cospa la veritable naturalesa del llenguatge, que és eminentment canviant, i que amb les seves constants correccions converteixen «el castellano de lengua viva en lengua muerta» (Gener, 1899a, p. 14). Li sembla fins i tot sorprenent que, malgrat l'esforç d'aquests crítics per menystenir i minvar la creativitat dels artistes, els literats tinguin esma per crear noves estètiques i nous girs lingüístics. En part es tracta d'una rèplica a

retrets que se li havien fet i se li seguiran fent, com també en el cas del «criticonismo», si bé d'aquesta patologia ell no n'era exempt.

La segona malaltia, molt vinculada a la primera, és el «Retoricismo», que consistiria a centrar-se només en l'estil i els preceptes de la retòrica sense tenir en compte els estils que surten d'aquestes regles i les idees que s'expressen en l'obra literària: «Y es que es más fácil hacer alarde de palabras que verdadera exposición de ideas propias» (Gener, 1899a, p. 18). Gener (1899a, p. 20) afirma que les regles de la retòrica intenten contenir l'allau creatiu i el dinamisme inherent al llenguatge i a la naturalesa: «Créese que pueden preverse todos los casos posibles; pero la inspiración natural es tan complicada y tan múltiple que se burla de todas las previsiones». Les regles retòriques preceptives refrenen el talent dels genis i igualen tots els escriptors destruint les forces creadores: «Así es que con los estilos hijos de la falsa educación retórica resulta que los mediocres apenas se distinguen de los inteligentes» (Gener, 1899a, p. 20). Una altra crítica vinculada al retoricisme és el rebuig de Gener (1899a, p. 23) al fet que s'escriguin llibres basant-se només en altres llibres, ja que confereix preeminència a l'estudi directe de la realitat basant-se tant en les matemàtiques i les ciències naturals com en els viatges, les experiències, etc. Per a esdevenir un bon literat, no solament cal saber el nom de les coses, sinó el que són. Segons Gener (1899a, p. 25), ser escriptor és innat: «Se necesita una energía genial» i resulta impossible aprendre a escriure bé a partir del «retoricismo preceptista». Les mateixes idees es poden trobar a (Gener, 1889f).

La tercera malaltia a què es refereix és el «Criticonismo», que descriu com la situació en la qual el crític creu saber-ho tot per «Ciencia infusa» i «empieza a pontificar des de las columnas de su periódico, dando patentes de genio o hundiendo reputaciones» (Gener, 1899a, p. 34). Segons ell, aquesta malaltia s'està curant de mica en mica, ja que la crítica dogmàtica ha desaparegut a causa del progrés i del fet que ja no hi ha «principios fijos, inmutables, ineludibles, los cuales formen el criterio» (Gener, 1899a, p. 35). Tot i que la influència de la crítica dogmàtica està minvant, Gener (1899a, p. 37) es demana: «¿Qué talento nuevo, qué genio naciente ha sido ayudado o descubierto por la crítica?». L'únic criteri de demarcació per distingir les bones obres de les dolentes serà analitzar estant «en armonía con la sensibilidad del que lo percibe, produciéndole un estado superior de vida» (Gener, 1899a, p. 38). Manifestarà la seva predilecció per una estètica *a posteriori*, que no marqui unes regles preceptives i que serveixi per a la comprensió de les obres, «pues con solo estética nada jamás se produjo» (Gener, 1899a, p. 43). Tenir una idea clara de

com hauria de ser l'art fa que només es valori allò que coincideix amb aquesta idea i així no es promou la creativitat. En aquest sentit es mostra contrari a la còpia i al plagi i favorable a la novetat i la invenció. Opina que els plagis poden provocar la «hilaridad del público» quan són massa evidents. Posa com a exemple la façana de la catedral neogòtica que s'estava realitzant en aquell moment: «Admiro profundamente los templos góticos, me extasío ante la puerta de San Ivo de la catedral de Barcelona, pero al ver su fachada reciente, aprieto a córrer» (Gener, 1899a, p. 42). De fet, el 1888 havia dedicat un article a criticar el plagi tot analitzant el cas Van-Beers que era un pintor que feia falsificacions d'altres i àdhuc feia còpies dels seus quadres (1888g)¹⁷¹. Proposarà una distinció entre plagi i analogia i es planyerà de les acusacions que es fan relacionades amb les malalties descrites en una referència implícita a la recepció de la seva pròpia obra:

—¿Que introduce nuevos giros? Pues, no respeta el genio de la lengua —¿Que no halla palabras para sus ideas, en una lengua en la cual nadie pensó lo que él, y por tanto las crea con radicales de la misma, y a falta de estas con otras de su lengua madre? Se le acusa de bárbaro —¿Que expone ideas que difieren de las del vulgo? Entonces es declarado el mayor de los culpables. Y cuando no se pueden coger a esto, cógense entonces a las similitudes, a las analogías, a la filiación natural que hay entre los genios y exclaman «¡plagio!» con toda la fuerza que les da su estupidez perfecta. (Gener, 1899a, p. 49)

Així mateix, denunciarà l'apel·lació excessiva que fan els crítics al sentit comú o bon sentit, ja que «es la manera de ver de su tiempo o de su provincia». Similars a Sancho Panza, només entenen i promouen el que és vulgar i tot això ho fan: «En nombre de la práctica, de la experiencia, del sano juicio, palabras bajo las cuales se encubre la ignorancia y el egoísmo» (Gener, 1899a, p. 55). Per acabar, proposa què ha de fer un crític per exercir correctament el seu ofici i proposa adoptar el mètode de la *Filosofía de l'Art* de Taine (1968): «Analizar y exponer, el *compte rendu*, o sea el relato gráfico, concreto, concentrado, conciso, *resumitivo*; y la *psicología de la obra*, analizando las condiciones que la determinaron, e induciendo las relaciones generales que ella determina» (Gener, 1899a, p. 57). Nogensmenys, es mostra contrari als crítics freds que no experimenten sensacions i entusiasme cap a l'obra. I acaba el capítol mostrant la inutilitat de la crítica en la promoció i millora de l'art: «Jamás ningún crítico ha enseñado a hacer nada; el crítico en materia de arte es un eunuco»¹⁷² (Gener, 1899a, p. 59). Per tant,

¹⁷¹ Agraïm, en general moltes de les referències bibliogràfiques de premsa que Vall i Solaz ha tingut l'amabilitat de compartir amb nosaltres.

¹⁷² Tornarà a esmentar aquest adjectiu referint-se a Yxart en l'article que va originar la polèmica amb el crític i Narcís Oller a *Juventut*: «La primera lectura de l'Atlàntida». Referint-se a Yxart escriurà: «L'Yxart aleshores era d'aquells que creuen que la crítica es quelcom de superior a l'art i al geni, i que té una clarividència absoluta i errors infal·libles. En el crític hi veia un jutge omniscient i no un eunuco» (Gener,

Gener s'allunya de la concepció positivista de la crítica a *La Mort el le Diable*, com a encarregada d'atorgar la immortalitat de la fama. De totes maneres, Gener havia exercit la crítica i la seguirà exercint en aquesta mateixa obra (Gener, 1899a, p. 59).

L'última malaltia indígena que analitza és el «Croniconismo». En aquest apartat Gener (1899a, p. 61) esbossa la seva filosofia de la història, caracteritzant (1899a, p. 61) aquesta malaltia com la pròpia del mal historiador que, en lloc de «ser un hombre que conozca y sienta el proceso de la Humanidad», es dedica a acumular dades i dates sense digerir-les i assimilar-les. Els caricatura durament com a «cabezas que tienen una indigestión de libros. Nada peor que un imbécil falsificado por la erudición». Entén (1899a, p. 64) que l'historiador ha de fer l'esforç de projectar una mirada de conjunt sobre la història, ser com un «arquitecto de la Historia». Aquesta mirada més artística és menyspreada a Espanya, on s'entén que el savi ha de ser «pesado, enojoso, ilegible [ilegible] o ininteligible simplemente».

Tot i la seva crítica a l'erudició com a fi últim de la història, no deixa de reconèixer la importància de les investigacions i que les generalitzacions només són possibles «en virtud de los trabajos pacientes de los especialistas: sin arsenal no hay fábrica posible» (1899a, p. 64). Però els estudis s'han de realitzar des d'una perspectiva integral i abordar l'anàlisi dels edificis, els costums, els vestits, iconografia, etc. En èpoques de pressió oficial, la documentació disponible la censuren els poders públics, la història oficial es vincula amb el poder i, per això, Gener reprova que la història hagi estat només una narració de les vicissituds dels reis i les seves batalles. Per conèixer la història s'ha de recórrer a «la literatura libre o clandestina, y a la imaginería popular» (Gener, 1899a, p. 66). Reivindica que l'historiador ha de saber d'història però també d'art, ciències naturals, de filologia, etc. Ha de practicar la *polimatia* (escriu «polimacia»), que és «el único método verdaderamente filosófico aplicable a la redacción de la Historia como a todo» (Gener, 1899a, p. 66). Basant-se en això, exposa i insisteix en la jerarquia de les ciències comtiana i reivindica (1899a, p. 67) que la història s'ha de recolzar en les altres ciències «por ser ella parte de la Sociología, la superior en la jerarquía científica». En posa diversos exemples, com ara la seva anàlisi de Carles V a *La muerte y el diablo*: «Para interpretar el de Carlos V es preciso conocer las leyes de la herencia fisiológica, las del atavismo, y saber determinar el atavismo múltiple que se puso de manifiesto en su persona» (Gener,

1902f, p. 15). Curiosament el 1894 parlà bé d'un crític en un article de *La Vanguardia*, Salvador Rueda: (Gener, 1894e)

1899a, p. 67). Una teoria, la de l'atavisme múltiple, que es vanta d'haver formulat, per primer cop, encara que es documenta l'expressió abans.

Acaba l'apartat esbossant quina hauria de ser la tasca ideal dels historiadors: incitar al progrés i a l'increment de vida. Considera que a molts països la història ja és «científica, evolucionista», però apunta que calen «menos sistemas a *a prioristas*; menos programas dificiles de cumplir, menos humanidad catalogada, y más arte; más psicología, más vida» (Gener, 1899a, p. 68). Estima que els historiadors han de ser «artistas analistas que, eliminando toda convención y dirigiendo todo el material de información adquirido, nos presenten la visión de la realidad transcurrida, todo lo más viva posible!» (Gener, 1899a, p. 68). Conclou (1899a, p. 70) que «la Historia será una novela» una novel·la que expliqui fets; sembla que es refereixi a novel·les històriques o realistes. De fet, posa com a exemple els *Orígens del cristianisme* de Renan, estudi que defineix com «una novela cuyos personajes han existido, cuyos hechos se han verificado; es decir, lo vivo de la novela, con lo verdadero de la Historia». Uns anys després, aplicarà aquest programa amb les seves novel·les històriques, com ara *Leyendas de amor* (Gener, 1902b), o les novel·les sobre Servet (Gener, 1907c, 1909b), en les quals insistirà en la idea que els espais, personatges, etc., estan tots basats en la realitat i són fruit d'estudis duts a terme mitjançant fonts primàries.

7.3. Malalties exòtiques

a) Crítica al medianisme

També venia un pintor molt plaga que ja preveia el cubisme, el qual va fer el retrat d'un amic seu, enganxant-li un bigoti de crepé, postís, cosint-li botons de debò a l'armilla i posant-li una pipa de guix a la boca, la qual treia fum posant-hi tabac i fumant un per darrere de la tela. I el va presentar a una exposició humorística titulant-lo: *El colmo del realismo*. (Gener, 1917c, p. 6)

Gener caracteritzarà la crítica a Zola en el resum final del capítol que dedica a la seva crítica de la manera següent: «Al ir contra el Medianismo, hemos combatido tan solo la perversión de la familia. Hemos hecho lo que un hermano indignado haría contra otro que hubiese manchado el buen nombre de la casa paterna con vicios o desaciertos» (Gener, 1899a, p. 181-182). De fet, es veu obligat a començar el capítol escrivint una declaració prèvia aclarint que ell és naturalista, atès que entén que «la observación exacta es necesaria a la expresión artística de la vida» i es mostra d'acord amb «la necesidad de

exactitud que el *Naturalismo* hoy con razón proclama» (Gener, 1899a, p. 75). Ara bé, el Naturalisme de Zola és d'un altre tipus i mereixerà ser inclòs en el llistat de literatures malaltes pels motius següents:

Pero de esto a copiar la naturaleza servilmente, cual un aparato fotográfico, a hacer un inventario nimio a la manera de un curial, o a rebuscar lo abyecto, lo degradado, lo criminal, lo enfermo, reproduciendo solo de la humanidad las funciones inferiores, anotando solo las influencias físicas inmediatas más fatales, de este naturalismo al verdadero, hay un mundo de distancia, pues no tan solo lo malo es Naturaleza. Más que destrucción, es esta, construcción eterna. De su flujo y reflujo ambos fenómenos resultan, pero en el fondo, la descomposición es para facilitar la organización, la podredumbre, la evolución de los gérmenes, la muerte, la vida (Gener, 1899a, p. 76-77).

El Naturalisme s'oposa a la concepció positiva, progressiva i optimista de la naturalesa perquè en mostra allò més pútrid. Gener remarca que una descripció objectiva de la realitat és impossible, ja que, com ja havia afirmat, l'objectivitat no existeix. L'únic que es pot conèixer i, per tant, descriure, és la vinculació entre els fenòmens, i és per aquest motiu que el literat cal que escrigui «eligiendo de la realidad todo lo que concurra al fin, lo que reasuma y sintetice, lo emocional, lo relevante; dejando lo inútil y lo insubstancial como residuo; practicando así una verdadera selección de verdad y belleza» (Gener, 1899, p. 81). I aquesta selecció, aquest fi que ha de servir de criteri per triar certs elements de la realitat ha de ser que l'art «tienda siempre a lo mejor, luchando si conviene por toda causa noble y produciendo en el público estados superiores de sensibilidad, aumento de vida» (Gener, 1899a, p. 81) i no promoure estats depressius (Gener, 1899a, p. 162). Aquesta és la característica essencial de la poètica de Gener.

En la crítica a Zola es pot albirar el gir vitalista, tot i que es basa en aspectes que ja li havien retret diversos autors en els seus inicis. Gener oscil·la entre la necessitat d'objectivitat en l'art i la convicció que cal un «Arte superior natural». De fet, apunta també la idea d'aristarquia perquè entén que l'artista té la funció de millorar la societat i fer que s'elevi, en aquest sentit, l'intel·lectual: «Ha de ser como el guía que marcha delante, porque sabe el camino que los demás buscan y así va conduciendo a la masa, no deteniéndola, ni impulsándola a una contramarcha; [...] no el pesimista pusilánime que se resigna en medio de ella o se aísla» (Gener, 1899a, p. 82). Tot i això, com Nordau, declara que el naturalisme ja no està en ús.¹⁷³ No ens estendrem més en aquest apartat en els

¹⁷³ Escriurà Nordau: «En su país de origen, el naturalismo está ya completamente vencido, y no se combate a un cadáver, sino que se le entierra». També, tal com indica el mateix Nordau, es refereix a Zola en els seus estudis anteriors datats el 1887 i 1900. *Emile Zola y el naturalismo i Paris bajo la Tercera República* (Nordau, 1902a, p. 357).

detalls de la crítica a Zola i els seus acòlits, ens remetem als treballs dels estudiosos ja citats, especialment vegeu els articles de Vall i Solaz. No es renunciarà, però, a estudiar dos aspectes —que també han estat treballats— però que ens semblen imprescindibles per entendre sobretot la posterior interpretació que farà Gener de Nietzsche.

El primer és el del pseudodarwinisme, ja que Gener entén que l'escriptor francès fa un mal ús del concepte de ciència i, especialment, de les teories darwinistes. Això el porta a corroborar la seva tesi que, de fet, en l'obra de Zola no es desenvolupa un veritable realisme.¹⁷⁴ Per exemple, a l'anàlisi de *La bèstia humana*, Gener (1899a, p. 135) rebutja l'encomi de l'home bestial i reivindica l'home cerebral: «En lugar de presentarnos al hombre esencialmente cerebral que predomina en el fin de este siglo, nos presenta, bajo la blusa o la levita, al hombre bestial de las edades primitivas. Y este es el que Zola nos pinta como el hombre moderno directamente observado del natural y trasladado a sus novelas». Per mostrar que Zola no ha entès Darwin, posa l'exemple que les excepcions o les particularitats, habitualment, no s'hereten com passa a les llargues genealogies de les novel·les zolianes: «Así las grandes facultades, o las grandes degeneraciones, no se heredan más que en raros casos, y aún mitigadas o modificadas» (Gener, 1899a, p. 98). En el mateix sentit, denuncia el fet que Zola concep l'herència de manera lineal i individual, sense la perspectiva de l'espècie: «Para el antropólogo la familia pronto se disuelve en la especie en la cual está inmersa. Pero para Zola esto no pasa así. Una enfermedad o un vicio inicial producen una neurosis cuya odisea según él imagina va en línea poco menos que recta a través de una familia» (Gener, 1899a, p. 99).

El segon aspecte que es vol recalcar també està vinculat a la crítica al pseudodarwinisme: l'*struggleforlifer*. Aquest tema ja va ser tractat per Gener en un article del 9 de novembre de 1889 (Gener, 1889ai). Ja hi denunciava que el fet de culpar la ciència moderna de la proliferació del tipus social del *lluitador per la vida* «ha sido a partir de una falsa interpretación vulgar, favorecida por la escasa penetración hispánica del darwinismo» (Vall i Solaz, 2008, p. 326). El lluitador per la vida (*struggleforlifer*) és definit a *Literaturas malsanas* com «un ser de inteligencia vulgar mediocre, cuyas facultades son infinitamente más pequeñas que sus aspiraciones» (Gener, 1899a, p. 148). No és excessivament intel·ligent però compta com a qualitats l'astúcia, l'ambició i l'atreviment,

¹⁷⁴ De totes maneres, Vall i Solaz (p. 108) ja ha avançat la coincidència amb un article publicat anònimament en *Le Télégraphe*, 14-5-1885, p. 1-2, que, com explicarà en l'estudi sobre les col·laboracions de Gener en publicacions franceses, ha estat atribuït a Henry Cérard,

encara que la seva virtut més destacable és, segons Gener, «una voluntad de hierro que siempre está al servicio de sus brutales apetitos. La ausencia más completa de conciencia le caracteriza. El sentimiento de la Justicia es nulo. En general su objetivo es el dinero, a veces el poder, según predominen en él la ambición o el orgullo» (Gener, 1899a, p. 148). És un personatge nociu per a la societat per la seva immoralitat. És egoista i no promou la justícia, per als defensors del tipus social del lluitador per la vida: «La perversidad astuta es declarada condición indispensable del talento» (Gener, 1899a, p. 149). Apunta que hi ha alguns intel·lectuals, «los aristarcos de folletín y los moralistas de café», que acusen Darwin, la filosofia positivista i la ciència moderna «de la aparición de este tipo mundano, astuto y feroz en la sociedad actual» (1899a, p. 149). Rebutja aquesta crítica i opina que el positivisme no és el culpable de la teoria en qüestió, ja que l'evolució és la dels més aptes: «*La lucha por la existencia*, pues científicamente formulada por Darwin, es la ley de la concurrencia vital, que en las especies marca el triunfo de los *mejores*, para el fin a que la especie tiende» (Gener, 1899a, p. 152).

Caldrà, doncs, aclarir què entén Darwin per «los mejores». Per a Gener (1899a, p. 152) el més apte serà el qui s'adapti millor al medi ambient, però també «el que modifica el medio ambiente; y en esta energía superior inteligente está su triunfo». Per poder modificar l'entorn, caldrà tenir qualitats que no posseeix el lluitador per la vida, sinó que caldrà ser intel·ligent i imaginatiu: «El más inteligente y estudioso triunfa del que lo es menos, en lo científico; el más imaginativo del que no sabe crear, en las artes» (Gener, 1899a, p. 152). Per tot això, opina que els zolians han fet una lectura esbiaixada de la idea de selecció natural perquè el triomf dels millors s'ha entès:

Como sinónimo de guerra despiadada, premeditada y alevé contra todos, en beneficio propio; guerra en la cual debe de sucumbir el más débil, perteneciendo el triunfo, cual justo galardón, no al más fuerte, en la verdadera acepción científica de la palabra, sino al más forzudo, al más brutal, al que dispone de más medios para aplastar al prójimo. Y al objetárseles que se trataba del más inteligente y no únicamente del más fuerte físicamente, han entendido el más astuto, el más listo, en una palabra, el más falto de conciencia. (Gener, 1899a, p. 153)

Per a Gener (1899a, p. 154), el tema de la justícia és clau. Nega absolutament que existeixi quelcom com el dret a la força —«¡El derecho de la fuerza! ¡Como si la idea de fuerza bruta, animal, no excluyera ya, de por si sola, la idea de del derecho!» (Gener, 1899a, p. 154)— i el relaciona amb el pessimisme alemany i a les polítiques expansionistes de

Bismarck.¹⁷⁵ Els defensors d'aquest suposat dret a la força erren interpretant Darwin i atribueixen a l'individu el que segons Darwin correspon a grups, «géneros, especies o razas», i, a més, confonen força amb capacitat d'organització (Gener, 1899a, p. 154). És evident que Gener estava a favor de França i contra l'expansionisme alemany, n'és una prova l'article de 1892 titulat «León XII y el Imperio Germánico» (Gener, 1892l). Tot i això, acusa Zola, un francès, de participar d'aquesta lectura darwiniana i de proposar personatges que comparteixen el concepte de *lluitador per la vida* i el proposen com un ideal a assolir. Per a Gener, molts dels personatges masculins de Zola són brutals: «Las heroínas de Zola aman en el hombre solo la bestia humana masculina. Al bruto macho le llaman hombre en razón de su brutalidad» (Gener, 1899a, p. 154).

Per concloure el tema, Gener intentarà rebatre l'objecció contra al positivisme de provocar una situació d'immoralitat com a conseqüència del seu atac a les religions:

Las creencias se van – se dice – la religión mengua, las almas se quedan desprovistas de apoyo; la filosofía actual no da más que negaciones. Luego, el estado democrático facilita la igualdad de medios, los apetitos se despiertan, desenfrenados, atroces, y el hombre solo corre tras del dinero para satisfacerlos, aproximándose en la lucha a las bestias feroces. (Gener, 1899a, p. 154).

Gener opinarà, com ja havia defensat a *La Mort et le Diable*, que el positivisme és justament l'antítesi d'aquesta idea d'immoralitat, ja que «una concepción positivista y puramente científica del Mundo exige una moral aún más pura que la de las teologías» (Gener, 1899a, p. 157), i àdhuc afirma que els països menys darwinitzats són els que generen més *struggleforlifers*. A tall d'exemple, la immoralitat de certs individus a Espanya, on «apenas hay seis docenas de personas que hayan leído a Darwin» (Gener, 1899a, p. 158). Conclou que, quan els científics descriuen que la lluita per l'existència la guanya el més fort, es refereixen al «mejor organizado, y de entre los inteligentes, al pensador superior y al más consecuente» (Gener, 1899a, p. 159) i destaca que, quan es parla de lluita, «entiéndese hablar de una concurrencia de adaptación para el mantenimiento y progreso de las perfecciones superiores de una especie o de una raza; no del combate egoísta y a veces canalla para el sostenimiento y conquista de mediocres

¹⁷⁵ Nordau relacionarà precisament la ideologia de Bismarck amb el pensament de Nietzsche: «Los “matones” se reconocen a sí mismos con gratitud en el “súper-hombre” de Nietzsche, y la pretendida “filosofía” de éste es de hecho la filosofía de los “matones”. Su doctrina muestra cómo el sistema de Bismarck se refleja en un loco furioso. Nietzsche no podía florecer y tener éxito en ninguna época más que en la era bismarckiana y post-bismarckiana» (1902b, p. 351).

intereses personales» (Gener, 1899a, p. 159). Es mostra favorable a una lectura de Darwin que possibiliti entendre l'altruisme com una característica clau que ha de posseir el «més adaptat» i rebutja altres interpretacions —com podria ser la nietzscheana— que promouen l'egoisme com a genealogia de la moral. Opina que la intel·ligència ha estat un element essencial en l'adaptació al medi: «Darwin y sus discípulos nos han hecho ver a la conciencia y a la inteligencia crecientes, emancipándose de la animalidad brutal, de victoria en victoria, hasta llegar a las sublimidades del Arte y de la Filosofía; pináculos de la sensibilidad y de la inteligencia superiores» (Gener, 1899a, p. 160).¹⁷⁶ Castagnino resumirà l'assumpte:

El *seudodarwinismo* [...] es juzgado en lo literario, de acuerdo con la apropiación naturalista, como una deformación de los auténticos principios del autor de *El origen de las especies...*, particularmente de algunos de ellos, como el de la supervivencia de los más aptos en la lucha por la vida, tergiversado, según Gener, y convertido en apología del derecho de la fuerza. (Castagnino, 1988, p. 109)

La idea tindrà continuïtat, ja que provocarà la discrepància principal amb el pensament de Nietzsche i es troba en textos posteriors com per exemple a *Amigos y maestros*:

Es esta obra, lo mismo que en otras nuestras, empleamos las palabras *cananeo, fenicio, semita, cartaginés*, queriendo indicar este tipo vil de hombre exclusivamente egoísta sin ideales, sin inteligencia generalizadora, sin imaginación, que vive solo para acaparar dinero no reparando en los medios para adquirirlo, estando desprovisto por completo del sentimiento de Justicia, de Amor al prójimo, y de desinterés de toda clase. Este tipo, cuya única inteligencia es la astucia y la mala fe, y para el cual no existe más que lo personal, y lo presente, es el tipo que todo Hombre noble debe de execrar y combatir a todo trance. (Gener, 1897, p. 238)

b) Decadència a París!

Mas vale ser [...] un mono perfeccionado que un Adán degenerado.

Misterios del hospital
EMILIO SOLÁ (Lluís Suñé i Molist)
(Vall i Solaz, 2012a, p. 120)

Gener compara el moment de decadència de París amb un altre ja explicat a *La Mort et le Diable*, l'ocàs de l'Imperi Romà: «Cuando surgieron las sectas cristianas, confundiéndose con las últimas filosofías griegas y con las [teúrgias] orientales» (Gener,

¹⁷⁶ Similarment, Nordau rebutja el lluitador de la vida com un ésser instintiu, però a partir del lamarckisme (1902b, p. 34,35,36).

1899a, p. 171). Aquest declivi va ser, però, el preludi d'una etapa d'esplendor. La creença en el progrés el condueix a entendre que les davallades són transitòries i una mena de trampolins cap a temps encara millors. La confiança és, en cert sentit, contrafàctica, i ho anirà sent cada cop més a mesura que la situació del món —i la pròpia de Gener— vagi empitjorant. Cal recalcar que, per a Gener, habitualment, París era el lloc on es donava el progrés i la contrastava per exemple amb Barcelona o Espanya en general (vegeu per exemple l'article «Ahir i avui» (Gener, 1916a)). Per això, és significatiu que la decadència succeeixi al mateix París, que, atesa la seva influència, la irradia universalment. Gener (1899a, p. 172) definirà el final del segle XIX amb tints apocalíptics:¹⁷⁷ «Parece el fin del Mundo y es solo el final de un siglo!». Caracteritza l'època com a decadent perquè es fa servir l'art per «aterrar, para producir tedio, para rebajar los ánimos» (Gener, 1899a, p. 173). Entén que la decadència, el simbolisme i altres moviments van començar com una reacció contra el naturalisme, però després d'aquest origen reactiu, aquestes tendències artístiques van evolucionar molt. Dels pocs autors simbolistes que salvarà serà Ibsen, de base realista, per ser capaç de descriure antropològicament l'ésser humà. Gener (1899a, p. 182) recalca que, a diferència del naturalisme, que era un germà díscol, la seva valoració del simbolisme és la crítica a «algo radicalmente opuesto a nosotros, a nuestra manera de ser» i repartirà l'objectiu de les seves crítiques en tres tipologies: els intel·lectuals (els psicòlegs *ipsuistes*), els sensitius (els simbolistes, decadents i deliquescents) i, per últim, els extravagants (els «demoniacos, magos, ocultistas, blasfematorios, etc.») (Gener, 1899a, p. 188).

Defineix els *ipsuistes* o egotistes (utilitza una terminologia semblant a la de Nordau) com uns psicòlegs degenerats que inicien aquest tipus de literatura com a reacció al Naturalisme. Fa un encomi de Stendhal recolzant-se en les opinions de Taine i, en canvi, criticarà a Bourget acusant-lo pejorativament de ser un «feminista, en sus asuntos, en sus estudios y en su estilo» (Gener, 1899a, p. 195) i anuncia el capítol que li dedicarà a *Amigos y maestros*. El psicologisme, que era una tendència sana, va degenerar en l'egotisme, que és com un «pesimismo activo», atès que, «a fuerza de estudiar el yo de los demás, han acabado por solo estudiar el propio» (Gener 1899a, p. 195). Els egotistes promouran el neoestoïcisme, el neocristianisme, etc. Citant Charcot —fa una referència al seu recent decés en una nota a peu de pàgina— i Magnan, afirma que la causa del decaïment de vida

¹⁷⁷ Tot i la vinculació entre el text i el fi de segle, convé tenir present que bona part dels apartats del llibre sobre aquests corrents s'havien publicat també abans en forma d'article i que aquests corrents finiseculars es manifesten a França ja abans del Modernisme.

i voluntat té a veure amb causes fisiològiques i cerebrals. Entén que la paràlisi de la voluntat «proviene de un agotamiento de las energías de los centros nerviosos» (Gener, 1899a, p. 199). Aquest procés té com a conseqüència que «se va extinguiendo la vida de la periferia al centro del cerebro, y sobreviene la tendencia esta, melancólica, concentrativa, contraria a la vida» (Gener, 1899a, p. 199). La concentració en el jo propi té conseqüències nefastes, ja que provoca la negació dels ideals de la teoria humanitària basats en l'altruisme i la fraternitat fonamentals en la democràcia moderna. El jo pels egotistes «es uno mismo sin relación con nadie, aislado en absoluto y reducido a sus propias energías reprimidas» (Gener, 1899a, p. 201). Aquesta concepció del jo abona l'aparició de teories com les neocristianes o les neobudistes, que per a Gener són un retrocés i una negació de la tendència natural cap al progrés: «¡La teoría cristiana ascética reapareciendo al cabo de 18 siglos! ¡Si será enorme el proceso cerebral regresivo que da lugar a tal degeneración! ¡18 siglos de retroceso!» (Gener, 1899a, p. 204).

Pel que fa al simbolisme, és definit també com una reacció contra el naturalisme, però, en aquest cas, es manifestarà donant més importància a la forma literària per sobre de la descripció de la realitat. Gener descriu els escriptors simbolistes com a «gongoristas de la sensación». Els titlla de delinqüents i entén que la literatura simbolista compartirà el mateix objectiu que la música, «al asignarle como fin [a la literatura] la mera sugestión de vagos estados de la sensibilidad humana» (Gener, 1899a, p. 210). És per aquesta vinculació entre simbolisme i música que dedicarà unes pàgines a parlar de Wagner, al qual acusa de ser l'iniciador del moviment decadentista: «Así como Zola ha sido el iniciador del Medaismo y Schopenhauer el padre del Pesimismo, Wagner es el patriarca de la Decadencia» (Gener, 1899a, p. 211).¹⁷⁸ Gener (1892e, 1892f) havia dedicat el 1892 dos articles a Wagner i un altre arran de la representació de «Die Walküre» a París, (Gener, 1893), dels quals s'extreu bona part dels arguments del capítol, en el primer explica les impressions que li provoca Bayreuth (agraïm a Vall i Solaz la referència). La crítica de Gener és que Wagner disgrega la voluntat perquè no es fixa en el conjunt sinó en el detall, l'acusa de crear artificis amb què aconsegueix hipnotitzar el públic (Gener, 1899a, p. 212). Per aconseguir la hipnosi del públic es basa en tres principis: «La brutalidad de la impresión, el artificio y el candor (imbecilidad) del público» (Gener, 1899a, p. 212). També analitza el *leitmotiv* que converteix la música en alguna cosa que

¹⁷⁸ Sobejano ha demostrat amb sòlids arguments que Gener plagia idees de *El cas Wagner* de Nietzsche sense citar-lo aplicant-hi diverses ampliacions (Sobejano, 2004, p. 41). Nietzsche també opina que Wagner és un malalt.

ja no és música, atès que substitueix la paraula per un símbol i aconsegueix expressar idees amb la música tal com fan els simbolistes. Mitjançant una melodia no guarda cap relació amb l'objecte representat: «¿Qué importa que dichos sonidos no correspondan a sus verdaderas relaciones fenomenales?» (Gener, 1899a, p. 217). Per a Wagner, l'únic important és l'efecte per sobre de la idea que s'expressa i per sobre de tot l'estil: «El todo consiste en el estilo; lo de menos son las ideas, el pensamiento» (Gener, 1899a, p. 215).¹⁷⁹ L'acusa també de menystenir la bellesa i de sacrificar-la als adornaments. Gener conclou que la música de Wagner envaeix altres arts i, per tant, difumina els gèneres. Per a ell, és la d'un bàrbar perquè «sobrepone la armonía a la melodía, la ornamentación recargada a la simplicidad de líneas, la pasión al sentimiento, el efectismo a la verdad» i un decadent «porque da importancia al detalle sobre del conjunto» (Gener, 1899a, p. 218). Gener ha començat la crítica a Wagner caracteritzant-lo com a pare del simbolisme i el decadentisme i ho confirma afirmant que els decadents «Son Wagnerianos que escriben». S'atribueixen, com Wagner, el paper de redemptors i prefereixen el símbol «a la fórmula clara o precisa; el sonido a la descripción, la Música a la Pintura» (Gener, 1899, p. 223).

Un cop ha analitzat els moviments de manera general, estudiarà alguns autors simbolistes com Rimbaud, Verlaine i Mallarmé. Per a ell, els decadents prefereixen la indeterminació, els estats d'inconsciència i els somnis.¹⁸⁰ Ara bé, Gener vol recalcar que el decadentisme no és modern ni revolucionari, ja que es basa en idees antigues. Per exemple, afirma que gairebé tots els seus seguidors «proceden de un misticismo católico muy acentuado» i, per tant, no són moderns, sinó que recuperen idees antigues: «Solo son un atavismo irregular de estados antiguos de religiosidad cristiana. Así, el mismo Paul Verlaine declara que “hay que amar a Dios irracionalmente”» (Gener, 1899a, p. 231). Entén que la manera primitiva d'escriure era el simbolisme i que el progrés en literatura és precisament deixar enrere el símbol per realitzar una literatura més «explicativa y sin símbolos». Així doncs, el simbolisme és una literatura contra el progrés: «Y ahora unos cuantos coagulados por la ausencia nos pretenden destruir todo el trabajo de la civilización en 20 siglos, e intentan hacernos volver al estado anímico primitivo del simbolismo como el

¹⁷⁹ Com a exemple del que ja s'ha apuntat a l'inici de l'apartat, cal recalcar com a exemple que a les pàgines 216-217 o 224, i tantes d'altres, transcriu textos entre cometes sense referir l'origen de la cita.

¹⁸⁰ El Gener (1899, p. 230-231) més personal explica un somni propi: «Soñé que el color verde, la forma triangular, el número siete y el Papado, eran los accidentes, las cualidades de una misma cosa, que yo veía y hallaba natural. Luego al despertar solo me quedó un vago recuerdo de esa pesadilla. Pues estados de estos que son verdaderas pesadillas o delirios, estados de estos que estamos a las puertas de la locura, son los que han querido presentarnos los decadentes y en especial sus pontífices Mallarmé y P. Verlaine».

supremo ideal del progreso humano» (Gener, 1899a, p. 235). Acaba el capítol relacionant els preraphaelites amb els simbolistes.

Gener es refereix a París amb desencant i tristesa. Defineix la ciutat de la llum, que tant havia admirat, com un lloc decadent i viciós, molt diferent al París que havia exalçat. Quan descriu les «capillitas independientes» que comparteixen moltes de les característiques de la literatura simbolista, es basarà en «la información de Huret en el *Figaro*, la colección completa de las pequeñas revistas, donde publican sus evangelios» (Gener, 1899a, p. 247). Les capelletes serien els «Neomísticos, Magos, Ocultistas, Balsfemadores, Macabraicos, Magníficos, etc.» (Gener, 1899a, p. 245).¹⁸¹ Ens centrarem en el magisme per la seva significació en el canvi de paradigma epistemològic i per la naturalesa antitètica al pensament positivista de Gener. Els mags es conceben a si mateixos com a traductors del món sideral i suprasensible i defineixen el seu moviment com:

La Suprema Cultura, la síntesis después de todos los análisis. El más alto resultado de la hipótesis surgiendo de todas las comprensiones. El patriado de la inteligencia, el conocimiento de la Ciencia y del Arte unidos. En fin, el patrimonio de los espíritus superiores a través del tiempo, del lugar y de la raza, siempre conservado. (Gener, 1899a, p. 250).

Gener (1899a, p. 251) opina que aquest ideal del magisme coincideix amb el que busquen tots els intel·lectuals, però l'irrita especialment que ho formulin «cinco individuos» que «jamás hicieron ni un análisis ni una síntesis, que jamás estuvieron en un laboratorio y ni siquiera saben como se hace para empezar una experimentación» i avisa que aquesta paradoxa s'explica a causa «(y por aquí asoma la oreja el asno) que estos señores recomiendan la practica rigurosísima del catolicismo». Defensa fermament que aquests corrents i, igual que altres, com el neobudisme i el nihilisme, són producte de la degeneració:

Todos, absolutamente todos, corresponden a un empobrecimiento de la vitalidad, al a parálisis de la acción, al deseo de morir, a la gran renunciación de lo terrenal, a la sumisión a algo sobrenatural que desconocen. Su moral no es más que la negación de la vida, la esencia de la religiosidad que se pone de nuevo ahora de manifiesto con disfraces más o menos modernistas. (Gener, 1899a, p. 184).

¹⁸¹ Gener agrupa aquests grups heterogenis que van proliferar a París a finals de segle, mitjançant el criteri que creuen en realitats extrasensorials que influeixen en la realitat percebuda pels sentits.

Nogensmenys, la concepció progressiva de la història de Gener el porta a afirmar que el simbolisme, les capelletes, etc., posseeixen alguna part positiva i que, malgrat tot, han col·laborat amb el progrés. Aquesta manera d'acabar els capítols apuntant aspectes progressius en les etapes de decadència ja la feia a *La Mort et le Diable* quan cercava de mostrar les contribucions positives a la història. En el cas de *Literaturas malsanas*, explicarà que el simbolisme decadent ha aportat coses positives a la història de la literatura:

Así, el *Simbolismo decadente*, habrá hecho reparar en la cadencia natural de la frase, tendiendo a una mayor armonía en el estilo, habrá producido el que se aprecien los estados infinitesimales, semiconscientes e inconscientes de las cosas, las indeterminaciones de los seres, y el que los tipos de la Naturaleza, presentados por el Arte, sean expresión de algo, reasuman tendencias, ideas o fines. (Gener, 1899a, p. 244).

Tot i aquestes suposades qualitats, aquestes corrents només han preparat el terreny perquè realitzin el progrés «las literaturas robustas del porvenir» (Gener, 1899a, p. 244), però essencialment són perjudicials per a la història de la literatura i, per aquesta raó, acaba afirmant que el llegat dels decadents és poc important:

Tal habrá sido el legado de los decadentes cuando dentro de poco hayan muerto por falta de ideas y por plétora de neo-gongorismo. Son adoradores del verbo, en los cuales este no se ha hecho carne, sino que se les ha evaporado. El Verbo marcha con el siglo, y se revela por la observación directa, la experimentación exacta y el sentimiento, base de toda literatura robusta. (Gener, 1899a, p. 271)

b1) Causes i remei de la decadència: alcohol, drogues i filosofia

Gener cerca explicar les causes de la decadència. Tenint en compte que des de la seva perspectiva l'evolució natural de la societat és el progrés, necessita explicar quins elements superorgànics —manllevant l'expressió de Spencer— han facilitat l'aparició d'aquestes malalties literàries. Essencialment, al llarg de *Literaturas malsanas* addueix dos motius: les condicions materials dels intel·lectuals, motiu molt recurrent en la seva obra, i el consum d'estupefaents.

Respecte al primer motiu explica que «la mala alimentación» i «la inmensa sobreexcitación que produce la vida moderna» (Gener, 1899a, p. 205) promouen l'aparició dels estils decadents. De fet, a diferència del que havia afirmat en altres textos, considera que «en París, como en todas partes, la literatura seria, hecha a conciencia, no da para vivir» (Gener, 1899a, p. 206). Les condicions són tan dures que l'intel·lectual i el

literat, quan aconseguix l'èxit, «llega ya exhausto, con una irritación permanente, con un desprecio a todos, con una anemia constante que le expone a estas exageraciones o desviaciones de la sana literatura» (Gener, 1899, p. 206). Per aquest motiu demana — altra vegada— que les societats procurin que els genis tinguin una situació que els permeti de viure dignament, perquè, si no, influiran a la resta de la societat i això serà perjudicial per a la salut i el progrés.

Quant a la deficient alimentació i, especialment, el consum de substàncies, és una causa recurrent en diversos moments del llibre. Gener (1899a, p. 248) explica que els decadentistes ingereixen «alcohol de industria cargado de amílico, butílico, éteres y camfenos nocivos a la salud». Els místics «beben vino del Rin o *petit bleu*, simplemente, hasta perder la conciencia, y entonces siéntense dobles, llenos del espíritu divino, y profetizan la salvación del género humano por la restauración del Cristianismo». Al consum d'alcohols de baixa qualitat cal afegir-hi el d'absenta, particularment per part dels magistes, que «se proporcionan tales estados mentales en algún *caboulet* del *Boulevard Exteriour* con una absenta, esmeralda líquida, como ellos la llaman, que es una dinamita cerebral en forma de bebida» (Gener, 1899a, p. 250). Quan explica la situació de les «capelletes», cita fins i tot els bars que freqüenten a París (Gener, 1899a, p. 247): «A falta de obras, estas corruptas agapas [sic] de Clichy y de Batignolles nos podrían suministrar documentos ya que *Le Chat Noir*, *Le Rat mort*, *La truie qui file*. *Le clou*, etc., etc. son los templos donde se predicán las flamantes doctrinas de los iniciados en estas sectas» (Gener, 1899a, p. 247). A més d'això, apunta com a possibles causes de la decadència «las ptomainas del microbio de la sífilis, del *gonococcus*, del de la difteria, del del *dengue*, y del *tifus*, difusas en la sangre causan a larguísimo plazo degeneraciones en los tejidos de ciertos órganos y entre estos tejidos se encuentran los de la sustancia gris» (Gener, 1899a, p. 205). Un altra causa de la literatura simbolista seria el consum de «la cocaína, el del éter, el de las inyecciones hipodérmicas de morfina, y el del cannabis, para dar un consuelo a la sensibilidad dolorida». Estímuls semblants seran els que explicaran l'aparició del pessimisme germànic (Gener, 1899a, p. 284).

Però no totes les substàncies alcohòliques són nocives o provoquen necessàriament la decadència. És remarcable que, més endavant, en el capítol que dedicarà al pessimisme rus i l'ascetisme, atribuirà a Tolstoi la idea que «para ser moral se ha de vivir mal alimentado. [...] el hombre que bebe, mata. El que fuma pierde, la conciencia. Esta es la base de su teoría» (Gener, 1899a, p. 352). Rebatrà aquesta teoria argüint que el literat rus

només coneix els homes russos o del nord-est que veuen alcohol amílic i fumen tabac barrejat amb opi (Gener, 1899a, p. 352). De totes maneres, defensa les begudes amb alcohol de bona qualitat, acompanyades d'una bona alimentació. Pel que fa a Tolstoi, escriurà: «Desconoce el papel que representa el alcohol etílico, o mejor, el vino y la cerveza, en la economía, como elementos respiratorios indispensables, sobre todo a los que tienen que hacer cierto gasto de energías vitales; nada sabe de la acción tónica de ciertos digestivos» (Gener, 1899a, p. 353). Per reforçar la seva argumentació a favor del consum de certes begudes alcohòliques, escriurà que cal defugir la mortificació que proposa Tolstoi perquè «bastante cohibición de la vida tenemos ya con las causas naturales, y con las tendencias a la mortificación y a la opresión, que nos mantiene vigentes el catolicismo, para que aceptemos a esos enemigos del ser con sus teorías de aniquilación y de sacrificio» (Gener, 1899a, p. 354). A part d'aquestes causes, Gener (1899a, p. 205) n'apuntarà d'altres, com ara l'excitació de la vida moderna o també el fet d'haver heretat «un temperamento fatigado y trastornado de nuestros padres, gracias a las continuas luchas políticas de este siglo». També la inesperada «reacción católica llevada al extremo» (Gener, 1899a, p. 206-207), que fa revifar tendències contra la vida com ara l'ascetisme, certes literatures, etc. El pessimisme anglès l'atribueix a «la brutalidad de la lucha para la vida material, [...] el uso inmoderado del te, y el protestantismo» (Gener, 1899a, p. 278).

Un cop plantejada la causa de la malaltia, veurem els remeis que hi proposa Gener. En primer lloc, un canvi social que permeti una alimentació correcta i una vida sana: «Esta moral pesimista, más que con argumentos se combate con hierro, fósforo, inyección Brown-Séguard,¹⁸² alimentación sólida, y vida al aire libre. Sin la explotación burguesa que reduce a la miseria y a la anemia los talentos no existiría» (Gener, 1899a, p. 186). El metge per a aquesta malaltia i que ha de promoure els canvis és el filòsof, és a dir, ell mateix, la tasca del qual defineix en les pàgines 181-187 tot explicant la seva moral i la seva estètica. L'ideal de Gener (Gener, 1899a, p. 182) és l'home «sano, sabio, bello y fuerte» i li agradaria aconseguir que tots els éssers tinguessin les condicions per expressar

¹⁸² Com apunta (Vall i Solaz 2018, p. 189), aportant documentació, Gener es va referir a aquest metge en diversos escrits i, amb Apel·les Mestres, es va aplicar els seus tractaments elaborats amb semen de diversos animals. Per tant, Gener considera la seva confessada neurastènia com un problema personal guarible. En tot cas, defensa la vitalitat d'acord amb les teories mèdiques de l'època, a més de les filosòfiques, i potser en part com a reactiu del seu estat anímic. Robles (2019, p. 49) apunta que «entre els vint i vint-i-un anys l'artista [Mestres] ja patí els primers símptomes d'aquella agorafòbia i crisi moral —“llarga neurastènia”, si es vol».

els «gérmenes de vitalidad, de organización superior, de amor, de atracción» i es declara enemic de «todo lo que sea cohibición, renunciamento, egoísmo, sumisión, decadencia», rebutjant tot tipus de redempció de tall wagnerià. També es mostra a favor que el filòsof cerqui de «prescindir de su tiempo» (hi ha ressonàncies nietzscheanes i del concepte d'intempestiu, o inactual) i que es desprengui dels particularismes. A més, quan hi ha moviments reaccionaris, el filòsof «debe de erguirse sobre la ruina universal, y con mirada serena, por encima de todas las multitudes de almas de esclavos, percibir los elementos de un porvenir más conforme con el Derecho, con la Justicia y con la Vida» (Gener, 1899a, p. 183). El filòsof, l'intel·lectual, ha de defensar la vida i buscar diferenciar-se dels altres: «Nuestra Moral superior, científica, humana, tiene su origen en la triunfante y progresiva afirmación del yo, en la diferenciación de la personalidad cada día más creciente, en la glorificación de la Vida por ella misma» (Gener, 1899, p. 187) per tal d'evitar les forces decadents i pessimistes que s'erigeixen contra la vida.

La caracterització del filòsof el porta a analitzar la relació entre geni i bogeria, estudiada, com ja s'ha esmentat, per Lombroso. Gener opinarà que l'única semblança entre el geni i el boig és que «se sale de lo normal», res més. Però el geni es diferencia del «normal» per millorar la vida i la societat mitjançant els seus invents o les seves obres: «El genio es una máquina concentrativa, abstractiva, sintetizadora, foco de luz, multiplicación de vida» (Gener, 1899, p.263). En canvi, el boig, al contrari, descompon les idees en imatges, etc., i la conseqüència de les seves obres és «siempre depresivo, siempre disminuye la vida, siempre propaga la muerte» (Gener, 1899, p. 263). Cita una consulta a Charcot respecte a la relació entre geni i bogeria i explica que aquest li va respondre que els bojós no eren en cap cas genis: «El genio supone un organismo en extremo resistente que representa la acumulación de las energías de toda una raza, y, por tanto, su cerebro resiste más que el de los otros» (Gener, 1899, p. 265) i aporta exemples de genis que han acabat al manicomi, com ara Rousseau, Poe, per alcohòlic, i Maupassant. És significatiu que ni tan sols es refereixi al cas de Nietzsche (Gener, 1899, p. 265). Gener vol menystenir els escriptors «malalts». Afirmar que no són genis i els posa al mateix nivell que els criminals i les prostitutes perquè corrompen la societat. La majoria d'aquests escriptors han estudiat a col·legis eclesiàstics «donde se les ha destruído en la niñez el cerebro con prácticas místicas, con ayunos y con una disciplina depresiva. ¡Y al salir, la absenta y la crápula!» (Gener, 1899, p. 266).

7.4. Pessimisme i nihilisme

El fet que el pessimisme s'estigués estenent per Europa contradeia les lleis del progrés positivistes. Gèner (1893d) ja s'havia referit al pessimisme i al nihilisme a l'article «Un poema nihilista», en què critica la tendència a destruir-ho tot i al no-res. A *Literaturas malsanas*, Gèner matisa les opinions que havia manifestat a *La Mort et le Diable* contra Schopenhauer i assevera que el filòsof alemany va ser un preludi del pessimisme, però que qui va iniciar-lo veritablement va ser Hartmann (Gèner, 1899, p. 280). Opina que el fet que el pessimisme s'hagi iniciat a Alemanya és causat per les mateixes característiques d'aquest poble i per les circumstàncies històriques: «Su disciplina ha imposibilitado la vida ideal y expansiva; el casco prusiano ha atrofiado el cerebro alemán, y con la atrofia del cerebro, el corazón se ha paralizado» (Gèner, 1899, p. 280). L'èxit del pessimisme als països llatins no ha estat causat per la raça o l'ambient sinó per la degeneració «de algunos individuos en particular» i posa com a exemple Bartrina, a qui admira, però que era un pessimista i, per tant, feia una literatura malsana en alguns aspectes: «En este sentido, decía yo hablando de nuestro poeta J. M. Bartrina, que nació ya desengañado» (Gèner, 1899, p. 281). Opina que els llatins no podem ser pessimistes per motius ambientals: «Hay demasiado sol, demasiada luz y demasiado color en nuestras comarcas para que lo seamos en masa» (Gèner, 1899, p. 282). I apunta que mostres culturals pessimistes com el flamenc reben aquest caire del seu ascendent gitano. Fent gala del seu mediterranisme, i confonent probablement desig amb realitat, afirmarà que «el latino podrá tener la desesperación trágica, la sublime blasfemia del que no se resigna ante la injusticia divina que le aflige; pero la *macabra germánica* y las salmodias plañideras asiáticas o africanas, siempre le serán extrañas» (Gèner, 1899, p. 282). Entén que la seva cultura «siempre será refractaria al pesimismo oriental» (Gèner, 1899, p. 283).

Gèner (1899, p. 284) diagnostica el trastorn dels pessimistes: «Lipomanía, melancolía, delirio depresivo de forma triste» i els caracteritza com incapaços d'exercir l'altruisme:

Tienden a la anulación del ser, y hállanse inclinados de predilección a todo lo que conspira a anular la vitalidad de las cosas, a todo lo que es cohibición o límite a la expansión natural del organismo. Ellos tienen horror a todo lo que es aumento de personalidad, proyección de esta, compenetración de sus energías, altruismo.

Recalca que aquest pessimisme pot tenir com a conseqüència el suïcidi i, per tant, és una malaltia literària molt greu sobretot perquè aquests autors es senten impel·lits a escriure les seves idees pessimistes a causa que necessiten una mena de confessió: «Lo que le

pasa, los errores que comete, sus faltas, hasta sus secretos más recónditos se le hacen insoportables; siente una necesidad irresistible de comunicarlos; necesita compartirlos con los demás, que se los absuelvan o condenen, y así los cuenta, los divulga» (Gener, 1899a, p. 286). El que és greu és que la malaltia és contagiosa i la poden agafar mitjançant «hipnotización directa o indirecta, por la fascinación de la palabra y de la lectura» (Gener, 1899a, p. 287) i entén que la ciutadania pot exigir als governants «que les preserven de ello como de una epidemia. Es una epidemia moral que hace mucho más daño que ciertas epidemias físicas» (Gener, 1899a, p. 287).

Una altra de les causes del pessimisme és que algunes persones no estan preparades per poder assumir el fet que no hi ha vida d'ultratomba (Gener, 1899a, p. 299) i, com que no estimen prou la vida, respondran a aquest fet amb desesperació, pessimisme i nihilisme destructiu: «Después de esto, de las picaduras de morfina a las voladuras con la *panclastita*, todo comparece lógico y hasta humano» (Gener, 1899a, p. 300). Sobre els budistes arribarà a la conclusió que el budista vertader s'hauria de suïcidar, atès que aquest sembla el seu ideal d'anul·lació i entén que els budistes no haurien d'escriure precisament per la seva pròpia naturalesa i que, des de la seva concepció de literatura, «un pesimista escribiendo es ya un contrasentido» (Gener, 1899a, p. 300).¹⁸³

a) Schopenhauer moralista. Progrés i positivisme

Sobre l'origen del pessimisme, cal recordar que Gener (1878b, p. 81-82) ja s'havia referit a Hartmann el 1878 al discurs contra el president de l'Ateneu i també a *La Mort et le Diable*, en què també es refereix a Schopenhauer. Gener ja matisarà la seva posició respecte al filòsof de Gdańsk a l'article «Aberraciones literarias contemporáneas. II. Schopenhauer, moralista» (Gener, 1887e), d'on s'extreu, entre d'altres, bona part del capítol.¹⁸⁴ Cecilio Alonso (1996, p. 38-39) apunta que Gener matisa molt a *Literaturas malsanas* la seva posició crítica respecte a Schopenhauer. Aquest canvi implica una certa renúncia a l'optimisme ontològic que ha caracteritzat fins al moment el pensament de Gener, un acostament a la interpretació nietzscheana de Schopenhauer —sobretot a l'expressada a la quarta intempestiva titulada *Schopenhauer como educador*. (F. W. Nietzsche, 2000)— i un intent de reivindicar i acceptar una part del pensament

¹⁸³ Gener fa referències a Hartmann i al neobudisme a *Mis antepasados y yo* (2007a, p. 144-152).

¹⁸⁴ Vall i Solaz (2008, p.320) va aportar aquest i d'altres de la sèrie i (2019, p. 291) ha documentat que Bartrina tenia un exemplar, publicat el 1874, de *La philosophie de Schopenhauer*, de Théodule Ribot, i ha remès a estudis sobre la recepció hispànica d'aquell filòsof. La bibliografia sobre la francesa és força abundant.

schopenhauerià. És remarcable que Gener no cita cap obra de Schopenhauer o cap nova lectura que fonamenti el canvi de perspectiva i, per tant, es fa difícil saber en què es basa per fonamentar les seves opinions sobre ell.

En el capítol comença rebutant els crítics que afirmen que Schopenhauer és el pare del pessimisme i el culpable dels molts dels suïcidis dels fatalistes del seu temps. Gener (Gener, 1899a, p. 290) entén que se l'ha fet responsable del mal del segle injustament, i afirmarà que «el pesimismo moderno vendría, en todo caso, de la mala o de la poca comprensión de sus teorías». Sorprenentment, i sense fer referències a allò escrit a *La Mort et le Diable*, Gener afirma que «es un filósofo científico y un moralista práctico que busca por la inducción los medios de hacer que el hombre incomode lo menos posible al hombre, y que la vida sea al menos soportable»¹⁸⁵ (Gener, 1899a, p. 291). A més, renunciant al seu habitual optimisme accepta i elogia el fet que Schopenhauer «ni glorifica ni condena, pero nos enseña a curar, y cuando no a preservarnos. Su influencia moral es mil veces más profunda que la del Cristianismo». Igualment, defensa que la seva filosofia no fa que sentim un increment de dolor, sinó que ens fa «precavernos de las invasiones de este» (Gener, 1899a, p. 293). Afirmar, apuntant un cert pessimisme, que els éssers humans, pel simple fet d'existir, «están ya sometidos a una ley de miseria que les aplasta» i que diagnosticar les malalties del segle, és a dir, el que fa Schopenhauer, és un primer pas per poder solucionar els problemes: «Un buen patólogo tiene mucho camino allanado para ser un buen terapéutico» (Gener, 1899a, p. 293).

De la seva anàlisi de l'obra de Schopenhauer, n'extreu que «el mal se impone» i que l'únic que es pot fer és extreure d'aquest mal la major part de felicitat possible. Així doncs, l'objectiu no és ja assolir el màxim de plaer sinó —renunciant a una part de l'hedonisme utilitarista— disminuir el dolor: «Sacar partido de todo para llegar a la

¹⁸⁵ Nordau mantindrà una opinió respecte a Schopenhauer i Hartmann similar a la que Gener havia defensat a *La Mort i el diable* i en altres llocs: «El degenerado al cual asusta la acción, desprovisto de voluntad, que no sospecha que su incapacidad para la acción es una consecuencia de sus máculas cerebrales hereditarias, se presume falsamente que es por una libre determinación por lo que menosprecia la acción y se complace en la inactividad; y para justificarse a sus propios ojos, se erige una filosofía de renunciación, de alejamiento del mundo y de menosprecio hacia los hombres, pretende haberse convencido de la excelencia del quietismo, se califica con orgullo de budista y celebra con giros poéticamente elocuentes el nirvana como el más elevado y el más digno ideal del espíritu humano. Los degenerados y los alienados forman el público predestinado de Schopenhauer y de Eduardo de Hartmann, y les basta conocer el budismo para convertirse en seguida» (1902a, p. 35).

disminución del sufrimiento, esta es la conclusión de su moral, la síntesis final del conjunto de sus obras»¹⁸⁶ (Gener, 1899a, p. 295).

b) El millor dels mons possibles?

En aquesta nova interpretació del pensament de Schopenhauer es comença a albirar un canvi de perspectiva filosòfica. Es perceben els dubtes respecte a l'optimisme positivista i l'assumpció en cert sentit del pensament tràgic nietzscheà. Cal buscar nous camins per trobar la felicitat que consisteixin més a mitigar el dolor i no només a assolir la màxima suma de vida. Gener és conscient que aquesta valoració que fa de Schopenhauer el porta a renunciar a certs principis positivistes. Per això, es veu obligat a plantejar a continuació el tema de si el positivisme ajuda realment al progrés i si aquest es pot assolir. Cal destacar que en aquell moment el positivisme es trobava en franca decadència i Gener troba necessari fer una defensa a ultrança de la filosofia en què ha cregut tota la vida. Per exposar la utilitat de la filosofia positivista, partirà del fet que la ciència no és ni pessimista ni optimista, sinó que es limita a estudiar els fenòmens. El paper de la filosofia positiva és mostrar que el progrés existeix i que veritablement estem cada cop millor:

Dentro de los límites que caen bajo el dominio de nuestra observación limitada en el tiempo y en el espacio, ve que la serie de fenómenos que producen el conjunto que llamamos la Humanidad, marcha por medio del triunfo de los mejor organizados con oscilaciones más o menos grandes, hacia la producción de mejores estados de la serie en que nos hallamos, y nos exalta ya anima a procrear, a crear a producir, a hacer iluminados continuamente por mayores estados de conciencia, seguros de que así aumentamos la suma de sensaciones agradables sobre la tierra. (Gener, 1899a, p. 302)

Aporta com a exemple de filòsofs optimistes Spencer, Darwin, Littré, Renan i Taine. Gener s'adona que hi ha moltes dificultats i incerteses respecte a l'assoliment del progrés, però defensa que l'estat teocràtic és el pitjor estat per desenvolupar la intel·ligència i que el millor és el republicà liberal, malgrat tots els inconvenients que comporta. L'únic que pot superar els problemes del seu temps com són la «mesocràcia, bancocràcia, burocràcia, parlamentarismo, etc.» (Gener, 1899, p. 304). Serà l'home de ciència qui pot «mudar a voluntad los estados sociales y modificar la superficie del planeta» i, de la mateixa manera

¹⁸⁶ Respecte al canvi de perspectiva en la valoració del pessimisme, deixant de banda Bartrina, es troba el cas de Bourget, amb qui Gener tenia certa amistat, i de qui s'havia ocupat en diversos articles que conformaran el capítol que li dedica a *Amigos y maestros*. Vall i Solaz (2008, p. 325-327, 330) documenta que hi ha una carta sense datar a la c.6 del Fons de Bourget a Gener informant de quan es podran entrevistar. Molts anys després, el 1916, escriurà elogiosament: «Así Vargas Vila, que es un solitario o un misántropo, al escribir, resulta un pesimista que se formula a sí mismo» (Gener, 1916b, p. 29).

que s'ha acabat amb el feudalisme i la teocràcia, «derribará el imperio del dinero, y el de la vulgaridad, con que se ven amenazadas las democracias modernas» (Gener, 1899, p. 304). Matisant el seu optimisme i recordant la frase de Leibniz que serveix de títol d'aquest apartat i que va parodiar Voltaire en el seu *Càndid*, afirmarà que «no es que ahora estemos en el mejor de los mundos posibles, pero progresamos» (Gener, 1899, p. 304).

Tot i que s'adona que s'haurà de canviar les condicions econòmiques i materials si es vol deixar enrere el pessimisme regnant, asseverarà, gairebé per fe i potser saltant-se el mètode inductiu, que «los que vengan dentro de un siglo, se reirán de estos temores exagerados, de estos miedos trascendentales, engendrados por la falta de condiciones de una existencia digna en individuos cuya sensibilidad se hallaba excitada en sentido patológico» (Gener, 1899, p. 305).

c) Nihilisme (rus) i la pervivència del cristianisme

Gener (1899, p. 310) atribueix l'origen del nihilisme a les característiques racials dels eslaus, afirmant que «la sangre amarilla es pesimista por esencia». I també: «Un deseo inconsciente de desaparición les impele desde el fondo de su ser, deseo que no se explican, pero que se manifiesta de una manera vaga o concreta en todos sus actos». Els nihilistes russos dedueixen, del fet que la negativitat s'està imposant *de facto*, la seva conveniència, el seu dogma és descrit per Gener (Gener, 1899, p.318): «Lo positivo existe solo en cuanto lo negativo es su elemento opuesto. Así el triunfo completo de lo positivo estriba en la exterminación de lo negativo; siendo la negación lo que se impone, la destrucción de esta es lo racional y necesario». Gener analitza la figura de Bakunin, de qui parla amb respecte i a qui afirma haver conegut a París: «¡Qué pequeños parecen nuestros mezquinos y cobardes políticos al lado de una tal figura!» (Gener, 1899, p. 321). Sobre el nihilisme en general acaba conclouent que, amb la intenció de voler millorar la vida, la destrueixen.

La literatura russa la titlla de «bárbara y decadente» (Gener, 1899, p. 325) i denuncia que es va posar de moda a partir de Tolstoi, que «fue llamado *el campeón de la psicología*» i l'admiració per «cada autor nuevo que salía a la luz acabado en -ki o en -of» provocava el «pasma» (Gener, 1899, p. 329). Després d'afirmar erròniament que Gógol va escriure *L'idiota*, escriu una crítica implacable de *Crim i càstig* befant-se del fet que es va afirmar que Dostoievski havia inventat el remordiment: «¿Puede concebirse barbaridad mayor que la de declarar de origen ruso el drama del remordimiento humano?» (Gener, 1899, p.

330). Gener demana que els llatins no es deixin influir per aquestes literatures, ja que «adoramos el vino que canta y que habla solo; que no podemos tolerar lo feo, ni lo mediocre» (Gener, 1899, p. 341). Caracteritza Tolstoi com un cristià ascètic: «Su ascetismo espanta y admira a los mismos siervos, habituados a la miseria y al sufrimiento» (Gener, 1899, p. 346). És un moralista que contrasta amb Schopenhauer, ja que Tolstoi promou una moral contrària a la vida, cristiana i ascètica.

7.5. «¡Creo en el progreso!»: Els diaris i «El Noticierismo»

El tiempo no transmite sino aquello en lo que ha colaborado.
(Gener, 1899, p. 29)

Gener atorga a la premsa un paper important per aconseguir l'objectiu de promoure el progrés i aconseguir la suma de vida. Percep un canvi en la seva naturalesa i, per això, dedica un capítol a analitzar el periodisme i escatir si la seva influència ajuda o no a la millora de la societat i l'assoliment del progrés. Per fer aquesta anàlisi plantejarà la pregunta següent: «El periodismo tal cual es hoy día, ¿es favorable o contrario a la literatura, al desarrollo de la verdadera inteligencia, y aún al progreso de la humana especie?» (Gener, 1899, p. 361). Per respondre-la destacarà que els diaris cada cop es dediquen més a les notícies i no a l'anàlisi profund dels fets: «Han muerto los grandes artículos de discusión, la crítica literaria y la exposición científica, dando una importancia desmesurada y repugnante al *rapportage* y al *interview*» (Gener, 1899, p. 362). Denuncia que els lectors busquen informar-se amb tot detall de tot el que succeeix amb la màxima celeritat possible: «Aun antes de que haya sucedido, si es posible» (Gener, 1899, p. 362). Aquestes notícies porten a commoure l'opinió pública, fet del que s'aprofiten per exemple els borsistes. A més, «los modernos periódicos no pueden vivir sin esta existencia de sobresaltos y de sorpresas, y a falta de asuntos que conmuevan, se inventan o se da proporciones de gran suceso a no importa qué barbaridad, en la cual solo tendría que ver la guardia civil y el juez del distrito» (Gener, 1899, p. 368). Creu que el fet que s'expliquin els crims als diaris és negatiu per la ja explicada tendència del nostre servei a repetir i multiplicar les conductes que observa. De la mateixa manera que els lectors poden imitar els textos literaris que llegeixen, també poden copiar els fets que s'expliquen en els diaris: «Algo de esto pasa hoy día con los dinamiteros. En el explosivo de sus bombas hay parte de la tinta de ciertos periodistas» (Gener, 1899, p. p. 369). El periodista és, de fet, «un

alarmista de oficio». Gener (1899, p. 370) entén que els diaris enverinen la consciència i s'omplen de fets estúpids sense cap rellevància que substitueixen els grans esdeveniments que ajuden al progrés humà:

¿Qué tiene que ver la aparición de un buen libro, la creación de un poema, un invento, una estatua hermosa, o una ciencia nueva, al lado de un lord que ha sorprendido a su mujer con tres amantes, o de una marquesa que se haya arruinado por un torero, más a más, si en todo eso ha mediado alguna *puñaladita* o unos cuantos tiros de revólver?

D'aquesta manera, la humanitat perd l'entusiasme en els grans avenços. Però aquest no és l'únic problema que provoca la premsa del seu temps. També hi ha el fet que «fabrica celebridades injustas elevando, sin meditación a muchos que no lo mercen». Aquesta característica comporta greus conseqüències, ja que la teoria de la immortalitat positivista que Gener exposa al final del seu llibre sobre la mort a *La Mort et le Diable* es fonamenta en què aquells que ajudin més a la humanitat, aquells que siguin altruistes, seran els qui assoliran la immortalitat, perquè la Humanitat els recordarà. Si els diaris encimbellen mediocritats, no tindrà sentit treballar per a la posteritat. En un sentit semblant, denuncia el fet que es publiquin els diaris íntims dels literats famosos: «Gracias a este furor informatorio ya no hay honra segura, ni detalle íntimo que de particular no pase a público, sobre todo si pertenece a quien sobresalga un poco. Cuando un gran escritor muere, los *rappers*, cual cuervos voraces, échanse sobre su cadáver, lo descuartizan y lo roen antes que los gusanos» (Gener, 1899, p. 371). Gener arriba a demanar que es prohibeixi que es publiquin escrits privats i situa l'origen i la culpa de la proliferació del *Noticierismo* en les tendències dels zolistes, ja que van obrir la veda d'explicar el detall, l'inventari i la informació.

En conseqüència, Gener (1899, p. 374) detecta una tendència important a la cerca constant de la novetat: «Lo que no es lo último no interesa ya a nadie, aunque sea lo mejor». I això implica que els estudis seriosos i profunds quedin relegats a les revistes i els llegeixin poca gent. Cal recalcar que la recerca de la novetat no implica un amor pel progrés, ja que es busca per si mateixa sense tenir en compte el seu valor intrínsec. Tot això entén Gener (1899, p. 374-375) que és «un gran mal para la nación entera», ja que el diari «era leído por miles de personas». I afirma que els articles llargs ja no es llegeixen ni a França ni a España. En cert sentit, profèticament, assevera que si les tendències que observa continuen, els diaris es convertiran en «solo hojas de anuncios y de reclamos; es decir, meros prospectos» (Gener, 1899, p. 375). Opina que aquesta tendència en la premsa no

és un fenomen aïllat sinó que està relacionat amb altres fenòmens com la generalització de les màquines, el joc de la borsa, el mercantilisme, etc.

Un cop analitzat tot plegat, es pregunta, potser ingènuament, si aquesta tendència és només un pas transitori que desapareixerà i que, seguint les lleis del progrés, donarà pas a una premsa «más moral, más elevada, más sabia» (Gener, 1899, p. 376). En el final d'aquest apartat, titubeja i expressa alguns dubtes respecte al progrés per concloure amb una mena de declaració de fe. Segons ell, no s'ha de censurar o intervenir en la premsa perquè és molt probable que aquesta decadència estigui anunciant un estadi millor i, per tant, «anatemizar y querer destruir esta fase de la evolución equivaldría a querer condenar el parto porque engendra fiebre, o a aniquilar la mariposa chafando la inmunda larva» (Gener, 1899, p. 377). Com succeeix al llarg de tot el llibre, passa de la descripció de com és el món a com li sembla que hauria de ser sense que hi hagi una relació clara —o inductiva— entre el ser i l'haver de ser; per això sembla que el progrés deixa de ser una conseqüència d'una llei per ser una creença. La seva creença és, doncs, que el periodisme hauria d'estar al servei del progrés. «Y todo esto, apoyando siempre la generalización de la Ciencia, la realización de la justicia, la exaltación del Arte» (Gener, 1899, p. 377). Els diaris haurien de ser “un espejo que reflejara fielmente las diversas facetas de la verdad, pero de la verdad toda entera, tendiendo a la realización de una Humanidad superior en su conjunto» (Gener, 1899, p. 378). Afirmar que hi ha alguns diaris que s'aproximen a l'ideal que està descrivint i acaba el capítol amb una pregunta i una resposta que referma la seva creença en el progrés: «¿Predominará esta tendencia [ideal], o el estúpido noticierismo a la norte americana? A esto responderemos: El mundo marcha y “¡CREO EN EL PROGRESO!”» (Gener, 1899, p. 378).

7.6. Terapèutica i sanació

Mi intención al crear un cuerpo docente es tener un medio para dirigir la opinión pública y moral.

NAPOLÉO BONAPARTE Citat a (Coffin & Stacey, 2012, p. 795)

El títol de la conclusió del llibre, «Terapèutica estètica», indica la voluntat de curar i mitigar les malalties exposades al llarg del llibre La primera paraula coincideix amb el títol de l'últim capítol de l'obra de Nordau. Així doncs, el llibre no vol només diagnosticar les malalties, sinó que albira la possibilitat de curar-les. En la seva conclusió, Gener

estableix com a teràpia per superar les malalties literàries el que ja ha defensat al llarg de tot el llibre, que la literatura ha de promoure el creixement de vida i el progrés:

Todo lo que vaya contra esta tendencia, todo lo que propenda a deprimir la vida, a desesperanzar, acortar la serie del esfuerzo, a matar la evolución a disminuir la personalidad, a rebajar el impulso humano, a hacer aceptable el sufrimiento ES MAL SANO, CRIMINAL Y PUNIBLE, POR DELITO DE LESA HUMANIDAD. (Gener, 1899, p. 381)

El primer remei per aconseguir que s'imposi la tendència a favor de la vida i el progrés serà promoure les condicions perquè aparegui i prolifere l'home superior: «El *Superhombre*, es el dios *inferi* de la Humanidad, y para él son todos sus deberes y de su producción emanan todos los derechos» (Gener, 1899, p. 380) i que aquests superhomes s'uneixin i liderin els pobles en el que més endavant Gener anomenarà *aristarquia*: «La creación de un solo pueblo de artistas, sabios y justos, cubriendo la superficie del planeta, es el ideal que debe perseguir todo el que escribe» (Gener, 1899, p. p. 380). Sobejano (2004, p. 41) opina sobre la referència al superhome, que correspon més aviat a la idea de Renan: «Si en la conclusión del volumen habla del Hombre superior o Super-hombre, bien claro parece que este ideal es el de su maestro Renan y no el que Zaratustra vino a anunciar».¹⁸⁷ Per a Gener, la funció de l'artista o del superhome és semblant a la d'un metge i, per tant, té uns deures a acomplir envers la societat. Per exemple, té l'obligació de «ser un eterno optimista para llevar la Humanidad de bien en mejor, y un eterno idealista, que fundándose en lo real, sumergiéndose en la Naturaleza, sepa sacar de ella los elementos de un porvenir mejor y comunicarlos vivos, encarnarlos en los demás» (Gener, 1899, p. 383). L'art, però, no tindrà exactament una finalitat moral en el sentit que cerqui el bé, sinó que tindrà com a objectiu produir vitalitat: «En esto consiste la intensa moralidad del Arte; no en expresar asuntos morales o inmorales, sino en producir altos estados de vitalidad o en deprimir la vitalidad en alto grado» (Gener, 1899, p. 383). Nordau identifica de manera més evident moralitat, plaer i creixement de vida:

Por encima de lo bello sensorial se halla lo bello intelectual, que no consiste ya en simples percepciones, sino en apercepciones, en ideas y en juicios, así como en emociones que las acompañan, elaboradas en lo inconsciente. Lo bello intelectual, para que sea sentido como bello, tiene que suscitar, también por su parte, sentimientos de placer, y a los sentimientos de placer — esto ha sido explicado más arriba — están ligados en el ser sano, plenamente desarrollado, provisto también del instinto social (altruismo), solamente las apercepciones cuyo contenido es provechoso para la vida y la prosperidad del individuo y de la sociedad o de la especie. Ahora

¹⁸⁷ Encara que no sembla forçat pensar que, si Gener, com demostra el mateix Sobejano, coneixia els textos nietzschians, pogués manllevar aquest concepte del filòsof alemany.

bien: lo que favorece la vida y la prosperidad del individuo y de la especie es precisamente lo que llamamos moral. (1902b, p. 135)

Els artistes tindran per a Gener —i per a Nordau— la funció de millorar la societat fent-la gaudir més de la vida i promovent el progrés. Com que aquesta funció és primordial, caldrà que l'Estat garanteixi que gaudeixin d'unes bones condicions materials, «pues un genio agobiado de miseria comunica su pesimismo y envenena toda una raza» (Gener, 1899, p. 384). El sistema de les desigualtats econòmiques és injust, i denuncia que premia els diners, promou l'astúcia i la proliferació de *struggleforlifers*. Manen els pitjors i són aquests els qui tenen el poder. El medi del seu temps fa que els més malvats manin:

Pero teniendo más unos que otros, y teniendo más los más astutos, o sea los más estúpidos y malvados, han resultado estos los más fuertes, los superiores, los dueños de todo. Así en la época presente predominan siempre los vulgares y los que no reparan en los medios, es decir, los peores. El egoísmo imperando en soberano ha encontrado el campo libre para sus fechorías, y de esto la Humanidad sufre horriblemente. [...] Y el hombre Superior, el Inteligente, el Bueno, se ha hallado a merced del explotador, del falsificador, del hombre sin conciencia. (Gener, 1899, p. 386)

Cal destacar que, des del seu punt de vista, l'home superior és sempre l'altruista i no és desitjable que el medi premiï l'egoisme.¹⁸⁸ Les condicions materials han empitjorat en general i Gener apunta que cal que es millori amb urgència el problema de les condicions econòmiques. Per concloure, a més de posar una nota a peu per defensar-se de les acusacions de plagi; escriurà, com és habitual, un missatge optimista i esperançador; però en aquest cas, com ja ha succeït en el capítol anterior, més basat en la creença o en la voluntat que no en la inducció com passava a *La Mort et le Diable*. Gener (1899, p. 391) defensarà que la situació actual no és de «decadencia final, no de agotamiento de razas, sino de esfuerzo, de progreso, de enérgica evolución ascendente». Considera que totes aquestes condicions preludien un estat millor, «la tempestad que antecede a un tiempo mejor». És una mica com el dolor del part, com ja havia passat en altres moments de decadència. Acaba el llibre amb dues preguntes i una resposta que apunta un nou titubeig

¹⁸⁸ Nordau proposa un plantejament molt més determinista i arrelat a les concepcions criminològiques de Lombroso i altres, que entenen que el motiu del crim és que el criminal hi té una predisposició fisiològica: «No se nos pasa por las mentes permitir al criminal por disposición orgánica que «despliegue» su individualidad bajo forma de crimen; y no se puede tampoco pedirnos que se permita al artista degenerado desplegar su individualidad bajo forma de obras inmorales. El artista que representa con agrado lo que es depravado, vicioso, criminal, que lo aprueba, quizás lo glorifica, no se distingue sino cuantitativa y no cualitativamente del criminal que practica de hecho todas esas cosas; es una cuestión de intensidad de la obsesión y de fuerza de resistencia del juicio, acaso también de valor y de cobardía, y nada más» (1902b, p. 132-133).

respecte al futur: «¿Qué es lo que preludian los actuales trastornos literarios? ¿Cuál será el nuevo parto? / El siglo XX nos dará la respuesta» (Gener, 1899, p. 386).

7.7. Reaccions a *Literaturas malsanas*

El escritor debe de ser sincero y transparente como el cristal
(Gener, 1899, p. 90)

Les reaccions que va provocar *Literaturas malsanas* han estat estudiades per Vall i Solaz (2018), centrant-se en la qüestió naturalista i explicant, entre altres reaccions, amb tota mena de detall la polèmica amb Clarín. A més, també analitza la recepció de *Literaturas malsanas* Vall i Ontiveros (2012a, p. 199-200). Ens remetem a aquests estudis que ens permeten deixar de banda l'exhaustivitat de l'anàlisi de les repercussions. Ara bé, no es renuncia a analitzar algunes reaccions que va provocar el llibre que resulten interessants per l'objectiu de mostrar l'evolució del pensament de Gener i les repercussions que provoca. Gener (1894c) va escriure un article a *Los lunes del Imparcial* explicant que ell era naturalista i cercant d'explicar els matisos de la seva crítica al zolianisme.

Pagano dedica una part de la seva monografia a tractar el tema del plagi de Nordau —cal recalcar que Lily Litvak (1977, p. 399) apunta que Nordau va ser a Barcelona el 1893 per participar en un congrés literari—, es defensa amb l'argument que els estudis que conformaven *Literaturas malsanas* ja havien estat publicats en altres revistes i explicita que Gener ho demostrava «citando los distintos periódicos en que aparecieron» (1901a, p. 132). També explica que després de la publicació de l'obra «unos amenazaron ajusticiarle por su *mal castellano*, otros porque no era exacta la ortografía de algún apellido francés y, por último, acusáronle de plagiarío...» (Pagano, 1901, p. 136). A més d'altres arguments que també aporta Gener, Pagano opina que *Literaturas malsanas* s'inclou de forma coherent en la trajectòria intel·lectual de Gener. De fet, Pagano (1901, p. 144) es vanta d'haver descobert la coherència entre les seves obres i opina que tot el que es desenvolupa en les obres posteriors de Gener ja era a *La Mort et le Diable*: «De suerte que, si bien se mira *Herejías, Literaturas malsanas, Amigos y maestros* (la parte filosófica sobre todo) e *Inducciones*, vienen a ser una especie de desarrollo y de comentario en coordinación con las líneas generales de *La muerte y el diablo*». Des del seu punt de vista, a les parts filosòfiques de *La Mort et le Diable* s'hi troba la columna vertebral de *Literaturas malsanas*, ja que s'hi defensa que el bé és sinònim de vida i que

la moral s'ha de basar en la recerca del plaer i el dolor que han d'estar dirigits per la idea de justícia, ja que tothom té dret a gaudir del plaer i viure amb felicitat.

Igualment Gener es refereix a la sospita de plagi de l'obra de Nordau a *L'anteprológo de la cuarta edición* i explica com *Entartung* es va publicar una mica abans que el seu llibre i que aquesta coincidència en el temps va fer que alguns intel·lectuals l'acusessin d'haver-la plagiat. El text a què es refereix Gener és la traducció francesa, atès que l'edició alemanya es va publicar el 1892. Cal recalcar que Gener explica, com ja s'ha esmentat, la diferència entre l'obra de Nordau i la pròpia, a partir del fet que a *Literaturas malsanas* no analitza les condicions mentals dels escriptors, sinó que s'estudien només les obres i si aquestes són o no beneficioses per a la societat: «Cogemos las obras, las tendencias, los fines, analizamos y de ello deducimos si son sanos o malsanos, vitales o mortíferos» (Gener, 1899a, p. VI). Com s'ha vist, en l'anàlisi de l'obra hi ha molts casos en què diagnostica malalties, parla d'hàbits dels escriptors, etc. No obstant això, és cert que no arriba a diagnosticar amb tant detall els literats com Nordau (1902a, p. 30). Per exemple, quan escriu sobre les patologies dels autors de fi de segle, afirma el següent:

Habría un medio seguro de probar que no es arbitraria, que no es una humorada sin fundamento, sino que es un hecho la afirmación que los autores de todos los movimientos «fin de siglo» en arte y en literatura son unos degenerados: consistiría en examinar cuidadosamente su persona física y su árbol genealógico. Encontraríamos indudablemente próximos parientes degenerados de casi todos ellos y uno o varios estigmas que no dejan lugar a duda acerca del diagnóstico «degeneración»; es verdad que con frecuencia no se atrevería nadie, por respeto humano, a publicar el resultado de tal examen y que de este modo solo se convencería el mismo que pudiera realizarlo.

A part d'això, hi ha algunes similituds entre les dues obres, però no sembla que sigui l'única font d'informació de Gener. A més, a l'obra de Nordau hi és molt més present la idea determinista i, sobretot la influència de Lombroso (a qui dedica l'obra). Ja s'han aportat els diversos arguments que poden negar el plagi (articles anteriors, referències a Nietzsche, etc.). No s'ha esmentat una última diferència que destaca Gener (1899, p. 389). En una nota a peu de pàgina, acusa Nordau de considerar malsà tot allò que va més enllà de la ciència, «todo lo que excede las cualidades que son estrictamente necesarias para hacer la experimentación científica, o un raciocinio lógico directo», i de menystenir la imaginació i «la fuerza interna de proyección del ser», sense la qual «las Ciencias no existirían»; i acaba la nota realitzant una defensa de l'inconscient que és «foco de energías y causa de toda creación». Potser aquesta és la gran diferència amb Nordau que mostra

les passes que fa Gener cap al vitalisme deixant de mica en mica enrere el determinisme científic.

De tota manera, sembla que Nordau no era l'únic que va fer un llibre sobre patologies literàries i que el tema era prou popular en aquella època ho mostra Irene Gras (2018, p. 64) aportant l'exemple de l'obra ja referida, quan s'ha tractat la influència de Lombroso: «Paul Bourget dedicava els *Essais de psychologie contemporaine* (1883) a tot un seguit de literats francesos que denotaven un alt grau de pessimisme i que mostraven, segons ell, la rebrotada del *mal-du-siècle*: “une mortelle fatigue de vivre, une morne perception de la vanité de tout effort”». També analitza el text de Nordau i opina sobre les acusacions de plagi asseverant que «els lligams entre aquesta obra i la de Nordau són clars, tant a nivell estructural com de contingut, fet que va provocar que a l'època Gener fos acusat de plagi» (Gras, 2014, p. 77). A *Mis antepasados y yo*, en nota a peu [Nota 164] Josep Maria Domingo apunta els articles que insinuaven o afirmaven que *Literaturas malsanas* eren un plagi de l'obra de Nordau (2007, p. 229) i Vall i Solaz (2018, p. 189) aporta el testimoni de Enrique Gómez Carrillo que, com estudia Hambrook (2014, p. 137), va escriure un llibre d'una temàtica semblant el 1895, *Literaturas extranjeras*:

El guatemalteco Enrique Gómez Carrillo [...] preguntó a Nordau por *Literaturas malsanas*, pero este le respondió que no conocía ni siquiera a su autor y que, aunque *Entartung* había tenido «una infinidad de imitadores», difícilmente alguien se atrevería a plagiarla, dada la popularidad de la traducción francesa, aunque no sucedía lo mismo con el original alemán ni con los escritos dispersos de Nordau sobre el tema.

Consuelo Triviño (2000b, p. 9) recomana llegir el llibre de Gener: «Pese a ser una réplica de las ideas expuestas por Nordau en *Dégénérescence* (1894), la versión francesa del libro publicado el año anterior en alemán (*Entartung*)». Vall i Solaz (2008, p. 319) opina sobre la possibilitat del plagi, sobretot pel que fa al mecanisme, apuntant les semblances i les diferències entre les dues obres:

Gener y Nordau presentan aspectos y matices distintos, si bien —además de compartir precedentes— coinciden tanto en el reconocimiento del talento y la fuerza, como, abundantemente, en los reproches (el carácter patológico, el mercantilismo, el recurso a la grosería y la pornografía, la falsedad de la distinción entre realismo e idealismo, el descriptivismo y el impresionismo, el pseudocientismo, la pretensión experimental, la mala observación, el romanticismo, el simbolismo, la falsa representación social e histórica, el pesimismo...).

Vall i Ontiveros (2012a, p. 200) considera al respecte:

Potser seria més plausible la hipòtesi que la publicació de l'obra de Nordau esperona Gener a condensar les tesis defensades en el munt d'articles que havia dedicat a la qüestió (desconeixent,

llavors sí, l'existència d'*Entartung*) i donar-li forma de llibre. En aquest sentit, tot i que no es pot parlar pròpiament de plagi, sí que és evident que la publicació de *Literaturas malsanas* respon a la imitació de la iniciativa de Nordau, l'obra del qual havia assolit una repercussió rellevant. La desgràcia per Gener és que Nordau se li havia avançat un any i mig. (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 200)

Per últim i canviant parcialment de tema, cal destacar —tot i que ja s'ha esmentat— una altra acusació de plagi que planteja Sobejano a *Nietzsche en España*. L'acusa de plagiar el capítol sobre Wagner. Segons Sobejano, a *Literaturas malsanas*, Gener «plagia abundantemente en el cap. III del Estudio II [...] Der Fall Wagner, sin mencionar para nada el nombre de Nietzsche». (2004, p. 41). Posteriorment, insisteix en l'acusació il·lustrant-la amb fragments, sembla que les proves són irrefutables. Així doncs, es demostra que Gener ja coneixia Nietzsche i també que el plagiava sense citar-lo (2004, p. 157).

La polèmica amb Leopoldo Alas ja ha estat explicada per Vall i Solaz, però volem comentar més detalladament l'opuscle que va escriure titulat *El caso Clarín. Monomanía maliciosa de forma impulsiva* (Gener, 1894a), un títol amb evidents ressonàncies nietzscheanes (*El cas Wagner*) (2012). (2012). No deixa de ser sorprenent llegir l'article de 1888 a *La Vanguardia* en què Gener (1888o) mostra una amistat còmplice amb Clarín (agraïm a Vall i Solaz que ens hagi facilitat l'article) o la «Carta màxima» de 1893, i com esdevé l'hostilitat posterior. En aquest llibret, explica que les crítiques que va fer Clarín a *Literaturas malsanas* són degudes al fet que l'escriptor pateix una patologia que es descriu al títol. No s'analitzarà la polèmica però es poden destacar algunes particularitats de l'opuscle. En primer lloc, cal remarcar que el text, a diferència de *Literaturas malsanas*, està colrat de citacions i referències bibliogràfiques que descriuen la simptomatologia de la monomania que pateix Clarín. Segons Gener (1894a, p. 10), la malaltia provoca que els afectats no puguin copsar la idea general, només les parts i si analitzen un llibre, «en él solo ven el estilo, y de este el lenguaje y del lenguaje la gramática. Los vocablos les atraen de una manera imperiosa y si les disuenan algo, les desesperan y sienten vivos impulsos de ataque contra el que los pronuncia o los ha escrito». Gener alterna les referències erudites amb algunes parts de mofa barroera, com, per exemple, quan es refereix a *El caso Clarín* com un mirall que no s'ha de llençar perquè mostra la cara de l'escriptor: «Y aquí, entiéndase que hablamos de la cara moral, no de la física, que aunque no sea muy bonita, que digamos, (según reza su fotografía) es, con

todo y ser tan fea, de mucho preferible a la otra, pues de V. puede muy bien decirse aquello de: “y lo mejor que tiene es la figura”» (Gener, 1894a, p.13).

A la mateixa pàgina, després de referir-se a uns versos¹⁸⁹ afirma: «Y efectivamente; sin ser él mi novia ni mucho menos, no solo por lo de que es muy feo, si no *mayormente* porque a mi no me gustan los hombres». Després l’acusa de ser un «chulo literario, de los madrugadores, empalmando la pluma, como empalmar pudiera la navaja... y perdone V. La manera de señalar» (Gener, 1894a, p. 14). També l’acusa precisament d’haver creat la crítica que és vilipendiada, el *Criticonismo*, que no mira l’obra com un tot, sinó que, envejosament, es fixa en els detalls: «Los criticones analizan la erupción del genio por las partículas de su lava, porque el genio les abrasa» (Gener, 1894a, p. 15). Demana que es jutgin les obres pel tot, menyspreant el costum de buscar-hi petits defectes en lloc de les virtuts. Gener (1894a, p. 21) reivindica la seva manera de viure cosmopolita i la compara amb la de Clarín, que es troba tancat a Oviedo «de triste profesor en una Universidad de tercera». De fet, atribueix a la «vetusta» ciutat la degeneració de Clarín, ja que cal viure en una metròpoli per despuntar i «formar parte del movimiento moderno». Cal recalcar que, a diferència del que fa en algunes parts de *Literaturas malsanas*, torna a parlar de forma encomiàstica de París: «La Metrópoli de la inteligencia hoy es París» (Gener, 1894a, p. 22).

També explica que no és el mateix viure a Barcelona que a Oviedo i, de fet, descriu Barcelona com una ciutat amb un alt nivell cultural, que «posee varias libererías extranjeras que venden más libros cada una de ellas que las demás españolas juntas» (Gener, 1894a, p. 22). Àdhuc afirma que si s’ha viscut una part de l’any a París, «se puede seguir viviendo el resto, sin que se apague el fuego sagrado». Acusarà Clarín d’estar passat de moda perquè encara segueix ancorat a la filosofia krausista que ja ningú segueix ni explica. En el seu temps ja no n’hi ha prou «con lo de saber solo los nombres de las cosas» (Gener, 1894a, p. 23), sinó que cal experimentar i verificar les dades (tal com exemplifica el mateix Gener amb, per exemple, els seus experiments amb les injeccions Brown Sequard) i reivindica la seva condició de científic, ja que «tenemos una preparación que data de nuestra infancia, pues hemos nacido en un laboratorio». A continuació, Gener es defensa de les errades que li atribueix Clarín i apunta algunes de

¹⁸⁹ “Mi novia y yo estudiamos / Filosofía;/ Yo estudio en su persona, / Ella en la mía.”

les errades de l'escriptor Zamorà. Per acabar, li recomana alguns remeis a les malalties i afirma que ja no continuarà la polèmica amb Alas perquè «con los locos no se discute».

Un altre argument que esgrimeix Gener (1894a, p. 17) contra Clarín és l'acusació de plagi que va rebre arran de la publicació de *La Regenta*: «El Sr. Clarín se figura que todos son como él, que tuvo necesidad de que Flaubert hubiera escrito una *Madame Bovary* para que él publicara la *Regenta*, y Fernanflor un *Periquín* para que él nos saliera con *Pipá*». Efectivament, el mateix Clarín va ser acusat el 1884 per Luis Bonafoux d'haver plagiat *Madame Bovary* a la *Regenta*, especialment al capítol del teatre en el qual Madame Bovary veu *Lucia de Lamermoor* i Ana Ozores, *Don Juan* de Zorrilla. Sergio Beser, en el seu estudi introductor a *La Regenta*, recull una bona mostra de textos de la disputa.¹⁹⁰ Beser explica que la polèmica amb Bonafoux va ser llarga i intensa:

La selección que se ofrece aquí supone sólo una pequeña muestra de esta polémica, ya que Bonafoux amplió sus acusaciones de plagio a otras obras de Clarín, divulgó humillantes infundios sobre la situación económica de la familia Alas e incluso publicó una rencorosa necrológica en la muerte del autor. (Alas, 2006, p. 40)¹⁹¹

Clarín respondrà a l'acusació afirmant que feia dotze anys que havia llegit l'obra de Flaubert i que «ni por el propósito, ni por el asunto, ni por la forma, ni por la importancia en la economía de la obra, hay analogía de ninguna clase» (Alas, 2006, p. 47) i afirmarà que Bonafoux sempre el trobarà copiant, però de «lo que veo, pero no lo que leo».

Per acabar el comentari sobre *El Caso Clarín*, i per apuntar altres repercussions i possibles ressonàncies de *Literaturas malsanas*, cal destacar que uns anys després, el 1910, com ja s'ha esmentat en nota anteriorment, Prudenci Bertrana i el Dr. Dídac Ruiz van publicar a Girona (a la mateixa ciutat que l'opuscle de Gener) el seu polèmic llibret *La locura de Álvarez de Castro* (Bertrana & Ruiz, 2007). Tal com explica el Dr. Jubert Gruart (2007) a *Diego Ruiz, Prudenci Bertrana i la locura de Álvarez de Castro*, els dos autors van acusar el suposat gran heroi, el general que en nom de Fernando VII va mantenir el setge de Girona, d'estar boig. El que per molts va ser una conducta heroica per part d'Álvarez de Castro i el poble de Girona, ells defensaven —utilitzant arguments mèdics aportats pel Dr. Diego Ruiz i la ploma del gran Bertrana— que va ser un comportament patològic.

¹⁹⁰ Vegeu l'estudi introductor del malaguanyat Sergio Beser (Alas, 2006), Especialment el capítol «La crítica», on es reproduïxen els textos de la polèmica: p. 45-48.

¹⁹¹ Vall i Solaz (2018, p. 206) ha documentat que Cosme Vidal va enviar a Gener el fullet de Bonafoux *Yo y el plagiarío Clarín*.

Tot i que no citen el treball de Gener,¹⁹² les semblances entre aquests dos opuscles van més enllà del fet de ser els dos publicats a Girona. Tant un com l'altre utilitzen la psiquiatria per desacreditar un personatge important i famós com s'assevera en l'opuscle sobre Álvarez de Castro: «A los golpes demoleedores de la piqueta psiquiátrica muchos ídolos van ya cayendo: por nuestra parte, quisiéramos reunirnos a la falange de los modernos iconoclastas, pues nuestra convicción más firme es que, aún en la obra demoleadora de la Ciencia, vive siempre un germen de fecundidad» (Bertrana & Ruiz, 2007, p. 238). Per acabar l'anàlisi de l'opuscle, cal destacar l'opinió de Masriera (1924, p. 525) a *L'Esquella de la Torratxa* de l'obra que ens ocupa: «Perdonades li són [les crítiques bilioses de Clarín], però, quan hi pensem que motivaren aquell *celebríssim* “Caso Clarín”, d'encisadora ambigüitat. I dic *ambigüitat*, perquè, tot llegint l'opuscle, realment, mai sabem si Gener parla *en serio* o en broma».

Rubén Darío, segons explica Gener, li va demanar que escrivís les seves memòries per un motiu vinculat a *Literaturas malsanas*: «Tú has apartado nuestra juventud del pesimismo alemán y ruso que ya empezaba a invadirnos, inspirando tendencias vitales y heroicas a los intelectuales de América latina. He aquí por qué creo que tienes el deber de escribir tus memorias» (2007a, p. 18). Per aportar una altra referència sud-americana, a l'article titulat *Relectura de un olvidado vitalista finisecular*, de Raúl Héctor Castagnino (1988, p. 110), el catedràtic de literatura argentí fa una anàlisi del valor del pensament de Gener i referint-se a *Literaturas malsanas* afirma:

Los varios capítulos en los que considera las distintas expresiones decadentistas —incluidas los efectos de drogas alucinógenas, el tabaco, el alcohol y otras anormalidades de diversa índole— mantienen vigencia. Así como ciertas presunciones proféticas que deslizan algunas observaciones sentadas como balance de novedades al finalizar el siglo XIX y que más que confirmar en Gener condición de visionario, ratifican su calidad de buen observador y hábil analogizador.

¹⁹² Bertrana i Ruiz citen el treball sobre Bismarck del Dr. Lomer: «Nuestro trabajo ha sido hecho en esa zona limítrofe entre la Historia y la Medicina, cultivada con tanto ingenio en Alemania por Fresse, Klinke, Kornfeld, en Francia recientemente por Galippe, Cabanés, Binet-Sangle, etc., y en otros países por los discípulos y continuadores de la obra de Galton, de Moreau (de Tours) y de Lombroso». Respecte als estudiosos espanyols, destaca el Dr. Luís de Comenge i la seva obra *Clinica egregia*. De tots els autors citats recalquen especialment la influència del llibre de Lomer i el de Galippe sobre els Habsburg (Bertrana & Ruiz, 2007, p. 238)

8. *Macabra Vital* i la participació a la 3a festa modernista (1894).

A *Literaturas malsanas* Gener critica moltes de les noves tendències literàries que eren apreciades i practicades pels modernistes. Maria Dasca destaca un nexa profund entre la temàtica del llibre de Gener i el moviment modernista del moment: «El degenerativisme de Lombroso, la teorització sobre el sobre el geni de Schopenhauer, els estudis sobre l'imaginari de Ribot i les *Literaturas malsanas* de Gener (influït per Nordau) són aportacions teòriques que posen sobre la taula el motiu de l'anomalia de l'escriptor, que serà reprès, des d'òptiques divergents, per la poètica modernista». En tot cas, Gener col·laborarà amb els modernistes catalans i hi tindrà afinitats perquè entendre que les seves tendències no són contràries a la vida. El mateix Gener ja havia mostrat l'ambivalència del complex concepte de *Modernisme* quan caracteritzava algunes noves estètiques influïdes pel catolicisme i a les quals entén que «el nombre de modernistas les está mal aplicado» (Gener, 1899, p. 231). Com ja hem apuntat, la posició de Gener era ambivalent, ja que, per una banda, apostava pel progrés, la regeneració i les noves idees, i per l'altra, rebutjava aquells moviments que, tot i ser aparentment nous i moderns, li semblaven decadents i contraris al mateix progrés. No cal dir que tendències com l'esteticisme propi dels modernistes és rebutjat per Gener i fins i tot la figura de Rusiñol, com es veurà, és acceptada i a la vegada criticada.

Gener participava habitualment a les festes modernistes. Marfany reporta que Yxart afirmava que Gener havia convertit la Festa Modernista en quelcom grotesc amb les seves bromes i humorades (1986, pp. 153–154). En tot cas, formava part del grup dels «incondicionals», com els anomena Margarida Casacuberta (1997, p. 98). Casacuberta (1997, p. 126) apunta les referències de Gener a la propera representació de *La Intrusa* en un article que simula un diàleg amb Clarín abans que esclatés la polèmica. Gener expressa un cert menyspreu pel decadentisme una mica abans de la publicació de *Literaturas malsanas*. Tot i aquest cert menyspreu, Gener (1893c) estava impressionat per la col·lecció de ferros forjats que Rusiñol va explicar en una conferència (volem agrair a Vall i Solaz la referència). Un any després va participar activament en la 3a festa modernista que es va celebrar al Cau Ferrat el 4 de novembre de 1894, i un poema seu va ser premiat: «Macabra vital», el qual es va recollir a la publicació que incloïa totes les

obres premiades al certamen¹⁹³ (Festa, 1895). Casacuberta (1997, p. 153) s'hi refereix recordant que Gener junt amb altres treien de polleguera a Yxart. El títol del poema vol suggerir la relació del text amb la literatura macabra, que és criticada amb vehemència a *Literaturas malsanas* (Gener, 1899, p.188),¹⁹⁴ que contrasta amb l'adjectiu «vital» que funciona gairebé com un oxímoron i mostra el gir vitalista de Gener. El poema concorda amb les idees exposades a *Literaturas malsanas*, extrem que queda confirmat per la citació de Spencer que encapçala el poema «Lo plaer es signe de vida. / La moral es lo plaer», tal com recalca Vall i Solaz (2012, p. 137), que indica que «Hi empelta, però, ja concepcions en voga durant el Modernisme». El poema reprèn el tema de la mort i la literatura macabra, però aportant-hi una visió vitalista: «Mortals, oiü/ els que viviu, / tant si goseu com si patiu. Jo, l'aimador, gai, de la vida / i del plaer sens fre ni mida, / per mon conhort, com un record,/ canto ben fort: visca la Mort!» (1895, p. 123). Gener jugant amb l'antítesi vida/mort, tot recuperant idees de *La Mort et le Diable*, interpreta la mort com a font d'hedonisme: «Disfruteu fort / que ve la Mort». Entén que és precisament la consciència de la mort la que fa que tinguem «l'instint de gosà excitat». A la tercera part, escriu un cant a gaudir la vida intensament perquè la mort existeix. Finalment, planteja l'esperança, ja apuntada a la part filosòfica del llibre sobre la mort, que els qui han creat i gaudit disposaran de la recompensa de ser «part integral / i eternal / de l'esperit, de l'infinit» (Festa, 1895, p. 126). A més, «pot cridar fort: No tem la Mort!». A la mateixa festa, van ser premiades traduccions d'Aladern de poemes de Richepin. Gener va participar en el número de l'*Almanac modernista* promogut per Josep Aladern (V.A., 1895) tal com apunta Casacuberta (1997, p. 156).

Respecte a Rusiñol, la seva vinculació amb el simbolisme implica també un cert nietzscheanisme vitalista que el podia acostar a les posicions generianes:

Cal apuntar que, ja des de la seva estada de 1892 a París, Rusiñol coneixia l'obra de simbolistes francesos com Verlaine i Rimbaud. Tot i això, la gran fita que confirma la seva transformació en «simbolista» i, en certs aspectes, «nietzscheà», fou la segona Festa Modernista (1893), on es presentà *La Intrusa* de Maeterlinck, un dels nous noms a idolatrar. (Fuentes, 148).

¹⁹³ Com referencia Vall i Solaz (2012, p. 137), el mateix poema es publicarà el 1900 a *Juventut* (Gener, 1900p)

¹⁹⁴ Com a exemple de la presència del gènere macabra a Catalunya, Irene Gras (2018, p. 73) refereix el cas d'Hortensí Güell, pintor i escriptor nascut a Reus que va estar obsessionat per la mort i que va escriure textos o pintar quadres «morbosos i macabres» i es va suïcidar el 1899.

Fuentes aporta un article de Rusiñol en què es plasmen les idees de Nietzsche. En «Els caminants de la terra», Rusiñol mostra la por que li fan els caminants que es mouen sense finalitat. Primer es refereix a la llegenda del jueu errant, després als caminants sense un destí aparent, que són voluntat, moviment i que potser somnien en «un fatalisme sense límits» (Rusiñol, 1893, p. 290). Potser els caminants mostren la veritable essència per sobre dels qui romanen quiets esperant la permanència de l'ésser: «Perquè aquests sers que el poble en diu ganduls i els veu com gossos perduts, són potser els lliures somiadors del món, els que senten la poesia d'una vaguetat sense brúixola i es llencen d'atordiment en els braços del Destí».

El 1900 Gener dedicarà un article a Rusiñol en què el posa com a exemple de geni perquè és un artista complet amb més d'una faceta genial. Igualment són aquest tipus de geni Mestres, Gual, Riquer, Utrillo o Urgell. Referint-se a *Literaturas malsanas*, explicita la paradoxa que es dona en Rusiñol, que és un superhome encara que les seves obres puguin ser pessimistes o decadents, ja que la seva vitalitat fa que siguin obres que no ens apaguen, que no ens porten a la tristesa:

Y cosa rara; este arte que, propagándose, debería convencernos, iniciar en nosotros una tendencia hacia el no ser, hacernos desear la muerte, ó producimos un efecto repulsivo; por efecto de la potencia artística que es el colmo de la vitalidad; aunque el motivo sea triste, decadente, mortífero, se nos presenta bello, no nos produce depresión alguna, sino una simpática melancolía compasiva y un cierto bienestar, análogo al que proporciona un frasco de deliciosa esencia que se está evaporando (Gener, 1900aa, p. 9)

9. *Amigos y maestros* (1897 i 1915)

¡Pobre Peyo! Fue víctima de los amigos, que celebraban sus excentricidades en vez de corregir los excesos de su desfachatez literaria. (Luis Ruiz Contreras, 1931, p. 178)

Per a Gener, la crítica, com hem vist, exerceix l'important paper de judicar qui mereix passar a la posteritat i així participar de la immortalitat positivista dels que col·laboren en el progrés de la humanitat. Per això és essencial que la crítica reconegui el valor dels intel·lectuals que han col·laborat en aquesta millora de la societat, aquesta idea l'expressava així Gener (Gener, 1885a, p. 358) a *La muerte y el diablo*: «De modo que a los personajes históricos les sucede al revés de los objetos, que se agrandan a medida que se alejan. Pero la crítica viene luego y rectifica tales ilusiones en la historia lo mismo que las del mundo físico, pues si éstas producen aberraciones, aquellas son fuente de injusticias». En aquest sentit, *Amigos y maestros* (Gener, 1897a) representa aquest

agraïment a aquelles persones que han ajudat al progrés de la humanitat. Gener (1897a, p. 24) descriurà l'objectiu de la seva obra de la següent manera: «Hago alto en el camino de la vida para dedicarles a unos y a otros un recuerdo. Con ellos he vivido y con ellos vivo; forman parte de mi ser, alma de mi alma; son sustancia de mi sustancia; y les debo esa gratitud que es a la vez memoria y justicia». Tot i que respon a un projecte ben antic i hi aplega articles molt anteriors,¹⁹⁵ el llibre representa un punt d'inflexió en la mesura que en l'últim capítol («Los filósofos de la vida ascendente – Las futuras tendencias del siglo XIX – Conclusión»), s'exposen noves idees que tindran relació amb el vitalisme i especialment amb Nietzsche, que determinaran el seu pensament futur, i que també és el primer cop en què es reivindicarà com a precursor del filòsof alemany. Gener (1897a, p. 1) expressa el fet que l'obra representa una mirada enrere: «En el camino de la existencia humana, recorrida ya una buena parte de él, y en toda la plenitud de las fuerzas vitales, párome, miro atrás, y observo en torno mío».

Amigos y maestros és la primera obra que dedica plenament a l'autobiografia, tot i que recalca que ha triat els autors estudiats per la seva contribució al progrés i a l'increment de vida i no perquè fossin amics seus. L'exposició del pensament s'ameixeix amb una munió de referències a les seves relacions personals. Cal dir que es fa difícil escatir quines al·lusions biogràfiques són certes i quines no, ja que n'hi ha algunes sobre les quals encara no s'ha trobat cap rastre biogràfic. Especialment remarcable és la inclusió de Sarah Bernhardt en la llista, relació de la qual no es té constància documental més enllà de les fotografies dedicades. La importància i el motiu del biaix biogràfic i autobiogràfic en la seva obra ja s'apunta en la seva crítica al naturalisme, on considera que la lògica conseqüència del naturalisme absolut seria «hacer autobiografías o biografías ajenas, o relatos de viajes, memorias, crónicas contemporáneas, diálogos, o simples gacetillas; eso cuando no se dedicaran a la literatura estrictamente científica, la cual es la única que puede reivindicar este dictado» (Gener, 1899a, p. 165). Es pot incloure *Amigos y maestros* en una tradició que es podria iniciar amb *Les Poètes maudits* de Verlaine, la primera edició del qual és de 1884 i que podem rastrejar en el llibre *Los raros* de Rubén Darío, publicat el 1896, en el qual explica aquells autors que l'han influït (Darío, 1953).

¹⁹⁵ Xavier Vall i Solaz m'ha fet notar que un projecte similar, si bé amb un plantejament no tan personal, s'anuncia ja en una carta a Víctor Balaguer del 12 d'agost de 1882): (Miralles, 1995, p. 265-266) hi figurarien «Litré, Claudio Bernard, Buckle, y otras celebridades». Pel que fa als articles, n'inventario al final de la tesi diversos sobre personatges inclosos en el llibre, alguns dels quals s'hi incorporen plenament. A més dels que Vall i Solaz ja va indicar (2005a, p. 334-335), m'ha aportat els relatius a Grosclaude i Richepin .

Per no avivar més del necessari les sospites de plagi, recalcar que *Literaturas malsanas* només hi coincideix en un autor: Richepin.

Hi ha dues edicions d'*Amigos y maestros*, la primera impresa per Paciano Torres el 1897, tot i que el colofó pregona que va ser escrita entre els anys 1895 i 1896. Els editors van ser Fernando Fe a Madrid i Llordachs a Barcelona. Aquesta edició analitza els següents autors: J. M. Bartrina, Grosclaude, Willette, Paul Bourget, Richepin, Sarah Bernhardt, Champfleury, H. Taine, E. Renan, Littré, Claude Bernard, Flaubert, Paul de Saint-Victor i Victor Hugo, dels quals només destacaré els que crec més rellevants per al pensament de Gener, si bé altres també l'influeixen en diversos aspectes. La segona edició es va publicar el 1915 per la casa Maucci i inclou un colofó, en què s'insisteix a indicar les dates en què es va escriure la primera edició. A l'avantpròleg d'aquesta edició apunta que —com és habitual— el llibre és una reedició amb lleus modificacions que consisteixen a desplaçar el capítol dedicat a Bartrina al final, just abans dels dos capítols nous sobre Vargas Vila i Villaespesa. Aquest canvi, segons explica, es deu al fet que els tres autors formen una tríada: «Villaespesa representa al poeta imaginativo, su poesía es arábigo-romántico-caballeresca; Vargas Vila es el pensador poeta, y Bartrina el poeta pensador» (Gener, 1915a, p. 2). També afegeix a l'últim capítol un punt de l'índex titulat «Tendencias futuras», que inclou el mateix text que a la primera edició.

L'obra ha estat estudiada per Vall Ontiveros, que explica amb detall la transició del positivisme al vitalisme i recull algunes referències biogràfiques.

10.1. Mestres positivistes

L'estudi dels autors positivistes que més l'han influït no mostra només una adscripció incondicional a l'escola, sinó que és també crític. Els autors que explica són Taine, Renan, Littré i Bernard.

a) Taine:

El primer autor que hi analitza és Taine. A banda d'expressar admiració pel filòsof francès, criticarà el determinisme tainià retraient-li que doni massa importància al medi ambient i menystingui altres factors, com ara la raça, les energies innates que hereten els organismes, la selecció natural i «otros elementos que se nos escapan», com podrien ser les influències siderals (Gener, 1897a, p. 134). De fet, tot i que entén que el sistema de

Taine és una boina eina per descriure la realitat, li sembla que és com un «armario estrecho»: va voler sotmetre la naturalesa a un sistema lògic, fet que és impossible ja que «la Naturaleza nunca tuvo lógica» (1897a, p. 135) i concep el pensament com quelcom que no es pot sotmetre al determinisme —apuntant el retorn al romanticisme i l’aposta pel vitalisme— com «una eflorescencia múltiple, orgánica, espesa, entrecruzada, cuyas líneas son caprichosas curvas que se entrecortan y que nadie prever puede» (Gener, 1897a, p. 136). L’evolució de la raó és lliure i no pot ser predita, controlada o sotmesa a lleis immutables o eternes. A més d’això, entén que noves idees com la hipòtesi de l’inconscient són una possibilitat real. Basant-se en els nous estudis de psicologia afirma que les idees, fins i tot algunes de simples, «son los resultantes conscientes de la convergencia de varias series de fenómenos que pasan en la oscuridad de la inconciencia; especie de puntas de pirámides que estando sumergidas en el mar salieran a flote cual pequeñas islas» (Gener, 1897a, p. 137). La rigidesa del seu sistema filosòfic, que era com una «costra calcárea» li impedia assimilar aquestes noves idees.

Gener l’acusa de ser un metafísic ja que té una excessiva fe en els fets sense adonar-se que aquests només són un fenomen intern de la consciència humana, la seva fe en els fets era «su último resabio metafísico» (1897a, p. 138). Àdhuc critica, com ja havia fet analitzant Comte, la religiositat implícita en certs tipus de positivisme: «A veces esas naturalezas secas, positivas, exactas, matemáticas, observadoras escrupulosas, lógicas, rectas, inflexibles, pareciendo las más incrédulas son las más creyentes» (Gener, 1897a, p. 139) i acusa Taine de ser víctima d’aquest mal perquè creia excessivament en la infal·libilitat de la ciència: «La Ciencia era el materialismo; el Pontífice Luis Büchner; el catecismo “Fuerza y materia”» (1897a, p. 139). Aquesta interpretació de cert positivisme el duu a valorar quin grau de certesa aporta la ciència, afirmant el que ja s’havia apuntat a *La Mort et le Diable*: que la ciència n’aporta el major possible, però que la seva veritat és només provisional. Aquesta característica implica que la ciència progressi constantment i la compara amb «un Saturno que no se satisface jamás» (1897a, p. 146). Aquesta característica no la comparteixen les obres d’art que, a diferència de la ciència, són absolutes.

Nogensmenys, la idea més important que va aportar Taine és la que Gener (1897a, p. 147) qualifica com «una especie de religión» anomenada el culte dinàmic de la vida i que es va proposar cap als anys 70. La defineix de la manera següent: «Lo único racional, lo único justo, es lo que tiende a la conservación y al aumento de la vida». Gener (1897a, p.

148) es considera seguidor d'aquesta tendència: «Aquellos que nos poseímos de su doctrina tendimos a llevar la vida al grado máximo en todas sus manifestaciones, y a propagar esta teoría». Va ser en nom d'aquesta idea que va criticar el cristianisme, la monarquia i altres tendències a *La Mort et le Diable*. A més també li atribueix la idea de promoure una aristocràcia de l'enteniment, precedent de la seva teoria de l'aristarquia. (Gener, 1897a, p. 152). Fineix la crítica a Taine reconeixent-li els seus mèrits i atribuint-li la virtut d'haver convertit en positivistes la majoria de pensadors del seu temps, amb una capacitat de convèncer més gran que Darwin o Spencer, sobretot perquè Taine era més clar i podia influir en un públic més ampli. (1897a, p. 153). Acaba el capítol amb l'acostumat aforisme: «Tal era el Santo que no creía ni en el Cielo, ni en la otra vida» (Gener, 1897a, p. 154).

b) Renan

La significativa influència de Renan ja ha estat esmentada anteriorment en referència a *La Mort et le Diable* i en el capítol dedicat a Torras i Bages. La relació entre Gener i Renan ha estat ben estudiada en el text ja referenciat de Rosa Campí (2007). El capítol *d'Amigos y maestros* és una refosa de l'article ja esmentat «Ernest Renan íntim» (Gener, 1892c), que va provocar la resposta de Torras i Bages. Segons Campí (2007, p. 140), les diferències entre els dos textos són que, per una banda, «en va excloure les referències personals» i, per l'altra, «va ampliar el text de manera notable, incorporant-hi una valoració de força llibres del pensador francès que en demostra un coneixement molt més aprofundit». Gener no fa les mateixes crítiques a Renan que les efectuades a Taine, que es troben en sintonia amb les generals al positivisme possiblement, perquè, com escriu Campí (2007, p. 113), «entre nosaltres, quan el vitalisme modernista bescantava el positivisme, Renan va salvar-se de la crítica que reberen autors com Comte o Taine, ja que Renan permetia una lectura idealista». També es refereix al text d'*Amigos y maestros* Francisco Pérez Gutiérrez en el llibre *Renan en España*. Pérez (1988) recalca el fet que Gener fos dels pocs positivistes que en parlen amb entusiasme, precisament perquè els altres trobaven massa idealista.

Gener (1897a, p. 156) comença el text sobre Renan descrivint l'autor francès com «una de las glorias del planeta». Matisa que la relació amb ell va ser d'amistat, però no veritablement íntima (malgrat el títol de l'article que havia escrit anteriorment); el tracte va ser «de maestro a discípulo». Segons explica, va ser Littré qui el va recomanar a Renan

perquè l'ajudés amb *La Mort et le Diable*, especialment amb les parts dedicades als hebreus i a l'origen del cristianisme. Gener explica amb detalls com el va ajudar amb la redacció del llibre —cal recordar que l'edició francesa de l'obra està dedicada a Renan, «A Monsieur Ernest Renan, en preuve de reconnaissance».

Respecte al pensament de Renan, Gener (1897a, p. 167) opina que la seva filosofia és una mostra més de la impossibilitat de dissoldre el subjecte en l'obra científica i de la dificultat d'assolir l'objectivitat, ja que el seu pensament és una conseqüència directa de la seva condició d'excapellà i la seva ferma voluntat de reformar l'Església. Tot i aquest retret, afirmarà que és «la síntesis viviente de todas las buenas cualidades de nuestro siglo», sobretot pel que fa al cosmopolitisme:

Nada de espíritu de casta, de raza, de nación, ni siquiera de escuela o de cuerpo. Lo bueno es bueno en todas partes, venga de un blanco, de un negro, de un mongol, o de un americano. El germano, el anglo-sajón, el eslavo, y el greco-latino se equivalen. Todas las tendencias de la Humanidad han contribuido a la formación superior de la misma. Hasta las reacciones han servido de excitante al progreso. (Gener, 1897a, p. 178)

Quan Gener analitza l'epistemologia del filòsof francès i es demana què és la veritat, dibuixa el proper pas del positivisme determinista al subjectivisme perspectivista. Tot i que Gener des de *La Mort et le Diable* havia apostat per una certa perspectiva fenomenològica, habitualment havia posat l'èmfasi en el progrés de la ciència que implicava la creença en l'objectivitat, encara que fos només en el coneixement de les relacions entre fenòmens. Però a *Amigos y maestros* recalca la importància del subjectivisme insistent, com en el capítol sobre Taine, en el fet que la veritat és una experiència interna i mental:

La Verdad está en nosotros mismos y esta es la verdad pura. La Verdad no es absoluta. No es más que una pura relación entre nosotros y lo existente. Puede cambiar y multiplicarse, transformarse, evolucionar, en una palabra, está sometida a todas las fluctuaciones de nuestro intelecto. Sólo es un mero fenómeno de conciencia. (Gener, 1897a, p. 182)

És des d'una perspectiva relativista que elogia la tolerància de Renan perquè cercava d'entendre tots els punts de vista i respectar-los. No obstant aquesta condescendència, no renunciava a promulgar una classe de savis que governessin el món i el milloressin gaudint d'un poder absolut:

Dado el estado de barbaries innata de nuestro pueblo y de depravación de nuestra burguesía, su ideal hubiera sido la dictadura científica en bien de la Humanidad. Un comité de sabios y de filósofos supremos, dirigiendo los estados de la especie humana, con medios potentísimos de

subyugar al bárbaro y al criminal. Que un botón eléctrico hubiese podido aniquilar una comarca, en caso preciso, con solo tocarlo, pero sin necesidad de tocarlo nunca. (Gener, 1897a, p. 188)

Gener comparará Renan amb Spencer i els atribuirà també la idea de creixement de vida i d'hedonisme utilitarista: «Él, como Spencer, reconoció que la moral, la regla de las costumbres, ha de ser lo que acrecienta la Vida, y como consecuencia y resultante, lo que da placer» (1897a, p. 193). Planteja els principis utilitaristes i reforça la idea de la puixança de vida referint-se també a «nuestro amigo» Lubbock (1897a, p. 193), el qual és més que probable que no hagués conegut mai. A continuació, escriu un gran cant a la vida, a l'hedonisme i al plaer: «Vivamos espléndidamente para nosotros y para los demás de nuestra especie. Que todo sea para nosotros en lo que de superior tengamos y a lo que de superior tendemos. Vivifiquemos el planeta ¡Viva la Vida! Y de esta la más intensa y extensiva» (Gener, 1897a, p. 194). En conseqüència, ataca l'ascetisme i cerca de trencar el dualisme egoisme-altruisme entenent que l'altruisme és un desenvolupament de l'egoisme: «Beneficiar a los demás como a sí mismo. He aquí la moral superior» (1897a, p. 195). Sobre el tema de la religió es mostra, com és habitual, molt crític esmentant fins i tot la mort de Déu:

¿Qué por ventura no tenemos bastantes cohibiciones y sufrimientos con los que hemos de vencer en la cotidiana lucha para la vida que aún hay que añadir otros en nombre de un Dios de muerte o de la muerte de un Dios, que todo viene a ser lo mismo? Esto logra solo crear temperamentos malvados, temperamentos crueles. (Gener, 1897a, p. 195)

Aposta per una moral basada en l'amor i en la vida i que deixi de banda el patiment. Un amor entès com una extensió de la llei de la gravetat i les lleis de l'atracció. Com a exemple d'aquest canvi moral, addueix les obres de teatre de Renan i especialment l'*Abadessa de Jouarre* (1887a), com ja s'ha esmentat, Gener va escriure una crítica de l'obra en què es fa l'apologia de l'amor com a manera de vincular-se amb la natura. La natura és amor per a Renan i quan s'estima es participa de la natura. Aquestes idees són incompatibles amb la creença en Déu. Opina que només poden sostenir l'existència de Déu les «inteligencias atrofiadas o los explotadores que, de mala fe, buscan apoyo a sus agios, económicos, políticos, etc.» (Gener, 1897a, p. 207), ja que Renan ha demostrat l'absurditat de la creença en Déu a partir de proves històriques. Per acabar el capítol, tornarà a explicitar la idea d'aristarquia com a camí per aconseguir el progrés.

A més de tot això, atribueix a Renan la concepció de la història que Gener havia defensat al capítol titulat "Croniconismo" de *Literaturas malsanas*:

Después de Renan, la Historia, es ya un relato vivo, animado, de lo que pasó [...] El andamiaje, que antes era lo principal, es hoy ya lo secundario. Notas, citas, textos: estos son materiales de trabajo; y no materiales que se hayan de aprovechar indistintamente, sino que hay que escoger y desechar, quedando luego en segundo plano solo como comprobantes. (1897a, p. 216)

En cert sentit, justifica el fet que ell mateix no citi les referències bibliogràfiques. Acaba el text desitjant que el futur jutgi Renan com es mereix i, si això passa, com ell espera: «Su vida habrá sido un honor para la especie humana» (Gener, 1897, p. 217).

Respecte al tema de la posteritat de Renan, Gener dedicarà el 1903 un article a explicar la inauguració del monument que li havien erigit a Tréguier. En aquest text lamenta que a l'acte va haver-hi un conflicte entre diverses faccions catòliques i anticatòliques, fet que traeix la seva memòria, que era eminentment tolerant. Li atribueix haver tret de l'estreta cotilla de la litúrgia la idea de l'altruisme i l'amor a la humanitat. A més, recolzant-se en Renan reivindica un cert escepticisme: «Fa molt bé a la Vida i al Progrés un petit gra d'escepticisme alegre. El pensar que el que pensem pot no ésser cert, i que en tot cas, per encertat que sigui, no té ni de molt tota la certitud possible, i que l'únic cert és que cal viure i viure bé, i fer viure bé als altres, es base d'alt humanitarisme» (Gener, 1903f). Acaba el text afirmant que la posteritat de Renan transcendirà el bronze de l'estàtua i serà un exemple de vida per a les generacions presents i futures.

c) Littré

El capítol sobre Littré permet capir l'evolució en la idea del positivisme de Gener, des de la concepció inicial fins al moment en què escriu. Es refereix a la seva amistat, sobre la qual ja se n'ha parlat arribant a la conclusió que, recolzant-nos en els documents, només es confirma que van tenir una breu relació epistolar. Nogensmenys, sembla lògic que, si en va tenir ocasió, hi parlés, i ja s'ha vist que segurament és qui el remet a Renan. A nivell intel·lectual, Gener (1897a, p. 223) afirma que és qui més pròpiament pot anomenar mestre i el considera el veritable propagador del positivisme. Valora el fet que aplica la part més interessant de la filosofia positivista sense tenir en compte l'aspecte religiós i li atribueix el mèrit d'haver depurat la proposta de Comte de l'argot i de la religiositat: «Ha sido el San Pablo de esta filosofía» (1897a, p. 226). Opina que després de la mort de Littré, el positivisme ha deixat el seu caire més dogmàtic i s'ha reduït a dos principis: l'ús del mètode inductiu, i concebre que l'estudi ha de ser de les relacions entre els fenòmens i no de les essències. Segons ell (1897a, p. 229), aquest sistema és el que fan servir tots els científics: «Desde hoy todo verdadero hombre de Ciencia será positivista» i per demostrar-ho insisteix en la teoria comtiana dels tres estadis. Ajuda a la seva suposada

hegemonia el fet que l'escola positivista ha deixat enrere el dogmatisme inicial i ha acceptat la teoria de l'evolució de Darwin, de Spencer i de Haeckel. (Gener, 1897a, p. 228). Apunta, però, que els materialistes es van allunyar dels positivistes perquè els primers defensaven que la matèria existia per si mateixa i els positivistes opinaven que només era possible conèixer els fenòmens, i que el possible substrat era incognoscible. De fet, es mostra favorable a la supressió dels grans problemes de la humanitat, ja que aquests són irresolubles.

En l'exposició general de les bondats del positivisme de Littré, insistirà en el discurs anticlerical i la crítica a la religió tot defensant la moral positivista, rebutjant la possibilitat d'una vida d'ultratomba i reivindicant la necessitat de reivindicar l'amor i la caritat des d'un punt de vista ateu: només l'altruisme i l'amor per la humanitat pot fer que els problemes es solucionin. Exposant unes idees que repetirà molts cops en aquesta etapa del seu pensament, reivindica el «legado helénico del cristianismo» i reivindica la necessitat «que el Hombre no emprenda nada que pueda perjudicar ni cohibir al Hombre» (1897a, p. 237). Gener (1897a, p. 239) denuncia que, malauradament, el progrés científic no s'acompanya d'un increment de la justícia a la terra, i considera que reivindicar aquest amor no implica necessàriament acceptar els principis cristians:

El que nosotros proclamemos la necesidad del Amor al prójimo y la Caridad esto no quiere decir que, como los católicos, lo admitamos como paliativo que hace renunciar a la realización de la Justicia, y que hace que consideremos las injustas desigualdades como naturales y necesarias. No. El Hombre debe de trabajar incesantemente para la realización de la Justicia, para el triunfo de sus derechos, cada día progresivos con su mayor organización.

A més de tot això, reconeix a Littré la lluita contra els dogmes i l'absolutisme defensant la relativitat de la veritat. En aquest sentit, Gener insistirà en el credo positivista d'«ordre i progrés» i compararà el fanàtic religiós amb el revolucionari: «Todo absolutista, al querer ser justiciero, es inexorable. En esto coinciden el inquisidor católico y el terrorista rojo» (1897a, p. 240). Qualsevol fanatisme, com ja havia defensat anteriorment, és un error i sempre porta al desastre. Els revolucionaris «a causa de la educación cristiana, prolongada durante tantos siglos» tenen també «la pasión de poseer la Verdad y la Justicia absolutas, y por tanto, la manía del deber de castigar todo lo que les es suspecto de apartarse de su credo» (1897a, p. 241) i els acusa d'haver heretat la dèria cristiana de l'ascetisme i la negació de vida:

Gracias a este fondo heredado, han glorificado la pobreza, la miseria, la abstinencia, la parquedad, la privación, el sacrificio, y atacado como culpables, la exuberancia de vida, el lujo, la fecundidad, la prodigalidad, la creación excesiva, la afirmación imponente; en una palabra, toda la exaltación

espléndida y vital del YO HUMANO. Así, sin sospecharlo, los demagogos han obrado cual ascetas. (Gener, 1897a, p. 241-242)

Litré ha estat un antídoto a aquesta tendència a les veritats absolutes —com també Renan— i per això conclou el capítol exclamant: «¡Honor, pues, a Littré, y a su sistema!». Després de Littré, realitzarà un elogi de Claude Bernard enaltint especialment la importància de la ciència en el seu pensament i els diversos descobriments que va fer vinculats a la reivindicació de la vida i l'intent d'entendre-la. El text, com apunta en nota «En 1878 escribíamos esto» (Gener, 1897a, p. 259), és una còpia exacta dels articles que van aparèixer a *La Academia* (Gener, 1878a, 1879a) i que referencia Vall i Solaz: (2008, p. 334).

10.2. El pessimisme de Bartrina

¿Por qué, pues, escribe Bourget tanto sobre el amor? ¿Por qué no escribe, como ha dicho con mucha gracia Bergerat, novelas que versen sobre los problemas de la metalurgia, o de la geología, cual Julio Verne, o de la astronomía, como Flammarion? Hartmann afirma que solo los metales son felices en la Naturaleza, gracias a carecer por completo de sensibilidad; Bourget, a ser lógico, no debería moverse de la metalurgia comparada y sus resultantes. [...] ¿Quién sabe si un día los seres sensibles encontraran la paz del alma en la metalurgia? ¡No en vano la medicina inglesa propina el hierro y el magnesio a grandes dosis para reforzar los temperamentos débiles! (Gener, 1897a, p. 37-38)

Bartrina és l'únic autor de la península Ibèrica que Gener analitza a *Amigos y maestros*. Ja s'ha parlat sobre la figura de Joaquim M. Bartrina, que ha estat analitzada, entre molts d'altres, per Vall i Solaz (2019), en què, a l'entorn de la relació amb la ciència, aporta noves dades. Vall Solaz (2010, p. 28-29) també ha inventariat diversos escrits de Gener sobre Bartrina, inclosos manuscrits en francès. De fet, el text d'*Amigos y maestros* és gairebé idèntic (amb alguns afegits) a l'article publicat a *La Época* el 1884 titulat «Estudios sobre la poesía en nuestros días (Un poeta español pesimista. J. M. Bartrina)» (Gener, 1884b) i reproduït en d'altres. També s'havia referit, com hem vist, a l'escriptor reusenc a *Literaturas malsanas*. Gener atribueix el pessimisme de Bartrina, en primer lloc, a la situació de la crítica i la cultura a Espanya, que provoca que els autors amb talent siguin menyspreats: «Pero España, y lo hemos dicho muchas veces, es como ciertas

madres que tienen predilección por aquellos de sus hijos que menos valen. Orfila, Fortuny, Vierge, Pradilla, Ibáñez, Sarasate y tantos otros, han tenido que recurrir al extranjero para que España supiera lo que valían» (1897a, p. 12).

Però no només serà la crítica qui el menysprearà. Gener (1897a, p. 13) explica com el va conèixer a Reus i denuncia la mofa que en feien els seus conciutadans: «Su talento vasto, profundamente ingenioso ya se manifestaba en todo; pero sus concepciones, sus ideas originales, pasaban entre los reusenses por excentricidades». Molts eren aficionats a les seves ocurrències, però les valoraven: «Como celebrarían los dicharachos churriguerescos de un carretero, o las ideas incoherentes de un borracho». El defineix com una barreja entre romàntic i positivista: «Como a tendencias. Bartrina és un romàntico que ha llegado tarde, pero que escribe con todos los procedimientos realistas de la época presente» (1897a, p. 16). El descriu com una víctima del *mal du siècle* que deixa de banda les coses bones de la vida fixant-se només en els aspectes negatius de l'existència i la naturalesa. Tot i la crítica al pessimisme, reconeix el seu talent i l'elogia per la seva delicadesa i la seva saviesa. Acaba el capítol amb l'habitual exclamació: «¡Qué lástima que la muerte nos lo arrebatara antes de los 30 años, y ¡tanta gente que envejece, que no sirve para nada!» (Gener, 1897a, p. 27). Gener tractarà també l'obra de Bourget, un altre pessimista, respecte al qual, segons Dasca, «Pompeu Gener és el principal divulgador de l'obra de Bourget, si bé el difon més com a novel·lista que no pas com a crític».

10.3. Una qüestió d'estil: Paul de Saint-Víctor

Solía él [Bentham] decir que «toda poesía era una falta representación»; pero en el sentido en que él lo decía, lo mismo podría haberse dicho de toda expresión lingüística que tratara de impresionar; de toda representación o adoctrinamiento cuyo carácter fuese más retórico que el de una simple suma aritmética” (Mill, 1986, p. 123 (C. Mellizo))

Com la relació amb Richepin, la que té amb Saint-Víctor està documentada i corroborada. A part de la correspondència entre els dos, Cano (2019, p. 172) indica que Mestres li va poder fer un retrat quan es van veure el 1877 als Alps i Gener confirma que se'l va trobar a Divonne les Bains amb Apel·les Mestres. Gener va traduir un text de l'escriptor francès, publicat amb el títol de «Los orígenes de la comedia» a la *Revista Contemporánea* de Madrid. (Saint-Victor, 1877). Gener també esmenta que Saint-Victor li va corregir la part de l'edat mitjana de *La Mort et le Diable*. El que resulta més destacable d'aquest capítol

és la referència al propi estil en relació amb l'ideal estilístic que encarna Saint-Víctor, per exemple a *Hommes et Dieux*:

Aquel estilo nos revelaba que la cultura nimia de la lengua, tal como la presentan los académicos, es nada al lado de esa fuerza interna que produce el sentir intenso y el pensar justo, con la expresión concentrada, colorada, relevante. Cual Dante, con Virgilio, habíamos hallado nuestro guía. El enigma del estilo estaba vencido. El todo era sentir y pensar, y tener temperamento, y este lo teníamos (Gener, 1897a, p. 288).

El considera el seu guia i aposta per aquest camí, que no es centra tant en la retòrica o en la forma lingüística sinó en què es diu: «El todo era sentir y pensar, y tener temperamento, y este lo teníamos» (Gener, 1897a, p. 288). El més important és que un autor sigui original i que no ens deixi indiferents, que ens millori: «Lo importante es que sea, que exista, que esté lleno de vida intensiva y extensiva, que la irradie, que nos invada, que nos subyugue, que sea activo, en fin, que en leyéndolo añada algo a nuestra alma, modificando nuestro espíritu» (Gener, 1897a, pp. 297-298). En aquest sentit, ha estat una constant en el pensament de Gener el rebuig a la retòrica, que considera en molts casos buida.

Igualment, atribueix a la influència de Saint-Víctor la seva preferència pels crítics que, en lloc de focalitzar-se en la part negativa o menys meritòria de les obres, cercaven les seves virtuts: «Al revés de ciertos criticastros que confunden la crítica con la censura y que se ocupan de destrozarse todo lo que a luz sale, como si el solo hecho de producir ya fuera un crimen, Saint Victor solo paraba mientes en lo colosal, en lo grande, en lo genial, en lo humano o mejor, superhumano» (1897a, p. 291). Com a crític millorava les obres i així aconseguia que els llibres encara ajudessin més al progrés i a fer gran la humanitat. Saint-Víctor no utilitzava una retòrica decadent, sinó que implicava «exceso de fuerza, superabundancia de vida; eran una vegetación luxuriante sobrecargada de flores y frutos a causa de lo fecundo del suelo que brotaba» (1897a, p. 295). Es refereix a ell com l'autor amb el millor estil d'entre els contemporanis. Aquest estil desitjable s'allunya del de «frases entrecortadas» dels «románticos germanos», ja que «las partes están ligadas y obedecen a la idea madre hasta llegar a la conclusión suprema» i acaba els paràgrafs o els capítols (com fa Gener) «con una frase gráfica, de bulto; síntesis de todo el edificio, que se levanta y brilla sobre todo, como la estatua con que rematan ciertas grandes construcciones monumentales» (Gener, 1897a, p. 295-296). Sobretot li agrada el ritme, en aquest sentit s'allunya de l'estil d'un autor d'estil aforístic que imitarà més endavant, Nietzsche. Com es pot deduir del text, insisteix en la concepció utilitarista de l'art, atorgant-li la funció que es troba al llarg del gruix de la seva obra, la de millorar la vida i

el coneixement del món. Acabarà el text afirmant que Saint-Victor ha ajudat a fer de Gener (1897, p. 298) qui és: «Forma parte de nuestro ser, vive en nosotros, [...] “somos sus hijos”».

En la constant i reiterada crítica a la retòrica es pot albirar un tòpic del positivisme que enfronta el sentiment i la raó i que busca un llenguatge clar i concís que es vol assimilar al científic. Ara bé, en el seu cas, des del començament hi ha una tendència a la literatura, a l'humorisme i a utilitzar un estil colorit que s'allunya d'aquesta concepció. A tall d'exemple, podem adduir la següent referència de Büchner (1904, p. 8):

Expondremos nuestras ideas en un lenguaje inteligible para todo el mundo, apoyándonos en hechos conocidos, fáciles de comprender, y destacaremos aquella verbosidad que constituye el brillo de la filosofía teórica, y particularmente de la filosofía alemana, capaz de inspirar una repugnancia muy justificada en los hombres instruidos, y aún en los ignorantes.

10.4. Del Romanticisme al realisme i del subjectivisme a l'objectivisme: Hugo i Flaubert

Ens referirem en primer lloc a Víctor Hugo, trencant l'estructura del llibre que el situa al final. Per a Gener va ser, si ens enfiem, un amic. El text està ple de referències a l'amistat entre els dos escriptors, de la qual no hi ha documentació. Afirmar que «me distinguió con su amistad y comí en su mesa. Fui uno de los doce jóvenes que las noches de los sábados reunía en su casa. Muerto, fui de los que le velaron bajo el arco del triunfo, y le deposité en el Panteón la corona de flores que le mandó el Ateneo de Barcelona» (Gener, 1897a, p. 300) i es refereix a un retrat dedicat del qual no es té notícia. En el capítol fa una explicació de la vida d'Hugo posant èmfasi en la seva relació amb Espanya, amb les dues espanyes que han donat dos drames d'Hugo com són *Hernani* i *Ruy Blas*: una és l'Espanya esclava i l'altra la valenta.

Deixant de banda l'anàlisi d'Espanya, cal destacar també que fa l'elogi del romanticisme reconeixent-li el mèrit d'haver qüestionat el règim antic i així ajudar al progrés.

Revolución magnífica, que echó por tierra, no lo Antiguo, que siempre subsistirá por lo mucho que de genial contiene, sino las rapsodias sin inteligencia y sin gusto, las recetas de arte, la tragedia de cartón y de talco, la comedia de convención y de lugares comunes, los *clichés* del estilo, las perífrasis mal calcadas, la versificación nimia substituyéndose a la poesía y la retórica a la elocuencia, el oficio queriendo pasar plaza de Arte. (1897a, p. 308)

Hugo aconsegueix perfectament amb allò que demana a un escriptor i el considera «El poeta del siglo XIX» (Gener, 1897a, p. 327), ja que «sus escritos han conmovido, inspirado y sostenido varias generaciones [...]. Los modernos tiranos temblaban a su voz» (1897a, p. 327) i li atribueix la capacitat per animar als lluitadors per la llibertat, a més d'estar a favor de la vida ascendent. Per tot això, l'admira, passió que comparteix amb Guimerà, amb qui tenen en comú que «victorhugueamos». Acaba el text amb l'acostumada frase sintètica referida en aquesta ocasió al seu multitudinari enterrament: «Los curas fueron los únicos que no asistieron a su entierro» (1897a, p. 329).

El capítol sobre Flaubert es basa en articles previs (Vall i Solaz 2008, p. 316-317, 320-321 i 325-326, que aporta altres referències de Gener a aquest escriptor). Gener en fa un elogi superlatiu i el descriu com un detractor de la mediocritat i de la vulgaritat que gaudia d'una sòlida formació científica i humanística. Era un escriptor meticulós, que pensava cada paraula de la seva prosa: «Sus seis tomos son el mayor monumento literario de nuestro siglo, y su prosa ha dado la tónica a la prosa de la edad contemporánea» (Gener, 1897a, p. 270). Li atribueix la idea que els artistes han de «provocar en nosotros estados superiores de sensibilidad» (1897a, p. 272). Respecte a les tendències intel·lectuals el situa a mig camí entre el positivisme i el romanticisme, l'observació i la imaginació (1897a, p. 282). El naturalisme és fill del romanticisme des del punt de vista de Gener (1897a, p. 284), ja que els romàntics van renunciar a la imitació dels clàssics per començar a observar la realitat i a analitzar-la mitjançant els seus propis punts de vista, conferint vida a les seves obres i interpretacions. Flaubert va partir del romanticisme i va ser un dels pioners del naturalisme i va afegir al realisme d'arrel romàntica «el método científico positivo o determinista, de Littré y de Claudio Bernard» (1897a, p. 284). Flaubert mostra en la seva obra la lluita entre el subjectivisme i la recerca de l'objectivisme, entre el romanticisme i el positivisme, entre la imaginació i l'observació. A les seves obres hi apareixen ambdós elements. Tot i que no s'ha d'oblidar la cronologia dels articles en què es basa el capítol, entenem que són una imatge del pensament de Gener del moment. És per això que Jufresa (2013, p. 69) descriurà el pensament de Gener el 1897 com «un eclecticisme de signe positivista, amb tocs idealistes i romàntics».

10.5. Los filósofos de la vida ascendente

Pongamos por caso que se generalizase entre los hombres el ser tan hermosos como el Apolo de Belvedere, y entre las mujeres el ser tan guapas y bien formadas como la Venus de Milo o la Calípiga, y al punto los elegantes y aristócratas hallarían vulgar y ordinario el ser así, y para distinguirse, ya se deformarían el cráneo, comprimiéndole o llenándolo de burujones, ya incurrirían en otras empecatadas extravagancias. Y pongamos también por caso que al fin se arregla tan hábilmente el organismo de la sociedad, que el vicio siempre es castigado y la virtud premiada siempre. Pues en mi sentir, no podría ocurrir nada peor. Entonces sí que la virtud no sería sino un nombre. Los cucos y los galopines, movidos por la segura recompensa, -serían los más virtuosos; y cuando alguien, desdeñando el propio interés, se entregase a los vicios más feos y perpetrase crímenes de marca mayor, nos inclinaríamos a creer, o bien que estaba loco, y que por consiguiente era irresponsable, o bien que era una criatura de condición elevadísima, cuyas pasiones briosas y sublimes le impulsaban a desprenderse del vulgar egoísmo y a salirse fuera de la pauta común en que todos nos habríamos encerrado. (Valera, 1897, p. 92)

És el capítol més original del llibre i és clau per estudiar la transició del positivisme al vitalisme que s'ha insinuat al llarg de tota l'obra. Fins aquí Gener ha parlat de les influències i del passat, i ara projecta el seu pensament cap al futur. La puixança de vida o vida ascendent servirà de nexa entre positivisme i vitalisme. Tres anys després d'haver publicat el text, explicarà a Urales (1977, p. 183) la importància d'aquest capítol per entendre el seu pensament: «Para dar cuenta de mi personalidad intelectual, hay que leer todas mis obras pero viene resumida en *Amigos y maestros* en el capítulo último, y en *La muerte y el diablo*».

Comença el text cercant de definir què s'entén per vida i fa un inventari de diverses definicions com, per exemple, la de Spencer,¹⁹⁶ que l'entén com una «mera facultad de adaptación» que progressa, o la de Kant, que la defineix com «un principio interior de acción», o Bernard, que la descriu com a «directriz o fuerza evolutiva del ser». Finalment, conclou que «así resulta que la Vida es la mayor de las actividades naturales, la más intensa, la más dominante. [...] *La voluntad de vivir* —dice Nietzsche— se manifiesta ya de por sí activa y modeladora» (Gener, 1897a, p. 348-349.). Així doncs, per a Gener la

¹⁹⁶ Gener, que el cita sovint, li va enviar *La Mort et le Diable*, però li va contestar amb una resposta impresa excusant-se de no contestar, si bé li'n va arribar l'agraïment mitjançant un altre corresponçal (Vall 2008, p. 316).

vida és la capacitat de transformar el món que ens rodeja. Aquesta transformació l'han de portar a terme els superhomes, idea que planteja Nietzsche, però que ja havien plantejat altres autors. Aquests homes superiors són la condició de possibilitat de la humanitat mateixa i resumeixen el sentir del seu temps:

Todo superhombre es un centro absorbente, o mejor, un foco que expresa y concreta las aspiraciones, los sentimientos, las ideas y las tendencias de una época, y a su vez es también Fuente de influencia para los que han de venir, por lo nuevo que formula o sugiere en las teorías que emite, por lo que de original tiene. Por los genios vive la Tierra y no solo vive sino que se renueva continuamente. (Gener, 1897a, p. 332)

Gener parla indistintament de superhome i *geni*, i caracteritza els homes superiors com aquells que han ajudat la humanitat i la nació promovent el progrés, en la línia positivista. El geni no serà només el geni clàssic o romàntic, sinó que serà també el científic. En un text que mostra perfectament l'eclecticisme generià (1897a, p. 334) concep els genis com a científics creadors que aporten noves visions sobre la realitat:

El Genio es como el árbol mitológico de los libros Arios. Con las raíces hundidas en la tierra se alimenta; y gracias a ello, se levanta imponente hasta el cielo que cubre con sus ramas, proyectando sobre el suelo su bienhechora sombra, dando a los humanos sus vitales Frutos. De este triunfo de la Ciencia inductiva, como es la verdadera Ciencia, ha venido a formarse una Filosofía distinta de la de épocas pasadas.

En aquest fragment es copsa la concepció epistemològica de Gener quan equipara el científic amb l'artista, ja que aplica el concepte de geni a la inducció que per a Gener — com per a Hume — necessita de la imaginació per crear les seves teories.

Darrere de la discussió i l'assumpció de Gener del positivisme hi ha la pregunta sobre la mateixa naturalesa de la filosofia. Es qüestiona, com ja havia fet Comte, si aquesta es dissol en la ciència inductiva o bé continua autònomament. Cal no oblidar que la ciència inductiva de tall positivista no es limitava a les ciències pròpiament dites, sinó que tenia una visió comprensiva de la realitat: «Así ha venido a imponerse, aun en las llamadas Ciencias Morales, una Filosofía naturalista positiva que va de lo particular a lo general, de la observación de los hechos a la ley, por inducción. Taine, Littré, Renan, son los que expresan los diversos matices de esta Filosofía del siglo» (Gener, 1897a, p. 334). Aquesta filosofia positiva ha d'estar amatent a les novetats de la ciència. Apunta a noves teories, com la ciència «novíssima» de l'inconscient i la de l'energia interna del ser que Renan reivindica, i es refereix a la telepatia o a l'hipnotisme.

Potser el més recalable del text i de l'evolució del pensament de Gener (1897a, p. 336-337) a *Amigos y maestros* és l'anàlisi que fa del mecanicisme al qual apunta com a causa de la formulació i imposició de la idea d'igualtat que s'origina en Rousseau. «Así, se formuló un Hombre tipo, según Rousseau, y se creyeron todos iguales al tipo formulado». La igualtat malentesa va provocar que es considerés que tothom servia per a tot i com a conseqüència: «Con iguales derechos, triunfaron los más astutos», que eren els qui van ser capaços de desenvolupar-se en el sistema capitalista que ha portat a què els poderosos siguin els rics. Tornant al tema de l'*Struggleforlifer*, s'adona que aquests són precisament els immorals. Per això afirma que «los valores han caído en poder de los malvados». Tot això porta a la recuperació de l'ascetisme i a la proliferació de les tendències que neguen la vida. També hi ha els anarquistes, nihilistes, pessimistes, etc. Amb un to similar al de *Literaturas malsanas*, afirma que la joventut torna a abraçar el cristianisme i els seus valors:

Los jóvenes que se dedicaban a las letras fingían extasiarse ante el gozo perfecto de los frailes mínimos, y discutían seriamente su régimen ascético como el único medio de salvación del Hombre, mientras comían *bisteads* con trufas o *au beurre d'anchoes*. [...] El ángel Gabriel bajó a la Tierra, a hacer sus confidencias a las *cocottes* de segundo orden. (Gener, 1897, p. 340)

És en aquest moment que deixa enrere el mecanicisme determinista i troba la solució a la situació en la teoria de la vida ascendent, en «la apoteosis de la voluntad», que portarà a la Humanitat no només a adaptar-se sinó a lluitar per la vida i millorar-la. Per això es necessiten lideratges: «La Humanidad debe ser representada por los *Súper hombres*, por los Genios. He aquí el nuevo programa» (Gener, 1897a, p. 342). Expressa un considerable optimisme sobre el futur, ja que creu que s'ha assumit part del seu ideari. Defensa que la humanitat ha acceptat l'evolució com la llei més general, que s'ha assumit el constant canviar de les coses i opina que aquesta evolució s'ha de fer mitjançant un progrés continu sense estralls ni revolucions (1897a, p. 337). En conclusió, des del punt de vista filosòfic, la situació per afrontar el segle XX convida a l'optimisme:

La verdad se anuncia hoy imponente. Darwin y Spencer con las leyes de la evolución dictan la ley. Taine y Renan que anunciaron la supremacía de la vida y la aristarquía de la inteligencia se imponen. Guyot [Guyau] protestando de los pesimismos con su teoría de la Vida intensiva y extensiva, Carlyle con su culto a los héroes, Emerson con sus representantes de la Humanidad, Nietzsche con los Super-hombres, e Ibsen pronunciándose contra las decisiones de las mayorías

en el sufragio universal¹⁹⁷, con la igualdad de voto, vienen a dar, por convergencia, la doctrina que ha de reinar en el siglo XX.¹⁹⁸ (Gener, 1897a, p. 342-343)

En aquest sentit, es percep la separació cada cop més palesa i significativa entre el que és —l'anàlisi de la situació— i el que hauria de ser que ja no s'indueix de la realitat sinó que es va convertint en un desig, en un haver de ser emancipat de l'ésser. Per altra banda, aquest desig, aquest haver de ser emancipat de la seva fonamentació en l'observació de la realitat, pot ser qualsevol cosa i parteix de les forces creadores de l'individu. En aquest sentit, prefigura el biaix de Gener cap a la literatura. Per això, cal el concepte de superhome i la reivindicació del de *voluntat* o fins i tot de *geni*, ja que aquest no deriva necessàriament del medi, sinó que, en cert sentit, és una estructura superorgànica, atès que és capaç de transformar-lo. El determinisme mecanicista, en un medi cada cop més advers, ja no serveix per promoure el progrés, la millora de vida i de la societat.

10.6. Repercussions de *Amigos y maestros*

Para los imbéciles, todo lo que es claro, firmemente trazado, y que no admite por esta razón más que una sola interpretación, es vulgar y pedestre; consideran como profundo todo lo que no tiene ningún sentido y puede, por consiguiente, recibir todas las interpretaciones imaginables; el análisis matemático es para ellos pedestre, la teología y la metafísica son profundas; pedestre es el derecho romano, profundas son la Llave de los sueños y las profecías de Nostradamus. (Nordau, 1902a, p. 95)

Sense ànim d'exhaustivitat, remarcarem algunes mostres de la recepció d'*Amigos y maestros*. En primer lloc, a la *Revista Contemporánea* es fa una ressenya molt negativa en què es repeteixen idees que ja eren presents a les crítiques a *La muerte y el diablo*. Esmenten els «descuidos gramaticales» i li retreuen que «se empañe en sostener ideas que pugnan con las admitidas en nuestro país», fet que li impedeix tenir més lectors («Boletín bibliográfico», 1897, p. 336). A la revista Gedeón parodiien el seu estil i els errors escrivint la frase següent: «Hará que Morte reste *ebahido largo tiempo arpentando a grandes pasos la sala de redacción de El liberal*. Este pequeño *parágrafo* servirá para probar a don Pompeyo que hemos leído el libro y que algo se nos ha pegado». Tot i això li reconeixen que és un bon llibre de divulgació i que «el modernismo de D. Pompeyo Gener es el de

¹⁹⁷ En aquest fragment, que repetirà a d'altres llocs com a *La Historia de la literatura*, compara el superhome, Carlyle, etc., amb la concepció de l'heroi de Gracián explicada en el llibre homònim.

¹⁹⁸ Maria Dasca (2016, p. 65-66) entén que la relació del superhome Nietzsche amb Carlyle i els homes representatius d'Emerson porten a una concepció del geni «caracteritzat per la voluntat de poder i d'un amoralisme pròxim al del criminal».

las personas decentes y cultas, no el de los golfos literarios» («El papel vale más», 1897). Pel que fa a les crítiques favorables, a més de la de *Nuevo Régimen*, és especialment interessant la de Antonio Sánchez Pérez (1897) a la *Ilustración ibérica*, en què elogia el llibre i afronta l'acusació de plagi dels que afirmen que el llibre està copiat de «Eduardo Rod, Julio Lemaître y Bourget». Ell creu que no és cert, però, opina que, si «se demostrase que esas obras no eran suyas, yo ni quitara una tilde a lo que sobre ella he dicho: esas obras me parecen hermosas, bien pensadas, no del todo correctamente escritas, abundantes en grandes ideas y en elevados pensamientos y dignas de la gratitud del lector y del aplauso de los amantes de la verdad y de la belleza» i acaba asseverant que «podrá haber dudas acerca de la paternidad de la obra; pero sobre su indiscutible bondad opinamos todos lo mismo». Va en la mateixa línia la ressenya de *La Época* («Libros nuevos», 1897), en què es disculpa en cert sentit el plagi:

Tratándose, como en estos estudios se trata, de figuras contemporáneas muy conocidas, es difícil la novedad y no nos extraña quo no todo sean rasgos originales en el libro del Sr. Gener, obra, sin embargo, de muy agradable lectura, que muestra la erudición de su autor y da clara idea de los personajes a que se refieren y de lo que representan en el pensamiento contemporáneo, en las artes y en la literatura de nuestro tiempo.

A la mateixa ressenya s'anuncia una segona edició ampliada amb autors catalans i espanyols:

El Sr. Gener anuncia una segunda serie de Amigos y maestros, que contendrá estudios acerca de Eusebio Blasco, Mariano de Cavia, Guimerá, Apeles Mestres, Menéndez Pelayo, Emilia Pardo Bazán, Pérez Galdós, Federico Soler (Pitarra) y otros. / La edición del tomo ya publicado (impreso en Gerona) es muy esmerada y de excelente gusto. («Libros nuevos», 1897)

Sobre aquesta obra també hi cau, com s'ha apuntat, l'allargada ombra del plagi. Ruiz Contreras (1931, p. 178) l'acusa d'haver escrit el llibre amb «retazos de LES CONTEMPORAINES de Jules Lemaître». Acusació que atribueix a Ricardo Fuentes, que va publicar un article demostrant-ho a *El País*, extrem que no s'ha pogut comprovar. El mateix plagi el denuncia Juan Rana (1897), que deu tractar-se d'un pseudònim que coincideix amb el títol de la revista i que recrea el del cèlebre actor Cosme Pérez, que ha estat atribuït a Dioniso de las Heras, director de la revista:

JUAN RANA cree que *La muerte y el diablo* es la obra filosófica más valiosa de cuantas del mismo género se han escrito en España de cincuenta años a esta parte, y encuentra, según su humilde parecer, muy justificados los elogios que de ella hacen Littré, en el prólogo de la misma, y Menéndez Pelayo en el tomo tercero de *Los heterodoxos españoles*.

Àdhuc es mostra tolerant i comprensiu amb l'estil i els errors formals dels seus textos, tot indicant que l'important era el que es deia més que no el com. Ara bé, no li perdona els

plagis a l'obra de Lemaître que demostra amb proves que semblen inqüestionables. També apunta altres plagis com els de «*Las ideas morales del tiempo presente*, de Eduardo Rod, y los trabajos críticos de Bourget y Lemaitre, puede el lector curioso proseguir la tarea que nosotros hemos comenzado con tanta pena» (Rana, 1897). Cal recalcar que, a diferència d'altres acusacions de plagi anteriors, en aquest cas Gener no les rebatrà.

10.6.1. Juan Valera contra el superhome

Potser la crítica més destacable, tant per l'extensió com per l'entitat del crític, és la de Valera. Té interès no només per l'enfrontament amb Gener, sinó també per copsar la reacció d'alguns intel·lectuals espanyols a les idees noves. La relació entre l'escriptor i Gener va ser habitualment de respecte mutu i, generalment, de crítica respectuosa per part del primer. Vall i Solaz (2018, p. 201) refereix que «Hina ha resaltado ya que “el belicoso literato bohemio Pompeyo Gener había provocado desde hacía tiempo un ataque de sus adversarios castellanos” poniendo como ejemplo una carta de Valera a Marcelino Menéndez Pelayo del 16 de septiembre de 1887, en que, a raíz de Herejías, propugna: “Es menester caer sobre él”» Vall i Ontiveros (2012a, p. 203) estudia amb detall la relació entre els dos autors. Des de les primeres crítiques a *Herejías* fins a l'article dedicat a *Amigos y maestros* i el posterior sobre *Inducciones*.

Valera titula l'article «El superhombre con ocasión del libro de Pompeyo Gener titulado *Amigos y maestros*», publicat el 1897 a *La España Moderna*. Comença el text referint-se al regionalisme i a la importància que atorga a les obres literàries o filosòfiques de qualsevol lloc sempre que estiguin escrites en castellà. Per això diu que, tot i que no ha llegit ni *Herejías* ni *La muerte y el diabló*, voldrà analitzar *Amigos y maestros*: «Y aunque sea en cifra y resumen, por no tener lugar ni tiempo para más, voy a dar aquí alguna noticia de dicho libro, tratando de realzar las elevadas prendas de pensador ingenioso, de escritor elegante y fácil y de persona docta y discreta, que ha mostrado el autor al componerle» (Valera, 1897, p. 73). Destaca de l'obra que tots els autors estudiats menys Bartrina són francesos i es queixa del fet que Gener els elogia, segons ell, desmesuradament encara que comparteix l'admiració sobretot per Renan i Víctor Hugo. Després, procedeix a analitzar l'últim capítol del llibre i la idea de l'adveniment del superhome. Opina que els homes superiors dels quals parla Gener no són pas millors que els humans extraordinaris d'altres èpoques i posa com a exemple la que va des de 1480 a

1580. Valera (1897, p. 79) entén que malgrat els descobriments dels contemporanis, això no portarà a l'adveniment del superhome:

Y si entonces (s. XVI) no se creyó que iba a surgir de enmedio de la triunfante humanidad un ser exquisito y perfecto a quien llamásemos el superhombre, menos razón hay de creerlo ahora porque Renán escriba la novela sentimental titulada *Vida de Jesús*, porque haya ferrocarriles y alumbrado eléctrico, y porque se inventen las máquinas de coser y las bicicletas.

Un cop ha discutit l'adveniment del superhome, addueix arguments pels quals és contrari a la teoria de la vida ascendent. En primer lloc, argumenta que no vol acceptar que les nacions més desenvolupades siguin les que progressin i que Espanya es quedi enrere. En lloc de reivindicar que Espanya progressa, prefereix posar en entredit l'existència mateixa del progrés:

Cierto que Homero, Herodoto o Hipócrates eran menos instruidos que Víctor Hugo, Taine, Renán y Claudio Bernard, pero, a mi ver, valían muchísimo más que ellos. Por donde yo infiero que el tal progreso substancial y personal, por cuya virtud ha de aparecer pronto el superhombre sobre la faz de nuestro planeta, no ha dado paso alguno desde hace por lo menos cerca de treinta siglos. (1897, p. 81)

La gràcia dels autors antics és precisament que no han realitzat investigacions i que «vemos la espontánea y fresca lozanía del propio ingenio, radiante de luz interior, a par que maravillosamente ilustrado por el numen» (1897, p. 82). Contra la reivindicació de la diferència entre humans de Gener, reclama la igualtat pregonada pel cristianisme i la Revolució Francesa entenent aquesta igualtat com constitutiva de la naturalesa humana i anterior a les evidents diferències entre éssers humans: «Es la igualdad radical y esencial de la naturaleza humana, con los derechos y deberes que de ella nacen y que en ella se fundan, con tal evidencia, que basta el sentido común para que la reconozcamos» (Valera, 1897, p. 83). La humiliació la pateix el cristià quan es comunica amb Déu, però no si es compara amb les altres criatures. De fet, Valera reivindica l'humanisme cristià asseverant que «el alma de la más cuidada criatura humana puede elevarse, cuando no por inteligencia, por amor, hasta el Ser divino; puede subir al cielo y sentarse, como se sentó Francisco de Asis, en el trono en que se sentaba Lucifer antes de su caída» (1897, p. 84). Ja es veurà que Gener coincidirà amb Valera en la reivindicació de l'amor vinculada a Sant Francesc.

Valera es mostrarà contrari a l'aristocratism de Gener i encomiarà el sufragi universal. De fet, es pregunta d'on dedueix Gener que l'evolució ens portarà a l'adveniment dels superhomes o de l'aristarquia ja que ell mateix admet que són els «astuts» els qui

actualment lideren la humanitat. En aquest sentit Valera apunta cap a la contradicció, ja apuntada, que recorre tota l'obra generiana entre les lleis inexorables del progrés i la realitat. A més, tenint en compte que Gener rebutja la revolució com a possibilitat, replica:

No veo, pues, que estén cerca el advenimiento y el triunfo del superhombre, ya que, según el señor Gener, son una caterva de majaderos, criminales y bellacos los que triunfan, se encaraman y lo gobiernan todo, mientras que los superhombres andan por ahí desperdigados, con poquísimo dinero, sin poder y sin influjo, y tal vez haciendo observaciones y experiencias y escribiendo libretos que casi nadie lee. (Valera, 1897, p. 87)

Per a Valera, el que vindrà en un futur no serà el superhome, sinó precisament el contrari, una tendència a la igualació. El progrés portarà a la igualació dels éssers humans i no a una diferenciació: «Un adelanto indefinido en la marcha del linaje humano, no puede llevarle sino a la aproximación de la igualdad, y no a que unos individuos desciendan del grado en que hoy se hallan, y a que se conviertan en superhombres los individuos más selectos» (Valera, 1897, p. 89).

Aprofundint en el desenvolupament de la idea igualitària, manifesta que li agradaria que, en tot cas, l'adveniment del superhome fos universal i que tota la humanitat esdevingués sobrehumana, no només uns quants. «Caso muy diferente será, y satisfactorio para todos, si la otra faz de la profecía es la que se cumple: esto es, si todo el linaje humano, sin excepción, se convierte en superhumano. Quiera Dios que así sea» (Valera, 1897, p. 90). De fet, l'objectiu és el mateix que proposa Gener, que no Nietzsche, ja que aquests superhomes han de liderar la societat i fer que participi tota ella del progrés. La conclusió de l'article confirma que Valera, de fet, no creu en el progrés: «El superhombre era más superbombre hace dos mil o tres mil años que en el día» (Valera, 1897, p. 91). Admet que hi haurà invents que ens facilitaran la vida, però no entén que això impliqui una superació de l'ésser humà. Acaba el seu text afirmant: «Lo que es de las habilidades de Sarah Bernard y de los ingeniosos escritos de Juan Richepín, aunque yo los celebro porque me deleitan y me encantan, no me atrevo á inferir que dicha aparición esté próxima» (Valera, 1897, p. 93).

De la crítica que en fa Valera es pot deduir que l'oposició a Gener, malgrat algunes concessions o *captatios* més o menys benintencionades, és total i es basa en tres aspectes: en primer lloc, una anàlisi des d'una perspectiva nacionalista que el titlla d'autor forà a qui només importa el pensament francès. En segon lloc, el rebuig a les crítiques a la nació espanyola i el menyspreu pel progrés tècnic. Per últim, la reivindicació del cristianisme.

Cal destacar, en la part de coincidències: primer, l'oposició entre l'adveniment del superhome, l'aristocràticisme i l'amor cristià; després la vinculació del pensament de Nietzsche i el de Carlyle i, en tercer lloc, el reconeixement per part de Valera que Gener està parlant del superhome nietzscheà, fet que no admet Sobejano. Per acabar, cal destacar que Valera utilitza el text de Gener més aviat com a pretext per defensar algunes de les seves idees forçant algunes contradiccions que no són gens nítides en el text de Gener, com vell-nou, Espanyol-estranger, aristocràticisme-socialisme democràtic, etc.

Gonzalo Sobejano, com s'acaba d'apuntar, es referirà també a *Amigos y maestros*, ja que és una de les referències primerenques al superhome i a Nietzsche. Opina que Gener en aquell moment només deuria conèixer *El cas Wanger* i la *Genealogia de la moral* i li retreu posar Nietzsche «en constel·lació tan promiscua» quan el compara amb Carlyle, Emerson... (Sobejano, 2004, p. 160). Creu que Gener no ha entès correctament la dimensió del concepte de superhome, atès que obvia aspectes que a ell li semblen fonamentals: «Del imperativo de “forjar” al superhombre, del dionisiaco empuje que a éste lleva a afirmar el retorno eterno de las cosas todas con la consciencia de su “amor fati” y la inocencia de sus instintos, de la voluntad de poderío como esencia de la vida, nada o muy poco sabe Pompeyo Gener» (Sobejano, 2004, p. 161). Per tot això, creu que el 1897 Gener encara no es pot analitzar com un seguidor de Nietzsche sinó que el seu pensament és més aviat un «eclecticismo de sello positivista dentro del cual cumple Nietzsche papel de intruso semidesconocido, tardío y recibido con abuso de confianza» (Sobejano, 2004, p. 160).

Per últim, tal com indica també Sobejano (2004, p. 174), recalcar la importància que confereix Jufresa (2013, p. 73) al concepte de vida ascendent generià i la influència que exercirà sobre la literatura catalana: «La moral de la vida ascendent, tal com Gener la interpreta en consonància amb la seva fe en el plaer (més dionisiac que utilitari, d'altra banda) prepara l'allau d'erotisme que inunda la novel·la i la lírica espanyoles, i també la catalana, al tombant del segle XX».

BLOC 6. Ruïna i «Avant sempre!» (1897-1906)

1. Barcelona és bona si la bossa no sona?

Las empresas difíciles le atraen; pierde dos veces su fortuna. Y pasa de la holgura señorial a vivir del exclusivo producto de su pluma. (Pagano, 1901a, p. 101)

Es pot afirmar que les dificultats pecuniàries del nostre autor a partir de més o menys el 1898 van influir crucialment en la seva obra, la vida i ha influït en la visió que n'han tingut els seus biògrafs. Cal preguntar-se, doncs, què va passar crematísticament, quina era la seva situació econòmica i per quin motiu es va arruïnar. Ja s'ha apuntat que sembla que Gener estava acostumat a gastar amb desmesura (Mestres, 1929, p. 102), però s'analitzaran les seves fonts d'ingressos, s'explicarà la pèrdua de la xarperia i de les terres i s'aportaran algunes consideracions sobre el canvi que va patir la seva situació econòmica.

Més o menys cap al 1896, l'època en què Aguilaniedo va ser a casa de Gener, va esclatar una disputa econòmica. Hi ha diverses cartes de l'any 1896 que documenten aquest conflicte que sembla ser el detonant de la pèrdua de la xarperia. Hi ha cinc cartes de Federico Soler, tres de Conrado Cabrera i una del llogater Francisco Cabot, comprenen les dates entre el 23 de juliol i el 12 de desembre de 1896. (c.9-10). Segons sembla, la xarperia i el pis de l'entresol del carrer Petritxol n. 2, estaven rellogats a un tal Federico Soler (homònim de Pitarra, que havia mort l'any anterior) el qual, segons es pot deduir, feia partícip dels guanys a Gener. A l'última carta del 5 d'octubre, li diu que vol rescindir el pacte i tornar-li la botiga, però per fer aquesta rescissió li demana que li pagui un deute. L'empleat de confiança, Conrado Cabrera, es queixa en una carta del 22 d'octubre, que el senyor Soler s'està quedant una part dels beneficis i venent béns de la farmàcia, a més explica que està convertint la xarperia en «un prostíbul» (AHCB: c.9). Posteriorment, hi ha una altra carta on explica que Soler reclama un deute molt alt com a condició per marxar. L'última carta sobre l'assumpte és de Francisco Cabot, el propietari, que reclama el preu del lloguer que fa tres mesos que no rep (AHCB: c.9). En tot cas, tot sembla indicar que per pagar aquests deutes, etc. va haver de traspasar la xarperia. Podria ser que del traspàs de la xarperia en tragués diners que el podrien haver ajudat a subsistir un temps. De tota manera, perdrà la seva principal font d'ingressos i el seu domicili fix a

Barcelona.¹⁹⁹ L'any 1903 apareix un anunci a *La Vanguardia* on s'anuncia el «Jarabe pectoral del doctor Woom» i es comenta que és en dipòsit a la «Antigua Jarabería Gener» («Tos, bronquitis», 1903); podria ser que aquest «Antigua» signifiqui que en aquesta data, el traspàs ja s'havia realitzat. L'observació de Mestres (1929, p. 103) al respecte pot reforçar la hipòtesi sobre els fets: «A tot això la xaropèria entregada, a mans mercenàries, començà a anar de baixa, a produir més *gastos* que ingressos —no per a tothom, certament— fins que es veié obligat a desfer-se'n quedant-se, com qui diu, amb la roba a l'esquena».

També s'ha referit (Bloc 3, cap. 3), que Gener va heretar unes terres de les quals obtenia rendes i que periòdicament rebia cartes del masover, Francesc Vidal, el qual li feia trameses de vi i d'altres coses. L'última carta on es refereix la tramesa de vi és del 2 de març de 1901. Posteriorment, en una carta del 1909, el fill de Francesc Vidal ja posseeix les terres. Per tant, sembla que en algun moment entre aquestes dues dates, va perdre les terres o les va vendre. En el mateix sentit, cal ressaltar una notícia que Gener (2007a, p. 307) situa cap al 1899 a *Mis antepasados y yo*: «Con motivo de un pleito promovido por unos parientes, pleito que me causó casi la ruina, determiné de nuevo volver a Barcelona para liquidar el resto de mi fortuna»

S'hi refereix també Gener en una entrevista del 1916 a la revista *Esfera* responent a la pregunta sobre els beneficis de les seves publicacions:

—Nunca me preocupe de esto. Ya le he dicho que yo era muy rico. Tenía en París un piso estudio que podía competir con el de los príncipes. Unos parientes estafalarios, durante una temporada que yo estaba en Ámsterdam, por medio de unos chanchullos ignominiosos, se adjudicaron mis haciendas por nada... Yo, de buenas a primeras, me encontré con el día y la noche, mejor dicho, con la noche sólo, porque siempre he sido muy poco madrugador. (Carretero, 1916)

A l'entrevista que li fa Barango Solís (1914) per a la *Unión ilustrada* de Màlaga, prefereix ocultar la seva pobresa i explicar la tornada a Barcelona d'altres maneres: «Por cierto que tuve que regresar a primeros de siglo, porque estaba tan bajo el cambio, que aquí me costaba menos de la mitad el imprimir mis libros».

S'ha trobat al fons Gener (c.9) un rebut de 1906 que mostra que estava venent les seves pertinences per falta de diners. Així doncs, es pot deduir que Gener fins al 1898 va gaudir

¹⁹⁹ De la recerca al padró, molt fragmentari, no n'hem pogut extreure informació significativa sobre quan va deixar el domicili de la plaça del Pi.

d'una certa estabilitat econòmica amanida pels seus diversos negocis i transaccions que li permetien dedicar-se a les seves afeccions i, en particular, viatjar. A partir del 1898, la seva vida quedarà marcada per les urgències econòmiques i per l'imperatiu d'aconseguir ingressos. Les seves constants denúncies de la situació dels intel·lectuals a Espanya i Catalunya a *La Mort et le Diable* es van confirmar en la seva figura, ja que a partir d'aquell moment va passar per moments de misèria econòmica que li van impedir desenvolupar el seu pensament, va haver d'escriure molt, fer reedicions, etc. i, a més, es van malmetre moltes de les seves amistats. L'imperatiu de mantenir-se i la voluntat de seguir amb el tren de vida el van portar a haver de publicar el màxim d'articles i llibres possibles, fet que podria justificar algunes publicacions com per exemple la *Historia de la literatura* i potser alguns plagis. Gener s'hi refereix però amb il·lusió i optimisme: «Mi ruina no me espantó. Con algunas obras de arte de mi estudio, llegué a reunir cincuenta mil francos y me dedicué a escribir activamente» (1916, p. 24).

La pèrdua de la xaroperia va implicar la pèrdua de l'habitatge habitual a Barcelona que era a l'entresol de sobre. Gener va viure a partir d'aquell moment en diferents llocs, tot i que les informacions són de vegades contradictòries. Màrius Verdaguer (1957, p. 19) aporta una llista de domicilis: «Un pisito alto y reducido en una casa moderna, situada en la calle de la Diputación entre Bruch y Gerona, que le cedía desinteresadamente el coleccionista Francisco Cabot y Rovira; un cuartijo en el último piso del Hotel Peninsular en la calle de San Pablo; una habitación interior en la calle de las Euras, junto a la Plaza Real». A l'allotjament de Diputació s'hi referirà el 1917 a *La taverna intel·lectual*: «Per això em vaig veure obligat a llogar un tercer pis en el carrer de la Diputació, casi cantonada amb el carrer del Bruc, a on vaig dipositar els objectes i documents que em quedaven de la meva família» (Gener, 1917c, p. 1). Al mateix pis s'hi referirà Joan Ventosa i Roig (1946) en el text que va escriure des de l'exili, en què recorda que Gener va evitar elegantment que pogués entrar i veiés la pobresa del domicili. Més endavant, s'explicarà amb més detall on va viure els últims anys de la seva vida.

2. Pompeu Gener i el Modernisme

La pretendida fortaleza espiritual y moral en unos e intelectual y física en otros, es una ilusión, un delirio, decadencia pura; y la singularidad en la mayoría de los casos no es más que una manifestación de impotencia, porque no pudiendo llamar la atención por la virilidad, por la lógica, por el pensamiento, por la creación artística, por la sinceridad, etc. la llaman o pretenden llamarla por lo extravagante y ridículo. Por eso casi todos los decadentistas impotentes para la vida y para el arte emocional visten y peinan con extravagancia para llamar sobre su persona la atención que no pueden lograr de otra suerte. Son... los modernistas. (Urales, 1977, p. 190)

La relació entre Gener i el Modernisme ha estat força estudiada. En primer lloc, per Consuelo Triviño en el llibre ja citat, del qual s'ha manllevat el títol d'aquest apartat, i en altres treballs (1995, 2005, 2009). També s'hi ha referit Vall Ontiveros (2012a, p. 182) i en diverses parts de la seva tesi com, per exemple en l'estudi de les relacions amb Rusiñol. També són importants els estudis sobre la revista *Joventut* com els de Pla, Marfany i darrerament la tesi d'Imma Farré (2016) titulada «*Joventut*» (1900-1906) i el darrer *Modernisme*. Per altra banda, Eduard Vallès (2014, 2015) i Francesc Quilez (2016, 2018) han estudiat diversos aspectes relacionats amb el Modernisme o bé amb Picasso i Casagemas. També Joaquim Espinós (2007) ha estudiat la relació de Gener amb *Joventut*, centrant-se en la divulgació del pensament de Nietzsche que es treballarà més endavant. Ja s'ha comentat la participació de Gener en la 3a Festa Modernista.

No cal dir que no és l'objectiu d'aquest apartat aclarir i definir què és el Modernisme, sinó que ens limitarem a recollir i actualitzar els estudis i novetats que s'han aportat sobre la relació de Gener amb aquest moviment. Tots aquests estudis i d'altres que no s'han referenciat mostren l'interès per la qüestió, ja que, segons sembla, hi va tenir relació des dels seus inicis: «Pompeu Gener va estar vinculat des d'un principi al nucli modernista català i freqüentà les tertúlies i les celebracions que es feien al taller de Santiago Rusiñol al carrer Muntaner de Barcelona i des d'aleshores no es deslligà de les activitats i propostes que es posaren en marxa des del grup» (Barón & Marzo, 2017, p. 61). Fuentes Milà (2013, p. 136) considera Gener, juntament amb Maragall i Rusiñol, com aquells que «formaven part del nucli intel·lectual més representatiu de la tendència», que tenen en comú la influència rebuda per Nietzsche, i opina que l'origen del Modernisme va ser el naturalisme des d'on van derivar cap a les influències nietzscheanes (Fuentes, 2013, p. 137), itinerari intel·lectual que transitarà Gener. Cal recordar també la relació personal de

Gener amb Ramon Casas (Barón & Marzo, 2017, p. 70) que explica a *Mis antepasados y yo* (Gener, 2007a, p. 349-355). Tot i aquestes relacions, Josep Maria Domingo afirma que, quan Gener topa amb el Modernisme el 1892, era ja «una vella glòria» (Broch, Cassany, & Domingo, 2013, p. 183), i tenint en compte que Els Quatre Gats es van inaugurar el 1897, quan Gener tenia ja 51 anys, és molt probable que Gener acomplís sobretot una funció legitimadora dels pensaments moderns.

Triviño (2000b, p. 80) destaca especialment que «el papel de Gener en el proceso modernizador de la Península es mucho más importante de lo que parece. [...] Sirviendo de puente entre dos culturas [París i Barcelona], se adelantó en muchos aspectos a los modernistas». En aquest sentit, exerciria com a pioner de la transformació modernista que en alguns moments es confon amb el regeneracionisme; les seves idees «crearon el caldo de cultivo de lo que conocemos como modernismo». Més endavant, en el seu estudi sobre la influència de Gener a la cultura sud-americana, Triviño (2000b, p. 140) es reafirmarà en els seus punts de vista apuntant que «el deseo de combatir las limitaciones del medio provinciano que dejaba atrás, hacen que se le considere, sin duda, el introductor del modernismo en España». També Valentí Fiol (1973, p. 166) caracteritza Gener com un dels grans noms del primer Modernisme català, juntament amb Maragall, Casellas, Cortada, Brossa, Rusiñol... Tot i que Casacuberta opina que és «tangencial del Modernisme» (Castellanos & Marrugat, 2013, p. 63); apunta la relació estreta entre Gener i el moviment modernista dels anys 90 (de la qual ja se n'ha parlat al capítol sobre la 3a Festa Modernista), relació que confirma Vall i Ontiveros. No hi ha dubte que, a més de participar a les festes modernistes, formava part de la tertúlia del «vell Cau Ferrat» (Casacuberta, 1997, p. 98). Caracteritzat amb l'aura bohèmia que el distingirà fins al final dels seus dies, és protagonista d'algunes anècdotes:

No se'n coneixen gaires detalls: només que els brindis van tornar a derivar cap a una mostra de poesia jocosa una mica pujada de to i amb al·lusions a la Verge Maria, que algú amb ganes de continuar la broma va cridar «anatema!» i que tot plegat es va resoldre, enmig de la gresca general, amb la improvisació d'un judici presidit pel tribunal de la Santa Inquisició davant del qual hauria de comparèixer, el 9 de febrer de 1893, dijous llarder, Pompeu Gener, l'autor del treball considerat «impiu». (Casacuberta, 1997, p. 98)

No obstant aquesta vinculació, com ja s'ha apuntat, la diferència conceptual més important entre Gener i els modernistes és la concepció de l'art i la crítica feta a *Literaturas malsanas* d'algunes de les tendències que adoptaven com el simbolisme i sobretot l'esteticisme o *art pour l'art*. Com a exemple, l'humorístic «Un petit Poema

modernista» que havia publicat a *Joventut* (Gener, 1900y) i que reedita a *Pensant, sentint i rient* dedicat a Maeterlinck:

Ja em tenia a mi empipat tant Modernisme, quan un dia, llegint unes poesies d'en Maeterlinck, hi vaig trobar el desllorigador. «Ja et tinc, Maeterlinck —vaig dir—. Oh! I que jo en faré quan vulgui!» Figurin-se que em vaig adonar que al capdavant sols consistia en transmetre les sensacions deslligades, sense formar cap sèrie, ni arribar a cap idea, amb els noms poc ajustats que a l'atzar provoquen. Res! Tal com el que està biga, o el que no hi és pas ben bé tot. / I tal dit, tal fet. Jo que em poso a fer-ne una. I ara vostès diran si és o no ben bé modernista. (1911d, p. 156)

És destacable com identifica l'estil modernista amb no ser-hi tot, és a dir, no utilitzar correctament la raó i no arribar a cap idea, característiques de l'*art pour l'art*. En la versió de *Joventut*, l'article va acompanyat d'uns dibuixos que acompanyen al poema que descriu: «Dibuixant per l'estil dels xicots que tot just comencen a anar a Llotja, i alguna afanada del que fan els anglesos, resseguint les figures negres de blanc, i las blanques de negre amb una ratlla ben gruixuda i veieu-los aquí» (Gener, 1900y, p. 581).

Fig. 9. Il·lustració del poema: «Cólera, poema delicuescent» a *Joventut*.²⁰⁰

²⁰⁰ Vegeu a ARCA: <https://tuit.cat/ld7Jr>

La mostra paròdica de poema modernista és el titulat: «El cólera: poema delicuescent» (Gener, 1900x, 1911d, p. 157-161). En el poema fa un ús exagerat i absurd dels punts suspensius i explica com la pesta va infectant una població i la reacció de la gent, cada estrofa es tanca amb un parell de versos anafòrics: «Sense idea i sense plan. Endavant!». Finalment, tot s'arregla i Gener es permet, fins i tot, una referència escatològica. La ridiculització conscient de l'estil considerat modernista permet que Triviño defensi que, des d'aquest punt de vista, Gener no seria modernista o com a mínim no seria afí a una certa estètica modernista o decadentista: «Los modernistas no buscaban la “utilidad” en el arte, y más bien eran conscientes de su escaso valor, como lo ilustra Rubén Darío en el “Rey burgués”». Tot i això, admet que el concepte de Modernisme és molt difús (2000b, p. 63-64). Argüirà en el mateix sentit Vall Ontiveros (2012a, p. 124), àdhuc afirmant que, des d'aquesta perspectiva, es pot caracteritzar Gener com a antimodernista:

L'art pour l'art, tendència oposada al realisme desenvolupada a partir de mitjans de segle, vulnerava els criteris utilitaristes del positivisme, en funció dels quals l'art no podia deixar de ser un mitjà per a expressar quelcom amb unes arrels indistriablement socials. És per això que s'hi oposa per principi ja des dels articles que publica durant la dècada dels 80. Fins a un cert punt, si es considera el valor de referència que exerceixen molts autors decadentistes i simbolistes finiseculars sobre el Modernisme català, es pot considerar en aquest sentit a Pompeu Gener com un antimodernista.

Així doncs, Gener és Modernista en el sentit que recerca constantment la novetat amb la finalitat de trobar la millora social, però s'allunya del moviment quan valora les idees estètiques. En aquest sentit, Marfany apunta que aquesta és una de les paradoxes constitutives del Modernisme: «Crec, doncs, que cal considerar aquesta oposició esteticisme-vitalisme com una de les més bàsiques contradiccions internes del moviment modernista» (1970, p. 52). En conseqüència, la necessitat de canviar Catalunya i Espanya i regenerar-la a través de l'art, topa, en cert sentit, amb les noves estètiques decadentistes i simbolistes que conceben l'art com una eina incapaç d'exercir aquest canvi. De fet, aquestes contradiccions són les que mostrarà Gener quan analitzi la figura de Rusiñol en un article publicat a *Pèl & Ploma*. Tot relacionant Rusiñol amb les tendències criticades a *Literaturas malsanas* però a la vegada sense estalviar-li elogis pels seus mèrits artístics. S'oposa la bellesa, la puixança de vida, a la tristesa i la decadència:

Por efecto de la potencia artística que es el colmo de la vitalidad; aunque el motivo sea triste, decadente, mortífero, se nos presenta bello, no nos produce depresión alguna, sino una simpática melancolía compasiva y un cierto bienestar, [...] y es que el arte lo sublima todo y que la depresión sólo puede producirla la fealdad, y lo que hace Rusiñol como tendencia podrá ser decadente, pero

como forma y expresión es bello en toda su expresión. (Gener, 1900aa, p. 9) (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 182)

En tot cas, els seus contemporanis el perceben com a modernista també en la mesura que era aparentment antitètic al Noucentisme i oposat a Eugeni d'Ors: «D'Ors destacarà en el horizonte cultural catalán, desplazando la legendaria figura de Gener e inaugurando otro momento en la historia cultural de Cataluña» (Triviño, 2000b, p. 83). També Cuscó i Clarasó (2014, p. 121) entén que són dues maneres enfrontades d'entendre la filosofia, el paper de l'intel·lectual i el catalanisme: «Gener planteja un catalanisme fruit d'un humanisme oposat al Noucentisme orsià». Per altra banda, Jufresa (2013, p. 61) el relaciona amb el Noucentisme per la interpretació que fa del món grec: «Altres facetes, com per exemple la del seu amor pel classicisme grec, en fan un precursor dels valors clarament noucentistes». Aquesta idea la corrobora el mateix Gener en un article en què narra una trobada amb Unamuno²⁰¹ i hi expressa la seva idea de l'hel·lenisme: «Pues yo creo que la moral es el placer, que es signo de aumento de vida y de belleza. Así mi ideal es la admirable civilización helénica del siglo de Pericles, que nosotros sabremos mejorar: partiendo de sus vitales tenencias y con ello hacer una Barcelona bella y fuerte» (1907e, p. 43).

Sigui com sigui, el Gener del 1900 era un intel·lectual amb un cert prestigi a Espanya i a l'Amèrica del Sud, gaudia d'una àmplia cultura i, a més, havia viatjat per Europa. Malgrat que tenia 54 anys, Gener es va relacionar amb les noves generacions de joves modernistes i els influirà sobretot a partir de la seva important col·laboració a la revista *Joventut*, de la qual es parlarà una mica més endavant. Aquesta influència sobre els joves anirà de bracet de la incorporació dels filòsofs vitalistes al seu pensament i especialment de Nietzsche, de qui és introductor a Espanya juntament, entre d'altres, amb Maragall.

²⁰¹ Sobre l'opinió que tenia Unamuno de Gener destaquem que Pérez (1988, p. 148) apunta a *Renan en España* que Unamuno atorgava a Gener el paper de «representativo como caricatura» en una carta a Maragall, fet que li sembla injust i entén que la seva importància va ser força major.

2.1. Els Quatre Gats

En una terra en què només les xemeneies s'enlairen, com diu un amic meu.
Teatres. EMILI TINTORER (Tintorer, 1903, p. 190)

El centre de trobada de diferents generacions de modernistes va ser el bar Els Quatre Gats, fundat l'any 1897 per Pere Romeu amb la col·laboració del seu amic Ramon Casas. Romeu havia treballat com a animador de Le Chat Noir a París (Fontbona, s.d.). La taverna intentava emular l'ambient bohemi i de llibertat artística del seu precedent francès. Segons sembla, Gener, com a membre de la bohèmia i amic personal de molts dels parroquians com Casas o Rusiñol, n'era client habitual. En aquest sentit, cal destacar que la revista *Pèl & Ploma* li va dedicar un número del qual es parlarà més endavant. Una altra mostra de la vinculació de Gener amb el cercle d'Els Quatre Gats és la seva inclusió com a personatge als espectacles d'ombres xineses²⁰² que formen part de la col·lecció Pere Jiménez-Meirén Caralps, que va exposar el MNAC en motiu de la commemoració de l'any Casas. Aquestes figures, realitzades per a una representació l'any 1898,²⁰³ van ser dibuixades per Ramon Casas i articulades pel seu amic Josep Meifrén. Les figures han estat dibuixades amb una evident intenció caricaturesca i s'hi ressalten i exageren les característiques d'alguns dels clients habituals del bar per fer-los recognoscibles. Els personatges representats a les figures que s'han identificat són Àngel Guimerà, Pere Romeu, Miquel Utrillo, Maurici Vilomara, el mateix Casas i Pompeu Gener. En aquest espectacle, Gener és caracteritzat per la seva silueta rodanxona, l'acostumat xamberg i un boc de cervesa a la mà (Quílez, 2016, p. 15). És destacable que, de les nou figures conservades, totes aquelles que tenen braços (n'hi ha una que no en té) en tenen dos que permetien fer diversos gestos en la suposada trama teatral, però la de Gener només li deixa fer el gest de beure del boc que té a la mà. Per tant, d'aquesta caricatura podem deduir

²⁰² Els espectacles d'ombres xineses, a més de tenir molt d'èxit a Le Chat Noir van ser molt populars a la Barcelona de la dècada dels 60: «El fons Amades conserva alguns exemples d'una tipologia d'estampes destinades a donar publicitat als espectacles d'ombres xineses que es representaven a Barcelona al llarg del segle XIX, especialment en la dècada de 1860, i també oferien la possibilitat d'adquirir les figures que formaven part d'aquestes representacions» (Quílez, 2016, p. 3). Segons sembla, Pere Romeu havia practicat prèviament a París l'art de les ombres xineses (Fontbona, s.d.).

²⁰³ Nordau (1902a, p. 26), per tal de ridiculitzar aquest tipus de representacions, en fa una descripció que pot ser il·lustrativa: «Los innovadores van al cuarto de los niños y se apoderan del teatro *Guignol* para representar en él, con destino a los adultos, comedias que dentro de una nota artificialmente inocente, revelan o esconden un sentido con pretensiones de profundo, y para hacer desfilar las sombras chinasas que perfeccionan con notable talento e ingeniosidad; figuras graciosamente dibujadas y coloreadas se mueven sobre fondos con sorpresas luminosas, y estos cuadros animados hacen visible el curso de las ideas de una poesía recitada con esta ocasión por el autor, de cuya poesía un piano trata también de hacer sensible para el oído el sentimiento fundamental».

que Gener podia ser satiritzat sobretot per tres característiques: la forma extravagant de vestir, la seva gana i el seu gust per la cervesa. Les imatges de les figures es poden veure al catàleg de l'exposició que es troba a la xarxa amb el detall del seu funcionament a les pàgines 24-27.²⁰⁴

També està documentada la presència de Gener uns anys més tard, el 1908, en l'exposició de caricatures en fusta que va realitzar el dibuixant Lluís Bagaria. Al costat d'altres personatges com Utrillo, Oller, Casas, Borràs i un llarg etcètera, es troba una caricatura en fusta de Gener, «elegante y magnífico, meditando una bella fantasía» («De Arte. Exposición Bagaria», 1908)

2.2. Picasso i Casagemas

La relació entre Gener i Casagemas ha estat documentada sobretot a partir del retrat que el pintor li va fer a Gener com a comte-duc d'Olivares imitant el quadre de Velázquez. Aquest retrat va ser exposat a Els Quatre Gats cap a finals de juliol del 1900 (Vallès, 2014, p. 115). El quadre forma part del llegat del pensador que posseeix el MNAC. Gener (2007a, p. 344) s'hi refereix a les seves memòries:

Pagano [León] tomó la costumbre de llamarme «Capitán». Esto indujo al joven pintor Casagemas a exponer una caricatura en la cual aparecía yo montado a caballo, con chambergo y media armadura, por el estilo de los personajes que trasladaba a la tela tan genialmente el gran Velázquez; a lo lejos veíanse varios jóvenes vestidos a la usanza del 1640 y debajo un letrado que decía: «El Capitán de los cadetes de Cataluña».

Encara que, com es pot observar en el retrat, la descripció no és exacta, no cal dir que per a Gener el quadre era prou important per conservar-lo tota la vida.

²⁰⁴ Vegeu: <https://tuit.cat/ubsmmp>

Fig. 10: Carles Casagemas, *Pompeu Gener com a comte-duc d'Olivares*, cap a 1899. Museu Nacional d'Art de Catalunya, llegat de Pompeu Gener, 1920. © Museu Nacional d'Art de Catalunya

Tal com explica Quilez (2018, p. 140), aquest retrat està inspirat en la fantàstica i acurada disfressa que va portar Gener a la festa al Teatre Líric, organitzada pel Círculo Artístic de Barcelona, en què es va vestir de Marquès de Pescara a la batalla de Pavia. Se'n parlarà més endavant.

L'amistat amb Casagemas el va portar també a conèixer Picasso. Segons Vallès (2014, p. 118), va ser Casagemas qui deuria presentar-los. A més, aporta un testimoni d'una carta enviada als germans Reventós el 25 d'octubre de 1900 on comenten que han quedat amb ell a París: «En Peyo es aquí i el dia que va arribar ens va enviar [a Casagemas i a Picasso] una neumàtica [invitació] donant-nos cita pel punt de la mitja nit a la cerveseria d'en Ponset, sense armadura. Hi vam passar una hora, ens va convidar a cervesa i *sandwichs*» (Vallès, 2014, p. 118). La relació entre ells no la podríem anomenar d'amistat, però sí que es pot percebre com els joves artistes s'emmirallaven en els vells intel·lectuals per aprendre'n. Aquesta barreja d'intel·lectualitat, bohèmia i diversió que caracteritza els clients de Els Quatre Gats, era sens dubte atractiva per a Picasso i Casagemas. Encara a la mateixa carta: «L'endemà ens vam reunir al petit Pousset, que no és a can Pousset, i tots agafarem lo pet. L'Utrillo feia rodolins d'auca, en Peyo cantava *seguidillas* en llatí collunudes, en Picasso feia ninots i jo escrivia versos de 11, 13 14 i més síl·labes. Tot plegat ho vàrem enviar a en Marquina dins d'un sobre [sic]». L'element lúdic de l'art, reivindicat en els escrits per Gener i tant important en les avantguardes, es palesava tant en les obres com en les experiències viscudes.

L'interès de Picasso per Gener es va manifestar en dues vessants. Per una banda l'estètica, ja que Gener era un dels personatges singulars de la Barcelona de l'època, la seva forma de vestir (amb xambergs, capes, etc.) i els seus hàbits bohèmics van interessar a un jove Picasso que el va retratar diversos cops. Referint-se al retrat MPB 110.240 Fig. 11, Vallès (2015, p. 77) assereix: «Tot plegat li conferia un aire aristocràtic, com corresponia al qui era un dels modernistes de primera hora i part de la branca més cosmopolita d'aquest moviment». Es conserven dos retrats acabats i uns altres quatre en forma d'esbós.

Fig. 11.: Pablo Picasso. *Pompeu Gener amb xamberg*. Barcelona, 1899-1900. Tinta a ploma i aiguada sobre paper: 8,4 x 7,8 cm. Museu Picasso, Barcelona. Donació Pablo Picasso, 1970. MPB 110.240. Fotografia: Fotogasull²⁰⁵

L'altre vessant que va interessar a Picasso de Gener és el relacionat amb el pensament de Nietzsche. Quan Picasso ja era a Madrid i era el director artístic de la revista *Arte Joven*, s'hi va incloure una crítica elogiosa de l'última obra de Gener, *Inducciones*, escrita per Camilo Bargiela. En aquesta crítica s'aclareix quins aspectes poden trobar atractius els artistes joves en el vell Gener: «Lo que más me seduce en el escritor catalán es el espíritu

²⁰⁵ Vull agrair a Núria Solé i a Raquel Revuelta del Museu Picasso la seva ajuda i amabilitat.

sano que informa sus elocubraciones y el ambiente de juventud que se respira en sus escritos» (Bargiela, 1901). L'escriptor cita alguns fragments de *Inducciones* i elogia l'autor per la seva capacitat de donar una interpretació pròpia a les idees alienes:

Esta claridad dimana indudablemente de que el Sr. Gener no es de esos filósofos de refilón —y perdonen la palabra— que patinan sobre las cuestiones sin penetrarlas. Las ideas que analiza el escritor catalán se las asimila, las convierte en carne espiritual antes de explicarlas con nuevos matices y tendencias progresivas; estúdiense si no las disquisiciones filosóficas y sociales contenidas en *Inducciones* para convencerse de la verdad de lo aseverado. (Bargiela, 1901)

3. Inducciones (1901)

Mis estudios fueron dándome principios sólidos para fundar mis propias convicciones; tan así es que, desde entonces, jamás tuve que pensar en variar mi juicio sobre el particular.
HITLER (2004, p. 62), *Mi lucha*.

Inducciones va ser publicat a finals del 1900. Tot i que a la portada hi diu que va ser publicat el 1901, al colofó s'apunta que va ser imprès els mesos de setembre i octubre de 1900. La ressenya de *La Vanguardia* sobre la publicació del llibre és del 24 de desembre del 1900. Se situa l'anàlisi del llibre en aquest punt del treball —abans de l'estudi sobre Nietzsche— perquè és una mena d'antologia de textos publicats en diferents èpoques. Hi ha estudis del 1875 ençà: «La presente obra es una colección de estudios filosóficos sueltos» (Gener, 1901a, p. 7). En aquest apartat, analitzarem els capítols que conformen el llibre deixant de banda els referits a Nietzsche, que havien estat publicats en bona part a *Juventut* en català i que s'analitzaran a l'apartat següent. Cal destacar que, encara que la majoria de capítols no es refereixen explícitament a Nietzsche, sí que hi és força present. Fins i tot pot semblar que el sentit d'aquesta mena d'antologia és mostrar que Gener és una mena de precursor de Nietzsche. Gener recupera temes com la crítica al cristianisme, la negació de vida, la idea de divinitat, l'ascetisme..., que són tractats pels dos filòsofs i ho fa amb la intenció de destacar les correspondències entre el pensament dels dos autors i l'antiga presència en Gener d'aspectes que després es van relacionar amb Nietzsche.

De fet, tal com expressa en el prefaci de l'obra, entén Nietzsche com un filòsof que ha confirmat les tesis de les ciències experimentals i que ha donat raó a les tesis positivistes: «Su evolución ha venido a dar la razón a nuestro sistema, el positivismo, o, mejor, al método inductivo. Las especulaciones metafísicas se han venido abajo. El último especulador del intelecto, Nietzsche ha dado la razón a las Ciencias experimentales»

(Gener, 1901a, p. 8). Pels principis positivistes, aclareix que es refereix a que «si algo se hunde es que no estaba bien cimentado. Llevando por guía el superior interés humano, la Vida, intensiva, extensiva y ascendente, solo obras vitales puede producir. Si algo aleja, serán solo fantasmas del pasado» (1901a, p. 10). El llibre aprofundeix en un ateisme sense matisos per part de Gener i, al final del llibre, replicant l'estructura de *La Mort et le Diable* i d'*Amigos y maestros*, hi explicarà la seva pròpia filosofia.

El primer capítol del llibre és «El barón de Feuerbach y la izquierda hegeliana», de caràcter divulgatiu i que, tot i et títol, també es preocupa de la dreta hegeliana. El text és breu. És remarcable que no es refereixi a Marx, ja que n'és un important precedent. El segon text és *La dignidad humana y el cristianismo*: tot i que s'indica que va ser escrit a Munich l'any 1875, correspon quasi textualment, només amb una petita modificació al final, a l'article publicat a *La Humanidad* amb el mateix títol el 10 de juliol de 1871 (Gener, 1871c) i, posteriorment, segons la informació de Vall i Solaz, es va publicar a *Ciencia Social* (Gener, 1895b). Gener hi avança algunes idees que seran presents posteriorment a *La Mort et le Diable*, particularment la necessitat de justícia en aquest món, en lloc de remetre-la a una vida d'ultratomba. És destacable l'apologia del treball remarcant que el providencialisme és el que ha encimbellat l'oci místic com “el estado de mayor perfección”. Gener, en canvi, opina: «No es el trabajo pena impuesta, ni producto de un deber, sino una producción, una creación natural, forma y exteriorización de las humanas energías en el individuo sano y fuerte, fuente de placer, multiplicador de la Vida, si se practica espontáneamente en el sentido de las propias inclinaciones» (1901a, p. 39-40). Triviño apunta, sense aportar-ne proves, que arran de la publicació d'aquest text a *La Humanidad* va ser excomunicat:

El cristianismo, tanto católico como protestante o cismático, nos dice Gener, enseña un cielo triste y permite una felicidad extática, si se renuncia a la vida; los moralistas, tienden a suprimir las pasiones para aniquilar el mal. Esto escribía Gener en el periódico *La Humanidad*, en 1871, un artículo que incluye en *Inducciones*. Obviamente fue excomulgado, por atreverse a escribir semejantes críticas. (Triviño, 2000a, p. 96, 2000b, p. 136)

El següent capítol d'*Inducciones*, datat el 1875, està dedicat a la «Morfología de la Idea de la Divinidad en la mente humana». Gener hi desenvolupa un ateisme sense matisos i afirma que els naturalistes alemanys han demostrat la impossibilitat de l'existència de Déu: «Se concibe que, no pudiendo ser creado ni un solo átomo, ni comunicado el más leve impulso exterior, el conjunto, el total, ha existido, existe y existirá siempre, siendo

de consiguente, en el espacio, infinito, y en el tiempo, eterno» (Gener, 1901a, p. 55-56). Seguint la teoria comtiana, situa l'origen de la idea de Déu a partir del fetitxisme i el seu final amb el naturalisme. En la part de conseqüències, continua argumentant a favor de l'ateisme afirmant, tot citant Proudhon, que «Dios es una utopia que la Humanidad no puede ya tolerar por más tiempo» (Gener, 1901a, p. 59), i redunda en la idea que la religió impedeix el progrés i el coneixement de la veritat. Per acabar, es pregunta: «¿Es que la Ciencia destruye el universal misterio, ni que esto se oponga al progreso de la Vida?» (Gener, 1901a, p. 64). La resposta serà negativa, ja que, per a Gener (1901a, p. 65), «formamos parte de un compuesto activo en evolución continua, he aquí la más universal de nuestras leyes; y la consecuencia es que lo moral es la Vida, el impulso progresivo, el desarrollo de esa actividad interna que sale de lo profundo de la existencia, y no su cohibición, su destrucción, su anulación en nombre de un Todopoderoso». Es pot entendre Déu com el noïmen desconegut conseqüència del fenomenisme: «No nos opondremos por cuestión de nombres» (1901a, p. 65), tenint en compte, però, que en cap cas serà «el Dios de ninguna de las religiones positivas» (Gener, 1901a, p. 66). Acaba el capítol reivindicant la vida com a condició de possibilitat del progrés.

El següent apartat del llibre es titula «El ascetismo en la Tebaida» i, com s'ha avançat, tracta del mateix tema que el primer apèndix de *La muerte y el diablo*. Gener mateix ho remarca i precisa que no l'edita com va fer «en una revista extranjera, porque lo más sustancial ya lo incluí en la dicha obra, especialmente en el indicado apéndice» (1901a, p. 89). Al capítol del llibre i a l'apèndix atribueix l'ascetisme als canvis de temperatura, especialment a la calor. Gener remarca que s'havia anticipat a Nietzsche, com es veurà en l'apartat corresponent.

A *Inducciones* dedicarà també un capítol als orígens de la religió cristiana titulat «Cristología». Aquest capítol el data el 1886 i en una nota, explica que va publicar una part a *El liberal* el 28 de Març de 1887:

Este estudio fue enviado a *El Liberal*, de Madrid, en forma de artículos. El primero salió el 28 de marzo de 1887. A los pocos días recibí una atenta carta del que era director entonces, diciéndome que no podía continuar publicando estos estudios pues le producían bajas en la suscripción. Y hay que advertir que hacíamos preceder estos ensayos de una nota en que decíamos que nuestro objeto era solo el dar a conocer los últimos resultados de la Ciencia exegetica. ¡Qué atraso el de la pobre España! (Gener, 1901a, p. 151)

Efectivament, l'article es va publicar a *El liberal* però en un dia diferent, el 10 d'abril de 1887. La mena d'advertència amb què Gener va començar l'article és la següent: «Al

escribir el presente artículo no es nuestro ánimo herir en lo más mínimo las creencias de nadie y sí solo hacer una revista al alcance del público, de las últimas conclusiones de las escuelas exegéticas sobre los orígenes del gran hecho histórico denominado El “CRISTIANISMO”» (Gener, 1887g). El capítol està ben documentat i citat, recolzant-se en autors com Renan, Ganeval, Strauss.... Entre d'altres aspectes explica com és el procés de conversió dels bàrbars al cristianisme i quines en són les causes (recordar que s'havia referit als bàrbars a *La Mort et le Diable*. També realitza una apologia dels primers cristians i la reivindicació de l'amor que caracteritzarà la seva interpretació crítica de Nietzsche:

El amor que ellos concebían no era ese amor triste i lánguido, ese amor de ultratumba de los católicos, que llevaba a mortificar, a atormentar y aun a quemar a los Hombres para salvarles el alma: no. En ellos la Justicia de ultratumba no había aun falsificado el concepto de la Vida. Su Amor no era tampoco ese amor compuesto de misericordia, de piedad y de sufrimiento, ese amor casto y estéril de los místicos de la Edad media. [...] Su amor, más que un concepto, era un sentimiento intenso de plenitud de corazón, eso que produce la Vida, que impulsa a fundirse los unos en los otros; el que engendra los seres y renueva la faz de la Tierra; la mejor expresión del Dios Ser, del *Agathos Teleios*, del Bueno Infinito. (Gener, 1901a, p. 143)

Gener expressarà una visió positiva dels cristians hel·lenístics que ja s'albirava a *La Mort et le Diable* en els capítols dedicats a la gnosi. Com és habitual, fa també una apologia de Sant Francesc (Gener, 1901a, p. 146) i es mostra a favor de l'altruisme davant de l'egoisme. Ara bé, aquestes concepcions altruistes del cristianisme no les entén com a hegemòniques ja que s'imposa un cristianisme que «solo ha producido naturalezas enfermas y almas de esclavo» (1901a, p. 148). Tot això el porta a anunciar el final del cristianisme: «Todo está condenado a morir delante de la nueva era vital y superhumana en que va a entrar el siglo XX». Ara bé, no tot finirà, les coses aprofitables romandran i perduraran: «Todo se irá excepto una cosa, el Amor, el Amor que es resultado de la plenitud de vida, el Amor que es en el Hombre lo que en los astros la gravitación» (1901a, p. 148).

Gener dedicarà dos capítols a la qüestió obrera, el primer intítulat «En el primero de mayo: por los obreros», i el segon, «Disquisiciones filosóficas sobre el problema social». Albert Palà (2015, p. 120) fa notar la relació entre els lliurepensadors dels quals formava part Gener, que eren majoritàriament burgesos o petit burgesos, amb el moviment obrer

que els portà a defensar «activament els drets laborals, socials i polítics dels treballadors». En el pròleg al primer capítol, cita a Ruskin: «Sobre la Tierra solo existen dos clases de Hombres: los productivos y los improductivos, los que sostienen y acrecientan la Vida y los que solo la gastan o la detienen. La cuestión está en apoyar a los primeros y en combatir a los segundos» (Gener, 1901a, p. 156) i relaciona la lluita obrera amb les concepcions vitalistes. Vall i Ontiveros (2012a, p. 482) ha trobat que l'article sobre el que es basa el capítol es va publicar en motiu de la primera celebració de l'1 de maig a *El Liberal* el 2 de maig de 1891 (Gener, 1891f). Per a Gener, el problema obrer se solucionaria si se'l fes partícip del progrés i dels descobriments científics: «La extensión de la vida intelectual a todos, no en el sentido de que todos trabajen únicamente en dicha esfera, sino en el de que todos participen de los resultados de la labor científica» (Gener, 1901a, p. 166). També proposa que els obrers tinguin llibertat per poder desenvolupar-se i expressar el seu talent, segons ell, el que cal és: «Un número de horas de trabajo relativamente corto y otra organización del capital» (Gener, 1901a, p. 169). La jornada de vuit hores es podria aconseguir fent un bon ús de les màquines: «El fin de la Humanidad es realizar la más alta cultura posible en los individuos, la mayor suma de salud y de Vida, el mayor goce sin perjudicarse. ¡El fin de la Vida, el de su moral, es el placer! De Stuart Mill a Spencer, de Herten a Renan, todos lo reconocen» (Gener, 1901a, p. 171). Per això defensa que, perquè el progrés s'esdevingui veritablement, ha d'arribar a la màxima quantitat possible d'humans —com deien els utilitaristes: la màxima felicitat per al màxim nombre. Perquè s'assoleixi aquest progrés caldrà «un cierto estado de bienestar material», ja que un ésser humà «tiene el derecho al desarrollo de todos los elementos de la Vida que en si lleva al venir al mundo, desde los gérmenes de la vida orgánica a los de la vida genial y heroica. El *Derecho a la evolución individual* es el más fundamental de todos los derechos, pues de él derivan todos» (Gener, 1901a, p. 172). Cal destacar com Gener, tot i que desenvoluparà una teoria aristocràtica, a la vegada vol —com en certa manera també Mill— que aquests líders socials ajudin a fer progressar la societat i que el benestar es propagui. L'altre factor que caldrà reformar serà el del capital: «Hoy el capital lo es todo, el trabajo casi nada» (1901a, p. 172). La solució que albira és que hi hagi societats de crèdit i col·lectivitzar el capital. Nega però, com és habitual, la necessitat i la possibilitat d'una revolució, ja que «no se hacen reformas tan capitales con exabruptos» (1901a, p. 173). Segons ell, l'evolució socialista es donarà dins la llei o fora d'aquesta i, recordant el credo positivista d'ordre i progrés, desitja que les lleis es

transformin per tal d'evitar aquesta revolució: «O evolución o revolución: tal es el terrible dilema. De cuerdos es evitar la segunda, facilitando la primera» (1901a, p. 175).

Vall i Ontiveros (2012a, p. 482) afirma que «Disquisiciones filosóficas sobre el problema social» va ser escrit el 1893 i va restar inèdit fins a la publicació a *Inducciones*. Posteriorment va ser publicat a *La Revista Blanca* amb el títol de «¿Socialismo?» (Gener, 1901b). De totes maneres, Vall i Solaz (2008, 328) ja havia indicat que l'article s'havia publicat a *La Publicidad* (Gener, 1893k) i que s'havia recopilat a *Inducciones*. Comença el capítol plantejant la qüestió clàssica sobre si l'individu s'ha de subordinar a la societat o a l'inrevés, és a dir, la vinculació entre el tot i les parts. Opina que és millor que l'individu decideixi, però, a causa de la imperfecció humana, caldrà establir algunes normes. Ara bé, insistirà en la idea que és essencial que la cultura arribi al màxim nombre d'individus perquè hi hagi progrés:

El fin de la Humanidad y por tanto el ideal de la colectividad, debe de ser el de realizar la más alta suma de cultura humana en todos los ramos de la actividad natural, en una palabra, el mayor grado de exaltación de todos los funcionamientos superiores que son en el Hombre. Y esta cultura, así como debe de ser lo más intensa concebible, debe de ser al mismo tiempo lo más extensa que se pueda. Por tanto, esta cultura sería inútil si se hallara reducida a un pequeño número o fuese estancada a favor de una clase, de una raza, de una secta, de una casta, etc., etc. El verdadero ideal de la Humanidad no se habrá realizado mientras que todos los Hombres no participen de esta perfección. (1901a, p. 183)

Repeteix algunes idees que ja s'han apuntat al capítol anterior insistint en la creació de cooperatives per gestionar el capital. Idees semblants es troben en articles de l'època, com «La esclavitud moderna» (Gener, 1901h) «Avant Sempre» (Gener, 1901g, p. 202), en què s'afirma:

Recolzar tot el que tendeixi a què cadascú cobri el valor del producte íntegre de les seves energies gastades, ha d'ésser l'ideal de tot bon catalanista; si no, és un explotador i un sectari d'una nova tirania. I si Catalunya ha d'ésser tiranitzada, més ens estimem que ens tiranitzin els altres. Almenys podem atacar-los sense cap mirament.

3.1. Hiperpositivisme o el paper de la filosofia

M'agrada escriure del passat i del present, però més de l'esdevenidor, com diria un floralista.

«El telèfon ultra-mundial» (Gener, 1911f)

A *Inducciones* s'inclouen textos que ja s'han explicat en alguns casos traduïts al castellà, com la «Epístola a un antiguo condiscípulo» en resposta a l'article de Torras i Bages sobre

Renan, o bé referits a Nietzsche, com «L'Evangeli de la vida» i «Federico Nietzsche y sus tendencias», que s'analitzaran en un apartat específic. L'últim capítol que s'analitzarà en aquest és el titulat «Hiperpositivismo», en què exposa idees que ja havia plantejat a «Los filósofos de la vida ascendente» de *Amigos y maestros*, com la referència al tractat del *Héroe* de Gracián, com a precedent de Nietzsche, Carlyle y Emerson. Exposarà el que Gener (1901a, p. 334) entén que ha de ser la filosofia: «Ciencia sintética, o mejor, un idealismo realista; es la consecuencia de todas las experiencias, el resultado de todo lo que se sabe en una época, la Ciencia de las Ciencias, el espíritu de la fenomenalidad, que no puede hallarse en una Ciencia especial». Gener (1901a, p. 345) definirà l'hiperpositivisme de la manera següent: «El mundo que nos es dado conocer inmediatamente es completamente ideal, es decir, compuesto únicamente de representaciones cerebrales». Es percep el gir cap al fenomenisme de caire psicològic que havia encetat a *Amigos y maestros* i que li permetrà flirtejar amb el perspectivisme quan exposi les idees nietzscheanes. Per explicar aquest fenomenisme exposa els pensaments de Hume, la crítica a la substància pensant que defineix el jo com «a bundle of perceptions» (1901a, p. 350). Un cop explicat Hume, exposa el pensament d'altres filòsofs i conclou que ni la filosofia ni la ciència poden explicar el ser que hi ha darrere dels fenòmens i afirma que l'impuls cap a conèixer l'ignot porta a «los intelectos capaces de dar forma» (1901a, p. 358) cap a l'art o cap a la contemplació de la Naturalesa. En aquesta idea «están de acuerdo Nietzsche i Schopenhauer; ambos miran la Vida como un fenómeno estético»: per a Schopenhauer la vida és una representació i per a Nietzsche, en canvi, «el Hombre fuerte sufre como actor, goza como espectador de su propia grandeza. Este es el sentimiento de lo Trágico» i afirma que «para Nietzsche, como para nosotros, el sentimiento estético compensa, en el que tiene alma asaz grande para sentirlo, de todos los sufrimientos padecidos en la acción dramática de sus instintos vitales» (1901a, p. 361-362) i acaba el capítol reivindicant l'art com a màxima expressió de la Vida.

Com m'ha advertit Xavier Vall i Solaz, encara que l'«hiperpositivisme» s'explica per l'evolució de Gener i el context finisecular, convé tenir en compte específicament que la paraula apareixia en la filosofia coetània i que s'ha relacionat particularment a Eugène de Roberty.

3.2. Veritat o poesia: reaccions a la publicació d'*Inducciones*

I crec que tot el que volgués fer ho faria i ho faria bé. I tant segur estic del que acabo d'afirmar, que sense por d'enganyar-me juraria, que els llibres que en *Peyo* porta al cap, han de ser, si vol, cent vegades millors que els que ha donat a l'estampa. (Mestres, 1902)

Com ja s'ha referit a l'apartat sobre Els Quatre Gats, el final del llibre que acabem d'analitzar va ser publicat a *Pèl & Ploma* (1901c). Tal com precisa Fuentes (2013, p. 146), el text recull les pàgines 356- 364 del capítol «Hiperpositivismo». A més d'incloure a la portada un retrat de Gener fet per Casas, hi ha dos articles sobre Gener: un de Marquina i un d'Ephrem Vincent. Marquina destaca que, tot i que *Inducciones* «podrà no ser *intatxable* per als crítics», por resultar molt útil per als joves, ja que els permet fàcilment estar al dia de les idees noves: «Tots junts, formen els llibres d'en Gener una mena de Revista ideal, quina publicació, a Espanya és un somni». Tot i el to elogiós, no s'està d'acabar l'article ressaltant que «la seva envejable imaginació i aguda inventiva suposa i fins arriba a endevinar lo que no coneix de les coses, i sovint, en els seus escrits com en les seves converses interessantíssimes, es més veritat —amb veritat eterna— lo imaginat, que lo real i vist» (Marquina, 1901). També s'afegeix una traducció de l'article encomiàstic que va publicar a *Mercure de france* Ephrem Vincent i que s'ha referit al capítol sobre *Els senyors de paper!*, S'hi reprèn la reivindicació que Gener és més valorat a l'estranger que a la seva pàtria i afirma que «sap donar a l'assumpte ensems una amplitud i una minúcia que no hem vist pas mai en cap altre escriptor contemporani. No és pas que convenci com un dialèctic; fa més, admira, i fa reflexionar» (Vincent, 1901, p. 9).

León Pagano analitza *Inducciones* perquè, quan escriu la seva monografia sobre Gener, el llibre feia poc que s'havia publicat. L'autor denuncia que Gener no és tan conegut com es mereixeria i que «en España, como he sostenido oportunamente [Pèl i ploma 1 de febrer de (1901b)] la generalidad no le conoce. Muchos le creen simplemente un literato, y no pocos viven en la creencia de que sus libros se componen de *causeries* más o menos filosóficas pero con cierta mezcla de satanismo» (Pagano, 1901a, p. 22). No cal dir que Pagano es mostra contrari a aquesta idea i intenta recalcar els aspectes més interessants del pensament de Gener. Per exemple, relacionat amb l'obra que ens ocupa, destacarà el capítol «Hiperpositivismo», que descriurà com «la síntesis de los conocimientos humanos en la fecha en que nos hallamos, llegando a la conclusión que el último cognoscible de la

naturaleza es, como dije, *Movimiento* al cual todo se reduce, incluso el concepto de *materia*, que los materialistas pretendían ser irreductible» (1901a, p. 68). El 1904 Pagano recollirà parcialment la monografia, i insistirà en la definició de la filosofia d'*Inducciones* com «el resultado del conjunto de todas las ciencias; es el producto del estudio de los fenómenos, de la evolución aproximativa del dinamismo cósmico» (Pagano, 1904, p. 54).

Com ja s'ha esmentat a l'apartat dedicat a la relació amb Picasso, també Camilo Bargiela li va dedicar un article a la revista dirigida per Picasso *Arte Joven*, titulat «Inducciones». Com era previsible, Bargiela destacarà el paper que atorga Gener a l'art com a manera d'accedir al fonament de la realitat. Així mateix, recalca que es recolza en Carlyle, Emerson i Ruskin per rebutjar les concepcions nietzscheanes que contemplen l'opressió de les masses i aposta per conduir-les mitjançant l'amor. Afirmar que, seguint Gener, si Nietzsche hagués tingut el cor de Sant Francesc, hagués estat el més gran profeta de la història i elogia *L'Evangelio de la vida* (Bargiela, 1901). S'han trobat altres ressenyes entusiastes de joves com ara Enrique Baradat (1901) a *La Música ilustrada hispano-americana*. El crític recomana la lectura de l'obra per l'interès que desperta, entre altres conceptes, l'exposició del mètode dialèctic de Hegel en el primer capítol. Al final de l'article, mostra la seva admiració per Gener: «Y si la voz de un joven que lee, y que por malos de sus pecados se ha metido a crítico, tiene potencia bastante para llegar al Maestro, reciba el señor Gener, pleito homenaje de gratitud por haber dado a la estampa un libro, indiscutiblemente, bello en la absoluta acepción de este adjetivo». Un altre autor com Joan Oliva Bridgman²⁰⁶ (1901) —les seves opinions han estat analitzades per Vall i Ontiveros (2012, p. 185-185, 542 i 545)— reconeix a partir de *Inducciones* la importància de Gener com a innovador i comunicador de les noves tendències que influeixen a les noves generacions:

La juventud de Cataluña, bien sea por falta de elementos pecuniarios, bien por desconocimiento de idiomas, bien por otras causas, lo cierto es que ignora lo que en el extranjero se piensa, dice y escribe acerca de Arte. Ella sólo conoce las obras de Gener. Y por ello, original o ajeno, intuitivo ó reflejo, el pensamiento del autor de *Inducciones* significa para los jóvenes escritores catalanes la última palabra de la Civilización moderna.

Per últim, cal esmentar l'article que va dedicar-hi Valera (1901) titulat «Las inducciones del Sr. Pompeyo Gener» publicat a *La Lectura*. Vall i Ontiveros (2012a, p. 510) opina respecte a les diferències ideològiques entre els dos autors que «Valera reivindica una

²⁰⁶ Farré explica una polèmica entre Oliva i la redacció de *Juventut* el 1904 (2016, p. 387-390).

ètica igualitària i cristiana, en nom de la qual condemna l'individualisme egoista que veu en les tesis generianes». Aquestes diferències no eren tant significatives si es veu l'obra en conjunt i va facilitar que Gener li demanés que li fes el pròleg de la seva *Historia de la literatura*, fet que no es va arribar a materialitzar, tal com es recull en una carta de Valera del 7 d'octubre de 1901 de la c.10 que referencia Vall i Ontiveros (2012a, p. 204). Valera reprèn quasi en la seva totalitat els arguments que va apuntar a la seva crítica a la idea de superhome. Segons ell, l'interès del llibre rau en el fet que pertany al tipus de llibres escrits «con el intento de curarnos y regenerarnos» (Valera, 1912, p. 218) i amplia la seva crítica a tot el moviment regeneracionista. Per això afirma tot aplicant el que anomena «el sentido común precientífico y rastrero»:

¿Quién no convendrá conmigo en afirmar, como repetidas veces he afirmado en otras ocasiones, que España es hoy más rica, sustenta más gente, cultiva mejor sus campos, tiene más industria y comercio y puede jactarse de poseer hijos ilustres, tan listos, tan bien hablados, tan discretos y habilidosos como en cualquiera otra época de su historia? La decadencia, la postración, la degeneración, o como queramos llamarla, no es, por consiguiente, absoluta, sino relativa. (Valera, 1912, p. 219)

Valera oposa al discurs crític de Gener el seu optimisme naïf sense aportar gaires arguments. Com s'ha vist ja a l'article sobre *Amigos y maestros*, qüestionava la realitat del progrés i la utilitat dels invents per assolir la felicitat de la humanitat. Per altra banda, no cal dir que el coneixement de l'obra de Gener és totalment parcial per part de Valera i, en tot cas, la seva anàlisi és només un pretext per tractar altres temes. Valera reivindica la qualitat de la literatura i poesies espanyoles i accepta les mancances respecte al progrés tècnic i científic. Per això entén que si la filosofia a Espanya es basa en les ciències empíriques, ha de ser «anacrónica y fuera de moda, o hasta cierto punto tiene que ser importada» (1912, p. 224). Ara bé, opina que, a diferència del que passa amb els invents, importar filosofia pot comportar problemes ja que «en las doctrinas filosóficas, si las tomamos de aquí y de allí, sin mucho criterio, y nos empeñamos en amalgamarlas, resulta o puede resultar una mezcla desatinada e informe, un conjunto de ideas que se rechazan y se excluyen» (1912, p. 225). Atribueix aquest defecte també al llibre de Gener, encara que li reconeix la voluntat filantròpica i l'erudició. En la seva anàlisi amable i considerada, valora com a virtut la creença de Gener en el progrés, que ell comparteix, però vincula aquesta esperança a la creença en Déu, tot inspirant-se en un poema de Núñez de Arce que per Valera expressa «doctrina semejante por lo progresista» a «El evangelio de la

Vida». De fet, es manifesta, en un exercici de retorçada retòrica, d'acord amb les idees amb què el text de Gener coincideix amb Núñez i en desacord amb les que divergeix. Especialment, dissenteix (1912, p. 231) de la idea de superhome, amb arguments que ja havia exposat en l'article anterior, específicament amb les conseqüències de la lluita per la vida, coincidint en bona part amb la crítica del mateix Gener, sobretot en els capítols dedicats als obrers i al socialisme: «De poco o de nada valdria el progreso; el progreso sería espantoso sarcasmo si viniese a parar en ser solo para unos cuantos». Valera (1912, p. 231) es mostra en desacord amb els arguments d'arrel malthusiana —Gener no s'hi refereix— que defensen que les races inferiors seran exterminades i els rebutja «aunque la haya predicado Federico Nietzsche, apoyándose en ideas y sentencias de aquel antiquísimo profeta del Irán, a quien llamaron los griegos Zoroastro». Ell mateix s'adona que Gener matisa les idees de Nietzsche defensant que el *sub-hombre* ha de viure sota la tutela del superhome.

Després de plantejar les coincidències, esmenta les diferències entre Gener i Nietzsche, amb les quals es mostra d'acord amb Gener. Tot i això, no acaba d'entendre com fonamenta la defensa de l'amor a la Humanitat sense la creença en Déu: «La contradicción está en que el Sr. Gener nos habla mucho del amor y se muestra fervorosamente enamorado. ¿Pero dónde está el objeto que de tanto amor sea digno?» (Valera, 1912, p. 237). Segons Valera, Gener és seguidor d'alguns «extraviados discípulos del entusiasta y seráfico Padre San Francisco de Asís» que defensen que hi ha tres regnats —que recorden a la llei dels tres estadis—: el de Jehovà, el de Crist i el de l'Esperit Sant: «O sea el del amor puro, sin disciplinas ya, sin abstinencias, sin cilicios y sin duelos y quebrantos, sino todo deleite, holgorio e incesante *gaudeamus*» (1912, p. 239). Aquest punt de vista pressuposa l'existència d'un Déu, com la mateixa vida i el desig de tots els éssers vius d'incrementar-la —allò que Spinoza anomenava el *conatus*. Només l'existència d'un Déu podria donar sentit a l'evolució, ja que, si no, per a Valera (1912, p. 242) seria tot absurd: «Y por el contrario, no bien afirmamos la existencia de Dios, todo se aclara y todo en el transformismo nos parece más hermoso y más conforme con la omnipotencia y la sabiduría de Dios que en cualquier otro sistema cosmogónico». Vol deixar clar que la teoria de Darwin, a diferència de la de Haeckel o la de Gener, no és incompatible amb la creença en Déu: «Hasta el católico más ortodoxo puede ser darwinista»

(1912, p. 243). A continuació, com ja havia fet a l'article sobre el superhome, argüeix que de la teoria de Darwin no es pot deduir l'adveniment del superhome, ja que no li semblen més capaços els intel·lectuals d'ara que els d'abans (sobretot es refereix a literats, artistes, polítics, etc.) i torna a deixar de banda els científics i, sobretot, els inventors.

Després d'haver-se referit a Nietzsche, Valera analitza l'últim capítol del llibre, el titulat «*Hiperpositivisme*», que segons ell s'hauria d'haver titulat «hiper-negativismo» perquè ho nega tot. Menysprea el fenomenisme que planteja Gener i l'acusa d'anar més enllà que Schopenhauer i afirmar que «todo es incognoscible», fet que converteix en inútils la resta d'estudis de Gener (Valera, 1912, p. 247). Fent una reducció a l'absurd, argüeix que l'escepticisme generià implica que tots els altres estudis de Gener són inútils i queden reduïts a poesia perquè no hi ha manera de demostrar la seva certesa, encara que «considerando su libro como poesía, es digno del mayor aprecio» (1912, p. 249).

És remarcable que l'enfrontament ideològic amb Valera és semblant al que relata Gener de la trobada amb Unamuno el 1906. En aquest article Unamuno des de la narració subjectiva de Gener, expressa que no li agrada la filosofia francesa i que, en general rebutja la ciència i el progrés tot i que, com Valera, sí que accepta els invents com, per exemple el telèfon. Unamuno, en el relat no vol ser tan hàbil retòricament com Valera i a Gener li interessa escriure un relat marcadament maniqueïsta. Gener (1907e, p. 43) defineix Unamuno com un pessimista i li atribueix ser un defensor de l'ascetisme, del dolor...i conclou que, en el fons és: «un religionario eclesiástico en el fondo»

Aquesta segona ressenya de Valera cerca defensar les mateixes idees que el primer, utilitzant en cert sentit el text de Gener per atacar el que Valera entén com a idees noves, regeneracionistes i anticlericals. De fet, per reforçar aquesta idea, així és com va interpretar Clarín els articles de Valera:

Todavía en un artículo póstumo publicado en Pluma y Lápiz el 7 de julio de 1901, Alas (2006: 636) celebra que Valera, «uno de los que quieren enterrar Pompeyo Gener y otros super-tontos», dedique en La Lectura una «sátira saladísima» de *Inducciones*, la cual «supera con mucho». El filosofastro, de Moratín: Valera ya sabe que es un *pince-sans-rire*, como dirá el señor [Felipe] Trigo, y hay que verle dando bombo a Gener, y discutiendo en serio, pero con zumba digna de Cervantes, las teorías nuevas con que don Pompeyo vuelve a *épater le bourgeois*. (Vall i Solaz, 2018, p. 200-201)

4. La nova *Joventut* de Gener (1900-1906)

La relació amb la revista *Joventut* ha estat força ben estudiada especialment per Espinós (2007, 2009) i Farré (2016), també hi ha altres estudis que s'hi refereixen. Antigament, com ha s'ha esmentat, havia estudiat el tema Josep Pla (2004a, 2004b) i també Marfany (1970, 1986).

Respecte a l'origen de la relació amb el nucli fundador de *Joventut*, habitualment, es diu que Gener va conèixer al grup promotor de la revista *Joventut* a l'estrena de *Cyrano de Bergerac*, però Farré (2016, p. 72) afirma que es van conèixer a l'estrena de *La festa del blat*, de Guimerà, i van aprofundir en la relació intel·lectual arran de la crítica elogiosa de l'obra que va escriure Gener (1896). En la crítica a l'obra de Guimerà, elogia el fet que el drama mostri el principi de la reivindicació de l'ésser humà per amor: «Sense amor, no hi ha societat possible. Ell és a les societats humanes el que l'afinitat en els compostos químics, i l'atracció en els espais siderals» (Gener, 1896, p. 2639) i reivindica que l'amor pot ser la solució a tots els problemes, amor que pot provenir també de les idees polítiques, en aquest cas anarquistes. Gener explica a *Mis antepasados y yo* que va conèixer els membres de la revista *Joventut* després del Congrés de Girona de la Unió Catalanista l'abril de 1897, en el qual es van adonar de la importància que estava assolint el catalanisme i van decidir crear la revista. De fet, la col·laboració amb la revista coincideix també amb un gir ideològic de Gener des del federalisme envers al catalanisme autonomista (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 183). Posteriorment, Gener va assistir i va col·laborar amb l'estrena del *Cyrano de Bergerac* de Rostand. L'obra havia estat traduïda per Lluís Via, Emili Tintorer i Oriol Martí. Gener els va ajudar amb l'*atrezzo* i a partir d'aquest moment va col·laborar amb la revista. Farré (2006, p. 100) explica la importància d'aquesta traducció per a la gènesi de *Joventut*:

La traducció al castellà del *Cyrano de Bergerac*, d'Edmond Rostand, s'estrenà al Teatro Español de Madrid l'1 de febrer de 1899, es publicà després de l'estrena i es representà diverses vegades a Barcelona. Aquesta traducció és important no únicament per ser el resultat d'un treball literari col·lectiu, sinó perquè arran de la seva representació es gestà la iniciativa de fundar Setmana Catalanista (1900), el precedent immediat de *Joventut*.

Arran de l'estrena del *Cyrano de Bergerac*, els seguidors de Gener s'autoanomenaven els «Cadets de Catalunya», per ser seguidors d'en Cyrano, i l'anomenaven capità, com es pot

llegir en diverses cartes.²⁰⁷ En el «Somni fantàstic» titulat «El cavall de panyo o la plaça de l'Empordà», al qual ens referirem més endavant, hi ha un moment en què es narra com un policia pregunta qui són aquests que s'enfronten a Madrid i, referint-se a alguns dels membres de la redacció de *Joventut*, es respondrà que són: «¡Son los cadetes de Cataluña que a Peyo tienen por capitán» (Gener, 1903c, p. 146). També en fa referència León Pagano (1904, p. 45): «Pompeyo Gener quiso que le acompañase a su palco, con Luís Vía, José Oriol Martí y Emilio Tintorer, los felices traductores de *Cyrano*, los cadetes de *Joventut*, “que a Peyo tienen por capitán”». Igualment Pujols explicarà a Artur Bladé (2006, p. 219) l'anècdota del *Cyrano*. Molts anys després, encara Valentín de Pedro (1917, 1920) es referirà a ell com a «Cyrano español». Farré (2016, p. 73) també s'hi refereix: «Ell [Gener] s'entusiasmà (arran de la traducció de *Cyrano*), se sentí *Cyrano de Bergerac* i el grup de la futura revista l'acceptà com a capità, fet que el feu superar la marginació en què havia estat després de plegar *L'Avenç* i va suposar l'inici d'una nova etapa d'activitat, en esdevenir-ne redactor». Ja ens hem referit al retrat que li va fer Casagemas.

Gener es referirà a com va començar la relació amb *Joventut* a les seves memòries, i ho relacionarà amb el plet amb els parents al qual ens referirem després. Per tant, és probable que comencés a treballar a la revista coincidint amb la seva ruïna econòmica. A *Mis antepasados y yo* es refereix també al costum que l'anomenessin «el capitán de los Cadetes de Cataluña». Explica que l'escriptor Daniel Ortiz va escriure uns versos paròdics que començaven:

Son los Cadetes de Cataluña / que a Peyo tienen por capitán. / Son *inactuales*, semiextranjeros, / trasnochadores de los primeros, / siempre extrañezas sembrando van. / Son los Cadetes de Cataluña / que a Peyo tienen por capitán (Gener, 2007a, p. 144)

El poema té tres estrofes més que es transcriuen en el text i que descriuen com era percebuda la colla de *Joventut* i especialment Gener. Sobre el personatge de *Cyrano*, cal destacar que s'hi referirà a la *Historia de la literatura*: «Pero sobre todos ellos se levanta la figura franca y altiva de *Cyrano de Bergerac*. Pensador y poeta, físico y matemático, músico e inventor, es el primer tirador de espada de su tiempo. [...] En sus escritos se encuentra la condenación del ascetismo, la glorificación de la vida, el amor a las aves

²⁰⁷ Aquest extrem es confirma en algunes cartes. Frederic Pujulà es refereix a si mateix com a cadet en dues cartes i també utilitza aquest qualificatiu per referir-se a altres col·legues. També es troba aquesta denominació en una carta de Garriga Sunyer de 1914 i una d'Emilio Berisso de 1918. També en una carta de Miró i Folguera sense datar es refereix a Gener com a capità.

como seres libres y superiores, y aun preludia los inventos del globo aerostático y del fonógrafo» (1902, p. 341). Destacar també que a *Pensant, sentint i rient* i potser a altres llistes d'obres pròpies anuncia la publicació d'un *Cyrano de Bergerac* a l'apartat de traduccions: *Obras completas de Cyrano de Bergerac —Precedides d'un estudi sobre aquest interessant escriptor—*, en poder de la casa Seix-Editor (1911d, p. 178).

Pel que fa a *Joventut*, és destacable la presència a la revista de dues generacions posteriors a la de Gener. Es portava entre 15 o 20 anys amb Maragall, Rusiñol, Casas i Utrillo, 30 amb Pujulà, 35 amb Picasso, etc. Especialment, la generació dels joves seran els que mantindran l'amistat i l'admiració per Gener durant els següents anys. Els noms dels col·laboradors de la revista *Joventut* són els següents, segons Gener (2007a, p. 342):

Maragall, Joaquín Pena, [...], Trinidad Monegal, Cristóbal de Domènech; Xavier Viura, poeta místico; Olivia Bridgeman, poeta y cronista, Alejandro de Riquer, dibujante y escritor; José Maria Jordà, traductor de Sudermann; Marquina, el hoy notable autor dramático, Picasso actualmente jefe del cubismo en París; Casagemas [...] Busquets y Punset, secretario de mossén Jacinto Verdguer, [...] Miquel y Planas, [...] el pintor y dramaturgo Santiago Rusiñol; Miguel Utrillo, ingeniero y artista; Ramon Casas, el gran pintor de retratos...

Potser és per aquesta diferència d'edat que Moragas apunta que «possiblement per tal de fer honor al nom de la publicació, fou aleshores que es va començar a tenyir la barbeta» (Bladé, 1970b, p. 109). Ventosa (1946, p. 88) assenyala que Gener provenia «d'un període de franca decadència física i econòmica» i que la col·laboració amb el setmanari va permetre que visqués una segona *Joventut* i que tornés a estar de moda, a ser conegut i influent; per últim cop, segurament. Per exemple, conservarà en el record el viatge a Mallorca que va fer amb la Unió Catalanista que refereix a *Mis antepasados y yo* (Gener, 2007a, p. 288-289), descriu el viatge Farré (2016, pp. 414-415). Respecte a la relació de Gener amb Nietzsche a la revista *Joventut*, Fuentes (2013, p. 146) apunta les primeres referències i també com es va forjar el lema de la revista:

Molt definitori de l'esperit nietzscheà en la consciència vital dels modernistes és el lema proposat des de les pàgines de *Joventut*, «Avant sempre!», essencialment maragallià, però desenvolupat, en primera instància, per Pompeu Gener.²⁰⁸ Després de traduir el passatge «Del Nou Ídol» al número preliminar de la revista, on Zaratustra critica l'Estat com a nou ídol dels pobles, Gener elabora la sentència citada, a més d'analitzar la magnitud de l'ànima de l'home «actiu, fort, lluytador [...] Allí es revela que l'Home es el protagonista de la Naturalesa sobre la terra»

²⁰⁸ Més enllà de l'article que va escriure referint-se al lema (Gener, 1901g) Junyent (1901) confirma l'atribució de la frase a Gener: «Desitgem amb tota l'ànima que Catalunya sencera senti l'irresistible desig d'ésser gran, i responent al crit d'en Pompeyus Gener, escrigui en sa bandera, amb lletres d'or: Avant sempre!» (Farré, 2016, p. 1149).

A més de proposar el lema de la revista, Gener va ser l'encarregat de definir dos conceptes amb què s'hi identificava : *supernacional* i *inactual*. Va ser l'encarregat d'explicar-los, ja que havia utilitzat els conceptes a l'article publicat a *Vida nueva* titulat «Los Supernacionales de Cataluña»:

Nosotros, los «supernacionales», hoy sin patria, nos consideramos «inactuales», profundamente «inactuales». Lo presente nos es pequeño e inadecuado. Somos extranjeros. [...] Vivimos enamorados de ideales que apenas se divisan; y no creemos en esos que cual tristes vegetaciones de cementerio crecieron a la sombra de instituciones momificadas, que duran, pero que no viven, ni vivir dejan. Por esto nos llamamos SUPERNACIONALES, es decir, «inactuales» en el tiempo; y «extranacionales» en el espacio. Nos sentimos ARIOS. Somos progresivos; tenemos la mirada fija en lo que ha de venir. Trabajamos con fe para las generaciones futuras, tendiendo a abreviar el tiempo. Nos da horror el pasado que se nos presenta como glorioso para cerrarnos el paso al porvenir. Nada queremos conservar. Marchamos intensamente con la Vida, y ella es para nosotros la suprema ley. (Gener, 1900c) (Farré, 2006, p. 103)

Joaquim Espinós, que com s'ha avançat dedica un estudi monogràfic als articles de Gener a *Juventut* (2007), en la *Història d'un entusiasme* (també a l'article anterior), classifica els articles de Gener referits a Nietzsche a *Juventut* en quatre categories: articles polítics i estètics, ressenyes literàries, assajos erudits i obra de creació; aquesta última representada principalment pels fragments del poema filosòfic «L'evangeli de la vida» (2009, p. 41). Pel que fa als articles polítics i estètics, Espinós refereix «l'Oligarquia de l'intel·lecte» (1900l), «Les tres grandeses» (1900r) –ja havia escrit un article sobre el mateix tema a *La Vanguardia* (1889h)²⁰⁹– i «De la idea de l'art en els últims filòsofs del segle XIX» (1901d, 1901e) i exposa les idees principals dels mateixos (2009, p. 43). Pel que fa als vinculats amb la política i que han estat també explicats per Vall i Ontiveros, Espinós destaca l'article de 1904 «Ni dominats ni dominadors» (1904d), a més dels referits als Supernacionals, com els dos articles de *Vida nueva*: «Los supernacionales de Cataluña» (1900c) i «La Sublime Puerta y la Puerta del Sol» (1900d). A més de «Supernacionals» (1900g), publicat a *Juventut*.²¹⁰ La proposta de progrés de Gener que es pot resumir en el lema «Sempre avant!» va seduir alguns lectors. N'és un exemple l'article titulat: «Carta oberta a don Pompeyus Gener», escrit per Josep Arnau (1900), on

²⁰⁹ Agraïm la referència a Xavier Vall i Solaz

²¹⁰ Gener no només escrivia a *Juventut* en aquells moments. Per exemple, Vall Ontiveros (2012a, p. 371-375) explica la polèmica arran de l'entrevista que X. de Ricard (1901a, 1901b) va publicar a *Le Temps* sobre les opinions catalanistes de Gener. Aquest article va implicar una certa polèmica amb Adolfo Marsillach, de la revista *La Época*, que Gener va respondre en tres articles: «Catalanismo» (Gener, 1901i), «Explicaciones de Pompeyo Gener» (Gener, 1901j) i «Contra el Maleta Indulgencias» (Gener, 1901l).

expressa la seva confiança en què les idees que exposa Gener promouran el progrés referenciat a (Farré, 2016, p. 308).

Malgrat la diferència entre articles estètics i polítics, Espinós (2007, p. 270) recalca que «existeix una clara connexió entre els articles de reflexió estètica i els de caràcter manifestament polític». Respecte a les ressenyes que escriu per donar suport a l'ideari polític i estètic, la primera és sobre l'*Així parlà Zarathustra* i la seva font és *Le Mercure de France*, una ressenya sobre «Del nou ídol» del Zarathustra. S'hi refereix afirmant que el text de Nietzsche «sembla esdevenir el llibre profètic de les generacions noves» (Espinós, 2009, p. 42). És destacable que «tradueix el fragment en què “commina els deixebles a abandonar-lo i buscar el seu propi camí”» (fragment que clou *L'Evangeli de la vida*) (Espinós, 2007, p. 273). També el 12 d'abril de 1900 glossa encomiàsticament l'estudi de Kant a Nietzsche de Jules de Gaultier (1900i). El 6 de setembre del 1900 escriurà una nota necrològica, en què resumeix la trajectòria de Nietzsche (1900t). Escriurà dues ressenyes sobre el *Gai saber nietzscheà* (1901k, 1906a) «sense a penes diferències entre elles, però separades per una distància de sis anys» (Espinós, 2009, p. 42).

Respecte als assajos erudits, cal destacar els que analitzen el món grec i romà. Sobre el teatre grec, publicarà quatre articles titulats «L'antic teatre grec» (1902h, 1902i, 1902j, 1902k). Pel que fa al teatre, Farré (2016, p. 870) apunta que Gener va llegir una conferència sobre la tragèdia abans de la representació d'*Èdip Rei* d'Adrià Gual l'any 1903. També publicarà una altra sèrie de dos articles titulada «La filosofia grega antiga» (1902l, 1902m). Aquests articles són els que conformaran l'opuscle *L'intel·lecte grec antic* (Gener, 1905b) i, molts anys després, afegint-hi una part sobre poesia publicarà *El intelecto helénico: la poesía. El arte dramático. La filosofía* (Gener, 1919). A part dels articles sobre l'esperit grec, n'escriurà el mateix any quatre sobre la «Literatura a Roma» (1902n, 1902o, 1902q, 1902r). Pel que fa a l'admiració pel món clàssic, al recull de novel·les *Leyendas de amor* (Gener, 1902b) n'hi ha una referida a Roma, que es titula «Flavia Caia», i a *Dones de cor* (Gener, 1907a), la mateixa història amb un altre títol, «La matrona romana» (es troba a la c.3).

El 1916 publicarà una novel·la titulada *Intelecto y belleza* (1916c), que publicarà també a la *Dona mediterrània* (Gener, 1916d), en què insistirà en algunes idees dels assajos i articles de l'època de *Joventut*, sobretot en la concepció, ja present a *La Mort et le Diable*, que és Sòcrates qui origina la decadència grega. El protagonista és Pèricles, que,

acompanyat d'Anaxàgores, que anuncia que els déus moriran, Fídies i Aspàsia, s'enfronta a les murmuracions del poble. Un jove Sòcrates que defensa la separació entre moral i bellesa sembla que és el promotor dels rumors que, finalment, provoquen que Anaxàgores s'hagi d'exiliar. D'*Intelecto y belleza* n'hi ha una reedició l'any 1917, publicada amb *Un pontífice del ocultismo* en un volum (Gener, 1917b). Gener, des de *La Mort et le Diable*, professava una forta admiració pels cristians hel·lenístics, els gnòstics... En el segon volum de *Joventut* traduirà un cant de Jàmblic (no s'ha detectat quin) però en la suposada traducció fa dir coses a Jàmblic que difícilment pot escriure (s'ha de comprovar), com per exemple: «Els forts, els vitals, són actius, evolutius, nous, sempre nous; creadors!» (Gener, 1900e, p. 24).

La interpretació del món grec ha estat ben estudiada per Jufresa (2013) i Espinós. Gener n'expressa la veneració com a ideal de civilització i acusa, segons Espinós (2009, p. 46) seguint «l'esquema analític general i a vegades literalment» de *El naixement de la Tragèdia*, Eurípides de ser un dels causants de la decadència grega. També culpa, com ja havia argüït a *La Mort et le Diable*, Pitàgores, Sòcrates i Plató de ser els qui «obren les portes al cristianisme» (Espinós, 2009, p. 46). Jufresa destaca la veneració de Gener pels atomistes com Demòcrit, del qual afirma que té una moral que «està d'acord amb la teoria de la felicitat i el plaer, és a dir, de l'acreixement de la Vida» (Gener, 1905a, p. 96) (Jufresa, 2013, p. 76). També destaca com atribueix a Aristòtil ser un precursor del darwinisme. El que cal recalcar és que Gener assimila del pensament grec una concepció humanitària que és coherent amb la seva idea del creixement de vida. L'humanisme vitalista el vincula amb el pensament contemporani, però l'arrela en el pensament grec: «Però sempre hi és present una efusió humanitària, una filantropia, un afer en la vida com a plaer de l'energia que augmenta contínuament, dinamisme de la matèria que no queda massa lluny de l'epicuri *hedone en dynamei*, acompanyat d'una esperança en el progrés selectiu de l'espècie humana, que recull el concepte d'evolucionisme spencerià» (Jufresa, 2013, p. 70). Per concloure, Jufresa, (2013, p. 80), caracteritza la interpretació del món grec generiana com «una visió de Grècia ideal i romàntica, per bé que comentada amb esperit crític i filtrada per un sedàs positivista».

Encara sobre el món grec, uns anys després, a l'article que dedicarà a la ballarina Tórtola de València, que imitava, entre d'altres, les danses gregues antigues, descriurà el món grec com a exemple d'harmonia: «Las danzas hieráticas griegas son ya humanas, ponderadas, artísticas, bellas. En ese pueblo sublime, todo es proporcionado. Ni poco ni

demasiado, como decían ellos». Descriurà les danses de les bacanals que es van vulgaritzar, que agradaven a Sòcrates: «Sòcrates aplaude esos cultos solares y esas danzas de importación asiática. Mas Aristófanes, como buen patricio ateniense, las ataca rudamente, pues ve en los cultos fálicos un origen de decadencia para la patria» (1912b, p. 530-531).

Per concloure la categorització dels articles de *Juventut* que proposa Espinós, ens referirem a les «obres de creació literària», apartat en què se centrarà en *L'Evangelí de la vida*.²¹¹ L'obra és, segons Espinós (2009, p. 46), la «veritable síntesi poètica del seu ideari». Els poemes que conformen *L'Evangelí* són: «De mon evangeli de la vida» (1900a), «L'evangeli de la vida. Somni-prefaci» (1900m), «A la soledat. Cant ditiràmbic» (1900s), «A la nit» (1900u), «Cant Primer de l'Evangelí de la Vida: Prometeu i Jo» (1904h) i «Cant IV de l'Evangelí de la Vida: El parlament del Boig» (1905h). Tal com destaca Sobejano, les ressonàncies del Zarathustra de Nietzsche semblen evidents, especialment entre «A la nit» i el «Cant de nit» del Zarathustra. Espinós (2009, p. 49-50) compara els dos textos i destaca la qualitat del text del filòsof alemany: «El text nietzscheà és d'una gran subtileza lírica i conceptual [...]. Gener en canvi descabdella al seu poema un seguit de tòpics neoromàntics sobre el caràcter espiritual, reposat, purificador i regenerador de la nit, on la força lírica inherent al tema s'esvaeix un cop més entre la pruija i la verbositat excessiva». *L'Evangelí* queda interromput i el reprèn després de quatre anys en el text dedicat a Prometeu. En aquest cant s'anuncia a Prometeu la caiguda de Zeus i, a partir d'aquí, realitza una crítica al cristianisme. En l'últim cant, que es publicarà el 1905, situa l'acció «en les altures de la península Ibèrica» i fa una crítica a Castella mitjançant una retòrica bel·licista totalment impròpia de Gener. Respecte a aquest últim cant, Espinós (2009, p. 51) afirma que «el vitalisme immoralista, creador i destructor a la vegada, hi raja de manera imparable. Abans de marxar cap a la muntanya, recomana a Prometeu i l'home que no el segueixen, igual que feu Zarathustra als seus deixebles».

Imma Farré (2016, p. 653) cita l'estudi de Trenc-Ballester (1979, p. 102), que apunta una possible influència de la teosofia en el pensament de Gener, i especialment en *L'Evangelí de la vida*, però matisant-ne la influència (Farré, 2016, p. 708). Ja havia esmentat la relació amb la llibreria orientalista de Ramon Maynadé i la teosofia Jordi Castellanos

²¹¹ Espinós inclou el poema *Macabra Vital* en l'època de *Juventut*. Com ja s'ha esmentat, el poema és anterior (Castellanos & Marrugat, 2013, p. 100).

(1995, p. 109). També s'havia referit a *L'Evangelí de la Vida* Pagano (1901, p. 125), afirmant que, en aquest poema simbòlic en prosa, Gener el que fa és mostrar-se «adepto de la religión humana» i que amb l'Evangelí, que vol dir bona nova, «llega a la suprema expresión de su credo». No cal dir que aquesta aposta per una certa religiositat evangèlica comporta un gir crucial en la concepció generiana del positivisme, ja que les crítiques al *Catéchisme positiviste* de Comte són nombroses.²¹² Sembla que Gener claudica i, d'alguna manera, s'adona que només des d'un discurs messiànic pot aspirar a l'assoliment del progrés. D'una manera semblant, Georg Brandes (1930a, p. 96), un dels primers autors que va escriure sobre Nietzsche, opina el 1890 que el Zarathustra és una mena de religió: «Esta obra condensa la doctrina de Nietzsche, por decirlo así, bajo la forma de una religión. Constituye el Corán, o, más bien, el Avesta que quiso dejar a la posteridad, nebuloso y profundo, altivo y extraño a la realidad, profético y ebrio de porvenir, rebosante del “yo” de su creador, quien, también él, está igualmente lleno de sí mismo». També exposa la seducció i la novetat encisadora que proposa l'estil del Zarathustra i que Gener va cercar de copiar:

Su mejor cualidad es la del estilo, desde la primera palabra hasta la última de una sonoridad plena, profunda, persuasiva, a veces, ligeramente untuosa en sus juicios y en sus condenaciones provocativas, pero siempre con la expresión de júbilo, de la embriaguez del yo, rica en rasgos delicados como en rasgos plenos de atrevimiento; seguro y, a veces, grande.

No cal dir que l'obra literària publicada a *Juventut* no s'esgota en les obres que tenen relació amb Nietzsche o en *L'Evangelí de la vida*. Es dedicarà un apartat a l'obra literària de Gener, però es vol destacar les obres de teatre que va publicar mentre era col·laborador de *Juventut*. Farré les analitza (2016, p. 768-774). A més d'analitzar *Els senyors de paper!*, que ja ha estat estudiada, els monòlegs «El bon diable» (Gener, 1905e), en el qual es planteja que l'infern és un lloc molt millor que el cel, i «L'americana vermella» (Gener, 1905f), els dos recollits a *Monòlegs extravagants* (Gener, 1910a) i «La pesadilla dels parents» (Gener, 1900v), que s'estudiarà més endavant i que es recull a *Monòlegs humorístics* (Gener, 1903b).

Farré (2016, p. 251) també es referirà a l'*Agència d'informes comercials*, de la qual destaca que, a diferència de la resta d'obres que va publicar *Juventut*, tenia com a objectiu fer riure i ho va aconseguir. L'obra es va publicar per entregues a *Juventut* en cinc

²¹² Per més informació sobre *L'Evangelí de la vida*, vegeu (Jufresa, 2013, pp. 275-80; Farré, 2016, pp. 706-710).

lliuraments, del 21 de setembre al 19 d'octubre. Vall i Ontiveros refereix que es va representar intermitentment al teatre Romea entre els anys 1905 i 1906 (2012a, p. 143). És remarcable que d'aquesta obra se'n van fer, com a mínim, tres edicions més. Una segona edició el 1911, una el 1933 (en què s'afirma que l'obra va ser estrenada el 1914) i una altra el 1959. Farré (2016, p. 769) destaca que en el seu teatre hi ha una dualitat, que recorre tota la seva obra. Per una banda, «la d'autor seriós que divulga idees amb l'intent de sensibilitzar la burgesia catalana per així transformar-la (amb *Els senyors de paper!*)» i, per l'altra, la que «conrea un tipus de literatura que només cerca l'estirabot final, la sàtira, la jocositat amb l'única finalitat de divertir (present en graus diversos en les quatre peces restants)». També és destacable, pel que fa al teatre de *Joventut*, algunes crítiques teatrals que sempre expressen un rebuig al poc rigor històric de les posades en escena, com a «Mestre Oleguer i "sa mise en scène"», en què acaba l'article oferint-se a els actors que ho vulguin a assessorar-los sobre indumentària, o bé a la crítica a la posada en escena de «Els Pirineus», en què esgrimeix arguments similars:

La memòria d'en Balaguer, el mestre Pedrell i la història pàtria tenien dret a que se'ls tractés una mica millor. ¿Per què la Junta del Liceu no nombra una persona instruïda, un artista i arqueòleg que sàpiga de què se les heu per a fer tals *misses en scene*? Barcelona és una ciutat populosa i culta, i té dret a què en el primer dels seus Teatres se li presentin les obres un xic més ajustades a temps i à lloc. (Gener, 1902d, p. 53)

Cal destacar també els articles humorístics, de vegades reprenent la temàtica medieval parodiant la llengua i l'estil de la llengua antiga, com ja havia fet cap al 1881. Francesc Pujols dirà a Bladé (1970a, p. 108) que «a *Joventut* va publicar els seus millors articles humorístics», com per exemple *Teogonia Índia*. Marfany els refereix, però per criticar-lo, ja que entén que el Gener humorístic eclipsava el Gener seriós. Més endavant es dedicarà un capítol a parlar de l'humor i es referiran.

De fet, opina (Marfany, 1986, p. 152) que Gener va ser el veritable líder de *Joventut* i que va aportar-hi «tots els defectes i gairebé cap de les virtuts d'un Brossa». Qualifica l'aportació de Gener de la manera següent: «El diletantisme, la voluntat d'espantarrar, la pirotècnia verbal, la confusió conceptual, i la fanfàrria intel·lectual duta als extrems del messianisme». També critica l'humorisme de Gener, destacant entre els defectes que aporta Gener a *Joventut* la «tendència a la broma i la paròdia xarones» (Marfany, 1986, p. 153). Tot i que es pot argumentar que en les col·laboracions com a redactor de *Joventut* de Gener hi ha una etapa més seriosa de divulgació del vitalisme i una de més humorística, des del punt de vista de Marfany (1986, p. 154), la que s'acaba imposant serà la satírica.

En un text posterior, apunta que les contradiccions del Modernisme són la connivència d'una tendència simbolista i decadentista amb una crítica vitalista «antidecadent» (Marfany, 1970, p. 55). Aquestes dues tendències es troben també en el pensament de Gener, entre la seriositat del superhome nietzscheà i l'humorisme, contradicció que, de fet, caracteritza tota l'obra generiana. En el primer número de *Joventut* ja es mostra aquesta dualitat: hi ha un article sobre Nietzsche, una traducció d'un fragment del Zarathustra i una narració titulada «Un traginer filòsof» (Gener, 1900b), en què fa servir un símil entre el poble, el govern i un carro de traginer per defensar que un Estat no ha d'aplicar la violència sinó que ha d'intentar que el poble estigui content perquè no es rebel·li, idea, per altra banda, clàssica en el pensament positivista generià. El tema es tractarà més endavant però ara es vol destacar la sèrie de 1904 titulada «Fauls, apòlegs, llegendes, contes o el que vulgueu», en què explica llegendes diverses que il·lustren els seus pensaments (1904e, 1904f, 1904g).

Àdhuc Gener protagonitzarà algunes polèmiques a la revista *Joventut*, entre les quals cal destacar la que va protagonitzar amb Oller arran d'un comentari sobre Yxart i la seva opinió el primer cop que va escoltar la lectura de *L'Atlàntida*. Gener (1902f) va escriure l'article «La primera lectura de “L'Atlàntida”», en què defensava que Yxart havia fet una crítica negativa del poema de Verdager. Yxart era mort feia anys i el seu cosí i amic Narcís Oller respondrà uns dies després amb l'article «Al Cèssar lo qu'es del Cèssar. Lletra oberta á Pompeyus Gener» (1902), que serà respost gairebé un mes més tard amb l'article «*Trop de Zèle*: carta oberta a en Narcís Oller» (Gener, 1902g). La polèmica ha estat ben estudiada, vegeu (Cabré, 1993; Farré, 2003, 2016, p. 443–445, 1056; Vall Ontiveros, 2012a, p. 173–174; Vall i Solaz, 2018, p. 205–206). En un sentit molt més amable, Gener (1900k) dedicarà un article a Mestres titulat «A Apel·les Mestres amb motiu dels seus Poemes del Mar». És remarcable que renuncia a fer la crítica perquè no vol pertorbar l'obra, que recorda a la frase de Gener (1899a, p. 59) «El crític és un eunuc», de *Literaturas malsanas*: «Per què fer una crítica del que per sí sol ja es recomanava? Per què anticipar al lector l'ànima d'un llibre, traient-li així el plaer immens de descobrir-la? I qui ens diu a nosaltres que al dar a conèixer aquesta visió poètica del mar, de l'Apel·les, no la deformaríem, no l'atenuaríem o no li trauríem el seu ver flaire?» (Gener, 1900n, p. 296). Gener admet que fa temps que no es veuen però s'alegra que el compta entre els amics d'aquella època i explica alguns records. Mestres respondrà a la invitació que fa Gener al final del text perquè escrigui a *Joventut* amb l'article «El garrofer» (1900), en

què recorda l'arbre on anaven a llegir i que finalment va ser tallat. Col·laborarà també amb Gener fent les il·lustracions del text humorístic «Una teogonia índia» (Gener & Mestres, 1901). Un any després, Mestres (1902) escriurà un article ja referenciat elogiant Gener a *Catalunya artística*.

Manca escatir fins a quin punt Gener participa en els diferents pseudònims que utilitza la redacció de *Joventut*. Especialment la relació amb M. Servet (a) Raves i Rafael Vallès i Roderich, el qual durant aquella època «retira a Pompeu Gener» i, entre d'altres coses, en els «quaranta-dos treballs [...] publicats entre el 1904 i el 1906» es fa la crònica de «la suposada festa d'inauguració de les reformes del seu negoci familiar, una farmàcia ubicada al “carrer del Cuch de Sant Pere”; i es fa constar la recepció d'un telegrama seu des de París anunciant el seu retorn a Barcelona després d'una de les seves habituals estades a la capital francesa» (Farré, 2016, p. 101-102). Encara que, com apunta Farré (2016, p. 769), Marfany (1986, p. 154) acusa Gener de ser el culpable «dels violents atacs satírics signats per la redacció amb el pseudònim col·lectiu Rafel Vallés i Roderich»; ella defensa que el pseudònim oculta més d'un redactor.

La revista *Joventut* va deixar de publicar-se el 31 de desembre de 1906, «pocs mesos després de l'aprovació de la Llei de jurisdiccions (22 de març) i de la formació de Solidaritat Catalana» (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 186). Tot i que els últims anys les col·laboracions amb la revista van ser més escasses, segurament a causa de problemes de salut, Gener (1906b) va escriure un article en el número final de la revista titulat «El que hem fet». A l'article hi situa l'inici de la col·laboració amb la revista en la posada en escena del *Cyrano de Bergerac* de Rostand. També exposa els principis que han regit la seva col·laboració i els objectius de la revista. En primer lloc, el fet que eren inactuals — també es destaca aquest concepte a l'article de l'editorial que obre l'edició del diari. Després, que eren supernacionals; n'opina que les seves reivindicacions socials han estat assumides per l'Assemblea de Barcelona i per la Unió catalanista. A més, explica que defensaven que no havia d'haver-hi distincions entre els catalans per motiu de religió, i així es va acceptar. Així doncs, gràcies a ells hi ha hagut solidaritat entre els catalans. Per tot això es considera «ben pagat» pels seus esforços.

Després de finir la col·laboració amb *Joventut*, «la seva incidència en el panorama català esdevindria gairebé nul·la» (Vall i Ontiveros, 2019, p. 47). De fet, el final de *Joventut* va coincidir amb la decadència general dels modernistes per deixar pas al moviment Noucentista. Com afirmen Aguilar i Moragas (1944, p. 181) referint-se a Gener: «La

nueva generación que lleva en sus entrañas a Eugenio d'Ors y a Francisco Pujols, ya no creen en él».

5. Nietzsche

Llega luego el periodo nietzscheano de Pompeyo Gener, exaltador del superhombre, dándose el caso de que los dos únicos exaltadores del *Así habló Zaratustra* son Juan Maragall desde *El Diario de Barcelona*, y Pompeyo Gener, desde la revista *Catalonia* confeccionada por Pérez Jorba y Casas Carbó, sin que expliquen cómo compaginaba con Nietzsche el primero su catolicismo y su democratismo el segundo. Su democratismo y su bondad, porque si un hombre existía fundamentalmente opuesto al «¡perezcan los débiles y los fallidos!», era Pompeyo Gener. Así lo reconoció el doctor Torras i Bages...» (Aguilar & Moragas, 1944, p. 174)

Gener ha passat a la història, entre d'altres coses, com un dels divulgadors de Nietzsche a Catalunya i a Espanya. El filòsof barceloní no solament es va limitar a donar a conèixer les idees nietzscheanes, sinó que també va interpretar-les, aportant així una versió personal molt influïda pel pensament positivista i per les perspectives regeneracionista i nacionalista. Tot i que Fuentes (2013, p. 137), referint-se a la influència nietzscheana a Catalunya, afirma que «més enllà del cas concret de Maragall, els estudiosos no han analitzat gaire en profunditat aquest aspecte», la interpretació que fa Gener sobre Nietzsche ha estat força estudiada, essencialment per Sobejano, Triviño, Vall i Ontiveros, Espinós i el mateix Fuentes. La nostra intenció en aquest apartat serà actualitzar la bibliografia i recollir l'essencial de les aportacions dels diversos estudiosos per tal d'oferir una perspectiva prou completa de la relació entre Gener i Nietzsche, a més d'aportar l'anàlisi dels textos menys estudiats. Ja s'han referit alguns textos sobre Nietzsche publicats a *Joventut* que, en alguns casos, s'hauran de tornar a analitzar.

Sembla que la influència de Nietzsche en Gener és prou important per dedicar-hi bona part de la seva bibliografia intel·lectual, tot i que en els textos autobiogràfics que escriu a partir del 1910, com, per exemple, *Mis antepasados y yo*, no l'esmenti explícitament:

D'entre els escriptors contemporanis que el Modernisme volgué incorporar al seu projecte cultural, Nietzsche és, sens dubte, el de més profunda petjada en la cultura europea contemporània. Ni els messiànics Carlyle o Emerson, ni l'individualista i voluntariós Ibsen, ni Tolstoi i el seu anarquisme cristià, ni el naturalisme de Zola o el simbolisme de Verlaine; cap no deixà una estela tan brillant ni tan profunda. (Espinós, 2009, p. 9) (Vall i Ontiveros, 2012, p. 35)

L'assumpció del pensament de Nietzsche per part de Gèner l'obliga a realitzar l'evolució que havia endegat des del positivisme ortodox cap a concepcions més properes al vitalisme. Particularment, haurà de renunciar de mica en mica a part de les seves concepcions deterministes. En aquest sentit, Cassirer (1979, p. 229) defensa que l'eclosió del vitalisme a finals del segle XIX era imprevisible, ja que «hasta entonces la corriente del vitalismo parecía haber retrocedido continuamente», a causa sobretot de «los progresos de la investigación empírica». Aquestes investigacions van portar a no poder deduir la vida de les condicions materials dels objectes, sobretot a partir que Woehler va obtenir urea a partir d'elements inorgànics. Un cop s'ha sintetitzat matèria orgànica a partir de matèria inorgànica, serà necessari un nou llenguatge per referir-se a la vida. Autors com Büchner en el capítol «Fuerza vital» de *Fuerza y materia*, es planteja si hi ha alguna diferència entre matèria orgànica i inorgànica i conclou que no n'hi ha cap i, per tant, sotmet l'ésser humà al determinisme materialista. Des del seu punt de vista, força i matèria són el mateix:

Se pretendía que esta fuerza orgánica era la contraria de las fuerzas inorgánicas, como son gravedad, afinidad, luz, electricidad y magnetismo, y que constituía respecto a los seres vivos leyes excepcionales en la naturaleza, mediante las cuales podían esos seres sustraerse al influjo y acción de las leyes generales de la naturaleza, regirse por sí mismos, y formar, por decirlo así, un estado dentro de otro estado. (Büchner, 1904, p. 216)

Potser aquesta mena de ruptura entre positivisme i vitalisme no és tan abrupta com planteja Cassirer, ja que alguns positivistes, com ara Gèner, neguen el materialisme, titllant-lo de nova metafísica no basada en l'observació, i en el pensament de Gèner es pot copsar que la idea de creixement de vida era present en la seva etapa positivista. Ja s'ha referit com a *Amigos y maestros* i anteriorment, segons la data dels articles que el constitueixen, s'havia replantejat la seva anàlisi dels autors positivistes, de manera que podrà abraçar el pensament nietzscheà com una continuïtat respecte al positivista. Gèner (1897a, p. 147) atribueix la reivindicació de la vida com a criteri de demarcació del que és bo o dolent a Taine o la defensa de l'aristarquia a Renan...²¹³ De fet, com ja s'ha esmentat, el mateix Gèner (1901a, p. 8) entén que Nietzsche ve a confirmar les tesis del positivisme. Aquesta idea, exposada a *Inducciones*, és defensada també en alguns dels

²¹³ Brandes (1930b, p. 107) estudia la relació entre Renan i Nietzsche i escriurà al respecte el 1890: «Ya hemos subrayado hasta qué punto recuerda [Nietzsche] a Ernesto Renán por su concepción de la civilización y por su esperanza en una nobleza intelectual que deberá adueñarse del poder en el mundo. Sin embargo, no tiene una frase de aprobación para Renan».

articles escrits en aquella època. N'és una mostra el que opina a l'article sobre l'evolució del pensament al segle XIX:

Después de Littré, Darwin, Spencer, Haeckel sientan la teoría de la evolución de la vida universal. Todo cambia continuamente, todo se transforma. Taine y Renan, representan el espíritu francés o sea latino, pero llevan en sí aun la última tara metafísica que ha de descontarse, la concepción de la finalidad universal. Después de lo cual, viene Nietzsche que resume ambas tendencias. ¿El Mundo como representación, no excluye ya la posibilidad de su existencia en sí?, se pregunta; y luego, demostrando la ociosidad de averiguar el en sí de las cosas y la realidad de la ilusión como estado el más intenso de la Vida, concluye inspirándose en la progresión de la misma, aunando así la tendencia vital y el mundo ilusorio de griegos e indos. (Gener, 1900w)

I, com fa habitualment, relaciona el superhome amb altres conceptes semblants com l'heroi de Carlyle, a més de negar el materialisme i afirmar el culte dinàmic a la vida:

Y termina el siglo con el desvanecimiento de la explicación materialista, por ser la materia una pura hipótesis, ya que sólo se nos presenta como coexistencia de movimientos, y aparece un positivismo dinámico vital e ideal a la vez, pues que proclama la inanidad del en sí de las cosas, de lo que está fuera de nuestros límites fenomenales, y descubre la vida como suprema manifestación de la universal energía, y el Héroe o el Superhombre, como centro el más potente de todas las energías vitales coordinadas. (Gener, 1900w) (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 44)

En el mateix sentit es manifesta en el pròleg a la *Història de la literatura*, publicada el 1902: entén el positivisme com el començament de la reivindicació de la vida (1902a, p. 368-369) i dedica unes pàgines al vitalisme, vinculant-lo altre cop amb Carlyle, Nietzsche, etc. (Gener, 1902a, p. 373-374), repetint l'esquema de *Los filósofos de la vida ascendente*. Gener (1899, p. 179) explicita la relació entre les dues idees: «Las palabras *vitalismo*, *determinismo* sólo indican dos estados de los conocimientos biológicos, dos épocas del estudio, la una anterior a la otra».

Com s'ha vist, la crítica al «lluïtador per la vida» i al pseudodarwinisme el porta a afrontar el problema del determinisme tot esbossant o preparant la recepció posterior de Nietzsche. Gener, segurament davant la perspectiva que el progrés no s'esdevé, albira la possibilitat de trencar les lleis deterministes mitjançant la voluntat. La idea de modificar el medi, de transformar-lo i ajudar al progrés estava inclosa en el positivisme, però s'entenia com a conseqüència de les pròpies lleis deterministes. Tot criticant Zola, que basa la seva novel·la experimental en el desenvolupament dels determinismes sociològics i biològics, Gener afirmarà: «Lo del medio ambiente no implica el error fundamental en que han caído los naturalistas a lo Zola, de que el hombre es impotente contra lo que le rodea y debe dejarse llevar por las circunstancias cual leve pluma por el viento. Nada más erróneo»

(1899a, p. 127). A *Literaturas malsanas* entén que certs éssers humans, que en aquest moment anomena «resumitivos» o «simbólicos», pateixen el medi ambient però «al mismo tiempo lo modifican o contrarrestan, siendo su acción siempre la resultante [de] la propia actividad de las fuerzas del medio ambiente y de las anteriores cuyas energías acumula el ser y transforma» (1899a, p. 127).

Gener es replanteja algunes teories molt impregnades d'un cert determinisme d'arrel tainiana en què es dedueixen els caràcters, l'art, etc., de l'ambient, la raça o el moment.

Àdhuc retraurà als personatges de Zola que se sotmetin a l'ambient sense lluitar per transformar-lo: «Su voluntad es nula; no luchan con el medio en que viven; menos lo modifican: de ningún modo se lo adaptan o lo transforman» (1899a, p. 117). I criticarà que el medi per als zolians és entès com un element destructor i que inhibeix la vida i el progrés (1899a, p. 141). En el mateix sentit, Vall i Solaz (2008, p. 319) cita el pròleg de *Sagramental* d'Aladern, en què Gener desitja que «els superiors pel seu cervell i pel seu cor no fossin vençuts pels inferiors, més astuts que ells en la lluita per la vida» (1891, p. XXII).²¹⁴

Encara sobre el tema del determinisme, cal recordar la polèmica amb Narcís Oller arran d'una disputa sobre la relació entre Verdaguer i Yxart. Gener admet en cert sentit que està deixant enrere el determinisme i el naturalisme per apostar per l'idealisme:

I mira canvien les coses! Tu [Oller] aleshores eres enemic acèrrim de lo que se'n deia *el realisme en l'art* i el *determinisme* en la crítica, que jo defensava acaloradament, i el tal *realisme* no era més que un naturalisme molt honest; res de *zolisme* encara, del qual n'ets tu ara gloriós representant en les lletres catalanes. En canvi, jo cada dia em torno més idealista i no dels que miren endarrere, sinó dels que van endavant sempre. (1902g, p. 415) (Vall i Solaz, 2018, p. 205-206)

Els dubtes respecte al determinisme ja s'intuïen en la crítica a la matèria com a concepte metafísic que es formula a *La Mort et le Diable*, que es planteja també al capítol sobre Littré de *Amigos y maestros* (1897a, p. 228-229). En general, critica que els materialistes entenguin la matèria com a cosa en si, que per a ell és incognoscible. En aquest sentit, segueix la crítica que planteja Lange a la seva influent *Historia del materialismo* (1903a). La força (el que posteriorment es podrà entendre com a voluntat) es deriva en Büchner de la matèria, no de la voluntat noümènica com Schopenhauer i Nietzsche. En aquest sentit

²¹⁴ Xavier Vall i Solaz m'ha indicat també que Gener (1895a) va col·laborar en una revista impulsada per Cosme Vidal, *Almanac Modernista*.

escriurà Lange: «Uno de los criterios indispensables del materialismo es que, no solo considera la fuerza y la materia como indispensables, sino que también considera la fuerza como cualidad absoluta de la materia, y que de la acción recíproca de la materia con la fuerza se deducen después todas las formas de las cosas» (1903b, p. 95). El vitalisme cercarà d'explicar el fenomen de la vida, el qual no necessàriament deriva de les característiques intrínseques de la desconeguda matèria.

És significatiu el canvi de concepció de Gener respecte a Schopenhauer, que ja s'ha explicat. Cal també destacar la nova perspectiva respecte a un tema tant característic com l'ascetisme i el dolor. En aquest sentit, són remarcables els arguments esgrimits al curt article «El silenci» que publica a *Juventut* (1900o), en què caracteritza l'heroi com algú capaç de suportar el dolor per tal de poder canviar la societat:

La facultat de sentir el dolor y de dominar-lo, per a fer- lo desaparèixer o per oposar-s'hi: veus aquí la qualitat de l'Herói. El dolor és i ha *sigut* sempre el que ha impulsat el progrés. El dolor, o sigui, el crit d'alerta que ens dona el nostre organisme quan es sent amenaçat de mort o de menys Vida, és el que fa que tendim a una Vida Superior. Ai del que no sent dolor, o del que el sent i no reacciona. (1900o, p. 337)

Pel que fa a la introducció de Nietzsche a Espanya i a Catalunya, sembla que el primer que l'esmenta és Jaume Brossa a la revista *L'Avenç* el setembre de 1892. Serà Joan Maragall (1893a) (sota el pseudònim de *Panphilos*) qui primer li dediqui un article específic. Poc temps després realitzarà la primera traducció al català de fragments d'*Also Sprach Zarathustra* partint de la traducció francesa (1893b) (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 69). En una carta a Antoni Roura datada el 17 de maig de 1893 escriurà el següent:

Ara estic molt entusiasmat amb Nietzsche. N'he trobat un estudi a la «Deutsche Rundschau» que el rebenta bastant, però exposa les seves idees, que és lo que m'engresca: l'aristocràcia dels forts, dels que viuen de manera forta [...] ¿Com m'ho arreglaria jo, per a explicar tot això en el «Brusi» afegint que tota predicació de *renoncement* inicia una decadència, que Sòcrates era un esclau neula i que el cristianisme és un platonisme *ad usum plebis*? ¿Que s'ha de ser immoralista, etc., etc., etc.? Aconselleu-me en aquest *trance* en què perillen la salvació de les ànimes meva i dels lectors del *Brusi*. A l'últim me'n trauran, d'aquella casa, i faran bé. (Maragall, 1981, p. 1150)

Fuentes cita abundant bibliografia i referències, com per exemple la influència —com en Gener— de Carlyle i Ibsen en Maragall. És especialment destacable el poema *Paternal*, on es troba un nen somrient davant de la bomba del Liceu (1895, p. 45). Sobre la interpretació que fa Maragall de Nietzsche, afirma Espinós:

Maragall buscà en Nietzsche una doctrina política vigorosa, basada en el govern dels forts sobre una massa feble i dúctil, una doctrina que servirà d'antídot al perill que la puixança del socialisme representava per a la burgesia catalana, i, hauríem d'afegir, de revulsiu al corrupte sistema parlamentari espanyol. Això explica en part l'aparent incongruència que el piadós Maragall, apòstol de la convivència social, compti entre els seus mèrits haver sigut l'introduïdor de l'impíu autor de l'Anticrist. Vist des d'aquesta perspectiva, el major mèrit de Maragall no és sols haver-lo introduït, sinó haver-lo pogut assimilar. (2009, p. 29)²¹⁵

També com a precedent de la interpretació que fa Gener de Nietzsche cal destacar que Fuentes (2013, p. 144) referencia un article a *L'avenç* de Jaume Brossa on «hi ha una síntesi de la història global de l'*Així parlà Zaratustra* que deixa establerta una clara relació entre la nació oprimida present en aquest escrit i la nació catalana que ha d'ésser deslliurada d'Espanya».

Com m'ha indicat Xavier Vall i Solaz, convindria tenir també en compte la recepció francesa d'aquest filòsof i, encara que no és equiparable, es poden trobar referències hispàniques anteriors: en *La Revista Contemporánea*, any v, t. v, el 15 d'agost de 1876, p. 127, s'inventaria, entre altres cursos, el de Nietzsche *La filosofía antes de Platón. Vida y doctrina de Platón*, traduïnt-ne el títol,²¹⁶ o, en un article de la *Revista de Gerona*, t. VII. p. 75, del 1883 sobre «Wagner i el Lohengrin», de Enrico Cardona, se cita *R. Wagner à Bayreuth* en versió francesa.

5.1. Gener i Nietzsche

Les imatges de Josep Maria Xiró, com ara la desapareguda Fantasia nietzscheana. En aquest quadre, presentat en 1902 a la Sala Parés, apareix el superhome alçant-se nu sobre un alt cim, amb el cadàver de l'home als seus peus i, davant, els fantasmes que volen escapar d'una atmosfera turmentosa. L'estil èpic i voluptuós de la peça fou el que, tres anys després, li serví per il·lustrar.

L'Atlàntida JACINT VERDAGUER (Fuentes, 2013, p. 147)

Deixant de banda les referències explícites, historiar i analitzar la recepció de Nietzsche per part de Gener és complex. Gener va complicar una mica més la tasca d'anàlisi

²¹⁵ Gener es referirà cap al 1911 a la concepció de la massa de Maragall en un capítol del seu llibre dedicat al teatre, afirmant que «[Maragall] ha dit que el Poble és un estat col·lectiu de l'esperit humà, i que la multitud o gent congregada amb un objecte (públic, turba, etc.) és sols un estat del Poble, i certament un estat inferior d'humanitat». I que pel fet de ser un espectacle de masses els ciutadans ja es converteixen en «populatxo». Gener (1911b, p. 15) entén que aquesta idea només té «una part de veritat» i reivindica el paper del teatre.

²¹⁶ Sobre el curs, vegeu Galparoso (1995).

reivindicant el paper de precursor i atrevint-se a afirmar que ell va defensar certes idees abans que el filòsof alemany. A tot això cal sumar-hi les acusacions de plagi que, a la vegada, mostren que Gener coneixia i de vegades copiava Nietzsche, encara que no es fes explícit. En aquest sentit, Vall i Ontiveros destaca les afinitats entre les idees de *Literaturas malsanas* i algunes de les idees de Nietzsche: (2012a, p. 131-132)

En efecte, per molt que oposés a les tendències criticades un sa realisme ja totalment passat, hi ha quelcom en el substrat teòric de *Literaturas malsanas* que emparenta amb les doctrines estètiques de Friedrich Nietzsche, especialment les relacionades amb les tesis principals de *El naixement de la tragèdia* (1872) i *El cas Wagner* (1888). Hi ha un cert parentiu entre la crítica de les tendències artístiques de Pompeu Gener i la de Nietzsche, ja que ambdós situen el punt central del seu anàlisi en la qüestió del nihilisme, en el conjunt de tendències malaltisses que negaven la vida i que fonamentalment venien adquirides per la cultura judeocristiana, enemiga de la vida, atreta irreversiblement per la mort. Malgrat l'aparent revolta contra els valors burgesos, Gener veia en les darreres tendències literàries i artístiques una cara més de l'esperit místic i ascètic del cristianisme.

Vall i Ontiveros (2012a, p. 132) destaca també el fet que Gener s'expressés en conceptes clínics, tot i que aquest fet es pot atribuir a un "substrat intel·lectual comú, molt estès a les darreries del segle XIX, consistent a tractar les qüestions sociològiques des d'un punt de vista patològic". No cal dir que la formació farmacèutica de Gener facilita l'ús d'un argot mèdic. Tot i que és difícil escatir fins a quin punt les influències de Nietzsche són més o menys directes, és cert que a *Literaturas malsanas* s'estableix la puixança de vida, l'estar a favor de la vida com a criteri per discernir quins autors són sans i quins no. Per exemple, en el següent text, es cospa un ambient intel·lectual afí entre els dos autors i palesa un ambient intel·lectual comú:

Nosotros tenemos la pasión por la vida, del Progreso, de la Libertad. Nuestro ideal es el Hombre sano, sabio, bello y fuerte. Nuestro fin social, la Justicia. Quisiéramos que todo ser pudiese dar todo cuanto en sí lleva de gérmenes de vitalidad, de organización superior, de amor, de atracción. Y somos enemigos y batallaremos siempre contra todo lo que sea cohibición, renunciamento, egoísmo, sumisión, decadencia. Consideramos el mayor de los males lo que se llama la *victoria sobre si mismo*, lo cual es ni más ni menos que la contradicción de nuestras naturales tendencias. La redención la creemos inútil. Uno debe de ser su propio redentor; pero antes que redimirnos lo mejor es no caer, no perdernos, no dejarnos esclavizar. (1899a, p. 182)

És remarcable que Nordau (1902a, p. 308), des d'una perspectiva totalment diferent, entén que Nietzsche i els decadents francesos tenen idees semblants. Això el porta a preguntar-se si s'han pogut plagiar els uns als altres. Davant la impossibilitat cronològica del plagi, opina que el que tenen són afinitats espirituals:

Sin embargo, es indudable que Nietzsche no ha podido conocer a los decadentes franceses y a los estetas ingleses, con los cuales coincide tan frecuentemente, porque las obras de aquel son en parte más antiguas que las de estos; y estos por su parte tampoco han copiado a Nietzsche, porque a excepción quizás de Ibsen, no han oído nunca pronunciar su nombre probablemente, salvo desde hace muy pocos años. La semejanza, o más bien la identidad, no se explica por copias mutuas; se explica por la naturaleza de espíritu parecida de Nietzsche y de los demás degenerados.

A la crítica que va fer Gener de la *Festa del blat* de Guimerà es cospa la inflexió en el pensament generià. A diferència del que havia defensat fins al moment, s'adona de la necessitat de l'ideal i de l'espiritualitat per tal de resoldre els conflictes. Hi utilitza una expressió cristiana i afirma que cal un «*sursum corda*» perquè la humanitat pugui existir (Gener, 1896, p. 2631). El protagonista, Jaume, l'anarquista que ha fet un acte terrorista i se'n penedeix mitjançant l'amor, dirà: «Ensenyeu a estimar als que no en saben». Els ideals seran, com passa a l'obra (se'n parlarà altre cop més endavant), d'amor universal al pròxim. L'amor dels positivistes que no li importa identificar amb Sant Francesc o amb la religió, és l'únic que pot donar-li alguna esperança de millora i de progrés de la humanitat.

Una altra possible afinitat amb Nietzsche és el ja analitzat concepte de *struggleforlifer*. Per a Gener, la lluita per la vida no és la lluita del més brutal o del més immoral sinó, precisament, defensa que són els més raonables, intel·ligents i altruistes els qui més bé s'adapten al medi. Considera que el darwinisme implica la desigualtat entre humans però pregona que la lluita per la vida la guanyin els qui ell entén que són els millors: «La igualtat absoluta és impossible; el que deuria ser, és que els superiors pel seu cervell i pel seu cor no fossin vençuts pels inferiors més astuts que ells en la lluita per la vida. El que es deu procurar és que no sigui l'astúcia la que triomfi sinó el cor i la vertadera intel·ligència» (Aladern, 1891, p. XXIII). Cal recordar que, quan a *Literaturas malsanas* analitza el naturalisme, rebutja l'home bestial a favor de l'home cerebral, que li sembla més representatiu de l'època moderna: «En lugar de presentarnos al hombre esencialmente cerebral que predomina en la fin de este siglo, nos presenta, bajo la blusa o la levita, al hombre bestial de las edades primitivas. Y este es el que Zola nos pinta como el hombre moderno directamente observado del natural y trasladado a sus novelas» (Gener, 1899, p. 135). També a *Amigos y maestros* es refereix a aquesta idea quan parla sobre els estudiants francesos, els quals (com ell), quan s'enfronten al món després d'haver estat mantinguts «por la pensión de sus padres o del Estado», miren d'adaptar-se a la societat i s'adonen que aquesta no valora la seva intel·ligència, sinó que «ven solo

obtener los honores y la fortuna a la astucia, a la audacia; se encuentran pospuestos a los estúpidos; sufren mil desengaños e ingratitudes». Com a conseqüència d'aquest fet, proposen una aristocràcia intel·lectual i classifiquen la societat en dues classes: «El *Homo intellectualis* y el *Homo cupidos*, especie de bruto criminal, que casi del *Homo sapiens* de Linneo solo tiene la figura y la palabra» (1897a, p. 151). El triomf de l'astut en la lluita per la vida ens portaria, en aquest cas, a un cert nihilisme, o com a mínim a l'afirmació d'uns éssers superiors i altres d'inferiors; ara bé, per a Gener el tipus superior és sempre racional i no instintiu.²¹⁷

5.2. Primeres referències a Nietzsche

Los sistemas filosóficos no contienen verdades auténticas ni explicaciones reales y exactas, pero son testigos instructivos de los esfuerzos de la conciencia de la especie para proporcionar con acierto o torpemente, a la actividad inconsciente de ésta, en un tiempo dado, las excusas que reclama la razón. (Nordau, 1902b, p. 261)

Paul Ilie (1964, p. 80) adverteix que «it is impossible to establish a *terminus a quo* for the philosopher's first appearance because he was read in the original before his name had printed currency there, notably by Pompeyo Gener, Maragall, Ganivet, and Menendez y Pelayo.». Per exemple, Josep Casals (2007, p. 118) en un breu capítol que dedica a analitzar la influència de Nietzsche a Catalunya, opina que Gener «s'erigeix en portaveu del gaudi dionisiac en un article dedicat a Renan sota l'admonició de Spencer», en referència a l'article «Ernest Renan íntim» de 1892. Ara bé, si ens centrem en les referències textuais o explícites a Nietzsche, cal recalcar que, si Sobejano té raó i a *Literaturas malsanas* el capítol sobre Wagner està plagiat de *El cas Wagner*, el títol del qual coincideix amb el d'*El caso Clarín* (Gener 1994a), tenint en compte que la part del llibre dedicada a Wagner integra l'article titulat «El Wagnerianismo» (1892f), s'avança la seva influència fins a aquest any, que coincideix amb la que apunta Casals.²¹⁸ En tot

²¹⁷ Uns anys després, ja desencantat del progrés, conclourà al final d'un relat titulat «Los tres guerrilleros»: «Que en la guerra y en la lucha por la vida en general, el que triunfa no es ni el más bravo, ni el más apto, o el más técnico, sino el más astuto y de mayor mala fe» (Gener, 1908b, p. 114).

²¹⁸ Sobejano acusa Gener essencialment de dos plagis. El primer d'ells correspon, a la vegada, a un plagiat de Nietzsche d'un autor tan familiar com Bourget, i la coneguda definició de decadència. Tal com apunten Colli/Montinari en traducció espanyola: «Nietzsche parafrasea aquí un pasaje de Paul Bourget en *Essais de psychologie contemporaine*» (F. Nietzsche, 2002, p. 66). En la mateixa nota, apunta que poden haver-hi altres ressonàncies del text de Bourget. Vall i Solaz (2008, p. 326) ja ha apuntat la relació entre Bourget i Gener indicant, com ja s'ha dit, que hi ha una carta de Bourget emplaçant Gener a una entrevista L'altre plagiat que apunta Sobejano és de tres paraules que, efectivament, coincideixen en els dos textos i que

cas, sembla que les primeres referències de Gener a Nietzsche estarien relacionades, doncs, amb el llibre sobre Wagner. Si passem a les referències explícites, com ja s'ha avançat, la primera és de 1897, en «Los filósofos de la vida ascendente» i en un article a la revista *Catalonia* titulat «Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia» (Gener, 1898), en què critica la lectura anarquista de Nietzsche i aposta per una d'aristocràtica recomanant l'edició de les seves obres per la seva utilitat social. Espinós (2009, p. 41) explica l'article de la manera següent: «Inconsistència informativa i argumental, tendència a la tergiversació, a causa de la seua formació positivista i coincidència en alguns punts bàsics». De totes maneres, ja en aquest primer article recalca que a Nietzsche li falta amor, que és una cosa «essencialment humana i en especial grecolatina» i reivindica a Sant Francesc.

El següent text en què Gener es refereix a Nietzsche és l'avantpròleg a la 4a edició de *Literaturas malsanas*, p. VII i VIII. Li fa un elogi superlatiu dient que «es el profeta de una nueva era» (1899a, p. VII), també, com s'ha dit, es diferencia de Nordau en el fet que només valora la influència que té un autor independentment de si té o no una patologia:

A Nietzsche, Nordau lo condena sin apelación, por lo de que ha terminado en un manicomio, cuando sus escritos son altamente vitales, altamente fortificantes, Nietzsche es un Sinaí que despide relámpagos que todo lo iluminan. Jamás hemos visto un autor de apreciaciones más justas, más profundas, más geniales. En su desorden hay todo un orden nuevo. Su perturbación y su fiebre, son los síntomas del parto. Es el profeta de una nueva era. Por esto no lo citamos como autor de escritos malsanos.

Vegem què en diu realment Nordau (1902b, p. 269) :

Cuando se leen uno tras otro los escritos de Nietzsche, se adquiere desde la primera á la última página la impresión de que se está en presencia de un loco furioso que con los ojos centelleantes y echando espuma por la boca, suelta una oleada ensordecedora de palabras, gesticulando salvajemente, y que en medio de sus vociferaciones, ora estalla en locas risotadas, ora lanza torpes injurias y maldiciones, ora se entrega a una danza vertiginosa o se precipita con el rostro amenazador y el puño levantado sobre los visitantes o adversarios imaginarios. En cuanto este torrente inagotable de frases puede dejar vislumbrar un sentido, se muestran como elementos fundamentales una serie constantemente reiterada de apercepciones delirantes que tienen su origen en alucinaciones y procesos orgánicos patológicos que se pondrán de relieve en el transcurso de este capítulo.

indiquen indubtablement plagi. A més, en la part de Wagner, utilitza les cometes en molts paràgrafs però no indica la font i per l'estil es veu que no són seus. No sembla que plagii res més, potser va tenir davant el text i va agafar-ne alguna idea. En tot cas només copia petites parts del text de Nietzsche. Cal no oblidar el costum de posar cometes i no citar que indefectiblement portarà a detectar nous plagis tard o d'hora.

A més de tots els articles, capítols en llibre, etc. Cal destacar que Gener va prologar i, suposadament, traduir una edició de l'*Anticrist* de Nietzsche de la qual parlarem més endavant.

5.3. Aristarquia: herois, savis i supernacionals

¿I no hi haurà un remei? ¿És per ventura
un cercle lo progrés, que ara ens retorna,
després d'haver passat segles gloriosos,
al primer estat salvatge d'a on sortírem,
com tornar al mar pels rius la gota d'aigua
que del mar pujà al cel dintre del núvol?

Epístola (Bartrina, 2012)

La idea que hi ha persones que són millors que les altres i que són aquestes les que han de liderar i dirigir el progrés de la humanitat es troba ja en Plató amb la proposta del filòsof rei i va adoptant diverses formes al llarg de la història del pensament. La divergència entre els pensadors residirà a concebre quines característiques han d'acomplir aquests «millors», si aquestes són de naixement, si s'adquireixen, si depenen de la voluntat... i també quin paper han d'acomplir els «millors», si han d'actuar políticament, han d'escriure, etc. Ja s'ha avançat que Gener adopta la idea del poder dels millors: «aristarquia» de Renan, Mill i altres amb matisos al llarg de la seva trajectòria intel·lectual fins que la identifica amb el superhome nietzscheà. Precisament, el fet que la idea ja estigués configurada d'antuvi provocarà que accepti, només parcialment, la idea de superhome. En aquest apartat s'intentarà fer una genealogia de la idea dels millors, els més savis en el pensament de Gener, per acabar exposant com les idees prèvies condicionaran i determinaran la seva concepció dels superhome.

La primera referència que influencia directament a Gener és la del mateix Comte, que afirmava que la gent seguiria als que ell anomenava «superiores intelectuales» (Comte, 2012, p. 55). En un sentit semblant, Gener (1885a, p. 426) va defensar a *La muerte y el diablo* que «así, la nación, la provincia, la ciudad, la agrupación social o el individuo más perfectos, más múltiples, más diferenciados, tienen el deber de influir sobre las colectividades o sobre los individuos, más simples, más homogéneos y más inconscientes». Cal destacar que l'argument que utilitza és d'arrel darwinista, ja que

empra el concepte de *diferenciat* per justificar la necessitat d'influir en els altres. A *Amigos y maestros*, com s'ha vist, és una idea present en diversos capítols (l'atribueix a Taine i a Renan), si bé culmina «Los filósofos de la vida ascendente» apel·lant, en clau nietzscheana, a un nou món, però, en lloc d'utilitzar el concepte de superhome, utilitza la idea de geni, que farà possible la nova societat progressiva: «La vida esa [...] será posible solo por los Genios que se encarguen o se les encargue la formación de la nueva Conciencia con arreglo al principio de evolución vital ascendente» (1897a, p. 360). A *Literaturas malsanas* (Gener, 1899, p. 123) també hi és present una conceptualització similar. Per exemple, en la crítica al naturalisme:

El escritor debe ser un vaso lleno de Humanidad, que no retroceda ante el hecho, por deforme y repugnante que sea, si es preciso; pero que apoyando este pie en la tierra se levante al cielo y consigo levante al hombre, tal cual la planta, que hundidas sus raíces en la tierra, en el estiércol que le sirve de abono, se levante ufana, extiende sus ramas, brota hojas, y en lo más alto abre los capullos de sus flores que lanzan aromas, que tienen colores espléndidos y que no son vacíos ni estériles, sino que tanta belleza es solo el preludio del fructificar que es su fin sobre la tierra. La Naturaleza nos lo enseña y este es el verdadero y único Naturalismo.

Igualment, es troba una idea similar a l'expressada a *Amigos y maestros* a la *Historia de la literatura*, en què inclou Nietzsche en un grup d'autors que reivindiquen la vida i els éssers humans especials que la promouguin, en un text ja referenciat, utilitza el concepte d'heroi:

En Inglaterra y en Norte América, Carlyle, Emerson y Ruskin, todos ensalzan la personalidad humana predicando el que se tienda a la vida, a la vida superior; Carlyle proclamando la excelencia de los *Héroes*, Emerson con su *hombres sobre-humanos*, Ruskin con sus *Capitanes de la producción*. Los tres tienen un optimismo activo, que al pasar al Continente entusiasma a la juventud intelectual europea. (1902a, p. XIII)

A més de situar Nietzsche en aquesta genealogia, la fa remuntar fins a Gracián, cercant de vincular-ne l'origen amb un pensador aragonès format a Tarragona:²¹⁹

De Alemania llega Nietzsche con su teoría del *Superhombre*; la especie humana debe producir una superior, ya que el progreso existe y las especies se transforman, y proclama la *Aristocracia de la inteligencia*. Así este pensador como los tres anteriores, todos no han hecho más que desarrollar el germen ideológico que sembrara, desde Tarragona, nuestro ilustre Gracián con *El Héroe* y *El discreto*.²²⁰ (Gener, 1902a, p. XIII)

²¹⁹ Vall i Solaz indica que, tal com ha estudiat Batllori, després de la Guerra dels segadors, Gracián es va mostrar crític amb Catalunya.

²²⁰ Gener no és l'únic que indicar i percep la influència de Gracián en Nietzsche. Cal recordar que Schopenhauer va traduir el *Oráculo manual y arte de prudencia* i en va rebre una significativa influència (Mateu, 2013, p. 63). També va influir Gracián en Nietzsche com es pot veure en la diversa bibliografia, entre d'altres referències vegeu (Bouillier, 1991). Àdhuc se'l caracteritza com a «precursor» de Nietzsche.

El concepte de Superhome de Gener deriva cap al de supernacional (que té ressonàncies també del concepte de *superorgànic* —que afecta a més d'un individu— de Spencer) i en el d'aristarquia de l'intel·lecte, com remarca el passatge que s'acaba de citar. En aquest sentit, Vall i Ontiveros (2019, p. 44), que ha estudiat el concepte de supernacionals i, en general, el nacionalisme de Gener, afirma que:

Tanmateix, Gener tendeix a entendre el superhome no com un ésser que imposa la seva voluntat sobre el món, gairebé tirànicament (com l'*Übermensch* de Nietzsche), sinó com una potencialitat intrínseca de l'individu que calia fonamentar. Humanitza, doncs, el superhome, manllivant-li els trets més cruels, individualistes i amorals, i li confereix una base progressista, implicant-lo en el millorament de la societat que l'envolta.

El superhome de Gener arrela en la concepció positivista que el porta a rebutjar els aspectes que s'allunyen de l'altruisme i de l'amor, com explica Triviño, Gener «escribe una carta de protesta que firman, entre otros, Raimundo Morales, Veloso, Carlos Rodríguez Soriano y Eduardo Carballo. En esta carta explica cómo la idea del superhombre de Nietzsche, entre estos militares alemanes, cobra la forma del «superbárbaro» o el «supercarnicero». Los «ario-indios» que tanto admira no tienen justificación para él» (Triviño, 2000b, p. 109). En aquest sentit, cal recordar la interpretació pejorativa que va fer dels bàrbars a *La Mort et le Diable*.

També a *Amigos y maestros* opina que el dret primordial és el dret a l'evolució, un dret que no posseïx tothom de la mateixa manera sinó que només el posseïxen alguns: «El derecho a la evolución solo le supone derecho en cuanto tenga algo de vital que desarrollar, pues que lo que no es vital evolucionar no debe» (1897a, p. 148). En aquest sentit podrà afirmar que les tendències aristocràtiques que s'han imposat en el seu temps venen a confirmar les seves tesis contra les forces igualadores i el menyspreu a la massa, encara que en algunes ocasions sigui matisat. En aquest sentit atribueix les mateixes idees aristocratitzants i crítiques amb la democràcia a Ibsen en la ressenya que escriurà sobre *Un enemigo del poble*, on reivindica la consciència personal per sobre de l'opinió de la massa i especialment dels poderosos:

Pesar bien los actos, tener conciencia de lo justo, y luego, ¿qué importan el parecer de la muchedumbre estúpida, aunque ésta venga formada por los títulos, los banqueros, las eminencias políticas y los que se sientan en los sillones de las Academias? El todo estriba en el bien obrar; la conciencia exacta, de lo justo e injusto, del bien y del mal, de lo bello y lo feo, de lo verdadero y lo falso la tienen pocos; pero los que la alcanzan, y llegan a sobreponerse a todos los seísmos individuales, incluso los propios, estos, no deben someterse a la estúpida afirmación de las plebes

de lo intelectual y de lo moral. Están muy por encima de ellos y solo les deben el desprecio. (Gener, 1893h)

Sobre el tema de la democràcia, Gener estarà molt influït per Spencer. Triviño (2000b, p. 106) opina: «Para él la democracia “igualadora” impedía el desarrollo de los más fuertes y de los mejores; era la negación del principio de diferenciación que, según Spencer, permitía la evolución de los organismos más preparados para intensificar y extender la vida». En el mateix sentit, Brandes (1930a, p. 55) el 1890 coincidia amb la idea que la societat estava generant ressentiment cap als éssers que destacaven respecte a la mitjana: «Por esta razón, y a pesar de los rápidos e innegables progresos en todos los dominios técnicos especiales de la ciencia, las condiciones de existencia de los grandes hombres son poco mejoradas. Sí; se puede decir que el resentimiento hacia todo lo que es genial ha aumentado en vez de haber disminuido».

5.4. Gener interpreta Nietzsche: voluntat i amor.

Séanos permitido, por último, hacer abstracción de toda cuestión moral y utilitaria. El único punto de vista que nos dirige en este examen es la Verdad. La naturaleza no existe por la religión, por la moral, ni por los hombres; existe por sí misma. ¿Qué hacer, sino tomarla tal cual es? ¿No sería ridículo si quisiéramos llorar como los niños, porque no nos han puesto bastante manteca en el pan? (Büchner, 1904, p. 258)

Com a exemple de la interpretació que fa Gener de Nietzsche s'analitzarà el capítol «Frederic Nietzsche» de *Pensant, sentint i rient*, que es completarà amb altres referències. Aquest text correspon parcialment al capítol «Federico Nietzsche» de *Inducciones*. (Gener, 1901a). Transcriu les pàgines 283-294, resumeix les que ocupen 294-322 i transcriu el text que apareix a les pàgines 322-323. El text comença amb un elogi de Nietzsche: Gener (1911, p.75) reconeix que «va tenir la intuïció de la veritat en moltes de les coses en què encara no s'hi veia clar». També admet que Nietzsche no té un sistema filosòfic i que «potser per això és perquè ens agrada» i esmenta les influències del mazdeisme i l'arianisme, entès com el triomf de la raça superior. Cal recalcar en quines coordenades intel·lectuals el situa, ja que afirma que està influït per les idees dels gnòstics, especialment per l'aristocràticisme de Valentinus i «la idea de posar els sers superiors, *superhomes*, per sobre el Bé i del Mal». Aquestes idees s'han unit amb *l'Homo sibi Deus* de Stirner. A més, li ha sumat «la lluita per l'existència de Darwin i ha format una teoria política-moral» (Gener, 1911, p. 75).

Un cop l'ha descrit i elogiat, passa a criticar-lo i mostrar el desacord amb alguns aspectes del seu pensament; l'acusa de pensar com un tirà, ja que es declara per sobre de la llei: «No per a reformar-la sinó per fer únicament la voluntat que els ha determinat la seva impulsió inconscient, és a dir, per creure's que les volicions de la seva persona són la llei, això ha estat, és i serà sempre, el psicologisme de tot tirà» (Gener, 1911, p. 76). Posa exemples com el d'O'Donnell o Lluís XIV. Es mostra (1911, p. 77) en desacord amb els qui interpreten Nietzsche com un àcrata i insisteix en la idea que, de fet, està defensant l'absolutisme. «La teoria del Superhome, si de quelcom està a prop és d'un Absolutisme aristocràtic, individual, si més no anàrquic, que a practicar-lo com indica. Nietzsche pot ser que degenerés en una Autocràcia tirànica», tot i que admet que l'autocràcia es proposa per tal de millorar la humanitat. És precisament això el que l'allunya de l'anarquisme, ja que la voluntat per a Nietzsche té com a objectiu transformar la humanitat mentre que, segons Gener, l'anarquia proposa que la voluntat només concerneixi a l'individu. Per Gener (1911, p. 80) Nietzsche proposa una teoria política consistent en el fet que «la societat han de dirigir-la els homes generals, els genis, els superhomes». En aquest sentit, Paul Ilie (1964, p. 88) apunta que aquesta interpretació s'allunya de la idea que tenia Nietzsche: «The issue was clear in Gener's mind: he rejected Nietzsche's "reinado tiranico de una casta superior a la de los demas mortales" and spoke instead of leadership by a minority, organically attached to the masses and nourished by it».

Gener exposa una *Genealogia de la moral* molt personal que, recuperant idees de *La Mort et le Diable*, relaciona la tendència igualadora amb el cristianisme: «Després de l'antiguitat, el monoteisme, amb la teoria d'un sol Déu i d'un sol home normal, que davant d'ell no és res, suprimeix per complet l'escala de les superioritats humanes i dels drets *per se*; i crea, per dir-ho així, un home de munició, *el común de los fieles*» (Gener, 1911, p. 80). Aquesta igualtat, però, no es realitza en el món temporal, sinó que es donaria, en tot cas, a la vida d'ultratomba. Aquesta tendència roman al Renaixement i àdhuc en els moviments revolucionaris. Gener opina, seguint Nietzsche, que la llibertat i la igualtat no són compatibles:

Puix la Llibertat i la igualtat no poden veure's juntes. Mentre la una és diferenciació creixent, l'altra és homogeneïtat; mentre la una va a l'enaltiment de la raça per la producció del geni, l'altra tendeix a produir carn de canó, gent de res, homes adotzenats: per això veiem en el poder no més que nul·litats desvergonyides. (Gener, 1911, p. 80)

En aquest sentit es mostra contrari a les idees anarquistes i opina que fins i tot els pensadors que professen un pensament afí a les propostes revolucionàries (Ibsen, Carlyle,

Emerson, Ruskin i abans, Stirner i Feuerbach) defensen que després de la revolució igualadora s'haurà de construir una estructura de govern i que «tota construcció és una gradació de jerarquies, una subordinació, una desigualtat» (Gener, 1911, p. 82).

Per definir aquesta subordinació, Gener s'allunya d'una perspectiva racial del superhome i formula el que ell entén com una objecció. Donant la raó a Illie, afirma que el superhome prové de la massa, del poble, com un «*Primum inter omnes*» que ha de reorganitzar i dominar la societat: «En un mot, i per expressar-me en el modern tecnicisme filosòfic francès, *l'Élit* surt de *la Foule*, com la planta surt de la terra» (Gener, 1911, p. 83). En aquest sentit es mostra encara més de quina manera, des d'un punt de vista filosòfic, Gener deixa enrere qualsevol plantejament etnicista. El superhome aconsegueix una funció política en una concepció orgànica de la societat: «Esdevé distint i superior, però no se'n separa: al contrari, en rep l'aliment per a les artèries, les sensacions per als nervis, i ell li torna les energies rebudes, determinant-hi els moviments per les corrents nervioses que envia als múscles» (Gener, 1911, p. 84). Es pot entendre que l'aristarquia generiana implica posar el bé comú per sobre del bé individual del governant. Gener és fidel als principis positivistes i posa l'altruisme per davant de l'egoisme rebutjant l'egoisme nietzscheà: «Tal és la missió dels escollits per la Natura, que deuen ésser els de la Societat; i això és el que els dona els drets superiors envers els altres, perquè aquests drets són per als altres, és a dir, els de tots els altres» (Gener, 1911, p. 84).

Gener (1911, p. 85) vol deixar molt clar que s'ha de desvincular elit de raça: «En Nietzsche, al contrari, divorcia *l'Elite de la Foule*, separa els Herois del poble, considerant-los com d'una altra pasta; en el superhome hi presenta un tirà de l'home i vol fer-ne una casta i una raça». Entén que Nietzsche està proposant que la societat serveixi per encimbellar una raça superior i, per tant, acabar sotmesa a aquesta raça. És destacable com la crítica a Nietzsche té com a precedent les reflexions sobre *l'struggleforlifer* i la manera com s'entén ser el millor en un sentit darwinià.

Per tot això, Gener opina que Nietzsche s'equivoca, ja que el superhome ha de ser algú que ajuda al poble a millorar: «És a dir, que inverteix els termes. L'Heroi no és per al Poble, sinó el Poble és per a l'heroi. No hi ha representants de la humanitat sinó senyors d'aquesta» (Gener, 1911, p. 86). Nietzsche proposa una aristocràcia que és absoluta i, en canvi, el que ell —i els pensadors, i la joventut europea— «el que reclamen és el pròxim adveniment d'una *Aristia*, o, millor, d'una *Aristarquia*» (Gener, 1911, p. 87). Un cop

expressades aquestes diferències, atribueix les idees de Nietzsche precisament a la seva raça i al fet que és alemany, d'on deriva la seva apologia de la guerra i de la violència i la crueltat: «Per això creiem que aquestes desviacions del gran pensador, que modifiquen i fins anul·len les seves idees de Vida, de Progrés i de Súper-organització, no són més que resultat d'un procés retroactiu, que reproduceix en ell llunyanes tendències ancestrals: en suma, un cas d'atavisme o sigui de supervivència» (Gener, 1911, p. 88). Gener només es mostra d'acord amb tot allò que coincideix amb el seu ideari previ i rebutja frontalment el que ho contradia. En aquest sentit, no creiem que es pugui afirmar que Gener és nietzscheà: és introductor de Nietzsche li sembla una tendència interessant, però no s'adscriu al seu pensament. De fet, n'és força crític:

La preparació d'una Humanitat superior, l'enaltiment del Jo, això que els qui siguin millors vagin al davant de la Civilització, la dignificació de la Natura i l'aprofitament adequat de totes les energies humanes, la continuació, en un mot, de l'obra de l'Antiguitat grega i romana, allí on la varen trencar les corrents de submissió, de misticisme, de menyspreu de la vida i de renunciament, que d'Orient se li vingueren a sobre; tota aquesta tendència superior i superioritzadora, contrària a tot pessimisme, ascetisme, mortificació, misticisme i a tot el que contribueixi a rebaixar l'Home, la creiem força saludable, i àdhuc necessària en una època com la nostra, en què fins se'ns presentava com un perfeccionament i un remei l'anul·lació de la voluntat, amb una filosofia de convent, disfressada a Rússia i Alemanya, amb la túnica oriental del budisme índic. (Gener, 1911, p. 89)

Cal destacar d'aquest fragment la visió utilitària del coneixement. La característica que permet judicar el pensament de Nietzsche és que la tendència és saludable i necessària per la societat, sobretot pel seu anticlericalisme.

La característica principal del superhome és precisament la capacitat per ajudar els altres i compartir-hi l'excés de vida. Segons ell, això és el que defensen Emerson, Ruskin i Carlyle. «Tal és el que han defensat Emerson amb el concepte d'*Homes representatius*, Ruskin amb el concepte de *Capitans del Treball*, i Carlyle amb la fórmula que la Democràcia, si no es vol suïcidar, ha de ser *el govern del poble pel poble*, però *essent els governants el millor i el més adequat, del Poble*» (Gener, 1911, p. 84). Gener, de fet, es mostra en desacord amb aspectes fonamentals de la teoria nietzschiana i aprofita només aquelles parts del seu pensament que corroboren les seves idees de progrés per la humanitat i com veurem, hi troba un estil, un llenguatge.

Ja s'ha esmentat que el capítol que s'acaba d'analitzar de *Pensant, sentit i rient* és una transcripció del publicat a *Inducciones*. Igualment, menys les pàgines 1-7, correspon al

mateix text d'*Inducciones*,²²¹ el pròleg de l'edició de l'*Anticristo* (F. W. Nietzsche, s.d.) en la qual Pompeu Gener figura com a traductor i prologuista. Respecte a la traducció, tot sembla indicar que no és de Gener, o, com a mínim que és traduïda del francès. Al llistat de obres de la seva biblioteca conservada al AHCB, només hi ha el Zarathustra de Nietzsche en francès. Tot i que pot ser que les obres s'extraviessin. El llibre, de datació incerta, inclou l'*Anticrist*, però amb algunes modificacions. Per exemple hi falta l'apartat II, on ataca el progrés. Curiosament, explica Gener a la introducció que els textos, «estos estudios que presentamos, fueron publicados en diversa forma, en sus varias ediciones. El primero fue incluido en el volumen en que figuraban las discusiones con Wagner y en el *Crepúsculo de los ídolos*. En el segundo formó parte de los estudios separados que hizo sobre del *Origen de la moral*» (F. W. Nietzsche, s.d., p. 8). Aquestes dades són errònies, el que es publica és, com s'anuncia al començament del pròleg, *El Anticristo* i un estudi sobre «El ascetismo cristiano» que és, de fet, la tercera dissertació de la *Genealogia de la moral* titulada en el llibre de Nietzsche «Què signifiquen els ideals ascètics?» (F. W. Nietzsche, 2010). Gener justifica la publicació del llibre, insistint en els arguments utilitaristes, perquè creu que pot ser de molt profit per contrarestar les forces reaccionàries que «tanto daño están haciendo».

5.4.1. «Un Sant Francesc amb una voluntat de Pelagi i un cervell de Spinoza»

Dios, que lo puede todo, deja en la miseria y la desnudez a sus criaturas, las deja morir ¡inhumano! De enfermedad y hambre. ¿Dejaré yo morir a mis hijas por falta de abrigo y pan? Pues yo soy mejor que Dios. (F. Sunyer, 2013)

Vist des de la perspectiva actual, crida l'atenció l'apel·lació d'un filòsof positivista com Gener al pensament i les idees de Sant Francesc que Gener repeteix gairebé sempre que es refereix a Nietzsche. El motiu és, com ja s'ha dit, que li manca l'amor cap als altres, que relaciona amb el Mediterrani i amb el món grecollatí: «En resum, a les teories d'en Nietzsche els manca una cosa, essencialment humana i en especial grecollatina, que ell no ha sabut sentir a les nostres costes del Mediterrani, per més que hi vingúes tots els

²²¹ La introducció menys les pàgines 1-7 és la mateixa menys una part que el «Nietzsche» de *Inducciones*. La part on explica el Zarathustra 18-25 és la que no correspon. A partir de «Esta es la filiación y el sistema de su filosofía...» 25 del pròleg i 280 de *Inducciones* fins al final.

hiverns a respirar-hi les seves tèbies brises: aquesta és l'Amor, la llei universal de les lleis» (Gener, 1911, p. 90). L'amor per a Gener és a la Natura, a la gravetat, etc., i era l'única virtut que tenien budisme i cristianisme²²². Finalment, compara Nietzsche amb Sant Francesc confirmant, si encara hi havia algun dubte, que Gener no era nietzscheà o seguidor de Nietzsche:

Si en Nietzsche hagués tingut el cor de Sant Francesc hauria estat el profeta més gran que haurien vist els segles. Per això la figura d'aquest Sant, que a la filantropia unia l'amor a tot el que té Vida, serà sempre una estàtua gegantina, més gran com més lluny n'estem. Un Sant Francesc amb una voluntat de Pelagi i un cervell de Spinoza fora el màxim de l'ideal del superhome, el qual vindria a ser el punt de partida d'una nova espècie superior destinada a regenerar la superfície del planeta Terra, com somiem avui tots els grans pensadors moderns d'Europa. (Gener, 1911, p. 90)

L'admiració de Gener per Sant Francesc, que s'emmarca en la potent i proteica tradició del franciscanisme, és antiga. Opisso (1881, p. 12) ja destacava en la ressenya que va escriure sobre *La Mort et le Diable* que en el capítol sobre l'edat mitjana «apenas si de vez en cuando brilla un rayo de luz como el dulcísimo San Francisco de Asís». Tot i la sorpresa per la unió de Sant Francesc amb el concepte de superhome cal destacar que l'admiració pel sant coincideix amb una tendència anticlerical i regeneracionista de l'època:

En otra dimensión más práctica se percibe un tipo de religiosidad también de mayor sensibilidad con los pobres, una vena más franciscana que está más atenta al conflicto de la justicia y la marginación social que al conflicto fe-razón, en estos años se editan libros de San Francisco y se pone de moda su religiosidad humilde, el desapego por la liturgia aparatosa y una cierta inclinación a la crítica anticlerical de contenido más social, un tono despectivo de su poder y una disposición a valorar con nuevos ojos la naturaleza. (Bahamonde (Coord), 2005, p. 186)

Gener (1897a, p. 177) es refereix també a Sant Francesc en el capítol dedicat a Renan d'*Amigos y maestros* i atribueix la seva admiració pel personatge al seu mestre: «Dos de estos personajes [Grandes Hombres de la Humanidad] a sus ojos habían alcanzado la meta de la perfección humana, no encontrándoles ni la más ligera penumbra de debilidad o defecto. Estos eran San Francisco de Asís y Espinoza». I encara sobre Sant Francesc, cita un elogi de Renan al Sant: «Jesús de Nazareth y Francisco de Asís son los dos únicos hombres que por su infinito Amor a todo lo que vive a todo lo que respira, hacen perdonar a la raza humana tanto criminal coronado, tanto ambicioso estúpido y dilapidador elevado al poder, como ha producido nuestra especie en su evolución histórica» (Gener, 1897a, p. 172-173). Respecte a l'altruisme relacionat amb l'amor, a *Inducciones* el fonamenta amb

²²² Podria ser interessant comparar els pensaments de Gener i Guyau.

arguments naturalistes i el vincula a l'instint de generació que portarà a l'egoisme i, quan la vida s'expansiona, a l'altruisme. «El egoismo más rudimentario acrecienta el individuo por la nutrición: así conserva y da fuerza a la vida individual, la plenitud de esta tiende al desdoble, y aparece el Amor, forma sublime del altruismo» (Gener, 1901a, p. 149). També aporta arguments de caire naturalista basats en Darwin. Nordau, (1902b, p. 286) interpretant Nietzsche, es refereix a l'anècdota del babuí mencionada per Darwin que desafia una canilla de gossos i salva una cria que estava en perill i es pregunta: «¿Era un esclavo judío, sublevado contra el pueblo dominador de las fieras rubias?».²²³

A la *Historia de la literatura*, quan es refereix al superhome, relaciona la idea amb una sèrie d'autors que es mostren contraris a la igualtat i esmenta una tendència esperançadora de pensadors deixebles de Nietzsche que lluiten contra el nihilisme: «Ven un renacimiento en los discípulos de Nietzsche, Moirejowsky, Fofanof y Gorki, que tienen un optimismo humano, viril, al querer unir con las teorías de esfuerzo y de lucha de Nietzsche las del Amor y la Caridad que les legara el Cristianismo» (Gener, 1902a, p. XIII).

5.5. A la recerca d'un nou llenguatge: estil i mètode

Y es muy característico, tanto de mi estado de ánimo entonces, como de mi general actitud mental durante aquel período de mi vida, el que yo me viese seriamente atormentado por el pensamiento de que las combinaciones musicales podrían llegar a agotarse.

Autobiografía, J. S. MILL (Mill, 1986, p. 151)

Gener manifesta tres actituds cap a Nietzsche. D'entrada defensa que s'havia avançat a Nietzsche (vegeu apartat 5.7). En segon lloc, el reivindica i el defensa, tot i que transformant el seu pensament. Finalment, al llarg d'uns sis anys, intenta copiar-ne l'estil i també el mètode. Aquesta tercera actitud es mostra sobretot a *L'Evangeli de la vida*. Nietzsche representa un nou estil, una manera de pensar i escriure que és capaç de commoure i modificar les actituds i pensaments dels seus lectors. Això ho cospa Gener i per això s'aventura a imitar-lo. És en aquest sentit que Triviño (2000b, p. 87) afirma que «Gener admiraba a Nietzsche más como poeta que como filósofo».

²²³ Bartina la recrea en el poema «Contra Darwin» (Vall i Solaz, 2012a, p. 130-131).

Gener té una gran preocupació per l'estil. Com s'ha vist, és un dels temes recurrents en la seva obra. Per exemple en l'article «¡Pobre retórica!» (1889f) havia opinat que l'ofici d'escriptor no es pot aprendre, sinó que es neix escriptor: «Necesítase una energía genial, o sea generatriz en el cerebro, un poder de multiplicación, vibración en las células grises, superior al común. Luego los conocimientos, las impresiones las sensaciones, cuanto más múltiples sean mejor, desarrollaran y nutrirán esas aptitudes». Aquells que no tinguin aquestes aptituds hauran de recórrer a la retòrica per poder «producir artificiosamente lo que los demás producen de una manera natural y sin ayuda de preceptos». A *Amigos y maestros*, es reflexiona molt sobre l'estil, sobretot en el capítol dedicat a Saint-Víctor. Per a Gener (1897a, p. 296-297), el més important d'un autor és que sigui original, que tingui idees pròpies i que aporti un augment i creixement de vida. Aquestes característiques que demanda Gener en un escriptor les aconsegueix Nietzsche amb escriure i especialment a *Also sprach Zarathustra*. Gener intentarà de copiar-ne l'estil que utilitzarà per propagar les pròpies idees.

La preocupació per l'estil és, a la vegada, una preocupació pel decreixement en l'interès pels llibres i per tant el descens en les vendes.²²⁴ Així ho expressa en l'article publicat a *La Vanguardia* el 1904 «Crónica literaria ¿Por qué no se leen libros?» (Gener, 1904b). Entre d'altres motius, critica la música entenent que és la causant que es llegeixi menys, bo i contradient en certa manera les concepcions de Schopenhauer, Wagner i Nietzsche. Gener es queixa que «la música, que no es más, ni debe ser, que el ritmo de los sentimientos y de las ideas, se ha querido que constituya un arte por ella sola, y un arte superior a los demás». El causant d'aquest desplaçament de l'interès dels llibres cap a la música és el mateix Wagner: «Y, sobre todo, después de Wagner, que llegó a pretender que la música debía redimir a la humanidad, la música ha adquirido tanta importancia, que ha sido una verdadera plaga para la sociedad moderna». Aquesta plaga fa que bona

²²⁴ La preocupació sobre la mutació en la naturalesa dels llibres l'expressava Nordau a *Entartung* el 1892. No hi acusava la música, sinó que denunciava que els llibres eren, de fet, artístics, conferint més importància a la forma que al contingut: «Hace ya mucho tiempo que los libros tales como los de hoy no están ya de moda. Ahora ya no se imprime más que en papel negro, azul o dorado, y en otro color palabras aisladas e incoherentes, con frecuencia nada más que sílabas, hasta letras o cifras tan sólo que tienen una significación simbólica que se trata de adivinar por el color del papel, el tamaño del libro, la magnitud y la naturaleza de los tipos de letra. Los escritores que solicitan la popularidad facilitan la comprensión añadiendo al texto arabescos simbólicos e impregnando el papel con un perfume determinado; pero esto pasa por ser vulgar en el ánimo de los delicados y de los conocedores y es poco estimado; algunos poetas que no publican más que letras aisladas del alfabeto o cuyas obras son hojas de color, en las cuales no hay absolutamente nada, provocan la admiración más grande; hay sociedades que tienen por objeto interpretarlas, y su entusiasmo es tan fanático que entablan unas con otras combates en masa, con frecuencia mortíferos» (1902b, p. 466).

part dels que haguessin dedicat la seva atenció a «las ideas y a los sentimientos escritos» no ho facin. Curiosament, l'altre causa que addueix per la qual no es llegeixen llibres és l'afició a practicar i veure l'*sport*. D'alguna manera, Gener intueix l'adveniment de la cultura de l'espectacle i de les conseqüències funestes que aquesta pot tenir.

A més de la recerca d'un estil, Gener, com s'ha apuntat, també adopta en aquesta època un nou mètode. Encara que no renuncia a un cert realisme, de mica en mica bandeja el mètode inductiu en què les conclusions es dedueixen de fets, per basar-se més en el desig, en la voluntat. Aquesta lenta transformació s'ha anat mostrant en les anàlisis de *Literaturas malsanas* i *Amigos y maestros*. És l'època en què conrea més el teatre i també es focalitza en les obres humorístiques, les quals sovint serveixen per propagar les seves idees. Cal destacar que Nietzsche no només proposa un llenguatge, sinó que també un nou mètode inspirat, segurament, per Burckhardt i per Wagner. Només cal analitzar la polèmica que va sorgir a partir de la publicació del *Naixement de la tragèdia* (Rohde, Wilamowitz-Moellendorff, & Wagner, 1994). Tal com Nietzsche (1999, p. 39) expressa a la segona intempestiva (publicada el 1874) en què reivindica la importància de viure ahistòricament i on denuncia que «todos nosotros sufrimos una ardiente fiebre histórica» i proposa que «lo ahistórico y lo histórico son en igual medida necesarios para la salud de un individuo, de un pueblo o de una cultura» però que el que és ahistòric és més fonamental: «La capacidad de poder sentir de manera no histórica es mucho más importante y originaria en la medida que constituye el fundamento sobre el que puede en general desarrollarse y crecer algo justo, sano y grande, algo, en definitiva, auténticamente humano» (Nietzsche, 1999, pp. 45–46). Segurament, *La muerte y el diablo* és un exemple de la febre històrica a què es refereix Nietzsche, amb les dues parts diferenciades i la part filosòfica que s'indueix de la part històrica. Passats els anys, es pot entendre que Gener aposti per defensar les mateixes idees de sempre amb un mètode nou molt més poètic, suggeridor i ahistòric per tal de poder aconseguir el progrés social que, malauradament no es donava —cal recordar la importància del concepte «inactual» a la revista *Juventut*.

Sobre el tema del mètode, un autor contemporani de Gener com Nordau aporta un exemple de la forma d'argumentar de l'irracionalisme nietzscheà. Exactament, es refereix a com Nietzsche jutja l'utilitarisme de Spencer, sobre el que afirma que «este modo de

explicación es también falso». Nordau²²⁵ (1902b, p. 270) parodia l'argumentació de Nietzsche: «Esto basta; ¿por qué es falso? ¿en qué es falso? Porque Nietzsche así lo ordena. El lector no tiene el derecho de preguntar más». Denuncia també les contradiccions en què cau: «El mismo Nietzsche contradice además casi todos sus dogmas, tan violentamente dictatoriales. Primero dice una cosa, después afirma lo contrario, y ambas cosas, con igual violencia, a menudo en el mismo libro, y a veces hasta en la misma página» (Nordau, 1902b, p. 270). I també:

Pero basta de ejemplos; no quisiera perderme en pequeñeces y detalles, pues creo haber demostrado ya que Nietzsche se contradice a sí mismo en cada una de sus afirmaciones fundamentales, y muy especialmente, en la primera y más importante de todas, o sea que el «yo» es la única cosa real y el egoísmo la única cosa necesaria y justificada. (1902b, p. 305)

Un autor més favorable a Nietzsche, com Brandes²²⁶ (1930a, p. 82), el 1890 apuntava el fet que, de vegades, Nietzsche no aporta proves per defensar els seus punts de vista, però el que fa convincent el seu discurs és la passió amb què defensa les seves idees. Per tot això, Gener apostarà per un nou estil menys demostratiu i més expressiu i apostarà també per la literatura i, sobretot, pel teatre.

5.6. Don Quijote i Sancho com a tipus simbòlics

«Primero la verdad que la paz.»
Vitor, de Unamuno que figura en su Casa Museo en Salamanca.
 (1998, p. 53)

El text sobre el Quijote de Gener es va publicar en dues parts a *Juventut* el 5 i el 12 de setembre de 1901 sota el títol de «Don Quijote i Sancho Panza, com a tipus simbòlics espanyols i com a tipus simbòlics humans» (Gener, 1901m, 1901n). Al final dels dos articles s'indica que són textos «Traduïts de *La Rassegna Internazionale* de Florència»

²²⁵ Com a exemple curiós i significatiu de la crítica dels temps de Gener, Nordau (1902b, p. 322) es refereix a la patologia que provoca que Nietzsche escrigui com escriu i defensi les idees que des del seu punt de vista són malaltisses: «Nietzsche está atacado de sadismo en el más alto grado; sólo que esté en él está limitado únicamente a la esfera intelectual y se satisface en un libertinaje ideal [...] porque ninguna imagen de maldad y de crimen puede surgir en la conciencia de Nietzsche sin excitarle sexualmente, y tampoco puede experimentar ninguna excitación sexual sin que aparezca inmediatamente en su conciencia una imagen de violencia y de sangre [...] Ninguna cualidad de un autor contribuye de una manera tan fuerte y tan determinante al buen éxito de tendencias malsanas en el arte y en la literatura como su psicopatía sexual».

²²⁶ Eugeni d'Ors (1996, p. 8) escriurà en una glossa de 1906 sobre Brandes: «Però ell, Brandes, se sent cridat a una intervenció encara més decisiva. Son esperit, fill d'una hora dolorosa, no pot acontentar-se amb ser jamai “un futur savi, un escriptor que distreu, un historiador literari o qualche cosa de semblant”... Creixerà, creixerà. Vencerà les dificultats de frontera i de llengua. S'escamparà per tot el món germànic. Intervindrà activament en la reforma de son poble. Farà oir, entre la confusió de tota Europa, sa veu...».

(Farré, 2016, p. 346) però no s'hi indica explícitament si són només una traducció o havien estat escrits per Gener. Vall i Solaz ens ha facilitat amablement una part que es va excloure per motius d'espai del seu article «Joaquim M. Bartrina Cervantista» (2019a), on es troba la referència a l'article en italià: «Don Chisciotte e Sancio Panza: Tipi simbolici spagnoli e tipi simbolici umani». *La Rassegna Internazionale della Letteratura e dell'Arte Contemporanea*. VI, p. 209-221.²²⁷

La figura de Don Quijote ja havia estat ponderada des d'un punt de vista positivista i ateu en ple Sexenni liberal per Suñer i Capdevila (2013, p. 106):

Pensemos en lo exacto y en lo real, y no en lo hipotético y en lo imaginario; apliquemos la inteligencia hagamos un auto de fe con los libros metafísicos y teológicos, libros de caballerías por los que tantos Quijotes van en busca de molinos de viento, y por los que tantos Sanchos van en busca de ínsulas Baratarias; observemos y estudiemos el hombre en lo que es, y si queréis, en lo que puede ser, y entreguemos a la corriente del olvido al supuesto Dios de aparatosa fantasmagoría.

En el text es comparen els llibres de cavalleries amb els de teologia i es concep els religiosos com aquells que es deixen portar per l'imaginari com feien els protagonistes de la novel·la de Cervantes. Vall i Solaz (2019, p. 284) apunta que Gener va publicar el 1878 un text titulat «Dos tipos españoles: don Quijote y don Juan» i «Deux types espagnols: don Quichotte et don Juan», *L'Alliance Latine*, p. 19-25 i que és, de fet, un plagi d'un article d'Opisso. Per altra banda, *Literaturas 329nfolios* és un llibre en què Gener fa seva una de les tesis principals del Quijote —sobretot de la primera part— segons la qual es denuncia la influència que tenen els textos poc versemblants i inconvenients per la societat en la conducta dels ciutadans. En aquest sentit cal recordar que en el capítol VI de la primera part el *Cura* i el *Barbero* trien quins són els llibres que pot seguir llegint Don Quijote per tal de ser curat de la seva bogeria, el criteri que utilitzen per fer el cribratge és discernir quins dels llibres són més versemblants i més fidels a la realitat, fet que els fa més útils i «sans» per a la lectura. Es pot entendre, doncs, que *Literaturas 329nfolios* és un llibre que busca quina és la literatura que pot ajudar a la societat i no permetre que se li assequi el cervell. Gener s'adona que la literatura té la capacitat de contagiar conductes a través de la imitació i posa, entre d'altres, l'exemple dels regicides,

²²⁷ En la part de l'article inèdit que ens ha cedit Vall i Solaz hi ha escrit: «Quería recogerlo —solo o, según hace pensar la referencia a D. Juan, refundiéndolo con el otro artículo— en el libro proyectado *Cerebraciones conscientes* (cajas 13 y 16) o en el primer apartado, “Del intelecto y del corazón”, de *Sintiendo, pensando y riendo*, que desapareció al publicarse con el título *Del presente, del pasado y del futuro* (caja 5). En cambio, el artículo se compiló, en versión catalana, en el apartado “Del cap i del cor” de *Pensant, sentint i rient* (Gener 1910-1911: I, 51-74)».

els quals van declarar que havien estat impel·lits pel relat dels regicides anteriors. És remarcable l'interès de Gener per Cervantes, que es pot copsar tant en els articles dedicats al Quijote que analitzarem, com en el fet que els reedités en l'antologia de 1911 *Pensant, sentint i rient* (1911c, p. 51-74) —l'edició que es citarà— com pel fet que li dedicarà algun article més endavant, tal com apunta Vall i Solaz (2019a, p. 284):

Gener se ocupó de Cervantes en otros escritos, algunos olvidados. Entre estos, reseñó en *Tribuna*. 4380, 21.X.1912, p. 1-2, la edición de las *Novelas ejemplares* por Thomas Nelson and Son. El autor de la introducción, el canario R[afael]. Mesa López, le sugirió, en una carta sin fecha, pero que tiene que ser del mismo año, que prologase el Quijote para dicha editorial (fondo de Gener citado, caja 10), pero no lo hizo.

Respecte als articles sobre el Quijote, en l'edició de *Pensant, sentint i rient*, Gener aclareix: «Aquest estudi fou fet poc temps després de perdudes les dues Antilles y les Filipines» (1911a, p. 74), en la crisi de 1898. La figura de Don Quijote pren volada com a exemple per endegar l'argumentació regeneracionista. Fuentes (2013, p. 146) destaca la identificació entre el Quijote i el Modernisme: «Don Quijote és el símbol de la llibertat i l'autosuperació, equivalent a l'artista modernista». És representatiu que Gener anunciï que vol analitzar Don Quijote i Sancho com a «tipus simbòlics espanyols i com a tipus simbòlics humans».

El text comença elogiant el Quijote i vinculant l'obra de Cervantes amb la crítica al naturalisme. Gener (1911a, p. 51-52) reitera el fet que les novel·les «més anomenades del nostre segle, que s'anomenen realistes o naturalistes» es fixen només en els detalls insignificants; en definitiva, en «tot el que va poc a poc canviant i desapareixent per complet al buf de l'evolució de les necessitats humanes. Ningú es recorda ja d'aquelles obres quan, després de mig segle tot el més, han desaparegut les causes que les van fer néixer». Aquestes les contraposa als llibres que «mai s'obliden» i que mostren «tot allò que hi ha de sintètic i de perdurable en els homes». Com a éssers simbòlics, Don Quijote i Sancho expressen les característiques de la raça dels castellans. Entre altres característiques, recalca la tendència a imaginar fets i a entendre'ls com a categoria: «L'esperit de justícia sense el sentit pràctic, ni la tolerància; l'ideal fantàstic i arbitrari prefixat com imperatiu categòric; heus aquí les causes de tots els desastres de la gran Espanya!» (Gener, 1911a, p. 55). Potser el més criticable és la manca de ciència i coneixement, acusa el personatge de no saber res de les noves tendències intel·lectuals, d'estar ancorat al passat i no tenir cap interès per la ciència, etc.:

Ell conserva sencera l'herència dels guerrers medievals, l'arrogància, l'èmfasi, l'altura de mires i l'orgull d'una raça victoriosa, la seva noblesa vagabunda i el seu coratge; però al mateix temps en té també l'arrogància i el fanatisme religiós. Ell no en sap res de la nova forma sota la qual la consciència s'ha anat desenvolupant a Europa. Res de Ciència, res de l'Art. La Ciència per a ell no existeix. No coneix més Art que el de la Guerra. (1911a, p. 56)

Ara bé, expressant una clàssica reivindicació il·lustrada i positivista, afirma que, a través de la instrucció, Don Quijote seria capaç d'arribar a l'excel·lència: «Eduqueu l'ànima de Don Quijote, doneu-li els coneixements necessaris i en harmonia amb els seus somnis, de manera que ell pugui perseguir el que persegueix, a fi que ho persegueixi conformement a la realitat de les coses i tindreu el tipus més complet de superhome» (Gener, 1911a)²²⁸. En aquest sentit, indica el gran dèficit de Castella, que és la manca de ciència, investigació i, sobretot, d'instrucció. Fins i tot afirma que si s'hagués aprofundit en l'estructura federalista i s'hagués deixat que cada nació de la península es desenvolupés, «la nació s'hauria format per via de convergència, i no hi ha dubte que hauríem pogut fàcilment arribar a ésser la raça superior del nostre planeta, ensenyorida d'Europa, d'Àsia, d'Àfrica i d'Amèrica» (Gener, 1911a). Aquesta idea contrasta amb el biaix racista-determinista que li atribueix Riera (2005). Un cop ha analitzat el personatge de Don Quijote, estudia Sancho, el qual identifica amb un moro convers, incapaç de treballar pel progrés i amb l'única esperança de l'adveniment d'un nou profeta. «Per a què altres reformes? Per a ell s'acabaria el Progrés en la Humanitat per innecessari. I si bé per culpa seva no regnaria la injustícia sobre la Terra, tampoc existiria per a ell l'esperança en una Humanitat superior dignificada» (1911a, p. 59). Sancho és la persona conformista, precisament qui no vol idealisme, de fet, és la «personificació del sentit comú egoista, que és el que precisament falta al seu amo».

Després d'haver estudiat el paper que exercien com a tipus simbòlics a Espanya, analitza la seva influència a la Humanitat. Gener (1911a, p. 61) opina que «l'esperit de Don Quijote és esdevingut la personificació de l'idealisme ignorant i buit, però tot voluntat, tot acció, tot bones intencions i esperit de justícia». Insisteix en la idea que és un heroi que mira cap al passat. El que tenen els dos personatges en comú, com ja s'ha dit, és que s'ancoren a l'edat mitjana i actuen com si no hi hagués hagut Renaixement.

Ignora que la ciència ha mort al dogma; que la Bellesa, suprema expressió de la Vida, és la Deesa que tot ho domina, i que els mateixos Papes l'han passejada sota tàlem (pal·li) anant a posar-la

²²⁸ El 1892 en un article a *La Publicidad* denunciava que en la que era segurament la universitat més antiga del món que era la de Fez, ja no s'hi ensenyava ciència com a l'Edat mitjana, només religió. Tot i això, el coneixement era respectat i venerat. (Gener, 1892q)

sobre l'altar de Crist; que els Sants, no tenint-ne ja prou d'ésser tals, per a ésser adorats han volgut ésser formosos?; que la mateixa Verge, per a presentar-se al món, ha manllevat les formes belles de la divina Venus. (Gener, 1911a, p. 64)

Per Gener «Sancho és la bèstia farta; Don Quijote l'heroi buit», i segueix: «Cervantes, en la seva creació, ha dividit la humanitat en dues espècies: l'una que retorna al fang, l'altra que vola al cel». Però altre cop no tot són crítiques, ens exhorta a defensar-lo: «Respecteu-lo! No us en rigueu! És un anacronisme vivent, però és un noble anacronisme!» (1911a, p. 64). El compara amb el geni, recalca que la seva bogeria és coherent i lògica però que el seu defecte és que es fonamenta en dades falses, li cal l'hàbit de l'observació. «No li manca la raó; el que li manca és el coneixement. El seu càlcul és perfecte; però es funda en dades il·lusòries. Doneu a Don Quijote l'habitud de l'observació, doneu-li saber, ponderació exacta, i tindreu en ell, com ja hem dit, el perfecte tipus desitjat de superhome». El vincula amb les tres hipòstasis del *Zarathustra* part I, Cap III (es refereix al primer de «Els discursos de Zarathustra», concretament al capítol titulat «De les tres metamorfosis» (F. Nietzsche, 1983, p. 35-37). Gener opina inspirant-se en Nietzsche que:

Tot geni conté tres *hipòstasis*. Per la primera és un camell que, carregat amb l'enorme bagatge de l'observació i dels coneixements, travessa el desert de la vida amb peu ferm i marxa pausada.²²⁹ Per la segona és un lleó inflammat d'entusiasme, brau en la lluita, fort i ardent com el sol; alt i noble en els seus propòsits. Per la tercera és un nen, sense malícia: cast, innocent, dret i franc en les seves intencions, desproveït de tota mena d'astúcia, càndid per temperament. (Gener, 1911a, p. 65)

Segons ell, Don Quijote només realitza les dues últimes transformacions, les més nobles: «Ell és lleó i infant, però li manca el bagatge del camell per a que pugui travessar amb pas ferm el gran desert de la vida. Per això cau el diví trípode, car li manca un peu amb què recolzar-se sobre la terra. En això consisteix el seu desequilibri, la seva follia» (1911a, p. 66). Ressalta que desafía les lleis i que és una mena d'anarquista que prefereix relacionar-se amb bandolers com Rocaguinarda. Gener planteja que el camí per regenerar

²²⁹ Recalcar la interpretació lliure del text de Nietzsche que fa Gener, no cal dir que el *Zarathustra* s'hi presta; transcrivim alguns fragments de la descripció del camell a *Així parlà Zarathustra*: «Moltes coses feixugues hi ha per a l'esperit, per a l'esperit fort, que sap suportar, en el qual habita el respecte profund: coses més feixugues, i àdhuc les més feixugues, és el que deleja. / Què és feixuc?, [...] / Que no és això, humiliar-se per tal de mortificar el propi urc? Fer brillar la pròpia coixesa per riure's de la pròpia saviesa? / O és això: prendre comiat de la nostra causa quan ella celebra la seva victòria? Pujar a les altres muntanyes per tal de temptar el temptador? / O és això: nodrir-se de glans i herba del coneixement i per voler de veritat passar fam a l'ànima? / O és això: estar malalt i fer tornar-se'n els consoladors i fer-se amic dels sords, que mai no senten allò que vols? / O és això: capbussar-se en aigua llòtica, quan aquesta és l'aigua de la veritat, i no apartar-se de les gèlides granotes i dels gripaus ardents? / O és això: estimar aquells que ens menyspreen, i, al fantasma donar-li la mà, quan ens vol fer por? / Totes aquestes coses, les més feixugues de totes, es carrega a coll l'esperit que sap suportar: com el camell que, ben carregat, corre al desert, així corre ell pel seu desert» (F. Nietzsche, 1983, p. 35-36)

Espanya no s'ha de fer a partir de l'idealisme, sinó a partir de l'observació i de la ciència. En aquest sentit, posa com a exemple l'aventura dels batans (1a part, cap. XX) en què Sancho li retreu a Don Quijote que no s'hagués adonat de l'origen del soroll que els havia aterrit. «Ell li respon dignament que un cavaller no està obligat a distingir sorolls, i que per tant no li pertoca a ell el reconèixer si la remor que se sent, ve d'un batan o d'una altra cosa qualsevulla»²³⁰ (1911a, p. 70).

Per últim, cal apuntar que Gener tracta en els seus articles l'evolució dels personatges de l'obra mestra de Cervantes causada per la influència mútua entre els dos. Don Quijote és altruista i Sancho egoista però, a mesura que avança l'obra, «Sancho s'eleva: Don Quijote es reposa». Sancho de mica en mica es va tornant generós, fins al moment en què és capaç de governar de forma altruista la *ínsula*. «Com la rogenca argila que al costat de la flor pren l'olor d'ella, el rústic al costat de l'*hidalgo* pren la *hidalguia*. Sa golafreria minva; la seva rusticitat va polint-se; disminueix el seu egoisme; la seva fidelitat i el seu desinterès augmenten» (1911a, p. 72). Així doncs, l'obra explica aquesta evolució cap a l'altruisme de l'egoista que, en cert sentit, és la possibilitat del progrés i la possibilitat que els éssers egoistes esdevinguin altruistes si tenen exemples que imitar: «Quan Sancho aconsegueix el tron de la promesa *ínsula*, ja la bèstia rústica s'ha transformat en home culte. Aquell *Calibán* ha pres quelcom d'*Ariel*. Cervantes y Shakespeare han coincidit» (1911a, p. 72). És interessant comparar i recordar la proposta anticervantina d'Unamuno publicada el 1905 i que, precisament, estudia el procés de «Quijotización» i «Sanchificación» (1998) en un sentit semblant al que apunta Gener de la influència mútua entre els dos personatges. A part d'això, acabarà l'article vinculant la seva interpretació de Don Quijote amb la situació de pèrdua de les colònies i la derrota espanyola:

Valerós conqueridor, absolutista i ignorant, en el seu profund desconeixement de la realitat del món actual, amb la testa plena de drets caducs i d'idees mortes, mirant amunt, més cap a enrere, nòmada de cos i immòbil d'ànima, és la personificació de l'Espanya Castellana. Avui, després d'haver estat vençuda, sembla retornar a la raó: tant de bo que no sigui això el preludi de la seva mort! (com amb Don Quijote). Quin gran profeta no fou l'heroi de Lepanto! (1911a, p. 74)

L'any 1911, en un text que és una apologia de l'humor, posarà l'obra de Cervantes com a exemple de l'aprenentatge que se'n pot extreure. Gener afirma que el Quijote, juntament amb l'obra de Rabelais: «Les dos esmentades obres, aquests dos monuments gegantins

²³⁰ «¿Estoy yo obligado a dicha, siendo como soy caballero, a conocer y distinguir los sonos y saber cuáles son de batán o no? Y más, que podría ser, como es verdad, que no los he visto en mi vida, como vos los habréis visto, como villano ruin que sois, criado y nacido entre ellos» (Cervantes, 1998, p. 220).

del geni humà, han sigut dos colossals bufonades, que contenen més filosofia que tots els 334 *nfòlios* dels indigestos metafísics i dels filòsofs absoluts de les escoles tristes» (1911d, p. XIV). Uns anys més tard, el 1918, en un capítol de l'antologia *Filosofemas* titulat «Filosofia de la ilusió», que s'analitzarà més endavant, Gener realitzarà una apologia de la imaginació i de la il·lusió i es tornarà a referir a Don Quijote com a exemple d'il·lusionista suprem que percep un simulacre complet de la realitat admetent que la situació genera problemes per qui la pateix com l'heroi cervantí (o el mateix Gener en aquells moments): «Efectivamente, el ilusionismo es, para ciertos individuos, una causa de error y de ridículo continuo» (1918a, p. 83).

Respecte a les repercussions i interpretacions de la visió del Quijote, com apunta Vall i Solaz²³¹, a *Heregias* Gener (1903a, p. 55,99) havia defensat que l'aparició del Quijote en el context espanyol era «un milagro».²³² Triviño recalca la contradicció que comporta la dialèctica entre elogi-crítica que destil·la l'article, cal destacar les contradiccions entre el determinisme ambientalista de tall etnicista i la idea de superhome. Don Quijote és la màxima expressió de la raça castellana però, a la vegada, el determinisme s'esvaeix i pot arribar a ser el superhome i un far i un exemple per a la humanitat:

Al explicar una obra de la magnitud de *El Quijote* que no «surge del medio» ni de «la raza catalana», Gener entra en contradicció con sus ideas sobre la «raza castellana», que, según él, anuló con la inquisición a todos los espíritus superiores de su tiempo. Pero como no tiene otro argumento distinto del determinismo ambiental, para explicar a un héroe como Don Quijote, exalta las supuestas virtudes de los castellanos. (Triviño, 2000b, p. 93)

Sobejano analitzarà la importància dels articles sobre el *Quijote*, i li reconeix alguns mèrits com «el privilegio de ser el primero en relacionar al héroe cervantino con el superhombre». (Sobejano, 2004, p. 172) També reconeix que l'anàlisi de Gener serà compartit pel mateix Nietzsche i altres intel·lectuals: «No fue Gener el único que descubrió en Don Quijote un fascinante paradigma de humanidad superior. Nietzsche mismo lo había barruntado (léase su carta a E.Rohde, del 8-XII-1875), y Unamuno no tardaría en elevar a religión el “donquijotismo”» (2004, p. 172). També es vol destacar la referència que en fa Carme Riera (2005) al llibre que va dedicar a les reaccions del tercer centenari de la publicació de la primera part de l'obra: *El Quijote desde el nacionalismo*

²³¹ En la part ja referida no publicada que ens ha facilitat de l'article «Joaquim M. Bartrina Cervantista» (2019a)

²³² A la carta que envia a Urales parlant sobre el seu pensament a finals de 1901 escriurà sobre aquest tema quan parla de les influències que ha rebut: «Nacionales, ninguno; está demasiado bajo el intelecto español en este siglo para influirme; los antiguos son de tendencias tan antihumanas, hasta los geniales, que si en algo me han influido será en sentido negativo, inspirándome repulsión» (1977, p. 180).

catalán: en torno al tercer centenario. Riera relaciona el text de Gener amb el d'Almirall que afirma que Don Quijote és «el prototip de raça castellana», a més es vincula, com fa Gener, Don Quijote amb la ignorància:

La exaltada imaginación del hidalgo, su falta de sentido de la realidad y su capacidad de transformarla en ares de su quimera utópica, eran aspectos que los nacionalistas rechazaban, en especial, tras comprobar cómo la ausencia de realismo y las quiméricas utopías se ponían de manifiesto en muchos ámbitos de la vida española a raíz de la guerra de Cuba. (C. Riera, 2005, p. 24)²³³

Riera també apunta que no deixa de ser significatiu que en els articles de Gener no s'analitzi el personatge d'Antonio Moreno i, sobretot, el paper de Barcelona en la novel·la, sinó que es parli essencialment de Castella.

Per acabar, cal destacar la polèmica, que també apunta Riera, respecte a l'autoria dels articles. Plàcid Vidal explica a la seva autobiografia que Gener demanava ajuda al seu germà visitant-lo a la «impresaria de *La Veu de Catalunya* a la nit». Per exemple, li va demanar que traduís un parell d'articles de *Inducciones* del català al castellà. Respecte als articles sobre el Quijote, Vidal (1934, p. 97) explica que Gener volia que n'escrivís un article i que Josep Aladern (Cosme Vidal) va ser qui el va escriure:

Pompeu Gener va rebre molt content l'escrit del seu deixeble, però sense llegir-lo. Com a mestre oficial digué que ja revisaria el treball. Es ficà l'original a la butxaca i va fer a mans de Josep Aladern un bitllet de cinquanta pessetes, segons el mestre, per compte de la casa editora, el nom de la qual no declarà, i mai més no li va venir bé de parlar-li'n. L'any 1901, sobtadament, el meu germà va saber que Pompeu Gener havia publicat en *La Rassegna Internazionale*, de Florència un assaig en Italià. [...] En llegir-lo, el nostre Cosme, va trobar que en idees i interpretacions el mestre havia coincidit amb el deixeble. El meu germà va admirar-se'n, però mai va retreure el cas a Pompeu Gener.

5.7. Jo ja ho havia dit!

Arribaran uns temps, i no llunyans, en que tot serà trasmudat, tot, tot, però tot.

Una profecia espatarrant (Gener, 1909c)

Una de les especificitats més destacables de la recepció de Nietzsche per part de Gener és que, en el que hem classificat com a primera actitud respecte a Nietzsche, Gener afirma haver-se anticipat al filòsof alemany: «Sobretot pel que fa a la crítica al cristianisme i al concepte de superhome» (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 87). Són molts els textos en què

²³³ Almirall, però, s'havia referit ja amb diversos matisos al Quijote en altres escrits, com comenta Vall i Solaz en una altra part de l'article esmentat també suprimida.

defensa que s'ha avançat a Nietzsche, començant per *Amigos y maestros* (Gener, 1897a, p. 349) quan es refereix a les idees de superhome afirma en nota:

Para que se vea que estas ideas en nosotros no son nuevas, consúltese el capítulo *La Vida y la Muerte*, de nuestra primera obra LA MUERTE Y EL DIABLO lib. Iº, (Reinwald Paris 1880. Barcelona, Cortezo. 1883. In 4.º), y allí se encontrarán esos conceptos y esas tendencias que escribimos anteriormente a las emitidas por Nietzsche en su *Genealogia de la moral* (*Zur Genealogie der Moral*) y con las cuales hoy nos hallamos en perfecta concordancia, si no de desarrollo, al menos de general tendencia.

També a l'avantpròleg de *Literaturas malsanas*, tornarà a insistir en aquesta idea afirmant que Nietzsche defensa que «la decadència de la qual es la víctima la Humanitat desde la muerte del paganismo acá, es toda debida a la ingerencia del elemento judaico en las razas europeas, con su moral de esclavos» i hi afegeix una nota que diu «Idea parecida vertimos ya nosotros en *La muerte y el diablo* antes que Nietzsche. Solo que la *decadencia* no la atribuíamos exclusivamente al judaísmo, este para nosotros fue solo un gran factor.» (Gener, 1899a, p. VIII).

Una concepció semblant es troba a *Inducciones*, al capítol ja referenciat titulat *El ascetismo en la Tebaida*, en què afirmarà:

Nietzsche en su crepúsculo de los ídolos, dice que el Cristianismo fue debido a una depresión de la Humanidad, en virtud de alguna infección o de alguna ley sideral, que no conoce. Esto en 1888. Nosotros en 1876 ya decíamos y hacíamos notar las leyes siderales que habían motivado esta gran decadencia apoyándolas en los estudios que citamos — Véase la *Mort et le Diable* — Apéndice I.º al cap. VII del libro Iº — Nota del autor. (1901a, p. 89)

A més de l'ascetisme, entendre que s'havia referit a les característiques de Zoroastre tal com les descriu Nietzsche abans que el filòsof alemany. Exposa aquesta idea en un article de 1900 titulat «El cant a la Joventut de Zarathustra» (Gener, 1900h) i referirà el capítol corresponent de *La Mort et le Diable*: «Nosaltres vàrem exposar com en Nietzsche les idees sanes i fortes de Zoroastre o Zarathustra en la *La Mort et le diable* 1a part, cap II, *Perse* i 2a part cap. II, *Ariman*».

La idea de precursor amb matisos es troba en altres llocs, com a la monografia que li dedica Pagano (1901, p. 104), en què s'afirma que Gener «forja un tipo de dominador superior antes que Nietzsche». En el pròleg a la traducció a l'*Anticrist*, Insisteix en la idea de precursor:

Mucho antes que Nietzsche, lo hemos dicho en nuestra obra *La muerte y el diablo*. El Cristianismo no fue más que el resumen de todas las decadencias del imperio Romano y del Oriente. Por causas exteriores a la Humanidad muchas de ellas, y que determinamos en dicho libro, principalmente causas cósmicas, la civilización fue decayendo y el hombre perdió la voluntad de vida, de acción, de potencia. [...] Así ha juzgado Nietzsche, después de nosotros. (s.d., p. 3)

També hi ha la mateixa idea a la carta que envia Gener a Urales (1902), pseudònim de l'anarquista Joan Montseny Carret, i a l'anàlisi que es va publicar l'any següent (1903), que es reproduceix exactament a la publicació que el 1934 va editar el mateix Urales (1977, p. 181). En aquesta referència esmenta les possibles causes de les coincidències:

El haber tenido tales maestros produjo en mí el que mis conclusiones fueran un culto apasionado de la vida y un convencimiento profundo de que el cristianismo había sido todo él una obra de muerte, antihumanitaria y que había que destruirla por completo, volviendo a emprender la evolución humana allí donde el paganismo había muerto, apoyándose solo en el Renacimiento y la Revolución francesa, teniéndose siempre a la producción de una especie humana superior a la actual. Estas ideas las expuse, en *La muerte y el diablo*, y en varias revistas extranjeras, ocho años antes, por lo menos, que Nietzsche las expusiera en su *Zarathustra* y en su *Antecristo*. Con este autor, que solo he conocido desde hace unos once años, tengo muchos puntos de contacto, y esto es, como he dicho, por educación científica parecida y por temperamento análogo.

Urales (1977, p. 188) critica àiradament les pretensions de Gener de ser precursor de Nietzsche, en primer lloc, perquè no està d'acord amb les idees de Nietzsche i, sobretot, perquè li sembla que Gener busca significar-se excessivament: «Un afán inmoderado por singularizarse, por enterar a los otros de los grandes y múltiples conocimientos que posee y singularmente por propalar que fue él el precursor de aquel desgraciado filósofo alemán. ¡Genio infeliz por falta de genio!». Que es postuli com a precursor de Nietzsche és una demostració de la decadència del mateix Gener: «Para que lo dijera ha sido preciso una degeneración orgánica que produjese la degeneración mental que supone decir que había precedido a Nietzsche en las ideas que han dado fama universal a este artista y pensador desgraciado» (1977, p. 188). Nogensmenys, Urales admirarà l'anticlericalisme de Gener, que col·laborarà esporàdicament a la *Revista Blanca*: «En resumen: Pompeyo Gener representa en la Filosofía española la exageración individualista y la reacción anticristiana que han iniciado y sostenido todos los temperamentos helénicos en sentido de vitalidad y de fuerza» (1977, p. 191-192). Però aquest elogi el fa donant per feta la renúncia de la vinculació del pensament de Gener al nietzscheà: «Hablamos del Pompeyo Gener que no se consideraba ario ni precursor de Nietzsche» (Urales, 1977, p. 192). Més o menys a partir de les crítiques d'Urales, deixa d'aparèixer pràcticament del tot la referència a què havia estat precursor de Nietzsche. No cal dir que aquesta pretensió no ha ajudat a

prendre's seriosament la interpretació generiana de Nietzsche. Mostra d'això és l'expressió que utilitza Espinós (2009, p. 51) referint-se a *L'Evangelí de la vida* per acabar el capítol dedicat a Gener: «Així parlà Pompeu Gener».

5.9. Kafka y sus precursores (o millor Nietzsche i els precursors?)

Com s'acaba d'esmentar, Gener entenia que havia formulat alguns dels pensaments de Nietzsche abans que ell. En aquest sentit participa dels curiosos mecanismes que atribueix Borges al fenomen del precursor. En un petit assaig que inclou a *Otras inquisiciones*, titulat «Kafka y sus precursores», ens convida a reflexionar sobre el concepte de precursor i d'influència. Inicia el text fent una paròdia d'una hipotètica recerca dels precursors de Kafka; el primer que troba són les paradoxes de Zenó, «y el móvil y la flecha y Aquiles son los primeros personajes kafkianos de la literatura» (2008, p. 162-163), segueix altres possibles precursors —contes xinesos, Kierkegaard, etc. El que es vol destacar és, però, la conclusió:

Si no me equivoco, las heterogéneas piezas que he enumerado se parecen a Kafka; si no me equivoco, no todas se parecen entre sí. Este último hecho es el más significativo. En cada uno de esos textos está la idiosincrasia de Kafka, en grado mayor o menor, pero si Kafka no hubiera escrito no la percibiríamos; vale decir, no existiría. El poema *Fears and Scruples* de Robert Browning profetiza la obra de Kafka, pero nuestra lectura de Kafka afina y desvía sensiblemente nuestra lectura del poema. Browning no lo leía como ahora nosotros lo leemos. (Borges, 2008, p. 165)

Borges recalca que l'existència i la importància de Kafka «desvía» la lectura del poema ja que si no haguéssim llegit a Kafka mai ens fixaríem en certs aspectes en lloc d'altres. A continuació s'estudiarà el que han opinat els estudiosos que ens han precedit sobre si Gener era o no precursor de Nietzsche, i la majoria d'estudiosos creuran que no. Ara bé, Gener ens obliga a plantejar-nos una pregunta que és des d'un inici perillosa. En primer lloc, Gener, en el moment en què es percep com a precursor de Nietzsche, canvia la mirada sobre la seva obra i la llegeix a través del pensament de Nietzsche. Si Borges té raó, equivoca ell mateix la interpretació destacant-ne certes parts i ocultant-ne d'altres. Així doncs, la polèmica sobre si Gener és o no precursor de Nietzsche s'ha de prendre amb prudència:

En el vocabulario crítico, la palabra *precursor* es indispensable, pero habría que tratar de purificarla de toda connotación de polémica o de rivalidad. El hecho es que cada escritor *crea* a sus precursores. Su labor modifica nuestra concepción del pasado, como ha de modificar el futuro. En esta correlación nada importa la identidad o la pluralidad de los hombres. El primer Kafka de

Betrachtung es menos precursor del Kafka de los mitos sombríos y de las instituciones atroces que Browning o Lord Dunsany. (2008, p. 165)

5.8. Algunes perspectives respecte a la mirada de Gener sobre Nietzsche

La física ha calculado que así como hubo un tiempo en que no había en la tierra vida orgánica, será preciso que llegue otro tiempo (indudablemente en un porvenir infinito e inconmensurable), en que las fuerzas físicas que hoy existen se aniquilarán, y todos los seres animados volverán a quedar sumergidos en las tinieblas y en la muerte. ¿Qué son, en presencia de tales hechos, todas las frases fastuosas de una filosofía que habla de fines generales del universo, que se realizaron con la creación del hombre; de la encarnación de Dios en la historia; de la historia de la humanidad como desarrollo subjetivo de lo absoluto; de la eternidad de la conciencia, de la libertad, de la voluntad, etc., etc.? ¿Qué son la vida y los esfuerzos de un hombre, ni de todos los hombres, en comparación de esta marcha eterna, inexorable, irresistible, medio fortuita, medio necesaria, de la naturaleza? ¡No es más que el juego momentáneo, efímero, de un punto que rueda en el mar de lo eterno y lo infinito! (Büchner, 1904, p. 111)

Es fa difícil escatir si la interpretació d'un autor és encertada o no. L'estudiós de la història de les idees que analitza les opinions d'un altre historiador de les idees emet els seus judicis, com és evident, des del seu temps, des de la seva subjectivitat, influït per una crítica, etc. És per això que hem volgut acostar-nos i apuntar les interpretacions de Nordau i de Brandes sobre Nietzsche per poder dilucidar (ens n'han faltat d'altres per estudiar, com ara Andreas-Salomé, etc.) fins a quin punt les interpretacions de l'època de Gener diferien gaire de les seves. Hi ha també l'assumpte de dirimir fins a quin punt Gener és un intèrpret «vertader» de la filosofia nietzscheana: que es refereixi a l'etern retorn, que descriu «exactament» com era el superhome, més encara quan Nietzsche, com s'ha vist, pel seu mètode i la seva manera d'escriure obre un món de perspectives i d'interpretacions. Ja apunta Nordau (1902b, p. 275), segurament de manera exagerada, que «se puede deducir de los escritos de Nietzsche, a gusto de cada cual, un modo de ver filosófico dado, o bien el absolutamente opuesto». Deixant de banda les crítiques de Nordau, sembla que el perspectivisme nietzscheà impedeix de parlar del concepte d'«interpretació vertadera». Els autors que critiquen la interpretació de Nietzsche de Gener la comparen amb alguna interpretació canònica, i sembla que aquesta idea traeix

l'esperit nietzscheà, que entén que tota interpretació —com no pot ser d'altra manera— ha de partir de la vida i és subjectiva. De fet, crida l'atenció el respecte generalitzat per la interpretació en clau catòlica que fa Maragall o bé del mateix Baroja, que inspirant-se en Nordau afirma en un article de 1899 que Nietzsche no és res més que un epígon de Schopenhauer (Alonso, 1996, p. 37). Sigui com sigui, és un fet que la influència de Nietzsche a Catalunya i a Espanya va ser prou significativa i ha de ser estudiada, ja que, com indica Triviño (2000b, p. 82), «con tanto entusiasmo se recibieron sus ideas que en 1906 según el editor Sempere, se vendieron 5.000 ejemplares de *Así habló Zarathustra*». Ja s'han referit informacions aportades pels estudiosos que s'han acostat a la interpretació que fa Gener de Nietzsche però no es vol acabar el capítol sense fer alguna referència general a les mirades dels estudiosos sobre Gener.

En relació amb aquest assumpte, és valuosa, per la proximitat que tenia amb Gener, l'anàlisi que fa de la recepció de Nietzsche León Pagano (1901a, p. 121), en què descriu les semblances i diferències entre els dos autors: «Aún cuando el filósofo catalán proclama una dictadura intelectual como única forma dominadora; el individualismo de este difiere del de Nietzsche por lo que toca a la dignidad humana inalienable y supremamente sagrada para Gener». Forçant la interpretació sobretot conceptualment, argummenta que la idea de la *Genealogia de la moral* segons la qual «solamente los caracteres fuertes y privilegiados tienen el derecho y el deber de dirigir la vida general por nuevos senderos» ja l'havia apuntat Gener a *La Mort et le Diable* (1901a, p. 121). Apunta també la contradicció ja estudiada entre determinisme, vitalisme i el paper del superhome, ja que opina, referint-se a Carlyle, que, si hi ha determinisme del medi, no pot ser que l'heroi s'enfronti al seu temps i el canvi: «Así la frase de Carlyle: *ningún hombre tiene derecho de quejarse de su tiempo, ¿es malo? Pues ahí está él para hacerlo mejor*; es una paradoja, bella si se quiere, pero paradoja al fin» (1901a, p. 124). Per últim, recalca dues diferències més entre els dos autors: l'egoisme i l'encomi del dolor per part de Nietzsche i la defensa de l'hedonisme de tall utilitarista per Gener: «Y así como el egoísmo feroz de Nietzsche lleva a este a exaltar el dolor como única fuente de vida, Gener, más humano, menos intelectualista en este punto, reconoce en esa cualidad la única y verdadera causa de depresión, contraria por lo tanto al libre desenvolvimiento de las facultades superorgánicas, y se arma para combatirla» (1901a, p. 125).

És destacable la interpretació que fa Urales del pensament de Gener. Ja n'hem comentat l'article que es va publicar a *La Revista Blanca* el 1902, que inclou una carta de Gener.

El que s'analitzarà ara serà la resposta d'Urales, que es va publicar el 1903 a la mateixa revista. Urales comença el seu article anunciant: «Muchas cosas y algunas tristes, pone de manifiesto esta carta; vamos a verlas» (1977, p. 184). Situa el pensament de Gener dins les coordenades del darwinisme social: «La filosofía que alimenta el espíritu del autor de *La muerte y el diablo*, surgió de aquella parte del darwinismo que trata de la selección de las especies y recorre todos los autores aristócratas individualistas que se consideran un producto de la mentada selección» (Urales, 1977, p. 184). I acusa a aquests autors de creure que «ellos valen más que los otros, y que formando la casta de la aristocracia natural, por ley de selección, de derecho les corresponde ser los guías y los capitanes de la humanidad» (1977, p. 185). En aquest sentit, els considera anarquistes per una banda, perquè «niegan la eficacia de las actuales leyes, de los actuales procedimientos de gobierno y en cuanto afirman que el predominio de la sensibilidad y de la retórica nos ha conducido a la actual decadencia mental» (1977, p. 186), però, a la vegada, creu que van en contra de la societat sense govern perquè volen que els aristòcrates governin. El problema resideix en el fet que no tothom pot ser el superhome ja que els falta amor per concedir a tots els éssers humans: «Los derechos que para sí se reclaman». En aquest sentit, per a Urales, (1977, pp. 186–187), Nietzsche el que ha fet és adaptar a l'individu les teories que Malthus aplica a la col·lectivitat:

El espíritu es el mismo, la base de ambas es la misma también: en Malthus la creación de una clase superior, en Nietzsche la creación de un hombre superior. Origen filosófico: la selección natural. Consecuencia: el desprecio por los desvalidos de la sociedad y de la Naturaleza. Con hacer ver que el desvalido fisiológicamente es un resultado del desvalido económicamente está demostrada la justicia y la razón de tales asertos.

Nietzsche legitimaria les desigualtats i s'allunyaria de l'anarquisme. Malgrat tot, la lectura anarquista de Nietzsche també existia. tot i que Gener no la comparteix.²³⁴

Un temps més tard, Gabriel Alomar, amic de Gener, es refereix a les semblances i diferències dels pensaments de Nietzsche i Gener a la necrològica que li dedica. Defensa que Gener va ser qui primer va parlar de Nietzsche a Espanya, però només d'una part del pensament, excloent-ne l'altra. Així i tot, el reconeix com a introductor del filòsof alemany: «Sobre todo del Nietzsche exaltado de la tradición aria y del helenismo como su más alta expresión; de ninguna manera el Nietzsche autocrático y duro, impregnado, a

²³⁴ És remarcable que el 1901 en una carta que envia Urales (1901) a Maragall, el posa en el grup dels seguidors de l'individualisme escocès com Martí d'Eixalà i Llorens i Barba. En el grup hi són també Gener, Rusiñol i «la actual juventud artística catalana». Agraïm la referència a Xavier Vall i Solaz.

pesar suyo, en vagas ascendencias tártaras o estirpe de beyardos eslavos, y aun en la rudeza bárbara del germanismo imperial y feudal». A parer seu, Nietzsche, des d'un punt de vista existencial, era més aviat un estoic tot i les seves crítiques a l'estoïcisme, mentre que Gener tendeix a l'epicureisme: «Si en el filòsof de Sils-Maria proceden de un estoic, en Gener son hijos de la dulzura epicúrea, en la cual supo unir, como Anatole France, el originario escepticismo con la confianza en el porvenir de las causas libertadoras» (Alomar, 1920).

Deixant de banda els amics de Gener i sense pretendre ser exhaustius, cal explicar la mirada de Sobejano sobre la interpretació de Gener. Sobejano és l'autor del llibre *Nietzsche en España*, del qual se'n va fer una reedició ampliada el 2004. El llibre és una referència fonamental en el tema de la recepció de Nietzsche i és important el fet que dedica un complet estudi a Pompeu Gener dins del grup que ell anomena «Los antecesores». Amb una atenta però incompleta erudició, desgrana la relació entre Gener i Nietzsche i descriu la interpretació de Gener, que ell titlla de «desencertada». A més d'aportar referències valuoses, tot i que l'acusa de plagi. Respecte a les coincidències entre el pensament dels dos autors, Sobejano (2004, p. 157) opina que «de Nietzsche apenas la casual coincidencia con algo de lo que este por las mismas fechas profesaba: fe en la vida, desafección a todo espejismo de ultratumba, aversión al cristianismo debilitador de energías, admiración por las ciencias y el libre examen», i admet que «hay efectivamente en las primeras obras de Gener algunos aspectos comunes con Nietzsche, los debidos a un mismo clima positivista» (2004, p. 163). Tot i aquestes coincidències, Sobejano acusa Gener de no conèixer alguns dels aspectes claus del pensament nietzscheà i d'entendre, essencialment, les idees estètiques, mentre que no dubta del coneixement nietzscheà d'altres autors. Sobejano [2004, p. 173], realitzant un suposat elogi, qualifica com una «medianía cooperadora» i afirma que «cumplió un papel digno de recuerdo». Sobretot com a publicista: «Acertó a airear en el ambiente catalán pero también en el castellano y en la América hispánica (donde sus libros eran muy leídos) doctrinas y nombres de aquella Europa bullente de la segunda mitad del siglo XIX». Encara que molts cops no «asimiló bien tales doctrinas; más bien las barajó y mezcló arbitrariamente, pasando de unas ideas a otras, de un estilo a otro, con la falta de unidad auténtica que caracteriza al filisteo de la cultura». Ara bé, li reconeix que va ser capaç de no deixar indiferent i provocar debats i controvèrsies: «Suscitó discusiones, provocó lecturas, sembró posibilidades» (2004, p. 173). Li reconeix també haver col·laborat a l'influx de

Nietzsche a Espanya en els següents aspectes: «Crítica del decadentismo finisecular, exaltación de la individualidad y proyección de un tipo sobrehumano, propaganda de la moral de la vida ascendente y ataque al cristianismo en un momento en que éste, por obra del evangelismo tolstoyano, tendía a recrudecer sus principios ascéticos» (2004, p. 173). Amb tot, acaba reconeixent: «No parece, pues, totalmente superflua la campaña de Pompeyo Gener, teniendo en cuenta concomitancias y efectos. Su propaganda de Nietzsche concuerda con el momento histórico e incrementa alguna direcciones de este» (2004, p. 174).

Alguns estudiosos de Pompeu Gener no han estat d'acord o han matisat l'anàlisi de Sobejano. Triviño (2000b, p. 12) li retreu haver deixat de banda alguns aspectes i no tenir en compte les coincidències amb Nietzsche, «al menos en la elección de los temas», i destaca especialment l'admiració per la cultura persa que Sobejano ignora. També en discrepa de la valoració sobre *L'Evangeli de la Vida* que, per a Triviño (2000a, p. 52), és «una reflexión del hombre moderno frente a la abrumadora inmensidad del cosmos y en relación con la riqueza de su mundo interior». També Fuentes (2013, p. 137) apunta que tot i que Sobejano «subratlla la rellevància de Pompeu Gener i Joan Maragall» essencialment «s'ocupa de la qüestió madrilenya».

Triviño (2000b, p. 85-110) dedica, tot i que ja s'hi havia referit anteriorment, un capítol de la seva monografia a la recepció de Nietzsche per part de Gener, «La filosofía de Nietzsche y el pensamiento político». En aquest capítol cerca mostrar les semblances i diferències entre els dos autors i, seguint la via encetada per Sobejano, redunda en la idea que Gener fa una lectura errònia de Nietzsche i es recolza en lectures canòniques que entén que són encertades com les de Habermas o Deleuze, També recalca que Gener no es mostra tan entusiasta amb el present després de la lectura de Nietzsche. (Triviño, 2000b, p. 95) i conclou que Gener «tiene menos puntos de contacto con el autor de *El Anticristo* de los que se pudiera pensar en un principio» (2000b, p. 93).

Espinós, com ja s'ha referenciat, ha analitzat amb detall la relació entre Nietzsche i Gener, al qual reconeix que és «amb diferència, l'escriptor català que més papers i energies dedicarà a la popularització de Nietzsche». Però fa una valoració més aviat negativa d'aquesta tasca, ja que opina que «els resultats, però, en seran, ben sovint, qüestionables» (2009, p. 39). Apunta que hi ha algunes coincidències entre els dos pensadors en alguns temes, com «la crítica al cristianisme o l'interès per la cultura persa, que s'estengué en els àmbits filològics arran de la traducció alemanya del Zend-Avesta, el llibre sagrat dels

antics iranians» (2009, p. 40). Tot i aquestes concomitàncies, considera que Gener «restà ancorat en el benintencionat progressisme positivista del XIX, confiat encara en la bondat dels ideals humanistes» i, en canvi, Nietzsche va plantejar una crítica «sense concessions a la moral i la política heretades». Ressalta que hi ha el problema de les apropiacions que fa Gener de Nietzsche que «condicionen molt negativament la seua relació intel·lectual» (Espinós, 2009, p. 40) i critica la interpretació de Gener per arbitrària, tant en aspectes més generals com puntuals (per exemple, la simplificació de la distinció entre art apol·lini i òrfic).

Vall i Ontiveros (2012a, p. 63-79) dedica un apartat de la seva tesi a estudiar la relació entre Nietzsche i Gener, «Canvi de segle i crisi de valors. Nietzsche a Catalunya». Essencialment, Vall i Ontiveros opina, com subscriuim nosaltres, que Gener no és un intèrpret de Nietzsche ni ho pretén, sinó que el que vol és, a partir de Nietzsche, seguir defensant la seva filosofia que, en tot cas, és matisada a partir de la rebuda del pensament del filòsof. També Josep Casals (2007, p. 118) opina que «Pompeu Gener es revela més proper a Carlyle, Ruskin o Stirner que no pas a Nietzsche» i, per tant, redunda en la idea que no n'és un epígon ni pretén ser un historiador precís de la ciència. Pere Lluís Font, en el seu esbós d'esquema de la filosofia catalana, on inscriu Gener en el moviment positivista aparegut a la segona meitat del XIX, i destaca del seu pensament que «dona una interpretació darwinista de Nietzsche» (1984, p. 187).

BLOC 7. Narracions, màscares i humor

1. Alteritat i humorisme

I realment cada cop que he escoltat *Carmen* m'ha fet l'efecte de ser més filòsof, un filòsof millor del que solc semblar-me: tan indulgent, tan feliç, tan hindú, tan *sedentari*. (F. W. Nietzsche, 2012, p. 31)

Tot i que no és l'objectiu d'aquest treball analitzar l'humorisme de Gener i les seves obres literàries i còmiques —s'espera fer-ho més endavant— és imprescindible fer-ne esment en la seva biografia intel·lectual, ja que l'humorisme és una característica prou important, tant respecte a la seva vida com a la producció literària. Vall i Ontiveros (2012a, p. 144) apunta la importància de l'humor: «Que Pompeu Gener utilitzés reiteradament l'element còmic es devia a l'alta i seriosa consideració que tenia de l'humor». No s'ha estudiat gaire l'humorisme de Gener, encara que ha estat força criticat, només Farré analitza els articles humorístics i el teatre publicats a *Juventut*.

1.1. La gaia ciència. L'humorisme

Als que figuraven, la pròpia cara els hi servia de careta. Altres anaven disfressats tot l'any, sense ésser carnestoltes. (Gener, 1900k, p. 199)

Són molts els textos en què Gener fa apologia de l'humor com a camí cap al plaer, el creixement de vida i la felicitat. Per exemple a la carta citada per Planellas (2021, p. 98), titulada «Lhetra endressada a Mossen Enrich Moragues», de 1889, publicada al segon volum de *Pensant, sentint i rient* (Gener, 1911d, p. 134-141), Gener, tot parlant de la pesta que arrasava París, suggereix: «Afortunadament, hi ha un remei que li ha proposat “un doctor rus gamarús”, menjar bé i fer broma de tot, “pus qu'esta pesta/ fuig de la festa”». Igualment, a *Literaturas malsanas* hi ha molts fragments en què fa apologia de l'humor com a antídote contra el pessimisme que vol combatre. Per exemple, escriu: «¡Reír, hacer reír! Nada más noble; es una religión y un sacerdocio. Es expresar y comunicar el colmo de la vida, la explosión de la energía acumulada. Mas esto sucede solo cuando la risa es leal y franca» (Gener, 1899a, p. 52). Ara bé, no tot pot ser subjecte de mofa i sobretot s'ha de tenir en compte la intencionalitat.

Una de les característiques de l'humor de Gener, com a mínim així era percebut pels seus contemporanis, era la manca de crueltat. Es queixa dels crítics que usen l'humor per

ridiculitzar: «Reírse de lo sublime es un crimen de lesa humanidad». De fet, a *Literaturas malsanas* un dels tipus de literatura patològica és el «guasonismo», que forma part del *criticonismo* que ja ha estat descrit. El «guasonismo» és caracteritzat com «la monomanía de tratarlo todo en broma como por un deber, así sea lo más serio y lo más santo» (Gener, 1899, p. 8)²³⁵. També la seva filosofia té en compte una visió alegre de la vida, i entén, com es mostra per exemple a *Literaturas malsanas* i a altres llocs, que un filòsof, un artista, un escriptor han d'intentar que les seves obres estiguin a favor de la vida:

«Los que escribimos para los demás, tenemos la sagrada obligación de no envenenarles con nuestras amarguras» —nos decía [Champfleury]— «pues nada tienen que ver con ellas. Estas podemos manifestarlas a nuestros íntimos; al público sería un crimen. En esto sigo el ejemplo de los antiguos griegos que cayendo heridos en el campo de batalla, se cubrían con el escudo para no espantar, ni desanimar a sus compañeros de combate con sus horribles contorsiones de la agonía.» (1897a, p. 129)

Com hem anat veient, Gener, des de *La Mort et le Diable*, defensa un fenomenisme positivista que va evolucionant cap al subjectivisme, sobretot a partir de les variacions derivades de la negació de l'existència de la matèria. El fenomenisme el fa defensar que només es poden conèixer les relacions entre els fenòmens i no la cosa en si. Gener suggereix la idea ja comentada que l'artista —en aquest cas, l'humorista— pot inventar o proposar les relacions entre els fenòmens que, en el fons, també ens són desconegudes i depenen del subjecte. En aquest sentit, com que la veritat és impossible d'assolir, més val buscar l'humor en les relacions, que són en molts casos hilarants. Una idea semblant l'expressa Gener al prefaci de *Mis antepasados y yo*: «En algunas de mis descripciones habrá rasgos de humorismo. Y es que en la vida nos encontramos con muchas personas y aún con instituciones que no se pueden tomar en serio, aunque pasen por tales. Y el que ve claro no puede que sonreírse ante ellas» (2007a, p. 22). És interessant el text de *El Liberal* en què proposa fer una història de la caricatura. A més afirma que cada cop es riu menys a Espanya i opina que «ya no se ríe, solo se reza» (Gener, 1888i)

A part d'aquestes referències a l'humorisme, cal destacar dos textos teòrics. El primer és el text dedicat a l'escriptor i periodista jocós Étienne Grosclaude, recopilat a *Amigos y maestros* i publicat ja com a article (Gener 1892). Gener el va conèixer al club de *Les Hydropathes*, on va conèixer també Sarah Bernhardt o Jean Richepin. En canvi, recorda

²³⁵ En la necrològica que dedica a Emili Vilanova, en descriu l'humorisme fent una valoració molt positiva dels moments que havia passat gaudint-ne (Gener, 1905g).

que va conèixer l'artista antisemita Willette a Le Chat Noir, les vidreres del qual va realitzar. Respecte a Grosclaude, afirma que «sus *guasas*, son chistes elevados a la categoría de teorías científicas» (1897a, p. 31). A partir de Grosclaude, elogiarà l'humorisme atribuint-lo a les races superiors:

La risa es la propiedad de las razas superiores. El semita no ríe. Solo el heleno empezó a tener una literatura satírica o festiva, y con Aristófanes se burló hasta de los dioses. En el fondo la risa indica superioridad, acumulación de fuerza nerviosa que se descarga de golpe cuando una impresión nos produce una gradación de mayor a menor, súbita i violenta. Pero desde la carcajada homérica hasta la risa científico-incoherente de Grosclaude, síntesis de la del parisino moderno, ¡Cuántas gradaciones! (Gener, 1897a, p. 32)

Gener esbossa una mena d'història del riure i defensa que l'estudi de les ciències porta a l'humor ja que, «una vez familiarizado con en el continuo *ser o no ser*, todo se mira con cierta sangre fría, hasta los problemas más graves» (Gener, 1897a, p. 33). Insistent en el fenomenisme, dedueix que podem triar de mirar la part més còmica de l'univers. Citant a Grosclaude escriu: «“¡Quién sabe si el mundo es tan serio como se nos figura!”, exclamaba en cierta ocasión. “El Universo tal vez solo existe en nosotros”, y luego añadía “lo que es a mí, casi siempre se me presenta bajo el aspecto de agrupaciones de imágenes y de palabras que me hacen desternillar de risa por su incoherencia trascendental”» (Gener, 1897a, p. 35). Es pot entendre l'humorisme, doncs, com una conseqüència lògica de la seva concepció de l'art com a camí de progrés i com una possible sortida per assumir el fet que el progrés no és possible.

El segon text que dedica al tema de l'humor es va publicar el 1911. És significatiu que en l'antologia titulada *Pensant, sentint i rient* divideixi la seva obra en dos volums, la més seriosa i l'humorística. Al començament de l'humorística hi ha un text titulat “Apologia del bon humor” que fa els efectes d'introducció. Hi explica que la finalitat de la seva obra humorística no és altra que «eixamplar l'esperit amb una rialla» (1911d, p. VII). Apunta que ha estat molt important per a ell que, després d'haver-se dedicat a temes seriosos, deixés que la ment vagués sense objectiu ni traves. Per això li ha anat molt bé riure, cosa que li ha estat fàcil perquè sempre li ha semblat hilarant que es donés importància a allò que no la tenia. Tot plegat ho resumeix amb una frase enigmàtica: «L'adoració de les mòmies com si fossin sers vius sempre m'ha fet la mar de gràcia» (1911d, p. IX).²³⁶

²³⁶ La mateixa idea adornada amb idees hegelianes a la —suposada— traducció dels textos de Jàmblic: «No adorem les mòmies; respectem els morts, morts, però enterrem-los. I continuem cantant joiosos pel camí

Igualment, tots aquells que veneren divinitats, «així adoren entitats sobrenaturals que no són més que el seu propi reflex».

A més, es queixarà del fet que es pretengui que un intel·lectual no pugui riure: «I com que per certa gent s'ha fet l'alegria contrària del pensament gràcies a què aquí el que en deien savis eren només uns dogmàtics, tots tibats i *enravenats*, sempre de mal humor, sempre pensant amb la mort, espècie d'Unamunos que no comprenien el goig de viure i que feien del plaer sinònim de pecat» (Gener, 1911d, p. IX). Es rebel·la davant d'aquesta situació: «Doncs no! Cal invertir els valors, com ha dit Nietzsche» (1911d, p. X). Reivindica la gaia ciència tot afirmant que «només han sabut riure les races superiors». A continuació explica una genealogia del riure i les seves virtuts des de l'antiguitat. Cita, entre d'altres, Anselm Turmeda i la *Disputa de l'Ase*, Cervantes, Rabelais, Quevedo, Cyrano, etc. Àdhuc Servet sembla que té un text humorístic: *Universae ratio syruporum*.²³⁷ Refereix humoristes de diversos països, destaquem Hulrich de Hutten, que segons ell va plantejar la següent pregunta en un concili: «¿Què li hauria passat a l'Home, si el Verb en lloc de fer-se carn, com diu l'Evangelí de Sant Joan, s'hagués fet peix?» (Gener, 1911d, p. XVII). Acaba el text apostant pel gai saber, l'alegria i el benefici que comporta viure bé i rient.

Pagano (1904, p. 43) explica l'admiració per la faceta humorística que, segons ell, converteix Gener en «sencillamente delicioso». Opina que es podrien publicar totes les seves anècdotes en «el más raro y curioso de los volúmenes». Com altres, el caracteritza com un humorista bonhomíós que no ofèn a ningú i que mai utilitza l'humor per ridiculitzar.

Porque Pompeyo Gener es también un humorista, pero un humorista vital, que diría él, no a la manera de aquellos que sacrifican al chiste del momento la amistad verdadera, y la veracidad, que, sin embargo, debiera ser inviolable. I [...] por esto no se sonríe ante sus ocurrencias de *caseur* culto y brillante; sus humoradas son de aquellas que provocan la carcajada, abierta y simpática, porque no afectan a nadie y a todos llega la sana expresión de su alegría. (Pagano, 1904, p. 44)

Pagano defensa que la vessant d'humorista no és present a les seves obres serioses, idea que no comparteix Francesc Pujols que opina que, com succeeix amb el seu estil, que el

de la Vida, semblant l'ideal pels nostres fills. L'ideal és el real; el més poètic, el més pràctic» (Gener, 1900e, p. 24).

²³⁷ És un text que reivindica les tesis de Galè sobre es efectes del xarop, no sembla que sigui un text humorístic. <https://tuit.cat/WWpts> Consultat l'11-9-2022.

de Gener «té la particularitat que moltes vegades, per no dir sempre, ni nosaltres ni ningú pot dir si està escrit en *sèrio* o en broma» (Pujols, 2012, p. 13).

Per mostrar l'humorisme de Gener, s'aduiran alguns exemples, començant per un parell que apareixen en una obra seriosa com *Literaturas malsanas*. Per exemple, en el capítol del simbolisme, quan es refereix a les correspondències de Rimbaud, afegeix: «De aquí a Leganés ya hay solo un paso. Esto es como lo de aquel doctor americano de la Universidad de Chuquiasca, que, contándonos su viaje a Sevilla, nos decía que había visto un *campanario muy sabroso*, al cual se tenía que subir por una *escalera fundamental de un sistema alatrópico*» (1899a, p. 226). Insisteix a fer mofa dels simbolistes, denunciant-ne el que ell considera suggestions arbitràries: «En esto se parecen a un colono mío que se preciaba de culto en el hablar, el cual me dijo un día: “Señorito, este año, por lo que toca a las algarrobas, vamos a tener una cosecha muy voluptuosa”» (Gener, 1899, p. 227).

També hi ha altres humorades que van esdevenir proverbials pels seus contemporanis. Per exemple, tal com s'explica a un opuscle anònim titulat *Vida anecdòtica de Pompeius Gener*, el 1878:

En Peius, que només tenia trenta anys i encara era «el ilustrado joven Pompeyo Gener», va donar a l'Ateneu una conferència sobre *L'antic Egipte i ses creences*:

—Es veu que coneix bé aquelles terres —li digué en Passarell felicitant-lo.

—Sí... com en Flammarion²³⁸ coneix la lluna... —respongué el conferenciant. (*Vida anecdòtica de Pompeius Gener: recull d'acudits i facècies*, s.d., p. 5)

Una altra humorada genial és la seva targeta, en part paròdica (en francès, autoelogiant-se i magnificant el seu estret carrer com si fos una gran avinguda):

²³⁸ Camille Flammarion (1842-1925) era un astrònom i divulgador científic. («Biografia de Camille Flammarion», s.d.)

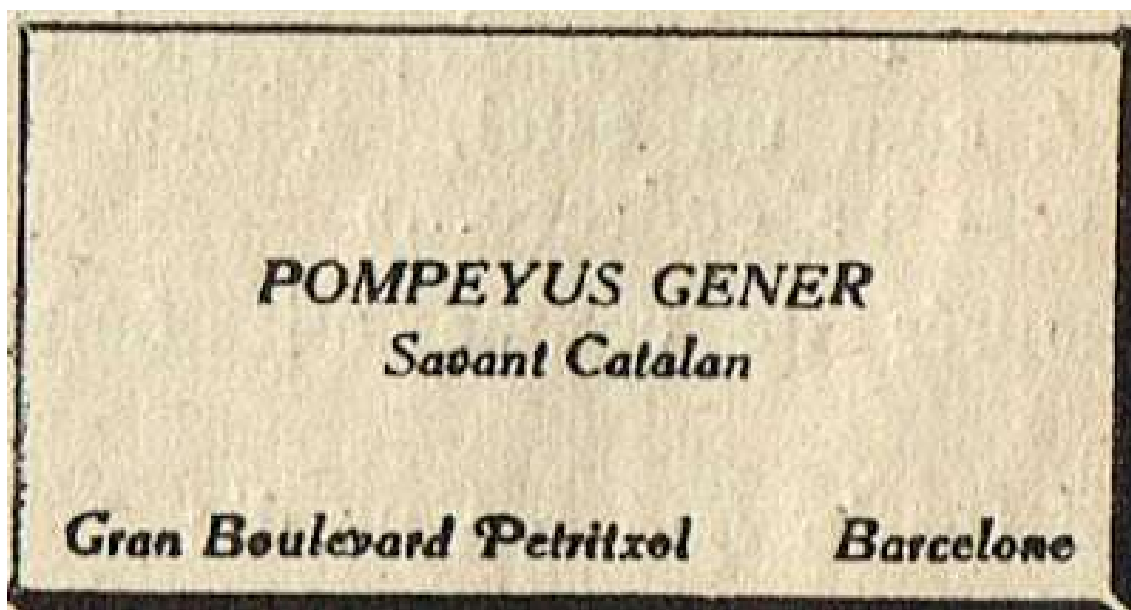

Fig. 12: Suposada targeta de Pompeu Gener. (*Vida anecdòtica de Pompeius Gener : recull d'acudits i facècies*, s.d.)

Una altra broma que ha estat citada a molts llocs (fins i tot Pujols la recordava) és la referida al fred: «El fred era tan rigorós —va dir molt seriosament— que es varen glaçar els bocois d'aiguarent... Amb dir-los-hi que els taverners els venien a llesques!» (*Vida anecdòtica de Pompeius Gener : recull d'acudits i facècies*, s.d., p. 9). La següent es basa en l'equívoc:

—¿Com és, senyor Gras i Elias —preguntà en Peius a aquest escriptor de Reus—, que va tan arronsat?

—Ah, Peius! És que gairebé soc centenari...

—I què? Aquí té a don Ignasi Girona, que és milionari i va ben tibet. (*Vida anecdòtica de Pompeius Gener : recull d'acudits i facècies*, s.d., p. 11)

Entre les moltes que es poden trobar, particularment a *Coses d'en Peius*, en citarem només una altra, probablement apòcrifa, com poden ser-ho moltes, sobre l'admiració per París i la seva assistència a l'Exposició Universal d'aquesta ciutat: «Comparant un eclipsi vist a Barcelona amb el de París. —Puf! Vaja un eclipsi! No ha valgut res! El que vaig veure jo a París l'any 89... Allò era un eclipsi!» (*Vida anecdòtica de Pompeius Gener : recull d'acudits i facècies*, s.d., p. 13).

1.2. «Querer ser otro, sin dejar de ser él mismo»

Así, la carne que fue objeto del culto es ya estigmatizada. La Naturaleza antes divina es aborrecida. Baco se va, y los sátiros aúllan en las selvas; [...] Se acabó el divino carnaval: va a empezar la cuaresma. (Gener, 1885a, p. 122)

Aguilar i Moragas escriuen sobre l'afició de Gener a les disfresses: «La suprema aspiración de aquel Pompeyo Gener y Babot, el secreto, quizás de sus falsedades y deformaciones, era el querer ser otro, sin dejar de ser él mismo. Vivir en otros, vivir en otras épocas, desdoblarse, estrangulando el tiempo y, para lograrlo, la sola posibilidad estaba en el disfraz» (1944, p. 157). Opina de la mateixa manera Màrius Verdaguer (1957, p. 29) —com passa sovint— en un text amb evidents ressonàncies del d'Aguilar i Moragas:

Pompeyo Gener era aficionadísimo a esas fiestas que le proporcionaban la ocasión de disfrazarse, es decir, de ser otro sin dejar de ser quien era, refugiarse en el disfraz carnavalesco para desintegrarse del suelo y desdoblarse en pasada época. El fantaseador se sentía en su caldo. ¡Qué mejor sueño que vivir en los otros!

Quan Gener explica la genealogia que ha influït en la seva manera de ser a *Mis antepasados y yo*, explica que el seu besavi era un mestre de l'engany:

Tenía un depósito de banderas y uniformes de todas las naciones marítimas y de pabellones y vestidos de marineros mercantes como si se tratara de dar de cuando en cuando algún baile de máscaras a bordo; y además llevaba pinturas y mascarones de proa de recambio para decorar su buque de diversas maneras según los casos. (Gener, 2007a, p. 41)

És destacable la referència als vestits que modifiquen la identitat en un sentit més antropològic en la ressenya que fa del *Sartus Resartus* de Carlyle, en què s'explica que tots els éssers humans porten un vestit i que només els genis poden veure l'ésser sota les aparences (Gener, 1900j, p. 173).

En tot cas, és possible que Gener estigués avesat a viure darrere de màscares: sobretot el sobrenom de *Peius* i les mistificacions (positivista, vitalista, humorista...). Gener insinua la seva doble naturalesa de filòsof seriós i humorista en una entrevista que li van fer el 1914: «Verá usted; latente en mí hay una especie de dualidad; la del pensador artista, y la del crítico analista que ve en muchas cosas que todos toman en serio, su inanidad y su parte ridícula. Yo creo que eso es lo que me incita a escribir irónicamente» (Barangó Solís, 1914, p. 6). Gener escriu algun relat on la disfressa amaga la veritable identitat del protagonista com a «Las pascuas de navidad del moro loco» (Gener, 1913c), un home per

una sèrie de motius ha estat lluny de casa i la seva muller es casa amb un altre que utilitza males arts per seduir-la. Però el fill intueix que el seu pare no és mort. Quan el mariner torna, es disfressa de mameluc perquè havia servit a Napoleó i ningú el reconeix menys el seu fill que gràcies a una cançó veu darrere la disfressa i marxa amb el seu pare.

Cal recalcar que els balls de disfresses eren habituals a l'època i que, com s'ha referit, era molt comú que els intel·lectuals hi participessin. En el llibre que escriu Moragas amb Aguilar (1944, p. 57) es refereix per exemple a l'afició de Rusiñol:

Hombre de todos los tiempos, pero más del XIX que del XX, Rusiñol celebraba los carnavales concienzudamente, disfrazándose con frecuencia, interviniendo siempre en bailes, jurados de bailes, cabalgatas y «rúas» (desfiles o batallas de flores). Llegó a presentarse, en el Paseo de Gracia, disfrazado de «Mimí» y en un carro con un letrero que advertía: «Exigimos el primer premio, aunque sea con injusticia. ¡Viva el Jurado!».

Moragas explicarà a Bladé que l'afició pels balls de disfresses era compartida pels «bon vivents» de l'època. També explica el ball de la Llotja organitzat pel Cercle de Belles Arts el 1899, en què van participar molts intel·lectuals. N'aporta i destaca especialment l'afició de Rusiñol per aquests balls; n'aporta informació Vinyet Panyella (2016) i se'n conserven fotos al Cau Ferrat. A més hi ha un altra foto de Gener a l'Arxiu fotogràfic disfressat d'àrab.

Fig. 13. *Pompeu Gener disfressat*. Fotografia de l'article d'Utrillo (1934) en record de Gener.²³⁹

A més dels esmentats, hi ha documentació d'altres balls de disfresses en què va participar Gener. Hi ha notícia que el 1877 es van disfressar de reis de la baralla espanyola: Pompeu Gener, Medard Sanmartí i els germans Aristides i Apelles Mestres conformant els quatre reis de la baralla espanyola i il·lustrats per aquest últim: (MFM 5332-MFM 5335 respectivament. ©Museu Frederic Marès). Cano (2019, p. 134) reproduceix les imatges.

²³⁹ S'ha consultat a la Biblioteca virtual de premsa històrica (BVPH): <https://tuit.cat/hxw71>

(M. Cano, 2019, p. 134). També Josep Maria Domingo recull una referència de Pere Aldavert que explica la participació de Pompeu Gener en una comparsa carnavalesca en què hi havia «un carro atapeït de guerrers» i un rètol proclamava: «Som les hosts de les es, / floralejar e pus res més» (Broch et al., 2013, p. 193).

Però el ball més recordat és el ja referenciat en què va participar disfressat de Marqués de Pescara²⁴⁰ i que es va celebrar al Teatre líric i que va organitzar el Cercle Artístic de Barcelona el 5 de març de 1889,. S'hi refereix Casacuberta (1997, p. 20) que remarca la importància d'aquest ball perquè unia l'alta burgesia i els artistes amb una: «tradicció popular el sentit genuí de la qual era rebutjat tant per l'una com pels altres». També cita l'article previ que va escriure Gener (1889e, p. 1) en què descriu com els artistes de la ciutat estaven enfeïnats preparant-ho tot. Explica que els col·leccionistes havien posat les joies i les armes a disposició dels artistes per preparar les disfresses i que el sr. Estruch havia donat armadures i fins i tot dos armadures completes a cavall que finalment no es van poder posar. Gener (1888k, 1888l, 1888m) havia dedicat no feia molt tres llargs articles a *La Vanguardia* a descriure el museu i, a més, havia col·laborat fent importants compres per al museu, Gener, era sens dubte un especialista en armes antigues. Es nota que Gener està emocionat, i acaba l'article afirmant que serà un gran colofó a l'Exposició Universal de Barcelona. A part d'aquesta es Se'n troben diverses referències a la premsa, i fins i tot acompanyant les cròniques de retrats dels disfressats, entre els quals Gener, com *La Vanguardia* del dia següent, p. 4, o *La Ilustración*, any X, núm. 433, del 28 d'abril d'aquell mateix any, p. 274, a més del que reproduceixo.²⁴¹ Moragas en descriu la disfressa:

²⁴²:

(Casaca bordada, banda vermella, escarcella, «capellina», cuirassa i armament) ja no podia ser més esplèndida. Calia donar el cop en un sarau on va fer acte de presència el «tot Barcelona» d'aquell temps. Santiago Rusiñol anava de «poeta romàntic»; Vilumara, l'escenògraf, de «sàtrapa persa»; el doctor Julià, l'immens Vadó, de «cavaller flamenc»; Albert Bernis, l'empresari del Liceu, de «Radamés». (Bladé, 1970c, p. 170)

²⁴⁰ Hi ha una referència a la c.2 del fons Gener a Bernat Pescaire relacionat amb el Marqués de Pescara. Sobre Bernat Pescaire vegeu la nota a la tesi sobre Rosend Arús: «El teatre de Rosend Arús i Arderiu» (Rocamora Aguilera, 2020, p. 490).

²⁴¹ Tal com indica Vall i Solaz, es troben referències a altres estudis com el capítol dedicat a la fotografia de *Pensar i interpretar l'oci*, ««Posa't tranquil i fes-te retratar»: la fotografia, entre diversió i obligació»: «Constitueix una efemèride dels annals socials de la Barcelona del vuit-cents la sessió de disfresses a l'estudi de Pau Audouard amb Pompeu Gener, el primer caracteritzat de Rubens i el segon de marquès de Pescara, amb què van irrompre al ball del Teatre Líric de 1891» (García Felguera & Rius, 2012, p. 183).

²⁴² Es poden veure dibuixos de les disfressa a: <https://tuit.cat/Lxp0o>

Cal recalcar la tendència a l'autenticitat i la versemblança dins la ficció. En aquest sentit, buscava armadures autèntiques, de la mateixa manera que posteriorment cercarà documentar-se al màxim per escriure les novel·les o en les escenografies teatrals. En la *Vida anecdòtica de Pompeu Gener* s'afegeix:

La cuirassa del vestit li havia estat cedida pel Museu Estruch, situat a la plaça de Catalunya, la col·lecció d'armes del qual fou venuda a l'estranger. Això ho sabia el pintor Meifrén, com sabia així mateix que la cuirassa que Peius portava només ajustada, es tancava a pressió, automàticament, sense que fos possible obrir-la més que amb una palanqueta que s'havia quedat al Museu / S'apropà Meifrén a en Peius i l'abraçà efusivament... / Peius! Estàs imponent! / La cuirassa, amb l'abraçada, es tancà, i en Peius va haver de dur-la posada fins a les quatre de la tarda de l'endemà, que s'obria el Museu. (*Vida anecdòtica de Pompeius Gener: recull d'acudits i facècies*, s.d., p. 8)

La història contrasta amb l'afirmació de Gener (1889e, p. 2) que hi hauria l'armer de l'Estruch però, podria ser que, encara que hi fos no tingués la palanca. Sobre l'anècdota, convé destacar que va col·laborar en la compra de les armadures de la col·lecció de l'Estruch. En dona notícia Cano: «L'amic de Barcelona a qui anaven destinades era Josep Estruch i Comella (Barcelona, 1844-1924), que l'any 1887 va encarregar la construcció a la Plaça de Catalunya del seu habitatge amb un edifici adjunt on va traslladar-hi la seva col·lecció d'armes i va constituir-hi un Museo Armeria» (Gener, 2007a, p. 185; Cano, 2019, p. 197). Gener (1900n, p. 298) es refereix a l'afició comuna de les armes a l'article de *Joventut* ja referenciat dedicat a Mestres: «Quina no era la nostra alegria, al descobrir i adquirir una espasa típica, gòtica o del renaixement, o un casco gravat, o una mitja armadura de *Lansquenet*, o una alabarda de forma estranya! D'allí en vàrem treure pel taller de l'Apel·les, per son germà, per la meva col·lecció, per regalar-ne, i per omplir-ne el Museu Estruch».

Gener també es refereix a aquesta festa de disfresses al relat a *Mis antepasados y yo* i a *Un pontífice del ocultisme* a propòsit de la seva trobada amb el vident Texeira Minhegas, que li va revelar que era la reencarnació del Marqués de Pescara, a la qual cosa Gener va replicar: «—¡No hombre, no! Eso fue un baile de trajes históricos que dio el Círculo Artístico de Barcelona en el cual me presenté disfrazado de tal» (Gener, 2007a, p. 305).

Fig. 14. Pompeu Gener disfressat, AFB. Autoria Desconeguda. (Probablement Ainaud)²⁴³

²⁴³ Vull agrair a Sergi Abellán i Montse Casanovas de l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona la seva amabilitat i ajuda.

Molts anys després, Gabriel Alomar (1920), en la necrològica que li dedica a Gener, encara recordarà la disfressa de Marqués de Pescara: «Desaparecido ese hombre verdaderamente singular, ¿quién podrá sustituir su figura popular y airosa, el resto venerable de su encarnación carnavalesca como marqués de Pescara, el rastro boulevardiero y cosmopolita que aportó a las ramblas barcelonesas?». A més, com m'ha indicat Xavier Vall i Solaz, Gener (1900q) es refereix al personatge històric d'aquesta disfressa en el seu article «Costumbres populares», *Pèl & Ploma*, edició castellana, núm. 6 (15 agost 1900), p. 4.

Com a exemple de gran humorada, hi ha «Una Teogonia Índia», que es va publicar amb ninots d'Apel·les Mestres. En el text, que es pot titllar d'etnocèntric, com apunta Trenc-Ballester (1979, p. 102), pot haver rebut influències de la Teosofia encara que sigui pels temes i per la tendència a l'orientalisme. El poema parodia la literatura religiosa i, en particular el gènere que l'intitula, però Gener critica també durament el catolicisme. D'altra banda, com m'ha indicat Xavier Vall i Solaz, prova de la relativitat del títol, en una altra versió, aquesta teogonia fictícia, de la qual es guarda un retall, sense referència i amb modificacions, a la c. 4 (Gener, 1879b) es pretenia «japonesa», que inclou el text amb més contingut metafísic de la teogonia com per exemple el començament: «Al principi del Tot, el tot, ja hi era tot./ I tot estava dins del tot i no hi havia res fora del tot». D'altra banda, la data de publicació fa que s'escriu en el període d'elaboració de *La Mort et le Diable* i, en certa mesura, en plasma la recerca i els plantejaments, amb un to humorístic. A més, en el ms. de la c. 6 es titula, genèricament, «Llibre de l'origen del Univers, de las cosas y dels homens, o siga De la Formació de Tot». Aportem com a exemple, pel seu valor humorístic i per implicar dos dels protagonistes del treball que són Pompeu Gener i Apel·les Mestres. Consultat a ARCA: <https://tuit.cat/HQeqd>

UNA TEOGONIA INDIA

Un amic meu, Sir Jorge Shelly, subsecretari del Govern militar de Bombay a las Indias, essent nòmbat major d'un regiment d'indigenas y devent anar a fer certs treballs de fortificació en la frontera del pais de Kashmyr, en els moments que tenia de llibertat, se dedicava a visitar els *gompas*, ó sian convents de la secta dels *Jainas*, secta molt anterior a la Budhista y que com ella es sols una derivació del culte Visnhuita.

Un dia un dels *lamas*, ó sian monjos *Jainas*, veyent la curiositat del meu amic pels llibres sagrats de la India, y haventli sigut sumament simpàtic per lo bondadós del seu caràcter y'l respecte que tenia per las creencias del pais, va dirli que si ell desitjava instruhirse en els llibres sagrats dels quals derivava la religió qu'ells professavan, y si

volia saber la veritat sobres de la Creació y la existencia dels homes, el presentaria al gran *Lama*, el qual tenia tancats ab set claus, y dintre d'un *Sagrari* d'or situat en la esquena d'una colossal estatua de Visnhú, els *Llibres Sants* de la seva religió.

En efecte: la presentació's feu, y després de mil cerimonias que seria enfadós el consignar aquí, el Gran *Lama*, havent cubert a Sir Shelly ab un vel sagrat y haventlo fet descalsar y rentar els peus ab ayguas embalsamadas, el va introduhir en el *Sagrari* y li va ensenyar el primer llibre, titulat *Del origen de totes las cosas*, llibre que digué ésser dictat per la propia veu de *Brahma* al primer dels *Jainas*.

Sir Jorge Shelly, que coneix molt bé'l Sans-

crit y ademés el *Pakrit*, el *Pali* y 'l *Jalami*, va poder llegir el llibre, y després d'haverlo fixat bé en la seva pensa, per un sistema neumo-técnic va transcriure'l, en sent a la seva celda, en llengua inglesa, quina segona traducció al Catalá vos doném aquí adjunta, preguntvos l'atenció dada la importancia d'aquesta antiga Teogonia (1).

LLIBRE DEL ORIGEN DE TOTES LAS COSAS Y DELS HOMES Y DE ALGUNAS COSAS MES. ☞ ☞

Escrit baix la inspiració llampant de *Brahma* pel GRAN TASTAPASTAS, ab comentaris de *Koffis* y *Mohfis* y notas d'en *Phardassa*.

Lema sacro:
Thot or è totè.

I

Al principi de tot, el Tor, ja hi era tot.
.....
Y tot estava dins del Tor.
Y no hi havia res fora del Tor.
Ni res era res (1).
Sols era el Tor.

(1) Remarcarem que'l que va anotar el poema sagrat que transcribém, degué d'ésser un Persa ó un Indo modern, donchs hi posa alguna nota en italiá, y fins en inglés. En quant als comentaristas, deuben ésser a poca diferencia de l'època dels solstis de Ureca; quan menós, es evident que n'han rebut alguna influencia. Las ilustracions varen ser presas ab fotografia instantania per Sir Shelly, y després han sigut copiadas ab tota fidelitat pel nostre amic Apeles Mentres.—(N. del T.)

(2) Res, home, res! (Nota d'en Phardassa.)

JOVENTUT

9

II

El TOR estava casat ab la TRANQUILITAT.

Y com que la Inconstancia (1) es la lley de TOR, el TOR se va cansar de la Tranquilitat; à causa de lo estèril de sa unió ab ella.

Y va comensar à moures.

Y del TOR va anarne sortint tot.

COMENTARI:

Koffis. Lo matrimoni fou estèril!

Mohis. Lo divorci fou fecond! (2).

III

Lo primer de tot que va sortir del TOR, van ser el Terreno; sech com el desert (3), dur com las rocas, arenós com la platja.

Y veient el TOR qu'estava sol,

Va criar l'Ayguia.

Y l'Ayguia lleugera's va perdre d'amor pel Terreno.

Y, d'amor folla, s va estendre sobre d'ell,

Y cosa extranya!

L'Ayguia va quedar fecondada.

Y'l Terreno també.

(1) La constanza e tirana dil cuore! (Nota d'en Phardassa.)

(2) Com per tot. (Idem.)

(3) Aquí l'autor fa referencia al desert de Sarah Bernhardt. Cap à Occident hi ha dos Sarahs célebres: Sarah Bernhardt y Sarasate. (Idem.)

IV

Y va passar el temps (1).

COMENTARI:

Koffis y Mohis. ¿Per abónt?

Y'l Terreno va parir las plantas (2).

Y l'Ayguia va concebir els peixos.

COMENTARI:

Koffis. Però no'ls va parir.

Mohis. Perque encara'ls porta dintre (3).

V

Allavoras, veient el TOR que ja s'havian fecondat mutuament, va separar l'Ayguia del Terreno.

Però'l Terreno, sol, estava trist.

Y sola l'Ayguia, bramava de coratge.

Y'l TOR, tot compassiu, va enviarlos hi tot seguit l'Ayre perque ab suáu alenada acariciés l'Ayguia, y portés la humitat d'aquesta al Terreno, com a recort dels seus passats amors, refrescant-lo puig qu'estava abrusantse.

Y'l Terreno'n demanava més, trobantla saborosissima.

Y l'Ayre prenia l'Ayguia à cavall, y la portava al Terreno en quant necessitava d'ella.

(1) Però no va ballar la Joana. (Nota d'en Phardassa.)

(2) Menos las dels peus. (Idem.)

(3) Y'ls pescadors fan de llevadoras. (Idem.)

2. Narrativa

En un siglo de libertad, es un contrasentido acudir a la ficción para expresar lo que se puede decir directamente. (Gener, 1899a, p. 167)

Xavier Vall i Solaz (2008, p. 317) ja apuntava que, aleshores, «su producción literaria, a pesar de alguna referencias en obras generales, se encuentra bastante olvidada, a excepción de un par de sus incursiones en la literatura de anticipación: “Un somni futurista espatarrant” y “El Theological Palace. Fantasía futura”». El mateix Vall i Solaz m’indica que actualment la seva literatura fantàstica i particularment de ciència-ficció figura en diversos estudis, antologies i bibliografies del gènere (Munné-Jordà, Martínez-Gil..) ²⁴⁴ i s’indiquen les diferents reedicions dels seus relats que estan despertant un interès creixent. De fet, la intenció d’escriure obres literàries l’acompanyarà al llarg de la seva vida ²⁴⁵, com s’ha mostrat en aquest treball i també apuntava Gener en una carta a Mestres: «Ya el 29-10-1883, Gener comunicó a Mestres el proyecto de una colección de monólogos y otras “frioleras” en catalán (AHCB, 5D.52-13, nº 1808)» (Vall i Solaz, 2008, p. 317). Serà als voltants del 1900 quan, com s’ha vist en el capítol sobre Nietzsche, es decidirà a cercar nous llenguatges per ajudar a fer publicitat de les seves idees i poder provocar el canvi social i el progrés.

En general, en moltes de les seves obres literàries es percep l’objectiu filosòfic i pedagògic: «Des de les de tarannà més històric a les comèdies més disbauxades, [les seves obres] intentaven aconseguir un cert efecte desvetllador» (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 144). Gener observa que mitjançant la narrativa o l’humor pot arribar a un públic més ampli. N’és una altra mostra, a més de tot el que s’ha explicat, la fascinació que li desperta el *Sartus resartus*: «Abans d’estudiar les idees d’en Carlyle exposades en aquest llibre, farem notar que mai s’han vist idees més profundes explicades en una forma humorística que millor doni idea d’elles» (Gener, 1900j, p. 172). En aquest capítol es referiran alguns dels contes, llegendes, narracions o obres de teatre que va escriure Gener i s’intentarà actualitzar la bibliografia a més de mostrar les temàtiques i les relacions d’aquests textos amb la seva filosofia. No es pretén ser exhaustiu, però sí que es vol mostrar els relats i les obres de teatre més destacables de Gener. Es deixa de banda els poemes, exceptuant els

²⁴⁴ Vegeu <https://tuit.cat/edlit>

²⁴⁵ Es deixarà per un altra ocasió l’estudi monogràfic de la poesia tot i que se n’han fet referències al llarg del treball.

ja citats. És remarcable que aquesta part, tot i el seu interès, és la menys estudiada de l'obra de Gener.

En un article de 1904 ja referit, «Crónica literaria ¿Por qué no se leen libros?», creu que és reduccionista i contraproduent identificar escriptor amb novel·lista ja que hi ha molts més gèneres com «las Memorias, la crónica, las notas íntimas, la crítica, los viajes, las meditaciones filosóficas, los cuentos, los apólogos, las fábulas, las cartas, los tratados, etc., etc.» (Gener, 1904b). Gener tractarà una miscel·lània de gèneres, relats curts per ser publicats i que poden funcionar com a monòlegs que s'interpretaven als entreactes i li devien reportar beneficis. També escriurà relats i quan tracti el tema de Servet es decidirà a escriure una novel·la, el que ara anomenaríem una novel·la històrica, tot i que en un principi, tot sembla indicar, com es veurà, que primer s'havia escrit una obra de teatre. S'organitzarà els relats temàticament per tal de mostrar la coherència entre els relats.

2.1. Somniant el futur. Quatre somnis-pesadilla

Hi ha uns quants contes dedicats a somniar, a les profecies, etc. Els esmenta Vall i Ontiveros (2012a, p. 144), sobre els quals afirma que són: «Relats remarcables no tant per la seva qualitat literària sinó perquè a la Catalunya de principis de segle XX constituïen una veritable curiositat exòtica». Gener ja havia fet el joc de visualitzar el futur el 1889 quan va participar en la innocentada de *La Vanguardia*, consistent a imaginar com seria la vida un segle després i, probablement, sigui l'autor de la narració «L'evolució infinita», signada per «Hipócrates Darwin» (Vall i Solaz, 2013, p. 127–128). Però, en aquest moment de la seva vida, aquests relats mostren en molts casos, l'assumpció, trista i poètica de la impossibilitat del progrés. Maria Dasca (2016, p. 190) opina que els relats de Diego Ruiz en què el somni i la imaginació s'enfronten a la realitat («Contra la realitat o el materialisme dels objectes es drecen voluntats inapel·lables que proclamen la supremacia del somni i de l'al·lucinació») tenen com a finalitat, entre altres coses, desvincular-se de «les premisses deterministes que, com hem vist, dominaven el pensament d'autors com Gener». A partir d'un moment donat, i paulatinament, el mateix Gener anirà assumint aquestes estratègies per tal d'allunyar-se de les lleis deterministes que no s'estaven duent a terme.

En aquest moment, hi ha un gust pel somni i el desig, per sobre de la realitat. L'aposta pel somni i l'idealisme es manifesta en molts textos de l'època. Cal recordar que al capítol

«Hiperpositivismo» d'*Inducciones* havia definit la seva filosofia com a «Idealismo realista». Com a mostra de la tendència a l'idealisme, el que diu en l'article dedicat a les dames catalanes: «Somniem, somniem! Que els somnis sovint es realitzen, i el més ideal es el més positiu en aquesta vida!» (Gener, 1903d, p. 3). A la «Coronada Vila tentacular»: «Jo somnio sovint; tant, que fins n'hi ha que diuen que somnio despert» (Gener, 1900k, p. 198). En el relat «El cavall de panyo» afirmarà:

Ja he dit en algun altre punt que soc un somniador de primera força, lo que la gent ne diu un somnia- truites. Fins somnio despert, i de vegades arribo a creure que en tota la meva vida no he fet res més que somniar. Tant, que confonc el real amb el fantàstic, convençut comestic de que el més real, l'únic real, és el que passa dins de nosaltres mateixos. (Gener, 1903c, p. 143)

El primer dels contes que podríem anomenar onírics és la «Coronada Vila tentacular. Somni-pesadilla», que va ser publicat primer a *Juventut* (Gener, 1900k), després es va reeditar al primer volum —el dels textos filosòfics, no el de les humorades— de l'antologia *Pensant, sentint i rient* i, posteriorment, en castellà a *Del presente, del pasado y del futuro* (Gener, 1912a, p. 115-124). Gener, amb aquesta narració, a més de les evidents connotacions nacionalistes, vol demostrar que «las élites del dinero en la España del siglo XIX tienen un denominador común: su tendencia a ubicarse en Madrid en tanto que capital y al cobijo del Estado» (A. Bahamonde & Martínez, 2011, p. 457). Ja s'havia referit una mica abans als tentacles xucladors en al·lusió a Madrid, tot distingint l'actitud madrilenya de la francesa respecte a la llengua: «Quina diferència amb el pop d'Espanya, la coronada vila tentacular, que ara més que mai allarga las seves prolongacions, sols per a xuclar la vida i estrènyer la seva presa, que sent que se li escapa!» (Gener, 1900f, p. 79).

En aquest conte fantàstic es relata un malson en el qual el protagonista es troba en una vila que era coronada —ja havia anomenat Madrid com a «Coronada Villa» a Herejías (Gener, 1888b, p. 120)— i que, com si fos un pop, xucla amb els seus tentacles «el suc vital a las *hermoses* [sic] i fèrtils comarques de les vores» (Gener, 1900k, p. 198). Utilitza la narració per expressar i insistir en crítiques ja abocades respecte a Madrid: «Les consciències brutes com eixugamans usats, les intel·ligències pobres i flasques com tripes foradades, les penjaven allà on imprimien i amb unes quantes serradures de l'esperit en feien diaris. I d'aqueixa pasta, que ni per a fer bacins seria bona, en sortien diputats i fins ministres» (1900l, p. 198). Denuncia que era impossible triomfar-hi sense fingir ser un devot o bé formar part d'algun ramat. Finalment, apareix un home lligat a una fera que no es pot escapar i el protagonista pregunta: «—On és la columna de foc que destrueixi

el mal i tot ho purifiqui giravoltant davant d'un nou profeta?» (Gener, 1900k, p. 200). Al final, desfà la ficció del somni afirmant la realitat de tot el que ha explicat.

A la narració es mostra fefaentment com utilitza les eines literàries i la metàfora del pop amb tentacles per expressar les idees polítiques i filosòfiques que defensava en aquell moment. Encara tornarà a utilitzar la imatge tentacular per descriure Madrid uns anys després: «A la Porta del Sol, els carrers que hi desemboquen i el Ministeri de la Governació la fan semblar un pop colossal; la plaça és el cos, el cap el Ministeri de la Governació: els carrers, els tentacles o cames que van a terminar-se en xucladors a províncies i d'allí allí puguen el suc cap a Madrid» (Gener, 1905d, p. 235). Vegeu (Farré, 2016, p. 760-762)

Aquest conte ha despertat especialment l'interès dels investigadors. Cal destacar que Irene Gras mostra la relació entre aquesta narració i l'obra del poeta belga francòfon nascut el 1855 Émile Verhaeren:

L'Avenç, como muestra indiscutible de modernidad, reproduciría íntegramente en francés uno de los poemas que Verhaeren había recogido y publicado ese mismo año en *Les Campagnes Hallucinées*, titulado «La Ville». Dicho poema trata el tema de la ciudad tentacular, la cual, como un enorme pulpo, extiende desordenadamente sus articulaciones —vías, caminos y cables—, y devora ávidamente la naturaleza circundante. De hecho, *Les Campagnes Hallucinées* (1893) forman parte de una trilogía completada con *Les Villes tentaculaires* (1895) y *Les Aubes* (1898). (Gras, 2009, p. 357-358).

I aporta algunes referències de les coincidències entre l'obra de Gener i les de l'escriptor belga a més de la influència que exerceix en altres autors considerats modernistes. Mariano Martín Rodríguez (2013) ha analitzat el relat de Gener com a exemple de geoficció (s'agraeix la referència a Xavier Vall i Solaz). A més d'apuntar la influència de Verhaeren i reduir-ne l'abast (2013, p.137), entén que el text és un exemple modèlic d'*urbogonia* i geoficció de la qual n'és un precedent i «la muestra más temprana, al menos en España» (2013, p. 138). Després de fer una llarga introducció caracteritzant la geoficció, procedeix a interpretar el text, i explica que: «Por su parte, el encadenado a la bestia no podía ser sino el animoso, aunque entonces dormido, pueblo catalán, que estaría sometido a otra raza, la castellana con centro en Madrid» (Martín Rodríguez, 2013, p. 134). Relaciona la narració amb l'*Evangeli de la vida* per utilitzar trets de la retòrica bíblica tal com fa Nietzsche a *Also Sprach Zarathustra*:

Nuestro autor adoptó en «La coronada villa tentacular» la retórica bíblica, tal como se puede observar en su disposición en párrafos breves tendentes al versículo, así como en procedimientos como el paralelismo de las frases, preferentemente coordinadas, o el amplio recurso al

polisíndeton. Las imágenes también tienen aire bíblico en su carácter de microalegorías morales. (2013, p. 135).

Martín Rodríguez (2013, p. 135) entén que el conte és un precedent de la geoficció moderna: «Esta alegorización originaria del modelo literario bíblico responde al procedimiento analógico común en la geoficción moderna, cuyo esquema básico ya está presente en “La coronada villa tentacular”». Ell opina que en la narració de Gener no existeix la possibilitat d’alliberar-se de la bèstia.

Es dedicarà un apartat als monòlegs de Gener, però un dels primers s’analitzarà aquí, per mantenir l’eix temàtic dels somnis i el despertar. Gener (1900v, p. 518) explica en nota que: «Escrit molts anys enrere, recordant aquell temps en que pels carrers de Barcelona hi abundaven els sedassaires i els galoners de *plata i oro*. L’he trobat casualment regirant els meus papers vells, i el publico aquesta setmana com a nota còmica en las planes de *JOVENTUT*. (N. del A.)». El monòleg denuncia i ridiculitza l’absurditat de les detencions arbitràries a Barcelona. El protagonista apareix a escena despertant-se d’un somni i l’explica. Resulta que a causa d’un cúmul de despropòsits, depenen d’ell una gran quantitat de parents. Al final se li acudeix una manera de treure-se’ls de sobre: els convoca tots a la font de la Budellera de Collserola, on hi havia hagut la trobada dels federals de Pi i Margall. En un diàleg amb el general, per tal de convèncer-lo que els arresti, li explica que el grup defensa: «— Res, una *friolera*: suprimir-ho tot. — Tot? — Sí, senyor: tot! Ni trono ni trona, ni matrimoni ni patrimoni, i la república del Fanal!». El general queda ràpidament convençut:

—Caratsus! ¿I on són? —Ja li diré. Després d’haver-se posat d’acord per a fer la bullanga, ara dinen tots plegats aquí a la muntanya, perquè aqueixos *manos* [sic] son de la secta d’aquells que diuen que d’aquest món no se’n treu sinó el que s’hi fica. Cuiti, vagi i agafi’ls! — Però ¿on són? — em diu, *pegant un brinco*. — A la Budellera! Allí on es van reunir els federals! — Nada: deixi’m prendre una faixa i dos regiments, i me’n vaig a agafar-los. (Gener, 1900v)

El monòleg acaba just com havia començat, en el moment de despertar-se el protagonista.

Gener aplica el recurs de començar el relat amb algú que es desperta, i ja s’avisa que el somni és incoherent i que si s’hi troba una mala interpretació serà culpa del lector. En aquesta història, en què Gener ha esdevingut un personatge característic dels seus relats, la majoria de membres de la redacció de *Juventut* pugen en un cavall de pany —que

s'aconsegueix alimentant l'euga amb aquest material—²⁴⁶ i es dirigeixen cap a una plaça representativa de tot l'Empordà. Un polític republicà que els acompanyava puja al balcó i es va transformant mica en mica en un madrileny mentre la multitud amb barretines, liderada pels de la redacció, es van reunint per enfrontar-se als polítics. De sobte, un policia pregunta qui són tots aquells que s'oposen a Madrid i la resposta és la frase extreta i adaptada del *Cyrano de Bergerac* de Rostand: «—¡Son los cadetes de Cataluña que a Peyo tienen por capitán!» (Gener, 1903c, p. 146). De mica en mica tots es van transformant i tot plegat pren tints onírics. Canten una cançó titulada *Temps de marxa* i Gener aconsegueix una gran espasa i parteix per la meitat el balcó. El que queda és una pasta per fer orinals amb la qual, com afirma un pagès de la zona, exactament igual com passava al final de «La Coronada Vila Tentacular», també es fan diputats o ministres.

²⁴⁶ Hi ha una referència anterior al *panyo* [sic] com a matèria «flotant, heroica», a la funció del periodisme i al geni relacionada amb Carlyle que pot haver influït en aquest relat: «[Carlyle] Veu la societat actual morta. La seva ànima era la Religió, i s'ha evaporat. El cos caurà prompte a trossos, però, com nou fènix, renaixerà una societat superior, bella, vivent, cos i ànima tot en una peça. La destrucció i la Creació són el revers i l'anvers de la peça, que és al teler on s'estan teixint els vestits del pervenir. N'hi ha, qual panyo ja esta fet: sols falta el bon sastre que surti i els talli á mida. En aquesta nova roba, no hi ha cap combinació mecànica que procuri la llibertat del moviment: és una roba vivent, flotant, heroica. L'Heroi serà sempre la pedra angular de tota la Societat futura. Els filaments orgànics de les teles interiors dels vestits nous, són els periòdics. la literatura. L'Heroi, el Geni» (Gener, 1900j, p. 173).

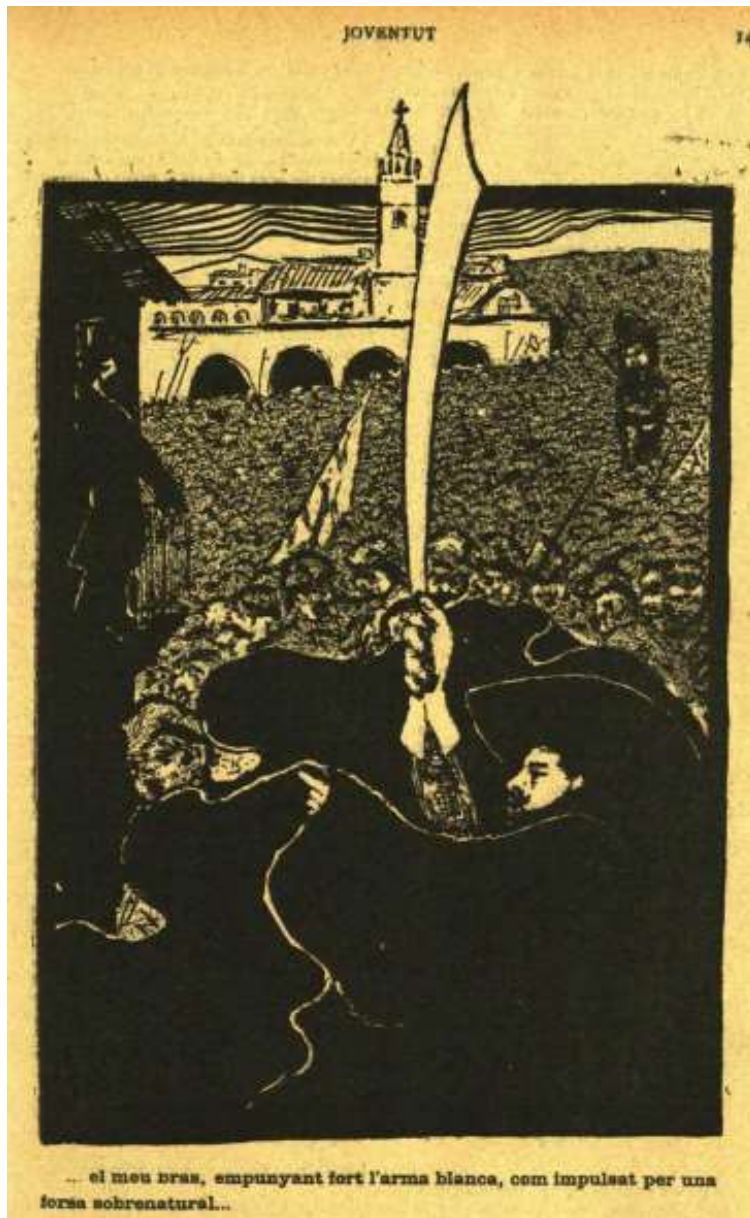

Fig. 15. Il·lustració de la narració: «El Cavall de panyo» (Gener, 1903c, p. 145)²⁴⁷

El 1909, davant la constatació que el progrés no s'esdevenia tal com s'esperava, proposa una predicció fantàstica i humorística en el monòleg/contes «Una profecia espatarrant» (Gener, 1909c), que reelaborarà en «Un somni futurista espatarrant» (Gener, 1912c).²⁴⁸

²⁴⁷ Imatge extreta d' ARCA: <https://tuit.cat/l2gFG>

²⁴⁸ Xavier Vall i Solaz m'ha fet notar que, en una carta sense data de la c. 4, Gener explica un somni, que qualifica també d'«espatarrant», com si l'hagués tingut realment i s'hagués despertat rient. Hi apareix el «Creador», preocupat per «aquesta guerra [la I Mundial] provocada per l'emperador d'Alemanya» i, en concret, pel fet que el *Kaiser* sigui l'anticrist que pretén fins i tot el tron celestial (la carta no porta data). En la narració apareix com a personatge el mateix Gener i el Dr. «Solé» [probablement Joan Soler i Pla, promotor dels Voluntaris Catalans]. En tot cas, la narració respon al fet que Gener era un aliadòfil, com va manifestar clarament.

Hi insisteix en les idees que sempre l'han acompanyat, però mitjançant la ficció del somni i la narració. No hi manquen humorades, aquesta recollida en molts anecdotaris: «Els becos i restauradors tindran màquines de tallar llesques de pernil i d'embotits tan prims que no tinguin més que una cara», o «s'haurà acabat lo de catalans i castellans. Al món només hi haurà que mallorquins. Ells ho hauran conquistat essent grans súper deixebles de Don Jaume el Conqueridor. Quedaran sols alguns andalusos perquè contin encara els mateixos *xistos* que feien gràcia en temps de Riego» (Gener, 1909c). Imagina que s'esdevé una revolució que converteix l'univers en una república que afectarà fins i tot el cel. El progrés permet, entre d'altres, que tothom es pugui alimentar i viure bé, Gener aposta pel biaix social i material en l'adveniment del superhome que defineix mitjançant una màxima popular: «I en fi, a la Terra tot anirà lo millor possible, i la divisa de Tarragona serà la de tots els superhumans. *Tranquil·litat i bons aliments*, ja que es practicarà rigorosament l'alimentació gratuïta, integral i obligatòria, amb l'addició de la Joventut perpètua, en sense tron ni trona: ni matrimoni, ni patrimoni; ni pàtria, ni patró» (Gener, 1909c).²⁴⁹ S'ha observat que és la primera referència a la màquina del temps de Wells a Catalunya. Teresa Iribarren (2005, p. 223) citat a Farré (2016, p. 763).

Un altre conte futurista en què el somni i la ficció hi juguen un paper primordial és «Theological Palace». Es publica primer a *Pensant sentint i rient* sota el títol de «Theological Palace» (Gener, 1911d, p. 103-109). Després, el 16 de juny a *L'Esquella de la Torratxa* amb lleus variacions sota el títol de «El telèfon ultra-mundial» (Gener, 1911f, p. 373) i una setmana després, amb una referència a *Pensant, sentint i rient* i amb l'ànim de donar publicitat al llibre, el publicarà en dues parts a *Papitu* (Gener, 1911g, 1911h). Traduït al castellà és l'últim conte del llibre *Del presente, del pasado y del futuro*. La narració futurista proposa que el catolicisme «havent-se fet modernista i de la màniga ample, s'ha incorporat de les demés religions similars». Ho ha fet gràcies a l'aplicació de les reivindicacions del regionalisme a les conviccions religioses: «Cada secta té el seu cel, i Déu per a tothom» (Gener, 1911f, p. 373). Planteja que una empresa haurà construït un *Theological Palace* (ho escrivim amb *h* com Gener, 1911f), equipat, entre d'altres invents, amb telèfons per comunicar-se amb el més enllà. Una vídua que havia perdut el seu marit demana els serveis del palau de comunicar-se amb el difunt i, efectivament, aconsegueix de parlar-hi. L'home li explica que no la troba a faltar perquè és molt feliç.

²⁴⁹ Com s'ha vist, és exactament la mateixa argumentació que s'expressa a la «Pesadilla dels parents» per convèncer al general que els detingui.

Al final del conte l'home confessa que no és al cel sinó a un altre lloc, que es podria identificar amb l'infern. A la narració es vol denunciar la connivència entre capitalisme, progrés científic i catolicisme, mostrant, amargament, com el progrés científic no ha comportat un progrés moral, només una substitució i una millora en l'eficàcia i els mecanismes de les antigues ideologies que van contra la vida. El conte és una distòpia tal com destaca Santiàñez-Tio (1995, p. 27) a la introducció a *De la Luna a Mecnópolis. Antología de la ciencia ficción española (1832-1913)*, en la qual opina que és «una desafortunada sátira del futuro, así como un ejercicio de literatura humorística [...] sin escatimar ironía y sarcasmos en ocasiones brutales», citat per Martín Rodríguez (2013, p. 132).

Com ja s'ha esmentat al capítol dedicat a *Juventut*, Gener (1905e) en el monòleg «El bon diable» ja s'havia referit a l'infern com un lloc fantàstic ple d'atraccions i molt millor que el cel, que descriu com un lloc decrepit. El recollirà a *Monòlegs extravagants* (Gener, 1910a, p. 19-31). Es tornarà a referir al mateix assumpte en un conte que pretesament li va explicar un «folk-lorista» anglès, publicat al *Mundial Magazine*, «Don Juan Tenorio en el otro mundo. Cuento fantástico andaluz»²⁵⁰ (Gener, 1911i), i a *Pensant, sentint i rient*, «Don Joan a l'infern» (Gener, 1911d, p. 73-80). que havia publicat anteriorment a *Papitu*²⁵¹ (Gener, 1910b). S'hi torna a descriure l'infern com un lloc on hi ha els personatges interessants i tothom és feliç i se li concedeix allò que desitja. Don Joan pregunta: «—Molt bé... però, i allò de les forques i les banyes? I el turment i el foc etern?». I el seu acompanyant respon: «—Banyes? Som solters... i l'altre són mentides que inspirem als predicadors tocacampanes, perquè els *tontos* tinguin por i no vulguin venir... Si no... Que en vindrien, d'ensopits!... Quin fàstic!» (Gener, 1911d, p. 80).²⁵²

Com un altre exemple de la vinculació entre somni i desig de progrés, es pot recalcar el capítol de *Pensant, sentint i rient* titulat «Un desig», on s'hi planteja l'anhel —que encara tenen els qui viuen a Barcelona— que la ciutat disposés de «grans llocs espaiosos, amples,

²⁵⁰ Com a curiositat, s'hi ha trobat la següent frase: «Y al momento otro camarero infernal le presentó una azafata de plata repujada llena de finísima pescadilla frita mordiéndose la cola». «Don Juan Tenorio en el otro mundo. Cuento fantástico andaluz» (Gener, 1911i). Amb això d'«azafata de plata» s'entén el que volien dir els crítics quan denunciaven l'ús de gal·licismes per part de Gener.

²⁵¹ Cal destacar que a la revista *Papitu* es troben moltes referències humorístiques i anecdòtiques a Gener. (agraïm la informació a Xavier Vall i Solaz)

²⁵² No cal dir que el mite de Don Joan té una llarga tradició en què es pot inspirar Gener. Cal destacar, però, que el títol coincideix amb «Don Juan aux Enfers», de Baudelaire, que el 1876 s'havia publicat traduït al castellà en la *Revista Contemporánea* (Vall i Solaz, 2020b, p. 211) Cal destacar també que Joaquim M. Bartrina i Rossend Arús van escriure *El nuevo Tenorio* (Vall i Solaz, 2019a, p. 279).

vertaders oasis de tranquil·litat i de meditació» on «no hi penetrés el brogit dels cotxes i carros, ni la cridòria dels venedors ambulants, ni la música dels que capten, ni el cant trist dels capellans; res que pogués pertorbar la serenitat de l'intel·lecte» (Gener, 1911c, p. 188). En aquests grans parcs, que recorden al Pòrtic d'Atenes o al Jardí de l'Acadèmia, és on hauria d'haver-hi els museus i les biblioteques, estàtues d'«Arnau de Vilanova, Llull, Vives, l'humanista, Miquel Servet...». Finalment, es planteja: «Qui sap si això es realitzarà? Potser que sí! Almenys somniem-ho!» (Gener, 1911c, p. 189).

2.2. Crítica a les patums i un parell de contes medievalitzants

Farré (2016, p. 759) situa la publicació d'aquests contes en la tendència de *Joventut* a promocionar els clàssics catalans al llarg del 1903 i sobretot el 1904. Ja s'ha vist que Gener havia apel·lat alguns cops a l'estil medievalitzant per escriure textos de diferent naturalesa. En aquest cas, agruparem tres textos que es refereixen a l'edat mitjana, si bé el tercer no és pròpiament un text narratiu, sinó més aviat és un article denúncia.

Al «Quento antich de lo mal argenter e lo bon cavaylher», l'argenter que havia de custodiar un cofre del seu amic el cavaller, víctima de la cobdícia, roba el contingut canviant les pedres precioses per roques sense valor.²⁵³ Quan el cavaller s'adona de l'engany, s'amaga a l'abadia que freqüentaven els dos i convenç l'abat que es tracta d'un miracle causat pels pecats del cavaller. Aquest es troba amb un llec que acompanya l'escuder i que li proposa intercanviar de nit el fill de l'argenter per un cadell de gos. Quan es lleven pel matí l'argenter i la seva muller mallorquina conversa creuen que ha succeït un altre miracle en la transformació del seu fill en cadell de gos i ell confessa el que ha fet i torna el cofre al cavaller pensant que es tracta d'un càstig diví. Finalment, l'argenter i la muller passen la nit a l'abadia per expiar els pecats i el llec aprofita l'ocasió per tenir relacions amb ella, que tenen conseqüències: «E Nostre Senyor volgué que nou mesos

²⁵³ Gener recalca que la muller era d'ascendència jueva. La història de la relació entre els jueus i la usura vinculada a la moral i l'engany és llarga i la va immortalitzar Shakespeare (1564-1616) amb el seu *Mercader de Venecia*, on el noble Antoni posa com a garantia al préstec de Shylock una unça de carn; quan l'usurer vol recuperar els seus diners, el noble Antoni li ofereix la unça però no li permet que vessi ni una gota de sang. Per tal de posar un exemple contemporani a l'època que estudia Gener al començament del *Cantar de mio Cid*: En aquest, el Cid enganya a *Rachel e Vidas*, dos jueus, demanant un préstec deixant-los de garantia dos cofres plens de sorra: «Ferlo he amidos, de grado non avrié nada / con vuestro consejo bastir quiero dos arcas, / hinchámoslas d'arena, ca bien serán pesadas, / cubiertas de guadalmecí e bien enclaveadas, / los guardamecís vermejos e los clavos bien dorados. / Por Rachel e Vidas vayádesme privado: / cuando en Burgos me vedaron compra e el rey me á airado, / non puedo traer el aver ca mucho es pesado; / enpeñárgelo he por lo que fuere guisado, / de noche lo lievem, que non lo vean cristianos» (1998, p. 110). Àdhuc tenint en compte que el cant és un encomi de la noblesa del cavaller, aquest paga la primera soldada als seus guerrers amb els diners fruit de l'engany als prestadors. Cal destacar que aquí succeeix a l'inrevés, el cavaller és noble i l'usurer el mentider.

passatz ne haguessen altre infant que fors al Iheg ne ressemblava per lo seu esguart beneyt é piadós. E lo bon cavaylher ne dix: “Deu sia Ihoat! Non se pot negar miracle!”» (Gener, 1903e, p. 538). El conte denuncia l'ús arbitrari que es pot fer dels miracles per al propi interès i, de retruc, recalca l'absurditat de no aportar raons basades en fets als successos. També mostra que la gènesi de la creença en els miracles prové de la voluntat de manipulació i la cobdícia humana. Uns mesos després es va publicar a *Pluma y lápiz* una versió castellana del conte titulada «El milagro» sense l'estil medievalitzant i anunciant que s'havia trobat en una crònica d'una abadia del segle XIV. En el relat en castellà hi ha altres diferències com són la insistència en la relació de l'argenter amb el món jueu i en l'emfasització en la crítica als miracles com a causa dels fets, incloent-hi un nou diàleg en què el cavaller pregunta a l'abad que havia defensat els miracles:

—¿Cómo fue un tal milagro, que justo ha convertido los guijarros en perlas, y los pedruscos en esmeraldas, topacios y rubíes? —Y el abad le contestó:

— La astucia del lego y la travesura del vuestro escudero, que esta noche han de hacer aún mayor milagro. (Gener, 1904c, p. 3)

També elimina l'últim paràgraf en què el llec manté relacions amb la dona de l'argenter. A la reedició a *Pensant, sentint i rient*, hi manté el text de *Juventut* (Gener, 1911d, p. 61-72) i l'edició castellana s'inclou a *Del presente, del pasado y el futuro*. (Gener, 1912a, p. 203-212)

El 1904 publicarà a *Juventut* el relat «De com n'hagué nom la ciutat de Lió i el golf de prop d'ací que aital nom en porta» (Gener, 1904i) que es recopilarà també a *Pensant, sentint i rient* (Gener, 1911d, pp. 51-60) i a *Del Presente, del pasado y del futuro*, sense l'estil medievalitzant. La llegenda no sembla que contingui una significació més enllà d'entretenir. És una història en què el protagonista surt a la recerca del Sant Sepulcre. El cavaller es deia Godfred, com el cèlebre de Bouillon, però de la Torra. Gràcies a les seves gestes a Terra Santa, l'arquebisbe li promet que el seu castell es convertirà en una gran ciutat que agafarà el nom que millor el representi. Un dia, es troben un lleó que estava sent atacat i vençut per una serp, decideixen matar la serp per tal de deslliurar-lo. El lleó no els ataca, sinó que els segueix nedant fins al castell. La història és molt absurda, inversemblant i acaba amb un amén. Es pot aventurar que la història té relació amb el restaurant «Lion d'or» que Gener freqüentava, però no en tenim cap dada més enllà de la coincidència amb el nom.

Un altre text que versa sobre l'edat mitjana i que, sorprenentment, ha passat per un text humorístic és «Patatum de patums: ni Don Pelayo ni Jofre el Pilós». No cal dir que el títol busca cridar l'atenció del lector però si es llegeix el text amb atenció, el que pretén Gener, d'acord amb el pensament anterior, és cercar que no passin per patums aquells personatges que no s'ho mereixen. Per això Gener (1905f, p. 737) denuncia: «En la història dels pobles hi ha molta moneda falsa que passa per bona; moltes batalles passen per guanyades havent sigut perdudes, o viceversa, així com també hi ha molts herois *sevillanos* o *filipinos*, és a dir, que no foren el que es diu que van ésser, i que se'ls ha enlairat a la babalà; en fi que no són *de recibo*». Es queixa que personatges llegendaris com Don Pelayo o Guifré el Pilós s'estan encimbellant pel poble, deixant de banda personatges reals i grans éssers humans com ara «en Vives, el gran filòsof, en Servet, l'Arnau de Vilanova i d'altres, han sigut homes sobrehumans, que, fent avençar la humanitat sencera, són i seran sempre la verdadera glòria de la Pàtria catalana... Honrem, doncs, sols als verdaders herois!» (Gener, 1905i, p. 739). Denuncia que no han d'exalçar-se ídols imaginaris, sinó superhomes reals que han ajudat al progrés de la humanitat. Per això, cerca de corregir la història per tal de delimitar exactament quins són els grans personatges. Al final, recordant *Literaturas malsanas*, oposa l'*homo cupidus* a l'home representatiu. El que proposa és que s'escateixi quins éssers humans de la pàtria, mereixen ser considerats com a homes representatius. És la mateixa idea present a *La Mort et le diable* i reivindica en aquest aspecte el mètode positivista basat en els fets:

Cal rectificar la història, i veure el que ve en ella si és bo de trinca o si no ho és, i donar-li el just valor que té. Amb quin criteri? Se'ns dirà. Amb el dels fets. S'han de buscar els documents de l'època o els més pròxims, i descomptar-ne tot allò que sigui vist sota la pressió d'un govern, o transcrit amb l'adulació dels cronistes. Així, a voltes éssers que poc significaven han sigut reivindicats i s'ha trobat en ells (gràcies a les seves obres) una personalitat grandíssima, i d'altres que passaven per superhomes representatius de pobles, de races o de nacions, s'ha vist que no eren res, o ben poca cosa. (Gener, 1905i, p. 737)

Posa com a exemples d'aquesta manera d'actuar el que ha fet l'historiador Joan Cortada amb Serrallonga, demostrant que no mereixia la seva fama o bé la reivindicació que va fer i farà ell mateix de Miquel Servet. L'article el classifica erròniament Marfany (1986, p. 152) a la llista d'humorades.

2.3. Contes filosòfics i moralitzants.

El 1904 Gener (1904a) escriurà tres articles amb el títol «Fauls, apòlegs, llegendes, contes o el que vulgueu», inclosos a *Pensant, sentint i rient*. Les històries tenen un sentit

pedagògic i tracten sobre la dificultat per sobresortir dels millors i de de les paradoxes de la igualtat que no promociona l'excel·lència. En la faula «De com s'inventà la humilitat», explica que Pigmeu quan arriba a la «terra hel·lènica» s'adona que tothom és més alt que ell i, a partir d'aquell moment, se li acudeix una estratègia per sobreviure que recorda la moral del ressentiment nietzscheana:

Va esperar; va esperar el temps en que predominessin els xerraires, els enraonadors, els oradors de la plaça, y que es parlés molt de virtut sense tenir-ne gaire; i llavors Pigmeu va inventar una nova virtut que prompte, amb l'ajuda del verb, va proclamar principi fonamental de tota societat humana, regla de moral i salvació de l'home: tot el que sigui més gran que Pigmeu deu abaixar-se fins arribar just a la seva línia visual. El sobresortir es una *demasia*, un pecat, un crim, una falta al dret d'altri. La IGUALTAT deu regir-ho tot. I per a que ningú s'excedeixi, la gran virtut deu ésser el no creure's mai que s'és res, encara que un es cregui bo per a tot, sens ésser-ho. (Gener, 1904e)

Segons Gener, aquest ajupir-se és la humilitat i després de la revolució se l'anomenarà «dignitat». A l'article fa referència també a la impossibilitat de reconèixer en públic les virtuts pròpies si no es vol ser menyspreat. A la segona entrega s'hi expliquen dues llegendes: una, «La lluna i els gossos», també tracta el tema de la igualtat i l'excel·lència, es tracta d'una cançó poètica persa en què la lluna puja impassible fins al cel malgrat el lladrar insistent dels gossos, i l'altra, «L'infant indiscret» (1904f), expressa la intolerància d'un pare per la curiositat del seu fill, que té unes qualitats superiors.

Entre el 1907 i el 1908 escriurà tres relats a *Caras y caretas* que portaran el curiós subtítol de “Apólogos histórico transcendentales”. El primer dels relats és el titulat «El consejo del ermitaño de Siva» (Gener, 1907d), que també es recull a *Pensant, sentint i rient*. La història està protagonitzada per un personatge molt ric, del qual es descriuen amb detall els tresors, els soldats i les armes. Com que compta amb un gran exèrcit, els bandits no poden robar-lo. Un de més llest va a consultar a un ermità seguidor del déu hinduista Siva (Shiva). El descriu, mitjançant conceptes nietzschians, de la següent manera: «Vivia sol en un forat d'una muntanya, sense més companyia quela d'uns quants morts, i per això, i perquè era vell de cos i d'ànima, li deien savi. I per res més. I encara avui n'hi ha com ell. El sant ermità, que tenia totes les astúcies dels dèbils i dels esclaus, va rebre el bandoler» (Gener, 1911d, p. 29). L'ermità li proposa no ser valent sinó utilitzar la mentida per robar. En aquest sentit, és un exemple de moral dels esclaus que venç la moral noble. El primer que ha de fer és genuflexions, i utilitzar un vel enlluernador, que pot recordar el de Maia, per subjugar l'home ric. Descriu el poder del vel de la següent manera:

Quant se l'haurà posat, ja serà teu ell i tot el que és seu, i ordenarà als seus servidors que t'entreguin tot el que vulguis en nom de la llum que ell creurà veure, i a més que et defensin de tots els altres lladres i fins dels que no en són. I tothom es prostrarà davant teu, i tu els manaràs a tots i en ell. I ai! del que et toqui, perquè tu seràs sagrat. (Gener, 1911d, p. 30)

El bandit diu que matarà molts éssers humans per tornar el favor de l'ermità. Explica que el vel té un nus escorredor: és la fe, que «ha conservat tota la seva eficàcia fins als nostres dies». Cal recalcar que en la narració hi trobem elements recurrents del pensament de Gener, com ara la crítica a l'ascetisme i a la religió, vinculant-la amb la immoralitat, a més de l'assumpció dels conceptes nietzschians.

Un altre relat que versa sobre conceptes filosòfics ja treballats per Gener és el titulat «Los tres guerrilleros» (Gener, 1908b) que també va publicar a *Pensant, sentint i rient* amb el títol “Els tres miquelets”. S’hi mostra el triomf d’un *struggleforlifer* o lluitador de la vida i, en cert sentit, planteja un canvi de perspectiva, admetent, contra tot el que havia defensat reiteradament des de *La Mort et le Diable*, que els immorals i egoistes s’adapten millor al medi que els altruistes. L’element que permet l’adaptació dels immorals és el diner. La història se situa a la Guerra dels Segadors, durant la qual tres amics saquegen un poble, troben un cofre i el més astut traeix els companys i aconsegueix que els seus companys morin amb mentides, per quedar-se el tresor. Gràcies a la fortuna obtinguda, s’instal·la a una població, on tothom el rep molt bé i hi viu feliç, i és respectat. Un cop mort, un canonge va assegurar que «havia merescut la glòria eterna, pels seus sentiments caritatius, vida exemplar i grans virtuts cristianes.» (Gener, 1911d, p. 85). De tot això s’extreuen unes conclusions que impliquen un desencant respecte a la fe en el progrés i la interpretació del darwinisme i la lluita per l’adaptació al medi. La primera és que «en la lluita per la vida, en general, i en la guerra en particular, acostuma a triomfar, no el més brau, ni el més apte o més tècnic, sinó el més astut i el de major mala fe» (Gener, 1911d, p. 85). La segona que això passa perquè els diners, «desgraciada i injustament, tot ho legitimen» i fan que tothom t’admiri en lloc d’utilitzar com a criteri de valoració la virtut i la intel·ligència. Després denuncia que, «al revés del que digué Proudhon que la propietat és robar, en molts casos robar és una propietat que tothom respecta de grat o per força, ja que la defensen, després d’adquirida, les lleis i els funcionaris, sobretot si el furt és ben gros» (Gener, 1911d, p. 86) i, per últim, fa un elogi de l’amistat afirmant que hom només pot ser amic en el bé. Com s’ha dit, es mostra com Gener utilitza les narracions per expressar la desconfiança en el progrés i la crisi de les seves idees antigues.

Un altre relat publicat a *Caras y caretas* és el titulat «Esclavos de la verdad» (Gener, 1908d), que mostra la relativitat de la veritat i també una certa legitimació del propi alcoholisme ja que un dels mariners beu excessivament rom de marca. El que passa és que el capità que és un cristià pietós, tot i que el mariner fa bé la seva feina, decideix escriure en el diari de bord que havia begut perquè li semblava una conducta impròpia. Un temps després, el capità cau malalt i el mariner escriu al diari: «Hoy no ha bebido y está enfermo». El capità s'enfada perquè dona la sensació que bevia cada dia.

Una altra història que escriurà i que tindrà a veure amb la seva filosofia és la titulada «Historieta llatino-americana», en què planteja el determinisme ètnic semblantment a «Una teogonia índia». Uns uruguaians reben una educació excel·lent a Europa, Londres, París... Tornen a l'Uruguai i fan una revolta. La moral de la història és: «Si la serp aprengué química, seria per a fabricar-se un verí més venenós. Si el tigre aprengué mecànica, seria pera millor caçar i destrossar després la seva presa» (Gener, 1904g) (Farré, 2016, p. 770)

2.4. Narracions i llegendes sobre dones

Que n'és de malaurat aquell que besa uns llavis que no comparteixen amb ell la mateixa aspiració suprema!
«A les dames catalanes!» (1903d, p. 4)

Gener va escriure tres llibres que recullen llegendes o històries de dones. El primer és *Leyendas de amor* (1902b), probablement amb la voluntat d'acostar-se al públic femení. Com a mostra d'aquesta atenció a les dones, destacar l'article de *Juventut* «A les dames catalanes», agraint-los les donacions per fer la bandera de la Unió Catalanista. Anteriorment ja havia escrit una història de desamor, una «Historia dramática» (Gener, 1901o), de dues persones desgraciades per culpa de les seves dones. A un, la seva dona l'havia deixat perquè ell s'havia arruïnat i la dona de l'altre no es va voler suïcidar per mantenir el seu honor, a causa de les creences religioses, quan estaven a punt de ser capturats per uns indis rebels. És el segon qui, finalment, se suïcida i li deixa tot el seu patrimoni al seu amic. Gener afirmarà que els fets són verídics i reals. Coincidint amb la preparació de *Leyendas de amor*, publicarà a *La ilustración artística* la «Balada de Djuni y Zégal,» que és una història força ingènua que explota l'exotisme i l'orientalisme, potser l'única presència del tarannà de l'autor són les metàfores científiques, ja que Zégal segueix a Djuni «como un astro sigue a otro en el espacio» (Gener, 1902p, p. 763).

S'explica una història de passió: una princesa de la Bactria es deixa portar pel desig i manté relacions amb un dels capitans de l'exèrcit del seu pare, fruit d'aquesta relació es queda en estat. El pare li demana que digui el nom de qui l'ha deshonrada, ella no ho fa, el pare la tanca a la torre del palau i acaba morint. Després quan arriba Zégel triomfant, el rei decideix matar-se.

Leyendas de amor es va publicar en dues edicions, una luxosa i una altra més senzilla. L'obra està dedicada a Apel·les Mestres: «A mi buen amigo y antiguo compañero». En el prefaci exposa el que opina sobre la funció de la novel·la que ha de ser generalitzar els coneixements ja assolits. Entén que una minoria, amb el llibre científic o filosòfic en tenen prou, però hi ha qui «necesita alegorías, fábulas, leyendas, cuentos, novelas» (Gener, 1902b, p. 10). Per això es mostra contrari a *l'art pour l'art* i a la vegada rebutja les novel·les de tesi que volen demostrar alguna cosa. Ell aposta per «El Arte docente», per la literatura didàctica, insistint i evolucionant lleument les idees de *Literaturas malsanas*, afirma que «creemos que se hallan más en la verdadera via, los que escriben novelas o producciones teatrales para presentarnos cuadros de la vida que nos sugestionen, un estado de ánimo, una época, o bien, un periodo histórico no comprendido aún, una verdad científica ya probada pero no generalizada» (Gener, 1902b, p. 11). El mètode que segueix és estudiar els fets sobre els quals es basa la història, conèixer els espais i intentar fer sentir els estats d'ànim dels personatges. En aquest llibre diu que la tesi que vol demostrar és que una dona és «un ser altamente sensitivo que obra más por impresión y por sugestión que por reflexión verdadera» (Gener, 1902b, p. 12). *Leyendas de amor* es traduirà gairebé tot i es titularà *Dones de cor*²⁵⁴ (Gener, 1907a) tot i que modificarà lleument els títols. Segons l'autor, les històries són vertaderes. En dono el títol en castellà i en català de les que figuren en aquests llibres: «Flavia Caia: Leyenda Romana antigua» / «Matrona Romana»; «Clota de Vallespir; Leyenda de la Reconquista» / «La Comtessa de Vallespir»; «Surimonda de Castell Roselló; Leyenda del tiempo de los trovadores» / «L'aimia d'en Cabestanu». *Leyendas de amor* també inclou ~Ana-Maria; Leyenda del tiempo de la guerra de Felipe IV», que es publicarà posteriorment per separat i «Otilita: La hija del banquero: Historia contemporània» que, com ja s'ha dit en el capítol que se li ha dedicat, coincideix amb la història de *Els senyors de Paper!* (la versió de 1902) i que apunta que és una «historia vivida en la que he hecho poco más que cambiar el final y el

²⁵⁴ Gener (1896, p. 2630) anomenarà «Dona de cor» a la Quica, la criada de la família protagonista de *La festa del blat* de Guimerà.

nombre de los personajes» (Gener, 1902b, p. 13), història que no apareixerà a *Dones de Cor*. Hi serà substituïda per la novel·la històrica dedicada a Servet «L'Abadessa i l'Hostalera», amb apèndixs històrics. En el prefaci de *Dones de cor* repeteix algunes de les idees exposades al pròleg de *Leyendas de amor* i insisteix en l'aplicació del mètode que podríem anomenar realista, ja que defensa que ha anat a veure personalment els espais (afirma haver estat al Rosselló i a Ginebra). Ara bé, no volent caure en allò que «molts naturalistes o realistes obliden», evita de centrar-se només en els detalls, ha preferit fer una síntesi a fi d'aconseguir l'harmonia. Àdhuc afirma haver utilitzat la inducció per haver descrit la psicologia de les dones protagonistes: «Servint-nos, doncs, del mateix procediment que els savis naturalistes i prenent materials en la psicologia de la dona, de cada una de les èpoques que es tracta hem procurat reconstruir les sèries de fets que van donar lloc a la narració» (Gener, 1907a, p. 12). També es refereix a l'estil i diu que ha intentat acostar-se a l'estil de cada època (de fet, la referida a l'edat mitjana està escrita en estil medievalitzant). Afirma que l'objectiu de l'obra és donar «la visió volguda i l'emoció desitjada» (Gener, 1907a, p. 12).

Enric Baradat va escriure el 1902 una ressenya de *Leyendas de amor*. Baradat, que va dedicar dos articles més a Gener (Baradat, 1901, 1902b), en parla de forma encomiàstica, descrivint-lo —com s'ha esmentat a la introducció— com el «mestre indiscutible de tota la joventut que en els temps actuals conrea las Belles Arts a Catalunya» (1902a, p. 309). Denuncia que l'art al segle XIX era «patrimoni de l'Església Cristiana» i descriu una oposició a aquesta tendència iniciada per Clavé i formada per Apel·les Mestres, Bartrina i Gener, els quals reconeix com a mentors:

L'Apel·les adorant la vida en els éssers petits, en Bartrina sentint el profundíssim *humour* que el caracteritzà com a poeta i com a filòsof, i en Peyo introduint els novells procediments inductius acceptats en la ciència contemporània i aplicant-los a l'Art, o millor dit, obrint el cervell de la nova Catalunya al sol vivificador de la Filosofia moderna, tots tres han treballat en un mateix sentit progressiu; tots tres ens han ensenyat, tots tres són mereixedors de l'honrós títol de mestres. (Baradat, 1902a, p. 309)

Deixant de banda els elogis al personatge i centrant-se en *Leyendas de amor*, opina que aquest no és el millor llibre de Gener i considera que la intenció de l'autor era instruir mentre delectava. També afirma que hi troba a faltar el filòsof, el qual és més brillant i original: «I al fer esment del filòsof i del crític sapient, no puc menys que enyorar-lo... i l'enyoro» (1902a, p. 310). Respecte a cadascuna de les llegendes, opina que la «Clota de Vallespir» és la més fluixa de totes i que «Anna-Maria» és la més interessant. Respecte a la última, afirma referint-se també a la cançó que la inspira, que és *La Dama del Capitello*,

diu que «el dia que aquesta llegenda sigui traduïda o escrita en la nostra parla —perquè encara que per primera volta hagi aparegut en castellà, el seu autor l’ha sentida en català— tinc per cert que es farà popular seguidament» (1902a, p. 310). També es refereix a «Otilia» adonant-se que l’assumpte és el mateix que el de *Els senyors de paper!* i entén que Gener s’equivoca insistint en el mateix tema i pren partit per Gener en detriment de Contreras conclouent la polèmica sobre el suposat plagi amb «*nihil novum sub sole*». (1902a, p. 310).

Gener fa cas de la proposta de Baradat i publicarà *Anna-Maria: Llegenda del temps de la guerra dels segadors 1640-1647*, en català i en un petit volum (1904a) i, posteriorment a *La Dona mediterrània* amb els apèndixs. Com ja s’ha dit, la llegenda està basada en una cançó popular titulada la *Dama del Capitel·lo* o «La Dama de Reus» ambientada a la Guerra dels Segadors. Segons l’apèndix, la llegenda «sols té de novel·la la forma» (Gener, 1904a, p. 90). Respecte a la cançó afirma que «l’he sentida cantar, sent jo petit, al meu avi, quan amb ell se m’enduia en una barca per les costes de Cambrils, a Salou i a Tarragona. A Cambrils aquesta llegenda és viva, palpita, tots la saben, i amb lleugeres variants tots us contaràn la heroica defensa d’aquella plaça i la infàmia de los Vélez, els seus. Hi ha la figura de la dama convertida en Capità Negre, que mata a un general de Madrid» (Gener, 1904a, p. 89-90). Admet que només ha reconstruït la història que es troba en algunes cròniques i cançons: «Hem volgut historiar aquells fets posant en clar la raó dels Catalans i la noble manera de portar-se. Per això hem escrit la llegenda Anna-Maria». (Gener, 1904b, p. 93).

Josep Salceda dedicarà quatre articles a la llegenda (agraïm la referència a Xavier Vall i Solaz). En el primer (Salceda, 1972), es refereix al Castell de Vilafortuny i esmenta la llegenda escrita per Gener. En el segon (Salceda, 1989), només apunta l’existència del llibre, que no ha llegit, referit a la llegenda Anna-Maria vinculada amb Cambrils. Deu anys després, en el tercer article (Salceda, 1999a), llegeix el llibre i transcriu alguns fragments. En el quart (Salceda, 1999b) es refereix encara al llibre i a la llegenda. També a l’apèndix històric. Per a més informació sobre la llegenda, la genealogia i el lloc de la versió de Gener, vegeu «Dues novel·les desconegudes del canonge valencià Jordi Centelles (vers el 1500)» (Duran, 1987) i «Abús i empoderament: La dama de Reus, sis recreacions d’una cançó popular» (M. Sunyer, 2022). El 1987 l’editorial Curial imprimirà una edició de butxaca d’*Anna Maria i L’abadessa i l’hostalera* sense pròleg i sense els apèndixs explicatius (Gener, 1987).

Alguns anys després, el 1916, es publicarà en dos volums un llibre titulat *La Dona mediterrània* en el qual es recullen les llegendes. En el prefaci explica que el va escriure primer en francès. «Era destinat a una col·lecció de llibres rars i preciosos de grans autors, tots sobre la Dona» (Gener, 1916d, p. 11). L'havien d'il·lustrar, però la casa Quantin va plegar. Gener copia els prefacs anteriors i hi inclou totes les llegendes i hi suma la de Pèricles i Aspàsia, que ja s'ha referit a l'apartat sobre la interpretació dels grecs i que es publicarà en castellà amb el títol *Intelecto y belleza* (Gener, 1916c). Destaca que les narracions estan basades en fets històrics. Com a curiositat destacar que l'última llegenda, «La viuda que salva», no és comentada en el pròleg perquè el segon volum no quedés més petit que el primer, si bé refereix que es tracta també d'una llegenda que ha sentit per la zona del Camp de Tarragona.

El 1908 escriurà el conte «La fidelidad de una viuda» (Gener, 1908c), que, un cop mort el seu marit té pressa per tornar-se a casar. El conte és ambientat al Japó i protagonitzat per un intel·lectual que té una malaltia a causa d'haver posat totes les seves energies en els seus llibres. El 1912 i 1913 escriurà dos contes nadalencs per al *Mundial Magazine*. El primer es titula «La noche de navidad de los dos compañeros de armas. Recuerdos de los últimos acontecimientos de la guerra carlista». Com és habitual torna a insistir que és una història veritable: «Aunque parezca un cuento, es verdad» (Gener, 1912d). És curiós que els protagonistes s'han de disfressar de carlins per aconseguir queviures. L'acció succeeix a Tarragona i descriu amb força detalls la guerra. Un conte que parla de l'amistat i la fidelitat, amb un mort que deixa alguna cosa al que sobreviu. En aquest cas, el més pobre li ofereix la vida com a agraïment per les seves accions i ajuda. El següent conte es titula «Las pascuas de navidad de el moro loco» (Gener, 1913c). Torna a les històries que passen en vaixells, un soldat que torna al seu poble després d'haver estat amb els francesos i com que va disfressat de moro —era el cap dels mamelucs de Napoleó— el rebutgen i no el reconeixen, a excepció del seu fill.

3. Teatre. La catedral del segle XX

Començarem per dir que la llengua catalana és l'única llengua de les poques que nosaltres coneixem, que com ens feia observar una vegada l'Amadeu Vives, de parlar i de conversar ne diu enraonar, que vol dir enfilat raons com els grans d'un collar i que és el verb que expressa veritablement el geni català que quan parla no diu paraules soles sinó que enraona (Pujols, 2012, p. 379).

Moragas i Aguilar [Cabañas] (1944, p. 180) opinen que Gener es va passar al teatre per poder guanyar més diners: «Como vivir de la pluma en aquellos tiempos resultava impossible, Pompeyo Gener quiso explorar el teatro camino hacia la popularidad y la ganancia». També explica quines van ser les seves obres més importants i l'èxit que van tenir (recordar que Moragas va ser director artístic del Liceu entre els anys 1912-1939):²⁵⁵ «Elegió un gran asunto, “Miguel Servet”, adicionándole un subtítulo “o la víctima de Calvino” pero el éxito conseguido por la novela dialogada no le siguió entre los empresarios, y ni Garavaglia, famoso actor italiano, buen amigo de Pompeyo Gener, ni José Tallaví, ni Morano afrontaron el estreno». Després d'això, va estrenar l'*Agència d'informes comercials*, que va tenir força èxit. Més tard, «en el Teatro Condal dio *El señor ministro*, en colaboración con el capitán Braulio Omedes, hijo del excomandante de la Guardia Municipal, y, al año siguiente, 1906, Enrique Giménez, le represento *El capitán Tormenta*, dramón efectista que dio buenas entradas. Todavía y en el Romea aun se produjo con *El patró Pere Marc* sin éxito» (Aguilar & Moragas, 1944, p. 180).

Aguilar i Moragas obvien la reestrena ja explicada de *Els senyors de paper!* el 1902 i altres. Per altra banda, a més que, com s'ha vist, Gener necessitava diners; cal dir que també entén que el teatre és una gran plataforma per poder fer públiques les seves idees, a més de la importància que va tenir el teatre a la revista *Juventut*. Ho apunta Vall i Ontiveros (2012a, p. 143) quan afirma que «cal no menystenir la seva incursió en el gènere teatral. A través de les seves obres, sovint amb un to disbauxat i còmic, pretenia difondre en el gran públic el seu pensament filosòfic i estètic». Gener opina que l'art en general i especialment el teatre són les veritables càtedres que eduquen la humanitat, molt més que la universitat. Això escriurà a l'article que dedicarà a Rusiñol:

El Supremo Espíritu que juzga y dicta leyes a los humanos, el Santo Espíritu, ya no se manifiesta hoy en los templos. Las Pagodas están frías y desiertas; Iléanlas sólo repugnantes ídolos polímorfos. Las Catedrales únicamente inspiran el respeto de los muertos ilustres; ya no tienen alma, están vacías. El Verbo divino no habita en ellas. Allí no se recitan más que muertas fórmulas. Es más, y no se escandalicen los que me lean; el Verbo ha desertado, también, casi por completo, de las Universidades. La reglamentación administrativa le ha ahuyentado. Es incoercible. Siendo la vida misma en su grado máximo, ha podido no sufrir las trabas y barreras que le ponían el altar y el trono, o los prejuicios del *ignarus vulgus*. ¿Dónde está, pues? ¿Dónde se ha refugiado? En el libro, en el teatro y en el cuadro. Allí tiene su altar, su cátedra y su trono. Desde allí habla a las modernas sociedades. (Gener, 1900aa, p. 8)

²⁵⁵ Consultat a enciclopedia.cat: <https://tuit.cat/36Ied> el dia 25-8-2022.

És destacable que Gener comenci *Pensant, sentint i rient* dedicant dos articles al teatre en el primer volum, que tracta sobre l'obra filosòfica. El primer capítol, titulat «El teatre i la seva importància superorgànica en les grans ciutats modernes», té forma epistolar i representa que és una carta a Ignasi Iglesias que és conseller municipal i tinent de batlle. Gener explica la seva opinió sobre el teatre. Ell creu que és una gran arma didàctica i que les masses han de ser guiades i educades. Discrepa de l'opinió de Maragall que creia que el teatre era vulgar. Seguint la idea de *Literaturas malsanas*, el teatre ha de ser edificant i l'autor ha de ser un heroi i, curiosament, sobretot tenint en compte que moltes de les seves obres van ser humorístiques, opina que el teatre ha d'expressar les grans idees i no centrar-se en foteses (Gener, 1911c, p. 21).

Un exemple de la seva idea del teatre es pot llegir a l'article que dedicarà a l'obra *Electra* de Galdós, que havia despertat una intensa polèmica contra l'Església atida per la coincidència amb el cas Ubaó que va influir fins i tot als tribunals. *Electra* es va convertir en un símbol de l'anticlericalisme i les seves representacions en el Teatro Novedades de Madrid acabaven «en una especie de fiesta popular con la interpretación del “Himno de Riego”, lo que después se hizo habitual» (2002, p. 78). En la introducció a l'edició d'*Electra*, s'apunta que es va representar a Barcelona el 5 de juny i en van escriure articles Rómulo a *La Vanguardia* i Tintorer a *Juventut* el 13 de juny de 1901 (2002, p. 79). Gener va escriure un article anterior que va localitzar Vall i Solaz: «En la c. 4 se conserva un recorte de un artículo de Gener —sin fecha ni título de la publicación, pero que he podido localizar en *El País* de Madrid (1901a)—²⁵⁶ en apoyo de *Electra*, de Galdós» (2008, p. 327). Gener hi esmenta que després de l'estrena «tuve el gusto de felicitarle por telégrafo con los redactores de *Juventud*, y con otros grupos supernacionales do Barcelona». Gener (1901f, p. 1) tot i que admet que no ha vist l'obra, vol agrair a Galdós que «ha hecho un inmenso servicio a esta pobre España, que todos creíamos muerta, y que estaba sólo cataléptica» (1901f). Afirmar que l'art per l'art és bell però que l'art pel progrés o per la justícia són sublims: «Soñar un sueño hermoso es un gran sueño, pero es mucho más grande soñar en el sueño dorado de una humanidad mejor, y de una sociedad redimida» (Gener, 1901f, p. 2). Encara és més important fer l'art que té com a objectiu el progrés d'Espanya per la seva situació: «Que no nos hablen de Arte, por el Arte, mientras exista

²⁵⁶ «A propósito de *Electra*: Para el Sr. Pérez Galdós». *El País*, n. 4977, Madrid, 17 de març de 1901, p.1-2 (Gener, 1901f).

la actual España Negra! Ya haremos Arte puro el día en que estarán aseguradas todas las leyes de la Vida en una España nueva que mire hacia adelante» (Gener, 1901f, p. 2) .

Gener li agraeix en general que promocioni la vida i combati les seves negacions. I, després de defensar l'art com a eina per transformar el món i criticar l'*art pout l'art*, exhorta els intel·lectuals espanyols a canviar les coses. Recorda la Revolució de Setembre i els exhorta a lluitar per la vida. És curiós que en aquest punt deixa el concepte de supernacional català per plantejar una aristarquia que inclogui tota Espanya. De fet, Gener ja havia definit el concepte de supernacional com a obert a totes les tendències progressistes i a favor de la vida de les altres nacions. Reconeix a Galdós el fet d'haver-se comportat com un bon ciutadà, ja que ha atacat l'Església i ho ha fet mitjançant el teatre, el lloc on les idees «sugestionan mil veces más que en el libro» i acaba repetint la idea que «si el libro es la Universidad, el teatro es la Catedral en nuestro siglo XX» (Gener, 1901f, p. 1).

3.1. Àngel Guimerà com a ésser representatiu

El segon capítol de *Pensant, sentint i rient* està dedicat a Guimerà i el seu teatre.²⁵⁷ Es tracta de la transcripció d'una conferència que va realitzar el 1907 en un homenatge a Guimerà. El títol és «En Guimerà, el que representa envers “Catalunya” i davant “La humanitat”». Comença la conferència recordant el temps en què estaven junts a *La Renaixensa*. Després expressa, com és habitual en aquesta època, la renúncia a fer la crítica de l'obra que s'estava representant, que era *L'Eloy*, un drama en què Guimerà insisteix en l'oposició de la religió a l'amor i planteja la qüestió del divorci. Gener addueix, però, que l'obra s'esgota en la seva pròpia representació i la paraula del crític no pot competir amb l'actor. Per això parlarà d'un tema més general: la significació de Guimerà. Segons Gener, Guimerà és un ésser representatiu de l'esperit català. També explica que Guimerà, com altres grans personatges catalans (per exemple, Arnau de Vilanova o Llull), ha transcendit les fronteres i ha anat més enllà. És un autor universal, perquè ha aconseguit passar «l'Ebre i els Pirineus». A més, valora que sigui capaç de tractar tots els gèneres, també el còmic, com feien, per exemple, Shakespeare o Cervantes. Tot i presentar també elements realistes, alguns poden titllar-lo de pertànyer a l'escola romàntica. Gener, com ja havia apuntat en el capítol dedicat a Víctor Hugo d'*Amigos y maestros*, no es mostra contrari al Romanticisme com fan «alguns modernistes mínims,

²⁵⁷ Gener (1896, p. 2628) havia promès que en el segon volum de *Amigos y maestros* li dedicaria un capítol.

que volen rebaixar l'Art al nivell d'una moda. L'art no és modernisme, sinó eternisme» (Gener, 1911c, p. 36). Entén (Gener, 1911c, p. 36) que el romanticisme no és una escola sinó un estat d'ànim «que correspon a la tensió heroica de l'esperit. I aquest estat és el que en les obres d'en Guimerà predomina». El considera un autor intuïtiu que, a diferència d'ell mateix, no necessita de l'estudi. Per últim, li reconeix que tracti amb la mateixa estimació tot tipus de personatges, reis o déus i «els nois senzills dels més humils proletaris» (Gener, 1911c, p. 39). Idees molt semblants les repetirà Gener (1917e) en un article publicat a la *España teatral* en un número en què molts literats elogien a Guimerà

Ja s'ha esmentat la tasca de Gener com a crític teatral a *Juventut*, especialment parlant de les posades en escena i denunciant la manca de realisme. Ara bé, per continuar analitzant la concepció del teatre de Gener mitjançant el comentari de Guimerà s'analitzarà (ja s'ha esmentat al cap. 5.4) la «carta oberta» que va escriure en ocasió de l'estrena de *La festa del blat* i el text que va escriure el 1903 a la revista *Juventut* sobre la mateixa obra.²⁵⁸ Gener ja hi parla de la vocació d'universalitat de Guimerà afirmant que els personatges expressen la naturalesa de l'ésser humà. Ara bé, l'admiració per la *La festa del blat* és superior perquè mostra la idea de l'amor de Gener (1896, p. 2629), que, com s'ha vist, és tan important en la interpretació que farà de Nietzsche: «Reivindicació de l'home per l'amor, la que fan la clau de volta del cristianisme, l'ànima de la filantropia grega, l'esperit d'humanitarisme del passat segle, el fi del positivisme d'A. Compte [sic], l'ideal de tota filosofia i de tota religió superior. Sense amor no hi ha societat possible». Per això recalca la frase que diu Jaume als revoltats i a Oriola abans de morir: «Ensenyeu a estimar els que no en saben». Menysprea els qui no els ha agradat l'obra i descriu la seva actitud com «L'enveja de Liliput». A més, segons Gener, no poden suportar que l'autor sigui de casa i no un estranger, que seria molt més valorat. Àdhuc destaca la versemblança de la trama ja que l'anarquista ha comès el crim per motius altruistes i no egoistes. Per tant, és lògic que l'Oriola se n'engamori. Entén que aquesta acció, tot i ser reprobable, pot ser admirable i fins i tot heroica —recordem l'article de Gener sobre l'atemptat realitzat per Sempau (1897b). Després procedeix a analitzar el final i exalta el cristianisme, especialment de Sant Francesc, per deixar clara la relació entre cristianisme i amor. En aquest sentit compara el personatge de Jaume, que decideix perdonar Vicentó, malgrat les seves traïcions i perdre la vida per salvar-lo amb Jesucrist i expressa la seva sorpresa pel fet que els cristians no acceptin el final. Per a Gener, l'amor és la solució a la necessitat

²⁵⁸ Sobre l'obra, vegeu particularment (Martori & Vilà, 1995) i *Guimerà. 1845-1995* (1995, p. 39-55).

d'espiritualitat de la humanitat que dona per feta, com ja s'ha esmentat i, gairebé com si fos un predicador, proposa que els qui posseeixen les riqueses estimin al pròxim i així se solucionaria el problema social. Entén que és un idealisme però que és possible si la gent estimés i s'ho proposés.

Pel que fa al tema de la importància del teatre, aquesta crítica mostra el paper cabdal que aconsegueix per tal de difondre idees. Les controvèrsies que va generar l'obra i que apunta Gener mostren la capacitat per moure els esperits i provocar el canvi social, especialment respecte a allò que preocupa Gener, que és la resolució de conflictes, el progrés sostingut que eviti les guerres i el vessament de sang. Per altre banda, Gener, com a crític, és capaç d'entendre els arguments dels qui pensen diferent a si mateix sempre i quan es treballi pel progrés social. En aquest sentit, és profundament conciliador però també eclèctic. Cal recordar que un dels motius pels quals Tintorer, Via i Martí, els creadors de *Juventut*, van acostar-se a Gener té a veure amb aquesta crítica.

Set anys després, dedicarà un altre article a la reestrena de la *Festa del blat*. Respecte a l'obra diu que li ha fet el mateix efecte però s'alegra que el públic la rebés molt millor. Recorda que tant els anarquistes com els conservadors la van xiular i que ell va ser dels pocs que fa uns anys havien defensat el drama, fins al punt de suplicar a Guimerà i Aldavert que el publicuessin (Gener, 1903g, p. 660). Gener torna a transcriure bona part de l'article que va escriure en aquella ocasió i es mostra content que el drama tingui èxit i afegeix que l'amor pot dissoldre les classes socials com passava en la pagesia catalana tot parafrasejant el final de l'article de *La Renaixensa*. Acaba l'article amb una certa alegria perquè entén que les tendències que defensa el drama s'estan imposant en el públic.

3.2. Monòlegs

Francament, això del progrés, ben mirat, ben mirat, és un romanç.

«Oh! Els temps antics!», POMPEU GENER

Tot i que es van reeditar bona part de les seves obres serioses, per exemple, *La muerte y el diablo*, que es va reeditar el 1907 i el 1915 sense tenir gran ressò, o el 1915 *Amigos y maestros*. Gener tindrà algun èxit en el teatre com a autor amb obres essencialment humorístiques. La primera incursió en l'àmbit teatral de Gener van ser els monòlegs,

siguin més representables o menys. De fet, alguna obra es designa així i també com a narració. Entre d'altres, havia conreat el monòleg el seu amic Apel·les Mestres.²⁵⁹ Agraeixo a Xavier Vall i Solaz la referència al primer monòleg conegut de Gener: «Monólech. La marxa de l'humanitat» (Gener, 1888n). Ja l'any 1892 al *Diccionario Enciclopédico Hispano-Americano* de Montaner y Simón, a l'entrada dedicada a Gener, es diu el següent respecte als monòlegs: «En varios periódicos y revistas del Principado ha escrito muchos artículos literarios y festivos en catalán, y en diferentes sociedades particulares se le han representado monólogos jocosos, entre los que ha logrado celebridad el titulado *Mosén Tano*» («Gener (Pompeyo)», 1892). El 1903 publicarà un recull de monòlegs humorístics. En el pròleg es justifica per la seva publicació pel fet que l'editor li va demanar un text urgentment i que només tenia aquests monòlegs que havien estat escrits «després d'haver fet algun treball seriós dels que exigeixen gran tensió mental» (Gener, 1903b, p. 8). Tot i això afirma que són estudis psicològics que estudien personatges amb una psicologia irregular.

El primer es titula «Explicaderes de gall d'indi», un monòleg humorístic sense més, que, en tot cas, només mostra les dificultats que tenen els éssers humans per entendre's però d'una manera totalment superficial. Gener el caracteritza en el prefaci com «un estudi de l'estat mental de certa gent als quals la paraula mai correspon a la idea». El següent es titula «Filosofies del Champagne», que és exactament el mateix que «La marxa de la Humanitat», ja referenciat, i explica la «psicologia d'un borratxo» en què s'explica la diversitat dels éssers humans i com tots es mouen i corren —el constant canvi que defensa en la seva filosofia— i es pregunta on van i què els fa moure's. Acaba el monòleg anant-se'n al llit. A *Juventut* es va publicar un comentari explicant que la gent havia rigut molt. En el llibre hi ha la *Pesadilla dels parents*, que ja s'ha explicat, i l'últim, que es titula «Reflexions filosòfiques d'un barret de rialles». Aquest parla de la decrepitud dels barrets, com van passant i decaient i se sotmet, «i l'infeliç ha d'estar-se allí fins que acaba amb ell el temps, destructor de barrets, com de tot el que és elevat i que té llustre» (Gener, 1903b, p. 57). Ridiculitza la posició del filòsof preguntant-se si el barret és superior al cap o a l'inrevés.

²⁵⁹ Tal com apunta Robles (2019, p. 389), «la importància que cal atorgar als Monòlegs d'Apel·les Mestres dins la història de la literatura catalana contemporània no és pas anecdòtica. Per a Joaquim Molas (1984, p. 488), «alguns, com *Un malalalt*, *Oh, el progrés!*, *Creso* o *Ex*, la política!, poden figurar entre les mostres més reeixides d'un gènere que, en el tombant de segle, gràcies [també] a Rusiñol i a Pompeu Gener, comptà amb autèntiques obres mestres».

El 1910 publicarà un volum de *Monòlegs extravagants* que inclou els ja referenciats i explicats: «L'americana vermella», «El bon diable» i «Un somni futurista espantant». A part d'aquests n'hi ha un altre intitulat «Oh! Els temps antics!», que comença afirmant que el progrés és un romanç, es queixa de les innovacions i utilitza el recurs del llenguatge medievalitzant. Un cop s'ha queixat del progrés tècnic passa al progrés moral, concretament a les guerres que encara segueixen i són més mortíferes que abans. Es refereix també a la Revolució Francesa, en què utilitzaven la guillotina per preparar les institucions modernes. Explica que en lloc de la violència, existeixen els banys. També es refereix als concilis i aporta aquella frase recollida als anecdotaris de «què li hauria passat al gènere humà si el Verb en compte de fer-se carn s'hagués fet peix» (Gener, 1910a, p. 43). Després passa a anècdotes sobre els preus de les coses argüint que abans tot era més barat. Cal recordar que aquests monòlegs es podien representar als entreactes de les obres. Pujols apunta en algun lloc que els monòlegs humorístics de Gener es van representar durant molts anys pels teatres de Catalunya. Sembla evident que el fet que es fes conegut per aquests monòlegs no va ajudar a reivindicar la seva figura com a intel·lectual seriós.

3.3. Les obres de teatre de Pompeu Gener

Castigat ridendo mores

Com ja s'ha esmentat, especialment a l'anàlisi de *Els senyors de paper!* Gener va escriure i, de vegades, va fer representar algunes obres de teatre sense molt d'èxit. Encara que no és l'objectiu d'aquest treball analitzar-les més enllà de la relació amb el pensament generià, no es vol renunciar a referir-s'hi per tal de mostrar tota l'obra de Gener i la coherència si n'hi ha. Ja s'ha analitzat *Els senyors de paper!*, els monòlegs i s'ha parlat de les obres relacionades amb *Joventut*, essencialment de *L'Agència d'informes comercials*. També s'ha referit l'obra de teatre relacionada amb Servet que s'estudiarà també més endavant. A part d'això, el 1905 va estrenar *Señor ministro*, que va escriure amb Braulio Omedes. Sobre Omedes diuen Aguilar i Moragas (1944, p. 180) que era: «Hijo del excomandante de la Guardia Municipal» i ho confirma la memòria de Pujols que diu que Gener va escriure *El señor ministro*: «En col·laboració amb un militar que es deia Omedes, del qual Pèius solia dir que “estudiava per a afusellat”» (Bladé, 2006, p. 221).

A l'obra de teatre, que es situa temporalment a finals del segle XIX, s'explica la impossibilitat de la meritocràcia a Espanya, un tema que ja és apuntat a *La muerte y el diablo*. De fet, els historiadors apunten que la situació a Espanya era semblant a la que denunciava Gener: «En este aspecto [cap al 1900] el nacimiento seguía siendo clave a la hora de diseñar su futuro el ciudadano liberal. La movilidad social distó del discurso teórico liberal que hablaba de talento, el mérito y la capacidad como ingredientes del ascenso en una sociedad abierta» (A. Bahamonde & Martínez, 2011, p. 487).²⁶⁰ A *El señor ministro*, un intel·lectual talentós busca l'ajuda d'un ministre, que el deixa de banda. L'intel·lectual, a causa també de problemes amorosos es suïcida. És una obra que es podria dir de tesi, en la qual Justo, que és el secretari del ministre, reivindica la importància del treball d'una manera semblant a com Gener havia tractat el tema obrer a *Inducciones*:

JUSTO: La propiedad es solo legítimamente tal, cuando es el producto íntegro y directo de nuestra organización y de nuestros esfuerzos. Lo demás, eso no es propiedad.

MINISTRO: ¿Pues qué es?

JUSTO: ¡Usurpación, explotación, infamia!

MINISTRO: Diga usted como Proudhon que la propiedad es un robo.

JUSTO: La que uno se gana con su talento o con su trabajo directo, no la que se hace ganar a los demás quitándoles el producto que les corresponde y que les es necesario para su vida, sí ¡robo es!

MINISTRO ¡Ya! ¡Va!...y el capital?

JUSTO: El primer capital del mundo es el cerebro humano...

(Gener, 1905a, p. 68-69)

Al final de l'obra Justo decideix anar-se'n a París. Gener tornarà a publicar exactament la mateixa història en forma de novel·la sota el títol de *Su excelencia* i esborrant l'autoria compartida amb Omedes. En el prefaci afirma, com és habitual, que l'obra es basa en fets reals fins al punt que «tanto son reales, que muchos de los que referimos los hemos presenciado hasta en el propio despacho particular de...» (Gener, 1913b, p. 557).

Hi ha referències a una altra obra que es titula *Mister Schoffys*, a l'arxiu c.8 i també a un anecdotari: «A l'any 1905 estrenà una Zarzuela bufa titulada *Mister Schoffys* que no va agradar» diu que Gener va dir: «Mireu...l'únic que ha rigut de valent, he estat jo... m'he divertit de debò... i es quedà tan tranquil» (*Vida anecdòtica de Pompeius Gener : recull d'acudits i facècies*, s.d., p. 5). L'altra obra que va estrenar va ser *El capitán tormenta o*

²⁶⁰ El 1904 escriu un article on afirma que una de les característiques dels castellans és la tendència a robar ja que roben les coses quasi sense adonar-se'n. L'article es titula «Conte contemporani» (Gener, 1904g). La mateixa història a *Pensant, sentint i rient* en el relat *El Ferrocarril* (Gener, 1911d, p. 87-92).

la toma de la Bastilla, que està ambientada una mica abans de la Revolució i tracta d'una història intricada d'amor i de llaços familiars desconeguts, molt aristocràtica. A la crítica de *La Vanguardia* s'hi diu que va obtenir molt d'èxit: «Se hallan en dicha obra escenas pasionales verdaderamente sentidas y otras en que el carácter de la época queda bien reflejado, siendo el desenlace de excelente efecto. El autor fue llamado repetidas veces a la escena» («Noticias de espectáculos», 1906). L'any 1915 es va publicar en paper (Gener, 1915b). En reproduïm la foto dels actors en el primer acte.

Va escriure el *Capitán Proteo* per entregues a *Mundial Magazine*: «Recollida en volum el 1913 [...], fou en realitat un veritable fiasco: un lector anònim del *Mundial Magazine* indicà al director que *El capitán Proteo* “desgraciadamente adolece de un gravísimo defecto; guarda demasiada analogía con un vieja novela de Dumas, *El capitán Pablo*” (Gener, 2007a, p. 8). Cal destacar que l'argument del *Capitán Proteo* (Gener, 1913a) és exactament el mateix que el del *Capitán Tormenta*.

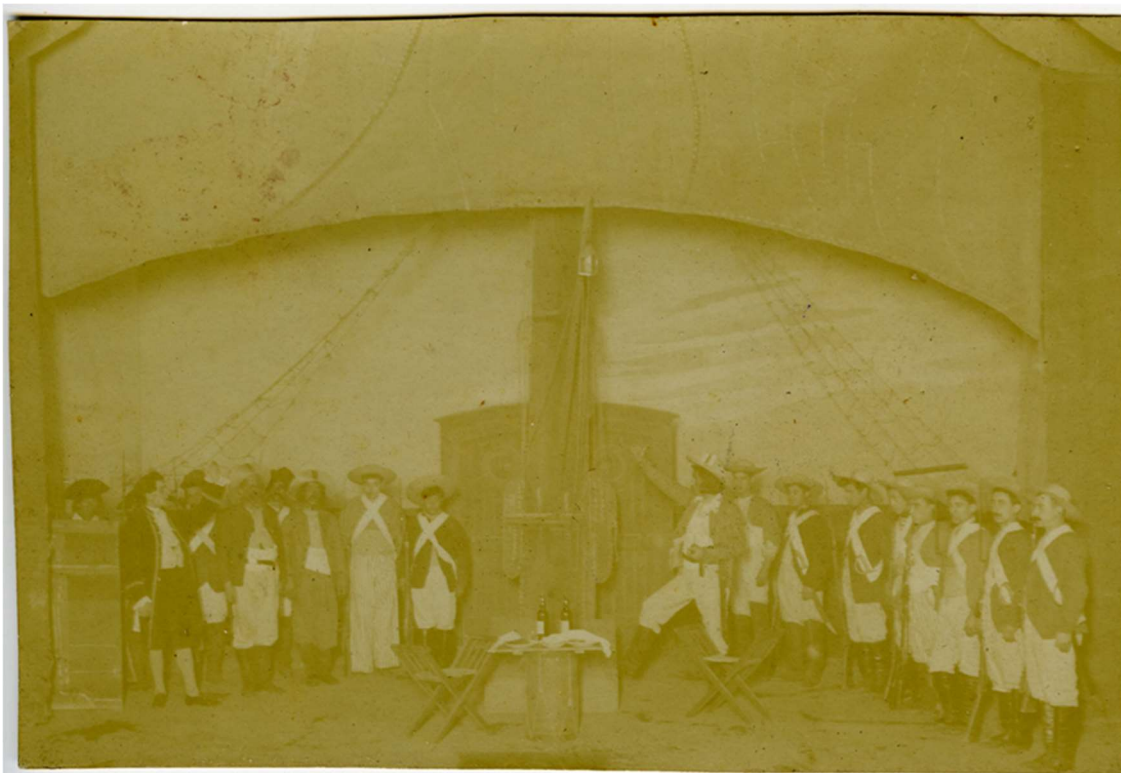

Fig. 16. Alexandre Merletti. El capitán Tormenta al Teatre Apol·lo, AFB: S0_0041_051, datada el 10/11/1906.²⁶¹

²⁶¹ Volem tornar a agrair a Montse Casanovas i Sergi Abellán de l'Arxiu fotogràfic la seva ajuda i també a Laia Foix del IEFC (Institut d'estudis fotogràfics de Catalunya).

Si es fa cas del colofó de l'edició de l'obra *Doctor Stumper: comèdia humorística-filosòfica en un acte*, l'obra va ser estrenada la nit del 18 de maig del 1909. Hi torna a tractar el tema de la figura de l'intel·lectual i el menyspreu de la societat. En aquest cas, la metàfora és implacable. L'obra planteja l'oposició entre dos personatges, el Doctor Stumper, que és un fals metge, i el seu antagonista el doctor August —nom de l'*alter ego* de Gener a *Els senyors de paper!*. El tema és que la majoria de gent no és capaç de detectar el metge fals. Tot i els abundants precedents d'aquesta mena de personatge, cal no oblidar que ell, de fet, segurament no era metge, encara que ho afirmés. August justifica la seva vocació i l'opció vital de manera que resumeix molt bé la mateixa vocació de Gener, en què destaca especialment la referència a la mort i el mal que sembla que tanca el cercle encetat el 1880 amb *La Mort et le Diable*:

DOCTOR AUGUST: Tinc per cobrir les meves necessitats i en tinc prou. Jo sempre he treballat per l'avenç científic, i en pro de la Humanitat. Crec que el nostre deure és combatre el dolor, fer desaparèixer el mal, disminuï el patiment sobre la Terra. Som soldats de la Vida, que amb les armes, cada dia més perfectes, de la Ciència, devem fer recular la **mort y el mal**, tant quan puguem, i sempre mirar al pròxim, sense cap mira egoista. Mira, els clients si estan acomodats, ja em paguen, lo que poden; si són pobres, jo tinc una alegria verdadera en poder los curar de franc, i encara, molts cops, els dono diners perquè puguin alimentar-se i restablir-se. Tinc gent agraïda que m'estima que es faria matar per mi. Ves si n'estic de ben pagat. (Gener, 1909a, p. 18)

En el final, discuteixen els dos doctors i el Doctor Stumper obre la finestra a la Cinquena Avinguda de New York i li pregunta quanta gent hi transita en un dia:

AUGUST: Més de vint mil.

STUMPER: Quantes creus tú que poden comprendre ben bé l'estat actual de les Ciències que concorren a formar la Medicina? Quantes poden comprendre... lo que tu saps, per exemple?

AUGUST: Potser sols vuit o deu!

STUMPER: Doncs bé, aquests representen els teus clients, i tots els demés els meus. T'expliques ara per què tu ets tan pobre i jo tan ric? (Gener, 1909a, p. 31)

Cal pensar que qui escoltés aquest entremès, que no és gaire humorístic, pensaria que és totalment autobiogràfic. Gener és conscient del poc interès de la gent per la ciència i del que això significa per al progrés i per a les seves antigues idees positivistes. També s'adona de les implicacions que té aquest desinterès per a la situació econòmica. En el plantejament maniqueista de l'obra, només té l'opció de ser un farsant o ser pobre, i com ja se sap, Gener va agafar l'opció de ser pobre.

La crítica no va ser gaire bona. A *L'Escena Catalana* destaquen que els actors ho van fer molt bé, però desitgen que «Descansi en pau el Doctor Stumper» (Redacció, 1909). I es refereix pejorativament als seus amics donant a entendre que es reien d'ell: «L'autor fou

cridadat i sortí a les taules; en aquell moment vam recordar-nos de l'estrena de *El señor ministro*. Miren que té uns amics aquest Peyo». És interessant l'atenció que li dedica Martín Rodríguez (2013, p. 133) al *Doctor Stumper* en el seu article sobre la geoficció a la «Coronoada Villa-tentacular». Per a ell, l'obra de teatre és una de les primeres denúncies que es fan a Espanya de la «manipulación comercial i publicitaria». No deixa de ser curiós que l'obra estigui ambientada a la ultra-capitalista Nova York. A més, detecta una relació entre l'obra de Gener i l'obra de Jules Romains: *Knock o el triunfo de la medicina* (Knock ou Le Triomphe de la Médecine, 1922), «en que el mismo motivo del médico que utiliza la credulidad de la gente para montar una campaña de manipulación sanitaria que lo hace rico se amplía hasta alcanzar visos de metáfora del populismo político que tantos estragos hizo en aquel período, y no solo entonces». De fet, tot i la intenció còmica, es pot interpretar que l'obra està criticant la relació entre el consumisme i la veritat.

Bernat Pasqual en el marc de la XIV Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica, que es va celebrar a Castelló de la Plana a finals d'octubre del 2016, va fer una comunicació titulada: «Doctor Stumper, Pompeu Gener i la sàtira científica». Ens hem posat en contacte amb ell i ens ha explicat que la comunicació no s'ha publicat i que la seva idea era «contextualitzar l'obra en els desenvolupaments de la ciència i de la medicina de l'època, fent èmfasi en la sàtira que es feia als nous descobriments tècnics i terapèutics, així com a la professió mèdica». A la xerrada es va parlar dels raigs X que surten a l'obra (amb altres noms) i d'altres descobriments que són satiritzats. Volem agrair a Bernat Pasqual la seva amabilitat per facilitar-nos la informació i a Xavier Vall i Solaz que ens n'hagi facilitat la referència.

L'última obra teatral a què ens referirem serà el *Patró Pere Marc* que, segons sembla, es va estrenar al Romea el 8 de gener de 1907.²⁶² L'argument recorda lleument la narració ambientada al mar «Las navidades de el moro loco», publicada el 1913 a *Mundial Magazine*, que ja s'ha comentat. En Pere Marc —el nom coincideix amb el pare d'Ausiàs March, si bé es tracta d'un cognom comú— torna a casa després de molts anys i d'haver participat en la guerra del 1898. Tothom el donava per mort i ningú el reconeix. Observa que tothom l'ha respectat i estimat el seu record i que la vida els va prou bé i per això decideix marxar sense donar-se a conèixer. Es llença al mar, però el troben i mor al seu

²⁶² *Almanaque del Diario de Barcelona para el año 1908*, p. 98.

llit; un cop mort tots el reconeixen. L'obra tracta el tema de les desgràcies que van acompanyar el «Desastre del 98», ja que, a part de Pere Marc, hi ha un altre personatge, Jaume, que explica els problemes que va patir per tornar a casa després del conflicte. Es pot interpretar —potser agosaradament— que Pere Marc simbolitza la guerra del 98 i les seves conseqüències i l'obra el que fa és explicar que és millor oblidar el que va passar i seguir endavant. Per altra banda, Pere Marc actua de manera altruista renunciant al seu bé pel bé dels altres. El final recorda una mica al de la *Festa del blat* amb el protagonista acceptant la mort per tal que tots els altres visquin bé. Igualment, recorda a l'obra de Guimerà el fet que mor al llit familiar. D'altra banda, potser s'hi projecta la manca de reconeixement de Gener. L'obra va tenir una bona acceptació. A *La Vanguardia* del 10 de gener s'informa que al final de la representació al Romea, «resonaron aplausos, levantándose dos veces el telón».²⁶³

Vall i Ontiveros en cita l'edició de B. Baxarías de 1910, que ja havia inventariat Palau i Dulcet (1948, p. 158), que apunta que es va reproduir, sota el pseudònim d'*El Doctor Stumper*, a la col·lecció «Lectura Popular», de la *Il·lustració Catalana*, confonent l'altra obra del volum, ja comentada, amb un criptònim. Aquesta edició no porta data, però la premsa permet situar-la el 1915. N'hi ha encara una altra de 1933, en què acompanya l'*Agència d'informes comercials*, que és la que s'ha utilitzat.²⁶⁴

²⁶³ *La Vanguardia*, 10 de gener de 1907, p. 4.

²⁶⁴ A l'edició de 1933 s'apunta que l'obra és propietat dels «hereus de l'autor» i que aquests han fet el registre que marca la llei a la «Societat d'Autors Espanyols». No es té notícia dels hereus. S'ha indagat sobre la portera de l'immoble de la Plaça del Duc de Medinaceli sense èxit ja que els últims porters eren d'una altra família. Caldrà potser investigar a la Societat d'Autors. Curiosament, en el mateix llibre, respecte a *L'Agència d'informes comercials* s'apunta, en canvi, que la propietat és de l'autor.

BLOC 8. Servet, *Cosas de España*, i les antologies

1. *Historia de la literatura i Cosas de España*

«De son cap cuida molt més lo perruquer que el catedràtic»
Epístola (Bartrina, 2012)

La *Història de la literatura* és un llibre de divulgació amb una vistosa coberta amb un gran escut amb les inicials de Pompeu Gener. L'obra està dedicada «A mi buen amigo EL DISTINGUIDO ESCRITOR JOSÉ LEÓN PAGANO. En prueba de alta estima». És més aviat expositiva i no gaire personal. De totes maneres, tot i tractar-se d'una història de la literatura, esmenta breument Comte i afirma que Renan aplica [els principis científics moderns de Littré] «al dogma y conmueve las bases del Cristianismo, como Strauss en Alemania» (1902a, p. 369). Gener mateix (1902a, p. XIV) avisa que el treball només és una recopilació i en cert sentit admet el plagi: «Así valiéndonos de una frase gráfica, podríamos decir que el esqueleto es nuestro, pero los tejidos que lo cubren son de los especialistas, o bien que hemos arquitecturado el edificio con materiales de construcción ajenos, y luego lo hemos decorado con adornos adecuados, dando relieve e importancia a las partes que lo merecían». Després afirma que a les èpoques moderna i contemporània «hemos ya explanado más según nuestras ideas, pues han caído ya de lleno en los estudios hechos por nosotros mismos directamente» (1902a, p. XV). Insisteix, però, en la idea que «nuestra obra es solo una reseña». A més de tot això, s'ha detectat algun autoplagi de *La muerte y el diablo* (per exemple les pàgines 58-59 de la *Historia de la literatura* corresponen de forma quasi idèntica, amb algunes curioses mínimes variants, a la pàgina 33 del volum dedicat a *La mort*). De fet, es refereix a aquest autoplagi de resquillada en el prefaci de l'obra, quan explica que dedicarà molt d'espai a l'Antic Orient i altres cultures poc conegudes perquè «este trabajo ya lo teníamos ejecutado al hacer los estudios de nuestra primera obra *La muerte y el diablo*, o en el curso que preparamos sobre la Historia general de las ciencias» (1902a, p. XV).

Gener (1902a, p. XIII) descriu el pla general de l'obra i, un cop arriba a les tendències a favor de la vida, que entén com a reacció davant les decadents, «una reacción vital se produce», les descriu com a hegemòniques. Insisteix en pensaments ja exposats al final d'*Amigos y maestros*:

En Inglaterra y en el Norte América, Carlyle, Emerson y Ruskin, todos ensalzan la personalidad humana predicando el que se tienda a la vida, a la vida superior; Carlyle proclamando la excelencia de los *Héroes*, Emerson con sus *hombres sobre-humanos*. Ruskin con su *Capitanes de*

la producción. Los tres tienen un optimismo activo, que al pasar al Continente entusiasma a la juventud intelectual europea. (1902a, p. XIII)

Aquesta actitud, segons Gener, l'adopta Nietzsche, que proclama l'*Aristocràcia de la intel·ligència*. Tots aquests autors, entén que el que han fet és, com ja s'ha esmentat, «desarrollar el germen ideológico que sembrara, desde Tarragona, nuestro ilustre Gracián con *El Héroe* y *El discreto*» (1902a, p. XIII). Relaciona amb aquesta tendència Ibsen, Biorson y Strinberg, «en las cuales se glorifica el individualismo a lo Stirner, se condenan la igualdad y las mayorías, y se santifica la acción» (1902a, p. XIII). Hi suma Hauptmann, italians com D'Annunzio, Robetta, Giacosa, etc., i els autors que desafien el nihilisme rus: Moirejowsky, Fofanof i Gorki, als quals ens hem referit anteriorment (vegeu *supra*: 5.4.1.).

També es referirà a la literatura catalana, que és l'única que «marcha al frente del progreso». Vol creure que, al final de tot aquest complicat procés, «por fin veremos como hoy todas estas tendencias se compenetran y se influyen, las pasadas como las presentes, y de todos esos esfuerzos diferentes sale por convergencia una unidad que hace esperar para el porvenir el florecimiento de una gran literatura humana, a la vez sabia y artística, filosófica y poética, real y heroica» (1902a, p. XIV). Gener (1905b, p. 7) apunta en el pròleg «Al lector» de *L'intel·lecte grec antic* que els estudis del llibre «n'hi ha que figuren en el compendi de l'*Historia de la literatura* que publicà la casa de Montaner i Simón». La part dedicada a la literatura llatina de la *Historia de la literatura* coincideix també amb els articles publicats a *Joventut* (Farré, 2016, p. 797).

La Vanguardia el 29 de desembre anuncia que ja han rebut l'obra i la defineix com «de verdadera vulgarización [...] profusamente ilustrada y embellecida por una artística encuadernación» («Publicaciones recibidas», 1902). Uns dies més tard, el 14 de gener se n'ocupen més a fons i descriuen Gener com un «hombre de vastísima ilustración y de criterio firme y seguro en todos casos». També citen les parts del prefaci que exposen la naturalesa divulgativa i de «símil», i el fet que només es pot atribuir a Gener l'esquelet de l'obra («Notas bibliográficas», 1903). De totes maneres admeten que solament s'ha «hojeado» el llibre i especialment la part de l'edat mitjana.

Pel que fa a *Cosas de España*, cal destacar que la primera part és una reedició d'*Herejías*. La segona, «La cuestión catalana», reprèn el problema plantejat en el primer llibre i proposa la solució autonomista. No cal dir que reimprimir un llibre com *Herejías* sense

canviar-hi res suposa revalidar les idees deterministes de tall etnicista formulades anteriorment en un context històric diametralment diferent. Gener insisteix en aquestes idees i entén que els fets històrics li han donat la raó:

Hoy por hoy, han venido realizándose las predicciones que hacíamos, los hechos nos han dado la razón. Los únicos pueblos que han protestado de la caída inmensa que ha sufrido España, y de la pérdida de las colonias, los únicos que no se contentan con pedir regeneración, sino que siguen el verdadero camino para regenerarse, que es, adquirir personalidad propia, y, por tanto, proclamar su derecho a ser autónomos, son los de raza aria, o los que no tienen mezcla de sangre semítica o presemítica. (1903a, p. 10)

Ja s'ha tractat el complex tema de la raça i, pel que fa al nacionalisme, ens hem remès a la tesi de Vall i Ontiveros. Com ja s'ha esmentat al capítol dedicat al concepte de raça (Bl. 4 cap.2), cal contextualitzar i comparar els textos de Gener amb els dels seus contemporanis i escatir les influències; tal com proposa Martín Rodríguez (2013, p. 10):

No obstante, la injusticia indudable de atribuir a toda la etnia hispanohablante de la Península Ibérica, y especialmente, a los madrileños, unos caracteres presentes en solo algunos de sus habitantes y quizá en muchos de sus representantes, así como el ensalzamiento inverso de los catalanes, como si en la tierra feliz de Gener no hubiera también corrupción, politiquería, inmoralidad pública ni pereza, puede matizarse mediante la consideración de que los ataques de los regeneracionistas castellanoescribientes eran tanto o más hiperbólicos que los de Gener, como se puede apreciar en la novela citada de Ledesma Hernández [es refereix a la novel·la *Canuto Espárrago*].

Cal destacar que en aquella època, i potser encara ara, era molt difícil per a les elits intel·lectuals influir en els camins de la política espanyola si no corresponia a la intel·lectualitat el poder material:

Se hacía así evidente que las elites económicas tenían mayor capacidad de influir en la política estatal que las minorías intelectuales y reformistas que estuvieron silenciadas la mayor parte del periodo y que la Restauración fue más sensible a las presiones de los grupos económicos que a las demandas de los nacientes movimientos sociales. (Bahamonde (Coord), 2005, p. 147)

En aquest sentit, Pagano reforçava aquesta idea afirmant que Espanya era el lloc «donde más fácil parece ascender arrastrándose que volando...» (Pagano, 1901a, p. 50), imatge que es troba ja en «L'Epístola» catalana de Bartrina.

Volem afegir només un comentari sobre el títol *Cosas de España*. Convé tenir present que aquesta expressió té en Gener un segon sentit, sembla que d'origen espanyol, però que es va estendre a altres llengües, com ara l'anglès i el francès, i a vegades en castellà. L'explica un article de la *Quarterly Review* de 1838, atribuït a Richard Ford (1838, p. 409), on es diu que l'expressió és «the usual answer as to everything which appears

incomprehensible to strangers». Sembla que aquest article va provocar que Ford després realitzés la guia d'Espanya que va publicar el 1846 i va destacar l'expressió en el títol del seu llibre *Gathering from Spain. Cosas de España: el país de lo imprevisto*.

En una carta a Víctor Balaguer datada el 1882, opinant sobre el nomenament injust d'un tal Saco, que volia per a ell, escriurà: «La comisión de Saco, no es tal comisión, solo es dar un sueldo a uno que les molestaba, aquí en la embajada dijo últimamente que lo que había ido a estudiar era los monumentos de Arte en Suecia (si serían de bacalao!) y luego la cría caballar. En fin cosas de España» (Miralles, 1995, p. 278). També apareix l'expressió «¡Cosas de España!», per exemple, en el títol d'un article signat per Teófilo Nitram per referir-se a l'error de permetre la publicació i circulació a l'Estat espanyol de dues obres d'Odón de Buen prohibides pel Vaticà el 1895 (Gomis, 2011, p. 418).

Per acabar aquest apartat, s'apunta el regeneracionisme, aspecte important en el pensament de Gener, atès que és una mena de regeneracionista *avant la lettre*. Cal destacar un episodi relacionat amb *Vida nueva*,²⁶⁵ revista vinculada al regeneracionisme en què va escriure dos articles molt polèmics, els ja esmentats «Los supernacionales de Cataluña» i «La Sublime Puerta y la Puerta del Sol». El segon afirmava que les dues portes eren «los dos obturadores que impiden la entrada de la civilización en los dos extremos de Europa» (1900d). L'article va rebre crítiques molt fortes que, segons sembla, van derivar en un procés judicial o en un intent. Així ho denuncia Gener a Pagano: «A mí se me declara enemigo de España por el solo hecho de ponerles el mal debajo de los ojos» (1904, p. 64). Explica que va ser Pi i Maragall qui el va defensar. També Pujols s'hi refereix: «Pompeu Gener, una vegada, arribà a extremar tant la nota (amb un article) que li valgué un procés» (Bladé, 2006, p. 219). Arran d'aquest procés, la revista va haver de tancar definitivament. Per a més informació sobre *Vida nueva*, vegeu (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 517-523).

La publicació de *Cosas de España*, sumat a tot l'embalum relacionat amb *Vida nueva*, va ajudar a crear un estat d'opinió que permet al P. Francisco Blanco García escriure el següent:²⁶⁶

Pompeyo Gener, positivista rabioso, que ha querido remozar con lentejuelas arrancadas del manto de Comte y Littré el agujereado banderín progresista en una serie de declamaciones contra España dignas de cualquier mediano estudiante de colegio, El clima y el arte culinario son los dos grandes

²⁶⁵ Sobre la col·laboració de Rusiñol i altres intel·lectuals en la revista, vegeu (Casacuberta, 1997, p. 236-239).

²⁶⁶ Agraïm a Xavier Vall i Solaz que ens hagi facilitat el document.

factores de la civilización o de la decadencia de un pueblo, según los descubrimientos de este petulante rapsodista, que si no da idea de lo que han sido La literatura castellana ni La literatura catalana en el siglo XIX (epígrafes de dos de sus *Herejías*), sabe tronar en cambio contra la religión y contra el idioma de Cervantes, pidiendo carta blanca para toda suerte de impiedades y neologismos (en interés propio, ya se comprende). (Blanco García, 1891, p. 618-619)

2. Miquel Servet, el superhome (1900-1911)

Malaurat el país que necessita herois!
(Brecht, 1985, p. 181)

Vall i Ontiveros (2012a, p. 186) afirma que «Gener ja només intentaria influir en l'escena política per a recuperar la figura de Miquel Servet, l'any 1911, quart centenari del seu naixement». És ell qui ha estudiat amb més profunditat les obres que Gener li va dedicar, tant a la tesi com en un estudi monogràfic (2012b). Gener (1917c, p. 8, 2007a, p. 238) situa l'origen del seu interès per Servet arran de la realització de la seva tesi doctoral, que versava sobre la «Naturaleza química de la sangre y origen de cada uno de los principios que la constituyen»,²⁶⁷ tema que li va permetre de conèixer la injustícia que havia patit el descobridor de la circulació de la sang i es va proposar «ver lo que hubiese de cierto sobre español tan ilustre y reivindicarlo cuando la ocasión se presentara».

Uns anys després, es torna a referir a Servet en el ja citat discurs contra Ignacio Ferran, el president de l'Ateneu d'aquell moment: «Valiéndose de la fuerza, que no del derecho, el espiritualista Calvino quemó á Servet por serlo menos que él a su entender» (Gener, 1878b, p. 83). Com ja s'ha esmentat, també hi ha una referència a *La muerte y el diablo* com a exemple d'intolerància religiosa igualant-lo amb altres víctimes de l'època: «Si Roma hace quemar a Juan Huss i a Giordano Bruno, Ginebra ve subir a la hoguera a Servet por la perfidia y los celos de Calvino» (Gener, 1885a, p. 365). Posteriorment, a l'època de *Juventut* escriurà tres articles reivindicant a Servet: «Reivindicació de Miquel Servet» (1903h, 1903i) i «Més llum sobre l'assumpte Servet» (1903k). Uns anys després, publicarà dues novel·les sobre Servet: la primera publicada, en català, al recull de llegendes *Dones de cor* (Gener, 1907a), «L'Abadessa i l'hostalera» i, en castellà, dins la sèrie *El Cuento Semanal, Últimos momentos de Miguel Servet* (1907c); i la segona, *Pasión y muerte de Miguel Servet*, dedicada a Ramon Casas i amb nombrosíssims «Apéndices documentarios» (1909b). Aquesta novel·la es va reeditar el 1943 a Buenos

²⁶⁷ La tesi, com s'ha dit, és al fons Gener de l'AHCB i, tal com m'ha comunicat Vall i Solaz, no esmenta Servet.

Aires (l'exemplar que hem consultat té un segell a la primera pàgina que hi diu: «Prohibida su circulación y venta por oficio 726/45 de la Vicesecretaría de Educación Popular. Sección censura de libros») (1943). També s'ha imprès recentment una reedició a Salamanca (2007b). A més del fulletó i la novel·la, Gener va escriure l'assaig *Servet: Reforma contra Renacimiento. Calvino contra Humanismo* (1911e). En el colofó de l'edició, s'indica que els retrats de Servet, Carles V i Calví són reproduccions «de antiguos grabados de la época» i les fotografies del monument de Vilanova de Sixena directes. Meritxell Cano indica que Müller de Salzburg li va vendre a Gener uns gravats sobre Servet. Ho evoca Gener mateix a *Mis antepasados y yo*:

Gràcies a un mecanoscrit del mateix fons personal de Gener se sap que era originari de Salzburg i que l'any 1902 la seva botiga a Ginebra ja no existia. Àdhuc que va ser Müller qui li va vendre els duplicats d'un gravat amb la crema de Miquel Servet a la foguera i d'un retrat del mateix, un personatge que Gener va estudiar i de qui va publicar-ne una biografia anys més tard. (Gener, 2007a, p. 300; M. Cano, 2019, p. 173)

La Vanguardia indica que el 6 de desembre de l'any 1903 s'estava preparant una representació d'una obra de teatre sobre Servet escrita per Gener, que, com es pot deduir de la notícia, cercava ser el més realista possible:

—Los preparativos para el estreno del melodrama original de don Pompeyo Gener, titulado «Miguel Servet o la víctima de Calvino», siguen con gran actividad. Dos decoraciones, de las seis que deben pintarse para esta obra, están ya planteadas, y su autor, don Pedro Comelerán, discípulo del maestro Soler y Rovirosa, activa la ejecución de las demás con gran celeridad. / Para los trajes se han buscado y hecho teñir expreso telas a imitación de las del Renacimiento, a fin de que la obra sea presentada con la debida propiedad. / Don Alejandro Soler y Rovirosa está terminando el dibujo de los figurines, sacados de las pinturas que existen en la Casa de la Ciudad de Ginebra, de las cuales sacó unas acuarelas el señor Gener el próximo pasado año, durante su estancia en Suiza, y de grabados de la época. Los figurines se expondrán al público oportunamente. («Noticias de espectáculos», 1903)

La mateixa notícia, insistint també en el realisme i el fet que s'utilitzarien elements idèntics als de l'època de Servet a *Gent nova* («Novas», 1903). No s'ha trobat cap notícia que l'obra s'arribés a representar. De fet, s'hi refereixen Aguilar i Moragas i expliquen que finalment no es va representar: «Eligió un gran asunto, “Miguel Servet”, adicionándole un subtítulo “o la víctima de Calvino” pero el éxito conseguido por la novela dialogada no le siguió entre los empresarios, y ni Garavaglia, famoso actor italiano, buen amigo de Pompeyo Gener, ni José Tallaví, ni Morano afrontaron el estreno» (1944, p. 180). El mateix Moragas (1933) fa referència a les dificultats que va patir Gener perquè es representés Servet al diari el *Mirador*. També es va publicar una versió teatral de la novel·la de Gener l'any 1915 titulada igualment *Pasión y muerte de Miguel Servet*

(González de Zavala & López Aristegui, 1915), que desconeixem també si es va arribar a representar.

Gener participarà en el Congrés de Lliurepensadors de Ginebra el 1902, en commemoració del 350è aniversari de la seva execució, en què va participar de la reivindicació que se li erigís un monument a Servet al lloc on va ser cremat (sobre la relació entre darwinisme i lliurepensament, vegeu: (Girón, 2010)) Gener s'hi refereix a *Mis antepasados y yo* (2007a, p. 298-303) i a l'article de *Joventut* «Reivindicació de Miquel Servet», hi reproduïx exactament el mateix text —traduït— al pròleg de *Servet: Reforma contra Renacimiento*. Vall i Ontiveros aporta proves de la celebració del congrés i de les informacions de Gener, a partir d'un article d'*El País* de I. L. Lapuya (2012b, p. 337). Una informació semblant a (Vilanou & García, 2016).

Tal com explica Gener al prefaci de *Servet. Reforma contra Renacimiento*, es va acordar erigir un monument, a proposta de «Gener, Ferrero, Belén Sárraga, Soriano, Lozano» en honor de Servet al lloc on va ser cremat, a Champlé. El govern ginebrí va fer que a la cara més visible, s'exculpés Calví (1903h, p. 706),²⁶⁸ remarcant que respon a «une erreur qui fut celle de son siècle» (Gener, 1911e, p. 9), i fent posar el nom de Servet a la part menys visible del monument. La iniciativa que havien proposat des del congrés no es va dur a terme fins al 1908, any en què es va erigir el monument a Annemasse destacant-s'hi que Servet era un «Apòstol del lliure pensament» i que va ser condemnat en efigie per la Inquisició catòlica i després per la calvinista. Gener se'n congratula. Malauradament, el monument va ser destruït pels nazis, que van fondre el bronze per fer-ne canons, i cap a l'any 1960 es va tornar a erigir com a segon homenatge al lliurepensament. Després de les vicissituds a Ginebra, Gener va començar a reivindicar la figura de Servet i a intentar que se'n fes un monument a Barcelona, tot reivindicant-ne la catalanitat en els articles de *Joventut*:

La revista propicia cert debat al voltant de la qüestió, amb articles del mateix Pompeu Gener, Victor Oliva i Benet Roure Barrios, tots els quals consideren la hipòtesi que Servet fos natural de Vilanova de Sixena i català. Aquests articles són contestats per les objeccions de Salvador Sanpere i Miquel a la *Publicidad*, que considerava una aberració històrica afirmar la catalanitat de Miquel Servet.²⁶⁹ (Vall i Ontiveros, 2012b, p. 343)

²⁶⁸ Com ja s'ha esmentat, un mes abans havia dedicat un article a *Joventut* a explicar les vicissituds de la inauguració del monument que s'havia erigit en honor a Renan a França. (Gener, 1903f)

²⁶⁹ Tal com apunta Farré (2016, p. 105), la revista respondrà les objeccions de Sanpere mitjançant el pseudònim M. Servet (a) Raves a l'article: «Sanpere i Miquel no fou català ni res» *Joventut*, núm. 203 (31-XII-1903), p. 953-954.

Després d'aquest debat, que va ser estèril, Gener torna a acostar-se a la figura de Servet, publicant les obres ja esmentades i, finalment, té la intenció d'escriure un assaig per commemorar els 400 anys del seu naixement. Se li va avançar, però, l'ex-jesuïta²⁷⁰ Segimon Pey-Ordeix (1911) amb el llibre *Miguel Servet, el sabio víctima de la universidad, el santo víctima de las iglesias*, fet que, segons Plàcid Vidal (1934, p. 277) va enfurir Gener:

Pompeu Gener, que tenia càrrec honorífic d'historiador en el municipi barceloní, vingué a casa nostra, animós, a trobar el meu germà, amb intent de donar-li disposicions i assabentant-lo que partia cap a París i Ginebra, a visitar arxius per consultar documents relatius a Miquel Servet.

—¡Aladern, no llegeixi pas el llibre de Segimon Pey-Ordeix, que tot és apòcrif! —clamava, amb to imperatiu, Pompeu Gener al meu germà.— ¡Esperi l'obra que estic escrivint jo perquè ningú no pot tractar a cosa amb la deguda veritat sinó jo! Ja veurà, Aladern, ja veurà!

Per commemorar els 400 anys del naixement de Servet, Gener (1911e, p. 16) participarà en la iniciativa per erigir-li un monument a Barcelona i apunta que «por iniciativa nuestra, se ha presentado una proposición al Ayuntamiento de Barcelona que ha sido tomada en consideración para levantar un monumento con la estatua a Miguel Servet, digno de tan ilustre sabio». Vall i Ontiveros aporta una carta de J.Aladern.²⁷¹ en què es copsa la implicació de Cosme Vidal en el projecte del monument i la seva significació política:

M'hauria agradat molt poder celebrar l'acte de posar la primera pedra al monument d'en Servet pel dia 27 dels corrents, puix hauria contribuït en gran manera a aixecar l'esperit liberal de Barcelona, que avui se veu amenaçada per una solidaritat reaccionària tremenda. Regionalistes, carlins, conservadors, integristes, Defensa Social i lliberals tots s'han coalitzat per a donar la batalla al esperit modern de la ciutat. Crec que ens amollaran. (Carta de J. Aladern a P. Gener, 15 d'octubre de 1911, Fons Pompeu Gener, AHC, Barcelona, c. 9. (2012b, p. 188))

De fet, Cosme Vidal, amb un altre pseudònim, Kosmóphilo, recollirà en el llibret *Estudios sobre Miguel Servet*, en la coberta del qual figuren com a autors Pompeu Gener, Gabriel Alomar, Luís Zurdo Olivares, Cristóbal Litrán i Josep Aladern. En la portada figura el títol *Tres mártires del Librepensamiento. Miguel Servet, el Caballero de la Barre y Giordano Bruno (Edición ilustrada)* i hi consten com a autors només Gener, Zurdo i Aladern. (1911). En el llibre es confia plenament en què el monument serà erigit i recull els principals treballs publicats a la premsa: «Especialmente en *El Progreso*». Els dos

²⁷⁰ Consultat a: <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/segimon-pey-ordeix> 6-7-2022

²⁷¹ En el pròleg a *Sagramental* escriurà Gener que l'Aladern quan era petit creia en Déu, però que la ciència l'ha fet desdir-se'n: «Però ha anat creixent i la Ciència i amb ella la crítica li han obert els ulls. Les desgràcies i injustícies socials l'han exasperat i ha deixat de creure en lo sobrenatural» (Aladern, 1891, p. XVIII)

primers capítols, signats per Kosmophilo, fan referència a la cerimònia en què es posa la primera pedra del temple expiatori del Sagrat Cor a dalt de la muntanya del Tibidabo (el 28 de desembre de 1902). El primer, titulat significativament «La conquesta del Tibidabo» i signat «Aladern», planteja la lluita pels monuments com una batalla:

De una parte estamos nosotros, los radicales, con la cooperación más o menos entusiasta, más o menos debilitada, de otros partidos republicanos, autonomistas y liberales; de otra está la Iglesia católica, el clericalismo, desde su grupo más moderado y pacífico hasta esas hordas sanguinarias a las órdenes de don Jaime, cuya última manifestación pública es la creación del *requeté* y la *Santa Hermandad*. (1911, p. 5)

Seguint amb la imatgeria bèl·lica, Cosme Vidal entén que els catòlics estan mostrant que han vençut: «El ejército clerical está conquistando el Tibidabo después de haber conquistado la ciudad de Barcelona y su llano». Segons ell, el monument «proclama a los cuatro vientos que todo yace bajo su poder tiránico» (1911, p. 7). Per això proposa que el monument a Servet s'erigeixi davant de l'altre per mostrar el contrapoder: «Nosotros debemos levantar también un monumento frente a frente del suyo, un monumento a la libertad de conciencia i al martirio laico, al martirio por la ciencia y la verdad». I el compara amb el monument al cavaller de La Barre (que va ser víctima de la intolerància religiosa) —estàtua que, segons sembla, també va ser destruïda pels nazis i reconstruïda posteriorment— que hi ha a prop del Sacre Cœur a París. (1911, p. 8). El següent capítol s'intitula «Frente a frente» i està escrit just després de la cerimònia de la primera pedra del Temple. Aladern hi cita unes paraules que es van dir a l'acte vinculant la construcció del temple amb els fets de la Setmana Tràgica, en què «el alma rastrera de unos degenerados, quien sembró de ruinas de templos el solar de esta pequeña patria» (1911, p. 10). Per això, insta Lluís Callén a votar a favor d'erigir el monument. Al tercer capítol, «Per Miguel Servet», hi argumenta a favor de la catalanitat.²⁷²

El següent capítol el signa Pompeu Gener i fa una explicació de la biografia de Servet, la seva obra i els seus mèrits, i acaba proclamant que molts savis afirmen que és un dels deu grans homes que ha produït la humanitat (1911, p. 21). A continuació, un capítol signat per Kosmophilo enfronta el «corazón divino» del monument del Tibidabo amb el «corazón humano» representat per Servet, ja que «fue el primero en descubrir el verdadero funcionamiento del corazón en el conjunto de funciones del organismo

²⁷² No deixa de ser providencial que, tenint en compte que Servet va néixer a Vilanova de Sixena, la complexa discussió se situï en les coordenades d'escatir si Sixena formava part o no de Catalunya.

humano» (1911, p. 25). També es congratula del fet que s'hagi aprovat la realització del monument. El següent capítol, escrit en català, segons un comentari de Kosmophilo, és obra de Gabriel Alomar, que defensa la necessitat que el poble radical de Barcelona s'expressi mitjançant el monument i demana que s'erigeixi amb la màxima celeritat. Segueix un capítol del polític, periodista i escriptor Cristóbal Litrán, que es mostra favorable a erigir el monument, però demana que *la primera pedra* sigui canviar el nom de «Caritat cristiana» per «Beneficiència Municipal». Si no, el monument no tindrà cap significat ètic: «No símbolos, sino costumbres hay que crear. El Corazón de Jesús debe ser combatido descatalogando la sociedad» (1911, p. 32).

En el següent capítol, altra vegada signat per Kosmophilo, es fa un repàs de les obres que s'han escrit sobre Servet, destacant-ne les publicades per Gener, que elogia, i la de Pey i Ordeix. Es refereix també al monument i anuncia que el 27 d'octubre, aniversari de la mort de Servet, se'n posarà la primera pedra i que l'estàtua la farà Josep Clarà, serà de bronze i «se dorará con oro muy brillante de pies a cabeza, a fin de que cuando peguen en ella los rayos solares se reflejen con viveza y resulte un punto luminoso sobre la gran ciudad, que se descubra desde muchas horas lejos» (1911, p. 35). Després hi ha una extensa nota bibliogràfica realitzada per Gener i s'indica la comissió del monument, formada per l'Alcalde, Emiliano Iglesias, Ignacio Iglesias, Luís Callén, Pedro Corominas, J. Jorge Vinaixa, Ricardo Janssens, Luís Suñé i Molist, Augusto Pi i Suñer, Francisco Galofré Oller, D Ramón Casas, Pompeyo Gener i Cosme Vidal, com a secretari. El següent capítol sobretot defensa la inclusió a la Galeria de Catalans Il·lustres del retrat de Servet. El penúltim capítol s'intitula «Pro monumento Miguel Servet» i el signa Luís Zurdo Olivares. Comença descrivint el monument al Cavaller de la Barre, que és davant la porta del Sacre Cœur de París. Aposta perquè el monument de Servet l'emuli i es posi el més aviat possible. Després hi ha un capítol sobre Giordano Bruno d'Aladern i l'últim, «Temores y miserias», denuncia les resistències a erigir el monument i que alguns opinen que s'ho mereixeria més el Dr. Robert que, per altra banda, ja en té un. Així acaba l'opuscle on s'expressa tota la significació política de la comissió. De totes maneres, com és notori pels barcelonins, el monument no es va realitzar.

Albert Palà (2015, p. 41) es refereix en la seva tesi a aquest llibret i a la reivindicació de Giordano Bruno i Servet:

Aquesta utilització permetia crear tot un discurs per justificar històricament el lliure pensament, donar significat i transcendència a les seves reivindicacions i cohesionar el moviment a partir de

la idealització d'algunes figures emblemàtiques oposades a l'Església catòlica. Els casos més paradigmàtics van ser possiblement els de Miquel Servet i Giordano Bruno, ambdós enfrontats a l'Església catòlica però alhora fervents cristians idolatrats com a màrtirs d'un lliurepensament materialista i científic que poc tenia a veure amb el seu pensament fervorosament espiritualista i cristià.

Vall Ontiveros (2012a, p. 187-188) apunta que el context no n'era del tot favorable:

El projecte comptava amb el suport de radicals i republicans catalanistes —que acorden a la sessió del dia 27 de juny d'erigir un monument davant de l'església del Sagrat Cor al Tibidabo— i s'arriba a encarregar l'estudi del projecte a una comissió; finalment però, l'únic homenatge que s'arriba a fer a Servet és col·locar el seu retrat a la galeria de catalans il·lustres,²⁷³ no sense alguna objecció prèvia respecte a la seva catalanitat i, per tant, a la idoneïtat que hi figurés..

Afegeix que «cap a final d'any, la davallada electoral del lerrouxisme i el canvi de govern municipal acaba d'encallar les coses» (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 188, 2012b, p. 344). Com s'ha vist, la iniciativa va tenir poc ressò periodístic, i només Gabriel Alomar hi donà suport.

Respecte a la interpretació que fa Gener de Servet, a més de ser una figura del lliurepensament i utilitzar-lo com a símbol de l'anticlericalisme, el descriu com una mena de superhome *avant la lettre* i, tal com il·lustra Vall Ontiveros (2012b, p. 339), un precursor de molts dels pensaments moderns, i especialment nietzscheans. El poc reconeixement de Servet per part de la societat serveix a Gener per corroborar les seves tesis del menyspreu dels genis per part de les mitjanies.

Per altra banda, la crítica va ser dura amb els llibres de Gener sobre el tema. A banda d'un article encomiàstic de Cristòfor de Domènech, els ambients noucentistes van rebutjar els llibres de Gener. Vall i Ontiveros (2012b, p. 345) afirma que «aquesta visió de l'intel·lectual responia a una síntesi, molt pròpia de Gener, entre el positivisme i el vitalisme de les darreres dècades» i que la seva teoria es prestava «a la burla i al menyspreu» (2012b, p. 346). De fet, és probable que bona part del llibre fos escrita cap al 1903 quan va ser a Ginebra i va poder recollir informació. Per altra banda, Gabriel Alomar (1920), afirma que va haver-hi una fusió entre els dos personatges:

Hubo realmente una especie de fusión entre el tipo heroico y transfigurado de Servet y el pensamiento de Gener, como ariete para sus campañas. Hubo un Pompeyo Servet, demonio familiar o alianza invisible de Dióscuros o Géminis, que rigió y concretó la figura de nuestro

²⁷³ S'ha consultat al web de l'acadèmia de Bones Lletres la llista de catalans il·lustres i Servet no en forma part. <http://www.boneslletres.cat/catalansilustres.asp> 6-7-2022.

amigo para que así pasara a su segunda inmortalidad, la de mañana, la que continúe y transmita la persistencia de su tipo excepcional.

3. Fent memòria. *Soi-même comme un autre*

3.1. *Mis antepasados y yo*

Es preciso superar el error por el cual venimos a pensar que la vida de un hombre pasa dentro de él y que, consecuentemente, se la puede reducir a pura psicología. ¡Bueno fuera que nuestra vida pasase dentro de nosotros! Entonces el vivir sería la cosa más fácil que se puede imaginar: sería flotar en el propio elemento. Pero la vida es lo más distante que puede pensarse de un hecho subjetivo. Es la realidad más objetiva de todas.

Ortega y Gasset. *Pidiendo un Goethe desde dentro*.

Josep Maria Domingo (2007, p. 7) apunta en el pròleg a *Mis antepasados y yo* que Gener va treballar en la seva autobiografia entre el 1911 i el 1914. Va ser escrita pensant en el mercat iberoamericà i perquè fos publicada al *Mundial Magazine*, revista que va acceptar la publicació. Domingo explica amb tot detall les vicissituds de la publicació que s'anava a fer, encara que finalment «el projecte va quedar frustrat per la desaparició del “Mundial”, enmig de la crisi que menaria a la guerra europea» (Josep M. Domingo, 2007, p. 7). El 1915, a la segona edició de *Amigos y maestros*, explica que l'obra és el preludi de les seves memòries titulades *Mis antepasados y yo* que es publicaran a *Mundial magazine* (Gener, 1915a, p. 3) com també esmenta al prefaci de *Mis antepasados y yo* (2007a, p. 17). Segons la revista *El Diluvio*, el 1919 s'anava a reprendre la publicació de les memòries juntament amb l'edició de les *Obres completes*. Finalment, però, no es va portar a terme tot i la voluntat de Gener (com nota Plàcid Vidal) per tal que les memòries «li restituïssin la glòria que ell creia que li usurpava aleshores, el “glosador” Eugeni d'Ors» (Josep M. Domingo, 2007, p. 11).

Mis antepasados y yo apunta en el títol que vol mostrar de quina manera l'ascendència ha marcat la seva manera de ser. A més d'oferir la possibilitat de narrar històries, Gener (2007a, p. 21) creia no tant en forces ocultes sinó en una versió extrema de la transmissió dels caràcters: «Mi obra creo yo que es un producto fatal de mi organización, y en esto no tengo mérito alguno, pues es el resultado acumulado de energías de mis antepasados, que en mí se han puesto de manifiesto», per això és necessari explicar la història dels

avantpassats. Ja s'ha esmentat la relació de Gener amb la teosofia, que l'allunya dels plantejaments del positivisme ortodox. En alguns moments pot semblar que creu en forces ocultes. Tot i això, en el capítol en el qual narra «Mi encuentro con un teósofo espiritista», que després es convertirà en *Un pontífice del ocultismo*, es vol distanciar de la creença en la reencarnació i planteja el seu punt de vista:

Lo que la ciencia antropológica determina por el estudio de la herencia y los atavismos, esto es: que en una raza o un linaje hay tipos que se reproducen, puros o modificados en la descendencia, por el fenómeno que se llama *el salto hacia atrás*, ellos quieren explicarlo por la reincarnación [*sic*] del ser. Y es que consideran, erróneamente, al ser como cosa independiente del organismo y no como una función de este. (Gener, 2007a, p. 301-302)

Gener (1884a, p. XXIII) s'havia mostrat des de *La muerte y el diablo* contrari a l'autobiografia, perquè l'important d'un escriptor és la seva obra i no la seva vida: «Soy acérrimo enemigo de la autobiografía; detesto los autores que en prólogos y exordios encuentran siempre un motivo de falsa modestia para hablar de sí mismos. [...] ¿Qué le importa al lector lo que se refiera a la personalidad íntima del que habla o escribe?». A *Literaturas malsanas* planteja com entén la biografia des del punt de vista científic i proposa un mètode que no s'allunya gaire del que realitza a *Mis antepasados y yo*:

Para hacer, pues, la anatomía de estas facultades [la Intel·ligència d'un escriptor] de una manera científica, búsquese, si se quiere, cómo se educó, qué amigos tuvo, su carácter, la temperatura y atmósfera a que estuvo sometido, su alimentación, las impresiones que recibió, quiénes fueron sus antepasados, en fin, todo lo que haya podido determinar la obra de arte en cuestión; y esto hágalo el crítico inteligente, el sabio antropólogo, no el curioso desocupado. Hágasele en buena hora la autopsia al coloso, y por un hábil anatómico; pero prívesele de que le roan los gusanos, puesto que la disección no es la podredumbre. (Gener, 1899a, p. 373)

Coherent amb aquestes idees, explica en el prefaci de l'obra els dubtes sobre la conveniència d'escriure unes memòries, quan Darío li proposa que les escrigui, ell respon que a la gent no li interessarà «lo personal mío» i explica que la vida privada d'un pensador no és millor que la dels altres i, utilitzant una imatge que recorda el poema «L'albatros» de *Les Fleurs du mal*, diu que «El águila anda mal, pues solo volar sabe, y con alto vuelo» i sospita que la majoria de la gent gaudeix descobrint que «el hombre excepcional les es inferior en los actos de la vida práctica cotidiana, que ellos juzgan lo principal de la existencia» (Gener, 2007a, p. 18). Darío li contesta dient que no vol que parli de la seva vida privada sinó que expliqui «lo altamente significativo de tu existencia, todo lo que haya concurrido a la producción de tus obras, y la visión que en ti llevas del universo y de la vida» (Gener, 2007a, p. 18) i això és el que farà. Entén que la seva

personalitat és especial i que val la pena que sigui explicada. Aquest és el sentit del contingut de les memòries, explicar tot el que va ajudar a forjar la seva personalitat.

Ja s'han apuntat al llarg de la tesi moltes de les referències que s'expliquen a l'autobiografia i també s'ha citat bona part de les informacions que aporta Josep M. Domingo. També es pot destacar que, tal com indica Gener, hi havia així mateix un intent de fer unes *Ante-memorias*, que són apunts biogràfics recopilats: «Tal como hicieron los albaceas de Nietzsche al formar los tomos que de él aún se están publicando, ya que él dejó tan solo anotaciones fragmentarias sobre los asuntos, tal cual estos que aquí presento» (2007a, p. 325).

Un altre tema que cal afrontar i que ja s'ha apuntat a la introducció és la veracitat dels fets que s'expliquen a l'autobiografia, si el que explica és o no cert del tot, o hi col·labora la seva poderosa imaginació. De fet, ja ens avisa dient que ha preferit complaure el lector abans que escriure un llibre «de historia minuciosa», i afirmant que «resulta muchas veces más verdad la poesía que la realidad misma» (Gener, 2007a, p. 23)²⁷⁴ adverteix que explica els fets segons van apareixent a la imaginació. Ricœur ja avisa que quan creem la identitat ho fem de manera narrativa. El nostre jo es defineix a partir de narracions, d'històries que el configuren. Per poder donar coherència al jo cal omplir-lo amb narracions, que manllevem del que hem llegit i que projectem cap al que volem ser:

En cuanto a la noción de unidad narrativa de la vida, debe verse en ella también un conjunto inestable de fabulación y de experiencia viva. Precisamente, debido al carácter evasivo de la vida real, necesitamos la ayuda de la ficción para organizar esta última retrospectivamente en el después, a condición de considerar como revisable y provisional toda figura de construcción de la trama tomada de la ficción o de la historia. Así, mediante la ayuda de los comienzos narrativos con los que la lectura nos ha familiarizado, forzando en cierto modo el carácter, estabilizamos los comienzos reales constituidos por las iniciativas –en el sentido fuerte del término– que tomamos. Y tenemos también la experiencia, que podemos llamar inexacta, de lo que quiere decir terminar un curso de acción, un episodio de la vida real. La literatura nos ayuda, en cierto modo, a fijar el contorno de estos fines provisionales. (Ricœur, 1996, p. 164)

La identitat narrativa és encara més present en els escriptors i, més encara, aquells que gaudeixen de prodigiosa memòria com Gener.

²⁷⁴ La cita d'Aristòtil (2019, p. 51) és la següent: «És evident, a partir del que hem dit, que la tasca del poeta no és dir les coses que han passat, sinó les de la mena que podrien passar i les possibles segons el que està bé i és lògic o el necessari. L'historiador i el poeta no es diferencien per parlar en vers o sense vers (...); al contrari, es diferencien en això altre: que un diu les coses que han passat, i l'altre les que podrien passar. Per això també la poesia és més filosòfica i seriosa que la narració històrica, perquè la poesia parla més aviat de l'universal, i la narració històrica del particular» *Poètica*: 9: 1451b

3.2. *La Taverna intel·lectual de Gener i de Pujulà*

A partir d'un cert moment, com es veurà, la relació de Gener amb els bars, tavernes, etc. esdevé important, entre d'altres coses per poder menjar-hi. Aquest lligam queda descrit en un altre text autobiogràfic titulat *La Taverna intel·lectual (de les meves memòries)* (1917b), publicat aquest any, però referit a una època anterior.²⁷⁵ El llibre el dedica «a en el jove cambrer Josep Ventura, fill del meu bon amic Joan, amo què fou de “La Malvasia”, lloc on es desenrotllava lo que conto en la present novel·la». Fa de pròleg la transcripció d'una carta de Joan Alcover Maspons sobre el llibre de Gener *La Dona Mediterrània* en què valora positivament l'estil de Gener sobretot perquè sap «caracteritzar les èpoques diverses, que us són familiars, no abusant de la pruija arqueològica, defecte habitual dels erudits o metges, que saben poc i per això aboquen tot el que saben» (1917c, p. 2). Lluís Via explica en el prefaci de quina manera Gener, arran de les polèmiques conferències prohibides a l'Ateneu Barcelonès, «fou per la gent jove i despreocupada el campió de les idees noves» i posa com a exemple de tolerància la carta que va escriure a Torras i Bages a *L'Avenç*. Recull les seves obres i importància.

Gener adverteix abans de començar que el relat només té de novel·la l'estil: «Tot el que vaig a contar-vos no té de novel·la més que la forma en que està contat o sigui l'estil, el «*cum grano salis*» dels historiadors llatins hel·lenitzants d'aquells bons temps de l'Emperador romà August, el qual donava aquest aticisme tan preuat a totes les seves narracions». Exactament la mateixa advertència es trobarà a *Un pontífice del Ocultismo*. La narració s'inicia amb l'explicació sobre el pis de Diputació amb Bruc, un tercer pis que, segons ell, lloga i que està a sobre del bar «La Malvasia», que té aquest nom perquè tenia la representació d'una marca de Malvasia de Sitges. Parla dels personatges, com *Berruga*, Peret, que tocava la guitarra, Joan Ventura, persona amb bon cor que fiava... Recorda, per exemple, que es trobava per dinar amb Sempau²⁷⁶ i que que hi anaven també Valle-Inclán i Alejandro Sawa. Explica l'anècdota del poeta Xavier de Viura, que no va entrar perquè havia promès no beure mai més que aigua. Gener cerca retratar la gent que

²⁷⁵ Joan Ventosa (1946, p. 89) recordarà una anècdota que té com a escenari la taverna, la situa cap al 1902: «Un consoci del Centre Escolar que menjava a La Malvasia, una taverna que hi havia al carrer de la Diputació tocant el del Bruc, i on anava a raure en Peius les temporades de vaques magres, em digué que aquest vivia al costat mateix».

²⁷⁶ Com apunta Gener (1917c, p. 3), va ser qui va perpetrar l'atemptat «contra el tinent de la guàrdia civil i cap de la policia judicial Narcís Portas, d'execrable memòria». Gener havia dedicat un article a explicar els motius de Sempau per realitzar-lo (1897b).

hi anava i exposar els seus diversos pensaments. La història se situa a l'època de *Juventut* (1900-1906); ho mostra que hi havia cartells de *El señor ministro* 1905 «que havia fet l'oficial modernista amb el qui havíem escrit junts aquesta obra dramàtica», Braulio Homedes, i que es refereix a treballadors del diari.

Hi explica algunes anècdotes i també una conferència monòleg que s'hi va fer titulada «El modo de fer diners». Es pot aventurar que «el redactor de *Juventut*» que la va fer va ser Gener. El més destacable és la descripció que es fa de l'ofici de metge o d'apotecari com a via per fer diners, en què es critica els mals metges i les seves tècniques de manera semblant a com es fa al *Doctor Stumper*, àdhuc recomana com a mode de fer diners fer-se apotecari, tenir metges que receptin els teus medicaments i inventar algun remei encara que a «a la llarga paralitzi el cervell». En el monòleg se cita un dels conçeysls, exactament: «procura tenir dinés, sigan teus o dels demés» (1917c, p. 17). Acaba el monòleg afirmant que a la gent li va agradar «per la ironia d'aquelles veritats que havia sabut explicar tot fent broma» (Gener, 1917c, p. 20). Es refereix també a un gat i a un gos amb estimació. Explica que més endavant es va allotjar a l'*Hotel Peninsular*. Acaba el text afirmant, altre cop referint-se a l'*struggleforlifer*, que s'adapten millor a la vida són els qui no tenen cor: «Pobre Joan! Va morir del cor perquè en tenia, cosa de que estan mancats molts poderosos de la terra. En aquest món, hi ha qui neix amb cor i qui neix ja sense entranyes, essent aquests els que triomfen i pugen, perquè en el gran mar de la vida, no porten el llast del cor, que per surar, destorba» (Gener, 1917c, p. 20).

Frederic Pujulà (1961, p. 2), en un manuscrit del 1961 es refereix també a una taverna intel·lectual, que situa al carrer Consell de Cent, a prop de Bailèn. Indica que Gener hi viva a sobre i el descriu de la manera següent: «Home dilecte, de gran cultura que arruïnat i no podent oferir-se els sumptuosos banquets que a París oferia a la Sarah Bernhardt i a Madame de Girardin, l'esposa del creador de la premsa publicitària, s'havia hagut d'avesar a l'ambient, a la promiscuïtat i a la frugalitat d'una taberna barcelonina». Pujulà opina que va ser Gener qui va donar fama a l'establiment i va fer que el freqüentessin els intel·lectuals. Afirmar que Valle-Inclán va fer-hi una conferència i es refereix, curiosament, als papers de l'AHCB, tot esmenant-los, ja que diu que Gener afirma que Pujulà va fer-hi una conferència i ell diu que no. Explica una anècdota sobre Valle i el fet que era manxol. Hi posa una anècdota desagradable sobre l'arbre que hi havia davant on Gener hi llançava les deixalles. També explica l'anècdota sobre com va matar el lloro dels veïns perquè no el deixaven treballar (que recorda a una anècdota semblant de

Immanuel Kant amb el gall del veí, encara que, és clar, el creador de l'imperatiu categòric no va considerar ètic perpetrar l'assassinat). Ja s'ha esmentat que Pujulà va escriure una monografia sobre Gener que la censura no va permetre publicar i que, de moment, no s'ha trobat.

3.3. *Un pontífice del ocultismo*

El tercer text biogràfic i, potser, en cert sentit, anecdòtic, és *Un pontífice del ocultisme*, que es va publicar el mateix any que *La taverna intel·lectual* i que explica diverses anècdotes sobre la seva vida. Es pot aventurar que aquests textos els publica amb la finalitat única de poder guanyar diners. Hi ha dues edicions de l'obra, una en què es publica sol i una altra en què es publica amb *Intelecto y belleza* (Gener, 1917b), també a la Novela Corta. Cal destacar que fa poc l'editorial barcelonina SD-Edicions n'ha fet una reedició per, entre d'altres coses, «paliar el olvido de una figura controvertida, pero interesante y extremadamente prolífica y popular en su tiempo» (Gener, 2020, p. 59). El text, des del títol, en què indica amb la paraula «pontífice», la continuïtat entre el catolicisme i l'ocultisme, vol criticar les suposades ciències ocultes i aprofita per explicar la seva biografia. Cal recordar que ja s'ha parlat de la vinculació amb la teosofia de Gener. Sembla que mentre es va fent gran admet la possibilitat de poders que no es veuen; cal recordar l'atenció que presta als materials radiants, o algunes afirmacions que indiquen que és especialment sensible a certs fenòmens o l'afirmació que té capacitats telepàtiques (Barangó Solís, 1914).

El llibre està dedicat a Don Juan Solé i Pla, que va ser un metge i polític nascut el 1874 el qual li va proporcionar documents sobre Servet. En el text, es refereix al viatge a Ginebra, ja referit, per reivindicar la memòria de Servet i que se li erigís un monument i descriu els gravats que va aconseguir i altres anècdotes. Després, li crida l'atenció un congrés de ciències ocultes en què hi participen, segons el seu amic, «una serie de espíritus chiflados» (Gener, 1917d, p. 10). Ja s'havia queixat de l'ocultisme a *Literaturas malsanas* descrivint-lo com l'última expressió del cristianisme i la religiositat (Gener, 1899a, p. 177-179). Es queixa del fet que hagin pogut proliferar aquestes ciències i expressa com a causa, resignat i amb «galicismos» que: «Pero ¡qué le haremos!, hay mentes a las cuales placen los contrasentidos, lo irracional, lo supersticioso, y que creen que esto de la ciencia es todo cuestión de iniciados en misterios oscuros que legitimen las más extravagantes aberraciones de la imaginación» (Gener, 1917d, p. 10). El dia següent assisteix al congrés, que descriu amb detalls, ridiculitzant la creença en els

esperits dels assistents, els quals diu que tenen als rostres les característiques següents: «Pude observar en sus fisonomías algunos de los signos característicos de la neurastenia que estaban sufriendo» (Gener, 1917d, p. 13). Encara hi ha, com es veu, la influència de Lombroso i la frenologia.

El dia següent, al tren, es troba per casualitat em el pontífex de l'ocultisme, un tal Texeira Minhegas, el qual descriu com a «un teósofo espiritista de tomo y lomo, casi diré un pontífice del ocultismo», el qual, sorprenentment, li va explicant la genealogia i els fets de la vida coincidint amb l'explicat a *Mis antepasados y yo*. De fet, és una crítica a l'ocultisme, però acaba mostrant certa avinença amb les creences associades. Al final acaba escrivint, utilitzant imatges molt típiques d'aquesta etapa: «Pues aunque a usted le parezca un sueño todo lo que cuento, he de decirle que es la verdad pura. De todas estas encarnaciones se hallan indicios en sus obras, aunque usted no se dé cuenta de ello; usted siempre combate, siempre es poeta y artista» (Gener, 1917d, p. 18). Fins i tot, malgrat la burla que en fa després i que no mostra l'adscripció a la creença, acaba insinuant la possibilitat de la realització en l'altra vida del seu ideal positivista de la immortalitat d'aquells que havien ajudat a la humanitat: «Según me comunicó un espíritu, habiendo sufrido todas las expiaciones, todas las purificaciones y pasado por todas las pruebas, es probable que vaya usted a un mundo en el cual solo habiten seres superiores, de aquellos que se aproximan ya mucho a la Divinidad» (Gener, 1917d, p. 18-19). A *La Mort et le Diable* Gener va vincular la creença en una vida d'ultratomba a les condicions adverses en aquesta vida. Sembla que les condicions en què viu el porten, encara que criticant-ho i amb moltes reserves, a plantejar-se la possibilitat d'una existència d'ultratomba inspirada en el pensament teosòfic.

3.4. Antologies i traduccions

Gener en aquesta època publicarà algunes antologies tant en català com en castellà. Potser la més destacable és *Pensant, sentint i rient*, de la qual ja se n'ha parlat (Gener, 1911c, 1911d) i *Del presente, del pasado y del futuro*. (Gener, 1912a) En les dues es barregen els textos filosòfics més o menys antics amb les narracions. Després també *Filosofemas* (Gener, 1918a) A més d'això va participar en algunes traduccions. A més d'alguns projectes que no van funcionar potser la traducció més destacable a part de la de *L'anticristo* que ja s'ha referenciat és la de *Hamlet*(Shakespeare, 1912). De fet Gener ja havia escrit dos articles sobre l'obra de Shakespeare uns anys enrere. En el primer Gener (1888w) ja s'havia interessat per Hamlet en

l'article en què defensa el baríton Blanxart en la interpretació de l'òpera homònima d'Ambroise Thomas.²⁷⁷ També el 1892 escriu un altre article (Gener, 1892g).

²⁷⁷ Agraïm a Xavier Vall que ens hagi facilitat la referència bibliogràfica.

BLOC 9. Decrepitud (1905-1920)

1. La Vida bohèmia: pobresa, malaltia i el sou de l'Ajuntament

Y como el más sagrado deber de un Estado [...] es el de elaborar el progreso de su nación, conservarla y precaverla de sus causas de decadencia, siendo la principal la degeneración de sus talentos superiores, todo Estado debería precaver a estos de las desgracias individuales para evitar, en sus fuentes, que la desgracia y el tedio se vertieran sobre el pueblo. Para esto debería de procurar que no les faltase nada de lo necesario a la evolución de su vida superior, pues un genio agobiado de miseria comunica su pesimismo y envenena toda una raza. (Gener, 1899a, p. 384)

El 1848 l'escriptor Henry Murger va escriure el cèlebre llibre *Escenas de la vida bohemia*, la versió teatral del qual va servir per realitzar el *libreto* de la famosa òpera *La Bohème*, de Puccini, que es va estrenar el 1896. En el prefaci, Murger (2001, p. 11) considera que el fet de dedicar-se a les arts implica necessàriament passar un temps de bohèmia, entesa com l'època en què no es posseïen més mitjans que el talent, el valor i l'esperança. A més, hi formula alguns axiomes com que «la Bohemia es el estado de la vida artística; es el prefacio de la Academia, del hospital o del depósito de cadáveres» (2001, p. 12) i que només es pot donar plenament a París. Explica que hi ha la bohèmia ignorada, que és la més nombrosa i que està formada pels artistes «pobres, indigentes, condenados fatalmente a la ley del incógnito», que són heroics, viuen de forma marginal i són incapaçs de guanyar-se el pa com els obrers. Murger anomena la seva actitud «el estoicismo del ridículo», ja que menyspreen els diners i, «si alguien les hace observar tranquilamente que nos hallamos en el siglo XX, que la moneda de cien sueldos es la emperatriz de la Humanidad y que las botas no caen enlustradas del cielo, vuelven la espalda y llaman burgués a su interlocutor» (2001, p. 13). Després de constatar que la bohèmia és cada cop més nombrosa, afirma que la «ignorada» és un atzucac, ja que és molt difícil sortir-ne.

Després caracteritza la «Bohemia oficial», la dels qui han aconseguit ser famosos i reconeguts que aconsegueixen que les seves produccions artístiques es venguin. Per formar part d'aquesta categoria, cal ambició i ser un treballador incansable:

El espíritu siempre en vigilia por su ambición, que carga ante ellos y les impulsa al asalto del futuro; sin tregua, debido a la necesidad, su inventiva, que siempre está encendida, hace saltar el obstáculo que les cierra el paso. Su diaria existencia es una obra genial, un problema cotidiano que siempre consiguen resolver con ayuda de audaces matemáticas. (2001, p. 17)

Descriu també com, si cal, els bohemis poden practicar l'abstinència. Són capaços, quan tenen diners de gastar en grans quantitats i accedir a plaers exquisits però, quan aquests diners s'acaben, tornen «a la mesa del invitado por azar, donde siempre hallan cubierto a punto, y, precedidos por una serie de trampas y engaños, asiéndose a todas las industrias contiguas al arte, buscan de la mañana a la noche este animal feroz que se llama pieza de cinco francos» (Murger, 2001, p. 17). Gener mateix (1888b, p. 120-) en *Herejías* explica la misèria que vivien els literats i artistes: «Todo el mundo sabe en la coronada villa anécdotas chistosísimas sobre el particular debidas a algunos de nuestros primeros escritores, tales como las de: “Dónde vives? En cuanto sepa donde vivo, me mudo”». Es fa difícil escatir si Gener va formar part de la bohèmia oficial o ignorada, potser va viure la bohèmia ignorada quan ja era gran, a partir de més o menys 1905, quan les malalties li van impedir seguir treballant i el Noucentisme va arraconar paulatinament els artistes identificats amb el Modernisme.

Gener explica a l'opuscle que li va dedicar Pagano quines condicions necessita per escriure: «Grandes locales, y amueblados con esplendidez» (1901a, p. 40). Generalment, escrivia de nit: «Yo acostumbro escribir de noche hasta la madrugada. De día parece como que se me nublaran las ideas. Al llegar el crepúsculo estas se me aclaran» (1901a, p. 40). Per seguir amb la idea de la bohèmia, com que ja va perdre els seus ingressos de la xaroperia, es va haver de guanyar la vida escrivint. Si es fa una anàlisi de la seva producció, es pot observar, per exemple, que el 1900 i el 1901 va escriure una munió d'articles, molts d'ells per a *Juventut*. Ara bé, segons sembla, l'experiència de *Juventut* va aprofundir encara més en els seus problemes pecuniaris. Si fem cas a l'afirmació de Màrius Verdaguer, Oriol Martí, l'amo de *Juventut*, no pagava els articles que s'escriuien a la seva revista (1957, p. 24). A més, hi ha diversos testimonis que parlen de la misèria de Gener, de com vivia de la caritat dels seus amics, que li cedien domicilis i li donaven abonaments per menjar. Fins i tot en aquesta situació, sembla que mai va perdre la seva generositat, com testimonia Verdaguer (1957, p. 25):

Una vez por casualidad cobró artículos y se sintió rico, se lo comunicó gozosamente a don Enrique Moragas Barret, quien delicadamente le enviaba también abonos para el «Petit Duval». – Ahora vivo y no ando apurado. El abono del restaurante con que tú me favoreces, Enrique, a poder ser dáselo o resérvalo para otro infeliz escritor que, como yo hace un año, desespere en el hambre.

Essencialment, intentava viure del poc que guanyava escrivint articles «Peius intentó siempre el absurdo de comer de su literatura. Raramente se le vio ocioso» (1957, p. 25).

Sobre el canvi d'orientació en la seva obra, Manuel Arellano,²⁷⁸ (Triviño, 2000b, p. 26) afirma que «sugiere que se debió posiblemente a la falta de estímulo intelectual, a sus necesidades económicas y a la atmósfera de la ciudad que propiciaba este tipo de producciones». A part de l'intent de viure de la literatura, com ja s'ha esmentat, Gener va intentar moltíssims negocis que, generalment, no van funcionar. Per exemple, a la seva correspondència apareix, com a possible comissionista de la línia de ferrocarril Barcelona-Manresa i Barcelona-Sabadell (cartes a José Sabadell de 8 d'octubre de 1908. c.10). Aquesta pobra situació econòmica es confirma també amb la venda de diferents objectes arqueològics. En sessió del 10 de març de 1906 de la Junta Municipal de Museus i Belles Arts, s'anuncia que s'ha rebut una carta en la qual Gener ofereix objectes procedents de «excavaciones hechas en el campo de Tarragona» (entre d'altres, espases romanes). Els membres de la Junta, després de dubtar força de l'autenticitat de les peces, les acaben adquirint per 500 pessetes (sessió del 7-4-1906) (*Junta Municipal de Museus i de Belles Arts (ANC1-715-T-349)*).

A més dels problemes crematístics, sembla que va patir-ne algun greu de salut. Al pròleg a la seva autobiografia, signat el 1912, fa constar el seu estat de salut cap al 1910: «He recogido esto hace dos años, en el periodo grave de los ataques que tuve al corazón, creyendo que ya no podría escribir más, o que iba a morir en uno de ellos» (Gener, 2007a, p. 325). És reveladora la carta enviada a Josep Conangla i Fontanilles el 10 de novembre de 1905:

A més, estant malalt com estic, m'és més còmode, pues dicto a un nebot meu, que és estudiant ve unes hores cada dia a portar-me la ploma. La meva malaltia és nerviosa, segons diuen consisteix en insomni: no puc dormir més que 2 o 3 hores i (inintel·ligible), després tinc fortes palpitations, rodaments de cap, neuràlgies i a voltes fòbia nerviosa. No puc treballar seguit sinó a *ratos* no tinc fam o a voltes en tinc massa i no em [?] mai tip. Sempre tinc set; en fi; una sèrie de desordres funcionals terribles. Això em ve d'excés de treball, perquè aquí no es paga la literatura ni res; després me van estafar una obra i això junt amb altres contrarietats que em van obligar a venir de París, tot plegat m'ha produït aquest estat malaltís. Si puc fer-me amb algun diner i tornar-me'n a París, això [?]. Allí hi ha bons metges i a més, els aliments són excel·lents i hi visc tranquil. (Arxiu Nacional de Catalunya. Fons ANC1-450-T-381 / Josep Conangla i Fontanilles).

S'expressa en el mateix sentit en una carta a Mestres del 7 d'octubre de 1907, en què afirma que «he estat prop de 2 anys malalt del cor. Ara estic molt millor» (AM-C 1907). També hi ha una referència a la malaltia en la dedicatòria del llibre *Dones de cor* datada

²⁷⁸ Arellano, Manuel. *Noticia Biográfica* (separata mec.), Barcelona, Suplemento monográfico de la revista AULA, INEM «Jaime Balmes», 1974, p.5

el maig de 1907: «Al meu antic company i benivolgut amic en Francisc Serrat com a petita prova d'un gran agraïment per l'amable companyia i bons *cuidados* que m'ha tingut l'estiu passat durant el temps més perillós de la meva malaltia de cor. / Son sempre afectíssim P.G.» (Gener, 1907a). També a l'article que dedica a Unamuno a la revista *Cataluña* (agraïm a Vall i Solaz que ens hagi facilitat l'article) en què diu que quan se'l va trobar el 1906 acabava de sortir de una «grave enfermedad» (Gener, 1907e, p. 42)

Encara sobre la seva salut, és remarcable una altra referència que es troba a *Mis antepasados y yo*. La imaginació de Gener desdibuixa la causa de la malaltia i atribueix a una heretada hiperbòlica sensibilitat pels fenòmens físics aquesta suposada afecció de cor. Segons ell, va sentir intensament els terratrèmols de Martinica (1902), Valparaíso (1906) i San Francisco (1906), fins al punt que «varios médicos se figuraron que yo sufría una grave enfermedad del corazón». Després de consultar amb metges francesos [Dr. Huchard i Dr. Vaquez] es va arribar a la conclusió que tenia el cor, les artèries i les venes com un individu sa de trenta anys i que «todas las taquicardias, braquicardias y extrasistolias que había sufrido procedían de mi sistema nervioso, el cual tenía la particularidad de conmoverse terriblemente con los movimientos o fenómenos telurios, y con las influencias meteorológicas, y aún siderales» (2007a, p. 58). Cal destacar la possible influència de la teosofia que ja s'ha apuntat, o de l'ocultisme.

Respecte al tema de l'allotjament, un cop havia perdut la casa de la plaça del Pi, com ja s'ha apuntat, li n'havien deixat una al carrer Diputació, 315, però explica a Conangla que, atès que no pot viure sol per motius de salut, s'hostatja a l'Hotel Gran Catalunya del Carrer les Eures 4 i 6. Sobre els llocs on vivia, s'ha recollit aquesta facècia:

En Peius, en una de les etapes de la seva pintoresca vida, habità un pis molt petit i baix de sostre. / Mireu si era baix de sostre –solia dir en recordar-ho– que no hi podia menjar més que *llenguados*... / I afegia: I per canviar-me de camisa, d'esquifit que era, tenia que sortir al *pasillo*. (*Vida anecdòtica de Pompeius Gener : recull d'acudits i facècies*, s.d., p. 9)

Pujulà, en el manuscrit inèdit *La taverna intel·lectual* (Fons Pujulà de la BC), recorda: «Al Peius no li agradava que se'l sabés en un allotjament determinat massa temps. No podia parlar de viatges que feia a l'estranger que enyorava. Mudà de pis» (1961, p. 19). Va anar canviant d'allotjament fins que, després de l'atac de cor, segurament Manuel Ribé li va trobar una casa a la plaça Duc de Medinaceli número 2, 3r 1a.²⁷⁹ Més o menys

²⁷⁹ Sembla que respecte a l'allotjament, com ja s'ha esmentat, Moragas i Aguilar (i Verdager, ja referenciat, que plagia exactament el mateix text) s'equivoquen (1944, p. 148): «Vivió toda su vida,

hi va viure des del 1910 fins a la seva mort, a la Clínica l'Aliança (hi ha alguns rebut de lloguer del pis al Fons de Gener de l'AHCB, c.18. A part de les proves, i entre els nombrosos documents que fan de testimoni, es pot destacar la carta de Gener a Francesc Matheu de 1917 (Fons Matheu Ms-2209-V)²⁸⁰ en què hi posa l'adreça de Pça de Medinacelli 2. Entre els biògrafs, dels pocs que encerten és Lluís Capdevila (1975, p. 212)

Arran d'aquesta situació de misèria econòmica i malaltia, l'Ajuntament de Barcelona va decidir crear una plaça d'arxiver poliglota municipal.²⁸¹ Segons sembla, per iniciativa de Ramon Turró²⁸² (Aguilar & Moragas, 1944, p. 183) o Pinilla (Bladé, 2006, p. 222), encara que hi ha una carta d'Hermenegildo Giner de los Ríos de 1906 en què anuncia a Gener la creació del càrrec (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 187). Joan Ventosa i Roig s'hi refereix:

La iniciativa del doctor Turró, d'enquibir-lo dins la burocràcia municipal per evitar a la ciutat la vergonya de trobar-se'l un dia mort de misèria a un racó o a una cantonada, topà amb una oposició aferrissada entre alguns d'aquells elements [reaccionaris], i calgué tot el dinamisme de Jesús Pinilla i tota l'habilitat de Pere Coromines perquè l'expedient no quedés enterrat sota una muntanya de disposicions reglamentàries, malgrat l'interès que pel nostre home demostrà aquell esperit noble que fou Hermenegildo Giner de los Ríos, el qual oblidà les furioses escames que en Pompeu Gener havia prodigat a la filosofia krausista. (Ventosa, 1946, p. 90)

En tot cas, la plaça d'arxiver es va publicar en el *Boletín oficial de la provincia de Barcelona* l'11 de febrer de 1907. Els requisits per poder optar-hi eren els següents:

1ª Ser español / 2º Mayor de 25 años./ 3º Conocer además del idioma castellano y catalán otros extranjeros. Será justificación precisa para acreditar este extremo, haber hecho publicaciones en algún idioma extranjero o publicado traducciones en idioma nacional. / 4º Tener acreditado asimismo por medio de publicaciones, el conocimiento de las ciencias históricas o de alguna de sus ramas. / 5º Será preferible en igualdad de circunstancias, el que acredite haber prestado servicios a este municipio en asuntos relacionados con la misión que corresponde al cargo.

comenzada en 1842, terminada en 1920 y sus últimos domicilios fueron en la calle de la Diputación, entre Bruch y Gerona, y en un cuarto piso que su amigo el coleccionista Cabot y Rovira le cedió. Luego habitó un cuarto piso en la calle de las Euras y de éste, y con un brazo roto, pasó, ya en 1920, a Horta, al sanatorio "La Alianza", de donde ya no salió sino para el cementerio". S'ha pogut visitar l'edifici i s'ha vist que al terrat hi ha dues construccions. Una era el pis de la portera i l'altra no se sap molt bé si hi podia viure Pompeu Gener. Probablement vivia al 3r pis. Agraïm a Jaume Llordach que ens deixés entrar a casa seva.

²⁸⁰ Agraïm a Xavier Vall i Solaz que ens hagi facilitat la carta.

²⁸¹ Pujols es refereix al càrrec que li van oferir de la següent manera: «Un càrrec tan petit que ni tan sols tenia nom però ell de seguida n'hi va trobar un: *auxiliar poliglota*, magnificat després en aquest altre: *intérprete de lenguas muertas*» (Bladé, 2006, p. 222).

²⁸² Sobre la relació amb Ramón Turró, hi ha aquesta referència en un dels reculls d'acudits i facècies de Gener: "En la seva penya del Continental, en *Peius* tenia freqüents discussions, sobre temes imaginaris, amb el savi bacteriòleg doctor Turró. / Una nit en Turró qualificà en Peius de «somia-truites», i aquest, molt seriosament, li respongué: —Bah! Vós no sou més que un pobre «domador de gonococus». (*Vida anecdòtica de Pompeius Gener : recull d'acudits i facècies*, s.d., p. 10)

El 20 de febrer es va atorgar a Gener, ja que ningú més s'hi havia presentat. De fet, Gener no va tenir problema per demostrar tots els requisits (*Expedient per a cobrir una plaça d'auxiliar poliglota per a l'Arxiu Municipal*. AMCB. Fons Ajuntament de Barcelona: A183 Governació, exp. 490 de 1907). El mateix 20 de febrer va prendre possessió del càrrec que era remunerat amb 2.400 pessetes anuals. Confirma el seu nomenament la notícia de *La Vanguardia* de dimecres 20 de febrer de 1907 (p.2). Tot sembla indicar, però, que mai no va exercir la tasca encomanada i que es va limitar a cobrar tal com s'indica, per exemple, a la nombrosa correspondència amb Manuel Ribé (c.16), cap de cerimonial de la ciutat i de la Guàrdia Urbana. Ribé s'ocupava d'ell i intentava fer-li d'administrador. En nombroses cartes, Gener li demana que li porti els diners del sou, avançaments, etc. El 10 de juny de 1918 li van pujar el sou a 4.000 pessetes anuals en concepte d'antiguitat. Ens sembla interessant advertir que el 1917 el poeta i escriptor Gabriel Miró va ser també nomenat auxiliar de l'arxiu, exactament el 9 d'agost de 1917, i que va romandre en el càrrec fins al 1923, moment en què va demanar una excedència causada pel fet que la seva residència era a Madrid. El 1919 es va decidir que Gabriel Miró: «Pase a depender de la sección de Cultura, teniendo el encargo expreso de escribir la Crónica de Barcelona del siglo XIX, utilizando libremente los antecedentes y materiales que juzgue necesarios para el mejor resultado de su labor» (AMB. *Expediente personal relativo al empleado D. Gabriel Miró Ferrer*. Expedient núm. 3811.). És plausible aventurar que el càrrec d'arxiver era una mena de calaix de sastre per ocultar beques a intel·lectuals.²⁸³ Com a curiositat que mostra la percepció que en tenien els conciutadans, podem adduir l'article (2012a, p. 225) de A. Mori «El cargo de cronista municipal», publicat a *El País*, el 26 de juny de 1911 (1911), en què demana que no se li doni el càrrec de cronista municipal a Gener perquè el filòsof perdria la seva essència i el càrrec seria incompatible amb la seva condició de bohemí. Acaba l'article reivindicant Gener com a una mena de patrimoni dels barcelonins: «Y para nosotros lo queremos: para nuestras juergas, para nuestras discusiones artísticas, para nuestros viajes ideales; que no para el Ayuntamiento». Malgrat el sou de l'Ajuntament, la situació de misèria material va

²⁸³ L'última referència que hem detectat al càrrec d'arxiver és una petita nota, "Denuncias, quejas y reclamaciones", a *la Vanguardia* del 13 de novembre de 1923, tres anys després de la mort de Gener: "El señor Gabarro lee un documento en el que se queja por no habersele otorgado la parte de oficial políglota que solicitó a raíz de la muerte de don Pompeyo Gener, a pesar de que avalaban su petición importantes elementos culturales o que, por los servicios prestados a la cultura se le otorgase una pensión. Pide que se le nombre para dicha plaza y se le conceda una indemnización de veinte mil pesetas". Bartomeu Gabarró i Borràs va ser també un maçó anticlerical <https://www.enciclopedia.cat/ec-gec-0521035.xml>

continuar com es mostra en una carta de José de Armas datada a Madrid el 10 de desembre de 1915 :

Me da horror lo que Ud. me dice sobre la miserable asignación que cobra en ese municipio por trabajos que en toda Europa pueden desempeñar poquísimos hombres (se contarán con el dedo los políglotas como Ud., o semejantes a Ud., porque dominando, a la par, tantas lenguas muertas y vivas, no creo que haya ninguno). Que Pompeyo Gener gane solo 200 pesetas como empleado del Ayuntamiento más rico de España, me parece sencillamente escandaloso. (2000b, p. 160)

No sabem ben bé si la situació d'aquest moment de Gener entra dins la categoria de Murger de «Bohèmia oficial». En tot cas, no era desconegut i s'havia convertit en un personatge folklòric i característic de la nit barcelonina. Aguilar i Moragas descriuen una «Escena de la vida bohèmia» de les moltes que s'han recollit sobre Gener i que potser hagués fet les delícies de Murger, encara que ell sempre relatava les escenes amb un pòsit d'heroisme idealitzat que, en aquest cas, pren tints ridículs. L'escena està vinculada a una festa de disfresses que tant agradaven a Gener tot:

En 1911 fue premiada una comparsa valenciana que acudió al baile «Pare et Travesti» con sus dulzainas sus cantadores y bailadores, seguidos por Pompeyo Gener desde un palco, acompañado de Manuel Ribé, jefe de la Guardia Urbana, *Peius* va de frac y chistera y mientras van y vienen las jotas y el «Violdos», se deja abrazar por las valencianas, bebe, bebe más, siempre, y al descender por la escalera del primer piso cae y manan de su frente unas gotas de sangre. El Dr. Casals y el administrador del teatro, Paco Ferrán, le atienden, y, como no hay botiquín, una valenciana se quita un pañuelo de randas y lo da a *Peius* para que sostenga el apósito improvisado. Y *Peius*, pálido, embutido en su frac, con la cabeza vendada, mira a aquella Roxana con sedas como si fuera un Cyrano ya anciano y algo beodo. (Aguilar & Moragas, 1944, p. 184)

Apel·les Mestres aportarà noves categories per descriure la bohèmia de Gener: la primera etapa, quan encara tenia ingressos, l'anomena la «bohèmia aristocràtica» i la segona, quan es va arruïnar, la «bohèmia trista», tot i que, malgrat la tristor, gràcies, entre altres motius, al seu optimisme —més o menys aparent— i al seu humorisme, el van seguir convidant a tot arreu:

I en *Peius*, obligat llavors a viure solament dels articles que publicava en periòdics i revistes i amb lo que li produïen els seus llibres, però sense abandonar el seu gust pels viatges i per vestir elegantment, car En *Peius* en sa joventut era un dels àrbitres de les elegàncies barcelonines, es deixà anar a la vida bohèmia i aristocràtica al principi, freqüentant els grans salons d'aquí i de París, fent-se convidar – o convidant-se – a les millors taules...i acabant per aquella bohèmia trista, quasi mísera, abusiva, i que a la fi li hauria tancat totes les portes, si no hagués sigut en *Peius*, aquell *Peius* xistós, humorista, gran *causeur*, company de taula agradable, divertit, optimista i capaç de posar de bon humor al més empedreït misantrop. (Mestres, 1929, p. 105)

Plàcid Vidal expressa també la decrepitud i la voluntat de seguir escrivint i treballant de Gener en la transcripció d'una conversa amb el seu germà Cosme, en referència al llibre que havia de publicar sobre Servet del qual ja s'ha transcrit una part. Habitualment, els biògrafs el caracteritzen com un treballador incansable:

I el qui materialment, no hi veia, en aquella ocasió, era Pompeu Gener. Volia llegir uns escrits. Es palpava les butxaques, cercant-se les ulleres. Cosme li n'oferí unes i ell les rebutjà, al·legant que no n'hi havia d'altres que li anessin bé sinó les seves. Vinga escorcollar-se les butxaques, cercant, i vinga escorcollar-se la memòria, rumiant per si podia recordar on s'havia deixat les seves ulleres. —I justament, demà, que hauré d'escriure tant! Que hauré d'escriure tant!...— exclamava. / Pompeu Gener s'havia fet vell: no es trobava gaire bé de salut i deambulava mancat de tota agilitat. No obstant això, llavors, encara va anar a París, al seu idolatrat París, eix de la vida de l'autor de *La mort i el diable*. Va anar-hi per darrera vegada. (Vidal, 1934, p. 277)

Malgrat la seva misèria material, fa l'efecte que aquest càrrec i aquest sou el van salvar, segurament, de ser un altre Alejandro Sawa, que va morir tràgicament després d'haver viscut una vida amb certs paral·lelismes amb la de Gener i que va immortalitzar Valle-Inclán a *Luces de bohemia*, editada per primer cop el 1920. Ja els va comparar Triviño: «Gener, igual que Sawa, es el bohemio que representa estéticamente su historia, tratando de elevarse desde la miseria al arte» (2000b, p. 33).

Per acabar la valoració d'un gran bohemí que va ser Miquel Utrillo (1934, p. 7), el qual expressava en un article commemorant els 15 anys de la mort de Gener (s'avança però un any) el següent: «Fecunda y protéica la personalidad de Pompeyo Gener merece —hoy más que nunca— el respeto y la admiración. Mientras vivió y tuvo dinero —esta es la triste verdad— el nombre de Gener se cotizaba...»

2. El *Lion d'Or*, l'alcohol i l'amor

S'ha acabat ja la moral sornuda. ¡Visca el Gay Saber! No comuniquem a ningú pesars ni amargures. Curem-nos-en el més aviat possible. Que cadascú renti la roba bruta a casa seva i no vagi a empastifar els altres. I per tant, procureu estar ben bons. Visqueu bé, menjeu i bebeu del millor, rient força, i seguïu l'antiga divisa de Tarragona: «Tranquil·litat i bons aliments». (Gener, 1911d, p. XXII)

Gener fa algunes referències als beneficis del consum d'alcohol a la seva autobiografia. Quan explica el seu naixement, relaciona les ganes de viure amb el consum de moscatell vell. Ell ho explica:

La comadrona me quiso lavar la boca con no sé qué enjuague para ver si daba signo de vida, pero mi abuelo, que entonces estaba temporalmente en casa, cogió un porrón con moscatel viejo y me puso el pico en los labios; y según él me contó, yo empecé a chupar con gran afición, y abrí los ojos mirando a todas partes. «¡Está vivo, y quiere vivir, y vivirá!», exclamó el buen viejo, y entonces me aproximó a mi madre, que ya había vuelto en sí y me besó llorando. (2007a, p. 64)

Encara sobre el seu avi i l'alcohol refereix que «él atribuía su salud de hierro y hasta su fortaleza de espíritu al no haber bebido nunca agua» (2007a, p. 71). Posteriorment, encara a la seva autobiografia, refereix la seva neurastènia i explica com se'n va curar: «—¿Y cómo se ha curado? / —Pues comiendo muy bien, muy fuerte y con alcohol, mucho alcohol: una botella de ron Kingston de marca me duraba tres días» (Gener, 2007a, p. 126). Tot i això, en textos com *Literaturas malsanas*, parla de l'alcoholisme — especialment del consum de certes begudes— com una de les causes de la decadència i en un text dedicat a Madrid critica la ciutat perquè:

Tots mengen més condiments que aliments. Així és que tots agafen uns pets fenomenals. La borratxera està a l'ordre del dia. A Madrid la qüestió no es ja de menjar, ni tan sols de beure: es d'emborratxar-se, que la beguda faci mal... de *coger la tajada*, com diuen ells. Molts escriptors distingits i fins savis l'agafen, uns silenciosa, altres tremenda, i ho volen matar tot, i el públic (i això prova que són races semítiques) respecta la borratxera com si fos cosa sagrada. (Gener, 1905d, p. 237)

La forma de vestir, la pobresa, les maneres bohèmies i el record constant d'un passat gloriós, més o menys amanit, el van convertir en víctima de l'atenció i sovint de l'escarni públic. El decreixement del seu crèdit econòmic va acompanyar la pèrdua del moral i intel·lectual. Mica en mica, la seva figura es comença a associar a la nit barcelonina, als bars i a l'alcoholisme i així és com el descriuran els seus biògrafs. Per exemple Màrius Aguilar i Rafael Moragas, en el capítol «Las romerías nocturnas de Peius» expliquen la seva ruta, que començava a la Cerveceria Munich, Maison Dorée, el Continental... També expliquen que bevia molt i que, quan això passava, que era sovint, els parroquians ho agraïen: «Se iniciaba la conversación, y cargado ya de cerveza y de whiskys resultaba más fácil enardecer su imaginación» (1944, p. 150). Així mateix, se'l situa com a membre de diverses tertúlies com la del Continental: «En el desaparegut Café Continental va haver-hi, per espai de molts anys, una penya a l'hora de l'aperitiu, a la qual hi concorrien, a més d'en Peius, Miquel dels Sants Oliver, Rusiñol, Oleguer Junyent, Miquel Utrillo, Pere Grau [Guerau] Maristany, Paco Serrat, Pep Sojo, Manolo Planas i Jandro Soler Rovirosa» (*Vida anecdòtica de Pompeu Gener: recull d'acudits i facècies*, s.d., p. 8). Cal recordar, com ja s'ha esmentat a la introducció, que Mestres (1929, p. 113) es refereix

a l'afició pel rom de Gener: «Aficionat a la bona taula i al *romanticisme* (com ell anomenava la seva devoció pel rom)».

Pujols, destaca la importància dels bars a la vida de Gener i descriu la seva misèria econòmica cap al 1900):

En realitat por dir-se que no se'n movia [dels bars], perquè, com que no tenia família ni va viure mai d'una manera regular (dormia en cambres de mala mort), feia vida de cafè i, sobretot, de nit. Allí escrivia i allí menjava, especialment si l'invitaven, ja que les seves possibilitats econòmiques eren escasses i, si havia de pagar ell, demanava minestres humils que assaboria lentament i amb gran dignitat —perquè, de menjar, en sabia—, com quan compartia, segons ell, la taula dels prínceps. Jo l'he vist ressopar, amb forquilla i ganivet, d'una arengada crua i mitja presa de xocolata. (Bladé, 2006, p. 221)

Gener (1916b, p. 32) explica, com és lògic, d'una forma molt més idíl·lica les sortides i la necessitat d'evitar la soledat: «Nosotros la amamos (la soledad), pero como reparadora de fuerzas y fuente de libertad y energía para el trabajo, y una vez rehechos, nos lanzamos al mundo que necesitamos frecuentar, y combatir sus defectos, sus ridiculeces, sus nulidades o sus infamias. Y esto nos templea, nos alegra, nos rejuvenece». També es refereix als efectes de l'alcohol en un conte ja citat a l'apartat de narrativa titulat «Esclavos de la verdad» (Gener, 1908d), en què vol justificar que és possible emborratxar-se i complir amb la feina sense problemes.

Potser l'establiment més representatiu i amb què va tenir una relació més estreta, sobretot els últims anys de la seva vida, és el *Au Lion d'Or* (l'escriurem en cursiva, de vegades sense esmentar el nom complet per coherència amb la resta del treball, a les fotos de l'establiment s'hi veu que en el tendal estava escrit «au “Lion d'Or”»). Situat cap al final de la Rambla al costat a l'Arc del Teatre, sota l'antic Teatre Principal i davant de la plaça del Teatre, on hi ha l'estàtua de Pitarra, que es va erigir el 1906. *Au Lion d'Or* va ser fundat el 1891 i, segons Aguilar i Moragas (1944, p. 155), Gener va ajudar el seu propietari, Enric Vilalta, a decorar-lo a l'estil medieval amb armadures, blasons... Mario Verdaguer dedica el primer capítol del llibre a aquest establiment i el descriu de la següent manera:

Las paredes estaban cubiertas de suntuosas panoplias [arnadura amb totes les peces] con armas antiguas; pesadas adargas, espadas de cazoleta, tizonas, impresionantes mandobles, dagas florentinas; ballestas, flechas, estandartes, banderas y atabales, y en los rincones, imponentes armaduras de hierro, yelmos con rizadas plumas de colores, capacetes [peça que cobria el cap], golas [cobria la gola], camisotes de malla./ Y todo ese arsenal guerrero de otros tiempos, aparecía mezclado con panzudas jarras valencianas, irisados platos de loza mudéjar, doradas jofainas de Manises, espléndidas porcelanas del noble Retiro y potes procedentes de antiguas boticas. (...)

junto a la puerta vidriera que se abría a las Ramblas, un lato y solemne facistol sostenía un viejo libro de coro abierto, sobre el cual había colocado un gran pergamino anunciando los «plats du jour». (Verdaguer, 1957, p. 11)

Segons sembla, el local tenia tres sales: la principal, que era anomenada «sala flamenca», referint-se a Flandes, és la que es descriu en el text, les altres dues sales eren una rotonda, on s'organitzaven tertúlies que duraven fins a les sis de la matinada, i una sala de gust egipci amb una ruleta per jugar, al fons de l'altra. Aguilar i Moragas es refereixen al *Lion d'Or* en el capítol «Ábrese el “Lion d'Or”, asilo pasajero de Pompeyo Gener» on es refereixen també a tres sales (a la xarxa s'hi troben fotografies) però es refereix a un «comedor imperio» que devia ser la sala rotonda. També dedicaran alguns paràgrafs a parlar sobre Enric Vilalta: «Fue el primer *yatman* barcelonés que tuvo yate propio, bautizándolo “Nietis” y lo bueno era que, sufriendo el mareo, no navegava nunca, sirviéndole para soñar en cubierta o prestarlo a los amigos para hacer excursiones por la costa catalana, apareciendo él a recibirles» (Aguilar & Moragas, 1944, p. 154). Verdaguer (1957, p. 11) el descriu així: «Hombre prodigiosamente barbudo, de mucho dinero y de temperamento de artista». Aguilar i Moragas apunten —cal creure que serà veritat— que Gener va ajudar a decorar la sala flamenca de forma realista, com feia a les seves novel·les, teatre...:

Peius desde el «Lion» en construcción subía al Ateneo situado entonces en la misma casa, consultando libros para la mejor decoración del café. Ante cualquier detalle solicitaba de los bibliotecarios Martí i Rodrigo más y más volúmenes, y así iban llenándose los muros de la sala flamenca, y *Peius*, gozando como si alzase su propia casa en Flandes, bajo el reinado de Carlos V. (Aguilar & Moragas, 1944, p. 155)

Segons la pàgina web de l'Ateneu Barcelonès, es van traslladar al Palau Savassona del carrer Canuda el 1904. La redacció de *Juventut* estava instal·lada «en un pis de la Rambla gairebé al davant del lloc on ara s'alça el monument a Pitarra» (Bladé, 1970b, p. 108), és a dir, al costat del *Lion d'Or*.

Segons sembla, va ser-ne client gairebé diari, especialment a la segona dècada del segle XX, perquè hi tenia menjar calent i barra lliure. D'altra banda, probablement, ajudava a donar el toc pintoresc, bohemí i decadent que provocava la decoració medievalitzant, com diu Paco Villar (2013, p. 212): «Enric Vilalta i el seu amic íntim, l'escriptor i filòsof Pompeu Gener, el gran *Peius*, com era conegut per tothom, van ser els grans protagonistes de l'etapa més gloriosa de l'establiment. Van encarnar millor que ningú l'esperit lliure, bohemí i somiador que desprenia aquell escenari fantàstic de la Barcelona del XIX».

També Aguilar i Moragas (1944, p. 155) afirmen: «*Peius* en aquel *Lion d'or* de Vilalta, come y bebe copiosamente. Bebe, incluso, aguardiente, todo menos absenta. A última hora cenaba con Vilalta». Al llarg dels anys, Gener va formar part de diverses tertúlies vinculades al *Lion*, però cap a l'any 15 formava part d'una integrada per intel·lectuals molt més joves que ell, com el poeta Viura, August Barbosa, Rafael Moragas, Màrius Verdaguer i Cristófor de Domènech (Villar, 2013, p. 217). Lluís Capdevila (1931) descriu la impressió que provocava Gener als forasters en un article publicat a *L'Esquella de la Torratxa* de la manera següent: «Els feia l'efecte d'una aparició de l'altre món, d'un món fantàstic. Semblava un personatge de novel·la de Dumas pare. Anava amb una capa que, segons deia, li havia enviat la seva amiga Sarah Bernhardt de les trinxeres». Francesc Pujols també s'hi refereix:

Jo el vaig conèixer [a Gener], no pas a l'Ateneu, que ell no freqüentava gaire, sinó al Lion d'Or, on jo anava sovint a prendre cafè, després de dinar. Aquest establiment, per la seva decoració espectacular de sala-menjador de castell, mig feudal, mig renaixentista –mig figa, mig raïm, com si diguéssim–, amb la seva llar monumental, els tions, els plats antics, les panòplies, el gran faristol, etc., venia a ser el tipus del cafè literari de principis del segle. (Bladé, 2006, p. 217)

El mateix Pujols descriu el que feia Gener al *Lion*:

Pompeu Gener —en *Peius*, com li deien familiarment— venia algun cop a la nostra taula, amb els ulls encara inflats perquè acabava de deixar el llit, i dinava qualsevol cosa. Ell era molt més gran que nosaltres i ja devia sobrepassar la cinquantena, però a causa de la barba i del bigoti que es feia tallar estil Henri IV —un rei que ell admirava i anomenava «el nostre Enric»— semblava una figura del Renaixement i un home sense edat. (Bladé, 2006, p. 218)

També s'hi refereix Lluís Capdevila a qui Gener va dedicar *Dones de cor*. La dedicatòria que recorda és: «Al meu amic Lluís Capdevila, poeta de cor, enamorat de totes les dones i mosqueter de la França immortal» Vilalta cap al 1917 va traspasar el local i va obrir el *Refectòrium*.

Alguns biògrafs s'han mostrat encuriosits pel fet que Gener no s'hagués casat mai tot i que sembla que «impressionava favorablement les dones». Àdhuc alguns autors [Moragas] sospiten que «ara, que elles li fessin efecte a ell, no és pas tan clar ni de bon tros» (Bladé, 1970b, p. 111). Curiosament, Gener (1889d) escrivia un article en què, basant-se en les investigacions antropològiques, afirmava la superioritat de l'home respecte a la dona la qual tenia com a funció principal la reproducció. A més, afirmava que a les societats més evolucionades la distinció entre homes i dones era més marcada (agraïm la referència a Vall i Solaz). El metge i divulgador de la història de la medicina

Rodríguez Tejerina²⁸⁴ (1994, p. 135) va més enllà i advera que el motiu pel qual no va tenir relacions amoroses conegudes era causat perquè «era, al parecer, hombre frígido, quizás impotente, nada proclive a disfrutar de los placeres del sexo». A continuació, referint-se també al *Lion d'Or*, detalla una llarga llista de senyores que se sentien atretes per ell. Fins i tot afirma que «se le vio a Peius acompañado de las hetairas habituales del establecimiento; mamá Pilar, Carlota, la Sara, la Antonia del pasaje de la Merced, la Emilia de la calle de las Arrepentidas, la Baldufeta. Prostitutas con las que Peius no se acostaba nunca». Després d'adduir algunes causes mèdiques, Rodríguez Tejerina advera que es podria tractar també de «unas ocultas, y reprimidas, tendencias homosexuales» (Rodríguez Tejerina, 1994, p. 135). Lluís Capdevila (1975, p. 213) li retraurà que no se'n sabés cap aventura amb dones. Malgrat aquestes possibles tendències sexuals, va haver-hi un reguitzell de dones que es van enamorar d'ell. Rodríguez segueix a Cabañas i en facilita una llista:

Mary Soujol, que estuvo muy enamorada de Peius, y era una gran dama, que vivía en una casona señorial, de estilo isabelino, de la Travesera de Dalt. María Bushental, una conocida artista del Real de Madrid, con la que se exhibió nuestro escritor en un palco del mismo Teatro, una noche, vestido con un frac rojo. Marta, hembra apasionada, locamente atraída por Pompeyo, «que hubo de resignarse a la indiferencia carnal de Gener», según cuenta Luis Cabañas Guevara en su libro. [...] Una muy sincera, y constante, admiradora de Pompeyo Gener fue, sin duda, doña Carmen de Castellví y Gordon, condesa de Carlet y de Castellví. (1994, p. 135)

És destacable també la relació amb Maria Guardiola de la qual ja s'ha parlat i a qui va dedicar el llibre *Filosofemas* i també un poema en la revista mensual *Nosotros* (Gener, 1918b, p. 331). Destacada aliadòfila, com també ho van ser Mestres i Gener, que va apadrinar els voluntaris catalans que van anar a la guerra. Gener, la descriu en una carta de 1917 a Mestres (AMC- 1838) com una lectora de Voltaire interessada per la filosofia. Com ja s'ha esmentat, hi ha altres cartes entre els dos²⁸⁵.

Aguilar i Moragas afirmen que «la última mujer que se enamoró de él, ya setentón, fue la estrambótica y violenta Tórtola Valencia, que escuchaba, embelesada, las inverosímiles historias que gustaba contar Pompeyo Gener». Deixant de banda que és probable que en Moragas no pogués entendre una relació d'amistat entre un home i una dona, Gener va escriure un article el 1912 sobre Tórtola de Valencia que es va publicar a *Mundial Magazine* —Villena, que ha estudiat Tórtola Valencia afirma que Rubén Darío, director de la revista, li va dedicar el poema «La bailarina de los pies desnudos» (2006). En aquest

²⁸⁴ <https://www.encyclopedia.cat/ec-historiog-1585.xml>

²⁸⁵ Agraïm la informació a Xavier Vall i Solaz.

article, elogia i reivindica la seva forma de dansar. Comença explicant els seus orígens: és andalusa, d'educació anglesa i potser té ascendència «ilustre». En aquest sentit, Teresa Amiguet (2020) a l'article que li dedica afirma que «aquella niña nacida en el seno de una humilde familia, logró que se difundiera su fabuloso árbol genealógico: se llegó a decir que era sobrina de Goya e incluso que era la hija natural de un aristócrata español». Gener apunta que balla les danses hieràtiques de l'antic Orient, inspirada en els balls dels antics relleus i pintures de Pèrsia i Egipte (1912b, p. 527), els quals ella ha estudiat directament en el museu Kensington de Londres.²⁸⁶ Explica que els vestits els fa ella mateixa però que sovint són només teles transparents que mostren el seu cos despullat. Ara bé, Gener vol defensar-la de les acusacions de realitzar un ball lasciu que va rebre (Villena, 2006): «Y ¡cosa extraña! envuelta solo en gasas, ni sus formas ni sus actitudes tienen nada de provocativo ni de lascivo, al contrario, producen sólo la alta admiración artística de los inteligentes, y hasta producen un no sé qué de estupor sagrado, que se apodera involuntariamente de uno al verla ondular y mecerse de aquella manera». Gener entén que els intel·ligents podran percebre el seu art més enllà d'aquest suposat erotisme. Compara el seu cos amb el marbre amb què s'esculpien les estàtues: «Nos comparece como si fuera un mármol que los dioses animaran, transformándolo en carne humana por un milagro de la música» (1912b, p. 527). A causa d'aquesta erudició arqueològica i excel·lència, explica que els crítics la van aplaudir, però que el gran públic la va menysprear. A nivell d'estil, la compara amb Isadora Duncan i demostra com els seus balls s'arrelen en la història de la dansa. Vincula la seva forma de ballar a les danses originàries i primitives com les hebrees o les voltes vertiginoses a lo *derviche* (1912b, p. 529). Acaba l'article, que inclou unes magnífiques fotografies de la ballarina, anunciant els propers projectes de València de viatjar a París i després mostrar el seu art a Amèrica.

Les dades biogràfiques que aporta Gener semblen, en general, veritables. Va ser criada a Londres, on va rebre una sòlida formació. El 1911 va patir un gran fracàs a Madrid, al qual es refereix Gener, però el 1913 ho va tornar a intentar i va tenir un gran èxit també a l'Amèrica del Sud. Es va relacionar amb intel·lectuals com Darío, Valle-Inclán i Zuloaga, que li va dedicar un retrat. Va ser imatge de la casa de sabons i perfums Myrurgia i fins i

²⁸⁶ Es refereix al *Science Museum*, que es va inaugurar el 1857. En un principi incloïa les seccions de ciències i arts, però, a partir del 1909, es va dividir en dos museus. La part d'arts que és la que va visitar València («Science Museum | History, Collection, London, & Facts | Britannica», s.d.)

tot va participar en dues pel·lícules: *La pasionaria* (1915)²⁸⁷ i *Pacto de lágrimas* (1917). També va ser aficionada a la pintura. («Carmen Tórtola Valencia | Real Academia de la Historia», s.d.). El 1934 va adoptar a la seva amiga Àngels Magret-Vilà, amb qui va viure fins a la seva mort l'any 1955. Teresa Amiguet afirma que va tenir molts amants, alguns d'ells poderosos. Especialment interessant és el cas de Antonio de Hoyos de Vinent «con el que se llegó incluso a hablar de boda. Se sabía de este último que era homosexual y que la relación con Tórtola Valencia era más bien de una “sana” amistad en la que compartían su ideología izquierdista». Explica que ella també era homosexual i que es va enamorar de la ja citada Àngels Magret-Vilà (Amiguet intercanvia els cognoms), a la qual va adoptar per tal de no aixecar sospites. Luís de Villena (2006) corrobora aquestes dades confirmant la relació amb Antonio de Hoyos i altres personatges homosexuals de l'època: «Hacia trío público con dos reconocidos homosexuales, el novelista Antonio de Hoyos y Vinent (marqués y ácrata, con quien llegó a decirse que se iba a casar) y Pepito Zamora, uno de los más famosos dibujantes y diseñadores de ese tiempo». Apunta que fins i tot Maeterlinck en va parlar i la relació amb diferents literats i artistes que li van dedicar retrats i poemes. Confirma l'enamorament amb Àngels Magret-Vilà i també que era morfinòmana. Gener el 1917 explicarà que entre els projectes de futur n'hi ha un de volar a Nova York amb la seva amiga Tórtola Valencia (de Pedro, 1917, 1920). Aguilar i Moragas (1944, p. 187) expliquen que «Tórtola Valencia, estrambática y violenta, se complace con aquel anciano apacible y raro».

Ella en una carta publicada l'any 1931 escriurà: «Fue el hombre a quien más he querido». I també: «Gener morará eternamente en un mausoleo que yo construiré, y que quiero sea digno de lo que fue su vida, constante homenaje a la belleza» («Información de Barcelona», 1931; «Una deuda sentimental: Tórtola Valencia ofrenda un monumento a Pompeyo Gener.», 1931). Es fa difícil saber si no es va voler casar per la seva relació fallida amb Céline Chaverondier, per alguna altra hipòtesi com les apuntades pels seus biògrafs o per altres motius. En tot cas, només podem asseverar amb Bladé (1970b, p. 111) que «és aquest un aspecte de la seva vida, o del seu temperament, que ningú no ha esbrinat a fons». No s'afegirà res més sobre la seva vida sentimental (a la qual es refereix altra correspondència del fons de Gener de l'AHCB).

²⁸⁷ El que s'ha pogut recuperar de la pel·lícula que inclou una dansa de Valencia es pot veure a <https://www.youtube.com/watch?v=W0unmgq56kA>

3. Una filosofia de la il·lusió. *Entre burlas y veras*

Jo somnio, somnio sovint; tant, que fins n'hi ha que diuen que somnio despert.

«La Coronada Vila tentacular» (Gener, 1900k)

Una altra de les característiques proverbials del Gener vell, bohemí i decrepit és la propensió a mentir i imaginar, a confondre realitat amb imaginació. En un article del 25 de novembre de 1908 publicat a *Papitu* es fan referències humorístiques a la tendència a exagerar i a inventar històries.

Lo que podem assegurar es que al passar per Turquia el Doctor Gener, el qual portava els seus dos lleons domesticats, un empleat de la casa del soldà que sabia de memòria *La Mort i el Diable* i coneixia el Dr. Gener per fotografia, el va veure quan assentat en una de les taules de fora d'un cafè de Constantinopla donava sucre als lleons. («El Dr. Pompeyus Gener en el congrés de Profetes», 1908)

Qui escriu l'article, en comptes de criticar les seves invencions les elogia perquè les troba divertidíssimes: «Afortunadament per ell i per nosaltres té prou inventiva per inventar-se el que passà en el congrés de profetes». Rodríguez Tejerina (1994, p. 137) —com a metge— s'atreveix a fer una anàlisi psicoanalítica de la tendència a inventar de Gener: «Pienso que esta proclividad a mentir es una compensación imaginativa. Un intento de superar un complejo de inferioridad, un fracaso afectivo, reprimido en el subconsciente». Aquest complex d'inferioritat es manifesta en la voluntat de voler agradar els altres: «Si nos fijamos detenidamente en la biografía de Peius constatamos que sus disparatados relatos sintonizan siempre con el sentir del auditorio». És per això que, com destaquen la pràctica totalitat dels biògrafs, les seves mentides són innocents, inofensives i només busquen divertir els oients: «Pompeyo Gener cuenta sus disparatadas historias como si hiciera un obligado, generoso saludo juglaresco a sus oyentes. (...). Es ingenua, desenfadada. Jocosa...». Ja s'ha recalcat l'evolució de la seva obra cap a la ficció, vers la recerca de nous llenguatges ficticis per poder expressar les seves idees. Sembla que va acabar confonent veritat i falsedat per poder assumir la crueltat i imperfecció del món: «Gener, desde muy joven, se refugia en la mentira, para poder burlarse de una sociedad burguesa hostil, que le desprecia. Y cuyos hábitos y costumbres detesta, ya que, como escribe en *Els senyors de paper!*, esta clase honra la estafa, legitima los mayores desafueros a base de dinero, obtiene títulos nobiliarios cuando debería estar en presidio». Es fa difícil escatir si el que diu Rodríguez Tejerina és o no cert, però en tot cas, com ja

s'ha esmentat, sembla que la voluntat de viure darrere de màscares i ocultar-se darrere el seu personatge és manifesta.

La tendència a poetitzar el seu passat es palesa clarament a l'entrevista que li fa Barangó (1914) per a la revista *La Unión Ilustrada* de Màlaga, ja que es realitza sense estar planificada, en la nit barcelonina. Es pot observar la tendència a exagerar i tergiversar la realitat. Gaziel (1920), en la necrològica que li dedica, explica una anècdota de 1909 en què uns quants catalans amics seus s'assabenten que Gener era a París, el conviden a sopar i intenten indagar per què havia anat a la ciutat; ell, que no volia dir la veritat, els respon: «Con aquel ligero tartamudeo que en él era síntoma precursor de sus maravillosas improvisaciones». Aguilar i Moragas (1944, p. 146) explicaran, reproduint una conversa amb Llanas, que Gener és un mentider: «La característica de Pompeyo Gener era esta: el ser embustero. Superamos el calificativo de imaginativo para adoptar este de embustero como él amplificaba todo cuanto narraba, ya que la exactitud le era negada a pesar de pretender pasar como científico». Encara Moragas (1945) explica a la revista publicada a l'exili *Per Catalunya* una (improbable) conversa que es va donar el 1919 entre Pahissa, Gener, Lluís Ulloa —un dels primers defensors de la catalanitat de Colón— i ell mateix a la Biblioteca de l'Ateneu en què s'insisteix en la tendència a la imaginació de Gener que s'oposa a les hipòtesis documentades d'Ulloa.²⁸⁸ De fet, molts anys abans Gener (1892j) havia escrit un article sobre Colom reivindicant el Colom històric i no esmentava en cap cas la hipòtesi de la catalanitat. També Lluís Capdevila (1975, p. 214) argumenta en el mateix sentit i es queda sorprès del fet que Gener no atenués les mentides, no intentés que passessin per vertaderes, voluntàriament les exagerava i «les vestia deliberadament d'absurditat», per tant l'objectiu no era fer-les passar per vertaderes, fer veure que eren veritat.

Potser qui ofereix una explicació més plausible de la seva tendència a mentir i a elucubrar és Apel·les Mestres:

Digueu, doncs, —exclamarà el lector— que en Peius era un solemníssim embustero! Sí i no; lo que era, un imaginatiu d'una fecunditat meravellosa. La seva poderosa fantasia, amiga de lo pintoresc, de lo que se sortia de lo corrent i vulgar, li feia veure les coses no tal com eren, sinó com ell volia o li convenia o li agradava que fossin. Per això —i sense que ell mateix se n'adonés— arreglava els fets, els embellia, els desfigurava, fins deixar-los tan diferents de lo que en realitat eren, que la major part de les vegades quedaven, no corregits i augmentats, sinó refets

²⁸⁸ Agraïm a Xavier Vall i Solaz que ens hagi facilitat la referència.

de cap i de nou. [...] En una paraula, la seva fantasia deixava molt enrere la de l'immortal cavaller de la Trista figura. (Mestres, 1929, p. 101)

La imaginació es podria vincular amb l'esmentada (Bloc 6, cap. 1.2) voluntat de ser un altre i seria un antídoto davant la misèria existencial i la impossibilitat d'un progrés real.

Pel que fa a la ficció, Gener va escriure un capítol amb el títol de ressonàncies nietzscheanes i d'un altre estudiós de Nietzsche, Vaihinger: «Filosofía de la ilusión». El text el publica en la recopilació *Filosofemas* (1918a, p. 80-84). Com s'ha mostrat a l'apartat sobre Nietzsche, Gener desenvolupa la teoria que defensa la impossibilitat de conèixer l'en-si de les coses pròpia del kantisme i la interpretació que en fan els positivistes cap a una defensa de la imaginació i la ficció com a forma de coneixement, sobretot arran del contacte amb la filosofia nietzscheana. Així passa del mètode inductiu de *La Mort et le Diable* al text literari de textos com *L'Evangelí de la vida* o d'altres. Com filòsof d'aquells en què pensament i vida es barregen i es confonen, el procés filosòfic el transporta a la seva mateixa existència.

Aquestes idees s'expliquen en l'apartat sobre la il·lusió. Gener inicia el text afirmant que la tendència actual del pensament humà és «el supremo goce de la ilusión» i defensa que l'ésser humà ha de mirar l'Univers com a artista i que l'ha de veure com si fos un espectacle: «El Universo, para él, es material de estética, es decir un espectáculo» (1918a, p. 80). Gener diu que els éssers humans tenen la capacitat per creure que són algú diferent a qui són veritablement: «Este hecho psicológico común que cada uno puede haber observado en su propia persona, estriba en la facultad que uno posee (tanto más cuanto más imaginación tenga) de concebir, como si fuera otro diferente del que es» (1918a, p. 80). Aquest fenomen de generar il·lusions no només el tenen els individus, sinó que és una característica de qualsevol grup social, ja que tot moviment social implica algun tipus d'il·lusió. Tot citant Plató, planteja la diferència entre sofística i il·lusionisme. Critica la primera perquè és voluntària, és un engany conscient, en canvi «el atacado de ilusionismo es de buena fe, que engaña y se engaña a sí mismo» (1918a, p. 81). Ara bé, això el porta a plantejar-se una qüestió fonamental: hi ha alguna distinció entre realitat i ficció o bé allò que anomenem realitat no és més que una ficció més? No pretén ser original en el plantejament i apunta que «esta cuestión ha sido formulada, hace muchos siglos, por el Hinduismo, por la dialéctica platoniana, y, modernamente, por Fichte, Hume, Carlyle y la novísima escuela hiperpositivista» (1918a, p. 82).

En aquest context reivindica la figura de Don Quijote —com ja s’ha comentat— quan matisa les idees exposades el 1901 i accepta en cert sentit la ignorància de l’heroi cervantí com a única forma de sobreviure malgrat els problemes: «Un ilusionista supremo, es un Don Quijote que entra en escena poseído de un papel, el de *desfacedor de entuertos* a causa de un estado de ilusión completa sobre todo lo que le rodea, y sobre si mismo. De aquí todas las desgracias que le suceden, pues considera a cada cual y a cada objeto por lo que no es» (1918a, p. 83). Però Gener no proposa aquesta idea extrema, sinó l’il·lusionisme estètic. És el que permet, de fet, seguir lluitant i fent que s’afirmi la vida i que s’imposin els ideals de l’aristarquia. D’alguna manera, sembla que Gener aposta clarament per la il·lusió, en un sentit fort, per tal d’assolir els ideals que ha defensat al llarg de la seva vida. Ja que la realitat és terrible, l’única manera de lluitar per millorar-la és fixant una il·lusió. En aquest sentit, les semblances amb Don Quijote eren també d’aparença, ja que com ell, anava vestit com si portés l’armadura del seu besavi provocant l’escarni i el riure dels conciutadans mentre recordava uns valors i una mirada d’altres temps. Gener vestia amb robes d’un altre temps que, tal com afirma Barangó (1914, p. 5), ajudaven a provocar la il·lusió:

En el «restaurant» encontramos a Pompeyo Ganer. El chambergo ladeado, el abrigo puesto sobre los hombros a guisa de capa y el bastón de dorado puño bajo el brazo le daban un aire de mosquetero. La figura alta y robusta, sus ademanes fieros a ratos y su rostro de caballero del siglo XVI, completaban la ilusión. Dumas al describir a d’Artagnan, debió pensar en un tipo así.

Aprofundint encara en la vinculació entre il·lusió, ficció i literatura, destacar la història que explica Moragas respecte al tiet de Gener que era molt imaginatiu i elucubrava que Marc Pompili Babot descendent de Pere de Babot va «fer posar a les espases dels Almogàvers el lema “Fot-li”, “Fot-li” —fantasia de la qual parla com si fos un fet real, Blasco Ibáñez en el seu llibre *Viaje al país del arte*» (Bladé, 1970b, p. 109). Malgrat que el llibre no es titula exactament així sinó, *En el país del arte*, resulta que la referència és certa i, aprofundint en el joc de ficció i realitat, en el llibre de viatges publicat el 1896 fa passar la suposada història del tiet de Gener com a vertadera:

Pensaba en las pasadas grandezas de la *patria chica*, en aquel reino de Aragón, plantel de sabios y caudillos, pueblo grandioso que no cabía dentro de su hogar y se desparramó hacia Oriente, enseñorándose del Mediterráneo, de Italia y de Grecia; en aquellos almogávares fieros que, semejantes a la guardia vieja de Bonaparte, pasearon triunfantes por remotos países, plantando sobre el Etna el pendón aragonés que había sembrado el pavor en la morisma valenciana, o afilando en Atenas, sobre las caídas columnas del Partenón, aquellas cortas espadas incansables

y jamás vencidas que, como emblema de feroz acometividad, anunciando por anticipado el golpe, tenían grabado el desvergonzado mote: ¡fotli, fotli! (Blasco Ibáñez, 1916, p. 7)

BLOC 10. EL JO D'ARA I EL JO D'ABANS, DEPENDÈNCIA I MORT

Pero el disfrutar extenua, la voluptuosidad agota: la borrachera debilita; el sensualismo enerva; la crápula embrutece; de las orgías salen anemias, neurosis, histerismos y nostalgias. A la sobreexcitación sucede la languidez; después del eretismo viene la parálisis: en pos del goce el hastío, tras la gula el ayuno; el apetito exagerado provoca la inapetencia. El placer es sólo la primera parte del dolor. (Gener, 1885a, p. 121)

1. Dependència

Gener, a partir d'un cert moment, va necessitar un acompanyant per poder sortir de casa a causa de la seva salut. Aquesta dada es demostra gràcies a una carta una carta a Ribé del 2 de gener de 1920 i també pel colpidor testimoni de Plàcid Vidal (1934, p. 428):

Aquell vespre, quan va presentar-se a la taverna Pompeu Gener agafat del braç del seu acompanyant, jo ja era allí a l'establiment, i en oferir-se allò al meu esguard i a la meva reflexió el cor se'm va posar a bategar de manera que no podia dominar-lo. ¡Sí, aquell home sostingut i aparentment confusible amb el seu acompanyant havia confraternitzat amb aquella gent de la qual es té l'honor de parlar en el llibre *Amigos y maestros!*

La reacció de Vidal és contra els seus conciutadans, que considera responsables de no cuidar i respectar els intel·lectuals: «Llavors per poc no soc jo qui esclata a cridar contra tots els ciutadans barcelonins. Però la inconsciència dels nostres ciutadans era la de tots nosaltres en conjunt». En aquesta situació, Vidal (1934, p. 428) conversa amb Gener i entén que ja només li queda pensar en la posteritat, que s'intueix també fosca com la vida: «De Pompeu Gener ja sols hi havia la carcassa, ambulat, volent retenir el seu esperit, que fugia enllà de la història i de la llegenda. Va dir-me que escrivia les memòries de la seva vida...».

D'aquells últims anys es conserven algunes entrevistes. Ens centrarem en la del periodista argentí Valentín de Pedro (1917, 1920), que es publicarà dos cops (ja ens hem referit a la de Barangó de 1914). A l'entrevista, Gener és descrit de la manera següent: «Un Caballero de amplio chambergo marrón, abundosa melena gris y larga luchana²⁸⁹ un poco aliñada con tintes, por lo cual resultaba castaña mate, debiendo ser blanca brillante, nos esperaba». De Pedro s'atreveix a valorar el personatge tot dient: «El insigne maestro Gener es la noble ruina de un hombre arrogante». Posteriorment, comença l'entrevista i

²⁸⁹ Luchana: Barba compuesta de bigote y perilla poblada. (Diccionari RAE)

el Dr. Gener es definirà a si mateix, comparant amargament quan era jove i la seva actualitat: «Estoy triste, estoy enfermo. Me paso la vida llorando por dentro y viviendo de los recuerdos de mi juventud; y tan lejana está, que ya me parece un sueño; me parece que el yo de ahora no es el yo de antes». Cal destacar la dissociació entre el jove que sempre havia volgut ser i l'home vell i decrepit que no vol ser —en el text de la Filosofia de la il·lusió ja es parlava de desdoblament, com en el seu gust per la màscara. En la mateixa línia, contrasta el jo jove amb el vell respecte al coneixement i al saber i tot això relacionat amb la situació econòmica. «Yo era rico entonces... Vivía de mis rentas y estudiaba con placer... Seguía todos los cursos que podía... No encontraba a nadie que supiera más que yo [el jo d'abans]. Esto no es inmodestia, porque hoy día soy un párvulo, no sé nada de nada.» De Pedro caracteritza Gener de manera semblant a altres testimonis de l'època: «Se esfuerza en mantener su gallardía de mosquetero, pero su cuerpo se va inclinando tembloroso y su paso es tardo y difícil». Explica algunes de les seves fantasies, com ara la seva participació en la primera guerra mundial o el projecte que ja s'ha esmentat de volar a Nova York amb la seva amiga Tórtola Valencia. Acaba l'article afirmant: «Y con su mano encogida por el reuma, animada por una vibración de su espíritu, señalaba el infinito» (de Pedro, 1917, 1920).

Recordarà Gener des de l'exili Joan Fidel (1945) i, encara que rememora, falsament, haver-lo conegut el 1922, el recordarà cec i acompanyat per poder sortir: «Quan vaig anar a veure'l era gairebé cec i caminava penosament; es feia acompanyar per una persona en els pocs passeigs que feia. Tenia un malhumor terrible, exacerbació del que li era habitual» (agraïm a Xavier Vall i Solaz la referència). Una altra descripció d'aquesta època —tot i que molt diferida— l'ofereix Pablo Vila San-Juan (1972), tot recordant la seva trobada cap a 1919 amb el seu veí Pompeu Gener a la plaça Medinaceli. El caracteritzarà d'una manera semblant als testimonis anteriors, amb les referències als mosqueters, al diable, etc. Crida l'atenció que esmenta que Gener portava una bosseta de paper «donde colocaba sus provisiones domésticas» (Vila San Juan, 1972). Es refereix també al *Refectòrium* el local que va obrir el seu amic Vilalta quan va traspasar el Lion d'Or. «Últimamente en el desaparecido “Refectorium”, de las Ramblas, pontificaba por las noches. Una de ellas, me dijo muy serio: “Desengáñate muchacho, la vida es ¡una porquería. Pero hay porquerías deliciosas!”». Vila San Juan (1972) evoca: «Guardo de él, un recuerdo nimbado de fantasmagoría; porque cuando en las madrugadas nos encontrábamos alguna vez volviendo al hogar, y los vapores del alcohol le hacían

balancearse por la calle Nueva de San Francisco, como marinero en temporal, me parecía, escuchándole, uno de esos hombres que se encuentra una rara vez en la vida». Com és habitual, conèixer a Gener no deixava indiferent i, a vegades, despertava, malgrat tot, admiració.

Com a exemple de la que encara era capaç de despertar en alguns joves, es pot destacar la relació amb Salvat-Papasseit, que havia nascut el 1894 i a la qual ens hem referit a la introducció. Ainaud (1963, p. 37-38) refereix com Salvat-Papasseit transcriurà una citació d'Epictet en una carta enviada a Gener en què plasma els beneficis de deixar-se influir per un savi: «Per comptes de fer la cort a un vell ric, fes-la a un savi: això no et farà enrogir mai, i no et retirars del seu costat amb les mans buides. Epictet». En una altra carta datada el 21 de 1918 escriurà Salvat a Gener: «He rebut en el seu degut temps els vostres tres llibres, i fareu bé de permetre'm que des d'ara endavant vos anomeni *mestre*». En particular, influeixen en el jove poeta les idees polítiques de Gener: «Ara no soc demòcrata (la Democràcia no es renta la cara); ara soc, per raó de la vostra preuada intel·ligència, més aviat partidari d'aquesta *Aristarquia* com orientació única» (Ainaud, 1963, p. 38). Potser com a conseqüència d'aquesta lectura, l'any 1921, Salvat-Papasseit signava els seus articles sota la rúbrica «la ploma d'Aristarc» i, posteriorment, empraria directament el pseudònim d'*Aristarc* (1963, p. 38). De totes maneres, entre altres grecs anomenats així, com ara Aristarc de Samos, destaca Aristarc de Samotràcia, perquè ha donat lloc al significat comú de «crític sever» (GDLC). En tot cas, Ramon Pinyol i Torrents apunta, a més, que és molt probable que l'interès de Salvat-Papasseit pel moviment regeneracionista estigués provocat per la influència de Gener:

Pensem, també, en la connexió dels primers escrits de Salvat-Papasseit amb el Regeneracionisme, com ha demostrat recentment Joaquim Molas (Vegeu «Salvat-Papasseit i el regeneracionisme», dins *Lectures crítiques*, Barcelona, Ed. 62, 1975, pàgs. 100-104.), moviment del qual Pompeu Gener és, juntament amb Valentí Almirall i Jaume Brossa, un dels capdavanters al nostre país. (1976, p. 466)

Gener àdhuc proposa que el jove Salvat-Papasseit sigui el seu marmessor testamentari, tal com es pot llegir a la carta del 30 de maig de 1918 (c.9) (Pinyol i Torrents, 1976, p. 465). El jove Salvat va declinar l'oferta perquè encara no havia complert els 25 anys.

A més d'aquestes referències, podem conèixer amb força detall els últims quatre anys de la vida de Gener gràcies sobretot a la documentació que es conserva de la relació entre Pompeu Gener i Manuel Ribé i que el cap de protocol de l'Ajuntament deuria cedir a l'Arxiu. Es conserven unes 90 cartes que Gener va escriure a Ribé entre el 1918 i el 1920,

l'última datada el 20 de maig (c.9), i 8 cartes signades per Ribé datades entre el 1918 i el 1920, l'última del 2 de gener de 1920. A més, hi ha les informacions que el mateix Ribé explica en les seves memòries. En aquestes cartes a Ribé, s'observa com de mica en mica escriu amb pitjor lletra —que en el seu cas la fa pràcticament il·legible— i com es va tornant més dependent, ja que necessita algú que l'acompanyi al carrer fins al punt que en alguns casos demana a Ribé que li enviï un guàrdia municipal. Com ja s'ha comentat, Gener va viure —molt probablement— des del 1910 a la plaça de Medinaceli número 2, al 3r 1a, i la portera el cuidava a canvi d'un tant. Ribé és qui se n'encarregava, tant gestionant-li el sou com pagant-li el lloguer i algunes altres despeses: «Desde hacía también muchos años, yo le hacía las veces de administrador de su paga, que percibía de la Caja Municipal, le pagaba el alquiler de su piso de la plaza Medinaceli y le iba entregando el resto a pequeñas dosis a requerimiento suyo» (Ribé, 1963, p. 86). Sense recursos, vell i malalt, la seva pensió era el sou de l'Ajuntament que, com ja hem comentat, li van augmentar el 1918 a 4.000 pessetes anuals. A més de Ribé, altres amics l'ajudaven pecuniàriament i ell vivia com podia de la caritat. Encara, segons sembla, el seu amic d'infantesa Ramon Casas va tenir el detall de convidar-lo a anar a París amb la seva dona Júlia Peraire per últim cop després de la guerra perquè es pogués acomiadar de la ciutat que tant havia estimat (Aguilar & Moragas, 1944, p. 189).

Lluís Capdevila (1975, p. 212) diu que anava acompanyat per d'un minyó «escardalenc de faç xuclada i de color de guix, una mena de Lázaro de Tormes que la sífilis havia deixat sense dents» i explica com uns anys després, proclamada la segona república, s'havia tornat a trobar l'acompanyant que era un captaire i li va donar unes monedes.

Un jove Josep Maria de Sagarra (havia nascut el 1894) narra a les seves memòries una escena —es pot situar cap al 1919 o començaments del 20— que el va impactar intensament en què hi estan implicats Pompeu Fabra i un Gener en plena decrepitud física i intel·lectual:

En el moment que l'excel·lència de les begudes pintava la realitat d'un vermell més intens, aparegué don Pompeu Gener, amb la copa que li tremolava a la mà, i va acostar-se a la presidència. Va ser l'últim moment que aquell gran cadàver donà senyals de vida. Duia les galtes pintades, la barbata insolent, el mostatxo excitat i els ulls rodons, vidriosos i immòbils com els d'una granota esclafada. Avançava fent tentines i mirava d'inflar-se el pit, encarcerat com anava dins el seu *smoking* de l'Exposició del 88. Nosaltres vàrem fer una ovació delirant que no era de burla, sinó tot el contrari, en honor del filosòfic histrió en plena impotència; a la ruïna de tantes rialles i de tantes invencions, que perquè alguna nit es pogués empassar un ou per beure havien fet cronista de la ciutat de Barcelona. En el viu de l'ovació s'aixecà don Pompeu Fabra, i aquell home, en

tantes coses perfecte, emparà l'altre Pompeu, que anava a caure, i li va fer un petó, com el que es fa a una relíquia, damunt el seu pòmul llefiscós de pintura. (Sagarra, 1999, p. 1042)

Com era esperable pel relat de Segarra, Gener va patir un accident, segons sembla es va trencar el braç:

A principios de 1920, una noche, es decir, una madrugada, al regresar a su piso de vuelta del Lion d'Or, café restaurante situado en la Plaza del Teatro, donde pasaba toda la noche hasta el amanecer, se cayó, y estuvo tendido en el suelo hasta mediodía, hora en que la portera, como cada día, entró para arreglarle su piso. Es fácil comprender lo que padecería no pudiendo levantarse, y hallarse completamente solo. La portera que conocía mi misión, me mandó recado, y después de atenderle provisionalmente, logré su ingreso en la Alianza. (Ribé, 1963, p. 87)

A la clínica s'hi va quedar fins a la seva mort. Amb despeses pagades per l'Ajuntament (se'n guarden rebuts al fons de Gener de l'AHCB (c. 18)). També corroboren la versió de Ribé altres testimonis, com Aguilar i Moragas (1944, p. 188) i Mestres (1929, p. 110): «Gràcies als bons sentiments d'en Manuel Ribé —el *jefe del ceremonial* de l'Ajuntament— i a l'interès que per ell sentia, tement que el millor dia el trobarien mort per inanició —i de brutícia— en el *quartutxo* on vivia, se'l transportà a la Clínica de l'Aliança, on morí ben assistit, com se mereixia». Pujols considera similarment: «No es pot negar que l'Ajuntament de Barcelona es va portar bé amb aquest empleat, sens dubte un dels més originals que ha tingut, perquè quan va caure malalt de mort, l'any 1919, en Ribé, aleshores cap del Cerimonial, va fer-lo portar a l'Aliança, on no va mancar de res»²⁹⁰ (Bladé, 2006, p. 222).

2. *Peius* ha mort

Una vez más el progreso es decadencia y la decadencia es progreso. El auténtico opuesto de la decadencia —en lo que respecta a las connotaciones biológicas del término— es quizá la regeneración

Cinco caras de la modernidad. «Decadencia»
(Calinescu, 1991, p. 154)

Pompeu Gener va morir el 15 de novembre de 1920 a la 13 del migdia (Registre Civil de Barcelona, llibre 124(9) de la secció Tercera, n.1420) a l'edat de 74 anys. En el certificat

²⁹⁰ A diverses fonts es refereix l'anècdota que el rei Alfons XIII va visitar l'Aliança i li va demanar si necessitava alguna cosa, Gener li va demanar que fes comte a Ribé. P. ex.: (Bladé, 2006, p. 222). En canvi, Viadiu (1961) refereix la història d'una manera diversa i potser més versemblant: “Informat el rei de la personalitat de Peius Gener, volgué per pur formalisme, fer-li una visita. Davant el seu llit es presentà tota la comitiva reial. En dirigir-li Alfons XIII la paraula, Peius Gener se'l quedà mirant fixament i feu: ‘Dispenseu, germà, no us conec’. I es va girar, bo i acabant així la comèdia”.

de defunció s'hi diu que va morir al carrer Coello, que correspon a l'actual Sant Antoni Maria Claret, on hi havia l'Aliança. Va morir d'una miocarditis i en el certificat es diu que s'ignora si va testar. A l'edició de la nit de *La Publicidad* del 15 de novembre ja s'anuncia la seva mort. Segons sembla, el mateix dia que va morir (és probable que fos el 16) «En el gran facistol del “Lion d'Or”, sobre el libro de coro con notas gregorianas, destácase el retrato que de Pompeyo Gener hizo Ramón Casas, publicado a toda primera plana por *El Día Gráfico*. Sobre el retrato, una inscripción: “*Peius* ha muerto”. La colocó Manuel Fontdevila» (Aguilar & Moragas, 1944, p. 191).

3. Enterrament

Es conserva el seu testament a la c. 17 de l'arxiu. Entre d'altres coses, descriu com vol que sigui la cerimònia: «Mi entierro ha de ser en un coche sencillo de dos caballos, con una gran bandera Catalana encima de mi caja». També indica com vol que se'n faci publicitat: «No avisar particularmente, solo en los periódicos una esquila cuadrangular sin ningún atributo religioso con esta simple inscripción:

Pompeyo Gener

Ha vivido [enquadrat.]

Luego que me entierren en un hoyo y que encima pongan una losa con esta inscripción:

He sentido,

He pensado

He sufrido

He gozado

Y he producido.

Pompeyo Gener.

L'enterrament es va celebrar a les 15.15 h del 16 de novembre. El seguici fúnebre va començar al passeig de Gràcia amb Diagonal. Amb carruatge i un relatiu luxe. (AMCB. *Expediente que se refiere al Entierro del insigne publicista Pompeyo Gener Babot que se efectuó el dia 16 de Noviembre de 1920*. Número 223/1920.) Van assistir-hi força autoritats i intel·lectuals. Segons una necrològica sense referenciar de l'arxiu de l'Ardiaca, hi eren presents «los señores Aldavert, Soler i Pla, Apeles Mestres, Roca y Roca, Pin y Soler, Puig Esteve, Martínez Gras, Eugenio d'Ors, Avila (D.Tiberio), Ramon

Casas, Goula (D.Hermenegildo), Clarasó, Utrillos (M. y A) y Pinilla». (c.18). El van enterrar al «Nínxol 250 clase 6a. Via de San Carlos, Agrupación 2a del cementerio del Sud-Oeste» és a dir, al de Montjuïc, on encara es pot visitar la seva tomba al costat d'altres cèlebres barcelonins. La necrològica de Joaquim Montaner (1920) inclou un parell de fotos de l'enterrament (agraïm a Meritxell Cano que ens n'hagi donat la referència).

ENTIERRO DEL ILUSTRE LITERATO POMPEU GENER, Á SU PASO POR EL PASEO DE GRACIA

se de que escribió páginas notables, libros jóvenes y briosos, regocijantes sátiras, cosas ingeniosidades; vivía para que sus piernas torpes no le pudiesen sostener para que la ciudad toda le anticipase

Fig. 17. Fotografia de la capella ardent de Gener i del seu enterrament per Passeig de Gràcia.²⁹¹

²⁹¹ Imatges extretes de Hemeroteca digital: <https://tuit.cat/l2gFG>

Fig. 18. Assistents a l'enterrament de Pompeu Gener.²⁹²

A la sessió de l'Ajuntament del dia 17 es va tractar el tema de la seva mort i es van expressar diverses mostres de condol tant per Gener com pel seu vell amic Alexandre de Riquer, que havia mort el dia 13 dos dies abans que Gener (*La Vanguardia*, «Informaciones de Barcelona», jueves 18 de noviembre de 1920).

4. Necrològiques: D'Ors vs. Rusiñol

Per una anàlisi detallada de les necrològiques sobre Gener, vegeu «Entre el bohemí i el precursor. La imatge de Pompeu Gener en la història intel·lectual» (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 218-234). Moltes es guarden en fons Pompeu Gener de l'AHCB c.18 En aquest capítol només en destacarem la d'Eugeni d'Ors i la de Santiago Rusiñol.

Eugeni d'Ors va dedicar una «glosa» a Gener el dia 17 de novembre a *El día Gráfico*. Xenius aprofita l'avinentesa per distanciar-se'n ideològicament i per exposar el seu programa polític. Tot i que li reconeix una «recent erudició», opina que només la utilitzava per lluir i que, en tot cas, la seva mirada era més brillant que no pas l'erudició.

²⁹² Imatges extretes de Hemeroteca digital: <https://tuit.cat/l2gFG>

Opina que el fet que Gener no hagués pogut desenvolupar el seu pensament i es quedés en una mena de minoria d'edat a la kantiana, va ser degut al fet que no existia una cultura estructurada: «La inserció acadèmica del seu esforç en alguna cultura tradicionalment i normalment estructurada, hauria produït a la fi aquella maturació, n'estic segur» (Ors, 1920). Així doncs, com que no hi havia aquest context, l'obra de Pompeu Gener no ha pogut madurar i, per tant, entén que «l'extrema incorregible juvenesa de l'obra de Pompeu Gener ha estat a la vegada el seu encís i el seu càstig». Al segon paràgraf, deixa de banda l'obra per referir-se a la vida de l'autor. Apunta que vivia com un nen i finalment aprofita el joc retòric per fer una referència bíblica, insinuant que el seu infantilisme l'acostava a l'Evangeli. No cal dir que aquesta última referència sembla que fa mofa de la seva condició d'anticlerical i mostra que en aquest aspecte no ha aconseguit els seus objectius. L'hàbil ploma de l'Ors aconsegueix, en unes línies, menystenir Gener i els seus lectors, ja que els titlla també d'infantils. Aprofita per parlar de la necessitat de tenir una cultura estructurada a més de menystenir l'anticlericalisme de Gener. Cal recordar que Cuscó (2014, p. 121) opina que «Gener planteja un catalanisme fruit d'un humanisme oposat al Noucentisme orsià» (ja citat al capítol sobre el Modernisme).

Rusiñol (Rusiñol, 1920) dedica el 26 de novembre un dels *Glosaris* que escrivia amb el pseudònim de Xarau a *L'Esquetlla de la Torratxa* a la mort de Gener²⁹³. En aquest panegíric, Rusiñol reivindica també la seva pròpia manera d'entendre el món i l'art, això que es podria anomenar «Modernisme» i que, en aquell moment era menyspreat pel Noucentisme imperant. Casacuberta (1997, p. 502) apunta que la glosa parteix dels mateixos paràmetres que la que va dedicar 12 anys abans a Pere Romeu però amb la diferència que en aquest moment adopta el to del perdedor encara que sigui un perdedor irreductible. En l'article, molt més llarg que el d'Eugeni d'Ors, Rusiñol (1920, p. 728), que havia compartit amb Gener les èpoques modernistes i bohèmies, cerca d'escriure el que va significar la seva figura i el seu temps:

I és que en el temps del nostre Peyo, lo que després se n'ha dit bohèmia, i que tant s'ha desacreditat, no era mal vist per la gent de lletres. Es podia ésser savi i estar alegre. Es podia ésser, com llavors deien, de l'escola positivista i no mirar a l'armari del pa, com hi miren tants avui dia, que manipulen les ciències, les arts i la literatura; es podia estudiar i divertir-se de la manera més innocent... I qui mal no fa, mal no pensa.

²⁹³ És remarcable que Rusiñol (1920, p. 728) s'alegra de, per fi, haver sabut l'edat de Gener quan va morir: «Ha mort en Peyo. El nostre Peyo. Ha mort a setanta dos anys. Per fi hem hagut de saber el secret de la seva vida. Els anys que mai havia volgut dir». Com s'ha demostrat, la fe de baptisme no diu l'edat correcta.

És remarcable que Rusiñol està fent una defensa de la ciència alegre, del gaudi del saber que exercia Gener amb el mateix viure, que impregnava amb el que després s'anomenarà autenticitat.²⁹⁴ Segons ell, contrasta amb la conducta dels intel·lectuals institucionalitzats de 1920:

Si en el present, posem per exemple, un membre de l'Institut d'Estudis Catalans, anés a l'enterro d'En Carnestoltes, tancarien mitja porta en senyal de dol. Seria espantós. Si un mestre dels Bells Oficis, en un moment d'expansió, anés a ballar a la «Bohemia», el traurien del refectori; i si un crític o un escriptor anés a uns nous «Quatre Gats» a fer putxinel·lis o mirar-se'ls, com llavors hi anaven En Peyo, En Picasso, En Nonell, En Canals, En Pichot, En Casas i tants altres excomunicats, que no han fet cap mal a Catalunya, perdrien el crèdit, el nom i els esborrarien del missal de la jove pedanteria. (Rusiñol, 1920, p. 728)

Explica que tothom estimava Pompeu Gener i es queixa que només li havien donat un càrrec a «Ca la Vila» perquè no molestés. És destacable com contraposa Gener, que estimava la vida i volia ser sempre jove, als buròcrates que demanarien al diable ser més vells. En una referència fàustica afirma: «S'havien d'anar col·locant els joves de menys anys, però no de menys joventut, en aquests que en el dimoni li haurien demanat d'ésser més vells. Fausts tristos i administratius, que a la pobre Margarita l'haurien feta mestra Montessori, i a Elena, l'haurien col·locada de professora de dansa rítmica» (1920, p. 728). A continuació destaca la seva característica tendència a la imaginació desmesurada:

I en Peyo, content, perquè vivia en plena imaginació. Ell s'hostatjava a Barcelona sense tocar de peus a terra. Portava un motor de fantasia que el paper secant del positivisme no l'havia pogut fer aturar. Les mil i una nits del cafè, no havien malmès la seva ànima, però si el seu cos, que anava assecant-se fins a caure en una casa de salut on ningú no en té de salut. (Rusiñol, 1920, p. 728)

Fineix l'article afirmant que Gener: «Era un creient. I era tan creient que fins creia lo que ell inventava», i s'acomiaada esperant retrobar-lo: «Adeu, Peyo. A l'altre món hi hauràs trobat tots els teus amics, i els que encara no hi som vindrem aviat!» (1920, p. 729). Cal recalcar que Rusiñol espera trobar-lo a l'altre món, el món que el 1880

²⁹⁴ Com ja s'ha esmentat, Gener (1911d, p. IX) expressa idees similars en la introducció al v. II de *Pensant, sentint i rient* que es titula «Apologia del bon humor»: «Per això de tot savi alegre i vital es dubta del seu saber, i el que menys se li diu és ximple». Gener, en un text també citat, proposa un canvi en aquesta concepció: “Doncs no! Cal invertir els valors, com ha dit Nietzsche” (1911d, p. X) i reivindica la gaia ciència com fa en aquesta necrològica Rusiñol.

havia augurat que, gràcies als canvis en les condicions de vida, deixaria de ser necessari.

4.1. Modernisme i Noucentisme

Francesc Pujols, uns anys després, corroborarà la idea de Rusiñol que els noucentistes i els intel·lectuals en general de l'època no li perdonaven la seva tendència a barrejar humor, bromes i ciència. El filòsof de la Torre de les Hores li va explicar a Artur Bladé (2006, p. 220), en el seu exili a Montpeller a la *Residence dels Intel·lectuals Catalans*, entre 1939 i 1941: «Però això (l'humorisme, etc.) era de mal gust segons els intel·lectuals i catedràtics catalanistes reaccionaris que, en el fons, no li perdonaven les seves idees, ni els seus bons mots, ni les seves paròdies ni tan sols la seva figura, ja una mica tronada en els seus darrers temps». També Aguilar i Moragas (1944, p. 148), com s'ha citat ja a la introducció, afirmen que Gener pertany a una «època dislocada, epicúrea y romántica. Después del intervalo de los “IV Gats” aquella época murió a manos de Prat de la Riba i de Xènius». Per altra banda, cal destacar que és molt probable que el pas a l'estadi positiu o científic, anunciat per Gener al final del seu primer llibre sobre la mort a *La Mort et le Diable*, no s'havia donat ja que el seu amic Rusiñol, el situa al cel, i no a la immortalitat dels positivistes que és el reconeixement i el record dels vius.

Tot això ens porta a aventurar que una de les causes de la relativa poca atenció que es prestava els últims anys de la seva vida a Gener, tingués a veure amb les disputes entre noucentistes i modernistes, a més de factors personals i del relegament dels vuitcentistes per ambdós corrents. En uns articles publicats per Carner que volen criticar Pío Baroja, el poeta li adverteix que «el sol fet de desconèixer l'existència de “tothom que no sigui en Rusiñol, en Pompeu Gener o i l'Iglesias”» o afirmar que «en Rusiñol és la figura més representativa de la Catalunya artística actual» constituïen les proves més evidents que el seu criteri a l'hora de valorar la situació política i cultural catalana no era en absolut vàlid (Casacuberta, 1997, p. 478). En torn del 1911, «Rusiñol des de *L'Esquella* i Alomar des de *La Campana* van aconseguir d'atreure progressivament una colla de personatges que no encaixaven dins l'engranatge del Noucentisme», entre els quals s'inclou Gener (Casacuberta, 1997, p. 488). A aquest assumpte s'hi refereix també Vall i Ontiveros (2012a, p. 219): «Sigui aquesta evocació més o menys fidel a la realitat, reflecteix amb una força simbòlica remarcable una pugna de dos models intel·lectuals pràcticament oposats: el vuitcentista i modernista de Gener i el noucentista de Xènius».

Aquesta reacció de ressentiment envers el Noucentisme la reafirma Plàcid Vidal (1934, p. 97) (Vall i Ontiveros, 2012a, p. 219) quan esmenta que Pompeu Gener va dir el següent referit a Eugeni d'Ors:

En el meu país no se'm vol reconèixer, ni se'm té respecte! Catalunya ha alçat aquest ídol que s'anomena Eugeni d'Ors, un vanitós que es posa el pseudònim Xènius, i que ni sap el que diu ni el que escriu! Catalunya ja pagarà la seva culpa! Eugeni d'Ors, Xènius, passarà, morirà... perquè ha de morir, i un cop els seus aduldors li hagin cantat les absoltes ja ningú no se'n recordarà mai més sinó que sigui per a acusar els elements que l'han inflat! A mi se m'haurà de considerar sempre!

BLOC 11. IMMORTALITAT

1. Llegat (material)

Para este caso los vulgos, aunque estos estén formados por los que se sientan en los sillones de las academias o en los bancos de los ministerios, son siempre ceros, cifras que sumadas no nos dan nunca cantidad alguna. Si una parte de gloria nos toca obtener, preferimos cobrarla en onzas de oro a que nos la paguen en ochavos morunos. (Gener, 1888b, p. 13)

El testament de Gener, que ja s'ha indicat que és a c.17, deixa la majoria de béns a la ciutat: armes, banderes, quadres, etc. Com veurem, el seu llegat és considerable. Gener va deixar a la ciutat molts més objectes que, sobretot tenint en compte la situació de misèria que va viure els últims anys, podria no haver conservat. De fet, conté algunes obres valuoses tenint en compte que segurament en deuria empenyorar moltes més. El testament, a més d'explicar com hauria de ser el seu enterrament, planteja la possibilitat que li facin un monument i demana que sigui Clarà qui n'esculpeixi l'estàtua basant-se en el dibuix de Casas (recordar que com s'ha apuntat, Gener va escriure un article sobre Clarà). Nomina marmessors Manuel Ribé i Bosch i Devesa i assessors literaris Pujulà i Cristófor de Domènech. Deixa els camps de Vinyols al seu masover (tot indica, com s'ha dit, que ja l'hi pertanyien), ja que opina que la terra ha de pertànyer a qui la treballa. També llega diversos objectes a alguns amics i els drets d'alguna de les seves obres a les filles de la seva portera (Polònia i Catalina Vey),²⁹⁵ que l'havia estat cuidant tot aquest temps. També els deixa un mapa d'un tresor que quedarà en mans de Ribé.

1.1. Llegat Pompeu Gener

Moragas i Aguilar (1944, p. 188) opinen sobre el llegat de Gener:

¿Y qué deja *Peius* a la Ciudad? Todo. ¿Y qué es todo? Su archivo, diez o doce carpetas, su correspondencia con escritores, Taine, Renán, Littré, Valera..., y los catálogos de sus colecciones, las que creía poseer en Ámsterdam, en Utrecht, en París, relacionando sus armas, sus libros, sus encajes, sus bronceos, sus incunables, sus tapices. No posee nada, pero cree, fantástico hasta la agonía, que lo posee, y, gran señor, lo cede a su Ciudad. Aquel legado de Pompeyo Gener, guardado en nuestro «Museo histórico», hablará, secularmente, de sus sueños vividos.

²⁹⁵ S'ha intentat trobar la portera o els descendents i, de moment, no ha estat possible.

Com ja s'ha esmentat, les paraules que escriuen no sorprenen gens, ja que caldria pensar que, tenint en compte la situació econòmica del filòsof, era impensable que pogués deixar alguna cosa a la ciutat. Però Gener és difícilment previsible i el llegat existeix. Recentment, com ja s'ha comentat, Francesc Quílez (2018) n'ha estudiat la part que es troba al MNAC i en altres museus i ha destacat el seu paper com a col·leccionista i expert en patrimoni. També Meritxell Cano l'estudia.

Quílez (2018) analitza Gener com a col·leccionista, i el caracteritza com a mancat d'un «programari o una orientació» i, com passa a la seva obra, es podria dir que exerceix un «diletantisme variat». Precisament aquesta visió àmplia de la cultura va fer que «la seva fama d'expert seria molt reconeguda». L'única excepció a aquest eclecticisme seria la seva afició per les armes, armadures, etc. En tot cas, la col·lecció que llega a la ciutat està formada, essencialment, per 85 obres que es conserven al MNAC i que estan formades, per una banda, per exercicis acadèmics l'autoria dels quals és dubtosa i que podria ser que estiguessin realitzats per ell mateix dels quals ja se n'ha parlat. Hi ha també algunes obres singulars com un oli sobre metall realitzat pel paisatgista Modest Urgell titulat *Esbós de paisatge amb figura* (MNAC 10195-000), obra valuosa que, segons Quílez, «malgrat la seva aparent senzillesa, ha esdevingut per la seva sintètica concepció i àgil definició una de les peces més valorades d'entre les que defineixen el paisatgisme realista català».

Fig. 19: Modest Urgell, *Esbós de paisatge amb figura*, cap a 1865-1910. Museu Nacional d'Art de Catalunya, llegat de Pompeu Gener, 1920. © Museu Nacional d'Art de Catalunya

Una altra obra destacable és el bust d'Alexandre de Riquer, que mostra l'estètica simbolista. o el ja referit quadre de Casagemas. També és remarcable l'obra datada el 1919 feta per l'artista valencià Enric Cuñat anomenada *la Gelera* i que inclou la dedicatòria següent: «Al maestro Peius Gener. Su hijo en espíritu Cunyat i Garibó».

Fig. 20: Enrique Cuñat, *La gelera*, 1919. Museu Nacional d'Art de Catalunya, llegat de Pompeu Gener, 1920. Foto: Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, any en curs; © L'autor o els seus hereus.

Una obra important del llegat, s'ha perdut, era *Cavallers nòrdics de la primera meitat del segle XVII asseguts entorn una gran taula*, oli de grans dimensions. Tot i això, Quílez explica que podria ser que fos la fotografia la que va ser llegada a la ciutat. A part d'aquestes obres, s'hi poden trobar una gran varietat de dibuixos, com els ja esmentats estudis acadèmics, estudis decoratius d'Antoni Rigalt i Blanch i, sobretot, estudis d'indumentària. A més de tot això, es conserva un mirall i, com ja s'ha esmentat a l'apartat que explica la formació, àdhuc un birret que sembla de doctor i que degué ser seu i que deixaria constància d'haver obtingut un doctorat, fet que, com hem vist, es posava sovint en dubte.

Respecte a la part del llegat que es troba al Museu del disseny de Barcelona²⁹⁶ (reuneix el Museu d'Arts Decoratives i el Museu de la Ceràmica de Barcelona), està format per quaranta-set peces (quatre són tapadores de pots de farmàcia). Hi ha set peces de vidre, un brodat datat entre 1450 i 1550 i un portaplomes francès. La resta són peces de ceràmica, majoritàriament pots de farmàcia, gerros i plats dels segles XVII-XVIII i XIX i algun del XVI, com un pot de ceràmica veneciana.²⁹⁷ Algunes peces són d'un valor considerable tant per la seva antiguitat com per la seva bellesa. Actualment Gener s'ha inclòs en el *Repertori de col·leccionistes i col·leccions d'art de Catalunya* amb una entrada escrita per Francesc Quílez (s.d.)

Fig. 21 ²⁹⁸Fig. 22²⁹⁹Fig. 23³⁰⁰

Per acabar, cal destacar les obres que posseeix el MNAC i són fetes per Gener però que formen part del llegat Apel·les Mestres. Es tracta de quatre dibuixos i un oli datats entre el 1873 i el 1875 (Quílez, 2018). L'oli és *Cap de noia* (45274), una aquarel·la on s'hi retrata una figura masculina (MNAC 45421-D), un interessant estudi d'indumentària ja referenciat amb la descripció de les peces de roba i els seus colors fet amb tinta i grafit.

²⁹⁶ Voldria agrair a Josep Capsir la seva amabilitat per la informació i les seves indicacions.

²⁹⁷ Ja s'ha explicat que s'ha intentat trobar infructuosament el mobiliari i pots de farmàcia de la xarperia Gener.

²⁹⁸ Plat.: Segle XIX. Itàlia. Museu de Ceràmica de Barcelona MCB 1225. Donació Pompeu Gener, 1920.

²⁹⁹ Xaropera. Itàlia. Museu de Ceràmica de Barcelona, MCB 1252. Donació Pompeu Gener, 1920.

³⁰⁰ Pot de farmàcia, 1570 -1580, Venècia. Museu de Ceràmica de Barcelona, MCB 1222. Donació Pompeu Gener, 1920.

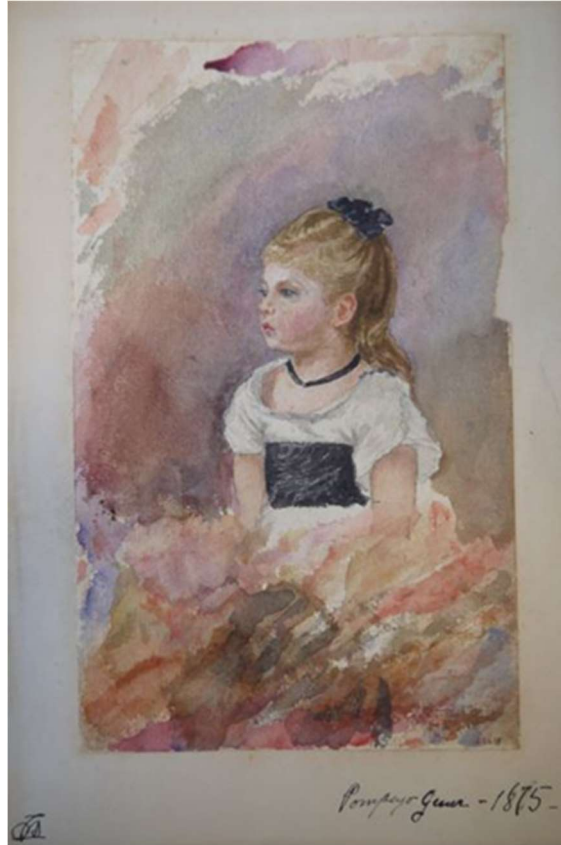

Figura 23: Pompeu Gener, *Bust de nena*. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Llegat d'Apel·les Mestres, 1951. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, any en curs

Forma part de les obres de Gener del llegat Mestres també el *Bust de nena* (Figura ?) i el *Bust femení* realitzat amb llapis. A més de tot això, cal no oblidar que el llegat està format a més per 72 fotografies que es troben a l'Arxiu fotogràfic de Barcelona (AFB) (Apèndix I) i les citades (i desordenades) 18 caixes de documentació que es troben a l'AHCB i al qual ens hem referit abundantment i que Enric Jardí (1985) va inventariar. Segons sembla, hi havia també uns mobles i alguns altres objectes que es van perdre, com explicarem en el següent apartat. També el MNAC conserva altres quadres referits a Gener com el famós retrat que li va dedicar Ramon Casas. Com ja s'ha esmentat, és probable que poseïs altres col·leccions. Per exemple Pujulà (1961, p. 13) s'hi refereix en un text inèdit: «De la col·lecció d'armes que posseïa encara, ens entregà mosquets i arcabussos i llances».

1.2. Comissió municipal per perpetuar la memòria de Pompeu Gener

Ja s'ha referenciat que el ple de l'Ajuntament es va reunir el dia després de la mort de Gener per mostrar el seu condol i el seu dolor per la mort del filòsof català. A més, es va

decidir crear una comissió per perpetuar-ne la memòria³⁰¹: «Que conste en acta el sentimiento de la Corporación por la muerte de Pompeyo Gener. Que se faculte a la Alcaldía para designar una comisión de concejales que estudien la manera de perpetuar la memoria del insigne publicista Pompeyo Gener» («Informaciones de Barcelona», 1920). Cano aporta algunes informacions sobre la comissió (2019, p. 155), com una notícia de premsa (*La Vanguardia*, 26 de gener de 1921) que n'explica la constitució i quins eren els seus membres:

Cumpliendo un acuerdo consistorial, la Alcaldía ha designado a los concejales señores Nicolau d'Olwer, Gambús, Laporta y Marjal, para que constituyan la comisión encargada de perpetuar la memoria de Pompeyo Gener, actuando de secretario de la misma el oficial señor Bosch Devesa. Las oficinas estarán instaladas en una de las salas del antiguo Palacio del Gobernador» (Actualment hi ha l'IES Verdaguer, a la Ciutadella, des del 1916, al primer pis albergava la seu de la Junta de Museus)³⁰²

Cano també explica que Mestres va ser convidat pel secretari de la comissió, «un tal Bosch» (sobre el qual no hem pogut trobar de moment informació) a participar en un homenatge pòstum que volia dedicar l'Ajuntament a Gener que s'havia de celebrar «el dia 25 de febrer de 1921 al Pavelló Regi del Parc de la Ciutadella». Cano sospita que l'homenatge no es va portar a terme pel silenci epistolar posterior.

Sobre la manera com es va recollir i configurar el llegat s'ha trobat a l'Arxiu Històric Municipal, gràcies a la diligència i amabilitat de l'arxivera Àngels Solà, una notícia a l'Arxiu de Gestió amb la referència 3/13. Segons ens ha explicat Solà, l'Arxiu de Gestió el complimentava Agustí Duran i Sanpere.³⁰³ Hi recollia dades de naturalesa diversa que podien interessar a la confecció de l'arxiu (Aguilar i Moragas apunten que Duran i Sanpere va ser nomenat marmessor del testament). En les còpies d'aquest arxiu de gestió —els originals es troben a l'Arxiu de Cervera—, Àngels Solà hi ha trobat 3 notícies en referència al llegat Pompeu Gener. La primera, datada el 25 de novembre de 1920, on es diu: «visita al pis del + [difunt] P.Gener amb srs. Ribé i Bosch». Entenem que eren

³⁰¹ Ens va facilitar la informació sobre l'existència de la comissió l'especialista en Apelles Mestres Meritxell Cano, que s'ha citat en aquest treball i amb qui vàrem compartir un munt d'hores a la Casa de l'Ardiaca. Li expressem el nostre agraïment.

³⁰² *Cercador Patrimoni Arquitectònic*. Ajuntament de Barcelona.

<http://invarquit.cultura.gencat.cat/Cerca/Fitxa?index=0&consulta=&codi=42300>. Consultat el 10-07-2022.

³⁰³ “[Duran] El 1917 s'incorporà a l'arxiu municipal de Barcelona i hi organitzà l'oficina d'investigacions i publicacions municipals, l'[Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona](#) i les primeres instal·lacions museístiques del pavelló de la ciutat de l'Exposició Internacional del 1929, punt de partida del [Museu d'Història de Barcelona](#)” Consultat a: <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/agusti-duran-i-sanpere> el 10-7-2022.

Manuel Ribé i Bosch i Devesa, havien transcorregut pocs dies des de la mort. També hi ha un altre nota del març de 1921: «Trameses al Museu 4 caixes de papers de P. Gener per a què Bosch les ordeni». En l'última, del novembre de 1924, s'indica: «Tria de llibres de P. Gener amb dedicatòria». Aquestes notícies, a més de mostrar l'existència de la comissió, ens fan sospitar que la suposada biblioteca de Gener va ser també dipositada a l'AHCB. Sembla que a l'AHCB no s'hi ha trobat més dades al respecte.

Aporta més detalls sobre el funcionament de la comissió l'amic de Gener Frederic Pujulà en un article del 31 de maig de 1921 (s'hi refereix també (Farré, 2006, p. 101)). En aquest article, Pujulà³⁰⁴ (1921) confirma que a l'antic Palau del Governador hi havia tot el llegat de Gener:

Sabedores de que el Ayuntamiento había nombrado una Comisión para perpetuar la memoria de Pompeyo Gener, y de que en esa Comisión nuestro amigo Bosch Devesa actuaba como secretario, fuimos a visitarle. Todos los muebles, todos los objetos de arte, libros, manuscritos, retratos, apuntes, todo cuanto en vida perteneció a Gener se halla hoy reunido en una sala del Palacete del Gobernador, sito [situado] en el parque.

Si es fa cas del que diu Pujulà, sembla que aquesta comissió va ser un fracàs, ja que el llegat es va repartir i s'ha perdut la pista de bona part dels objectes. A més, aquells que hem tingut l'oportunitat de bregar amb els papers de l'arxiu no podem més que afirmar que Bosch i Devesa no va completar la tasca: «Bosch Devesa estudia, clasifica y cataloga los papeles del maestro, precisa fechas, saca rayos de luz de aquellos montones de cartas y de notas y de trozos, de los cuales el tiempo ha oxidado la tinta, entre los que reina todavía el genial desorden de su autor» (Pujulà, 1921).³⁰⁵ Sembla que després de la tasca infructuosa de Bosch i Devesa la comissió es va dissoldre. De fet, només en va sortir un llibre per reivindicar la memòria del polígraf català que va ser *Coses d'en Peius*, el qual no va fer cap favor a la posteritat del filòsof català, ja que posa èmfasi més en el personatge decadent, de les facècies que desperta llàstima que no en les aportacions que fa des del punt de vista filosòfic encara que sigui com a publicista. De fet, el mateix Pujulà ho denuncia amargament en el seu article:

Suponiendo que existan verdaderamente y que sean auténticas todas las cosas lamentables que en este libro se dicen bajo la firma de nuestro pensador, todos sabíamos que de algunos años a esta

³⁰⁴ Sobre la relació amb Pujulà els últims anys, es pot referir una anècdota: segons sembla, Gener explicava les seves relacions amb la Sarah Bernardt i, per conferir versemblança al relat, hi posava Pujulà com a testimoni i Pujulà deia a tot que sí: «Una nit, cansat de la mateixa història, va preguntar en Pena: —Però, Peius... Què hi feia en Pujulà allí? I respongué Gener, tan fresc: —En Pujulà? Anava per la cambrera...» (*Vida anecdòtica de Pompeius Gener: recull d'acudits i facècies*, s.d., p. 10).

³⁰⁵ Com ja s'ha dit altres vegades en el treball, insistim en el fet que convindria inventariar el fons documental de l'AHCB, com s'ha fet amb altres, com els d'Oller i Mestres.

parte la degeneración física de Gener había ocasionado una notable pérdida de sus facultades y que toda la fuerza y energía de sus principios vitalistas se habían concentrado en un ardiente deseo de perdurar espiritualmente que le llevaba fatalmente al infantil anhelo de llamar la atención sobre su personalidad. Aún en esa caída psíquica había en el fondo la manera del maestro. Ha habido pues o mala fe o inconsciencia notoria al sacarle a la ruina humana de Gener en sus últimos momentos unos manuscritos a cambio, sin duda, de un miserable puñado de las pesetas que necesitaba. (Pujulà, 1921)

Al final de l'article acusa a la comissió de no censurar el llibre i d'haver-hi col·laborat veladament.

Gener (1899a, p. 373) escrivia l'any 1894 que si es volia tenir èxit, hom s'havia de protegir dels seus partidaris: «Nadie compromete más el éxito de las celebridades que la turba de sus partidarios. Mahoma al redactar su Corán, ya temía por la suerte del islamismo, a causa de sus sectarios, que se fijaban más en sus detalles personales que en la idea que lo impulsaba». En aquesta cita Gener avisa que aquests partidaris poden preferir fixar-se en els detalls biogràfics més que no en les idees proposades. Sembla que la comissió i el mateix *Coses d'en Peius* confirmen els temors que expressava. El llibre és reflex fidedigne de la imatge que ha quedat de Gener, el seu pensament s'oculta i es coneix a través de les anècdotes que ningú es preocupa de comprovar. En una carta escrita per Gener (1917a) a Francesc Matheu i conservada en el seu Fons de la BC (Ms. 2209-V) hi esbossa el pla de l'obra, a la vegada que admet que la seva lletra és cada cop més il·legible. Uns anys més tard, el mateix Gener, ajudat per Salvat-Papasseit, va participar en l'elaboració del llibre tal com es reflecteix en la carta que li envia Salvat-Papasseit.

Ja podeu enviar directament tot quant convingui a l'amic Company, de l'Ateneu, doncs jo ja li tinc enviats els següents treballs vostres, tot i recomanant-li que s'apressi tot lo que pugui ser: Pròleg; La meva neurastènia, i viatges a París i Suïssa; Quan jo dibuixava; La meva manera de vestir; Ahir i avui (inclòs l'article publicat a «L'Esquella»); Carta a Ivo Bosch; Afegits a Un fred memorable; La Sarah Bernardt i jo; Carta al pare Coloma; Al castell de Foxà; Afegit per a precedir Una teogonia índia; Els meus descobriments científics; A Mallorca; i prou. Tot lo demés, ben ordenat i ben guardat, ho tinc jo. Aquí vos envio, així mateix, les proves fotogràfiques dels vostres admirables dibuixos, dels quals també m'he quedat duplicat per a fer els gravats corresponents. (Pinyol i Torrents, 1976, p. 466)

A la mateixa carta, explica que volia titular el llibre *Mel i fel*.³⁰⁶ *Coses d'en Peio*. En una altra carta del 26 de juliol encomana a Salvat que s'encarregui de tot allò relacionat amb el llibre i li demana diners a l'avançada (c.9). Salvat-Papasseit es podria haver guardat altres treballs o documents de Gener, però no consta que se'n conservi cap a l'inventari del seu fons de la Biblioteca de Catalunya. Vall i Ontiveros afirma que *Coses d'en Peius*

³⁰⁶ Molts anys després, Ferran Canyameres titularà les seves memòries pòstumes sobre París: *De Paris, el fel i la mel* (1965)

es va publicar una mica abans que morís (2012a, p. 147) i cita una altra edició de l'editorial Millà que data del 1920 que, si no es tracta d'un error, no hem estat capaços de trobar. En tot cas al llibre hi consta «Obra pòstuma».

2. Posteritat, la immortalitat dels altruistes

Ni lo cortés quita lo valiente, ni la pasión debe ofuscar el raciocinio. Gener como hombre tendrá errores, tan grandes como se quieran, pero jamás el sincero historiador de la literatura catalana de nuestros días podrá negarle aquellos laureles que la Historia reserva para quienes de un modo directo y decisivo ejercen influencia sobre un pueblo. (Oliva, 1901)

El tema de la posteritat de Pompeu Gener ha estat treballat a la tesi de Vall Ontiveros (2012a, p. 218-234): «Entre el bohemí i el precursor. La imatge de Pompeu Gener en la història intel·lectual» i també a altres treballs com el de Triviño on s'explica amb tota mena de detalls la influència a Hispano-Amèrica. En el nostre treball, s'ha anat explicant les interpretacions del pensament de Gener i el ressò de les obres més importants. Tot i això, en comentarem algunes referències més a fi de remarcar les tendències hermenèutiques sobre l'obra de Gener i en farem també referència a les conclusions³⁰⁷.

L'any 1924 Masriera escrivia sobre l'oblit dels intel·lectuals catalans a *L'Esquella de la Torratxa*. Es fa estrany llegir els noms de Balmes i Gener un al costat de l'altre:

Ens hem oblidat, amb oblit imperdonable, de les nostres glòries modernes, guardant el més absolut silenci a l'entorn d'aquells noms gloriosos: Balmes, Pompeu Gener... Poc pot importar-nos la diferència ideològica existent entre ambdues, diferència que, ben mirada, consistia tan sols en els distints punta de vista als quals es col·locaren per a més bé distingir l'aimada Veritat. Avui la mateixa sort —vull dir la dissort de l'oblit— els uneix. (Masriera, 1924, p. 524)

En una conferència sobre Gener de Pere Matalonga a l'Associació de Periodistes de Barcelona es criticava més en concret el fet que «en Cataluña no ha sido estudiada todavía la fuerte personalidad de Pompeyo Gener» («El Renacimiento catalán», 1934), i també se'n queixava Utrillo (1934, p. 3): «Alrededor de su vida y su obra ha caído el olvido y sólo de vez en cuando se le recuerda, generalmente alrededor de una mesa de café». Més tard, apareixen els escrits ja referenciats de Moragas i Aguilar, que són molt crítics amb Gener, i els de Verdaguer, que és una mica més amable. Per altra banda, Imma Farré

³⁰⁷ Es molt important l'impacte que va tenir Gener en el món de la intel·lectualitat Sud-Americana. Es va relacionar amb Vargas Vila, Darío Villaespesa i altres. Triviño s'hi ha dedicat en profunditat en els seus treballs i ens hi remetem.

publica dues cartes de Pujulà a Caterina Albert en què explica que havia escrit «una copiosa biografia en la que l'estudio com a home, com a filòsof i com a Humorista. Me la va demanar i adquirir l'impressor Joaquim Horta, per a publicar-la l'any 1948, centenari del naixement del nostre gran pensador. No s'ha autoritzat la publicació, naturalment» (2006, p. 101). Farré (2006, p. 101) refereix que, segons sembla la censura provenia d'un nebot censor d'Alexandre de Riquer que, per venjar-se de la demostració d'un plagi que va fer Riquer de Mucha per part d'Utrillo que va ser la causa que Riquer deixés *Juventut*, va prohibir la publicació de la biografia sobre Gener que li havia comprat l'editor Horta. Pujulà afirma que «en Gener ha estat l'home més tergiversat de Catalunya». Enmig d'elogis desmesurats i altres exageracions o tergiversacions, com considerar que era abstemi, opina que la causa del seu oblit és:

No obstant, mai se li perdonà que hagués escrit «La Mort et le Diable», ni que En Littré hi posés un prefaci; ni la seva «Teogonia India», i s'ha fet d'ell un personatge de picardia que «robava borratxo lo que escrivia», que «vivía sablejant els amics» i que com a home era per les Rambles una persona gairebé semblant a lo que la Monyos era com a dona! Jo no crec que en cap país del món es donin exemples de baixesa col·lectiva com els que sovint es donen a casa nostra! (2006, p. 101)

Ruiz Contreras (1931, p. 178) en les seves referides memòries titulades *Medio siglo de teatro infructuoso*, publicades el 1931, a més del que ja s'ha explicat, es queixa amargament de la mala sort que va tenir Gener amb les amistats ja que ningú el defensa ni el reivindica: «Si los que formaron su tertulia respetaran su memoria, podrían entresacar del fárrago de sus libros una selección de puntos de vista propios y originales...pero nadie le recuerda ya con respeto, ni con gusto; nadie honra su memoria; ni los que, por defenderle sin razón, comprometieron su dignidad». Tot i el que va passar, en conserva un tendre record: «Ya lejos de la estúpida contienda me place recordar las horas pasadas en su compañía, frente a un “canet” de cerveza y al vuelo de las divagaciones, cuando buenamente opinaba: “Julio es usted, soy yo, somos todos los cerebrales...”» (Luis Ruiz Contreras, 1931, p. 178).

Francesc Pujols afirmarà que Maragall i Gener van ser els autors que més el van influir de jove. Aquesta afirmació es troba en unes notes inèdites de les converses que van mantenir Bladé i Pujols a Montpeller i que es troben al seu fons dipositat a l'Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre (volem agrair a Gerard Mercadé Pié la seva amabilitat i diligència). Pujols dirà referint-se a Gener: «Del segon em va influir l'amor a la ciència i a l'anècdota (i una certa posa. Ja és sabut que Peius era un *poseur* simpàtic)» (ACRE340-

36-T2-3989). Pujols (2012, p. 223) al *Concepte general de la Ciència catalana*, admet el triomf del positivisme a Catalunya tot i que entén que aquesta filosofia «és la que té menys originalitat i menys empena de totes les èpoques de la història del pensament català». Atribueix a Gener el fet d'haver introduït el positivisme a Catalunya: «I passant a estudiar el positivisme a Catalunya, direm que el primer català que va caure en aquest erro i es va girar de cara al Nord, amb la intenció d'esborrar tot el Sud de la memòria catalana, va ésser el nostre amic en Pompeu Gener, que és una gran intel·ligència posada al servei de la filosofia septentrional» (2012, p. 225). Pujols (2012, p. 226) opina que Gener no havia aportat cap novetat a nivell filosòfic, ja que el seu pensament era «un aplec de tot el que s'havia fet fora de Catalunya i sobretot a França i a Anglaterra». Però li reconeix el mèrit d'haver portat la novetat «mai vista a la nostra pàtria d'atacar científicament a l'Església catòlica i la filosofia que s'hi fonamentava», en llibres com *La muerte y el diablo* i d'altres. També li reconeix, vinculat amb l'anterior, un altre mèrit, juntament amb Ernest Vendrell, que és el d'«oposar Catalunya com a símbol del pensament modern contra el restant d'Espanya presidit per Castella, que es presentava per tots com a símbol del pensament endarrerit i del món catòlic».

Però en l'àmbit on més ha influït Gener a Pujols és en el de l'humorisme. Pujols va restar fascinat de la seva capacitat imaginativa:

Tenia una gran facilitat per a inventar noms semblants als popularitzats per la història de les civilitzacions antigues i d'ell són unes fantàstiques classificacions de les dinasties sacerdotals egípcies dividides en regnes —el dels «pispamitres», per exemple, o el dels «smoka-ciris»— Parodiava, així mateix, graciosament, els noms de suposades religions termolàtriques i politeistes a les quals atribuïa divinitats de nom simbòlic com el «Gran tot-or-i-tot». (Bladé, 2006, p. 219)

Alomar (1920) també destaca, potser hiperbòlicament, aquesta habilitat de Gener: «¿Quién no recuerda en Catalunya aquella donosísima imitación léxica de las castas indias, con una fuerza cómica que nunca superó Voltaire?». A més, Pujols es refereix a la tendència a imaginar i l'interpreta en clau humorística: «Així barrejava la realitat i la fantasia i en treia emulsions, potser perquè era químic o farmacèutic, en què ja no era possible de separar la veritat de la mentida, sobretot quan parlava, però sempre tenia gràcia i només del que va dir, si hagués estat recollit, n'haurien sortit una colla de llibres curiosíssims» (Bladé, 2006, p. 220). Pujols recorda algunes anècdotes que explica també Moragas però que s'expliquen amb una certa admiració com la cèlebre del fred i la calor que apareix a altres llocs: «No cal dir —afegia— que vaig patir molta calor i molt de fred, però de fred mai no n'he sentit tant com a Noruega. Mireu com devia anar que ens havíem

de beure l'aiguarent a llesques» (Bladé, 2006, p. 220). Explica addicionalment una altra història que es recull també en altres anecdotaris que mostra l'amor de Gener per la broma i la diversió:

Deia, en fi, que havia participat en diverses revolucions al costat, naturalment, dels liberals, com la que ell anomenava «Jornada de les Barricades de Gràcia», descrita amb tant d'art i tant de realisme que, una vegada, en el curs d'una conferència que va donar en un centre polític, un home del públic s'aixecà de la cadira i cridà entusiasmat: «Sí que és veritat; jo hi era!» Pompeu Gener, sense immutar-se, davant l'expectació general, baixà de l'escenari, va mirar de prop la cara d'aquell home i, com si l'hagués reconegut va dir: «Sí que hi éreu». I es van abraçar, com si encara es trobessin al peu de la barricada, enmig de l'ovació del públic. (Bladé, 2006, p. 221)

L'última broma que refereix Pujols és la ja citada dels *Cent Conçeyls* Després de la c hi ha un asterisc, i la nota corresponent al peu de pàgina, explica: «Aquí hi ha un forat» (Bladé, 2006, p. 219). De totes maneres ja avisava Ventosa i Roig (1946, p. 90) que:

En Peius ofega el doctor Gener, i els *Cent conçeils del Conçeil de Cent*, i la «Carta de Dengué» adreçada al seu amic Apel·les Mestres, i l'*Agència d'Informes Comercials*, i les paròdies de literatures antigues i modernes, des de la dels Vedes a les poesies modernistes —tot ell, cal reconèixer-ho, força saturat de gràcia i d'humor—, eren més llegides i comentades que les seves obres de caràcter filosòfic o crític.

Més o menys a la mateixa època que Pujols conversava amb Bladé, Moragas i Aguilar es refereixen a un dels temes que més han condicionat l'hermenèutica de Gener: el dels plagis. Ja s'ha referenciat els fragments a la introducció en què afirmen que no tenia cap originalitat i que, en tot cas, l'originalitat provenia de les ocurrencies, anècdotes... Cal dir que, com s'ha vist al llarg del treball, algunes de les seves obres són plagiades. A més, tenia el mal costum de molts cops no ser curós amb les cites, tendir a l'autoplagi, a l'aprofitament de textos, fet que ha donat arguments als seus detractors i, sens dubte, han generat dubtes en els investigadors que s'hi han acostat.

Es volen destacar tres articles escrits a l'exili.³⁰⁸ El primer de Joan Ventosa i Roig (1946), pedagog, llicenciat en farmàcia, polític republicà i impulsor del cooperativisme que es va haver d'exiliar a Mèxic. Reacciona al llibre de Cabañas —tot sembla indicar que no sap qui s'amaga darrere del pseudònim— afirmant que després de llegir la descripció que s'ha fet de Gener, «va comprendre'm una certa tristesa» (1946, p. 88) i reivindica que més enllà del personatge bohemí, posseïa una vasta cultura. Nogensmenys, el fa protagonista d'haver potenciat en el catalanisme liberal: «Un matís europeu i universalista que, sense

³⁰⁸ S'agraeix a Xavier Vall i Solaz que ens hagi facilitat les referències.

menyscabar el seu caràcter patriòtic, el sostreia al pairalisme del tamborí i el flabiol» (1946, p. 88). Ventosa (1946, p. 88) entén, i això és molt significatiu, que Cabañas no podia emfasitzar les facetes més liberals i el paper com a lliurepensador: «Al capdavall, es devia guardar prou bé, com d'escaldar-se, de biografiar-lo en tant que catalanista i humanista», i atribueix la focalització en l'anècdota a la censura de la dictadura. Per això opina que són els qui estan exiliats en «països de llibertat» els qui tenen l'obligació de «valoritzar-los com pertoca i d'esmenar les deficiències dels escriptors que estan al servei dels dominadors materials del nostre poble». Quan en fa el retrat, destaca especialment que «fou un lluitador contra tota mena d'opressions i especialment contra la de les consciències» (1946, p. 88) i explica fins a quin punt pels joves d'aquella època (Ventosa va néixer el 83).

Gener significava la llibertat de consciència contra el dogmatisme i la unió de la tradició catalana amb el pensament europeu. Explica que llegien els seus textos i recorda com esperaven les seves noves obres, entre elles molts articles de *Juventut*. Per exemple, l'article ja referenciat on presenta els conceptes de «supernacional» i «inactual», que va tenir tant d'èxit que va caldre fer-ne una altra tirada, «i en divulgar-se per tots els racons de Catalunya porta una alenada de renovació que bona falta feia en una bona part del país». «Som catalans, supernacionals i inactuals» (1946, p. 88). Destaca també, contradient altres apreciacions, que Gener, en una conferència a què el van convidar, es va mostrar coneixedor de la història de la química i la farmàcia i, especialment, «demostra una vegada més el coneixement exacte i detallat de les matèries tractades i, sobretot, dels problemes que llavors preocupaven els homes de ciència de tot el món» (1946, p. 89). Després, diu que el va perdre de vista però que sempre el va respectar tot i que admet que: «És cert que en els seus darrers anys aquest aspecte [el bohemí fantasiós] acaba per absorbir completament l'escriptor erudit i de profunda preparació científica, però és que la vida, amb la seva brutalitat, sovint ofega les millors qualitats dels homes, als quals resten tan sols aquelles que els ajuden a sobreviure» (1946, p. 90). Acaba l'article reivindicant la seva memòria:

Divertim-nos, si voleu, recordant els seus estirabots, les històries inversemblants que inventava no pas per enganyar ningú, sinó per a distracció seva i dels que l'escoltaven, però no caiguem en l'absurd d'oblidar el millor d'aquell home savi, simpàtic i bondadós, ni la participació principalíssima que va tenir en la formació d'un catalanisme liberal i avançat, sense l'existència del qual no hauria estat possible el recobriment íntegre de la nostra personalitat nacional. (Ventosa, 1946, p. 90)

En un sentit semblant, Joan Fidel (1945), en un article ja referenciat, rememora des de Niça una trobada amb Gener i l'identifica, com feia Rusiñol a la necrològica que li va dedicar, amb el grup d'intel·lectuals «que realitzava una obra, barreja de transcendència i d'humor que desconcertava el senyor Esteve i li feia rodar el cap». Fidel, expressa la nostàlgia d'aquella època i afirma que la seriositat posterior «feu canviar el color de casa nostra davant el món». No deixa de ser significatiu que, a la mateixa revista, en el número anterior, Moragas (un dels noms darrere de Cabañas) havia escrit un article una mica inversemblant, ridiculitzant Gener. Un altre article escrit a l'exili és el de l'anarquista Josep Viadiu cap al 1960 des de Mèxic. És un article en què explica l'admiració dels joves anarquistes pel personatge Gener i, especialment, per la seva obra. Viadiu explica com un altre anarquista, Tonet Puig (per més informació vegeu *Antoni Puig "Tonet". Barber, àcrata i savi. L'anarquisme i la Guerra Civil a l'Escala* (Bruguera, 2010)) era un enamorat dels llibres de Gener i li va encomanar l'afició. Viadiu admet que no va poder entendre *La muerte y el diablo*. Ara bé també va llegir «amb gust i amb plena comprensió, entre altres: *Pensant, sentint i rient, Amigos y maestros, La taberna intelectual, Miguel Servet*. Unes de tipus biogràfic, altres de caràcter alegre i humorístic, que m'agradaren molt» (Viadiu, 1960). I recalca que entre el seu grup Gener «era molt llegit i estimat». És significatiu que des de l'exili, deixant de banda Moragas, se'l defensi, tenint en compte que eren els àmbits en què no hi podia incidir la censura. També el reivindica Xuriguera (s.d.) en un text inèdit que es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya (s'agraeix també aquesta referència a Xavier Vall i Solaz).

El crític que probablement més ha condicionat la visió que s'ha tingut de Pompeu Gener ha estat Josep Pla. En parla especialment, tot i que hi ha alguna altra referència, en dos textos: «Pompeu Gener i *Juventut*» dins *Tres senyors* en el vol. XIX de la seva *Obra completa* (J. Pla, 2004b) i a «Història de la revista *Juventut* (1900-1906)» dins *Prosperitat i rauxa de Catalunya* en el vol. XXXII de l'*Obra completa*, (J. Pla, 2004a). Vall i Ontiveros i Farré han analitzat amb atenció els judicis que fa Pla sobre *Juventut* i especialment respecte a Gener. Vall i Ontiveros (2012a, p. 220) és molt crític amb Pla i opina que «és tanmateix un personatge que pogué coincidir rarament amb Pompeu Gener, Josep Pla, qui profereix les paraules més dures contra ell, menyspreant fins a extrems excessius la rellevància de la seva producció intel·lectual». Tot i que Pla elogia l'humorisme de Gener, arriba fins i tot al menyspreu en el text d'«Història de la revista *Juventut*». Per això Vall i Ontiveros (2012a, p. 220) opina que: «El relat que ofereix és de mal gust i ofensiu,

retratant una figura agonitzant i decrepita i sense parar esment en cap cas als mèrits de Gener». També el caracteritza com a *bon vivant*, mandrós i bohemí volgut. Vall i Ontiveros (2012a, p. 221) avisa que cal contextualitzar la lectura de Pla des d'un punt de vista ideològic:

Tanmateix, per entendre aquesta interpretació posterior cal observar en quin context es formen certes valoracions coetànies al voltant de la personalitat i l'obra de Gener; en quin sentit responen a una realitat o a una voluntat intencionada de deformar la seva imatge en el grotesc i posar en qüestió la seva importància. Cal, per tant, posar en relació la creació d'aquesta imatge amb la ruptura que suposa el model noucentista respecte al Modernisme que encarna Pompeu Gener.

Igualment, Farré demana precaució a l'hora de valorar les aportacions que fa Pla sobre *Joventut* ja que «ha esdevingut l'escrit més autoritzat». Però a la vegada precisament per això i per les característiques pròpies de la prosa de Pla opina que:

És també l'aportació bibliogràfica que ens exigeix d'estar més alerta a l'hora de ressenyar-lo amb la màxima objectivitat si no volem deixar-nos endur pel corrent dels comentaris personals i sentències amb què sovint Pla despatxa diferents aspectes i que fan que, tot i el que ens pot suggerir el títol, no estiguem pas davant *stricto sensu* d'una història (Farré, 2016, p. 38)

Farré (2016, p. 38-42) desaprova les seves crítiques i titlla d'obsessió per Pompeu Gener l'actitud de Pla.

Àdhuc Bladé valorarà en una nota inèdita el capteniment de Pla pel que fa a les crítiques a Gener: «Fou una tendència que en certs intel·lectuals encara dura [...] Josep Pla, per exemple, en algun lloc el titlla de repugnant, o de sinistre, o alguna cosa així. I tots aquells que el van tractar (ja no en queden gaires) diuen que era un home més bo que el pa. I un veritable home de lletres, amb una obra múltiple i considerable», i escriu: «Diuen que plagiava» i segueix amb el text a màquina que hi posava: «I Josep Pla, no?». ³⁰⁹ El nom de Pla està ratllat i a sobre hi posa un «qui», és a dir, «I qui no?» («Notes d'ahir i d'avui», Fons Bladé: ACRE340-36-T2-5).

La generació de biògrafs de Gener que van néixer els anys 80 o 90 i que van conèixer només el Gener decrepit han fet en general molt de mal a l'autor. No coneixen gens les seves obres però donen per fet que, a causa de la tendència de Gener a inventar, que o bé no han existit o bé no són tal com s'expliquen. Per exemple Moragas i Aguilar afirmen

³⁰⁹ S'ha provat també que sí.

que el pròleg de *La muerte y el diablo* no el va escriure Littré o que la Societat d'Antropologia de París no va existir mai, o una cosa tan bàsica i fàcil de comprovar com que *Inducciones* es va publicar el 1908. Igualment, tant Pujols com Moragas i Aguilar o Verdaguer —que com que era amic de Moragas explica en molts casos les mateixes històries que el seu amic— donen per fet mentides sense comprovar-les. Això fa que tinguem informació sobre els últims anys de la vida de Gener, però que els primers siguin foscos.

Seguint amb la llista de detractors i crítics de Gener, cal citar Marfany, al qual ja ens hem referit a l'apartat sobre *Joventut*. Cal recordar que critica la tendència a l'humorisme xaró i que el fa responsable de la decadència de *Joventut*. En tot cas, en els apartats corresponents ja s'han referit les seves crítiques però cal esmentar un qualificatiu que té un referent anterior, que és la comparació de Gener amb la Monyos —una dona de la generació de Gener, excèntrica, diversa i trastornada que donava color a la nit Barcelonina. Escriurà Marfany (1986, p. 156): «Si el municipi li va concedir una sinecura burocràtica va ser perquè era una institució ciutadana de la mateixa categoria que la Monyos». El menyspreu és evident, i es fa èmfasi en la vessant anecdòtica i exòtica de Gener. És interessant la coincidència amb l'expressió que fa servir Pujulà a la carta ja referenciada a Caterina Albert, en la qual, precisament, Pujulà denuncia els crítics que menyspreen Gener i el posen al nivell de la Monyos (Farré, 2006, p. 100).

Respecte a la posteritat de Gener, cal destacar que, com s'ha esmentat, la majoria dels seus textos importants no es troben a l'abast a les llibreries i només s'hi troben petites obres. Per altra banda, cal recalcar que Juan Miñana (2016) va escriure una novel·la històrica titulada *El cielo de los mentirosos*.³¹⁰ És una novel·la molt ben documentada i que aporta dades biogràfiques valuoses. Atorga un paper principal a Xavier Viura que fa el paper de l'acompanyant que va seguir Gener els últims temps.

2.1. La presència de l'absència: carrers, places i feixisme.

Per completar el tema de la posteritat, ens referirem a un parell d'aspectes sobre la seva presència barcelonina. En primer lloc, el carrer que se li ha dedicat. Segons el

³¹⁰ Volem agrair a Miñana la seva amabilitat i simpatia.

nomenclàtor³¹¹ l'actual carrer José Millán González³¹² es deia anteriorment Pompeyo Gener. El canvi de Gener a Millán González es va fer l'any 1940,³¹³ i en confirma la dada el recent article «Francoist purging of nomenclature in Barcelona» en què hi ha una referència al canvi de carrer i els motius del mateix:

As shown by the Permanent Municipal Committee's approval, in its session on 16 April, of the Signage Committee's proposal to change the name of Calle de Pedro Sala to that of the Carlist union organizer Estanislao Rico Ariza, who died in 1936, and replace the name of Calle Pompeyo Gener with José Millán González, in order to 'rendir honor a dos víctimas del marxismo y funcionarios municipales' ('pay homage to two victims of Marxism and municipal functionaries'). (Garrusta & Subirana, 2021, p. 268-269)

Com també un carrer proper, el de Ramiro de Maeztu,³¹⁴ que es deia anteriorment carrer de Mañé i Flaquer. Per tant, fins i tot també se substitueix un conservador com Mañé, per a homenatjar a un «caído». En el cas de Gener, però, s'hi afegeix l'antipatia ideològica. Xavier Vall i Solaz m'ha indicat que els franquistes li van obrir dues fitxes a Gener, potser pensant que era viu, i que es guarden al Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca. Sembla que la confusió es deu al fet que *El Diluvio*, que s'hi qualifica d'«órgano republicano de Barcelona», núm. 144 (18-6-1937), p. 11, havia publicat com a article un fragment de la versió castellana de *La Mort et le Diable*.³¹⁵

No s'ha pogut saber del cert en quina data es va dedicar el carrer a «Pompeyo Gener», però analitzant la informació al nomenclàtor dels noms dels carrers propers podem proposar la hipòtesi que va ser el 21-12 del 1921 ja que els carrers d'Albert Llanas, la plaça Sanllehy, de Joan Cortada, d'Ezequiel Boixet i de Pere Sala (es deia Pedro Sala) van rebre el seu nom en aquesta data. El carrer de Pompeyo Gener s'esmenta almenys ja

³¹¹ S'ha extret bona part de la informació d'aquest apartat de:

<http://w10.bcn.cat/APPS/nomenclator/frcontent.jsp?idioma=0>. Consultat el 12/07/2021.

³¹² El Nomenclàtor en línia diu sobre José Millán González: "José Millán González (Barcelona, 1893 - Sant Miquel de Campmajor, 1939). Periodista i publicista. Professor de cultura física de l'Escola del Treball i de les institucions municipals de cultura de Barcelona. Nomenat, l'any 1925, per l'Ajuntament de Barcelona, professor d'educació física. Organitzador de festes esportives populars dedicades especialment als nens i a la joventut, i promotor de campanyes en pro de l'educació física a les escoles. S'obvia la causa per la qual es va posar el nom del carrer que era la seva naturalesa de "caído" Vegeu, per exemple: *La Vanguardia* 26 de juliol de 1939, es parla de: "Solemnes funerales por el eterno descanso de las almas de unos compañeros de profesión que con el alma encendida de ferviente españolismo y el corazón palpitante de santa rebeldía, dieron a España cuanto la patria merecía en su holocausto, su inteligencia, su abnegación y su patriotismo hecho baluarte irreductible a los embates de los que tenían de las mayores esencias sociales un concepto sacrilego y disociador". Un dels homenatjats va ser el periodista José Millán González.

³¹³ La proposta va ser acceptada el 14 de maig (*Gaceta Municipal de Barcelona*, núm. 22 (3 juny. 1940), p. 298.

³¹⁴ Tant Ramiro de Maeztu com, segons sembla, José Millán González, van ser empresonats i van morir a la zona republicana probablement afusellats: vegeu: <https://www.elpuntavui.cat/societat/article/5-societat/710880-dones-presonerres-al-santuari-de-santa-maria-del-colllell.html>. Consultat el 12/07/2021.

³¹⁵ Els documents estan digitalitzats: Vegeu: <https://tuit.cat/aSvY1> i <https://tuit.cat/bZoH9>

a Gaceta municipal de Barcelona: 51 (29 des. 1924). El 1921 es va anunciar que es donaria el nom de Gener al saló-biblioteca del Centre Català de Mendoza: Gaceta Municipal de Barcelona: Any 08, Núm. 03 (20 gen. 1921), p. 1.

També li van dedicar durant la Guerra Civil un carrer a Vilanova i la Geltrú per, entre altres motius, ser «un savi que morí pobre» («El que signifiquen els nous noms dels carrers de la Geltrú», 1936)³¹⁶, El carrer s'anomenava carrer Arengaders, que va recuperar el nom després de la guerra. També a Sabadell es va anomenar carrer Pompeu Gener el que era el carrer de l'esclavista Joan Güell i Ferrer, que va ser recuperat després de la guerra (<https://tuit.cat/51mTf>). A la ciutat de Roses del Llobregat (era el nom que van triar les milícies per a Sant Feliu del Llobregat) el govern republicà va decidir posar el nom de Pompeu Gener a La Casa de Joventut. Aquest fet queda demostrat per l'aparició del seu nom en alguns expedients que es tenen arxivats a l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.³¹⁷ Hi ha una altra menció a Pompeu Gener durant la guerra civil. Un grup del Socors Roig Internacional que era el nom de l'organització soviètica: «Organització Internacional d'Ajut als Artífexs de la Revolució» que va tenir el paper d'ajudar els revolucionaris mort en la lluita i que durant la guerra va ajudar els damnificats, especialment als nens i repartint menjar³¹⁸, Particularment el que pren el nom de Gener va estar format pels treballadors de la casa Abella i Ginesta del c. Borrell 148-150. És curiós que en els documents que es conserven a l'Arxiu Nacional de Catalunya i que es poden consultar en línia, el nom que hi havia inicialment era el de Pompeu Fabra i el cognom hi apareix ratllat i substituït per Gener.³¹⁹ D'acord amb aquestes dades, es pot aventurar que si la guerra no l'haguessin guanyat els insurrectes feixistes, Gener hagués tingut carrers i edificis dedicats que n'haguessin preservat la memòria. Actualment, al barceloní barri de la Barceloneta s'hi troba la plaça Pompeu Gener, anomenada així el 1980.³²⁰ És possible que se li hagi dedicat alguna plaça o carrer en algun altre poble.

³¹⁶ Agraïm les referències a Xavier Vall i Solaz.

³¹⁷ El 1937 li fan una piscina i unes obres. Hi ha dos expedients que en parlen: Registre general nou: fol 131. Any 1937. Ajuntament de Barcelona. Secció d'Urbanització i Obres. Negociat d'Obres públiques. Número 2573, AMCB. Expedient: relatiu a les obres de construcció d'una piscina en la Casa de Joventut «Pompeu Gener» de Roses de Llobregat. / Registre General nou: fol 129. Any 1937. Ajuntament de Barcelona, comissió d'Eixample. Obres públiques. Número 2538 AMCB. Expedient relatiu a les obres de reforma de la Casa de Joventut «Pompeyo Gener», de Roses de Llobregat. Sobre el canvi de nom de Sant Feliu, Veg: <https://tuit.cat/727Xk> Consultat el 13-9-2022.

³¹⁸ Informació extreta d'*Enciclopèdia.cat.*: <https://tuit.cat/glokw>

³¹⁹ Vegeu: <https://tuit.cat/HDYWV>

³²⁰ Al nomenclàtor hi posa el següent: «Pompeu Gener i Babot (Barcelona, 1848 - 1920). Polígraf conegut amb el nom de Peius. Rebé una formació científica, cosmopolita i progressista. Participà en el Primer Congrés Catalanista (1880)». Pàg. cit.

Joan Fidel (1945) demanarà en l'article ja mencionat, des de l'exili, a la revista *Per Catalunya* que es faci un monument a Gener. «Jo voldria que un dia, en aquella plaça del Pi íntima i recollida, on el gran Peius hi havia tingut la farmàcia dels seus avantpassats, hi hagués, en lloc del pi esmorteït, un modest bust de l'inoblidable filòsof i que en el pedestal hi aparegués, esculpit, el mateix pi que ell havia adoptat com a marca dels seus llibres». Cal destacar que no hi ha un monument però davant d'on era la «xaroperia Gener» hi ha un plafó ceràmic on hi ha un record a Pompeu Gener, acompanyat per la llegenda: «Amb capa i barret hi ve cada nit "Peius" Gener». Com era d'esperar el record és al Gener bohemí i nocturn, tot i que l'etapa on va tenir la xaroperia al carrer Petritxol és anterior.

Fig.24. Extret de «Parets nostàlgiques» a Rondaller.cat: <https://tuit.cat/Pmr7x>³²¹

³²¹ Volem agrair a Alfons Martín (Rondaller.cat) que ens hagi permès incloure-hi la fotografia.

El 1970, pels cinquanta anys de la mort de Gener, es van realitzar una sèrie de monedes de bronze per commemorar l'efemèride,³²² per una banda hi diu «POMPEU GENER “PEIUS”» amb la cara de Gener amb barret i per l'altra, sota l'escut de Catalunya, «1920 MORT DE L'HUMORISTA I SOMIADOR». Barcelona 1970. No s'ha fet cap tipus de commemoració pels 100 anys de la seva mort.

Fig. 25. Moneda commemorativa dels 50 anys de la mort de Pompeu Gener. (Foto pròpia)

Destacar per acabar, el que escriu Miquel Utrillo (1934, p. 7) en l'article ja esmentat. Afirmarà respecte a l'assumpte del monument:

Otros hombres que no llegaron ni a la mitad de la altura de Gener, ni por sus obras, ni por su talento poseen su monumento o su calle. Pompeyo Gener, en cambio, solo tiene unos devotos de su obra, que casi se nos llega a señalar con el dedo. ¿Tendremos que decir con Oscar Wilde, que es preferible el aplauso de una minoría selecta al aplauso ensordecedor de las multitudes?

³²² Es pot aconseguir encara a la xarxa per un preu mòdic: <https://tuit.cat/dyH4R>

CONCLUSIÓ

Se ha dicho hartas veces que el problema de España es un problema de cultura. Urge, en efecto, si queremos incorporarnos a los pueblos civilizados, cultivar intensamente los yermos de nuestra tierra y de nuestro cerebro, salvando para la prosperidad y enaltecimiento patrios todos los ríos que se pierden en el mar y todos los talentos que se pierden en la ignorancia.

RAMÓN Y CAJAL. Nota manuscrita al peu de foto datada a Madrid el 1r de maig de 1922. Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya.

Com anuncia el títol i es precisa en la introducció, un dels objectius principals d'aquesta tesi ha estat conèixer el pensament de Pompeu Gener. Al llarg del treball s'han examinat les característiques significatives de la seva filosofia, des dels orígens de Gener en el Bloc 1 i les influències positivistes en el Bloc 2, fins a les últimes cartes que va escriure en el Bloc 9. S'han explicat les característiques i els matisos de la seva filosofia positivista, i com evolucionava el seu pensament fins a estar preparat per llegir, divulgar i interpretar Nietzsche, com s'explica en bona part del Bloc 4. A més, s'ha estudiat l'evolució del pensament posterior. Per tot això, podem afirmar que s'ha pogut mostrar i explicar els trets principals i més significatius del pensament de Gener i que, així, s'ha assolit el primer objectiu que es plantejava a la introducció.

Creiem haver demostrat que, contra el que s'ha opinat habitualment, el pensament de Gener, tot i l'evolució i algunes contradiccions, és coherent i respon a un projecte molt clar: l'aposta pel progrés, entès com l'emancipació de les creences que no es fonamentin en fets positius i observables. Gener ha estat qualificat sovint de «publicista», terme que en el seu cas pren un sentit més ple, ja que busca esperonar una conducta, un canvi d'actitud en els lectors. L'obra de Gener té la finalitat de promoure les idees republicanes i federalistes (amb alguns matisos al llarg de la seva trajectòria) que s'identifiquen amb el Sexenni Democràtic.

Gener, en part gràcies a la seva formació científica, assumeix el positivisme i el darwinisme. Com altres darwinistes, reivindica que els éssers humans que millor s'adapten al medi són els altruistes i els més savis, i rebutja la figura de l'*struggleforlifer* immoral que protagonitza algunes novel·les naturalistes. En aquest sentit, denuncia amargament que la humanitat no l'encerta en valorar quines persones mereixen

reconeixement i admiració. Lògicament, els més valorats haurien de ser els qui més han ajudat a millorar les vides de les persones i ens han acostat a la veritat. Gener reivindica la justícia en aquest món. Com que considera que la fe en el més enllà es deu a les males condicions de vida, en reivindica la millora, atès que, d'aquesta manera, s'emanciparia la humanitat de les creences fictícies. Així, no caldria aspirar a viure en un altre lloc, sinó a millorar el món de la vida.

La filosofia de Gener evoluciona des de la confiança absoluta en el progrés a l'època de *La Mort et le Diable*, esperant l'acompliment de la filosofia de la història d'arrel comtiana, que proposa la llei dels tres estadis, fins a la reacció davant del fet d'observar que aquestes lleis no s'acomplien. Gener planteja una crítica consistent al capitalisme i comença a intuir el que, parafrasejant Debord, es pot anomenar els problemes de la societat de l'espectacle. Denuncia que tot es torna ficció irreal, oblidant la importància de la veritat. En especial, critica la importància dels diners en la valoració social i la perversió dels diaris que aposten per aportar constantment notícies estrafolàries que no tenen cap interès més enllà de la novetat (el «noticierismo»), en lloc d'aprofundir en els nous descobriments científics i humanístics.

De mica en mica, deixa enrere la confiança en les lleis inexorables del progrés per passar a caracteritzar la voluntat, el desig. Passa de descriure com són les coses científicament, en l'etapa positivista, a com li agradaria que fossin. Cerca de donar resposta a la terrible tragèdia que implica que el progrés no s'esdevingui de la manera com esperava. Gener vira cap al fenomenisme imaginatiu i comença a flirtejar amb l'oblit de la realitat, promovent una voluntat creadora que genera, poetitza i afaïçona noves relacions amb els fenòmens. Analitzant aquests aspectes s'ha acomplert un altre dels objectius plantejats a la introducció, que consistia, precisament, en l'anàlisi del pas del determinisme a la seva pròpia interpretació del vitalisme. També relacionat amb aquest aspecte, té un paper destacable l'humorisme, que s'ha demostrat que no es pot entendre segregat de l'obra seriosa, sinó que, en el fons, n'aborda les mateixes problemàtiques.

Una idea que és clarament transversal a tota la seva filosofia és la reivindicació de la vida, sigui des del punt de vista de regeneració biològica a *La Mort et le Diable* o en les diverses formulacions que porten a la «Filosofia de la Vida ascendente». Per això, quan s'adona de l'èxit que té el pensament de Nietzsche, s'hi projectarà. D'entrada, el reivindicarà i veurà el seu èxit com una oportunitat de promoure les idees que sempre havia defensat fins al punt de sentir-se'n precursor. S'ha analitzat amb tota mena de detalls l'assumpció

del pensament de Nietzsche per part de Gener. Com és evident i s'ha demostrat en el treball, Gener no és un estudiós de la filosofia en el sentit acadèmic del terme. Des de les primeres obres posa l'art i la filosofia al servei de la causa del progrés i, per tant, la veritat té un rerefons utilitari. De la mateixa manera que a *Literaturas malsanas*, la literatura serà acceptable o no si promou la vida, i el mateix passarà amb el pensament. Per aquest motiu, no pretén en cap cas fer una interpretació encertada i acurada del pensament nietzscheà, sinó que, com fa amb la resta de pensadors, s'apropia del que li interessa i ho adapta a la seva manera de veure el món. Tan sols obeeix cegament a Nietzsche seguint l'ordre de Zarathustra que exigeix no comptar amb seguidors que no creïn pensament propi. Intueix que al pensament del filòsof alemany li manca l'amor altruista, que és fonamental per poder assolir el progrés. De Nietzsche, n'adopta sobretot l'estil, que vol imitar, si bé alguns recursos eren ja presents en l'obra anterior. Per aquest motiu, a partir d'un cert moment, deixa els assajos filosòfics i provarà d'explicar les mateixes idees a través de la literatura, teatre, narracions i poesia. N'és un exemple *L'Evangeli de la vida*, que és un intent d'expressar les idees pròpies eminentment positivistes mitjançant una retòrica que vol copiar la del Zarathustra nietzscheà. Apostarà també per la narrativa, la poesia i el teatre, el que anomena «La Catedral del s. XX», que és una eina per promoure les seves idees.

Gener va ser un autor extremadament prolífic, amb un ventall molt extens d'interessos, que van des dels científics fins als artístics, i que s'expressaven tant des de la crítica d'art i literària fins als coneixements museístics. Tot això des de la mirada filosòfica i penetrant que cercava donar un sentit als diferents fenòmens que observava. Una obra pictòrica de datació incerta (1868-1878) pot mostrar la diversitat d'interessos de Gener: és la titulada «Composició», una mena de *collage* en què s'inclouen papers de tota mena, des d'una partitura fins a publicitat... I, al bell mig, una imatge mitològica clàssica. Gener deia que el seu avi l'havia definit com «el secretario del mundo». L'afany col·leccionista —de documents, idees, objectes, experiències— és molt característic del seu pensament i fa l'obra molt interessant per la varietat. Gener no es volia adscriure a cap escola, a cap tendència. Era, en cert sentit, antiretòric, odiava la literatura que era només forma; era antisimbolista, enemic acèrrim de *l'art pour l'art*. Aquest fet, però, no li va impedir de formar part del moviment modernista, ja que hi captava forces que promovien el progrés i favorables a la vida.

Ortega y Gasset, a *Pidiendo un Goethe desde dentro*, planteja que, per biografar un autor, el primer que s'ha de fer és esbrinar quina vocació tenia, després analitzar les dificultats que va tenir per portar-la a terme i, per últim, capir fins a quin punt el biografat va ser fidel a aquesta vocació. En el cas de Gener, no cal dir que va viure per a la seva vocació, que no era altra que aconseguir que Catalunya i Espanya fossin països moderns, democràtics, sense corrupció, ben dirigits i governats per la raó i la ciència. Per fer-ho, va intentar, amb més o menys fortuna, una munió de vies. A part d'importar les idees que podien contribuir al progrés i aportar-ne de pròpies, va promoure museus i, fins i tot, un panorama. Gener va patir moltes dificultats per dur a terme la seva vocació. En el context hispànic, la crítica a la religió i l'Església i a la monarquia, i l'intent científic d'explicar les diferències entre els éssers humans, van ser en molts casos rebutjats i van rebre fortes crítiques. El seu pensament va patir quasi sempre un context ideològic advers, com passa amb tants d'altres. Vargas Vila (1918, p. 155) opinava que «la más ruda hostilidad, lo circuyó; era un inactual». Se l'ha titllat de populista, però sovint no li fa por d'anar a contracorrent. Fins i tot va haver d'assumir el fracàs, el fet que les idees per les quals havia lluitat no triomfessin, que el progrés en què havia somniat s'esvaís, però, així i tot, es va mantenir fidel a la seva vocació fins al final.

La realització dels seus objectius vitals es va haver d'enfrontar també a la ruïna material. És possible fer una lectura economicista de l'obra de Gener, ja que va ser un savi arruïnat, i això va determinar absolutament part de la seva vida i va dificultar la difusió del seu missatge. La seva obra queda marcada per la manca de recursos i va viure els últims vint anys flirtejant amb la misèria. Això va contribuir al fet que el personatge destruís el filòsof.

Creiem haver aconseguit un dels objectius que ens havíem proposat a la introducció, que era intentar descobrir qui era Gener. Per fer-ho, ha calgut aprofundir en la seva biografia i desemmascarar ficcions, tot i que encara queden assumptes per investigar. S'ha demostrat que eren certs aspectes qüestionats, i s'han aportat dades desconegudes. Trobem que s'ha perfilat com va ser la seva trajectòria en les diverses etapes. Aquesta tasca ha estat intrigant i laboriosa per la tendència de Gener a amagar-se darrere de màscares de diferent naturalesa.

Gener va suggerir el concepte d'«inactual» com a lema de la revista *Juventut* el 1900 (de vegades s'oblida que Gener és de la generació de Verdaguer i Guimerà, i que es portava quinze anys amb Rusiñol, vint amb Casas, quasi quaranta amb Rafael Moragas i

cinquanta-un amb Pla), que, juntament amb l'altre lema, «Avant sempre!», defineix molt bé el seu tarannà. Va ser un modern que estava habitualment al dia dels corrents europeus, però a la vegada vivia una mica fora del seu temps, en el sentit que no s'acomodava sempre a les idees dominants. Àdhuc el detractor més furibund de Gener li ha de reconèixer que, exceptuant alguns articles menors, difícilment es va deixar portar per modes, tot i encaixar en l'auge del positivisme o de la influència niezscheana, i pel que es deia o convenia. En aquest sentit, és un exemple de pensador honest. Es va avançar a l'auge del regeneracionisme publicant el 1887 *Herejias*, que va poder reeditar sense modificacions significatives l'any 1902. Va criticar els Jocs Florals, però només en part. Va ser un arravatat anticlerical i antireligiós, però va reivindicar Sant Francesc perquè estava a favor de l'amor universal i perquè li semblava que així podia convèncer els religiosos de les seves idees. Va criticar el capitalisme i la manca de meritocràcia. Va ser, filosòficament, defensor de la tolerància i de l'esforç per entendre els arguments d'altri, encara que de vegades la incomprensió continuada el feia reaccionar amb ira i va tenir polèmiques intenses amb alguns adversaris. Precisament aquesta naturalesa d'inactual va fer que mai deixés indiferent. És impressionant la quantitat de textos sobre Gener o amb referències a ell.

Tot això ens duu a un altre dels objectius que ens havíem plantejat a la introducció, que era escatir-ne la importància com a pensador català, espanyol i universal. Per fer-ho, s'ha analitzat la seva obra i també el que van dir d'ell contemporanis i autors posteriors, i s'ha mostrat com, en general, es coincideix en el fet que ha estat menys valorat del que es mereix. El Noucentisme va bandejar molts dels autors modernistes com Gener, malgrat que s'ha demostrat que hi ha coincidències en temes com l'anàlisi del món grec o el mediterranisme, i, en general, es detecta un biaix ideològic en la crítica. És destacable que, com s'ha documentat, el franquisme va fer una mena de *Damnatio memoriae* esborrant el record de Gener (com va fer amb tants d'altres) de la llista de carrers i d'edificis, a més dels efectes de la censura. Joan Ventosa i Roig, en un article escrit des de l'exili a Mèxic l'any 1945, atribueix a la censura de la dictadura que el llibre de Moragas i Aguilar, amb el pseudònim de Cabañas, només se centrés en les anècdotes de Gener i obviés el pensador i el filòsof. No ha estat fins a la Transició i de mica en mica que la seva obra no ha començat a ser estudiada. Tot això s'estudia en el Bloc 10, intitulat «Immortalitat».

Havent considerat ja altres opinions, s'ha enfrontat un altre dels objectius que s'han plantejat a la introducció, que és ponderar fins a quin punt és un pensador original i quin n'és el valor com a filòsof. De l'anàlisi del seu pensament se'n dedueixen diversos aspectes. En primer lloc, cal insistir a destacar la condició d'autor modern. Gener aconsegueix de captar moltes de les tendències més interessants del seu temps i adaptar-les hàbilment, sovint de manera precursora. En segon lloc, és destacable que la varietat dels seus interessos i la interdisciplinarietat fan que Gener sigui cada cop més referenciat i estudiat en treballs que analitzen temes transversals. Tot i això, no era només un divulgador d'idees. Afegia els nous pensaments al seu anterior, interpretant-los des del seu punt de vista. No evitava polèmiques, no era estratègic, només cercava la veritat i sempre volia que el pensament tingués un vessant pràctic que transformés el món.

La filosofia de Gener inclou també una metodologia de base positivista. Busca demostrar els punts de vista polítics i morals científicament, basant-se en els fets. Ara bé, la seva anàlisi de la història no renuncia a una mirada personal i particular. Gener opina que l'únic que es pot conèixer de la realitat és la relació entre els fenòmens, però que és el filòsof erigit en artista qui ha d'establir aquestes relacions, sempre fonamentades en una percepció comuna dels fets. Per això Gener va ser quasi fins al final de la seva vida un pensador incansable. El filòsof ha de conèixer com més fets millor per tal de poder establir les relacions adequades. Així, Gener cerca de demostrar científicament que la monarquia, la religió, la Inquisició i la persecució ideològica han estat nocives per a la humanitat, com ja fa a *La Mort et le Diable*. Fins i tot quan escriu novel·les, és molt curós amb el fet que la descripció dels espais sigui fidel a la realitat, i cerca històries que estiguin basades en fets històrics. També és molt crític amb les obres de teatre que no estan correctament ambientades. Exerceix una defensa sincera i sense condicions del lliurepensament i lluita contra les supersticions vinculades a les creences no fonamentades.

Gener és un reflex de l'evolució de la filosofia en la seva llarga trajectòria com a pensador. La recerca constant de la veritat el duu a evolucionar. Especialment, s'ha estudiat amb detall el pas de la ferma creença en el determinisme biològic i històric cap a un vitalisme creador d'influència nietzscheana. Un eix transversal del seu pensament és la definició de vida que evoluciona des d'una definició estrictament biològica —no s'ha d'oblidar mai la formació científica de Gener— cap a una idea més d'arrel nietzscheana. Val insistir en el fet que Gener té importància en la història del pensament català i espanyol com a introductor de Nietzsche. Tot i fer-ne una lectura pròpia, va promoure les idees del

pensador alemany, tant des de la revista *Juventut* com des d'algunes de les seves obres i participant en l'edició d'una traducció de *L'Anticrist*.

Un altre aspecte important del pensament de Gener és que exerceix una crítica sistemàtica a l'esteticisme. Per a ell, l'art i la filosofia tenen la funció de millorar el món, de fer créixer la vida i regenerar-la. Intueix que la retòrica molts cops és buida de continguts i rebutja els autors que escriuen sense estar informats de les novetats científiques o històriques. Valora més els fets i el que es diu que no com es diu. En aquest sentit, és interessant abundar en l'aposta per un humorisme que podríem qualificar de filosòfic. Distingeix de manera clara, com a mínim fins que descobreix Nietzsche, els textos seriosos dels que no ho són, però la majoria del que escriu té en comú la finalitat de promoure el progrés. Per això és capaç de canviar d'estil i d'intentar imitar el nietzscheà, sense mai perdre, com a mínim, la intenció moralista, àdhuc quan escriu relats.

Gener és un gran defensor de l'esperit crític. Opina que els qui dissenteixen tenen un intel·lecte superior als qui no ho fan, perquè per dissentir s'ha de comparar. Per això demana que es replantegi què és ser pensador català i espanyol. Per a Gener, es pot ser pensador català i ser anticlerical, antimonàrquic i crític. Expressa molts cops l'argument que, precisament, els esforços que s'han fet especialment a Espanya per perseguir els lliurepensadors, els crítics i els dissidents, són la demostració que l'esperit de la nació no és ser catòlic conservador, sinó tot el contrari: la tradició pròpiament catalana (i espanyola amb matisos) ha estat dels lliurepensadors. Per això demana una reformulació del que vol dir l'heterodòxia i l'ortodòxia basant-se en les investigacions del seu temps i el liberalisme. De fet, defineix la seva filosofia com un idealisme realista (Gener, 1901a, p. 334). Il·lustren especialment el proteccionisme ideològic i el rebuig del progrés els dos articles de Valera (1897, 1901) analitzats. Gabriel Alomar (1920) reivindica que, encara que semblés un estranger per als seus contemporanis, de fet era hereu de la tradició erasmista i crítica.

A part de la seva valuosa filosofia, Gener mereix ser estudiat en profunditat perquè és una peça indispensable per entendre el seu temps. Aquest motiu ja justificaria la necessitat del seu estudi. Obviar i desconèixer un personatge tan popular i influent no ens permet entendre correctament el pensament del vuit-cents i començaments del nou-cents. Tot i que s'ha avançat moltíssim gràcies a nombrosos treballs i estudis, caldrà seguir aprofundint en les relacions amb els seus contemporanis tant de l'àmbit català i espanyol com internacional, especialment francès. En el nostre treball s'han apuntat nombroses

relacions, però caldria aprofundir-ne l'estudi i, potser, aportar-ne més. També s'ha procurat de conèixer bé la seva vida i obra. Encara que se'n podrien estudiar encara diversos aspectes, ens ha ajudat a explicar el seu pensament, des de l'esplendor de *La Mort et le Diable* fins a convertir-se en una mena de personatge folklòric que tant va impressionar les joves generacions.

Tota la tesi ha volgut mostrar l'interès de l'obra generiana i així assolir l'objectiu que s'havia proposat. Per això s'han volgut prodigar citacions seves, a fi d'ensenyar com escriu i com pensa, també per acomplir l'objectiu que havíem anomenat «enciclopèdic» d'intentar donar a conèixer bona part de les referències de l'obra de Gener. Sense pretendre de resumir exhaustivament els diversos aspectes tractats al llarg de la tesi, l'últim que es vol destacar és la reivindicació de la «gaia ciència», en el sentit nietzscheà de la fascinant aventura d'aprendre. A diferència d'altres filòsofs vitalistes, Gener practica el que predica. La seva vida és un exemple de recerca del saber: els viatges, l'esma per rodejar-se de persones intel·lectualment interessants, la quantitat ingent d'idees, la intensitat amb què va viure... Tot això tenint en compte les dificultats que va tenir per publicar les obres, les reaccions que van provocar per la crítica («els crítics són eunucs», arribarà a dir) i després la ruïna. Tot això ho va entomar amb el sentit de l'humor que el caracteritzava. La seva mateixa biografia és reflex d'una època i del sentir dels seus contemporanis. Va passar de la confiança quasi cega en el progrés el 1868 a la desesperació absoluta després de la Primera Guerra Mundial. El Gener dels últims anys, decrepit, trist, alcoholitzat, pobre, vestit del vuit-cents i esgrimint els records d'un món esfondrat, és un mirall de l'Europa decadent que assumeix que el progrés tècnic no ha anat acompanyat d'un progrés moral i polític com somniaven els positivistes, que havien proposat la sociologia com la ciència de les ciències.

Cal fer referència també a les limitacions del pensament de Gener, que són pròpies del moviment positivista, tot i que la constant evolució de la seva filosofia el va portar a ser un positivista heterodox, un «hiperpositivista», com promulgarà. Gener participa d'una creença cega en el progrés i potser és aquest el gran error del sistema positivista. Més encara si es rebutja la tendència a la religiositat de l'etapa del *Catéchisme positiviste* de Comte i també la manipulació excessiva de la natura per al progrés. Un altre dels temes que es treuen a col·lació sempre que es parla de Gener i que té a veure amb l'adscripció a l'escola positivista és el seu suposat racisme o etnicisme. A la tesi es demostra la presència del llenguatge etnicista en el context de les Exposicions Universals i, sobretot,

de la Société d'Anthropologie de Paris i com Gener adopta sense embuts aquest llenguatge i les categoritzacions vinculades, usuals a l'època. Tot i això, si es llegeix Gener amb atenció, es pot copsar que el seu pensament és més inclusiu que no pugui semblar. Això es mostra en una de les diferències cabdals que ell estableix respecte a Nietzsche: per a Gener, el superhome surt del poble, de la massa, i ho esdevé pels seus mèrits. Accepta, per exemple, que Don Quijote, com a representant del poble castellà, pugui ser un superhome si rep instrucció de qualitat. Cal remarcar també que és el primer que compara el personatge de Cervantes amb el superhome nietzscheà i dels primers que destaca la mútua influència entre Don Quijote i Sancho, idea que cinc anys després farà cèlebre Unamuno.

Un altre tema que s'ha d'enfrontar si es parla de la vàlua i l'originalitat de Gener és el dels plagis. Nosaltres opinem que Gener és un pensador original per tot el que s'ha apuntat, però cal admetre que era un autor que plagiava i que no sempre era acurat pel que fa a la declaració de les fonts, fos presentant textos d'altri com a propis íntegrament o copiant-ne passatges, a vegades marcant-los merament amb cometes, sense indicar-ne la referència. No era l'únic, n'hi havia molts que ho feien i que encara ho fan, fet que no ho fa perdonable. En el cas de Gener, potser hi contribueix la necessitat de produir textos, que, més enllà de la reedició, el porten també sovint a l'autoplagi, no sempre confessat; les eines informàtiques poden ajudar a escatir quins textos eren plagiats i quins no. En qualsevol cas, com ja hem fet en alguna ocasió, els plagis s'han de demostrar. En aquest sentit, Gener es pot entendre com un autor que parla des de moltes veus i molts punts de vista.

És un tòpic de la filosofia consagrat pel socratisme que, com més se sap, més hom s'adona de la seva ignorància. En aquest cas, torna a ser veritat. Aquesta tesi cessa per motius de temps i perquè entenem que s'han assolit els objectius inicials, però queda molt encara per estudiar. S'han anat indicant al llarg del treball els aspectes en els quals caldrà aprofundir: per exemple, les relacions amb la maçoneria, l'Ateneu Lliure, les influències d'altres filòsofs, com va influir en els artistes com a crític, la poesia... També cal detectar totes les peces i documents que formen el llegat i classificar-los per així ajudar a entendre millor la vida de Gener. Per últim, convindria, a més d'anar publicant obres soltes, emprendre l'edició, si pot ser crítica, de les obres completes, amb tota la seva varietat i evolució al llarg de part de dos segles. Aspirarem a tenir temps per poder entomar algunes d'aquestes tasques.

Desitgem també haver esperonat altres investigadors i investigadores a acostar-se a Gener sense prejudicis, només per gaudir i aprendre d'aquest filòsof català polifacètic, creador, profund i simpàtic que va creure fermament en el progrés humà en tots els camps del coneixement, inclosos l'ètica i la política. Després va haver d'assumir que s'equivocava i que potser les coses no eren com havia previst i estudiat, i va seguir lluitant, però, de mica en mica, es va adonar que no seria recordat com ell volia. Gener a *La Mort et le Diable* opina que mereixen ser recordats i perviure aquells que han ajudat al progrés de la humanitat i han estat altruistes. Gener forma part del nostre patrimoni, ens pertany. Amb les seves imperfeccions i les seves virtuts, cal atorgar-li la immortalitat que promulgaven els positivistes i recordar-lo, llegir-lo i estudiar-lo.

Fons, arxius i documents consultats testaments

Arxiu Comarcal de la Ribera de l'Ebre. Fons Bladé i Desumvila.

1. ACRE340-36-T2-5. *Notes d'ahir i d'avui*, «De Pompeu Gener».
2. ACRE340-36-T2-342 *Pompeu Gener vist per Rafael Moragas* (Revista Xaloc) Revista Xaloc: Vol VII, núm 37, juliol-agost 1970.
"Pompeu Gener vist per Rafael Moragas" p. 108-111.
3. ACRE340-36-T2-343 *Pompeu Gener vist per Rafael Moragas*. (Revista Xaloc) Revista Xaloc: num. 39, Novembre-Desembre 1970.
4. ACRE340-36-T2-3989 "Maragall i Pompeu Gener, segons Pujols". Nota mecanografiada.

AMCB, Registre Civil, defuncions, 1877, número 4523

AMCB, *Expediente relativo a la concesión solicitada por Don Pompeyo Gener para instalar una exposición panorámica en el sitio que se le designe del Parque de la Ciudad*.

Comisión de Ensanche, núm.65. Any 1882 (Falta?)

AMCB. *Expediente que se refiere al Entierro del insigne publicista Pompeyo Gener Babot que se efectuó el día 16 de Noviembre de 1920*. Número 223/1920.

Expedient per a cobrir una plaça d'auxiliar poliglota per a l'Arxiu Municipal. AMCB. Fons Ajuntament de Barcelona: A183 Governació, exp. 490 de 1907.

AMCB. *Expediente personal relativo al empleado D.Gabriel Miró Ferrer*. Expedient número 3811.

ANC: Fons Conangla

Testaments.

Arxiu històric de Protocols de Barcelona:

AHPB, 1340/25. Testament de Margarida Babot

AHPB, 1326/20, fol. 43-58 Testament de Ramon Gener.

Partides de naixement i defunció.

(AMB, Registre Civil, matrimonis, 1845, número 175). Matrimoni de Margarida i Ramon.

AMB, Registre Civil, defuncions 1869, número 218. Defunció Ramon Gener.

Registre de la propietat.

Bibliografia.

- Abendroth, R. (1874). *Origen del hombre según la teoría descensional*. Barcelona: Ramírez.
- Aguilar, M., & Moragas, R. (1944). *Cuarenta años de Barcelona : 1890-1930 : recuerdos de la vida literaria, artística, teatral, mundana y pintoresca de la ciudad*. Barcelona : Memphis,.
- Ainaud de Lasarte, J. . (1979, juny). Què cantaven els revolucionaris catalans del XIX? *L'avenç*, 66-67.
- Ainaud, J. (1963). Salvat-Papasseit i Pompeu Gener. *Serra d'or, Any V, núm*, 37-38.
- Aladern, J. (1891). *Sagramental : poesies modernes. Precedides d'un estudi crític per Pompeyo Gener*. Reus: Imp. de Celestí Fernando.
- Alas, L. (1900, febrer 17). Palique. *El Heraldo de Madrid*, p. 1.
- Alas, L. (2006). *La Regenta* (J. L. Gómez & S. Beser, Ed.). Barcelona: Crítica.
- Almirall, V. (1878). *El Alma al diablo*. Barcelona: Libr. Española de I. Lopez Bernagosi.
- Almirall, V. (1884, març). Pàtria, fe i amor. Divagacions d'un pessimista. *L'avens*, p. 193-196 i 213-218.
- Almirall, V. (1907). Perpetuïnes/En Joaquim M.ª Bartrina. Pròleg. En *Perpetuïnes* (p. 5-10). Biblioteca popular l'Avenç.
- Alomar, G. (1920, novembre 28). La muerte de Pompeyo Gener. *Los lunes de El Imparcial, suplement de El Imparcial.*, p. 6.
- Alonso, C. A. (1996). Notas sobre el pesimismo activo en la literatura española hacia 1900: (un fin de siglo entre la voluntad y el dolor de vivir). *Anales de Literatura Española*, 0(12), 27-54. <https://doi.org/10.14198/ALEUA.1996.12.02>
- Álvarez, M. R. (2010). La literatura francesa y su cultura en la Ilustración artística 1882-1902. En M. Giné & S. Hibbs-Lissorgues (Ed.), *Traducción y cultura: la literatura traducida en la prensa hispánica (1868-98)* (p. 185-206). Berna: Peter Lang.
- Amiguet, T. (2020). Tórtola Valencia, la bailarina más bella y 'lasciva' de Europa. Recuperat 9 juliol 2022, de La Vanguardia website: <https://www.lavanguardia.com/hemeroteca/20200213/473449327862/carmen-tortula-valencia-bailarinas-espana-danzas-orientales-soglo-xx.html>
- Anónimo. (2004). *Historia del doctor Johann Fausto : anónimo del siglo XVI* (J. J. del. Solar, Ed.). Madrid: Siruela.
- Aristòtil. (2019). *Poètica* (Primera edició; X. Riu & Aristòtil, Ed.) [Book]. Barcelona: La Casa dels Clàssics.
- Arnau, J. (1900, abril 19). Carta oberta a Don Pompeius Gener. *Juventut*, p. 147-148.
- Bacardí, M., & Estany, I. (2006). El Quixot en català. En *Textos i estudis de cultura catalana* (Vol. 108). Barcelona: Abadia de Montserrat.
- Bahamonde (Coord), Á. (2005). *Historia de España. Siglo XX: 1875-1939* (Á. (Coord. . Bahamonde, Ed.). Cátedra.
- Bahamonde, A., & Martínez, J. A. (2011). *Historia de España : siglo XIX*. Madrid: Cátedra.
- Baradat, E. de. (1901, gener). Palique literario. *La Música ilustrada hispano-americana*, 10.

- Baradat, E. de. (1902a, maig 15). Bibliografia: Llibres i periòdics rebuts en aquesta redacció. *Catalunya artística*, p. 309-311.
- Baradat, E. de. (1902b, juliol 17). Els filòsofs moderns: respecte d'en Frederic Nietzsche. *Catalunya artística*, p. 466-467.
- Barangó Solís, F. (1914, octubre 18). Nuestras Entreviús. Pompeyo Gener. *Unión Ilustrada*, p. 5-6.
- Bargiela, C. (1901). Inducciones. *Arte joven*, p. 2.
- Baroja, P. (1907, octubre 15). El problema catalán: la influencia judía. *El Mundo*, p. 1.
- Barón, E., & Marzo, C. (2017). El papel de Pompeu Gener como promotor y activista cultural a través de la revista internacional Mundial Magazine (1911-1914) de Rubén Darío (Versió en català). *Emblecat, revista de l'Associació Catalana d'Estudis d'Emblemàtica. Art i societat*, 6, 59-76.
- Bartrina, J. M. (1878). *Ateneo Libre de Cataluña. Discurso y memoria leídos por su presidente y secretario en la sesión inaugural celebrada el 6 de octubre de 1878*. Barcelona: Establecimiento topográfico de N. Ramirez y C.^a.
- Bartrina, J. M. (2002). *Algo* (P. Rovira, Ed.). Centro de Ediciones de Diputación Provincial de Málaga.
- Bartrina, J. M. (2012). Cor infinit : i altres poemes. En R. Cabré (Ed.), *Punctum*. Punctu.
- Bartrina, J. M. (2013). ¡Guerra a Dios! En X. Ferré i Trill (Ed.), *¡Guerra a Dios! acompanyat de Dios*. Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- Bel-Asa, A. (1878, abril 8). La semana en París. *El Imparcial*, p. 4.
- Bertrana, P., & Ruiz, D. (2007). La Locura de Álvarez de Castro: ensayo sobre la psicología patológica de un episodio heroico. En J. Jubert i Gruart (Ed.), *Diego Ruiz, Prudenci Bertrana i La locura de Álvarez de Castro*. (p. 237-283). Biblioteca Fundació Valví.
- Bilbeny, N. (1985). *Filosofia contemporània a Catalunya*. Barcelona: EDHASA.
- Biografia de Camille Flammarion. (s.d.). Recuperat 9 agost 2021, de <https://www.biografiasyvidas.com/biografia/f/flammarion.htm>
- Bladé, A. (1970a). *El Senyor Moragas («Moraguetes»)* [Book]. Barcelona: Pòrtic.
- Bladé, A. (1970b, agost). Pompeu Gener vist per Rafael Moragas (ACRE340-36-T2-342). *Revista Xaloc (Extret del Fons Bladé)*, 108-111.
- Bladé, A. (1970c, desembre). Pompeu Gener vist per Rafael Moragas (acabament)(ACRE340-36-T2-343). *Revista Xaloc (Extret del Fons Bladé)*, 172.173.
- Bladé, A. (2006). *Francesc Pujols per ell mateix*. Figueres: Brau.
- Blanco García, F. (1891). *La Literatura española en el siglo XIX*. Madrid: Sáenz de Jubera Hermanos.
- Blasco Ibáñez, V. (1916). *En el país del arte : (tres meses en Italia)* (8 ed.) [Book]. Valencia: Prometeo.
- Bohigas, J. (2011). «Per Déu i per la Ciència». L'Església i la ciència a la Catalunya de la Restauració (1874-1923). Universitat de Girona.
- Boletín bibliográfico. (1897, abril). *Revista Contemporánea*.
- Borges, J. L. (2008). Kafka y sus precursores. En *Otras inquisiciones* (p. 162-166). Alianza.

- Boronat, J. M. (1999). *La política d'adquisicions de la Junta de Museus, 1890-1923*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bouillier, V. (1991). *Baltasar Gracián y Nietzsche*.
- Bové, S. (1902). *La Filosofia nacional de Catalunya : conferencia llegida en lo Ateneo Barcelonés la vetlla del dia 17 de març de 1902*. Barcelona : Estampa de Fidel Giró.
- Brandes, G. (1930a). Nietzsche. Un estudio sobre el radicalismo aristocrático. En T. de C. A. Comet (Ed.), *Renan y Nietzsche* (Trad.C.A., p. 39-112). Madrid: Ed. América.
- Brandes, G. (1930b). Renan. En T. de C. A. Comet (Ed.), *Renan y Nietzsche* (p. 5-37). Madrid: Ed. América.
- Brecht, B. (1985). *Galileo Galilei ; La «Courage» i els seus fills* (B. Brecht, R. Salvat, & C. Serrallonga, Ed.) [Book]. Barcelona: Edicions de 1984.
- Broch, À., Cassany, E., & Domingo, J. M. (2013). *Història de la literatura catalana. Vol.V. Literatura contemporània (I) El Vuit-cents* (À. Broch, L. Badia, & J. Solervicens, Ed.) [Book]. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Bruguera, R. (2010). *Antoni Puig «Tonet» : barber, àcrata i savi : l'anarquisme i la Guerra Civil a l'Escala*. Girona: CCG Edición.
- Büchner, L. (1904). *Fuerza y materia. Estudios populares de historia y filosofía naturales*. Valencia: F. Sempere y C^a Editores.
- Cabré, R., & Domingo, J. M. (2007). *Estudis sobre el positivisme a Catalunya I* (R. Cabré & J. M. Domingo C. Domingo, Ed.) [Book]. Vic: Eumo.
- Cacho Viu, V. (1984). Els modernistes i el nacionalisme cultural (1881- 1906). En V. Cacho Viu (Ed.), *Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català; 3*. Barcelona: La Magrana.
- Caja, F. (2009). *La raza catalana el núcleo doctrinal del catalanismo*. Ediciones Encuentro, S.A.
- Calinescu, M. (1991). La idea de decadencia. En *Cinco caras de la modernidad* (p. 149-220). Madrid: Tecnos.
- Camós, A. (2010). La Difusió del darwinisme en les editorials de Barcelona durant el segle XIX. *Actes d'història de la ciència i de la tècnica*, 131-142. <https://doi.org/10.2436/20.2006.01.155>
- Camós, A. (2021). *La huella de Lamarck en España en el siglo XIX*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Campí, R. (2007). La provocació d'Ernest Renan: positivisme, anticlericalisme i nacionalisme. En R. Cabré & J. M. Domingo (Ed.), *Estudis sobre el positivisme a Catalunya I / a cura de Rosa Cabré i Josep M. Domingo* (p. 99-190). Eumo Editorial.
- Cano, M. (2019). *Apel·les Mestres (1854-1936), artista i col·leccionista polifacètic*. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Canyameres, F. (1965). *De París, el fel i la mel* (J. M. Casablancas, Ed.) [Book]. Barcelona: Bruguera.
- Canyameres, F. (1992). *Obra completa. V* (M. Canyameres i Casals, Ed.). Barcelona: Columna.
- Capdevila, L. (1931). Reportatges barcelonins. El Lion d'Or. *L'Esquella de la Torratxa*, p. 88 i 89.
- Capdevila, L. (1975). *De la Rambla a la presó*. 373.

- Cardó, C. (1935). L'intel·lectual de la Caritat. *Criterion. Revista trimestral de filosofia*, 40-41, 272-274.
- Carles i Amat, J. (1800). *Quatre cents aforismes catalans*. Barcelona: Per Joan Serra y Centené, Estamper y Llibreter, baixada de la Canonja.
- Carmen Tórtola Valencia | Real Academia de la Historia. (s.d.). Recuperat 9 juliol 2022, de <https://dbe.rah.es/biografias/9034/carmen-tortola-valencia>
- Carretero, J. M. (1916). Nuestras visitas: Pompeyo Gener. *La Esfera: ilustración mundial*, p. 23-24.
- Casacuberta, M. (1997). Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite. En *Textos i estudis de cultura catalana* (Vol. 56). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Casals, J. (2007). Ombres nietzscheanes: de Dionís a Orfeu. En A. . Pons & S. Škrabec (Ed.), *Carrers de frontera : passatges de la cultura alemanya a la cultura catalana* (p. 118-122). Barcelona: Institut Ramon Llull.
- Casassas, J. (1986). L'Ateneu Barcelonès : dels seus orígens als nostres dies. En *Curs d'història de Catalunya* (Vol. 10). Barcelona: Magrana.
- Cassirer, E. (1979). *El Problema del conocimiento en la filosofía y en la ciencia modernas. De la muerte de Hegel a nuestros días. Vol IV*. México, D.F: Fondo de Cultura Económica.
- Castagnino, R. H. (1988). Relectura de un olvidado vitalista finisecular. *Anales de la Universidad de Chile*, (17), 103-114. <https://doi.org/10.5354/ANUC.V0117.23905>
- Castellanos, J. (1995). La literatura modernista. En P. Gabriel & J. Termes (Ed.), *Història de la cultura catalana, v.VI. El Modernisme (1890-1906)* (p. 81-128). Barcelona: Edicions 62.
- Castellanos, J., & Marrugat, J. (2013). *Història de la literatura catalana. Vol. VI. Literatura contemporània (II). Modernisme. Noucentisme. Avantguardes* (À. Broch, L. Badia, & J. Solervicens, Ed.). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Cervantes, M. de. (1998). *Don Quijote de la Mancha* (Francisco Rico, Ed.). Barcelona: Instituto Cervantes / Crítica.
- Coffin, J., & Stacey, R. (2012). *Breve historia de Occidente: las culturas y las civilizaciones*. Planeta editorial.
- Comte, A. (2012). *Física social* (J. R. Goberna Falque, Ed.) [Book]. Tres Cantos, Madrid: Akal.
- Crexell, J. (1981). «L'antecedent dels "Cent Consells del Consell de Cent"». *Serra d'or, Any XXIII*, 43-45.
- Crónica General. (1892, març 7). *La Publicidad*, p. 1.
- Cuscó, J. (2014). L'Estat, la llibertat i l'art: rellegir Pompeu Gener. *Col·loquis de Vic*, 116-121.
- Darío, R. (1953). *Los Raros* (2^a ed.). Espasa-Calpe Argentina.
- Dasca, M. (2016). *Entenebrats : literatura catalana i bogeria*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- De Arte. Exposición Bagaria. (1908, abril 25). *La Cataluña: Revista semanal*, p. 265-266.
- de Pedro, V. (1917, desembre 8). Pompeyo Gener. *Caras y caretas*, p. 54-55.
- de Pedro, V. (1920, agost). Pompeyo Gener. *América Hispana*, 2, 57-58.
- Descartes, R. (2008). *Meditacions metafísiques* (M. Costa, Ed.). Barcelona: Edicions 62.

- Domingo, Josep M. (2000). Sobre la crítica de literatura catalana en El Barcelonés (1884-1890). Notes. En Josep M Domingo & F. Roig (Ed.), *Actes del Col·loqui sobre Josep Yxart i el seu temps* (p. 299-334). Tarragona: Diputació.
- Domingo, Josep M. (2007). Pròleg. En *Mis antepasados y yo* (p. 7-13). Lleida: Punctum & Aula Màrius Torres.
- Domingo, Josep M., & Llovera, A. (Ed.). (2013). *De Realisme: aproximacions i testimonis*. Punctum.
- Duran, E. (1987). Dues novel·les desconegudes del canonge valencià Jordi Centelles (vers el 1500). *Marges, Els: revista de llengua i literatura*, 21-38.
- El Dr. Pompeyus Gener en el congrés de Profetes. (1908, novembre 25). *Papitu*, 1, 16.
- El papel vale más. (1897, maig 6). *Gedeón*, p. 3.
- El que signifiquen els nous noms dels carrers de la Geltrú. (1936, desembre 30). *Butlletí del comitè de defensa local*, p. 1.
- El Renacimiento catalán. (1934, setembre 25). *La Vanguardia*, p. 8.
- Erasmè, D., & Luter, M. (1996). *Del lliure albir i Del serf albir* (Vol. 1a; H. Vall, Ed.). Barcelona: Edicions 62.
- Espinós, J. (2007). Pompeu Gener i la revista «Joventut» [Proceeding]. En R. Panyella (Ed.), *La Projectió social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània : actes del congrés internacional ..., Barcelona, 26, 27 i 28 d'octubre de 2005* (p. 269-281). Lleida: Punctum.
- Espinós, J. (2009). *Història d'un entusiasme : Nietzsche i la literatura catalana*. Pagès Editors.
- Estasén, P. (1877). *El positivismo o sistema de las ciencias experimentales : conferencias dadas en el Ateneo barcelonés durante los meses de Enero-Abril 1877*. Barcelona: Jané Hnos.
- Farré, I. (2003). Verdaguer i «Joventut»: història d'una instrumentalització. *Llengua i literatura: Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i literatura, ISSN 0213-6554, N.º. 14, 2003, págs. 45-96*, (14), 45-96.
- Farré, I. (2006). Dues cartes de Frederic Pujulà i Vallès a Caterina Albert. Testimoniatge de combat i de supervivència. *Els Marges: revista de llengua i literatura*, 97-104.
- Farré, I. (2016). *«Joventut» (1900-1906) i el darrer modernisme*. Universitat de Barcelona, 2016.
- Festa. (1895). *Festa Modernista del Cau Ferrat tercer any. Certamen literari celebrat a Sitges el 4 de novembre de 1894*. Barcelona: Tip. L'avenç.
- Fidel, J. (1945, setembre). Pompeu Gener. *Per Catalunya*, 11.
- Figueres, J. M. (2004). *El Primer Congrés Catalanista i Valentí Almirall : materials per a l'estudi dels orígens del catalanisme* (1a ed. en). Barcelona: Generalitat de Catalunya, Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions.
- Fink, E. (2019). *La Filosofia de Nietzsche*. Barcelona: Herder.
- Font, P. L. (1984). Esquema històric de la filosofia catalana. *Enrahonar. An international journal of theoretical and practical reason*, 10(0), 183-189.
<https://doi.org/10.5565/rev/enrahonar.860>
- Font y Vilá, F. (1946). *Anecdotario barcelonés ochocentista : y las más destacadas agudezas de Pitarra, Llanas, Aulés y Peyus* (J. M. Riutort & J. Mur, Ed.). Calle San Pablo, 21, Barcelona: Ediciones Librería Millá.

- Fontbona, F. (s.d.). Pere Romeu i Borràs | enciclopèdia.cat. Recuperat 21 juliol 2021, de <https://www.enciclopedia.cat/ec-gec-0056688.xml>
- Ford, R. (1838, abril). Spanish Bull-feasts and Bull-fights. *Quarterly review*, 385-424.
- Fuentes, S. (2013). Seràs home sobrehome. El perfil nietzscheà dels modernistes catalans. *Haidé*, 2, 135-151.
- Gabriel, P. (1994). Socialisme, lliurepensament i científisme. En *Història de la Cultura Catalana. v. V. Naturalisme, positivisme i catalanisme* (p. 139-164). Barcelona: Edicions 62.
- Gacetillas. (1871, maig 13). *La Independencia. Diario Republicano Federal*, p. 1.
- Galí, A. (2004). *Filosofia a Catalunya : 1900-1936* (P. Lluís Font & J. Monserrat i Molas, Ed.). Barcelona: Societat Catalana de Filosofia.
- Gallén, E. (Ed.). (1995). *Guimerà : 1845-1995*. Barcelona: Centre Dramàtic de la Generalitat de Catalunya.
- Galparsolo, J. I. (1995). El joven profesor Nietzsche y Platón. *Enrahonar. Quaderns de filosofia*, 24, 47-72.
- Garcia, A. A. (1997). *Els museus d'art de Barcelona : antecedents, genesi i desenvolupament fins l'any 1915*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- García Felguera, M. S., & Rius, N. F. (2012). «Posa't tranquil i fes-te retratar»: la fotografia, entre diversió i obligació. En T.-M. Sala (Ed.), *Pensar i interpretar l'oci: Passatemps, entreteniments, aficions i addiccions a la Barcelona del 1900* (p. 179-200). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Garrusta, M. G., & Subirana, J. (2021). Francoist purging of nomenclature in Barcelona: Communion, wishes and beliefs. *International Journal of Iberian Studies*, 34(3), 253-274. https://doi.org/10.1386/IJIS_00046_1
- Gaziel. (1920, novembre 17). De otros días. Las memorias de Pompeyo Gener. *La Vanguardia*, p. 8.
- Gener (Pompeyo). (1892). En *Diccionario enciclopédico hispano-americano de literatura, ciencias y artes* (Ed. profus, p. 273). Barcelona: Montaner y Simón.
- Girón, Á. (2002). Los anarquistas españoles y la criminología de Cesare Lombroso (1890-1914). *Frenia. Revista de Historia de la Psiquiatría*, 2(2), 81-108.
- Girón, Á. (2010). Del anarquismo al librepensamiento: una propuesta de aproximación al proceso de apropiación del darwinismo en la Cataluña de fines del XIX. *Actes d'història de la ciència i de la tècnica*, 119-129. <https://doi.org/10.2436/20.2006.01.154>
- Gomis, A. (2011). Odón de Buen: cuarenta y cinco años de compromiso con la universidad. *Asclepio*, 63(2), 405-430. <https://doi.org/10.3989/ASCLEPIO.2011.V63.I2.499>
- Gomis i Mestre, C. (1987). *La Bruixa catalana : aplec de casos de bruixeria, creences i supersticions recollits a Catalunya a l'entorn dels anys 1864-1915* (C. Gomis i Serdañons & L. Prats, Ed.) [Book]. Barcelona: Alta Fulla.
- González de Zavala, G., & López Aristegui, J. (1915). *Miguel Servet. Tragedia en tres actos inspirada en una novela histórica del Doctor Pompeyo Gener*. Madrid: Establecimiento tipográfico. Calle del Olívar, 4.
- Gras, I. (2009). La recepción de Émile Verhaeren en el arte y en la literatura de la Cataluña de finales de siglo. En C. Giménez Navarro & C. Lomba Serrano (Ed.), *XII Coloquio de arte*

- aragonés. *El arte del siglo XX* (p. 355-369). Zaragoza: Institución «Fernando el católico».
- Gras, I. (2014). El paisatge simbolista i el concepte de degeneració de raça segons Max Nordau, Pompeu Gener et al. En *Arts i naturalesa: biologia i simbolisme a la Barcelona del 1900* (p. 65-80). Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Gras, I. (2018). Literatures malsanes: neurastènia, ennui i decadència a l'imaginari simbolista de la fi de segle. *Anuari Verdguer*, 61-74.
<https://doi.org/10.34810/ANUARIVERDAGUER.2018.26.348607>
- Grau, S. (2021). *Les santes putes del desert*. Martorell: Adesiara.
- Gres, J. (1879). Demonología judaica. *Revista Contemporánea*, 193-217.
- Grimal, P. (1981). *Diccionario de mitología griega y romana* (Ed. rev.,; P. Pericay Ferriol & C. Picard, Ed.). Barcelona [etc: Paidós.
- Guixà, P. (2009, maig 9). Pompeu Gener. *Avui cultura*.
- Hambrook, G. (2014). The Concept of the Foreign in Pompeyo Gener's Literatures malsanes and Enrique Gómez Carrillo's Literatura extranjera. En M. Cots, P. Gifra-Adroher, & G. Hambrook (Ed.), *Interrogating gazes: Comparative critical views on the representation of foreignness and otherness*. (p. 137-144). Berna: Peter Lang.
- Herrero de la Iglesia, J. M. (2001). Antecedentes al concepto de «satanismo» en la tradición acadia. *Isimu: Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad.*, (4), 129-138.
- Hitler, A. (2004). *Mein Kampf*. Barcelona: Ave Fénix històrica.
- Ilie, P. (1964). Nietzsche in Spain: 1890–1910. *PMLA/Publications of the Modern Language Association of America*, 79(1), 80-96. <https://doi.org/10.2307/460969>
- Información de Barcelona. (1931, gener 20). *El liberal*, p. 5.
- Informaciones de Barcelona. (1920). *La Vanguardia*, p. 4.
- Iribarren, T. (2005). An Approximation of H. G. Wells's Impact on Catalonia. En P. Parrinder & J. S. Partington (Ed.), *The Reception of H. G. Wells in Europe* (p. 222-235). London/New York: Thoemmes Continuum.
- Jafudà Bonsenyor. (2020). *Llibre de paraules i dites de savis i filòsofs* (Primera edició; M. Forcano, V. Sörensen, & Jafudà Bonsenyor, Ed.) [Book]. Barcelona: Editorial Barcino.
- Jardí, E. (1985). *Materials per a l'estudi de la història de la literatura catalana* (E. Jardí & M. Condemines, Ed.). Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Publicacions.
- Jordi, R. (1982). *Cien años de vida farmacéutica barcelonesa, 1830-1939*. R. Jordi González.
- Jordi, R. (1992). Apotecaris i farmacèutics de la Plaça del Pi i els seus voltants (s. XVIII/XX). En *Butlletí de la Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana* (Vol. 3). Girona: Societat d'Amics de la Història i de la Ciència Farmacèutica Catalana.
- Jordi, R. (2003). *Colectanea de «speciers», mancebos boticarios, boticarios, farmacéuticos practicantes de farmacia y farmacéuticos en Cataluña (1207-1997)*. Fundació Uriach 1838.
- Jubert i Gruart, J. (2007). *Diego Ruiz, Prudenci Bertrana i La locura de Álvarez de Castro*. Girona: CCG.
- Jufresa, M. (2013). La imatge de Grècia en el pensament de Pompeu Gener. En Josep M Domingo (Ed.), *De realisme: aproximacions i testimonis* (p. 61-80). Lleida: Punctum.
- Junta Municipal de Museus i de Belles arts (ANCI-715-T-349)*. (s.d.).

- Junyent, S. (1901, abril 4). L'art a Catalunya. *Joventut*, p. 238-239.
- Lange, A. (1903a). *Historia del materialismo (v.I)*. Madrid: Daniel Jorro.
- Lange, A. (1903b). *Historia del materialismo (v.II)*. Madrid: Daniel Jorro.
- Libros nuevos. (1897, juliol 30). *La época*, p. 3.
- Litvak, L. (1977). La idea de la decadencia en la crítica antimodernista en España (1888-1910). *Hispanic Review*, 45(4), 397-412. <https://doi.org/10.2307/472293>
- Lombroso, C., & Fernández, I. B. (2009). Arte, genio y locura. *Minerva: Revista del Círculo de Bellas Artes, ISSN 1886-340X, Nº. 11, 2009, págs. 80-83, (11), 80-83.*
- Luján, N. (1990). *Diccionari Luján de gastronomia catalana* [Book]. Barcelona: La Campana.
- Machucho, D. (1874, febrer 14). Variedades: Crónica científica. *El pabellón médico.*, p. 70.
- Maragall, J. (1895). *Poesies de Joan Maragall* [Book]. Barcelona: Tip. L'Avenç.
- Maragall, J. (1981). *Obres completes (V.I)* (J. Carner & P. Lain Entralgo, Ed.). Barcelona: Editorial Selecta.
- Marfany, J. . (1970). «Joventut» revista modernista. *Serra d'or*.
- Marfany, J. . (1986). Assagistes i periodistes [Book]. En M. de Riquer, A. Comas, & J. Molas (Ed.), *Història de la literatura catalana. vol. 8* (4a ed., p. 152-156). Barcelona: Ariel.
- Marquina, E. (1901). Pompeyo Gener. *Pél & Ploma*, p. 8.
- Martín Rodríguez, M. (2013). La geoficción urbana o urbogonía. Recuperación de un ejemplo temprano: “La coronada villa tentacular”, de Gener. *Angulo Recto. Revista de estudios sobre la ciudad como espacio plural.*, 5, 125-147.
- Martínez, J. T. (s.d.). Pompeu Gener, «Peius». En *Enciclopèdia de les Arts Escèniques Catalanes*.
- Martori, J., & Vilà, E. (1995). *Àngel Guimerà, La festa del blat*. Barcelona: Edicions 62.
- Masriera, A. (1912, octubre 27). Triunfantes y olvidados XXIX. *La Vanguardia*, p. 9.
- Masriera, A. (1924, agost 22). Variorum. Un record a Gener. *Esquella de la Torratxa*, p. 524-525.
- Mateu, D. (2013). Schopenhauer y Gracián: Arte de prudencia y sabiduría mundana. *ENDOXA*, 32(32), 63-87. <https://doi.org/10.5944/ENDOXA.32.2013.4144>
- McCarthy, M. J. (1975). Catalan «Modernisme», Messianism and nationalist myths. *Bulletin of Hispanic Studies*, 52(4), 379-395. <https://doi.org/10.3828/bhs.52.4.379>
- Menéndez Pelayo, M. (1978). *Historia de los heterodoxos españoles*. Editorial Católica.
- Mesa de redacción. Ni de Peius ni de Apel·les. (1981, juny 11). *La Vanguardia*, p. 47.
- Mestres, A. (1876). *Microcosmos : versos catalans : intimas y fábulas* [Book]. Barcelona: Impr. «La Renaixensa».
- Mestres, A. (1884a). *Dansa macabra*. Barcelona: Celestí Verdager.
- Mestres, A. (1884b). *Lletra endreçada a Mossen Pompey Gener, per Mossen Apeles Mestres, ab motiu d'haver escrit é estampat un libre d'impietats é heretgies*. Paris: Albert Quantin.
- Mestres, A. (1900, juny 28). El Garrofer. *Joventut*, p. 312-314.

- Mestres, A. (1902, febrer 6). Gent notable de Catalunya. Pompeyo Gener. *Catalunya artística*, p. 86.
- Mestres, A. (1929). *Historia viscuda : semblances, anècdotes, recorts*. Barcelona : Salvador Bonavia,.
- Mestres, A., & Gener, P. (1881). *Concells, màximes e veritats dictades per la sapiencia divina à Fra Pere, benet de Sanctes Creus e visorades e esmenades per lo Rev. Prior del dit convent, en l'any de la nativitat de Ntre Sr. Deu 1436 aplegades y per 1 volta dades a la estampa, segons lo*. Girona: Estamper Felibrenes.
- Mill, J. S. (1986). *Autobiografía* (C. Mellizo, Ed.). Madrid: Alianza.
- Mill, J. S. (1995). La utilidad de la religión. En C. Mellizo (Ed.), *El libro de bolsillo* (Reimp). Madrid: Alianza.
- Miñana, J. (2016). *El cielo de los mentirosos*. Barcelona: Malpaso.
- Miralles, E. (1995). *Cartas a Víctor Balaguer* (E. Miralles, Ed.). Barcelona: Puvill Libros.
- Molas, J. (1984). Apel·les Mestres. En *Història de la literatura catalana*.
- Montaner Frutos, A., & Rico, F. (Ed.). (1998). *Cantar de Mio Cid*. Barcelona: Crítica.
- Montaner, J. (1920). Pompeyo Gener. *Nuevo Mundo*, 1402, 12.
- Mora, A. (1987). Filosofia i història a Catalunya : per on començar? (a propòsit de Filosofia contemporània a Catalunya, de N. Bilbeny). *Enrahonar. An international journal of theoretical and practical reason*, 13(0), 117-126.
<https://doi.org/10.5565/rev/enrahonar.796>
- Moragas, R. (1933, abril 6). El carnet d'un reporter. Francisco Morano. *Mirador.*, p. 5.
- Moragas, R. (1945, agost). Una matinada a l'Ateneu barceloní. De Ramon Llull a Cristófor Colom i de Lluís Ulloa a Pompeu Gener. *Per Catalunya*, 9.
- Mori, A. (1911, juny 26). El cargo de cronista municipal. *El País*, p. 3.
- Murger, H. (2001). *Escenas de la vida bohemia* (M. Giménez Saurina, Ed.). Barcelona: Montesinos.
- Nietzsche, F. (1983). *Així parlà Zaratustra* (M. Carbonell, Ed.). Barcelona: Edicions 62.
- Nietzsche, F. (1997). *Ecce Homo* (A. Sánchez Pascual, Ed.). Madrid: Alianza Editorial.
- Nietzsche, F. (1999). *Sobre la utilidad y el perjuicio de la historia para la vida [II intempestiva]* (G. Cano, Ed.). Madrid: Biblioteca Nueva.
- Nietzsche, F. (2002). *Nietzsche contra Wagner* (G. Colli & M. Montinari, Ed.). Madrid: Siruela.
- Nietzsche, F. W. (s.d.). *El Anticristo y el ascetismo cristiano. Traducción y prólogo de Pompeyo Gener* (P. Gener, Ed.). Barcelona: Lezcano y Ca.
- Nietzsche, F. W. (2000). *Schopenhauer como educador* (J. Muñoz, Ed.). Biblioteca Nueva.
- Nietzsche, F. W. (2010). *La Genealogía de la moral* (J. Leita, Ed.). Barcelona: Edicions 62.
- Nietzsche, F. W. (2012). *El Cas Wagner ; Nietzsche contra Wagner* (J. Creus, Ed.). Barcelona: Edicions de 1984.
- Nordau, M. S. (1902a). *Degeneración Vol I*. Madrid: F. Fé.
- Nordau, M. S. (1902b). *Degeneración Vol II*. Madrid: F. Fé.

- Notas bibliográficas. (1903, gener 14). *La Vanguardia*, p. 2.
- Notas locales. (1899, juny 17). *La Vanguardia*, p. 2.
- Noticias de espectáculos. (1903, desembre 6). *La Vanguardia*, p. 7.
- Noticias de espectáculos. (1906, novembre 15). *La Vanguardia*, p. 4.
- Novas. (1903, novembre 22). *Gent nova: periòdich catalanista*, p. 7.
- Núñez, D. (1987). *La Mentalidad positiva en España* ([2a ed.]) [Book]. Madrid: Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid.
- Obres rebudes. (1899, agost 12). *Pél & Ploma*, p. 3.
- Oliva, J. (1901, juny 29). De literatura catalana IV. *Madrid còmico*, p. 7.
- Oller, N. (1902). Al Cèssar lo qu'es del Cèssar. Lletra oberta a Pompeyus Gener. *Joventut*.
- Opisso, A. (1881a, febrer 8). Las ideas sobre la muerte y el mal en el pasado I. *La América*, p. 11-12.
- Opisso, A. (1881b, febrer 26). Las ideas sobre la muerte y el mal en el pasado II. *La América*, p. 10-13.
- Opisso, A. (1887, agost 13). "Herejías". *La ilustración ibérica*, p. 10-14.
- Opisso, A. (1893, març 31). Ipolit- Adolf Taine. Records. *L'avenç*, p. 81-84.
- Opisso, A. (1905, setembre 21). El veraneo de la historia (conclusión). *La Vanguardia*, p. 6-7.
- Ors, E. d'. (1920, novembre 17). Glosari. Pompeu Gener. *El dia gràfico*, p. 3.
- Ors, E. d'. (1996). *Glosari, 1906-1907* (X. Pla & J. Albertí, Ed.). Barcelona: Quaderns Crema.
- Pagano, J. L. (1901a). *Pompeyo Gener: estudio crítico biográfico*. Firenze: Campolmi.
- Pagano, J. L. (1901b, febrer). El Renacimiento en Cataluña y un escritor catalán supernacional (Fragmentos de los apuntes para un libro). *Pél & Ploma*, 3-4.
- Pagano, J. L. (1904). *Al través de la España literaria* (3a ed.; E. Pardo Bazán, Ed.) [Book]. Barcelona: Maucci.
- Palà, A. (2015). El lliure pensament a Catalunya (1868-1923): cultures, identitats i militàncies anticlericals en transformació. Universitat de Barcelona.
- Palau, M. de. (1881). La poesía y la ciencia. *Boletín del Ateneo Barcelonés*, 8, 315-324.
- Palau i Dulcet, A. (1948). *Manual del librero hispano-americano: bibliografía general española e hispano-americana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos con el valor comercial de los impresos descritos. V. VI* (2a ed. cor; A. Palau Claveras, Ed.). Barcelona: Libr. Anticuaria de A. Palau.
- Panphilos (Maragall, J. (1893a, juliol). Nietzsche. *L'avenç*, p. 195-197.
- Panphilos (Maragall, J. (1893b, novembre 15). Fragments de les obres de Frederic Nietzsche. *L'avenç*, p. 305-309.
- Panyella, V. (2016). El Carnaval dels Modernistes – Quadern de Terramar. Recuperat 11 juliol 2022, de Quadern de terramar website: <https://quaderndeterramar2018.wordpress.com/2016/02/07/el-carnaval-dels-modernistes/>
- Pérez, F. (1988). *Renan en España*. Madrid: Taurus.

- Pérez Galdós, B. (2002). *La de San Quintín ; Electra* (B. Pérez Galdós & L. F. Díaz Larios, Ed.). Madrid: Cátedra.
- Pey-Ordeix, S. (1911). *Miguel Servet. El sabio víctima de la Universidad : El santo víctima de las iglesias. Su vida.* Madrid: A. aguilera.
- Pich, J. (2006). *El Estado Catalán. Diario republicano-federalista intransigente : El portavoz del federalismo intransigente barcelonés entre 1869-1870 y 1873.*
- Pinyol i Torrents, R. (1976). Cartes inédites de Salvat-Papasseit. En *Serra d'or* (p. 465-466).
- Pla, J. (2004a). Història de la revista Joventut (1900-1906). En *Obra completa de Josep Pla ; 32. Prosperitat i rauxa de Catalunya.* Barcelona: Destino.
- Pla, J. (2004b). Pompeu Gener i joventut. En *Obra completa / Josep Pla ; 19. Tres senyors.* Barcelona: Destino.
- Planellas, M. (2021). *Les bullangues se comencen el dilluns : vida, obra i viatges d'Apeles Mestres.* Editorial Trípode.
- Plató. (1981). Fedro. En C. Eggers Lan (Ed.), *Diálogos.* Madrid: Gredos.
- Praz, M. (2007). *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica.* Rizzoli.
- Publicaciones recibidas. (1902, desembre 29). *La Vanguardia*, p. 4.
- Publicitat de Los cent conceyls del conceyl de cent. (1891, juny 13). *L'Esquella de la Torratxa*, p. 383.
- Pujols, F. (2012). *Concepte general de la ciència catalana* (E. Casasses, Ed.). Vilafranca del Penedès: Edicions i Propostes Culturals Andana.
- Pujulà, F. (1921). Sobre un libro editado bajo la firma de Gener. *El diluvio*, p. 16.
- Pujulà, F. (1961). *La Taverna intel·lectual (manuscrit inèdit, ms. 4937, Fons Pujulà de la BC).* Bargemon.
- Pujulà, F. (2009). *Homes artificials* (J. Martí, Ed.). Lleida: Pagès.
- Quevedo, F. de. (1996). *Poesía original completa* (4a ed.; J. M. (Blecua T. Blecua, Ed.). Barcelona: Planeta.
- Quílez, F. (s.d.). Pompeu Gener i Babot. Recuperat 25 setembre 2022, de Repertori de col·leccionistes i col·leccions d'art de Catalunya website: <https://tuit.cat/INhIF>
- Quílez, F. (2016). *Ramon Casas. Les ombres xineses d'Els Quatre Gats. Bohèmia i imaginari popular.* Barcelona: MNAC.
- Quílez, F. (2018). Pompeu Gener. La pulsio col·leccionista d'un dandi desclassat. En S. de P. de la UAB (Ed.), *Mercat de l'art, col·leccionisme i museus, 2017.* Cerdanyola.
- Rahola, F. (1885). *Gotas de tinta : colección de poesías* [Book]. Barcelona: Impr. de Luis Tasso Serra.
- Rahola, F. (1888). Del carácter castellano y del carácter catalán. *La España Regional*, 4, 12-24.
- Rana, J. (1897, maig 6). Plagios de Pompeyo Gener. *Juan Rana*, p. 2.
- Redacció. (1909, juny 5). Estrenes de la setmana: El doctor Stumper. *Escena catalana*, p. 2.
- Renan, E. (2014). *Què és una nació?* Sequitur.
- Ribé, M. (1963). *Memorias de un funcionario.* Marte.

- Ricard, X. de. (1901a, maig 7). Promenade en Espagne: le catalanisme. *Le Temps*, p. 1-2.
- Ricard, X. de. (1901b, maig 11). Promenade en Espagne: le mouvement et les groupes catalanistes. *Le Temps*, p. 1-2.
- Richepin, J. (1880a, juliol 10). La mort et le diable. *Le livre*, p. 24.
- Richepin, J. (1880b, octubre 10). La Mort et le Diable. *El Eco del centro de lectura*, p. 1-3.
- Ricœur, P. (1990). *Soi-même comme un autre*. Seuil.
- Ricœur, P. (1996). *Sí mismo como otro*. Madrid: Siglo XXI.
- Riera, C. (2005). *El Quijote desde el nacionalismo catalán : en torno al tercer centenario*. Madrid: Destino.
- Riera, S. (1994). El positivisme científic i la difusió del Darwinisme. Les ciències naturals i mèdiques a la Renaixença. En P. Gabriel & J. Termes (Ed.), *Història de la cultura catalana* (p. 115-138). Barcelona: Edicions 62.
- Ripoll, E. (1998). Luís Ruiz Contreras (1863-1953). Un català, un empordanès, un castelloní en la Generació del 98 | Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, [en línia]*, 31, 445-496.
- Riquer, M. de. (1997). *Llibre de tres* (M. de Riquer, Ed.) [Book]. Barcelona: Quaderns Crema.
- Robert, B. (1981). *Discurs pronunciat pel Dr. Robert, el dia 28 de novembre de 1881, amb motiu de la inauguració de curs / [Bartomeu Robert i Yarzabal ; introducció: Josep Andreu i Abelló]*. Ateneu Barcelonès.
- Robles, M. (2019). *Apel·les Mestres (1854-1936). La dignitat de la tradició literària popular*. Universitat de Girona.
- Roca (P.del O.), J. (1881, abril 2). Un dinar a Pompeyo Gener. *L'Esquella de la Torratxa*, p. 1-2.
- Rocamora Aguilera, J. (2020). El teatre de Rossend Arús i Arderiu. *TDX (Tesis Doctorals en Xarxa)*.
- Rodríguez Codolá, M. (1923, maig 5). Exposición de arte. Simón Gómez. Pasa un entierro. *La Vanguardia*, p. 9.
- Rodríguez Tejerina, J. M. (1994). Pompeyo Gener en Mallorca. *Medicina Balear*, 9, 132-142.
- Rohde, E., Wilamowitz-Moellendorff, U. von, & Wagner, R. (1994). *Nietzsche y la polémica sobre el nacimiento de la tragedia* (L. E. de Santiago Guervós, Ed.). Málaga, España: Ágora.
- Roura, J. (1988). Positivisme, materialisme i evolucionisme a Catalunya (1835-1877). *Butlletí de la Societat Catalana de Pedagogia*, 1(1), 69-98.
- Ruiz Contreras, Luis. (1931). *Medio siglo de teatro infructuoso* (2ª ed.). Madrid: Compañía Iberoamericana de Publicaciones.
- Ruiz Contreras, Luís. (1892). *En defensa propia: libelo que pudiera servir de prólogo a Los señores de paper / drama de Pompeyo Gener y L.R. Contreras..* Madrid: Juan Subirá.
- Ruiz Contreras, Luís. (1894). *Los vencidos*. Madrid: Tipografía de la Linterna.
- Ruiz Contreras, Luís. (1895). *Semi-teatro: Los vencidos. La señora baronesa*. Fernando Fé.
- Rusiñol, S. (1893, octubre 15). Els caminants de la terra. *L'avenç*, p. 289.

- Rusiñol, S. (1920, novembre 26). Glosari: En Pompeyo Gener. *L'Esquella de la Torratxa*, p. 728-730.
- Safranski, R. (2009). *Romanticismo : una odisea del espíritu alemán* (R. Gabás Pallás, Ed.) [Book]. Barcelona: Tusquets.
- Sagarra, J. M. (1999). *Memòries*. Edicions 62.
- Saint-Victor, P. de. (1877, octubre 30). El origen de la comedia. *Revista Contemporánea*, p. 498-503.
- Salceda, J. (1972, juliol). Vilafortuny. *Revista Cambrils*.
- Salceda, J. (1989, setembre). La llegenda d'Anna Maria. *Revista Cambrils*.
- Salceda, J. (1999a, juliol). La llegenda d'Anna-Maria (II). *Revista Cambrils*.
- Salceda, J. (1999b, agost). La llegenda d'Anna Maria (III). *Revista Cambrils*.
- Sánchez Pérez, A. (1885, juny 28). Tàrgum voz caldea. *La Época*, p. 1.
- Sánchez Pérez, Antonio. (1897, juliol 10). Mi cuarto a espadas. *La ilustración ibérica*, p. 12.
- Santiañez-Tio, N. (1995). Introducció. En *De la Luna a Mecnópolis. Antología de la ciencia ficción española (1832-1913)* (p. 7-42). Barcelona: Sirmio-Quaderns Crema.
- Schleicher, F. (1900). *1849-1899. Le Cinquantenaire de la librairie C. Reinwald, Schleicher frères, éditeurs, neveux et successeurs*. (C. Schleicher & A. Schleicher, Ed.). París: Schleicher frères.
- Schleicher, F. (1905). *Les Idées rationalistes de 1860 à 1905. Penseurs, philosophes savants: Trente-six portraits et biographies. Préface de Ernest Haeckel*. París: Schleicher frères.
- Science Museum | History, Collection, London, & Facts | Britannica. (s.d.). Recuperat 9 juliol 2022, de <https://www.britannica.com/topic/Science-Museum-London#ref241215>
- Shakespeare, W. (1912). *Hamlet, príncipe de Dinamarca : tragedia en cinco actos* (P. Gener, Ed.) [Book]. Barcelona: Establ. Tip. de Félix Costa.
- Siguan, M. (1990). *La Recepció de Ibsen y Hauptmann en el Modernismo catalán* [Book]. Barcelona: PPU.
- Sobejano, G. (2004). *Nietzsche en España, 1890-1970*. Editorial Gredos.
- Sucarrats, R. (2006). L'ensenyament de la història natural a la Barcelona de la primera meitat del segle XIX. Els llibres de text i la docència d'Agustí Yàñez i Girona. *TDX (Tesis Doctorals en Xarxa)*.
- Sunyer, F. (2013). Dios. En X. Ferré i Trill (Ed.), *¡Guerra a Dios! acompanyat de Dios* (p. 87-116). Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- Sunyer, M. (2022). Abús i empoderament: La dama de Reus, sis recreacions d'una cançó popular. *Zeitschrift für Katalanistik: Revista d'Estudis Catalans.*, (35), 133-154.
- Taine, H. (1968). *Filosofía del arte* (4ª ed.) [Book]. Madrid: Espasa Calpe.
- Tarrés, M. (2020, novembre). El suposat Cambrils d'en Peius. *Revista Cambrils*, 12-13.
- Termes, J. (2004). De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil: 1868-1939 [Book]. En P. Vilar & J. Termes (Ed.), *Història de Catalunya V.6* (7a ed.). Barcelona: Edicions 62.
- Tintorer, E. (1903, març 19). Teatres. *Joventut*, p. 190-191.
- Torras, J. (1892, desembre 11). L'Ernest Renan i en Pompeu Gener. *La Veu de Catalunya*, p.

389-394.

- Torras, J. (1981). *La Tradició catalana*. Edicions 62 (MOLC).
- Tort, P. (1996). Gener i Babot, Pompeu. En P. Tort (Ed.), *Dictionnaire du darwinisme et de l'évolution* (p. 1820). Paris: Presses universitaires de France.
- Tos, bronquitis. (1903, maig 1). *La Vanguardia*, p. 8.
- Trenc-Ballester, E. (1979). La teosofia a Catalunya i la seva influència sobre l'art modernista. *Marges, Els: revista de llengua i literatura*, (15), 98-105.
- Trenc, E. (2003). París, infern o paradís dels modernistes. En M.-C. Zimmerman & A. Charlon (Eds.), *Actes del dotze Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, v.2 (p. 7-21). París.
- Trill, X. F. i. (2013). La cultura positivista d'"El Porvenir". En Josep Maria. Domingo & A. (Eds. . Llovera (Ed.), *De realisme: aproximacions i testimonis* (p. 29-45). Lleida: Punctum.
- Triviño, C. (1995). Pompeu Gener y el modernismo. *Quimera*, 46-48.
- Triviño, C. (2000a). Anticlericalismo en la generación de fin de siglo: Pompeyo Gener y Vargas Vila. En L. Royano (Ed.), *Fuera del olvido: Los escritores hispanoamericanos frente a 1898* (p. 47-80). Universidad de Cantabria.
- Triviño, C. (2000b). Pompeu Gener y el modernismo. En *Verbum ensayo*. Madrid: Verbum.
- Triviño, C. (2005). Pompeyo Gener: ciencia y crítica literaria en el siglo XIX. *Ómnibus*, (4).
- Triviño, C. (2009). Pompeu Gener: Positivisme i modernitat [Book]. En E. Cassany, A. G. (Albert G. Hauf, A. Rossich, & E. Bou (Ed.), *Panorama crític de la literatura catalana* (p. 172-173). Barcelona: Vicens Vives.
- Ucelay da Cal, E. (2003). *El imperialismo catalán : Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*. Edhasa.
- Udina, J. M. (2003). La enseñanza de la historia de la filosofía medieval. Una experiencia de veinticinco años. *Revista Española de Filosofía Medieval*, 10, 199.
<https://doi.org/10.21071/refime.v10i.9262>
- Una deuda sentimental: Tórtola Valencia ofrenda un monumento a Pompeyo Gener. (1931, gener 19). *La voz (Madrid)*, p. 4.
- Unamuno, M. de. (1998). *Vida de Don Quijote y Sancho* (3a ed.; A. Navarro, Ed.). Madrid: Cátedra.
- Urales, F. (1901). Aplec de correspondència rebuda de La Revista Blanca, de 4 cartes compreses entre els anys 1901 a 1902 - Fons personal de Joan Maragall (Biblioteca de Catalunya) - Memòria Digital de Catalunya. Recuperat 25 setembre 2022, de <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/epistolari/id/6291/rec/1>
- Urales, F. (1902, desembre 1). La evolución de la filosofía en España. *La Revista Blanca*, p. 323-328.
- Urales, F. (1903, gener 1). La evolución de la filosofía en España. *La Revista Blanca*, p. 385-387.
- Urales, F. (1977). *La Evolución de la filosofía en España* (R. Pérez de la Dehesa, Ed.) [Book]. Barcelona: Laia.
- Utrillo, M. (1934, novembre 15). Un recuerdo. En el decimoquinto aniversario de la muerte de

- Pompeyo Gener. *El dia gráfico*, p. 1,7.
- V.A. (1840). *Manual del viajero en Barcelona redactado y recopilado en vista de los mejores documentos y datos estadísticos. Por una reunión de amigos colaboradores*. Barcelona: Imprenta de D.Francisco Oliva.
- V.A. (1895). *Almanac modernista de la literatura catalana col·leccionat per Josep Aladern i escrit pels més notables literats* (J. Aladern, Ed.). Alcover: Imp. de P.Bolart.
- Valentí i Fiol, E. (1973). *El Primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos* (J. Molas, Ed.). Esplugues de Llobregat: Ariel.
- Valera, J. (1897, desembre 1). El superhombre: con ocasión del libro de Pompeyo Gener titulado Amigos y maestros. *La España moderna*, p. 71-93.
- Valera, J. (1901, gener). Las inducciones del Sr. D. Pompeyo Gener. *La lectura*, 243-264.
- Valera, J. (1912). Las Inducciones del Sr. D.Pompeyo Gener. En *Crítica literariaa (1899-1901)* (p. 217-249). Madrid: Imprenta Alemana.
- Vall i Ontiveros, X. (2012a). *Pompeu Gener i el nacionalisme regeneracionista (1887-1906): La intel·lectualitat, la nació i el poder a Catalunya*. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Vall i Ontiveros, X. (2012b). Pompeu Gener i la memòria de Miquel Servet. Imatge i narració d'un referent intel·lectual a la Catalunya de 1911 [Proceeding]. En P. Anguera, R. Arnabat i Mata, & A. Gavalda i Torrents (Ed.), *Homenatge al doctor Pere Anguera* (p. 337-347). Catarroja: Afers.
- Vall i Ontiveros, X. (2013). Etnia, raza y nación en el pensamiento de Pompeu Gener. Intelectualidad, sociedad y encrucijadas identitarias, 1887 - 1906. En *España Res publica : nacionalización española e identidades en conflicto (siglos XIX y XX)* (p. 387-396). Granada: Comares.
- Vall i Ontiveros, X. (2019). Reinventant pàtries: el regeneracionisme fin-de-siècle a través de Pompeu Gener i Joan Maragall. *Haidé. Estudis Maragallians. Butlletí de l'Arxiu Joan Maragall*, (8), 33-49.
- Vall i Ontiveros, X. (2020). Pompeu Gener (1848-1920): Regeneracionisme i nacionalisme català. [Book]. En P. Gabriel (Ed.), *Republicans catalans del segle XIX: Espanya i nació a Catalunya* (p. 205-242). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Vall i Solaz, F. X. (1989). Valentí Almirall i els Jocs Florals. *Marges, Els: revista de llengua i literatura*, 40, 63-86.
- Vall i Solaz, F. X. (2003). L'escepticisme de Joaquim M. Bartrina a través d'Epístola. En *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història* (p. 1153-1181). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Vall i Solaz, F. X. (2005a). La ciència en la poesia catalana del segle XIX. *Caplletra: Revista Internacional de Filologia*, 0(39), 9-59. <https://doi.org/10.7203/CAPLLETRA.39.4851>
- Vall i Solaz, F. X. (2005b). Un poema de Joaquim M. Bartrina en lloança de Frederic Soler i de la Renaixença. En *Literatura i cultura reusenca del segle XIX* (p. 125-179). Reus: Centre de Lectura.
- Vall i Solaz, F. X. (2007). La raó segons el positivisme darwinista. L'Ensayo Teórico-Práctico de Joan Giné i Partagás. En R. Cabré & J. M. Domingo (Ed.), *Estudis sobre el positivisme a Catalunya* (p. 369-448). Vic: Eumo / Universitat de Barcelona.
- Vall i Solaz, F. X. (2008). Pompeu Gener, un positivista darwinista contrario al naturalismo zoliano (colaboraciones en la prensa de Barcelona y Madrid). *Revista de Filología*

- Románica*, 25, 313-335.
- Vall i Solaz, F. X. (2009). Els anys del realisme i del naturalisme. En *Panorama crític de la literatura catalana, IV. Segle XIX*. (p. 132-141). Barcelona: Vicens Vives.
- Vall i Solaz, F. X. (2010). Referencias hispánicas a Zola y a la medicina experimental en 1868. *Revista de Literatura*, 72(144), 499-512.
<https://doi.org/10.3989/REVLITERATURA.2010.V72.I144.244>
- Vall i Solaz, F. X. (2012a). L'evolució en la literatura catalana. *Anuari Verdaguier*, 0(20), 101-149.
- Vall i Solaz, F. X. (2012b). The Phonograph in Barcelona (1877-1880): Technology and Ideological Controversies. *Quaderns d'història de l'enginyeria*, 13, 255-286.
- Vall i Solaz, F. X. (2013). El tombant del segle XX segons una innocentada de La Vanguardia. *Revista de llengües i literatures catalana, gallega y vasca*, XVIII, 115-142.
<https://doi.org/10.5944/rllcg.v.vol.18.2013.10790>
- Vall i Solaz, F. X. (2015). Representacions visuals catalanes del Darwinisme durant el segle XIX. *Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, 8(1), 85-136.
<https://doi.org/10.2436/20.2006.01.191>
- Vall i Solaz, F. X. (2018). Reacciones a las críticas de Pompeu Gener a Émile Zola y sus epígonos. *Revista de Filología Románica*, 35(1), 187-211.
<https://doi.org/https://doi.org/10.5209/RFRM.61693>
- Vall i Solaz, F. X. (2019a). Joaquim M. Bartrina, Cervantista. *Anales Cervantinos*, 51, 277-312.
<https://doi.org/10.3989/ANACERVANTINOS.2019.013>
- Vall i Solaz, F. X. (2019b). La recepció isabelina de Charles Darwin antes del Darwinismo (1838-1859). *Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, 12-13(1), 125-144.
- Vall i Solaz, F. X. (2020a). La ciencia en la poesía de Joaquim M. Bartrina. *Studi Ispanici*, (45), 69-106. <https://doi.org/10.19272/202002801004>
- Vall i Solaz, F. X. (2020b). La recepció de Baudelaire abans del Modernisme. *Estudis Romànics [Institut d'Estudis Catalans]*, 42, 203-225. <https://doi.org/10.2436/20.2500.01.291>
- Vallès, E. (2014). *Carles Casagemas : l'artista sota el mite*. Museu Nacional d'Art de Catalunya.
- Vallès, E. (2015). Picasso i el món literari català 1897-1904. En *Picasso, Obra catalana* (p. 192). Barcelona: Gran Enciclopèdia Catalana.
- Van Lier, A., & Van den Braak, R. (2006). *The panorama phenomenon*. La Haya: Panorama Mesdag and the International Panorama Council.
- Vargas Vila, J. M. (1918). Sombras de águilas : obra inédita. En *Ramón Sopena*.
- Ventosa, J. (1946, març 15). Acotacions a un retrat pintoresc de Pompeu Gener. *La Nostra Revista*, p. 88-90.
- Verdaguer, M. (1957). *Medio siglo de vida íntima barcelonesa*. Barcelona: Editorial Barna.
- Versió dels textos originals i notes pels monjos de Montserrat. (1992). *La Bíblia* (6a ed.). Andorra: Casal i Vall.
- Viadiu, J. (1960, juliol). La Barcelona de Peius Gener (I). *La Humanitat*, 6.
- Viadiu, J. (1961, març). La Barcelona de Peius Gener (II). *La Humanitat*, 6.
- Vida anecdòtica de Pompeius Gener : recull d'acudits i facècies*. (s.d.). Barcelona: Millà.

- Vidal, P. (1934). *L'Assaig de la vida*. Barcelona: Estel.
- Vila San Juan, P. (1972, febrer 23). Memorias de un cronista. Pompeyo Gener. *La Vanguardia*, p. 45.
- Vilanou, C., & García, J. (2016). La pedagogía católica suiza, tres referentes: san Francisco de Sales, el P. Girard y la Universidad de Friburgo. En J. M. Hernández Díaz (Ed.), *Influencias suizas en la educación española e iberoamericana* (p. 83-114). Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- Vilanova, E. (1949). *Obres completes* (A. Vilanova, Ed.) [Book]. Barcelona: Selecta.
- Villar, P. (2013). *Barcelona, ciutat de cafès : (1880-1936)*. Barcelona: Viena Edicions.
- Villena, L. A. de. (2006). La bailarina misteriosa. Recuperat 9 juliol 2022, de El País, Babelia website: https://elpais.com/diario/2006/05/06/babelia/1146871034_850215.html
- Vincent, E. (1901, gener 1). Pompeyo Gener: Escriptor, filòsof, artista. *Pél & Ploma*, p. 9.
- Vincent, E. (1902, febrer). Lettres Espagnoles. *Mercure de France*, 549-553.
- Xuriguera, R. (s.d.). *Pompeius Gener, l'home. (conte inédit) ANCI-525 / RAMON XURIGUERA. 03.01*. Inèdit.

Obra de Pompeu Gener

- Gener, P. (1868a, abril 30). El artista debe vivir identificado con su siglo. *La Montaña de Montserrat*, p. 1-2.
- Gener, P. (1868b, juny 27). Arts vivas y arts mortas I. *La Barretina*, p. 106-108,.
- Gener, P. (1868c, juliol 4). Arts vivas y arts mortas II. *La Barretina*, p. 110-111.
- Gener, P. (1868d, desembre 27). Nuestros artistas deben vivir identificados con nuestro siglo. *El Museo Universal*, p. 411.
- Gener, P. (1869, agost 7). ¡¡Fusilamientos!! *El Estado Catalán*, p. 2.
- Gener, P. (1870, desembre 31). El catolicismo y la ciencia. *La Humanidad*, p. 3-4.
- Gener, P. (1871a, gener 8). Origen de la idea de Dios, fases que ha presentado en su desarrollo a través del tiempo y aflicciones a que a dado origen hasta su anulación por el naturalismo. *La Humanidad*, p. 10-12.
- Gener, P. (1871b, juny 3). ¿Qué es Dios? *La Humanidad*, p. 172.
- Gener, P. (1871c, juliol 10). La dignidad humana y el cristianismo. *La Humanidad*, p. 177-179.
- Gener, P. (1871d, novembre 8). La exposición nacional de bellas artes en 1871 (I). *La Independencia. Diario Republicano Federal*, p. 4.
- Gener, P. (1871e, novembre 21). La exposición nacional de bellas artes en 1871 (II). *La Independencia. Diario Republicano Federal*, p. 6283-6286.
- Gener, P. (1871f, novembre 25). La exposición nacional de bellas artes en 1871 (III). *La Independencia. Diario Republicano Federal*, p. 6409-6410.
- Gener, P. (1871g, desembre 12). La exposición nacional de bellas artes en 1871 (IV). *La Independencia. Diario Republicano Federal*, p. 6745-6747.
- Gener, P. (1871h, desembre 16). La exposición nacional de bellas artes en 1871 (V). *La*

Independencia. Diario Republicano Federal, p. 6842-6845.

Gener, P. (1872, març 30). Carta al ciudadano director. *La Independencia. Diario Republicano Federal*, p. 1907.

Gener, P. (1876a, febrer 28). Els fills de l'Iran 1. *La Renaixença*, p. 38.

Gener, P. (1876b, març 18). Els fills de l'Iran 2. *La Renaixença*, p. 120-124.

Gener, P. (1877a, abril 30). Del elemento semítico en la historia. *Revista Contemporánea*, p. 464-486.

Gener, P. (1877b, agost 10). El siglo XIV. *El Eco del centro de lectura*, p. 3-4.

Gener, P. (1878a). Claude Bernard y la ciencia de la vida. *La Academia*, p. 339.

Gener, P. (1878b). El discurso inaugural del presidente del Ateneo Barcelonés. *Revista Contemporánea*, p. 75-87.

Gener, P. (1878c). La Decadencia greco-romana. En *Certamen científico-literario celebrado por el Centro de Lectura* (p. 77-103). Reus: Imprenta de Torroja i Tarrats.

Gener, P. (1879a, gener 23). La ciencia de la vida y Claude Bernard (Conclusión). *La Academia*, p. 35,38.

Gener, P. (1879b, gener 26). Una teogonia japonesa. *L'Esquella de la Torratxa*, p. 1.

Gener, P. (1879c, maig 25). La Festa de París-Murcia. *Gaceta de Catalunya*, p. 2.

Gener, P. (1879d, desembre). El taller dels germans Masriera. *La Lluçanera de Nova York*, 1.

Gener, P. (1880a). *La mort et le diable. Histoire et philosophie des deux négations suprêmes*. París: Reinwald.

Gener, P. (1880b). Necrología de D.Simón Gómez. *El Parthenon*, p. 113-115.

Gener, P. (1881a, gener 10). La littérature espagnole jusq'au présent siècle. *Le livre*, p. 7-9.

Gener, P. (1881b, maig 14). Un llibre de punta. *Esquella de la Torratxa*, p. 1-2.

Gener, P. (1881c, juliol 10). La littérature au second centenaire de Don Pedro Calderón de la Barca. *Le livre*, p. 393-396.

Gener, P. (1881d, octubre 10). La litterature espagnole au XIXe siècle. *Le livre*, p. 598-603.

Gener, P. (1882a, agost 12). Varietés. Victor Balaguer. *L'Opinion. Nouveau Journal Républicain*, p. 3.

Gener, P. (1882b, setembre 10). L'Espagne. *Le livre*, p. 534-536.

Gener, P. (1883a, gener 8). París artístico y literario. *La ilustración artística*, p. 10-11.

Gener, P. (1883b, gener 22). París artístico y literario (II). *La ilustración artística*.

Gener, P. (1883c, febrer 5). París artístico y literario (III). *La ilustración artística*, p. 42-43.

Gener, P. (1883d, febrer 10). Espagne. *Le livre*.

Gener, P. (1883e, febrer 19). París artístico y literario (IV). *La ilustración artística*, p. 58-59.

Gener, P. (1883f, març 5). París artístico y literario (V). *La ilustración artística*, p. 74-75.

Gener, P. (1883g, març 19). París artístico y literario (VI). *La ilustración artística*, p. 90-91.

Gener, P. (1883h, abril 2). París artístico y literario (VII). *La ilustración artística*, p. 106-107.

- Gener, P. (1883i, abril 7). Crónica científica: proyecto de un mar central en el África. *La Ilustración ibérica*, p. 7.
- Gener, P. (1883j, abril 16). París artístico y literario (VIII). *La ilustración artística*, p. 122-123.
- Gener, P. (1883k, abril 21). Crónica científica: levantamiento de planos por la fotografía en globos aerostáticos. *La ilustración ibérica*, p. 6-7.
- Gener, P. (1883l, abril 30). París artístico y literario (IX). *La ilustración artística*, p. 138-139.
- Gener, P. (1883m, maig 28). París artístico y literario (X). *La ilustración artística*, p. 170.
- Gener, P. (1883n, juny 10). Correspondences de l'étranger: Espagne. *Le livre*, p. 358-361.
- Gener, P. (1883o, juny 11). París artístico y literario (XI). *La ilustración artística*, p. 186-187.
- Gener, P. (1883p, juny 16). Crónica científica. *La ilustración ibérica*, p. 6-7.
- Gener, P. (1883q, juny 18). París artístico y literario (XII). *La ilustración artística*, p. 194.
- Gener, P. (1883r, juny 25). París artístico y literario (XIII). *La ilustración artística*, p. 202.
- Gener, P. (1883s, juliol 2). París artístico y literario (XIV). *La ilustración artística*, p. 210-211.
- Gener, P. (1883t, juliol 2). Varietés. Influence de l'ancienne littérature des Trouvères sur la formation de la langue espagnole. Discours à l'Académie Espagnole de M. Victor Balaguer et de M. Émile Castelar. *L'Opinion. Nouveau Journal Républicain*, p. 2.
- Gener, P. (1883u, juliol 14). Crónica científica: conferencia de Renan en la Sorbona. *La Ilustración ibérica*, p. 6.
- Gener, P. (1883v, agost 6). La exposición de Ámsterdam (I). *La ilustración artística*, p. 250-251.
- Gener, P. (1883w, agost 11). Holanda y sus ciudades. *Arte y letras*, p. 87.
- Gener, P. (1883x, agost 27). La Exposición de Ámsterdam (II). *La ilustración artística*, p. 274.
- Gener, P. (1883y, setembre 10). La exposición de Ámsterdam (III). *La ilustración artística*, p. 290.
- Gener, P. (1883z, setembre 24). La exposición de Ámsterdam (IV). *La ilustración artística*, p. 306-307.
- Gener, P. (1883aa, octubre 8). La exposición de Ámsterdam (V). *La ilustración artística*.
- Gener, P. (1883ab, octubre 11). Amsterdam y su exposición colonial. *Arte y letras*, p. 103-104.
- Gener, P. (1883ac, novembre 10). Espagne. *Le livre*, p. 676-680.
- Gener, P. (1884a). *La muerte y el diablo: historia y filosofía de las dos negaciones supremas. (I)*. Barcelona: Daniel Cortezo,.
- Gener, P. (1884b, juliol 14). Estudios sobre la poesía en nuestros días (Un poeta español pesimista, J.M. Bartrina). *La Época*, p. 1.
- Gener, P. (1884c, setembre 22). Un pintor francés impresionista. *La Época*, p. 2.
- Gener, P. (1884d, setembre 29). Un pintor francés impresionista (II). *La Época*, p. 1.
- Gener, P. (1885a). *La muerte y el diablo: historia de las dos negaciones supremas. (II)*. Barcelona: Daniel Cortezo.
- Gener, P. (1885b, juliol 12). De lo que significa tárgum, voz caldea. *La Época*, p. 3.

- Gener, P. (1885c, novembre 22). Crónica parisiense. *La Época*, p. 2.
- Gener, P. (1885d, desembre 15). El Cid de Massenet. *La Época*, p. 3.
- Gener, P. (1885e, desembre 17). París artístico y literario. *La Época*, p. 2.
- Gener, P. (1887a, gener 9). E. Renan y su drama filosófico L'Abesse de Jouarre. *El Liberal*, p. 1-2.
- Gener, P. (1887b, gener 24). Alejandro Dumas (hijo) moralista y su ultimo drama Francillón. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1887c, febrer 9). Aberraciones literarias. Pseudodarwinismo naturalista. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1887d, febrer 23). Aberraciones literarias contemporáneas. El pesimismo literario, I. *El Liberal*, p. 23.
- Gener, P. (1887e, març 8). Aberraciones literarias contemporáneas. II. Schopenhauer, moralista. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1887f, març 20). Aberraciones literarias contemporáneas. Los pesimistas alemanes y rusos. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1887g, abril 10). Cristología. *El Liberal*, p. 1-2.
- Gener, P. (1887h, abril 30). Un atentado contra Gustavo Flaubert. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1887i, maig 7). El arte en París y el Salón de este año. Digresiones crítico-optimistas. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1887j, maig 9). El vulgarismo en la novela. *El Liberal*, p. 1-2.
- Gener, P. (1887k, maig 26). La historia tal cual debe ser. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1888a). E.Zola Novelista y estilista. *El Liberal*.
- Gener, P. (1888b). *Herejías : estudios de crítica inductiva sobre asuntos españoles*. Barcelona ; Fernando Fé.
- Gener, P. (1888c, març 15). «Volonté» novela de Ohnet. *El Liberal*, p. 4.
- Gener, P. (1888d, març 19). La cuestión Boulanger. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888e, març 31). Willette y sus obras. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1888f, abril 4). Sarah Bernhard, autor dramático. *El Liberal*, p. 2-3.
- Gener, P. (1888g, abril 6). Pintores y literatos. *La Vanguardia*, p. 1-2.
- Gener, P. (1888h, abril 21). Boulanger de cerca. *La Vanguardia*, p. 2.
- Gener, P. (1888i, abril 30). De lo cómico en el arte. Consideraciones sugeridas por la exposición de caricaturas de la Escuela de Bellas Artes de París. *El Liberal*, p. 1.
- Gener, P. (1888j, maig 8). El salón de pinturas de París. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888k, maig 15). El museo de armas del sr. Estruch. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888l, maig 19). El museo de armas del sr. Estruch (II). *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888m, maig 24). El museo de armas del sr. Estruch (III). *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888n, juliol 21). Monòleg. La marxa de l'humanitat. *La Campana de Gràcia*, p. 16.

- Gener, P. (1888o, agost 3). Sr. Leopoldo Alas (Clarín). *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888p, agost 13). E. Zola. Su cambio de frente.-Zola periodista. *El Liberal*, p. 3.
- Gener, P. (1888q, agost 23). Palacio de Bellas Artes: antigüedades (I). *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888r, agost 27). E.Zola Crítico y fundador de escuela. *El Liberal*, p. 2-3.
- Gener, P. (1888s, setembre 7). Elogio de los microbios. *El Liberal*, p. 1.
- Gener, P. (1888t, setembre 13). Palacio de Bellas artes: antigüedades (II). *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888u, setembre 21). Evolución de las armas y las armaduras (I). *El Liberal*, p. 2-3.
- Gener, P. (1888v, setembre 26). Palacio de Bellas artes: antigüedades (III). *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888w, setembre 29). Blanxart en el «Amlet». *La Vanguardia*, p. 2.
- Gener, P. (1888x, setembre 29). Evolución de las armas y las armaduras. *El Liberal*, p. 4-5.
- Gener, P. (1888y, octubre 2). Mas sobre microbios. *El Liberal*, p. 2-3.
- Gener, P. (1888z, octubre 9). Palacio de Bellas artes: antigüedades (IV). Vidrios. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888aa, octubre 16). Palacio de Bellas artes: sección arqueológica. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888ab, octubre 30). Palacio de Bellas artes: sección arqueológica (II). *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888ac, noviembre 3). La literatura rusa. Consideraciones sugeridas por el fracaso del drama Crimen y Castigo. *El Liberal*, p. 1-2.
- Gener, P. (1888ad, noviembre 8). Palacio de Bellas artes: arqueológica: objetos de culto católico. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888ae, noviembre 16). Palacio de Bellas artes: salones de pintura. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888af, noviembre 22). Las sorpresas del divorcio. Comedia en tres actos estrenada en el Teatro Principal de Barcelona. *El Liberal*.
- Gener, P. (1888ag, noviembre 28). Palacio de Bellas artes: salones de pintura: España. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888ah, diciembre 3). Palacio de Bellas artes: pintura: sección española. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888ai, diciembre 12). Palacio de Bellas artes: pintura: sección española (II). *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888aj, diciembre 26). Palacio de Bellas artes: pintura: sección española (III). *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1888ak, diciembre 28). La prensa diaria I. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1888al, diciembre 29). La prensa diaria (II). *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1888am, diciembre 31). Palacio de Bellas artes: pintura: Alemana, Belga... *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1889a, gener 3). Palacio de Bellas artes: Instalaciones de la real casa. *La Vanguardia*, p. 1.

- Gener, P. (1889b, gener 7). Apeles Mestres. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1889c, febrer 8). ¡La crítica ha muerto! *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1889d, febrer 26). La mujer y sus derechos en las sociedades modernas. *La Vanguardia*.
- Gener, P. (1889e, març 4). Los preparativos para el baile de los artistas. *La Vanguardia*, p. 1-2.
- Gener, P. (1889f, març 13). ¡Pobre retórica! *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1889g, abril 28). Más sobre libros. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1889h, maig 2). Las tres grandezas de la tierra. *La Vanguardia*, p. 1.
- Gener, P. (1889i, juny 26). La exposición Universal de París (I). *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889j, juny 30). La Exposición Universal de París (II). *El Barcelonés*, p. 2.
- Gener, P. (1889k, juliol 7). La Exposición Universal de París (III). *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889l, juliol 9). Las Baladas de Apeles Mestres. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889m, juliol 19). Exposición de París. La historia de la vivienda humana. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1889n, juliol 19). La Exposición Universal de París (IV). *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889o, juliol 27). La Exposición Universal de París (VI). *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889p, juliol 31). La Exposición Universal de París. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889q, agost 4). En la calle del Cairo. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1889r, agost 20). La Exposición universal de París. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889s, agost 22). Exposición de París. En el ministerio de la Guerra. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1889t, agost 31). La Exposición universal de París. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889u, setembre 5). Exposición Universal. En la Exposición de horticultura, agricultura, forestería y jardines. *El Liberal*, p. 2-3.
- Gener, P. (1889v, setembre 5). La Exposición Universal de París. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889w, setembre 14). En la exposición universal de París. El mueblaje y el decorado. *El Liberal*, p. 2-3.
- Gener, P. (1889x, setembre 17). La recepción en el municipio de París de los obreros de Barcelona. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889y, setembre 21). Exposición universal. Palacio de las artes liberales. Antropología. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1889z, setembre 24). La Exposición Universal de París. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889aa, setembre 26). Exposición universal. Las máquinas. *El Liberal*, p. 2-3.
- Gener, P. (1889ab, octubre 2). La Comisión obrera. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889ac, octubre 4). Las inexactitudes de un corresponsal. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889ad, octubre 9). Exposición universal. Congresos científicos. La cuestión de la tisis. *El Liberal*, p. 4-5.
- Gener, P. (1889ae, octubre 15). Exposición universal. Palacio de las artes liberales. La historia

- del teatro. *El Liberal*, p. 2-3.
- Gener, P. (1889af, octubre 15). La Exposición universal de París. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889ag, octubre 23). La Exposición universal de París. *El Barcelonés*, p. 1.
- Gener, P. (1889ah, novembre 5). Exposición universal. Palacio de las artes liberales. Las civilizaciones y sus productos. *El Liberal*, p. 3.
- Gener, P. (1889ai, novembre 9). La lucha por la vida y el struggleforlifer (a propósito de Daudet). *El Barcelonés*.
- Gener, P. (1889aj, novembre 19). Exposición universal. Palacio de las artes liberales. El arte y los oficios. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1889ak, novembre 26). El struggleforlifer (a propósito de un drama de Daudet) (I). *El Liberal*, p. 1-2.
- Gener, P. (1889al, novembre 28). El struggleforlifer (a propósito de un drama de Daudet) (II). *El Liberal*, p. 1-2.
- Gener, P. (1890, gener 31). Simbolistas, decadentes y delicuescentes. Estudios de patología literaria. *El Barcelonés*, p. 1-2.
- Gener, P. (1891a). *Los Cent conçeyls del Conçeyl de Cent escrits de ma de fra Feliu Piu de Sanct Guiu canonie de la Seu ab altres maximes e veritats que shi enclouhen e son en vers*. Barcelona: L'Avenç / Can Llopis.
- Gener, P. (1891b, març 23). Siluetas parisienses. Paul Bourget (A propósito de su obra *Physilogie de l'amour moderne*) (I). *El Liberal*, p. 1.
- Gener, P. (1891c, març 26). Siluetas parisienses. Paul Bourget (A propósito de su obra *Physilogie de l'amour moderne*) (II). *El Liberal*, p. 1.
- Gener, P. (1891d, abril 14). Siluetas parisienses. Jean Richepin (a propósito de "Le Mage"). *El Liberal*, p. 2-3.
- Gener, P. (1891e, abril 20). Siluetas parisienses. Jean Richepin (a propósito de "Le Mage") (II). *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1891f, maig 2). Por los obreros. *El Liberal*, p. 1.
- Gener, P. (1891g, juny 22). L'argent per É. Zola. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1891h, juliol 1). Tolstoi (I). *El Liberal*, p. 1.
- Gener, P. (1891i, juliol 11). Tolstoi (II). *El Liberal*, p. 1.
- Gener, P. (1891j, juliol 22). Tolstoi (III). *El Liberal*, p. 1.
- Gener, P. (1892a). *¡¡Aleluya!! comedia en un acte*. Barcelona: Col·lecció Teatral Jaume Rull i Jové (Biblioteca de Catalunya).
- Gener, P. (1892b). *Els Senyors de paper drama en tres actes y en prosa de costums contemporáneas*. Manuscrit.
- Gener, P. (1892c). Ernest Renan íntim. *L'avenç*, IV(10), 289-300.
- Gener, P. (1892d, abril 2). La vuelta de Sarah Bernhardt. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892e, agost 17). La Meca del wagnerismo. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892f, agost 23). El wagnerismo. *La Publicidad*, p. 1.

- Gener, P. (1892g, setembre 21). El «Hamlet» de Shakespeare. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892h, octubre 6). Ernesto Renan (I). *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892i, octubre 11). Ernesto Renan (II). *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892j, octubre 13). Colón antes del descubrimiento de América. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892k, octubre 27). Desde París. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892l, noviembre 3). León XII y el Imperio germánico. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892m, noviembre 26). Antropología Criminalista I. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892n, diciembre 4). Antropología Criminalista II. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892o, diciembre 15). La novena sinfonía de Beethoven. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892p, diciembre 23). Antropología Criminalista III. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1892q, diciembre 25). La primera de las universidades musulmanas. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893a). Francisco Virella Casañes. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893b, gener 15). Carta a un antic condeixeble. *L'avenç*, p. 1-4.
- Gener, P. (1893c, febrer 9). El espíritu del gótico. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893d, febrer 11). Un poema nihilista. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893e, març 9). ¡En nombre de la inteligencia! *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893f, març 15). Cartas abiertas: Al Excmo. sr. Alcalde: ¡Por la historia de la Patria! *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893g, abril 6). Cartas abiertas: Al Excmo. sr. Alcalde: ¡Por la historia de la Patria! (II). *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893h, abril 14). Un enemigo del pueblo (Folkerfienden). Drama de Ibsen. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893i, abril 16). Cartas abiertas: Al Excmo. sr. Alcalde: Por el arte y la industria. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893j, maig 4). Cartas abiertas: Al Excmo. sr. Alcalde: Por la instrucción pública. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893k, maig 13). ¿Socialismo? *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893l, maig 28). «La Valkirie» de R. Wagner. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1893m, juny 2). Cartas abiertas: Al Excmo. sr. Alcalde: Por la salud pública. *La Publicidad*, p. 1.
- Gener, P. (1894a). *El Caso Clarín : monomania maliciosa de forma impulsiva : estudio de psiquiatría* [Book]. Madrid: Fernando Fé.
- Gener, P. (1894b). *Literaturas malsanas : estudios de patología literaria contemporanea*. Madrid: Fernando Fé.
- Gener, P. (1894c). Literaturas malsanas. *Los lunes del imparcial*, p. 6.
- Gener, P. (1894d, juny). Apología criminalista. El congreso de Bruselas. *El Derecho*, 46-48.

- Gener, P. (1894e, juliol 21). El Ritmo. Crítica contemporánea, por Salvador Rueda. *La Vanguardia*, p. 4.
- Gener, P. (1895a). Fi de la literatura. *Almanac modernista, I*, 55.
- Gener, P. (1895b, octubre). La dignidad humana y el cristianismo. *Ciencia Social*, 11-15.
- Gener, P. (1896, maig 1). La festa del blat. Carta oberta de Pompeyo Gener a son amic Àngel Guimerà. *La Renaixença*, p. 2629.
- Gener, P. (1897a). *Amigos y maestros contribución al estudio del espíritu humano a fines del siglo XIX*. Fernando Fe/ Llordachs.
- Gener, P. (1897b, setembre 8). Haine catalane: les mòviles de l'attentat de Raymond Sempau. *L'Éclair*, p. 3.
- Gener, P. (1898, abril 25). Nietzsche i lo que realment representa la seva filosofia. *Catalonia*, p. 81-82.
- Gener, P. (1899a). *Literaturas malsanas : estudios de patología literaria contemporanea*. Barcelona: Juan Llordachs.
- Gener, P. (1899b). *Los cent conçeyls del Conçeyl de Cent escrits de ma de Fra Feliu Piu de Sanct Guiu canonie de la Seu ab altres Maximes e Veritats que shi enclouhen e son en vers*. Barcelona: Lhordachs.
- Gener, P. (1900a). De mon evangeli de la vida. *Joventut*, p. 210.
- Gener, P. (1900b, febrer 1). Un traginer filòsof. *Joventut*, p. 11.
- Gener, P. (1900c, febrer 4). Los supernacionales de Cataluña. *Vida nueva*.
- Gener, P. (1900d, febrer 18). La Sublime Puerta y la Puerta del Sol. *Vida nueva*, p. 2.
- Gener, P. (1900e, febrer 22). Un cant de iamblicus. *Joventut*, p. 23-24.
- Gener, P. (1900f, març 15). La nostra llengua és oficial a França. *Joventut*, p. 79-80.
- Gener, P. (1900g, març 15). Supernacionals! *Joventut*, p. 65-67.
- Gener, P. (1900h, març 29). El cant a la joventut de Zarathustra. *Joventut*, p. 100-102.
- Gener, P. (1900i, abril 12). De Kant a Nietzsche. *Joventut*, p. 134-136.
- Gener, P. (1900j, abril 26). Sartus Resartus per Thomas Carlyle. *Joventut*, p. 172-174.
- Gener, P. (1900k, maig 10). La Coronada Vila Tentacular. Somni-Pesadilla. *Joventut*, p. 198-200.
- Gener, P. (1900l, maig 31). La moderna oligarquia de l'intel·lecte. *Joventut*, p. 241-242.
- Gener, P. (1900m, juny 14). L'evangeli de la vida. Somni-prefaci. *Joventut*, p. 273-279.
- Gener, P. (1900n, juny 21). A Apel·les Mestres amb motiu dels seus Poemes del Mar. *Joventut*, p. 296-299.
- Gener, P. (1900o, juliol 12). El silenci. *Joventut*, p. 337-338.
- Gener, P. (1900p, agost 9). Macabra Vital. *Joventut*, p. 408.
- Gener, P. (1900q, agost 15). Costumbres populares. *Pèl & Ploma*, p. 4.
- Gener, P. (1900r, agost 16). Les tres grandeses. *Joventut*, p. 417-419.
- Gener, P. (1900s, agost 30). A la soledat. Cant ditiràmbic. *Joventut*, p. 449-451.

- Gener, P. (1900t, setembre 6). Nietzsche. *Joventut*, p. 473-475.
- Gener, P. (1900u, setembre 20). A la nit. *Joventut*, p. 499-501.
- Gener, P. (1900v, setembre 27). La pesadilla [sic] dels parents. *Joventut*, p. 518-520.
- Gener, P. (1900w, octubre 1). La evolución del pensamiento humano en el siglo XIX. *Pél & Ploma*, p. 4-5.
- Gener, P. (1900x, octubre 25). El cólera: poema delicuescent. *Joventut*, p. 581-582.
- Gener, P. (1900y, octubre 25). Un petit poema modernista. *Joventut*, p. 581.
- Gener, P. (1900z, novembre 22). Invocació a Lutècia. *Joventut*, p. 643-646.
- Gener, P. (1900aa, desembre 1). Santiago Rusiñol. Escriptor, pintor i artista. *Pél & Ploma*, p. 7-8.
- Gener, P. (1901a). *Inducciones: ensayos de filosofía y de crítica*. Librería de J. Llordarchs.
- Gener, P. (1901b, gener 1). ¿Socialismo? *La revista Blanca*, p. 392-396.
- Gener, P. (1901c, gener 1). Lo final del llibre Inducciones d'en Pompeyo Gener. *Pél & Ploma*.
- Gener, P. (1901d, febrer 7). De la idea de l'art en els últims filòsofs del segle XIX (I). *Joventut*, p. 105-107.
- Gener, P. (1901e, febrer 14). De la idea de l'art en els últims filòsofs del segle XIX (II). *Joventut*, p. 121-123.
- Gener, P. (1901f, març 17). A propósito de «Electra»: Para el Sr. Pérez Galdós. Carta abierta. *El País*, p. 1-2.
- Gener, P. (1901g, març 21). Avant sempre! *Joventut*, p. 201-203.
- Gener, P. (1901h, abril 28). La esclavitud moderna. *El Progreso*, p. 35.
- Gener, P. (1901i, maig 17). Catalanismo. *La Época*, p. 1.
- Gener, P. (1901j, maig 18). Explicaciones de Pompeyo Gener. *El Liberal*, p. 2.
- Gener, P. (1901k, juny 20). El gai saber. *Joventut*, p. 416-417.
- Gener, P. (1901l, juliol 1). Contra el maleta indulgencias. *El Diluvio*, p. 14.
- Gener, P. (1901m, setembre 5). Don Quijote i Sancho Panza, com a tipus simbòlics espanyols i com a tipus simbòlics humans (I). *Joventut*, p. 589-592.
- Gener, P. (1901n, setembre 12). Don Quijote i Sancho Panza, com a tipus simbòlics espanyols i com a tipus simbòlics humans (II). *Joventut*, p. 614-617.
- Gener, P. (1901o, setembre 16). Historia dramática. *Pluma y lápiz*, p. 531-533.
- Gener, P. (1902a). *Historia de la literatura* (Ed. ilustr). Barcelona: Montaner y Simón.
- Gener, P. (1902b). *Leyendas de amor*. Barcelona: J. Llordachs.
- Gener, P. (1902c). *Senyors de paper! : drama en tres actes* [Book]. Barcelona: [Joventut].
- Gener, P. (1902d, gener 16). La «Mise en scene» de «Els Pirineus». *Joventut*, p. 53-54.
- Gener, P. (1902e, febrer 20). En defensa pròpia. *Joventut*, p. 123-124.
- Gener, P. (1902f, maig 29). La primera lectura de l'Atlàntida. *Joventut*, p. 12-15.
- Gener, P. (1902g, juny 26). Trop de zèle: carta oberta a en Narcís Oller. *Joventut*, p. 414-417.

- Gener, P. (1902h, juliol 31). L'antic teatre grec (I). *Joventut*, p. 493-495.
- Gener, P. (1902i, agost 7). El teatre grec antic (II). *Joventut*, p. 508-510.
- Gener, P. (1902j, agost 14). El teatre grec antic (III). *Joventut*, p. 528-530.
- Gener, P. (1902k, agost 21). L'antic teatre grec (IV). *Joventut*, p. 541-543.
- Gener, P. (1902l, setembre 4). La filosofia grega antiga (I). *Joventut*, p. 572-575.
- Gener, P. (1902m, setembre 18). La filosofia grega antiga (II). *Joventut*, p. 609-611.
- Gener, P. (1902n, novembre 6). La literatura a Roma (I). *Joventut*, p. 723-724.
- Gener, P. (1902o, novembre 20). La literatura a Roma (II). *Joventut*, p. 754.
- Gener, P. (1902p, novembre 24). La Balada de Djuni y Zegal. *La ilustración artística*, p. 763-764.
- Gener, P. (1902q, novembre 27). La literatura a Roma (III). *Joventut*, p. 766-767.
- Gener, P. (1902r, desembre 18). La literatura a Roma (IV). *Joventut*, p. 813-814.
- Gener, P. (1903a). Cosas de España. En *Llordachs*. Barcelona: Llordachs.
- Gener, P. (1903b). *Monòlegs humorístics* [Book]. Fidel Giró.
- Gener, P. (1903c, febrer 26). El cavall de panyo o la plaça de l'Empordà. Somni fantàstic. *Joventut*, p. 144-147.
- Gener, P. (1903d, maig). A les dames catalanes. *Joventut*, p. 2-4.
- Gener, P. (1903e, agost 13). Quento antich: Lo mal argenter, é lo bon Cavaylher. *Joventut*, p. 536-538.
- Gener, P. (1903f, setembre 24). El monument a Renan. *Joventut*, p. 625-626.
- Gener, P. (1903g, octubre 8). La festa del blat. *Joventut*, p. 660-661.
- Gener, P. (1903h, octubre 29). Reivindicació de Miquel Servet I. *Joventut*, p. 705-707.
- Gener, P. (1903i, novembre 5). Reivindicació de Miquel Servet II. *Joventut*, p. 721-722.
- Gener, P. (1903j, novembre 13). Los nuevos cuerpos radiantes. *La Vanguardia*, p. 4.
- Gener, P. (1903k, desembre 3). Més llum sobre l'assumpte Servet. *Joventut*, p. 790-791.
- Gener, P. (1904a). *Agna-Maria : llegenda del temps de la guerra dels segadors, 1640-1647* [Book]. València: Fidel Giró.
- Gener, P. (1904b, gener 13). Crònica literaria ¿Por qué no se leen libros? *La Vanguardia*, p. 4.
- Gener, P. (1904c, gener 24). El milagro. *Pluma y lápiz*, p. 169-170.
- Gener, P. (1904d, febrer 14). Ni dominats ni dominadors. *Joventut*, p. 25-26.
- Gener, P. (1904e, febrer 25). Faules, apòlegs, llegendes, contes o el que vulgheu (I). *Joventut*, p. 129-130.
- Gener, P. (1904f, març 10). Faules, apòlegs, llegendes, contes o el que vulgheu (II). *Joventut*, p. 161.
- Gener, P. (1904g, abril 14). Faules, apòlegs, llegendes, contes o el que vulgheu (III). *Joventut*, p. 243-244.
- Gener, P. (1904h, agost 25). Cant Primer de l'Evangeli de la Vida: Prometeu i Jo. *Joventut*, p.

565-567.

Gener, P. (1904i, setembre 1). De com n'hagué nom la ciutat de Lió i el golf de prop d'ací que aital nom en porta. *Joventut*, p. 580-581.

Gener, P. (1905a). *El Señor ministro : comedia dramática en tres actos y un prólogo de costumbres políticas de fines del siglo XIX* (H. B. Omedes, Ed.). Barcelona: Librería de Antonio López.

Gener, P. (1905b). *L'Intel·lecte grec antic : (anys 535 a 320 abans de J.C.)*. Barcelona: L'Avenç.

Gener, P. (1905c, gener 12). Records i esperances. *Joventut*, p. 25-27.

Gener, P. (1905d, abril 13). El Madrid que ara jo he vist. *Joventut*, p. 234-238.

Gener, P. (1905e, maig 25). El bon diable. *Joventut*, p. 333-335.

Gener, P. (1905f, agost 3). L'americana vermella. *Joventut*, p. 333-335.

Gener, P. (1905g, agost 24). L'Amic Vilanova. *Joventut*, p. 542-544.

Gener, P. (1905h, setembre 7). Cant IV de l'Evangeli de la Vida: El parlament del Boig. *Joventut*, p. 575-576.

Gener, P. (1905i, novembre 16). Patatum de patums: ni Don Pelayo ni Jofre el Pilós. *Joventut*, p. 737-739.

Gener, P. (1906a, maig 10). El gai saber (La gaia ciencia). *Joventut*, p. 292-293.

Gener, P. (1906b, desembre 31). El que hem fet. *Joventut*, p. 822.

Gener, P. (1907a). *Dònes de cor : noveles sobre llegendes antigues* [Book]. Barcelona: E. Doménech.

Gener, P. (1907b). *La muerte y el diablo : historia y filosofía de las dos negaciones supremas*. Barcelona: F. Granada.

Gener, P. (1907c). *Últimos momentos de Miguel Servet: Novela histórica por Pompeyo Gener*. Madrid: El Cuento Semanal.

Gener, P. (1907d, agost 31). El consejo del ermitaño de Siva. *Caras y caretas*, p. 27.

Gener, P. (1907e, novembre 15). Lo que opina Unamuno de Barcelona y de Cataluña. *Cataluña*, p. 42-43.

Gener, P. (1907f, desembre 1). Influencia Bárbara: contestación a Pío Baroja. *Cataluña*, p. 57-59.

Gener, P. (1908a). *Los cent conçeyls del Conçeyl de Cent escrits de ma de Fra Feliu Piu de Sanct Guiu canonie de la Seu ab altres Maximes e Veritats que shi enclouhen e son en vers* [Book]. Barcelona: Lhopis, La Campana de Gracia.

Gener, P. (1908b, gener 4). Los tres guerrilleros. *Caras y caretas*, p. 113-114.

Gener, P. (1908c, març 28). La fidelidad de una viuda. *Caras y caretas*, p. 60.

Gener, P. (1908d, maig 9). Esclavos de la verdad. *Caras y caretas*, p. 48.

Gener, P. (1909a). Doctor Stumper : comedia humorística-filosófica en un acte. En *Impr. de la Vda. e J. Cunill*. Impr. de la Vda. e J. Cunill.

Gener, P. (1909b). *Pasion y muerte de Miguel Servet : novela histórica o historia novelesca con apéndices documentarios*. Paris: Soc. de Ediciones Literarias y Artísticas. P.

Ollendorf.

- Gener, P. (1909c, gener 20). Una profecia espatarrant. *Papitu*, p. 142.
- Gener, P. (1910a). Monòlegs extravagants. En *Millá*. Millà.
- Gener, P. (1910b, novembre 1). Don Joan a l'infern. *Papitu*, p. 700-701.
- Gener, P. (1911a). Don Quijote i Sancho Panza com a tipus simbòlics espanyols i com a tipus simbòlics humans. En *Pensant, sentint i rient* (p. 51-74). Barcelona: Llibreria Millà.
- Gener, P. (1911b). El teatre i la seva importància superorgànica en les grans ciutats modernes. En *Pensant, sentint i rient* (p. 13-26). Barcelona: Llibreria Millà.
- Gener, P. (1911c). *Pensant sentint y rient : aplec d'escrits selectes (v.I)*. Barcelona: Llibreria Millà.
- Gener, P. (1911d). *Pensant sentint y rient : aplec d'escrits selectes (v.II)*. Barcelona: Llibreria Millà.
- Gener, P. (1911e). *Servet : reforma contra renacimiento: calvinismo contra humanismo : estudio histórico crítico sobre el descubridor de la circulación de la sangre y su tiempo*. Barcelona: Maucci.
- Gener, P. (1911f, juny 16). El telèfon ultra-mundial. *L'Esquella de la Torratxa*, p. 373-374.
- Gener, P. (1911g, juny 21). Theological Palace (I). *Papitu*, p. 440.
- Gener, P. (1911h, juny 28). Theological Palace (II). *Papitu*, p. 453.
- Gener, P. (1911i, agost). Don Juan Tenorio en el otro mundo. Cuento fantástico andaluz. *Mundial Magazine*, 383-385.
- Gener, P. (1912a). *Del presente, del pasado y del futuro*. Paris: Soc. de Ed. Louis-Michaud.
- Gener, P. (1912b, abril). Tórtola Valencia. *Mundial Magazine*, 527-530.
- Gener, P. (1912c, novembre 30). Un somni futurista espatarrant. *Gall*, p. 355-356.
- Gener, P. (1912d, desembre). La noche de navidad de dos compañeros de armas. *Mundial Magazine*, 697-704.
- Gener, P. (1913a). *El Capitán Proteo. Novela histórica de fines del Antiguo Régimen*. París: Sociedad de Ediciones Louis-Michaud.
- Gener, P. (1913b). *Su excelencia*. Madrid: El libro popular.
- Gener, P. (1913c, desembre). Las pascuas de navidad de el Moro Loco. *Mundial Magazine*, 178-184.
- Gener, P. (1915a). *Amigos y maestros : contribucion al estudio del espiritu humano a fines del siglo XIX*. Barcelona: Maucci.
- Gener, P. (1915b). *El Capitán Tormenta, o, La toma de la Bastilla : drama en seis actos y un prólogo, escrito con documentos originales de los preludios de la Revolución Francesa* [Book]. Barcelona: Biblioteca Teatro Mundial.
- Gener, P. (1915c). *La muerte y el diablo : historia y filosofia de las dos negaciones supremas*. Barcelona: Atlante.
- Gener, P. (1916a). Ahir i avui. *L'Esquella de la Torratxa*, 76.
- Gener, P. (1916b). Figuras contemporáneas. Vargas Vila. *Cervantes. Revista Mensual ibero-americana*, 2, 24-41.

- Gener, P. (1916c). *Intelecto y belleza*. Madrid: [Tip. Hispania].
- Gener, P. (1916d). *La Dona mediterrània : llegendes històriques* [Book]. Barcelona: Societat Catalana d'Edicions.
- Gener, P. (1917a). *Carta de Pompeu Gener a Francesc Matheu*.
- Gener, P. (1917b). *Intelecto y belleza : un pontífice del ocultismo*. Madrid: La Novela Corta.
- Gener, P. (1917c). *La Taverna intel·lectual (de les meves memòries)*. Barcelona: Imp. Rafols.
- Gener, P. (1917d). *Un Pontífice del ocultismo*. Madrid: La Novela Corta.
- Gener, P. (1917e, març 1). Guimerà com a representant de l'esperit de Catalunya. Guimerà com a representant de l'esperit humà. *España Teatral*, p. 13-14.
- Gener, P. (1918a). *Filosofemas : anotaciones de un pensador*. Barcelona: Publicaciones de la Escuela Moderna.
- Gener, P. (1918b, desembre). ¿Qué és amor? *Nosotros*, 331.
- Gener, P. (1919). *El intelecto helénico : la poesía. El arte dramático. La filosofía* [Book]. Barcelona: F. Granada y C.
- Gener, P. (1921). «Coses d'en Peius» : records anècdotics seriós i humorístics de la meua vida. Barcelona : Llibreria Vària,.
- Gener, P. (1926). La comtessa de Vallespir. En *Selecta de contistes catalans. V. II. Primera part* (p. 32-49). Barcelona: Biblioteca popular l'Avenç.
- Gener, P. (1932). *Los cent conçeysls del Conçeysl de Cent escrits de ma de Fra Feliu Piu de Sanct Guiu canonie de la Seu ab altres Maximes e Veritats que shi enclouhen e son en vers*. Barcelona: Antoni López [i.e. Lluís Llobet].
- Gener, P. (1943). *Pasión y muerte de Miguel Servet: novela histórica o historia novelesca con apéndices documentales*. Buenos Aires: Poseidón.
- Gener, P. (1951). *Los cent conçeysls del Conçeysl de Cent* [Book]. Barcelona: [Àngel Millà].
- Gener, P. (1978). *La muerte y el diablo: historia de las dos negaciones supremas*. Barcelona: Editorial J.S.
- Gener, P. (1982). *Los cent conçeysls del Conçeysl de Cent escrits de ma de Fra Feliu Piu de Sanct Guiu canonie de la Seu ab altres Maximes e Veritats que shi enclouhen e son en vers* (E. Olivé Serret, Ed.). Tarragona: Dept. d'Història Contemporània. Facultat de Lletres].
- Gener, P. (1983a). *Els Cent consells del Consell de Cent* (1a ed.) [Book]. Sant Cugat del Vallès: E. R. Edicions Catalanes.
- Gener, P. (1983b). *Los cent conçeysls del Conçeysl de Cent escrits de ma de fra Feliu Piu de Sanct Gviu canonie de la Seu ab altres maximes e veritats que shi enclouhen e son en vers* [Book]. Barçalona: Millà.
- Gener, P. (1987). *Anna Maria : l'abadessa i l'hostalera*. Barcelona: Curial.
- Gener, P. (2007a). *Mis antepasados y yo : apuntes para unas memorias* (Josep M. Domingo & S. Sarlé, Ed.). Punctum & Aula Màrius Torres.
- Gener, P. (2007b). *Pasión y muerte de Miguel Servet : novela histórica o historia novelesca con apéndices documentales* [Book]. Valenciana de la Concepción, Sevilla: Espuela de Plata.
- Gener, P. (2020). *Un pontífice del ocultismo*. SD ediciones.

Gener, P., & Mestres, A. (1901, gener 3). Una teogonia Índia. *Juventut*, p. 8-13.

Gener, P., Zurdo de Olivares, L., Aladern, J. [Kosmòphilo], Alomar, G., & Litrán, C. (1911). *Estudios sobre Miguel Servet / Tres mártires del Librepensamiento : Miguel Servet, el Caballero de la Barre y Giordano Bruno* (G. Alomar, C. Litrán, & L. Zurdo Olivares, Ed.). Barcelona: Impr. de José Aladern